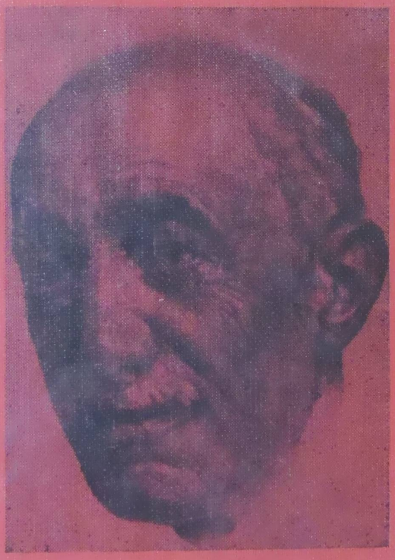
קלמן מרמר

מיין לעבנס־געשיכטע

קלמן מרמר

קלמן מרמר

מיין לעבנס־געשיכטע

Digitized by Touro College Libraries
For Project Zikaron
www.zikaron.tourolib.org
2018

דאָס בוך איז אַרויסגעגעבן געוואָרן מיט דער הילף
פון דעם איקוף און די לייען־קרייזן
אין לאָס־אַנדזשעלעס

●

וועלק פון קלמן מרמר אין בוכפאָרם

„דע פראָפונדיס" פון אָסקאָר ווייל, איבערגעזעצט און דערקלערט, לאָנדאָן, 1909.

ציון, אָדער ציוניזם? (בראָשור), גלאָסגוי, 1909.

„נאַציאָנאַלע אַרבעטער קאָמיטע" און קאָנגרעס באַוועגונג (בראָשור), שיקאָגא, 1916.

אָסקאָר ווייל און זיין טראַגעדיע (צוזאַמען מיט „דע פראָפונדיס", צווייטע אויפלאָגע), ניו־יאָרק, 1926.

מאָריס ווינטשעווסקי, זיין לעבן און שאַפן (אַרייַנפיר צו זיינע „געזאַמלטע ווערק אין 10 בענד" — רעדאַקטירט פון קלמן מרמר), ניו־יאָרק, 1927.

קלאָסנקאַמפן אין אַלטערטום, ניו־יאָרק, 1933.

דאָוויד עדעלשטאַט, ביאָגראַפיע און בריוו, מאָסקווע, 1935.

דוד עדעלשטאַט צו זיין פופציקסטן יאָרצייט (בראָשור), ניו־יאָרק, 1942.

דער אָנהויב פון דער יידישער ליטעראַטור אין אַמעריקע (1871־1890), ניו־יאָרק, 1944.

דוד עדעלשטאַט, ביאָ־ביבליאָגראַפיע, ניו־יאָרק, 1950.

אהרן ליבערמאַנס בריוו, ניו־יאָרק, 1951.

יוסף באָושאָוער, ניו־יאָרק, 1952.

יעקב גאָרדין, ניו־יאָרק, 1953.

קלמן מרמר

מיין לעבנס־געשיכטע

באַנד איינס

איקוף פּאַרלאַג

ניו־יאָרק

KALMAN MARMOR

MEIN LEBNS GESHICHTE

(My Autobiography)

Vol. I

Published by the
Yiddisher Kultur Farband (YKUF)
189 Second Avenue
New York 3, N. Y.

Copyright by
Yiddisher Kultur Farband (YKUF)
1959

Digitized by Touro College Libraries
For Project Zikaron
www.zikaron.tourolib.org
2018

Printed by
GRENICH PRINTING CORP.
151 West 25th Street
New York 1, N. Y.

אינהאלט:

●

קאַפּיטל		זייט
	צו די לייענער — — — — — — — — — — פון נחמן מיזיל —	9
	פאַרוואַרט —	15
1.	מיין משפחה — — — — — — — — — — — — — — — — — — —	16
2.	די ליבע צווישן שרה־בלומען און מאַטען — — — — — — —	17
3.	מיין געבורט — — — — — — — — — — — — — — — — — —	20
4.	מיין דאַרפישער זיידע — — — — — — — — — — — — — —	23
5.	פון דאַרף אין שטעטל — — — — — — — — — — — — — —	25
6.	אין זיידנס שטוב — — — — — — — — — — — — — — — —	32
7.	לאהקעס חברטעס — — — — — — — — — — — — — — — —	36
8.	מיין באַבעס דאַקטאַריע — — — — — — — — — — — — —	41
9.	ליבע צום עמוד — — — — — — — — — — — — — — — —	46
10.	שמעון דער פאדראַטשיק — — — — — — — — — — — — —	50
11.	מיין עלטער־זיידע דוד — — — — — — — — — — — — —	54
12.	שבת קודש — — — — — — — — — — — — — — — — — —	59
13.	דער אלמנהס קריוודע — — — — — — — — — — — — — —	63
14.	אין טאַטע־מאַמעס היים — — — — — — — — — — — — —	68
15.	אין דעם זיידנס נייער שטוב — — — — — — — — — — —	80
16.	אונדזער גאַרטן — — — — — — — — — — — — — — — —	84
17.	דער נייער אַרון־קודש — — — — — — — — — — — — —	88
18.	צוליב אַ הילצערנעם אָפגאַט — — — — — — — — — — —	92
19.	מיין פעטער פישל — — — — — — — — — — — — — — —	98
20.	מיין נייער רבי און אַלטער חבר — — — — — — — — —	102

קאַפּיטל — זייט

21. געברענטע צרות — 107
22. עקשנות — 111
23. מען פירט די תורה אין שול אַריין — 115
24. מיין נייער רבי — בערטשיק שאַפּיראָ — 120
25. סוף זומער אין דאָרף — 124
26. סטאָליאַרניע ווערט אַ חדר — 128
27. איך ווער אַ דאָקטאָר — 133
28. דאָס בערגל קעגן בית־המדרש — 137
29. איך באַקען זיך מיט אונדזער שטעטל — 142
30. צען שטעטלשע קרעמער — 148
31. מיסיאָנערן טיילן ביכלעך — 154
32. איך שרייב אַ ספר — 159
33. דער רב מאָנט שכירות — 163
34. אַ לוויה פון שמות — 168

אין ווילנע

35. אין ווילנער ישיבה — 173
36. מיין ראש ישיבה און מיינע לערער — 179
37. איך באַקוק דעם ווילנער שול־הויף — 183
38. אין ווילנער גרויסער שול — 188
39. אין ווילנער גאונס קלויז — 192
40. ר׳ אליהו פּנחס לערנט מיט אונדז מוסר — 196
41. איך הער אַ דרשה פון קעלמער מגיד — 201
42. דער טינט־פלעק אויף דער וואַנט — 206
43. מיר מאַכן אַ חברה בסוד — 211
44. ביים סוף זמן — 216
45. אויף פּסח אַהיים אין דאָרף — 221
46. מיין רבי וויל ניט קיין מתנות — 226
47. אַרגענטינע אָדער ארץ־ישראל — 230

48. אַ בלוט־בילבול צוליב יידישן רחמנות — — — — — — — — 233
49. מיינע ערשטע וואַנדערונגען — — — — — — — — — — — — 237
50. ר׳ יהושע־כלב יאַשונסקי — — — — — — — — — — — — 240
51. די גרויסע דין־תורה — — — — — — — — — — — — — 245
52. איך פאָר בשתיקה קיין ארץ־ישראל — — — — — — — — — 250
53. זשאַנדאַרמען אַרעסטירן אונדזו אויפן וואָקזאַל — — — — — 254
54. באַראָן הירש באַפרייט אונדזו פון טורמע — — — — — — 259
55. אַ זומער אין שטעטעלע יאַנישאָק — — — — — — — — 264
56. מיין באָבע לאה האָט חתונה — — — — — — — — — — 269
57. „נסים״ אויף מיין וועג קיין פוילן — — — — — — — — 274
58. ביי אַ פרעמדן טיש צום סדר — — — — — — — — — — 279

איך ווער אַן אַרבעטער

59. ווילנער מייסטערס ווילן מיך ניט לערנען די מלאכה — — — — 285
60. מאָריס ווינטשעווסקיס „אני־מאמינס״ — — — — — — — 290
61. אַ טעות אין חשבון — — — — — — — — — — — — — 294
62. אין טאָקאַרניע אויף טראָקער גאַס — — — — — — — — 299
63. מיין געווינס פון אָפטראָגן אַרבעט — — — — — — — — 304
64. אויף אַן אַרבעטער־חתונה — — — — — — — — — — 309
65. „אַלעקסאַנדער״ און „רעזטשיק״ — — — — — — — — — 314
66. אויף אַ קוואַרטיר ביי רוסן — — — — — — — — — — 319
67. מיין מייסטער צעשטערט אַ ספר — — — — — — — — — 324
68. פאָליציאַנט העלפט מיר איינשטילן אַ מסור — — — — — — 328
69. אַ ווינטער אין קאָווגע און אַלעקסאָט — — — — — — — — 333
70. איך געפין זיך צווישן צווי מאַגנעטן — — — — — — — — 339
71. איך הויב אָן צו בלאָנדזשען — — — — — — — — — — 344
72. מיט דער מאַמעס טויט צעפאַלט די היים — — — — — — — 349
73. מיין פאַרשפעטיקטער פריזיוו — — — — — — — — — — 353
74. העצער קעגן דער יידישער אַרבעטער־באַוועגונג — — — — 359

75. אויפן וועג פון ווילנע קיין בערן — — — — — — — — — — — 366
76. איך קריג אַ וואויל צימער, ווייל איך בין אַ ייד — — — — — — 371
77. ווי אַ דורשטיקער ביים קוואַל — — — — — — — — — — — — 376
78. איך באַזוך פּראַפעסאָר לודוויג שטיין — — — — — — — — — 382
79. די נייעס וועגן פּאַגראָם אין ניקאָלאַיעוו — — — — — — — — 387
80. דער שווייצער זינגער־יום־טוב — — — — — — — — — — — 393
81. אַ מחלוקה וועגן טאַנצן תשעה־באב — — — — — — — — — — 399

צו די לייענער

1.

קלמן מרמר האָט דורכגעמאַכט אַ לאַנג, אינטערעסאַנט און קאָליִרפול פּאָליטיש־גיזעלשאַפטלעך לעבן. ער איז געבוירן געוואָרן שמחת תורה, אין יאָר 1876, ער איז געוואָקסן אין אַ יידיש־דאָרפישער סביבה ביי פּשוטע און גלייכצייטיק אויפגעקלערטע עלטערן און זיידע־באָבעס. אַ גאָר יונגער איז ער אַריבער קיין ווילנע, אין דער שטאָט וואו תורה און עבודה, למדנים און משכילים, רבנים און אַרבעטער־פּירער האָבן זיך געראַנגלט און געקעמפט און באַמיט זיך צו פאַרנעמען דעם אויבנאָרט אין דער דעמאָלסטיקער יידישער וועלט.

פון זיינע יונגע יאָרן האָט זיך קלמן מרמר אויסגעצייכנט מיט זיין פליִס, מיט זיין אויפריכטיקן אַרט לעבן און מיט זיין טיף־ערלעכער באַציאונג צו די פאַרשיידענע גייסטיקע כוחות, וואָס האָבן זיך געראַנגלט אין דער יידישער געזעלשאַפט. ער איז געווען אַ יונגער בחור, ווען ער איז אַריינגעצויגן געוואָרן אין דעם אַקטיוון קולטור־שאַפּערישן און פּאָליטישן לעבן, וואָס האָט ערשט געהאַלטן אין זוכן אינהאַלט און פאָרם אין דער אָפּגעשטאַנענער יידישער וועלט. די יידישע אַרבעטער־יוגנט האָט זיך אין יענער צייט, אין די 90־ער יאָרן פונעם 19טן י״ה, געפונען צוויפּלישן די צוויי אין פלוג סתירותדיקע באַוועגונגען, אין דער אַלגעמיין־רעוואָלוציאָנערער און אין דער יידיש־נאַציאָנאַלער. גלייכצייטיק איז געווען נאָך זייער שטאַרק דער כוח פון דער רעליגיע, דער כוח פון דעם בית־המדרש. צווישן דער ירושה און די טראַדיציעס פון ווילנער גאון און דער אויפקומענדיקער יידישער אַרבעטער־באַוועגונג האָט זיך געפונען אויך דער ערלעכער, אויפריכטיקער יונגער בחור קלמן מרמר, וואָס אָט ציט עס אים צום בית־המדרש, צו דער ישיבה, און אָט ווערט ער געפאַנגען פון די ליכטיקע און לויכטנדיקע אידעאַלן און לאָזונגען פון סאָציאַליזם אין זיין אַמאָליקער יידישלעכער פּרימיטיווער פאָרם.

קלמן מרמר האָט געלעבט אַ לאַנג לעבן, — קרוב צו 80 יאָר. פון דעם האָט ער אַ 75 יאָר געלערנט און געהאַלטן כסדר אין לערנען, — פריער האָט ער מער געלערנט ביי אַנדערע, אין מיט דער צייט האָט ער שוין געמוסן לערנען זיינע תלמידים. צו זיין אַלט ווערן 75 יאָר, האָט ק. מרמר אויף אַ פייערונג לכבוד אים געזאָגט: „אַ גרויסן טייל פון מיין לעבן האָב איך גע־

לערנט געשיכטע ווי אַ תלמיד און ווי אַ לערער, אָפּט אין ביידע אופנים צוגלייך. איך האָב זיך געטיילט מיט אַנדערע, וואָס איך האָב געלערנט מינדלעך און שריפטלעך פון די, וואָס האָבן געוואוסט מער פון מיר".

אַליין לערנען און לערנען אַנדערע — דאָס איז געווען קלמן מרמרס שטענדיקער גאַנג אין לעבן.

קלמן מרמר האָט אַלע זיינע יאָרן געהאַלטן אין גיין און אין שפרייזן, — פון די נביאים, פון די ביבלישע פראָפעטן, דורך די תנאים און אמוראים, און דורך די היסטאָרישע קעמפער פאַר יושר און גערעכטיקייט, פאַר פרייהייט און גאולה, און דורך די מאַקאַבייאישע גיבורים צו די שפעטערדיקע העלדישע רע־וואָלוציאָנערן, יידישע ווי אַלגעמיין־מענטשלעכע. ער האָט געזוכט און געפונען צווישן זיי טיפע פאַרבינדונג, ענגע שייכותן, קעגנזייטיקע ווירקונגען. און אָט די פאַרבינדונג האָט ער אויפגעהיט אַלע זיינע יאָרן, געטראָגן טיף אין הארצן. און עס איז אינטערעסאַנט: ער האָט קיינמאָל נישט געצונדן קיין בריקן הינטער זיך, ער האָט נישט איבערגעריסן מיט זיינע פריערדיקע אידייען און אידעאַלן, ווי טייער און אייגן עס זיינען אים דערנאָך נישט געווארן די נייע אידייען און אידעאַלן, פאַר וועלכע ער האָט די לעצטע 30 יאָר געקעמפט מיט דעם זעלבן אייפער און מיט דער זעלביקער טריישאַפט ווי אַמאָל, פאַר די פריערדיקע אידעאַלן.

.2

אין אַ שמועס, וואָס ק. מרמר האָט געהאַט מיט ז. זילבערצווייג, דער אַנ־פירער פון אַ יידישער ראַדיאָ אין לאָס אַנדזשעלעס, האָט ער געזאָגט: „צום מאַדערנעם סאָציאַליזם בין איך געקומען: ערשטנס דורך מיינע דערפאַרונגען, זייענדיק אַ לערן־יינגל און אַן ארבעטער אין אַ טאָקער־וואַרשטאַט (אין ווילנע), — צווייטנס, דורך די סאָציאַליסטישע בראָשורן און זשורנאַלן אין יידיש, געדרוקט אין ענגלאַנד און אין אַמעריקע, און דריטנס, דורך מיין באַקאַנטשאַפט מיט די נביאים, וועלכע כ׳האָב געלערנט אין תנ״ך זינט מיין קינדהייט".

און וויטער אין דעם שמועס האָט ער באַטאָנט זיין נאָענטקייט צו „די פרייהייט־קעמפער שמעון בר גיורא, בר־כוכבא, ווי אויך אָזעלכע תנאים ווי הלל און רבי עקיבא, אין די צייטן פון מיטלאַלטער" — דער רמב״ם און דון יצחק אברבנאל, און אין די וויטערדיקע יאָרן — משה העס, וועלכער פריי־דיקט „נאַציאָנאַלע און סאָציאַלע באַפרייאונג פון יידישן פאָלק".

קלמן מרמר איז קיינמאָל נישט געווען און נישט פאַרבליבן בלויז אַ רעדנער, אַ פאַרשער. ער האָט שטענדיק פאַרבונדן טעאָריע מיט פראַקטיק, אַדער ווי ער דריקט זיך אויס „מדרש" (לערנען) מיט „מעשה" (טאָט). טעאָריע אַליין, לערנען, אידייע, אידעאַלן זיינען וויניק. מען טאָר זיך נישט באַגנוגענען

מיט זיי, מען דאַרף זיך באַמיען זיי אַדורכפירן אין לעבן, זיי פאַרוואַנדלען אין רעאַלע מעשים. און אין אַלע צייטן, אין די פאַרשיידענע פעריאָדן פון זיין פאָליטישן, קולטור־געזעלשאַפטלעכן לעבן איז ער טאַקע אַריבער פון טעאָריע צו פראַקטיק. ער איז געווען אויסער שרייבער, אויך טוער. און ער האָט זיך קיינמאָל נישט פאַררוקט אין די ד׳ אמות פון זיין אייגן שטיבל, נאָר עס האָט אים אַלעמאָל געצויגן צום עולם, ער האָט געוועדט, געפירט סעמינאַרן, ליב געהאַט תלמידים. ער איז געווען רייך אין זיין תורה שבעל פה, ווי אין זיין תורה שבכתב. ער האָט נישט נאָר פיל געשריבן, נאָר אויך מינדלעך פיל אויפגעטאָן.

ער איז געשטאַנען ביים וויגעלע פונעם יידישן סאָציאַליזם, פונקט ווי ער איז געווען אייגער פון די פּיאָנערן פונעם פאָליטישן ציוניזם, ער האָט זיך אפילו באַטייליקט, ווי אַ דעלעגאַט, אויף עטלעכע ציוניסטישע קאָנגרעסן אין באַזעל. און אומעטום איז ער געווען אַן אייגענער מענטש, אַ „בן־בית״, און מיט זיין אָקטיוון אָנטייל געהאָלפן אויך אויסצוקריסטאַליזירן און אויסצופורעמען די פאַרשיידענע פּועלי־ציון־ריכטונגען און גרופּירונגען אין פאַרשיידענע לענדער. ער פאַרבייט זיין היימשטאָט ווילנע אויף בערן, דערנאָך ווערט ער אַ גאָר היימישער מענטש אין לאָנדאָן, נאָך זיין לענגערן באַזוך אין ארץ־ישראל קערט ער זיך צוריק קיין אַמעריקע, וואו עס שפּרייט זיך אויס פאַר אים גאָר אַ ניי, רייך און פאַרשיידנאַרטיק פאָליטיש־געזעלשאַפטלעך און ליטעראַריש לעבן, — ווי אַ וויכטיקער מיטאַרבעטער און רעדאַקטאָר פון פאַרשיידענע צייטונגען און זשורנאַלן. ער איז ממילא געקניפט און געבונדן מיט די „אבות״, מיט די גרונטלייגער פון דער ציוניסטישער, פּועלי־ציוניסטישער און דערנאָך — קאָמוניסטישער באַוועגונג, וואו ער פאַרנעמט אַ בכבודיקן אָרט.

פאַר אים איז יידישע געשיכטע נישט געווען קיין וויטע, לאַנג־אָפגעקלונגענע וועלט. ער האָט אַלע זיינע יאָרן אַרומגעשפּאַצירט אין איר און די געשיכטלעכע געשטאַלטן פונעם וויטן און נאָענטן עבר זיינען פאַר אים געווען און פאַרבליבן לעבעדיקע, סטימולירנדיקע כוחות. ער האָט אין זיי געזען מוסטערן, ביישפילן פאַר היינטצייטיקע שטרייטן און קאָמפן. ער אַליין איז אַלעמאָל געקרעפטיקט און געמוטיקט געווארן דורך דער דערנעענטערונג צו די אַמאָליקע העלדישע קעמפער און גרויסע לערער. און אין זיינע פאַר־שיידענע היסטאָרישע, ליטעראָרישע מאָנאָגראפיעס און ווערק וועגן לאַנג־פאַרגאַנגענע תקופות און וועגן גרויסע פערזענלעכקייטן האָט ער אַרייַנגעבראַכט נישט נאָר פלייס, וויסן און בקיאות, נאָר אויך האַרץ, נשמה און ליבע. און די זעלבע בקיאות און התמדה וויזט ער אַרויס ביים אַרויסברענגען די גרויסע יידישע דיכטער מאָריס ווינטשעווסקי, דוד עדעלשטאָט און אַנדערע. אומעטום קומט אַרויס דאָס אינטימע, לירישע און באַהאַרצטע, וואָס די קעמפער און די שרייבער־דיכטער רופן אַרויס אין אים.

ער איז קיינמאָל נישט קיין קאַלטער, טרוקענער קריטיקער, באַאַבאַכטער.

ער באַמיט זיך אַלעמאָל צו געפינען וואָס־מער באַריר־פונקטן, נאָענטקייט, אייגנקייט אין די קעמפער, דענקער, שרייבער און דיכטער, וואָס ער שרייבט וועגן זיי. מיט פיל פון די שרייבער איז ער געווען אין ענגע פאַרבינדונגען, זיך אָפט געטראָפן מיט זיי, זיך באַפרײַנדט מיט זיי, און זיי זײַנען אים געווארן גאָר אייגן, היימיש.

קלמן מרמר האָט פאַרהיט אין זיך די זכרונות פון די אַלע קרייזן און סביבות, ער האָט פאַרהיט אין זיך ראָמאַנטישע און אפילו סענטימענטאַלע געפילן און איבערלעבענישן פון די אַלע פאַסירונגען און שטרייטן, וואָס ער האָט אַדורכגעמאַכט אין זײַן לעבן, — פון די סאָמע קינדער־יאָרן ביזן טיפן עלטער. ער האָט זיי פאַרגעדענקט מיט די אַלע פרטים, אינצלהייטן, און אין זײַנע זכרונות טיילט ער זיך מיט זיי מיט אַ באַזונדערער ליבשאַפט און טרייקייט.

3

אויף וויפל יעדע איינצלהייט און יעדער עפיזאָד אין זײַן לאַנגן לעבן, אויף וויפל יעדער מענטש, סיי פון זײַן משפחה און סיי פון זײַנע פריערדיקע יוגנטלעכע חברים און פרײַנט, זײַנען געווען אים איגן און טייער, זעט מען פון די זכרונות, וואָס ער גיט איבער מיט אַזאַ באַהאַרצטקייט און פינקטלעכקייט. יעדער פרט, יעדער שריט, יעדע געשעעניש איז אים טייער און ער איז אַזוי וויליק און געלערנ זיך טיילן מיט זיי.

קלמן מרמר האָט אָנגעהויבן שרייבן זײַן לעבנס־געשיכטע שוין לאַנג, ער האָט אויך געפירט טאָג־ביכער, וואו ער האָט פאַרצייכנט זיינע פאַסירונגען, זיינע באַגעגענישן מיט מענטשן, און זיינע איינדרוקן פון שטעט און לענדער. ער האָט אָנגעהויבן פאַרעפנטלעכן זײַן לעבנס־געשיכטע אין „מאָרגן פרייהייט" דעם 14־טן יוני 1947, דער לעצטער קאַפּיטל איז געווען געדרוקט דעם 29־טן מערץ 1952. דאָס מיינט, אַז די זכרונות זיינען געדרוקט געווען אין משך פון אַ פינף יאָר, מיט גרעסערע איבערריסן אינמיטן. ער האָט די זכרונות געשריבן אין פאַרשיידענע אומשטענדן, ביי פאַרשיידענע געמיט־אין געזונט־צושטאַנדן און אין די לעצטע יאָרן, — נישט האָבנדיק קיין מעגלעכקייט אַליין, מיט דער אייגענער האַנט צו שרייבן, האָט ער זיי דיקטירט צו פריינט, וועמ ער איז שוין געווען שוואַך אין געזונט. אָט די הפסקות צווישן די פאַרעפנטלעכטע קאַפּיטלען זעען זיך אָן אין די זכרונות, פאַראַן דערויבער נישט זעלטן וויידער־האָלונגען. אָפטמאָל זיינען דאָ מער־געניוע פרטים וועגן אין געשעעניש, אין נישט זעלטן — שפּרינגט ער אַריבער וויכטיקע פאַסירונגען.

אין די עטלעכע הונדערט זייטן פון דעם ווערק האָבן מיר שטיקער יידיש לעבן פון דאָרף און שטעטל, פון ווילנע און אַנדערע שטעט. עס קומען אַרויס פאָר אונדז פאַרשיידענערליי פּשוטע יידן, האַרעפאַשניקעס, מענער און פרויען, מלמדים, לערער, רבנים, ראש־ישיבות, חדרים, די ווילנער מלוכה־שול, דער

ווילנער לערער־אינסטיטוט, די ערשטע סאָציאָליסטישע קרייזלעך, די ווילנער סטראָשון־ביבליאָטעק, די יידישע בחורים און מיידלעך פון פאָרשיידענע מינים און כאַראַקטער, און בעיקר קומט אַרויס אין בוך ער גופא, קלמן מרמר, וועלכער גייט זיך פאָמעלעך זיין לעבנס־וועג, אַמאָל מיטן ברייטן שליאָך, מיטן דרך המלך, און אָפטמאָל — מיט זייטן־וועגן, אויף שמאָלע סטעזשקעס. וועמען ער באַגעגנט אין זיין וועג, טוליעט ער זיך צו אים, ווי ער טוליעט יענעם צו זיך, ער האָט וועגן יעדן איינעם גוטמוטיקע דעראינערונגען און האָרציקע געשיכטעס צו דערציילן.

4.

אָפטמאָל קאָן זיך אונדז אויסווייזן, אַז קלמן מרמר פאָרנעמט זיך צופיל מיט אינצלהייטן, אַז ער שטעלט זיך אָפ אויף נישט גאָר וויכטיקע פרטים, אָבער פון די אַלע קליינע שטריכן באַקומען מיר אָפט אַ פולע און גאַנצע פאָרשטעלונג וועגן מענטשן, וועגן באַוועגונגען, וועגן וויכטיקע היסטאָרישע פאַסירונגען. קלמן מרמר איז אין זיינע זכרונות נישט נאָר אַ דערציילער פון זיין אייגענעם לעבן, נאָר ער איז אויך אַ מעמואָריסט־היסטאָריקער, וואָס יעדע פאַסירונג איז פאָר אים וויכטיק און טייער, וויל דורך די פרטים וואָקסט אויס דער מענטש, די פערזענלעכקייט, וועמען עס איז מיט דער צייט אויסגעקומען צו שפילן אַ אָנגעזעענע ראָלע אין דעם יידישן פאָליטיש־געזעלשאַפטלעכן לעבן.

און באמת, לייענען מיר אַזוי די זכרונות, די פרטים פון זיין לעבנס־געשיכטע, שטויסן מיר זיך אָן אויף פיל נעמען פון שרייבער, טוער, פירער פון די פאָרשיידענע יידישע פאָרטייען, דורך וועלכע עס זיינען געקומען צום אויסדרוק אַלדי געשעענישן, שטרייטן און געראַנגלענישן אין דער יידישער פאָליטיש־געזעלשאַפטלעכער וועלט פאָר די לעצטע 60 יאָר, ווי אויך דער אויפקום פון כלערליי צייטשריפטן, צייטונגען, זאַמלביכער און זאַמלונגען, מיט זייערע רעדאַקציעס, מיטאַרבעטער און אַרויסגעבער, מיט וועלכע קלמן מרמר האָט געהאַט צו טאָן אין דער שווייץ, אין איטאַליע, אין לאָנדאָן און לעצטנס אין אַמעריקע.

אין סך־הכל איז דאָס ווערק „מיין לעבנס־געשיכטע" נישט קיין געשיכטע בלויז פון קלמן מרמר דעם אינצלנעם מענטש, נאָר עס איז די לעבנס־געשיכטע פון פיל ריכטונגען, פאָרטייען, פון זייערע פירער און מאָסן, עס איז די מגילה פון אַ דור, פון דורות, אָנגעהויבן אין מיישעגאָלע, ווילנער געגנט, און פאָרגעזעצט דורך די אַלע שטעט און ערטער, וואו דאָס לעבן אונ די צייט האָבן פאָרטראָגן קלמן מרמרן. אומעטום איז ער געקומען אין באַריר, אין קאָנטאַקט מיט מענטשן און אָרגאַניזאַציעס, מיט פירער און פאָרטייען; און דאָס אַלץ

ווערט אונדז דורך די זכרונות נאָענט און טייער, אייגן און ליב, ווייל אַזוי גיט איבער וועגן דעם אַלעמען דער האַרציקער און גוטמוטיקער קלמן מרמר.

די זכרונות פון קלמן מרמר וועלן, צום באַדויערן, איבערגעריסן ביים יאָר 1908. ווען מיר שטעלן זיך אָפּ ביי דעם לעצטן אָנגעשריבענעם קאַפּיטל, טוט אונדז שטאַרק באַנג, וואָס קלמן מרמר איז נישט געווען בכוח ווייטער זיי פאָרצוצײַן. זינט דאָן איז דאָך קלמן מרמר געווען קולטור־שאַפּעריש טעטיק אין אַמעריקע, אין פאַרשיידענע שטעט, און געווען אַרײַנגעציגן ווי אַ שרייבער, רעדאַקטאָר, טוער־פּירער אין פאַרשיידענע וויכטיקע אָרגאַניזאַציעס און אינסטיטוציעס, און שפּעטער — אין דער פּראָגרעסיווער באַוועגונג, וואו ער האָט געשפּילט אַ זייער וויכטיקע ראָלע, און זיינע פאַרדינסטן זיינען געווען גרויסע און באַדייטנדיקע. עס איז אַ גרויסער שאָד, וואָס ער האָט ניט געקאָנט אַרויסברענגען אין זייער פולן פאַרנעם די וויטערדיקע געשעענישן און פאַסירונגען פון זיין לעבן אָרום די אַלע טעטיקייטן, פאַרמעסטן און טואונגען, וועלכע האָבן אַרײַנגעשריבן וויכטיקע בלעטער אין דער קולטור־ און ליטעראַטור־געשיכטע פון יידן אין אַמעריקע.

קלמן מרמר האָט אויך גאָר גרויסע פאַרדינסטן פאַר דעם איקוף, ער איז דאָך געווען דער סעקרעטאַר, דער אומדערמידלעכער איניציאַטאָר פון דער קולטור באַוועגונג אין אַמעריקע ערב דעם אַלוועלטלעכן יידישן קולטור־קאָנגרעס אין פּאַריז, אין 1937, איז אויך געווען אַ וויכטיקער דעלעגאַט אויפן קאָנגרעס, און — שפּעטער — דער ערן־פּרעזידענט פונעם איקוף.

עס איז די פּליכט און די אויפגאַבע פון זיינע נאָענטע פריינט אַרויסצוברענגען פאַר דער עפּנטלעכקייט דאָס רייכע לעבן און די פאַרשיידענע קולטור־ליטעראַרישע טעטיקייטן פון קלמן מרמר פון דעם מאָמענט אָן, וועלן עס רייסן זיך איבער זיינע זכרונות.

מיר האַלטן פאַר אונדזער חוב צו באַדאַנקען דעם ח' נ. הייקין פאַר דער אַרבעט צוצוגרייטן דעם מאַנוסקריפּט צום דרוק. ער האָט אַרײַנגעלייגט פיל פּלייס אין צונויפּזאַמלען די איינצלנע קאַפּיטלען און צונויפּשטעלן דאָס ווערק.

עס קומט אַ יישר־כוח דעם לאָס־אַנדזשעלעסער איקוף און די דאָרטיקע לייען־קרייזן פאַר זייער מאַטעריעלער הילף, וואָס האָט מעגלעך געמאַכט צוצוטרעטן אַרויסצוגעבן דאָס דאָזיקע בוך.

נחמן מײַזיל

יאָנואַר 1959.

פֿאַרוואָרט

אין פֿאַרלויף פֿון מײַן ליטעראַרישער טעטיקייט האָב איך אויפֿגעשריבן אַ סך לעבנס־געשיכטעס, נאָר ניט מײַן אייגענע. זי האָט מיר אויסגעזען ניט גענוג וויכטיק, וועז דערציילט פֿון אַ ניט־בעלעטריסט.

ערשט אויף דער עלטער האָב איך דערזען מײַן פֿאַר־גאַנגענהייט אין אַ נײַ ליכט. כ׳זע איצט אין מײַן לעבנס־געשיכטע די איבערלעבונגען פֿון אַ געווײַסן טיפּ יידישן מענטשן, וואָס האָט איבער אַ האַלבן יאָרהונדערט זיך בא־טייליקט אין די קולטור־געזעלשאַפֿטלעכע טעטיקייטן פֿון אַ באַדײַטנדיקן טייל פֿון יידישן פֿאָלק אין דער עפֿאָכע פֿון אונדזער יידישן רענעסאַנס.

מײַן געזעלשאַפֿטלעכע טעטיקייט הויבט זיך אָן אין האַרבסט 1894, וועז איך בין געוואָרן אַ מיטגליד פֿון דער געהיימער גרופּע „יידישע סאָציאַל דעמאָקראַטן" אין ווילנע. כדי אַבער צו מאַכן קלאָר מײַן ווייטערדיקע אַנטוויקלונג, האָב איך דאָ פֿאַרצייכנט אויך מײַן משפּחה אָון סביבה אין דאָרף, שטעטל אָון שטאָט אָון מײַנע פֿאַרשײַדענע איבער־לעבונגען פֿאַרן האַרבסט 1894.

ערשטער טייל

עלטערן און משפחה

קאַפּיטל איינס

מיין משפחה

מיין טאַטע, ר׳ מרדכי (מאָטע), אַ דאָרפס־ייד, האָט אָפּגעשטאַמט פון דורות דאָרפסלייט, ישובניקעס, אַרעמאַטאָרס. זיין טאַטע, ר׳ שאול־יהודה, האָט מיר אַמאָל געזאָגט, אַז איינער פון זיינע עלטער־עלטער זיידעס איז געווען אַ ספרדישער וואויל לערנער, ר׳ יהודה (יודל) אַמסטערדאַמער, וועלכן אַן אָנגעזעענער אַרענדאַטאָר אין ליטע האָט אַראָפּגעבראַכט פון אַמסטערדאַם, האָלאַנד, אַלס אַ חתן פאַר זיין איין־און־איינציקער טאָכטער. וועג די משפחה אָנגעהויבן זיך אָנרופן מרמר (מאָרמאָר), אָדער מאָרמער, איז מיין זיידן ניט געווען באַקאַנט.

אויך מיין מאַמע, שרה־בלומע, האָט פון איר טאַטנס צד געשטאַמט פון דאָרפסלייט. איר טאַטע, ר׳ שמואל־יצחק (שמואל־איטשע) סאָפּירשטיין, איז דער זון פון אַ פּשוטן דאָרפס־יידן — דוד אַראָנאָוויטש. נאָר פון איר מאַמעס צד האָט זי געשטאַמט פון רבנים. איר מאַמע, דבורה זייפערט סאָפּירשטיין, אַ געבאָרענע אין ווילנע, האָט אָזוי ווי איר גאַנצע ווילנער משפחה, זיך געגרויסט מיט דער לומדות, השכלה און יחוס פון איר טאַטן, גאָטלעב זייפערט.

לויט ווי די באָבע דבורה האָט מיר דערציילט, איז איר טאַטע ביים אָנהייב נייַנצנטן יאָרהונדערט געוואָרן דורכגעדרונגען מיטן גייסט פון השכלה און זיך אָפּגעזאָגט פון צו זיין אַ רב, ווי זיינע אבות זיינען געווען, צענדלינקער דורות נאָכאַנאַנד. כדי אָבער ניט צו פאַרשעמען די משפחה, פאַרלאָזט ער זיין היים: ער באָזעצט זיך אין ווילנע, וואו ער לערנט זיך אויס אַ מלאכה (מאָכן פאַרפיומירטן זייף), און ער לעבט פון זיין אייגענער ארבעט. ער האָט חתונה אין ווילנע מיט אַ מיידל שרה־בלומע און זיי דער־

ציען זייערע דריי קינדער, צוויי טעכטער — חנה און דבורה, און אַ זון, קלמן, אין דעם גייסט פון די ווילנער משכילים אין יענער צייט.

אַלע דריי קינדער לערנען חומש און תנ"ך, דיקדוק, אַריפמעטיק, אַ פאָר פרעמדע שפראַכן און אַ צאָל אַנדערע וועלטלעכע לימודים. דאָס יינגל לערנט אויך גמרא און פוסקים (פאָסקים). שפעטער באַזוכן זיי אַלע דריי די מעדיצינישע קורסן אין דעם ווילנער שפיטאָל אויפן נאָמען פון „הייליקן יאַקאָב", אויף סאָוויטשער גאָס. דער זון פראַקטיצירט נאָכדעם פעלדשערייַ אין ווילנע און אין ווילקאָמיר. די טעכטער ווערן ביידע אַנערקענטע אַקושאָרינס. די יינגערע, דבורה, ווערט אויך אַ פעלדשערין און אַן אָפּטייקערין (די אָפּטייקעריי דערלערנט דבורה אין ספּאָרס אָפּטייק אויף ווילנער דייטשישער גאָס).

גאָטלעב זייפערט האַלט בסוד זיין גאַנץ לעבן דעם אָרט פון זיין געבורט און דעם נאָמען פון זיין משפּחה. זיין אָפּיציעלן נאָמען „גאָטלעב זייפערט" האָבן זיינע קינדער איבערגעזעצט: ר' „יחיאל דער זיף־מאַכער". נאָר כאָטש ער האָט הארטנעקיק פאַרשוויגן די רבנישע פאַרגאַנגענהייט און דעם גרויסן יחוס פון זיין משפּחה, האָבן דאָך געוויסע רבנים עס אויסגעפונען און זיך געפלייסט משדך צו זיין זיך מיט זיינע קינדער און קינדס־קינדער *).

קאַפּיטל צוויי

די ליבע צווישן שרה־בלומען און מאָטען

מיינע ביידע באָבעס, דער מאַמעס מאַמע — דבורה, און דעם טאַטנס מאַמע — לאה, האָבן מיר דערציילט, אַז מיין טאַטע־מאַמע האָבן חתונה געהאַט אויס ליבע, כאָטש זייער ערשטע באַקאַנטשאַפט איז פאַרגעקומען ווי אין אַ געראָטן שידוך. די מעשה איז געווען אַזוי:

מיין מאַמעס טאַטע, ר' שמואל־איטשע סאַפּירשטיין אין מיישעגאָלע,

---

*) דער ווילקאָמירער שטאָט־מגיד, ר' וועלוול ראַפּאָפּאָרט, אַן איידעם פון ר' יחיאלס טאָכטער חנה, האָט מיר אַמאָל דערציילט, אַז זיין פּאָטער, הרב ר' יצחק אהרן הכהן ראַפּאָפּאָרט פון ווילקאָמיר און ירושלים, דער מחבר פון פירוש „עין יצחק" אין דער ווילנער אויסגאָבע פון דעם „עין יעקב" מיט די אַנערקענטע פירושים, געדרוקט אין דער דרוקעריי פון דער „אלמנה און ברידער ראָם", האָט געהאַלטן, אַז ר' יחיאלס משפּחה איז נאָך פון אַ סך אַ גרעסערן יחוס, ווי זייערע, די כהנים ראַפּאָפּאָרט, וועמעס יחוס־בריוו ער האָט פאַרפעלטלעכט אין זיין דערמאָנטן פירוש אויפן „עין יעקב."

אַ קליין שטעטל אין מערב־זייט פון ווילנע, האָט געהאַט משפחה אין שיר־
ווינט, אַ היפש שטעטל אויפן וועג צווישן מיישעגאָלע און דער שטאָט
ווילקאָמיר. די דאָזיקע קרובים זיינען געווען געקניפט און געבונדן מיט
מיין טאַטנס דאָרפישער משפחה אין יענער געגנט. וועז דער מאַמעס על־
טערן דערוויסן זיך פון די שירווינטער קרובים די גרויסע מעלות פון זייער
יוגנטלעכן דאָרפישן קרוב מאָטע, פאַרבעטן זיי אים צו זיך צו גאַסט אויף
אַ שבת. דער דאָרפישער בחור, מאָטע, מאַכט גרויס אויפזען אין מיישע־
גאָלע. ער נעמט שטאַרק אויס ביי די באַלעבאַטים צוליב זיין אויסזינגען
די ברכות פון דער הפטורה מיט אַ שיינער האָרציקער שטים. דעם זיידן
געפעלט מאָטע פאַר זיין קענטשאַפט אין די שוואַרצע פינטעלעך, און דער
באָבען — פאַר זיין אָנגעלייענטקייט מיט ביכער אין יידיש. מאָטע, אַ הוי־
כער בריית־פלייציקער דאָרף־יונג מיט אַ פיינעם קאָפּ שוואַרצע געקרויזטע
האָר, פאַרבריינטן פנים, טונקל־ברוינע שיינענדיקע אויגן און אַ שוואַרץ־
זיידן בערדל, געווינט אויך די הערצער פון די שטעטלשע מיידלעך מיט
זיין פריילעכקייט, מיט זיין זינגען און טאַנצן.

שרה־בלומע האָט זיך אין אים פאַרליבט ביים ערשטן בליק. זי איז
אָבער געווען צו שעמעוודיק זיך צו פאַרטרויען פאַר עמיצן. ניט געקוקט
אויף איר צוריקגעהאַלטנקייט און איר ניט באַטיילקן זיך אין די שפילע־
ריין אין טענץ פון אירע חברטעס, וועלכע האָבן דעם שבת בייטאָג פאַר־
בראַכט מיטן לוסטיקן גאַסט, איז דאָך אים שטאַרק געפעלן געווארן דאָס
קליינע חנעוודיקע מיידעלע מיט די לאַנגע שוואַרצע צעפּ און מיטן שניי־
וויסן פּנים אויף וועלכן עס האָבן „געבליט רויטע בלומען“...

וועז דער מאַמעס שירווינטער קרוב, טוביה־אָשר, האָט געפרעגט דעם
דאָרפישן בחור, ווי געפעלט אים דאָס שטעטלשע מיידל? האָט ער ניט
געענטפערט. קומענדיק אָבער אַהיים, האָט מאָטע פאַרלויבט דאָס מיידל
פאַר זיין מאַמען. דער באָבע לאהס ענטפער איז געווען, אַז אין אַזאַ וויכ־
טיקן ענין פאַרלאָזט זי זיך ניט אויף אַ יינגלס מבינות. זי דאַרף אַליין אַלץ
אויסגעפינען. דערווייל האָבן ניט־פאַרגינער און בייזע צינגער דערציילט
דער באָבע לאהן, אַז דאָס מיישעגאָלער מיידל איז ניט קיין געזונטע. דערצו
באַשטייט איר גאַנצער נדן אין איר ווילנער מאַמעס יחוס. די באָבע לאה
וואַרנט דאָן איר געראַטענעם זון צו פאַרגעסן דאָס שטעטלשע מיידל און
טאָן אַ שידוך מיט זיינס גלייכן...

די באָבע דבורה האָט באַמערקט, אַז איר כלה־מיידל ווערט בלאַסער
פון טאָג צו טאָג. זי האָט אויך געוואוסט די סיבה דערפון. זי פרואווט
פאַרבעטן צו זיך די באָבע לאהן, זיך דורכצושמועסן וועגן זייערע קינדער,
נאָר יענע ווייל דערפון ניט הערן. וועז די באָבע לאה זעט אָבער אין, אַז
איר לוסטיקער בחור האָט פאַרלאָרן זיין פריילעכקייט, רעדט זי זיך אויס:

„אויב די ווילנער ‚מיוחסת' וויל זיך מיט מיר דורכריידן, זאָל זי קומען צו אונדז אין דאָרף. נישקשה, ס'מעג איר אָנשטיין"... וועו די באָבע דבורה האָט זיך עס דערוואוסט, האָט זי דאָס אָנגענומען פאַר אַן איינלאַדונג און איז געקומען צופֿאַרן.

איר גאַנצן טאַלאַנט און וויסן האָט די באָבע דבורה אָנגעוועגדט אי־ בערצוריידן די פֿאַרעקשנטע ישובניצע. זי האָט זיך באַמיט צו איבער־ צייגן זי, אַז איר טאָכטער שרה־בלומע איז געזונט ווי אַ ריב, כאָטש זי איז קליין און דין. די באָבע דבורה האָט אויך צוגעזאָגט אַ פיינעם אויס־ שטייער פאַר דער כלה און באַדייטנדיקע מתנות פֿאַרן חתן. זי וויל ניט צוזאָגן קיין סומע געלט פאַר נדן. זי פֿאַרזיכערט אָבער איינצוארדענען אַ שיינע היים פאַר דעם יונגן פֿאַר־פֿאַלק מיט נייע מעבל און אַלע נויטיקע זאַכן. אַ חוץ דעם וועט מען אים אויך באַפרייען פון דינען דעם קייסער און מען וועט אים באַזאָרגן מיט פרנסה.

ניט צוזאָגנדיק קיין זאַך, האָט אָבער די באָבע לאה איינגעוויליקט צו פֿאַרן זען דאָס מיידל. וועו די באָבע לאה איז צוריקגעקומען פון מיישע־ גאָלע, האָט זי פאַר דער מיידל געהאַט נאָר שבחים: זי איז אַ טיכטיקע האַרעפֿאַשניצע, אַ גרויסע בריה, אַ פיינע באַלעבאָסטע, אַ זעלטענע צוכט; דערצו — אַ שטילע טויב, וואָס איז גאָר אַן אַ גאַל.

יאָרן שפעטער, וועו די באָבע לאה האָט מיר איבערגעגעבן „איר צד" וועגן דעם שידוך צווישן מיין טאַטע־מאַמען, האָט זי אויך געערדט מיט התפעלות וועגן זייער חתונה אין מיישעגאָלע, וואָס האָט געדויערט פון מיטוואָך ביז זונטיק (כ"ב—כ"ו אלול תרל"ב; סעפטעמבער 24—28, 1872). זי האָט אויך געדענקט קלוגע ווערטלעך, גראַמען און לידער פון אליקום בדחן (צונזער), וועמען די באָבע דבורה האָט אַראָפגעבראַכט אויף דער חתונה פון איר עלטסטער טאָכטער.

דער מאַמעס משפחה האָט זיך שטאַרק אָנגעשטרענגט, אַז „מאָטע שרה־בלומעס" זאָל זיך פילן היימיש אין שטעטל. זי האָט אים געמאַכט פאַר אַ מיישעגאָלער נכתב, אַ מיטגליד פון איר אָפּיציעלער געמיינדע, אים געזעצלעך באַפרייט פון מיליטער־דינסט, מיט אַ בילעט און אַ פּאַס אויף זיין אייגענעם נאָמען. דער מאַמעס „גרויסער פעטער", יאָנקל אַראָנאָוויטש, און זיינע חברים שניט־קרעמער, יונה און לייזער־חיים, האָבן געאַרבעט שווער צו מאַכן מיין טאַטן פאַר אַ סוחר פון מאָנופֿאַקטור, אָבער קיין זאַך האָט ניט געהאָלפן. אים האָט געצויגן צום דאָרף. ער האָט זיך באַזעצט מיט דער מאַמען אין פּולוואַרעק אקמינע אין שכנות פון זיינע עלטערן, אין דעם דאָרף לוצין. זיי פלעגן אָבער ביידע קומען צופֿאַרן אין שטעטל יעדעס מאָל, וועו די מאַמע האָט געדאַרפט געלעגן ווערן. זי האָט געוואָלט

דעמאָלט זיין אונטער דער השגחה פון איר מאַמען, די טיכטיקע אַקושאָרין, וועלכע איז אין יענע יאָרן געווען הויך אָנגעזען אין אַלע אַרומיקע פריצישע הויפן. מיין מאַמע האָט אַלע אירע קינדער טאַקע געבאָרן אין מיישעגאָלע.

קאַפּיטל דריי

מיין געבורט

וועגן מיין געבורט האָבן קרובים מיר דערציילט אַזוי:

שרה־בלומע און מאָטע דערוואַרטן דאָס געבורט פון זייער צווייט קינד*) אַרום סוכות תרל"ז (אָקטאָבער 1876). זיי קומען דאָרום צופאָרן קיין מיישעגאָלע מיט אַ חודש פריער. דאָס איז געווען די צייט פון בלאָזן שופר, זאָגן סליחות און טאָן תשובה. דער יונגער דאָרפס־ייד פילט זיך דעמאָלט זייער גוט אין שטעטל. ער דאַוונט דאָרט פון צייט צו צייט פאָרן עמוד און רירט ביז טרערן די דאַוונער אין מיישעגאָלער בית־מדרש, מיט זיין האַרציקן זאָגן און זינגען געוויסע תפילות.

באַזונדערס גוט פילט זיך מאָטע שרה־בלומעס סוכות־צייט, אין דעם יום־טוב פון פרייד. ער פירט אַן מיט די געזאַנגען און טענץ פון דער יוגנט, און אונטערהאַלט אויך די עלטערע מיט זיין זינגען זמירות און שירים אין לשון־קודש און באַקאַנטע לידער אין יידיש.

גאָר פריילעך איז געווען שמחת־תורה ביים דאָרפיש פּאָרל אין שטוב. פון נאָכן דאַוונען אַן האָט אַ לוסטיקער עולם פּאַרבאָכט אַרום געדעקטע טישן. מאָטע האָט געזונגען, געטאַנצט און דורכגעפירט פּאַרשיידענע שפּילן. שרה־בלומע האָט כסדר דערלאַנגט פרישן כיבוד, און האָט גאָנץ פּאַרגעסן, אַז זי איז „אויף דער צייט". פלוצעם האָבן איר אָנגעכאַפּט די געבורטס־וויין. מאָטע טראָגט זי אַריין אין זייער שלאָף־קאַמער, און אַ שליח לויפט ברענגען איר מאַמען, די אַקושאָרין דבורה. ווען דער זייגער שלאָגט צווויי, ווערט זיין קלינגען פּאָרהילכט פון די פריילעכע קולות: „מזל־טוב! — אַ ייִנגל!"

די הוליאַנקע אין שטוב האָלט אַן ווייטער. אַ טייל געסט אַמפּערט זיך וועגן דער צוקונפט פון דעם נייַ־געבאָרענעם קינד: צי ס'וועט זיין אַ לערנער, וויל ס'איז אָנגעקומען צו דער שמחה מיט דער תורה, אָדער אַ טרינקער, וויל ס'האָט זיך באַוויזן, ווען אויפן טיש איז געשטאַנען משקה?... נאָר די גליקלעכע מאַמעלע האָט געהאָפט, אַז איר זון וועט לערנען תורה...

---

*) דאָס ערשטע קינד איז געווען הענע־טאָנע — דערהרגעט דורך די נאַצים אין זייער שחיטה פון די יידן אין ווילנע.

⁂

מיין ערשטע איבערלעבונג וואָס איך געדענק איז אַ געשעעניש אויף אַ בערגל זאַמד.

כ׳ליג אינעם בלישטשענדיקן זאַמד, איבער וועלכן עס שיינט אַ הייסע זון. דער וואַרעמער גאָלדיקער זאַמד באַדעקט מיינע קני. כ׳וויל אים אַרונטערוואַרפן פון זיך. טאָנקע, מיין עלטערע שוועסטער הענע־טאָנע, אַבער, לאָזט ניט. זי באַשיט מיך מיט נייע הויפנס זאַמד. מיר דאַכט, זי וויל מיר טאָן שלעכטס. אין מיין קליין הערצל טליעט אַ גרויס פּאַרדרוס אויף איר.

טאָנקע, מיין פּינף־זעקס יאָריקע שוועסטער, האָט אַרויסגעאָלפן דער מאַמען אין שטוב־אַרבעט. שפּעטער אַביסל האָט זי אויך געקאָרמעט, אַנ־געטאָן און אויסגעטאָן דאָס קליינוואַרג. אין צייט פון מיין פּאַרדרוס האָב איך זיך ניט געלאָזט פון איר באַדינען.

אַ צייט שפּעטער האָב איך איינמאָל פּאַרגעוואָרפן טאָנקען, אַז זי האָט מיר אַמאָל געוואָלט טאָן שלעכטס. זי האָט געענטפערט, אַז דאָס האָט זיך מיר מסתמא געחלומט. די מאַמע אָבער האָט באַמערקט, אַז די דאָזיקע אי־בערלעבונג אין מיין צוויטן און דריטן יאָר, איז פּאַרגעקומען אויפן וואָר. דאָס האַלטן מיך אינעם וואַרעמען זאַמד איז געטאָן געוואָרן פון מיין טובה וועגן.

פון דעם וואָס די מאַמע האָט אונדז דערציילט, און פון דעם וואָס כ׳האָב שפּעטער געהערט פון מיינע באָבעס, איז די מעשה אַזוי געווען:

מיינע עלטערן האָבן אין יענער צייט געוואוינט אין אַ קליין דערפל, אקמינע, ניט וויט פון די יידישע שטעטלעך פּאָדבערעזע און געדרעוויטש. איינמאָל אין אַ קאָלטןווינטער־פּאָרנאָכט איז די מאַמע געזעסן אויפן וואַ־רעמען אויוון און זיך געשפּילט מיט איר פּינף־פּערטל יאָריקן בן־יחיד. מיטאַמאָל האָט אַ שטאַרקער שטורעם־ווינט אויפגעריסן אַ פענצטער קעגן אויוון. די מאַמע האָט אויפגעשוידערט און דאָס קינד איז איר אַראָפּגעפּאַלן פון שויס. דער טאָטע איז ניט געווען אין דער היים. נאָר מיין פּלינק שוועס־טערל, טאָנקע, איז געשווינד אַרויסגעלאָפן אין גאָס און געשרופן נאָך הילף. באַלד זיינען זיך צונויפגעקומען דאָרפישע מענטשן. זיי האָבן געמאַכט ליכ־טיק אין שטוב, אָפּגעמינטערט די מאַמע און אויפגעהויבן פון דער ערד איר קינד — אַ האַלב טויטס. ס׳האָט אים געהאָט אָפּגענומען דאָס לשון און די פּיס. די זנאַכערינס, וועלכע האָבן זיך אַרום אים געפּאָרעט אַ היפּ־שע צייט, האָבן אים דערקלערט פּאָר טויב־שטום און פּאַראַליזירט.

אַ שליח איז געשיקט געוואָרן קיין מיישעגאָלע צו ברענגען דער מא־מע געלערנטע מוטער.

די באַבע דבורה, וואָס האָט געהאַט דאָס רעכט צו פראַקטיצירן מע־דיצין און אַליין מאַכן רעצעפטן, איז געקומען מיט אירע אינסטרומענטן און רפואות. די באַבע האָט איר אייניקל געבאָדן אין ספעציעלע וואַסער־לעך און געריבן מיט זאַלבן. זי האָט אויך איבערגעלאָזן דער טאַכטער אַ „גאַנצע אַפּטייק": פראַשקעס, פלעשלעך און סלויעלעך מיט מעדיצינען. דאָס קינד האָט ביסלעכווייז אָנגעהויבן הערן וואָס מ׳רעדט צו אים. ס׳האָט אויך אַרויסגעלאָזן קלאַנגען און געשטאַמלט האַלבע ווערטער. זיינע פיסלעך האָט ער אַבער ניט געקאָנט מער באַוועגן.

אין פרילינג, וען ס׳איז געוואָרן וואַרעם אין דרויסן, האָט די מאַמע אָנגעהויבן אויספּראוון אַ „באַבסקע סגולה", וואָס אַלטע פויערטעס האָבן איר רעקאָמענדירט: צו האַלטן דעם קינדס פיסלעך אין זון־געוואַרעמטן זאַמד. די פינף־זעקס יאָריקע טאָנקע האָט יעדן זוניקן טאָג אַוועקגעטראָגן איר אומבאַוועגלעכן ברודערל צום זאַמדיקן באַרג און זיך אָנגעשטרענגט צו האַלטן זיינע פיסלעך אונטערן אָנגעגליטן שטויב.

דער „אויסגעפּרואוועטער" הייל־מיטל פון דער דאָרפישער טראַדיציע האָט ניט באַלד געהאָלפן. דער זומער איז אַוועק און מיינע פיס זיינען נאָך אַלץ געווען אָפּגענומען. דאָך האָט די מאַמע ניט פאַרלאָרן איר צוטרוי צו דער היילונגס־קראַפט פון זאַמד און זון. זי האָט זיך אויך דערוואַרט אויף דעם גוטן סוף. אינעם דריטן זומער פון מיין לעבן האָב איך ווידער אָנגע־הויבן באַוועגן מיינע פיס. אינעם האַרבסט 1879, ביים אַראָפּנעמען אונד־זערע לעצטע תבואות, גרינסן און פרוכטן בין איך שוין אַרומגעלאָפן אי־בער גאָרטן און פעלד און אפילו געקלעטערט אויף בוימער.

די מאַמע האָט געהאָלטן, אַז דאָס זוניקע זאַמד האָט געהאָט אַ גרעסערן חלק אין מיין גענעזן ווערן ווי דער באָבעס מעדיצינען, מיט וועלכע מ׳האָט מיינע פיס געוואָשן און געזאַלבט.

מיינע דאָרפישע דערציענרונגען פריער פאַר מיין פערטן יאָר, זיינען אַ געמיש פון חלום און וואָר.

צו דער וועלט פון חלום געהערן, נאַטירלעך, מיינע שמועסן מיט בהמות און עופות, און אַלע אַנדערע באַשעפענישן, וועלכע מ׳רופט אַן שטומע; מיט גראָזן, בוימער און בלומען: מיט ווינט און רעגן און אפילו מיט קלעצער און שטיינער, וואָס מ׳האָלט פאַר שוויגענדיקע. פאַרנאַכט, זיצנדיק אויפן הויכן וואָגן היי, וואָס מ׳האָט געפירט פון לאָנקע אין „גומנע", האָב איך געהערט דאָס געזאַנג פון דער פאַרגייענדיקער זון און דאָס פייפל־שפילן פונעם „וואָלקן־פאַסטעך", טרייבנדיק די „וואָלקן־שאָף"; ביינאַכט, ליגנדיק אויף דער קושעטקע, אַדער אויפן שלאָפבאַנק, האָב איך געהערט זינגען די לבנה און די שטערן.

צו מיינע איבערלעבונגען אויפן וואָר געהערט וואַרשיינלעך מיין דער־אינערונג פון אַ פאַרנאַכט וען צו אונדז אויפן געהעפט זיינען אָנגעקומען

הויכע מענער, יונגע און אַלטע. אַ טייל מיט קיילעכדיקע בערד אַז אַ טייל מיט לאַנגע פאַרדרייטע וואָנצעס. זיי האָבן געטראָגן ביקסן אויף די רוקנס און האָרנס, מעסערס און גרינע טאַרבעס מיט פאַרבלוטיקטע חיות און עופות בייַ די זייטן. זיי זיינען געווען אָנגעטאָן אין הויכע שטיוול און אין גרינע זשאַקעטן מיט זילבערנע קנעפּ, די גרויס ווי טויבן־אייעלעך. הינטער די מענער זיינען געשטאַנען שיינע גרויסע הינט, צו וועלכע מיין עלטערע שוועסטער טאַנקע האָט מיך ניט צוגעלאָזט צוגיין נאָענט.

אַן אַנדער דעראינערונג, וואָס זעט אויס צו האָבן פאַרגעקומען אויפן וואַר, איז מיין באַזונדערע מיט טאַנקען אינעם פּריצישן הויף. געבראַכט אַהין האָט אונדז דער „פּקיד" אין אַ קאַרעט. ער האָט אונדז אַרייַנגעפירט צו דער „אכמאסטריגע", וועלכע האָט אונדז איבערגעגעבן צו דער „פּאָקע־יאָוע". יענע איז מיט אונדז דורכגעגאַנגען אַ סך הויכע טירן און לאַנגע שוועכע פאַרהאַנגען. צולעצט האָט זי אונדז צוגעפירט צו אַ ברייטן טיפּן שטול אין וועלכן ס׳איז געזעסן אַ ברייטער שרה, אַדער גראַף, מיט לאַנגע וויסע וואָנצעס. ער האָט עפּעס וואָס געפרעגט און טאַנקע האָט געענטפערט.

קאַפּיטל פיר

מיין דאַרפישער זיידע

מיין דאַרפישער זיידע ר׳ שאול־יהודה מאַרמאָר איז געווען אַן ערד־אַרבעטער. דעם גרעסטן טייל יאָרן האָט ער פאַרבראַכט אין גאָרטן און כּעלד, פון פרימאָרגן ביז נאַכט.

געריידט האָט דער זיידע גאָר ווייניק. ער האָט זיך גוט צוגעהערט, וואָס אַנדערע ריידן, נאָר זעלטן זיך אַרייַנגעמישט מיט אַ וואָרט. באַרעדעוודיק איז ער געווארן נאָר, ווען ער איז געבליבן מיט מיר — זיין ערשטן מענלעכן אייניקל פון זיין זון. ער האָט קענטיק זיך שטאַרק אָנגעשטרענגט מיר צו דערציילן וואָס מער וועגן יידן, כדי איך זאָל, חלילה, ניט וועלן אָפּגעפרעמדט דורך מיין שפּילן זיך גאַנצע טעג מיט קריסטלעכע קינדער.

דער זיידע האָט זיך ניט באַנוגנט דערמיט, וואָס מיין עלטערע שוועסטער, טאַנקע, האָט יעדן פרימאָרגן געזאָגט מיט מיר ברכה און יעדן אויפדערנאַכט געלייענט מיט מיר קריאת־שמע (קרישמע). ער האָט געוואָלט כ׳זאָל וויסן מער וועגן יידן און יידישקייט.

פון צייט צו צייט האָט דער הויכער זיידע מיט די ברייטע פלייצעס, מיט די פּעך־שוואַרצע פּיאות (פייעס) און באַרד אַרום זיין מילדן פאַרברוינטן פּנים, מיך אַוועקגעזעצט אויף זיינע קני און מיר דערציילט יידישע מעשיות.

איינמאָל געדענק איך, האָט ער צו מיר געריידט אומגעפער אַזוי:

— אונדזער משפחה איז זייער אַ גרויסע. אַ חוץ אונדזערע קרובים אין ווילנע און ווילקאָמיר, און אין די שטעטלעך געדרעוויטש, פּאָדבערעזע, מיישעגאָלע און שירווינט, האָבן מיר אויך אַ סך קרובים אין אַנדערע נאָענטע און ווייטע דערפער, שטעטלעך און שטעט. אַלע יידן געהערן צו אונדזער משפחה. מיר האָבן אַלע די זעלבע עלטער־זיידעס און עלטער־באָבעס.

דערביי האָט דער זיידע מיר אַנגעהויבן דערציילן אַלערליי שיינע מעשיות פון יענע עלטער־זיידעס: אברהם, יצחק און יעקב, און פון די עלטער־באָבעס: שרה, רבקה, רחל און לאה, ווי אויך פון אַ היפּשער צאָל עלטער־פּעטערס און עלטער־מומעס. דעם טיפּסטן אייַנדרוק האָט אויף מיר געמאַכט דעם זיידנס מעשה וועגן דעם פּעטער דוד.

— דער פּעטער דוד — האָט דער זיידע מיר דערציילט — איז יינגל־וויז געווען אַ פֿאַסטעך. ער איז געווען קליין געוואַקסן, נאָר געהאַט אַ סך מוט. האָט ער זיך געשטעלט קעגן דעם בייזן פֿריץ גלית (גאָליאַס), אַ גבור, אַ ריז, וואָס האָט אַנגעטאָן אַ סך צרות צו אונדזער משפחה יידן. דער פּעטער דוד איז אים בייגעקומען. ער האָט דעמאָלט אויסגעבויט פֿאַר דער משפחה אַ גרויסן דאָרף — ירושלים — מיט אַ באַוונדער שטוב צום דאַוונען — אַ בית־המקדש. אונדזערע פעלדער און גערטנער זיינען געווען געראָטן, און מיר האָבן געקאָנט לעבן רואיק און פרידלעך. אַ טייל פון אונדזער משפחה האָט אָבער ניט אויפגעפירט זיך ווי געהעריק: זיך אַרומגעקריגט און זיך געשלאָגן אייניע מיט די אַנדערע. זיינען געקומען בייזע פֿריצים — רוימער — און חרוב געמאַכט דעם פּעטער דודס דאָרף. זיי האָבן פֿאַרברענט די הייזער, צעטראָטן די פעלדער און גערטנער און צעטריבן אונדזער משפחה אין אַלע פּיר זייטן פון דער ערד.

— און וואָס איז געווען דער סוף? — האָב איך געפרעגט מיט אַ קלאָפּנדיק האַרץ.

— דער סוף דאָרף נאָך ערשט קומען. ס'דאָרף אין אונדזער משפחה אויסוואַקסן פון דאָס ניי אַ גוטער יינגל ווי דער פּעטער דוד איז געווען. אַזאַ איינער וועט זיין אַ „משיח", דאָס מיינט, ער וועט בייקומען די בייזע פֿריצים און ווידער אויפבויען דעם פּעטער דודס חרובן דאָרף. דעמאָלט וועלן שוין אויך מער ניט זיין קיין בייזע פֿריצים אויף דער וועלט. אַלע מענטשן וועלן לעבן אין רו און פֿרידן.

*
**

די גוואוערנאַנטין רעבעקאַ איז ניט געווען קיין אַנגעלייגטער גאָסט ביי אונדזערע קרובים אין דאָרף, כאָטש זי איז געווען דער באָבע לאהס אַ שוועסטער און דעם טאַטנס אַ מומע. רעבעקאַ פלעגט דעריבער ניט גערן באַזוכן מיין טאַטנס עלטערן, וואו איר עטלעכע און־נייַנציק־יאָריקע

מאַמע, מיין עלטער־באָבע דבורה לאָעווע, האָס זיך אויפגעהאַלטן.

רעבעקאַ האָט געוואוסט, אַז אירע דאַרפישע קרובים שעמען זיך מים איר. זי איז פאַר זיי ניט געווען מער די שוועסטער און מומע רבקה, אַדער ריוועלע, נאָר די פריצטע רעבעקאַ*), וועמען זייער יידיש לעבן איז פרעמד. זי האָט דעריבער זעלטן זיי באַזוכט און זיך באַנוגנט מיט שיקן אָפּטע מתנות פאַר איר אַלטער מאַמען.

קרובים דערציילן פון איר אַזאַ עפּיזאָד אין שייכות צו מיין קינדהייט. זי באַזוכט אונדזער הויז אין דער צייט פון מיין פריער דערמאָנטער קראַנק־הייט אויף די פיס, אין עלטער פון דריי יאָר. זי האָט מיך געהאַלטן אויף אירע הענט און זיך וויצלענדיק געפרעגט: „וואָס וועט זיין, אויב זי וועט מיך אַרויסוואַרפן דורכן פענצטער?" מיין ענטפער איז געווען: — וועסט צעברעכן די שויבן!

זי האָט זיך פאַנאַנדערגעלאַכט און באַמערקט:

— ער וועט שפּעטער אויסגעפינען, אַז ס'איז געזינטער צו זאַרגן פאַר די אייגענע ביינער איידער פאַר פרעמדע שויבן...

קאַפּיטל פינף

פון דאָרף אין שטעטל

אונדזער גאַנצע הויז־געזינד איז געפאָרן פונעם דערפל אַקמינע צום שטעטל מיישעגאָלע, וואו מיין מאַמעס עלטערן וואוינען. פון ביידע זייטן וועג האָבן זיך געטראָגן געשמאַקע ריחות און זיסע פויגל־געזאַנגען.

מיטאָג־צייט האָבן מיר זיך אָפּגעשטעלט אין אַ וואַלד פון יאָדלעס און סאָסנעס. מיר זיינען געווען זאַלבע־זעקס: טאַטע־מאַמע, טאַנקע, ראַנקע,

---

*) דאָס יידישע דאַרפס־מיידל ריוועלע איז געוואָרן די פּריצישע גו־ווערנאַנטין רעבעקאַ, שפּעטער מאָדאָם גאַרדאַן, אַדאַנק דעם ווילנער משכיל לעאָן לעבענזאָן, אַ זון פון דעם באַרימטן העברייאישן דיכטער, אַדם הכהן (אברהם דוב (בער) מיכאלישקער). ועלכן פרומע לייט פלעגן אָנרופן „בער־קע מיכאַלישקער דער אפיקורס". ה' לעבענזאָן פאַראינטערעסירט זיך אין דעם קלוג און שיין דאַרפיש יידיש קינד, וועמ עס פאַרלירט אַן אַרעם. ער גיט זי אַריין אין ווילנער גימנאַזיע און שיקט זי נאָכדעם שטודירן ווייטער אין פאַריז. זי ספּעציאַליזירט זיך דאָרט אין פעדאַגאָגיע און רעדט פלי־סיק עטלעכע מאָדערנע אייראָפּייאישע שפּראַכן. וועמ זי קומט צוריק קיין ליטע, פאַרנעמט זי שטעלעס אַלס גוואוורנאַנטין אין די הויפּן פון דעם הויכן פּוילישן אַדל.

גיסעלע און איך. מיר האָבן אַלע געגעסן זיצנדיק אויפן גרינעם גראָז. נאָכ־דעם איז די מאַמע אַוועק מיט טאַנקען טיפער אין וואַלד זוכן פאַזימקעס אָדער אַנדערע יאָגעדעס. דער טאַטע האָט זיך אַ וויייל געעוסקט אַרום פערד און וואָגן. נאָכדעם האָט ער אונדז, קליינוואַרג, אַמוזירט מיט געזאַנ־גען, שפילעריין און קונצן. וועז די מאַמע מיט טאַנקען זיינען צוריקגע־קומען, האָט דער טאַטע זיי ניט באַמערקט. די מאַמע האָט זיך דערנענ־טערט שטילערהייט, צעקוועטשט עטלעכע פאַזימקעס אָדער ברושניצעס אויף זיין שוואַרצער זיידענער באָרד און איז אַוועקגעלאָפן מיט אַ קלינגענ־דיקן געלעכטער. לויפנדיק אויפן גראָז איז איר אַרונטערגעפאַלן דאָס באַסטן־טיכל פונעם קאָפּ און אויף איר פלייצע האָבן זיך אַראָפּגעלאָזן צוויי לאַנגע שוואַרצע צעפּ. זי האָט זיך צוריקגעקערט, אַ כאַפּ געטאָן דאָס טיכל אין האָנט און איז וויייטער געלאָפן. דעם הויכן פלינקן טאַטן נעמט ניט לאַנג צו כאַפּן די לויפנדיקע קליינע מאַמעלע. ער נעמט זי „באַראַנטשיק" (אויף דער פלייצע), ווי ער פלעגט דאָס אָפט טאָן מיט אונדז, אירע קליינע קינ־דער. ער לאָזט זי אַרונטער צווישן אונדזער קליינוואַרג און וואַרנט זי, האַלב לאַכנדיק, צו האָבן מער דרך־ארץ פאַר אַ טאַטן...

אָנקומענדיק אין מיישעגאָלע, איז אונדזער פור דורכגעפאָרן די גאַנצע לענג פונעם שטעטל און זיך אָפּגעשטעלט ביי אַ בערגל. עמיץ האָט פאַר אונדז געעפנט אַ נידעריקן הילצערנעם טויער. מיר זיינען אַרויפגעפאָרן אויפן שפּיץ בערגל און זיך באַזעצט אין דער אינציקער שטוב דאָרט, אַרומגערינגלט פון גאָרטן און פעלד.

דער טאַטע פאָרט באַלד אַוועק צו זיין אַרבעט באַוואַכן יידישע סע־דער אין אַ וויייטן דאָרף. די מאַמע לאָזט מיך ניט אַרונטערגיין פון בערגל. דאָרט אונטן לויפן אָפט דורך פויערשע פורן און „בריטשקעס", פריצישע קאַרעטן און באַלעגאַלישע בוידן. ציטערט די מאַמע, מ׳זאָל מיך ניט אי־בערפאָרן. שפּיל איך זיך צוזאַמען מיט מיין יינגערער שוועסטערל. רחלע אין גאָרטן אויפן בערגל.

שבת אינדערפרי קומט אַריין צו אונדז אין שטוב דער שטעטלשער זיידע, מיין מאַמעס טאַטע, ר׳ שמואל־יצחק (איטשע) סאַפּירשטיין, וועמען כ׳האָב פריער ניט געקענט.

דער שטעטלשער זיידע שעמט זיך מיט מיר. ער זאָגט, אַז שטעטלשע קינדער אין מיינע יאָרן (כ׳בין שוין אַלטע געווען איבער פיר און אַ האַלב יאָר) לערנען שוין חומש מיט רש״י, און איך וויים נאָך אפילו ניט וואָס אַן אַלף איז!..

*
**

מיין קליין שוועסטערל גיטעלע איז געוואָרן קראַנק. זי האָט אַ גאַנצע נאָכט געשריען. אינדערפרי ווערט זי אַנטשוויגן. נאָכדעם קומען פרעמדע

מענטשן און נעמען זי אַוועק פון שטוב. גיטעלע שווייגט, נאָר די מאַמע און מיין עלטערע שוועסטער, טאַנקע, קלאָגן און ווייזען. וועג מיין יינגערע שוועסטערל, רחלע, און איך פרעגן, וואו מ׳האָט גיטעלען אַוועקגעטראָגן? ענטפערט אונדז טאַנקע: — צום הימל:

ווילן מיר וויסן: צי ס׳איז ווייט פון אונדז צום הימל, און צי מיר וועלן קאָנען אַמאָל גיין זען גיטעלען?

נאָר קיינער ענטפערט איצט ניט. ווייזען מיר זיך ביידע פאַראַנדער: — ניטאָ מער גיטעלע!

*
**

איינמאָל שפילנדיק זיך מיט רחלען טיפער אין גאָרטן, טרעפן מיר אַנדערע צוויי קינדער ביי די בוימער אַרום דער קרעניצע. זיי זאָגן אונדז, אַז זייער טאַטע איז דער מיישעגאָלער "קליוטשוואָיט" (באַאַמטער) טאַמאַשעווסקי. מיר ווערן נאָענטע חברים, כאָטש זיי רייַדן אויס אונדזערע נעמען ניט ריכטיק. אָנשטאָט קלמן־הירש — "הירשקאָ" און אָנשטאָט רחל — "ראָכקאָ". מיר שפילן זיך צוזאַמען ניט בלויז אין גאָרטן און פעלד, נאָר אויך אין אונדזערע שטיבער.

טאַמאַשעווסקי, איז אַ הויכער מאַן מיט אַ פיינער לאַנגער שוואַרצער באָרד. ער גייט אָנגעטאָן אין אַ מונדיר, און טראָגט אַ פיסטאָלעט און אַ שוועבל ביי דער זייט. זיינע גוטע אויגן און פריינטלעכע ווערטער מאַכן מיר זיך פילן היימיש ביי אים אין שטוב. כ׳וואָג אפילו אָנרירן זיין שווערד.

די טאַמאַשעווסקיכע קומט פון צייט צו צייט פאַרברענגען מיט מיין מאַמען. איינמאָל קומט זי פאַרווייַנט. וועג זי גייט אַוועק זאָגט די מאַמע צו טאַנקען:

— טאַמאַשעווסקי איז שוין אויס "קליוטשוואָיט". זיין אָרט פאַרנעמט אַן "אוראַדניק" (פאָליציאַנט). וועג זיי קלייבן זיך אַרויס, בענק איך לאַנג נאָך זיי אַלעמען.

*
**

דער טאַטע האָט מיך באַזאָרגט מיט אַ סך בהמות, חיות און עופות פון קאָליר־טן פאַרצעליי. א טייל זיינען מיט פייפלעך, איך פאַרשפיל זיך אַ וויל מיט זיי. כ׳בענק אָבער נאָך די לעבעדיקע באַשעפענישן פון מיין "חלום און וואָר" אין אָקמינע. באַזונדערס בענק איך נאָך מיין טאַטן. עס העלפט ניט דער מאַמעס דערקלערונג: דער טאַטע איז אין דאָרף יאָדע, ווייט פון דאָנען. ענדלעך זאָגט זי מיר צו, אַז דער זיידע וועט מיך נעמען צו־גאַסט צום טאַטן. שפעטער דערווייס איך זיך, אַז דאָס איז געווען אויף מיין טאַטנס פאַרלאַנג.

די מאַמע האָט מיך געצוואָגן, געקעמט און געפוצט פאַר דער דאָזיקער

נסיעה. דער זיידע האָט מיך אַוועקגעזעצט אין וואָגן ביי זיין האַנט און צו־געזאָגט דער מאַמען גוט אַכטונג געבן אויף מיר. ער איז מיט מיר דורכ־געפאָרן די גאַנצע לענג פונעם שטעטל און פון דאָרף, אויפן וועג פון ווילנע צו ווילקאָמיר. זיין ערשטער אָפשטעל איז געווען לעבן אַ קליין שטיבל אינעם דערפל מיזשוק. דאָרט האָט ער מיך פאָרגעשטעלט פאַר זיין טאַטן, מיין עלטער־זיידן דוד אַראָנאָוויטש. מיין עלטער־באָבע, בונע, האָט מיך מכבד געווען מיט אַ גלאָז מילך און אַ קיכל. נאָכדעם זיינען מיר ווייטער געפאָרן.

וועג מיר קומען אַן קיין יאָדע, טרעפן מיר דעם טאַטן ביים טויער פון סאָד; ער שטייט דאָרט מיט אַ ביקס אויף דער פלייצע, ווייל ער איז געווען דער שומר פון דעם גרויסן פריצישן סאָד, וואָס דער זיידע און זיין ברודער, יאַנקל אַראָנאָוויטש, האָבן אָפגעדונגען ביים יאָדער פריץ.

דער טאַטע האָט אונדז צוגעפירט צו זיין ביידל. דאָרט האָט ער מיך מכבד געווען מיט אַ גרויסער, זאַפטיקער באָרנע (באָר). זיין כיבוד האָט מיר פאָרשאַפט אַ סך האָרצווייטיק. ביי מיין ערשטן ביס פון דער באָרנע האָט איר זאַפט באַשפריצט און פאַרפלעקט מיין אויסגעפרעסטע ווייסע „רובאַשקע": דער טאַטע האָט דערצו באָמערקט, אז כ'בין נאָך „גאָר קיין מענטש ניט"... אַזאַ און נאָך אַ שאַרפערן אויסדרוק האָב איך געקאָנט לייכט פאַרנעמען פון טאַנקען (מיין עלטערער שוועסטער) און אפילו פון דער מאַמען. דעם טאַטנס שלעכטע מיינונג האָט מיר אָבער שטאַרק ווייַ געטאָן. באַרואיקט האָב איך זיך ערשט אויפן שפּאַציר אין סאָד, מיטן טאַטן און זיידן.

מיר זיינען פאָרבייגעגאַנגען בעיטן מיט בלומען פון זעלטן שיינע קאָ־לירן און פאַרמען. דער טאַטע האָט געזאָגט, אַז דאָס זיינען „זאַגאַניטשנע" (אויסלענדישע), און אָנגערופן יעדע בלום מיט אַן אַנדער נאָמען. ער האָט אויך געהאַט באַזונדערע נעמען פאַר אַלע פרוכטן.

גייענדיק צווישן די עפּל־בוימער האָט דער טאַטע אָנגעהויבן דערציילן דעם זיידן געשעענישן פונעם סאָד. די שענסטע און לוסטיקסטע פון זיי איז פאַר מיר געווען די מעשה מיט די „דריי כלאָפּעס", ווי אַזוי מיין טאַטע האָט געפאָנגען דריי באַלעגופישע זינדלעך פונעם דערבייאיקן דאָרף. ער האָט בייטאָג באָמערקט, אַז אין עטלעכע ברעטער פון צאָם זיינען אַרויסגע־נומען די טשוועקעס. ער קלאָפט ניט אַריין קיין אַנדערע טשוועקעס, נאָר לויערט ביינאַכט אין יענעם ווינקל. וועג ער האָט געהערט און געזען דאָס אַריינקומען אין סאָד פון די דריי כלאָפּעס האָט דער טאַטע ניט געקלאָפּט טרעוואָגע, נאָר זיך אַוועקגעשטעלט ביי דער דערעפענונג, וואָס זיי האָבן געמאַכט אין צאָם. ער איז געשטאַנען מיט אָפענע אָרעמס און געוואָרט. וועג דער ערשטער כלאָפּ איז צוריקגעקומען מיט זיין רויב, איז ער אַריינגע־

פאַלן מיין טאַטן אין די אַרעמס. ער האָט אים צונויפגעדריקט ווי מיט צוואַנגען. אים פאַרבונדן די הענט אויף הינטן, אַוועקגעלייגט אויף דער אַנדערער זייט צאַם און אים געצוואונגען צו שווייגן. אַזוי האָט דער טאַטע געפאַנגען אַלע דריי פרוכט־רויבער מיט די הוילע הענט.

כ׳קוק אויף מיין טאַטן מיט שטאָלץ און טראַכט, אַז ווען ער זאָל וועלן קאָן ער איינער אַליין איינגעמען אַ גאַנצן דאָרף...

טאָנקע נעמט מיך אַמאָל אַרונטער אין גאַס. זי פירט מיך פאַרביי דעם צאַם פון אונדזער גאָרטן. דאָרט ביים שטוב פון פריערדיקן קליוטשוואיט און איצטיקן אוראַדניק שטייט די טורמע. טאָנקע זאָגט מיר, אַז דאָרט זיצן פאַרשפאַרט די, וועלכע נעמען צו פרעמדע זאַכן, אַדער שלאָגן עמיצן.

אַן אַנדער מאָל פירט זי מיך אַריין, אויף דער רעכטער זייט בערגל, אין יעשיע יאַנקל לענצנערס פאַרלאָזענעם ברויז. איך זע דאָרט קופערנע קעסלען און הילצערנע בוטלס און באַלייעס. כ׳שטעל אַ סך פראַגעס און פון אַלץ וואָס טאָנקע זאָגט מיר געדענק איך נאָר, אַז פון בריי ווערן די קי פעט. אַמאָל לאָזט זי מיך איבער זיך שפילן מיט די קינדער ביי די ברייטע טרעפ פון יאַנקל טשוכנעס שטוב. די קינדער לערנען מיך אויס אַ נייע שפיל: „קויפן אין קראָם". אָט די שטעטלשע שפיל איז גאָר לייכט: מ׳דאַרף געדענקען, אַז אַ קוואַרט איז מער ווי אַ קוואַרטירל, אַ פונט — מער ווי אַ פערטל און אַ צענער — מער ווי אַ קאָפיקע. די „קרעמערקע" (מעגלעך יאַנקל טשוכנעס אייניקל, די יתומה) מעסט אַלץ מיט אַ בלעכענער שוואוואָקס־פושקעלע, ווענט מיט אַ שטעקל אַלס אַ „בעזמען", אַדער מיט אַ קליינער קיילעכדיקער פאַפּירענער שאַכטל, אַלס אַ וואָג־שאָל. איר „סחורה" איז פון זאָמד, אונדזער „געלט" — בלישטשענדיקע שערבלעך.

אַנטקעגן, אויף דער רעכטער זייט וועג קיין ווילנע, ביים לאַנגן הויכן צאַם פונעם פריצק גרויסן סאָד, שטייט יאַנקל טשוכנעס קוזניע. זי מאַניעט מיך צו זיך מיט איר קלאַפּעריי, מיט די פונקען פייער און הירשענדיקע פערד, וואָס וואַרטן אין דרויסן צו קריגן נייע פאַדקאָוועס אויף זייערע פיס.

איינמאָל טוט מיר טאָנקע צוליב און פירט מיך אַריבער אויף דער אַנדערער זייט וועג. כ׳גדענק לאַנג די וואונדער פון דער קוזניע: דעם גרויסן לעדערנעם בלאָז־זאַק, וואָס צעגליט די קוילן און מאַכט דעם אייזן רויט ווי פייער; די מעכטיקע קאָוואַדלע, אויף וועלכער דעם שמידס זין קלאָפן דעם ברענענדיקן אייזן מיט גרויסע האַמערס; די שרעקלעכע גע־וואַלדן, וואָס דער אייזן מאַכט, ווען מ׳קלאַפט אים, און זיין „פיפטשען", ווען מ׳באַדט אים אין אַ קעסעלע וואַסער. כ׳בין אַנטציקט פון דער גבורה פונעם יונגן שמיד, ווי ער האַלט פעסט דעם פוס פון אַ מוראדיקן פערד, קאָלופעט זיין פיאַטע און קלאַפט אויף איר אַרויף אַ פאַדקאָוועס מיט נעגל.

דעם שמידס זין ווערן מיר ליב. וועז כ׳הער נאָכדעם, אַז איינעם פון זיי האָט דערשלאָגן אַ דונער, פֿאַרדריקט מיר דאָס האַרץ.

⁂

מיין שוועסטער טאָנקע האָט אַ חברטע עטקע, דאָס עלטסטע קינד פון ירחמיאל דעם שניידער, אַ יאַדעשליווער מיט אַ רויטער באָרד. ביידע חברטעס שפילן זיך דעמאָלט אין „צייכנס״ און אין אַנדערע שפילעריַיען. איינמאָל האָט עטקע, מיטגעבראַכט מיט זיך אירע צוויי יינגערע ברידער־לעך: יאָשקע, אַן עלטערער פון מיר און מאירקע, אַ יינגערער.

די ערשטע צייטן שפילן מיר זיך אַלע דריי ביי אונדז אין גאָרטן אַדער אויפן געהעפט. שפעטער דערלויבט מיר די מאַמע אַרונטערצוגיין אונטן און זיך שפילן מיט זיי לעבן זייער שטוב צו־פוסן פון אונדזער בערגל.

יאָשקע איז שוין אַ חדר־יינגל. ער וויזיט מיר דעם אלף־בית אין זיין סידור, דערציילט מיר ווי מ׳זאָגט עס אַרויס. מיר געפעלן דאָרט די גלייכע ציילן גרויסע אותיות מיטן גלייכן קלאַנג (א—בא, א—בא). מיין טאַטע פֿאַרשאַפט מיר דעמאָלט אַ גרויסן אלף־בית אויף אַ באַזונדער פאַפּיר, און מיט אויסגעמאָלטע צאַצקעס ביי די זייטן. כ׳וואָר אין דעם פאַראינטערע־סירט נאָך מער ווי אין מיינע פֿאַרצעלייענע, בלייענע, בלעכענע און מע־שענע שפילזאַכן. דער טאַטע פאַרהערט מיך און איז צופֿרידן. נאָר וועז דער זיידע שמואל־איטשע שלאָגט פאָר מיך צו שיקן אין חדר, איז דער טאַטע קעגן. ער זאָגט, אַז ער וועט עס ערשט טאָן וועז כ׳וועל אַלט זיין זעקס יאָר.

⁂

מיר בלייבן ניט לאַנג אין שטעטל. מיר באַזעצן זיך ווידער אין אַ דערפל קאַצישאָק — אויפן וועג פון מיישעגאָלע קיין ווילנע.

אונדזער שטוב קומט אַריין אין אַ סאָד. ביי אונדזערע פענצטער שטיי־עז קאַרשן־בוימער. דערגרייכן מיינע ציינער אַ קאַרש דורכן אָפענעם פענצטער.

מיינע דאַרפישע חברימלעך דאָרט דערטראַכטן זיך צו אַ שפיל אין סאָד מיט די גרויסע שוווערע עפּל, וואָס הענגען נאָענט צו דער ערד. מיר גריזשן אָפּ דעם טיילי, וואָס צום בוים און לאָזן איבער די דרויסנדיקע זייט פון עפּל הענגען אויפן צווייג, ווי גאָר ניט אַנגערירט. וועז דער טאַטע גע־פינט דאָס אויס, פירט ער מיך צו צום בוים און זאָגט צו מיר (אומגעפער) אַזוי:

— מ׳קאָן מוחל זיין אַ קליין קינד, וואָס וויים ניט, וואָס עס טוט. דו אָבער פֿאַרשטייסט דאָך, אַז דאָס איז אַפּנאַרעריי. פון דיר האָב איך אַזוינס ניט דערוואַרט...

דעם טאַטנס שטראָף־רייד טוען מיר שטאַרק וויי. כ׳שעם זיך עטלעכע טעג די אויגן צו וויין פאַר די עפּל־בוימער. מיין „כאַליאַסטרע״ שפּילט זיך נאָכדעם מיט מיר אינעם דערבייאיקן וועלדל. מיר בראָדזשען אין זיין שמאָלן פלאַכן טייכל, קלעטערן אויף זיינע ניס־בוימער, יאָגן זיך נאָך די פלינקע וועווערקעס, וועלכע שפּרינגען פון צווייג צו צווייג, און פון בוים צו בוים, קנאַקן ניס אין לאַכן פון אונדז. מיר כאַפּן באַבעטשקעס (זומער־פּייגעלעך) און שטעלן פּאַסטקעס פאַר וואָראָבעיטשיקעס און שוועל־בעלעך. כ׳קאָן זיי אָבער ניט ברענגען אַהיים. די מאַמע הייסט מיר זיי תיכף אַוועקלאָזן.

מיין גרעסטער תענוג אינעם דערפל קאָצישאָק איז דער שפּאַציר מיט מיין טאַטע־מאַמען שבת בייטאָג. מיר שפּאַצירן איבער די סטעזשקעס און מעזשעס צווישן די פעלדער קאָרן, האָבער, געראָטן, וויץ, אַרבעס, באָב, רעטשקע און בולבעס. דער טאַטע וויזט אָן דער מאַמען אויף יעדן מין געווויקס, וואָס עס איז גערָאטן, אָדער איז ניט ווערט די זריעה און מי, וואָס מ׳האָט אין אים אַריינגעטאָן. אויפן וועג צוריק גייען מיר פאַרבייַ די לאַנגע בעיטן פון אונדזער גרינס־גאָרטן. די מאַמע לויבט טאָנקעס בריה־שאפט אין פאָליען, יעטן און באָשפּריצן זיי. דער טאַטע שמייכלט: „דו האָסט אויך צוגעלייגט אָ האָנט״...

מיט געמישטע געפילן קוק איך אויף דאָס קאָסטן היי. די בלישטשענ־דיקע קאָסע מיט איר לאַנגן שטעקן, אַזוי ווי פון דער גרויס־ציינערדיקער גראַבליע, אימפּאָנירט מיך, ווען דער טאַטע וויגט זי מיט זיינע שטאַרקע הענט. ס׳איז מיר אָבער אָ שאָדן די לאָנקע מיט אירע גרינע גראָז, גאָל־דיקן רומיאַנעק און בלויע קרייטעכער. מער הנאה האָב איך ביים שניידן די תבואה מיט סערפּן. טאַטע־מאַמע, טאָנקע און שכנהשע שניטערינס הויבן אויף די געפּאַלענע זאָנגען מיט געזאָנג, ווילקלען זיי אַרום מיט שטרוי־ענע גאַרטלען און שטעלן זיי אויס אין רייען אויפן אָפּגעשניטענעם פעלד.

צוזאַמען מיט מיין „כאַליאַסטרע״ לויף איך אַרום אָ פּריילעכער, ווען מ׳רייסט אַראָפּ פון די שטעכיקע בוימלעך די אַגרעסן און פּאַרעטשקעס (וויינפּערלעך) און מ׳לייגט זיי אַריין אין געפּלאָכטענע קערבעלעך. אונדזער סאָד איז פול מיט געלעכטער און געזאָנג פון די פּרויען, וואָס קומען פון דאָרף אין שטעטל מיטצוהעלפן אין דער אַרבעט.

נאָך פּריילעכער איז מיר, ווען דער טאַטע קלעטערט אויף די בוימער און וואַרפּט אַרונטער עפּל. מיר דריי — טאָנקע, ראָכקע און איך אויפן גראָז לייגן אויס די עפּל, לויט זייערע קאָלירן, אין ציילן און רינגען, אייַנע אויף די אַנדערע. אָז דער טאַטע שפּרינגט אַרונטער פון אָ בוים און זאָגט: „דאָס איז שיין״ טאָנצן מיר אַרום אים גליקלעכע.

קאַפּיטל זעקס

אין זיידנס שטוב

מיין טאַטע פּרעגט מיך ניט, וואו כ׳וויל זיין. ער זעצט מיך אַריין אין אַ פּור און פּירט מיך אַוועק פון דאָרף אין שטעטל. מיינע שוועסטער בלייבן אין דאָרף מיט דער מאַמען. אויך דער טאַטע קערט זיך אום צוריק אַהיים. מיך איינעם לאָזט ער איבער ביי מיין באָבען און זיידן אין שטעטל מיישע־גאָלע.

ער וויל אַפּנים, כ׳זאָל ווערן מער „יידיש קינד״, ווי אין דאָרף, וואו כ׳לויף אַרום גאַנצע טעג מיט מיין ניט־יידישער „כאַליאַסטרע״.

מיין זיידנס גרויסע שטוב איז פול מיט וואַזאַנעס. אַ טייל פון זיי מיט בליאונג און בלומען. זיי שטייען אין פיל־פּאַרביקע גלאַזירטע ליימענע טעפּ אויף די פענצטער און אין גרינע הילצערנע צעבערס אויף דער פּאָד־לאָגע. זיי הענגען אויך אַרונטער פון די באַלקנס, אַזוי ווי הענג־לייכטער מיט אַ סך רערן.

פּרויען און קינדער קומען אָפט אַריין בעטן אַ „פלאַנץ״ פּאַר זייער אַ נייעם וואַזאַן־טעפּל; אַנדערע בעטן אַ שטיקל „עליאש״ (קאַקטוס), פּאַר אַ רפואה, ווייל עמיץ האָט זיך איינגעשניטן אַ פינגער.

די געטינקעוועטע וועגט זיינען פּאַרקלעפּט מיט אַביטשעס, אויף וועלכע ס׳זיינען אויסגעמאָלט בוימעלעך, בלימעלעך און פייגעלעך. אויף איין וואַנט הענגען אין באַגילדעטע ראַמען בילדער פון ווילנער גאון, ר׳ יצחק אלחנן, משה מאָנטעפיאָרע און גרופּעס אַלטע „שיינע יידן״ („גדולי ישראל״ און „גאוני ישראל״). אונטן אין קלייניע קיילעכדיקע רעמלעך הענגען אַ פּאָר קייסאָרים און קייסערינעס מיט רויטע צורות. אין דער הויך איבער אַלע בילדער הענגט אַ גרויסער „מזרח״, אין אַ ברייטער געשניצטער בראָנזענער ראַם. אויפן „מזרח״ זיינען אויסגענייט און אויסגעהאָפט, אין ליכטיקע קאָ־לירן; אותיות, טויבן, אָדלערס, הירשן, לייבן, די שטאָט ירושלים מ׳טן בית המקדש אין מיטן.

רעכטס פון די בילדער זיינען פענצטער מיט געשטריקטע ווייסע גאָר־דינען ביי די זייטן און אונטער זיי אַ קושעטקע באַצויגן מיט שוואַרצער צעראטע.

אויבנאָן, אַנטקעגן דעם „מזרח״ שטייט דער לאַנגער ברייטער פּאָליר־טער דעמבאָוועך טיש מיט אַ טיש־קעסטל אין מערב־זייט. אין די ווינקלען זיינען אָפּגעמאָלט בלימלעך און אין מיטן — שוואַרצע און געלע קעסט־לעך צו שפּילן אין דאָמקעס, אָדער אין שאַך.

פון אַלע זייטן טיש שטייען טונקל־רויטע הילצערנע שטולן און סא־

בורעטקעס (פיר־קאַנטיקע בענקלעך); זיי געפינען זיך אין שטוב אין אַ גרויסער צאָל. דאָס רוב שטולן האָבן אין רוקן אַן אויסשניט אין דער פאָר־מע פון אַ גאָמעלקע. צוויי גרעסערע שטולן (פאָטעלן) מיט ווייכע געזעסן, זיינען דעם זיידנס און דער באָבעס.

ביים עסן זיצט דער זיידע מיטן רוקן צום גאָס, און די באָבע מיטן פּנים צום „מזרח". ביי איר רעכטער האַנט זיצט די מיזינקע, מיין מאַמעס פופצן־יאָריקע שוועסטער לאהקע. איך זיץ אַנטקעגן זיי מיט מיין רוקן צו די בילדער. אינדערוואָכן איז דער טיש צוגעדעקט נאָר ביים עסן און נאָר אויף דעם טייל אַרום וועלכן מיר זיצן. שבת איז דער טיש באַדעקט מיט אַ וויסן לייוועלנטענעם טישטעך, איבער וועלכן ס׳איז פאַרשפרייט אַ געשטריקטס, אַדער אַ סערוועט מיט אַ „באָרדער" און פרענז.

אויפן וועג פון טיש צו דער טיר שטייט אַ הויכער בריטער קליידער־אַלמער מיט צוויי גרויסע טירן און אונטער זיי אַ לאַנגער שופלאָד. וועג דער זיידע איז אַ „דעפוטאַט", ליגן דאָרט די ביכער און פאַפּירן פון דער „אַבשטשעסטוועג" (אָפּיציעלער יידישער געמיינדע). דער שופלאָד איז דע־מאָלט פאַרחתמעט מיט טריוואָקס, אויף פעדעם, און מ׳טאָר אים ניט עפּע־נען אַן דעם „סטאַראָסטע". לעבן אַלמער הענגט דעם זיידנס סאַמעטענער טלית־זאַק מיטן טלית און תפילין. הינטערן אַלמער זעט אויס ווי אַ באַ־זונדער שטוב. אויף די צוויי וועגט דאָרט הענגען מעשענע און קופּערנע טאַצן, פאנען און בעקנס, מעדניצעס און שיסלען; קריגלעך, סקאָווערע־דעס, ריב־אייזנס, זאַיערס, לעיקעס, האַק־מעסערס, ברעטלעך פאַר זאַלצן, בראָקן, האַקן, שניידן, זיפּן, מולטערס, וואַלגער־העלצער, אַ לאָקשן־ברעט, אַ וואַלצער און וואליק צו מאַנגלען וועש; לאָמפּן־בערשטלעך און קליי־דער־בערשט. אויף אַ פּאָליצע שטייען טעפּ און קעסלעך פון קופּער, טשו־גון און ליים; לאָמפּן און לוסטרעס פון שפּיגל־גלאָז און בלעך; לייכטער פון מעש און קופּער; אַ מעשענער שטייסל און טוקאטש. דאָרט ליגן אויך דער גרויסער ברויט־מעסער, דער שאַרפער פליישמעסער, שערן, שער־לעך, פּראָפּנציערס, ניס־קנאַקערס.

אויף דער וואַנט אַנטקעגן דעם רוקן פונעם קליידער־אַלמער הענגט די גרויסע „גראטקע". אירע פאָליצעס זיינען ביי די ברעגן פאַרקלעפּט מיט אויסגעשאַרענע בלומען און שפּיצן פון קאָלירטן פאַפּיר. אויף די פּאַ־ליצעס שטייען טעלער, שיסלען און פאלומיסקעס. די וויס־בלויע פאַרצע־לייענע געשיר איז פליישיק. די גרויע צינענע איז פאַרעווע, און די פיל־פאַרביקע לייענע, גלאָזירט און באַמאָלט מיט אַלערליי צאַצקעס, איז מילכיק. פון די קאַרבן אין די פאָליצעס הענגען אַרונטער גאָפלען, לעפל און קאָכלעפל. די פליישיקע זיינען פון מעש, די מילכיקע — פון צין (פון איינעם פון זיי

גיסט אויס אַן „אָרעם־בחור" אַ חנוכה־דריידל פאַר מיר). אויף דער אונ־
טערשטער פאַליצע ליגן מעסערס: פליישיקע — מיט ווייסע ביינערנע
הענטלעך, מילכיקע — מיט שוואַרצע הילצערנע הענטלעך, פוטער־מעסער־
לעך פון האַרטן געשליפענעם פאַלירטן האָלץ און טיי־לעפעלעך פון באַזיל־
בערטן מעש. דאָרט שטייען אויך קוביקעס, ספּאַדקעס, טעצלעך, טיי־
גלעזער, גראַפינעס, ווין־גלעזלעך, [illegible], קעלישקעס, צוקערניצעס
(צוקער־פושקעס), סאָלניטשקעס (זאַלץ־מעסטלעך) און פעפער־פושקעס.

ביים פענצטער צו דער גאַס שטייט אַ ווייסער הילצערנער טיש אויף
וועלכען די באָבע און לאהקע גרייטן צו אַלצדינג צום קאָכן, באַקן, אָנטאָן,
א. אַז. וו. אויף אָט דעם טיש לייגט אויך אויס דער פּאַקנטרעגער די בי־
כער און ביכלעך, פון וועלכע די באָבע קלייבט אויס וואָס צו לייענען: די
קלייניע קויפט זי, די גרויסע נעמט זי אויף פּראָקאָט. אונטערן טיש שטייט
דער פּרעס־אייזן. ער איז אָנגעפילט מיט קוילן און איז פאַרמאַכט מיט אַ
דעק, וואָס האָט אַ הענטל און אַ קוימען. דאָרט, אונטערן טיש שטייט אויך
אַ קליין קעסטל מיט שוואוּאַקס־פושקעס, שוך־בערשטלעך און קעסטלעך
פאַמאָדע, ווי אויך אַנדערע קלייניקייטן צום רייניקן, שייערן און פוצן.

לינקס פון ווייסן טיש שטייט אַ טאַבורעטקע באַדעקט מיט אַ בליש־
טשענדיקן שוואַרצן טאָך, באַמאָלט מיט פיגורן; אויפן טאָך שטייט אַ מע־
שענער סאַמאָוואַר, לעבן אים געפינען זיך אַ פּאָרצעלייענער טשאַיניק, אַ
בלעכענער זאַיערל און אַ צינענע שיסעלע, אונטערן קראַן. אויף אַן אַנדער
טאַבורעטקע, רעכטס פון טיר, שטייען אויף אַ שוואַרצן טאָך אַ בלעכענער
קרוג מיט וואַסער און אַ קופערנע קענדל מיט צוויי אויערן. אינדערפרי
גיסט מען אָפּ מיט איר „נעגל־וואַסער" און פאַר יעדן מאָלצייט וואַשט מען
זיך מיט איר צום עסן, אין אַ הילצערנעם שעפל צופוסן פון דער טאַבורעט־
קע. דערביי העגנט אַרונטער, פון אַ הילצערנעם בייגל אויפן וואַנט, אַ וויי־
סער האַנטעך, אָפּצואוווישן די הענט.

לינקס פון דער טיר איז דער גרויסער אויוון. אויף זיין פּריפּעטשיק
ביי דער דערעפענונג שטייען אין די ווינקלען אייזערנע „דרייפוסעס"
(אויף וועלכע מ'קאָכט, ווען אָט דער באַק־אויוון איז ניט איינגעהייצט).
אין ווינקל צווישן אויוון און טיר שטייען די קאָטשערע, די לאָפּעטע, די
פאָמעלע און דער בעזעם. דער אויוון האָט פון ביידע זייטן קאכלעס מיט
פאַרמאַכטע אייזערנע טירלעך, די גרויס ווי די פאָרטקעס פון פענצטער.
אין איינעם פון זיי שטעלט די באָבע אַריין, פרייטיק פאַרנאַכט, אַ ליאק
הייסע וואַסער פאַר טיי אויף שבת; אינדערוואַכן טריקנט זי דאָרט פאָמע־
ראַנצן־שאָלעכץ, וואָס זי באַנוצט ביים קאָכן פלוימען און פרעגלען איינגע־
מאַכטס.

לעבן גרויסן אויוון שטייט אַ קליין אויוועלע מיט אַ לאַנגער הויכער

„קאכלעוואנט", וואָס טיילט אָפּ די שטוב פונעם גרויסן קאָמער, צו וועלכן מ׳גייט אַריין צווישן צווי פֿאַרהאַנגען.

אינעם קאָמער געפינט זיך דער באָבעס אַלמערל מיט רפֿואות פֿאַר אירע חולאים. ער איז פול מיט פלעשלעך, סלאָיקעס און סלאָיעקלעך פון גלאָז און פֿאַרצעליי. אין גלעזערנער סלאָי איז אָנגעפילט מיט שוואַרצע פּיאַווקעס און איז פון אויבן פֿאַרבונדן מיט אַ וויסן טיכל. דעם דאָזיקן סלאָי מיט לעבעדיקע נפשות האָלט אָפּט די באָבע אויך אויפן פענצטער. אין דעם זעלביקן אַלמערל שטייען אויך קליינע מעשענע שטויסלען, אין וועלכע די באָבע צעשטויסט, מיט קליינע טוקאטשלעך, די זאַלצן פון וועל־כע זי מאַכט פּראָשקעס. דאָרט ליגן אויך, אין שיידלעך, בריטווענער, לאָנ־סענער, שערעלעך און די פיר־קאָנטיקע מאָשינקע, מיט די פילע מעסערלעך אינעווייניק, פֿאַר „געהאַקטע" באָנקעס. איינגעוויקלט אין וויסע טיכער געפינען זיך דאָרט קיילעכדיקע צינענע קאָנעס און קאָנעלעך, ווי אויך באָנקעס פון פֿאַרשיידענער גרויס: גומענע זעקלעך פֿאַר אייז און הייסע וואָסער; פּעקלעך בריטע און שמאָלע באָנדאָזשן, דינע צעראָטע, וויסע מערלע און וואָטע. גאָר אונטן — קליינע פענדלעך און טעפּלעך פון קופּער צו קאָכן קרייטיכער און מעדיצינען.

נאָענט פון אָט דעם רפֿואות־אַלמערל הענגט אַ שפּיגל אין אַ בריי־טער ראָם. לינקס פון אים אַ געפֿאַלירטער יאָסינאָווער קאָמאָד און אויף אים אַ ספֿרים־אַלמער מיט צווי גלעזערנע טירן. צוזאָמען מיט די ספֿרים געפי־נען זיך דאָרט אויך דער זילבערנער קידוש־בעכער, די באָזילבערטע בשמים־פושקע, דאָס מעשענע חנוכה־לעמפּל און אַ געפֿלאָכטן הבדלה־ליכט אין אַ סך קאָלירן. אויף אַ ברעג קאָמאָד ליגט דער באָבעס גרויסער שווערער קרבן־מנחה־סידור מיט גילדערנע אותיות, רעמלעך און בלימעלעך אויף זיינע לעדערנע טאָוולען.

אין קאָמער שטייען אויך פֿאַרבעטע בעטן מיט אַ סך קישנס און קישע־לעך אויף זיי. אונטער די בעטן געפינען זיך פּוס־בענקלעך, פֿאָנטאָפּל, מעס־טעס, וואָליקעס, קאָמאָשן און קאָלאָשן. ביי דער רעכטער זייט קאָמער, הינטער אַ הויכן, בריטן „פֿאַראַוואַן" געפינען זיך צונויפּגעלייגטע היל־צערנע בעטלעך, קאָלדערעס, דעקעס און שפּאָנישע וועגלעך, וועלכע מ׳שטעלט אָוועק ביינאַכט לעבן יעטווידן געלעגער.

די פענצטער פון קאָמער קוקן אַרויס אין אַ גאָרטן. הינטער אים זענען זיך גרינע פעלדער, וואָס ציען זיך ביז צום שוואַרצן זוים פון די וויטע פעלדער. ביי אין פענצטער שטייט אַ קיילעכדיק אָפּגעפֿאַלירט טישל פון יאָסען־האָלץ אויף אַ דיקן פיל־קאָנטיקן פוס, מיט דריי גרויסע לאָפּעס. דאָס דאָזיקע טישל איז תמיד באָדעקט מיט אַ וויסן געשטריקטן טישטעך. אינמיטן שטייט אויף אים אַ געפֿלאָכטן קערבל מיט לאהקעס שטריק־נאָד־

לעז, האָפּט־נאָדלען, מאָטקעס און קיילכלעך פאָדעם, אין אַלערלייַ קאָלירן, מעשענע פינגערהוטן און הילצערנע נאָדל־טעשלעך.

דעם זיידנס שטוב האָט אויך אַ גרויסן פירהויז מיט אַן „אַנטקעגן", וואו עס וואוינט פייוות דער שוסטער. אינעם פירהויז געפינען זיך פעסער און פעסלעך וואַסער. אַ בלעכענער קרוג מיט טייך־וואַסער פאַר טיי, עמערס און אַ „נאשטשע" (קאָראָמיסלע), זיי צו טראָגן מיט וואַסער פון ברונעם; אַ וויסער הילצערנער אַלמער מיט עסן און געטראַנקען; אַ ברייט שטיק קלאָץ, צום צעהאַקן אויף אים האָלץ, אין שייטלעך און קינעלעך; העק, זעגן, זעגלעך און האַמערס, אָפּצוואַנגען, פיילן, דלאָטן, שרויפּנציער, האַקנס, שרייפלעך, טשוועקעס און נעגל; אַ שוואַרצע רער אָדער טרויב אָנצוטאָן אויפן קוימען פונעם סאַמאָוואָר, וועו מ׳שטעלט אים אויף; מולטערס, וואַנעס, באַלייעס, פרייליניקעס; בלעכענע קריגלעך מיט קעראָסין און אַנדערע זאַכן, וועמעס שמאָלע העלדזער זיינען פאַרשטאָפּט מיט קאָרקענע שפונטן, אַרומגעוויקלט מיט טיכלעך און פאַרשנורעוועט מיט שפּאַגאַט.

דורכן פירהויז קומט מען אויך אַריין אין דער שטאָל פון דעם זיידנס רויטן פערד. ביי דער וואַנט שטייט דאָרט דעם פערדס קאָרעטע מיט אָפּגעצאַמטע ערטער פאַר היי, סעטשקע, האָבער, וואַסער און אַנדערע „גערייכטן."

דער זיידע שפּרייט אָפּט אויס פאַרן פערד ריינע שטרוי אויף צו שטיין און ליגן; פרייטיק, פאַרן גיין אין מרחץ, מאַכט אים דער זיידע אַ „באָד", ער וואַשט, קעמט און באַרשט אים.

אויף נעצן, אויסגעפלאָכטן פון גראָבע שטריק, ליגן אין דער הויך פּעק היי און קוליעס שטרוי וועלכע דער זיידע צעשניידט אויף זיין „וואַרשטאַט" אין סעטשקע. אונטער די נעצן שטייען אויף דער ערד אַ וואָגן, אַ שליטן, אַ קלייַנע בריטשקע. רעדער, אַקסן, דראָנגען. אינעם וואָגן געפינט זיך תמיד דאָס קעסטל „מאָזשע" אויף צו שמירן די רעדער. אויף די וועגן הענגען זאָטלען, כאָמעטן, דוגס, רימענס, לייצעס, צוימען, פּענטעס, גראָבע שטריק און בייטשן, צווישן זיי איינער מיט אַ געפלאָכטן הענטל.

קאַפּיטל זיבן

לאהקעס חברטעס

די באָבע מיטן זיידן פאַרן אַוועק קיין הראָדנע צו דער חתונה פון זייער אייניציקן זון, מיין פעטער יאַנקל־משה. כ׳בלייב איבער מיט זייער מיזינקע, מיין פופצן־יאָריקע מומע לאהקע.

מיין מומע לאהקע האָט אַ סך חברטעס. זיי זעצן זיך אויס אויף דער קושעטקע, אויף די שטולן און טאַבורעטקעס און שפּילן אין „פאַנדן". זיי

טאַנצען אויך אַלערליי טענץ. אַמאָל זינגען זיי דערבייַ וועגן „דייטשן מיט לאַנגע בייטשן". אַן אַנדערש מאָל מאַרשירן זיי מיט שטעקנס אין די הענט, מיט וועלכע זיי קלאַפּן אין פּאַדלאָגע און ציילן זינגענדיק: „אָקע, באָקע, בענדזי שטאָקע, הללויה."

דורכן פּענצטער זע איך אויף דער אַנדער זייט גאַס אַ בערגל באַדעקט מיט גראָז. דאָס בערגל בעט זיך, כ'זאָל אויף אים אַרויפלויפן און זיך אַראָפקייקלען. לאהקע לאָזט מיך אָבער ניט אַרויס פון שטוב.

בייטאָג שפּיל איך זיך אַליין אויף דער ריינער אויסגעשייערטער פּאָדלאָגע, וואָס איז אין אַ רעגנדיקן טאָג באַדעקט מיט „פּאָלעווינעס" (האַלץ שטויב). איך שפּיל זיך מיט די פּילע שפּילצייג, וואָס מיין טאַטע האָט מיטגעבראַכט פון דאָרף מיט מיר צוזאַמען. אַמאָל פירט אַריין לאהקע אַ שכנס אַ קינד זיך מיט מיר צו שפּילן. הייַמישער פיל איך זיך ווען זי, לאהקע, לאָזט מיך אַרויס דורך דער הינטער־טיר, פון פירהויז אינעם גאָרטן.

אין אָוונט ווערט די שטוב פול מיט לאהקעס חברטעס. זיי שטריקן פאַטשיילעס און טישטעכער, נייען און האַפטן און דערציילן זיך מעשיות פון גיבורים, קאַרליקלעך, ריזן, רויבער, כישוף־מאַכער, פּרינצן, בת־מלכהס, רביים, רביצינס. כ'ווער מיד האַרכנדיק, וואָר און חלום מישן זיך מיר צוזאַמען. באַלד רינגלען מיך אַרום מיינע אַלטע גוטע פּריינט: עופות, שטובחיות און בהמות, און מיר פאַרברענגען לוסטיק און פּריילעך ווי אַמאָל אין דאָרף, אין אַקמינע און אין קאַצישאָק.

דער זיידע מיט דער באָבען קומען צוריק ניט אַליין. זיי ברענגען מיט זיך זייער זון און שנור, מיין פעטער יאַנקל־משה און מיין מומע האָדע. ביידע הויכע און דינע. ער מיט אַ שוואַרץ בערדל, זי אין אַ פּאַרוק מיט שוואַרצע לאָקן. אַ פּאָר טעג שפּעטער מאַכט די באָבע אַ שמחה לכבוד דעם יונגן פּאָרל. די גרויסע שטוב איז פול מיט קרובים און געסט. מ'ברענגט אַריין נאָך שטולן און טאַבורעטקעס פונעם אַנטקעגן. אַנדערע זיצן אויף פוס־בענקלעך, קישעלעך און קאַלדרעס, אויף דער פּאַדלאָגע. מ'עסט טאָרט און לעקעך, און מ'טרינקט וויין און אַנדערע געטראַנקען. וויבער טונקען האָניק־לעקעך, קיכלעך און „באבקע" אין קעלישקעס משקה. מיין טאַטע זיצט אויף אַ שטול און האַלט מיך אויפן שויס. דער מומע האָדעס אַ שוועסטערקינד, שרה, אַ ווילנער זינגערין, זינגט האַרציקע ניגונים. אָפט זינגט אויך מיין טאַטע מיט איר. פון אין ליד אירן געדענק איך ביז היינט אַ סטראָפע (מעגלעך, אַז דאָס איז געווען אַ צושפיל, און זי האָט עס איבערגעזונגען עטלעכע מאָל). איך געדענק דאָס אַזוי:

„ראש חודש אלול קומט שוין אָן,
ס'פאַנגט אָן צו בלאָזן שופר;
וועמען נעמט דאָס פאַרן האַרצן ניט אָן,
אפילו דעם גרעסטן כופר."

מיך זיידע שמואל־איטשע האָט ליב צו דערציילן פון זיינע גרויסע מסחרים, וואָס ער האָט אַמאָל געפירט: ער האָט צוגעשטעלט טיטון־בלעטער קיין מאָסקווע, געשיקט טראַנספאָרטן פלאַקס, תבואה און פרוכט קיין אויסלאַנד; געהאַלטן די פערד־פאָטשט און באַוואויזט דעם צוויי־גאַרנדיקן קאפע־הויז — דעם אייניקן מויער אין מיישעגאָלע. ער גיט צו, אַז ער האָט געקראָגן אַ סך גוטע געלעגנהייטן, אַ דאַנק דער באָבעס הויכן אָנזען אַלס אַקושאָרין ביי די גראַפן פלאטער, ליכאַוואוסקי (?) און אַנדערע שררות וועמעס נעמען איך געדענק ניט מער, ווי אויך ביים מיישעגאָלער פריץ הואוואלט, וועמעס „פאַניטש" (זון) און „פאַנענקעס" (טעכטער) האָבן זי אָנגערופן „באָבע". שפעטער הויבט אָן דעם זיידן גיין ניט גוט, באַזונדערס, ווען ער מוז זיך אַרויסקלייבן פון הואוואלטס קאפע־הויז, ווייל קריסטן פראָטעסטירן, למאי אַ ייד וואוינט פונקט אַנטקעגן קלויסטער.

אויף דער עלטער איז דער זיידע איינגעטונקט אין חובות. „וואָכערער" נעמען אַ קאָפּיקע אַ וואָך פראָצענט פאַר יעדן רובל. אַז דער זיידע צאָלט ניט אין יעדע וואָך די פראָצענט, רעכנט אים צו דער מלוה סוף יאָר פינף רובל פאַר יעדע צען, וואָס ער האָט אַנטליען דאָס פאָריקע יאָר. דער זיידע מוז אים דעמאָלט געבן אַ נייעם וועקסל פון פופצן רובל און צאָלן אויך פראָצענט פאַר די פראָצענט. סוף צווייטן יאָר קומט שוין דעם מלוה מער ווי טאָפלט. דאָך הערט ניט אויף דער זיידע צו פירן ווייטער מסחר. ער האַנדלט מיט וויין און קאָרן, געראַטן און האָבער. און באַזונדער מיט זוימען.

די זוימען וועלן אויסגעשאָטן פון זעק אין אַ ווינקל פון דער גרויסער שטוב. דער זיידע און זיינע פרייַנט שאָפלען עס מיט גרויסע הילצערנע שאָפלס. ער נעמט אַלע ווייַלע „פראָבקעס" (אין אַ קליינעם גלעזערנעם רערל) צי די זוימען זיינען שוין געווואָרען בעסער. די קופּע זוימען ליגט אין שטוב עטלעכע טעג. מיך לאָזט מען ניט צו נאָענט. כ'באַווייז דאָך איינמאָל אָנצוהויבן קלעטערן אויף אָט דעם „ברויגעס באַרג". כ'נעם אָבער באַלד זינקען אינעם גליטשיקן זוימען. מ'ראַטעוועט מיך אַרויס קוים אַ לעבעדיקן...

שפעטער האַנדלט דער זיידע מיט אַרטיקע מסחרים: קעלבערנע און שעפסענע פעלכלעך, מאָגנלעך, פּענכערס, יאָגעדעס, זשוראוויעס, ראַבינעס, ברושניצעס. יינגלעך לויפן צו צום וואָגן ברושניצעס, זאָגט דער זיידע: „קינדער, עסט געזונטערהייט, נאָר לייגט ניט אין די קעשענעס". זיי קאָנען אָבער קיין סך ניט עסן, ווייל עס ווערן דערפון „אייליק" די ציינער...

פון דעם זיידנס אַלע מסחרים איז מיר ליבער דער מסחר מיט פיש. דאָס איז דערפאַר, ווייל ער נעמט מיך אַמאָל מיט, אין אַן ערב־שבת אָדער ערב־יום־טוב באַגינען צו דער בלישטשענדיקער אָזערע, וואו די פיש האַלטן זיך אויף. דער זיידע אָבער האָט אָפט, ווי די באָבע זאָגט, „מער צער

ווי נחמה״ פון דעם דאָזיקן מסחר. ער האָט ליב אָנצואוועזן די ווייבער אויף די „עקסטרע גוטע״ פיש. וועז זיי קלייבן אויס ערגערע האָט ער דערפון עגמת־נפש. רעדט ניט מער, נאָר רעכנט אויס די פרייזן פאַר העכט, קאַרפּן, שלייענס, אָקונעס, איזגארקעס, שטינקעס, פלאָטקעס און אַנדערע מינים. די ווייבער דינגען זיך ניט מיטן זיידן. אַז איינע פאַרגעסט זיך און טוט דאָס, ענטפערט ער ניט. אַז ער פילט גוט צו מוט, גיט ער אָפּ די קונים אַ חשבון: באַצאָלט ביי דער אָזערע כך וכך. דערצו האָבער דעם פערד, שמירן די רעדער וכדומה. זיין אייגענע טירחה רעכנט ניט דער זיידע. ער האַלט, אַז ס׳איז איבערגענוג פאַר אים די מצוה צו באַזאָרגן יידן מיט „פרישע לע־בעדיקע פיש לכבוד שבת״ אָדער „לכבוד יום־טוב״...

*
**

שמחת־תורה תרמ״ג (1882) בין איך אַלט געווארן זעקס יאָר. כ׳האָב געמיינט, אַז כ׳וועל באַלד נעמען לערנען ביי אַ רבין. מיין טאַטע פירט מיך אַבער אַוועק (אַ שטיק אין זמן) צום לערער לוריע.

דער לערער לוריע איז אַ יונגערמאַן פון מיטעלן וואוקס מיט אַ קורץ, קיילעכדיק בלאָנד בערדל. ער לערנט מיידלעך לייענען און שרייבן אַ יידיש בריוול און אַ רוסישן אַדרעס און אַביסל רעכענען. אויב די עלטערן פאַר־לאַנגען, לערנט ער די מיידלעך אויך זאָגן עברי. ער רופט זיי אָן אויך מיט זייערע פאַמיליע־נעמען. אַ טייל פון זיי „שטייען שוין אין שידוכים״. די עלטסטע מיידלעך זיינען די טעכטער פון ברוך־לייב דעם קרעמער, וואָס האָט זיך אַרײַנגעקליבן פון פאָדערעזע אין מיישעגאָלע. איינע פון זיי, ביילקע, איז אַ גוטהאַרציקע. זי מאַכט פאַר מיר אַ פלאַץ לעבן זיך אויף דער קושעטקע. דאָס יינגסטע מיידל איז גנענדקע סאָלאָוויטשיק, מיט אַ קאָפּ געדיכטע שוואַרצע קרייזלעך און מיט גרויסע בלישטשענדיקע שוואַר־צע אויגן.

לוריע לערנט מיך צוזאַמענשטעלן ווערטער (דעם אלף־בית קען איך שוין. כ׳ווייס אויך די נעמען פון אַלע אותיות און נקודות). ער לערנט אויך די מיידלעך די אותיות, אָנע צו שרייען „קמץ־אלף א״. ער הייסט זיי אים נאָכזאָגן נאָר: א—בא, א—בא, און אַזוי ווייטער. ניטאָ ביי אים קיין „טשיפלינע״ אָדער קאָנטשיק, נאָר א „לינייקע״ מיט ווועלכער ער גיט אַמאָל די קלענערע מיידלעך איבער די הענט. אַז איך בין שלעכט, שטעלט ער מיך אַוועק אינעם ווינקל.

אין „מיידלשן חדר״ אָדער שולע, לערנט מען ניט אַזוי פיל ווי אין אַ חדר פאַר יינגלעך. אפילו אין די קורצע ווינטער־טעג גייען מיר אַהיים נאָך פאַר מנחה. אין אַ שיינעם טאָג לאָזט מיך לוריע אַרויס זיך שפּילן אין דרויסן. די ערשטע צייט האָב איך ניט מיט וועמען זיך צו שפּילן. טו איך נאָך

גנענדקע (שלום־ישראלס) סאַלאָוויטשיק, וועלכע איז כמעט צוויי מאָל אַזוי גרויס ווי איך. זי מאַכט חלות, קיטקעס, באַבקעס, טאָרטן, באָנדעס, לעקעך און קיכלעך פון ליים און בלאָטע. וועג כ׳מאַך דערצו אַן אויוון אין זייט פון אַ גראָבן, אַריינצושטעלן די „געבעקס״, געפעלט עס איר און זי ווערט מיט מיר חבר. כ׳וואַרף אַבער אַוועק אָט די „מיידלשע שפיל״, וועג לוריע קריגט אַריין, מיט מיין טאַטנס הילף, נאָך צוויי יינגלעך: הירשקע לאָזער דעם קצבס און שמואלקע שרה־בונעס, אָדער אפרים־משהס. מיר שפילן זיך אין קנעפלעך, וואָס מיר האָקן אויס פון פּאַרצעלייענע שערבלעך.

די שפיל איז אַזאַ: מיר מאַכן אַ גריבל נאָענט פון אַ וואַנט, אויף וועל־כער מיר וואַרפן אונדזערע אייגענע געמאַכטע קנעפלעך. וועג זיי ליגן אַלע אויף דער ערד הויבן מיר אָן, נאָך דער רייע נאָך, זיי שנעלן צום גריבל. יעדער איינער, וואָס שנעלט אַריין אַ קנעפל אין גריבל מעג שנעלן נאָך, כל־זמן ער שנעלט אַריין יעדן קנעפל מיט איין (1) שנעל. וועג עס איז אַ גוטער „שנעלער״ קאָן אַזוי אַליין אַריינשנעלן כמעט אַלע קנעפלעך אין גריבל. וועג עס שנעלט אַריין מער קנעפלעך פון אַלעמען איז דער געווינער.

צוזאַמען מיט די אַרומיקע קינדער פון דער „יורסדיקע״ שפילן מיר זיך אויך אין „העזעלעך״ און „פערדלעך״ אָדער אויך אין דער שווערער שפיל: „וואָלף און גאָנער.״

מיר מאַכן מיט אַ שטעקן אַ גרויסן צירקל אויף דער ערד און מיר דרייען זיך אַרום אין אים. פאַראויס גייט דער „גאָנער״ און נאָך אים די „געגנדזעלעך״. מיר האַלטן זיך פעסט איינע די אַנדערע פאַר די „קעזיקעס״ (דער הינטערשטער טייל העמדל, וואָס מען קריגט לייכט אַרויס פון מייטקעס אָן אַ „פאַרטעך״). אין דרויסן פון צירקל שטייט דער „וואָלף״ און „טשאַטעוועט״ אויף די געגנדזלעך, וואָס פאַלן אַרויס פון צירקל. דער „גאָנער״ גיט אָבער גוט אַכטונג און לאָזט ניט דעם „וואָלף״ כאַפן קיינעם פון זיי.

אין אַ שטאַרקן פראָסט, אָדער אין אַ זאַוערוכע, לאָזט אונדז לוריע ניט אַרויס אין דרויסן. קלעטערן מיר אַרויף אויפן גרויסן אויוון און דער־ציילן זיך מעשיות פון גבורות. הירשקע לאָזערס דערציילט, אַז זיין טאַטע לייגט אַנידער און בינדט מיט שטריק דעם שטאַרקסטן אָקס. שמואלקע שרה־בונעס — אַז זיין ברודערל פרצקע איז געבאָרן געוואָרן מיט אַן אייזערנעם רייף אַרום זיך און איז שטאַרק ווי אייזן. איך דערציל, ווי מיין טאַטע האָט געפאַנגען דריי דאַרפישע גבורים אין יאָדער סאָד. כ׳גיב נאָך צו אַ גוזמא, אַז וועג מיין טאַטע זאָל וועלן, קאָן ער איינער אַליין איינגעמען אַ גאַנצן דאָרף...

אַמאָל דערצייל איך פאַר מיינע צוויי חברים די מעשיות וועגן משיחן, וואָס מיין דאַרפישער זיידע, שאול־יהודה, האָט מיר אַמאָל דערציילט. דער־ביי קלער איך אויס אַ „משיח־שפיל״, וואָס מיר שפילן אַלע דריי אין אַ שיינעםווינטער־טאָג.

מיר לויפן אַרום אויף דער פאַרפראָרענער סאָזשעלקע צווישן בית־המדרש און דעם לערער לוריעס מיידלשן חדר. אַרום אונדז איז ניטאָ קיין לעבעדיקער נפש. דאָך פאָכען מיר מיט שטעקנס קעגן די בייזע שונאים, וואָס פאַרצאַמען דעם וועג פאַר משיחן. נאָכדעם מאָכן מיר איין שטעקן פאַר אַן אייזל און נאָך צוויי — פאַר פערד, און מיר זעצן זיך אַוועק אַלע דריי רייטן אויף זיי. די צוויי רייטער אויף די פערד רייטן פאָראויס און שרייען:

— מאָכט אַ וואָרע! משיח קומט! משיח פירט יידן קיין ארץ־ישראל!

דערביי קלאַפן מיר מיט אונדזערע פיס אויפן אייז און עס הערט זיך דער גאַנג פון די מחנות יידן, וואָס גייען הינטער משיחן, וועלכער רייט פאָראויס פון זיי אויף זיין ווייסן אייזל...

אמאָל מאָכן מיר אויך אַ מענטש פון שניי, אָדער מיר גליטשן זיך אויף אַ פאַס גליטשיקן אייז. אויב לוריע האָט אונדז געקריוודעט: געהאַלטן צו־לאַנג אין „ווינקל", אָדער באַשטראָפט איבערצוזאָגן אַ סך מאָל „פיטום הקטורת", „במה מדליקין" און אַנדערע שווערע שטיקלעך עברי, רעכענען מיר זיך אָפּ מיט אים דורך דעם, וואָס ביים גליטשן זיך שרייען מיר: „לוריעטשקע, פלוריעטשקע". קיין גרעסערע נקמה דערפון פאַלט אונדז דעמאָלט קיינעם ניט אין.

אַנהויב זומער הויבט אָן לוריע לערנען מיט מיר חומש. ער פאַרלאָזט אָבער מיישעגאָלע אין מיטן זמן. אין שטעטל רעדט מען, אַז ער וויל זיך גטן מיט זיין רויזעלען, ווייל זי האָט קיין קינדער ניט. אַנדערע זאָגן, אַז לוריע איז געווען אַ פאַרשיקטער „ניהיליסט" און מען האָט אים איצט געהייסן פאָרן ערגעץ אַנדערשוואו.

קאַפּיטל אַכט

מיין באָבעס דאָקטאָריע

מיין באָבע דבורה איז אַ סך צייט פאַרנומען מיט היילן קראַנקע. פאַראָן טעג, ווען עס קומען אָן מער חולאים וויפל ס׳קאָנען אַריינגיין אינעם זיידנס גרויסער שטוב. אַ טייל חולאים וואַרטן דעמאָלט אין פירהויז, אָדער אינדרויסן אויף די פורן.

פריער פון אַלעמען באָהאַנדלט די באָבע די קליינע עופהלעך, וועלכע די מאַמעס טראָגן אויף די הענט. זי „האָקט אונטער" צינגלעך מיט אַ לאַנצעט. זי קוועטשט אויס מאַנדלען און גוליעס: שטעלט פאָקן, מאָכט אינשפריצונגען. נאָכדעם נעמט זי אויף פרויען אַליין. די יונגע — אינציקוויז, אָדער צו־

זאַמען מיט אַ מאַמען, מיט אַן עלטערער שוועסטער. די עלטערע — צו עט־לעכע מיטאַמאָל. צוליצט קומען די מענער.

די באָבע פֿאַרשרייבט ניט קיין רעצעפּטן. זי מאַכט זיי אַליין פון די מאַטעריאַלן, וואָס זי קויפט אָגולנע אין אַ גרויסער ווילנער אַפּטייק. אַזוי ווי אירע חולאים זיינען דאָס רוב דאָרפֿסלייט, קאָנען ניט לייענען און ניט שרייבן, הייסט זיי די באָבע זיך אויסלערנען אויף אויסנווייניק, וואָס זיי דאַרפֿן טאָן מיט אירע רפֿואות און ווי אָפֿט זיי איינצונעמען. זי פֿאַרהערט זיי נאָכדעם, צי זיי געדענקען אַלץ.

אין איר רפֿואות־אַלמערל האַלט די באָבע פֿאַרטיקע מעדיצינען פֿאַר שלעכטע אויגן, בייסונגען, אויסשיטונגען, געשווילעכץ, בויכווייטאָקן, פֿאַר־קילונגען, הוסטן, מאָזלען, סקאַרלאַטין, שאַרלאַך־פּיבער און אַנדערע אָפּטע קראַנקהייטן. פֿאַר אַ ניט־געווינלעכער קראַנקהייט מאַכט זי עקסטרע רפֿואות. זי מישט, וועגט, מעסט און קאָכט; פּילט אָן פּלעשלעך און סלאָי־איקעס, קאָפּסולס און פּראָשקעס. אויב אַזאַ חולה האָט עמיצן, וואָס קאָן ברענגען רפֿואות פון ווילנע, פֿאַרשרייבט אים די באָבע אַ רעצעפּט, וועלכן זי הייסט באָשטעלן אין שפּאָרס אַפּטייק אויף דייטשישער גאַס.

פֿאַר יענע חולאים, וואָס „ריידן זיך איין אַ קרענק" האָט די באָבע אַ ספּעציעלן מין רפֿואות, צו באַרואיקן זייערע נערוון. זי לאָזט זיך ניט לאַנג בעטן צו שטעלן „טרוקענע" באַנקעס. זי איז אָבער זייער אויסקלייבעריש ביים שטעלן פּיאַווקעס אָדער „געהאַקטע" באַנקעס (מיט דער „מאַשינקע"). גאָר שווער קומט אַן אַ חולה צו פּועלן ביי איר אים צו „לאָזן בלוט" אָדער „האָקן אַן אָדער". הויכע שטאַרקע פּויערים פֿאַלן אָפּט אויף די קני פֿאַר איר, זי זאָל זיי „ראַטעווען" דאָס לעבן דורך „אָפּצאַפּן" דאָס „שלעכטע בלוט". ווען זי שטימט ענדלעך איין צו מאַכן אַזאַ אָפּעראַציע, לאָזט זי עס איבער אויף צולעצט. זי פּרעגט דאַן אויס גרינטלעך יענעם מאַן וועגן זיין חולאת, פּילט זיין פּולס, מעסט זיין היץ און הארכט אויס זיין האַרץ און לונגען. נאָכדעם נעמט זי צוגרייטן רפֿואות, ווי אויך מאַרליע, וואָטע און בריטע באַנדאַזשן. זי וואַשט דעם חולהס פּוס מיט זיף און וואַרעמע וואַסער, גאָלט אָפּ אַ טייל האָר און באַשמירט די אָפּגעאָלטע הויט מיט רפֿואות. צולעצט שטעלט זי אַריין דעם דאָזיקן פּוס אין אַ מעדניצע און הויבט אַן די אָפּעראַ־ציע מיט איר שאַרפן לאנצעט. זי לאָזט מיר ניט שטיין דערביי, אויב זי באַמערקט מיך נאָר אינעם קאַמער. דאָך האָב איך עטלעכע מאָל דאָס צו־געזען מיט אַ קלאָפּנדיקן האַרצן (די באָבע, שוין דעמאָלט אַ זקנה, האָט אַלץ געטאָן מיט אַ פּעסטער האַנט, פּלינק און דעליקאַט).

נאָכן פֿאַרהאַלטן דאָס בלוט און פֿאַרבאַנדאַזשירן די וואונד, גיט זי דעם חולה עפּעס קרעפּטיקס און הייסט אים זיך אויסרוען אויף דער קושעטקע אין דער גרויסער שטוב.

די באָבע דבורה רעדט ניט גערן פון איר לעבן אין ווילנע, ואו זי איז געבאָרן געוואָרן און זיך אויסגעהאָדעוועט*). גאָר אַנדערש באַנעמט זיך דער זיידע. ער דערציילט גערן אַלערלייַ מעשיות וועגן דער באָבעס גע־לערנטקייט און קלוגשאַפט. ער טוט עס אָבער נאָר, וועַן די באָבע איז ניטאָ אין שטוב. דער זיידע רימט דעמאָלט איר טיכטיקייט אַלס פעלדשערין, „פּראָוויזערן" (פאַרמאַציסטין) און אַקושאָרין אין ווילנע. דערבייַ דערציילט אויך דער זיידע צוויי מעשיות וועגן דער באָבען, וואָס האָבן שוין פאַסירט אין שטעטל מיישעגאָלע:

1. די שטוב, ואו זיי וואוינען, אויף יורסדיקע, אַלס אַ יונג פאָר פאָלק, ווערט שטאַרק באַווואַכט פון „כאַפּערס" (געזונטע ברוטאַלע מענער, וועלכע זוכן צו כאַפּן דעם זיידן און אים אָפּגעבן פאָר אַ סאָלדאַט). אָזוי גיך, ווי עמיצער פון זיי עפּנט די טיר, לויפט־צו די באָבע צום בעט און מאַכט גע־וואָלדן. די כאַפּערס שטעלן זיך פאָר, אַז דער זיידע באַהאַלט זיך אונטערן בעט, אַדער אונטער דער פּערענע. לויפן זיי אַלע אַריין אין שטוב און רינג־לען אַרום דאָס בעט. אינעם טומל שאַרט זיך דער זיידע אַרויס פון שטוב אין אַנטלויפט אין דער פּינצטערער נאַכט. אַדאַנק איר אָנזען, אַלס אַקו־שאָרין אין די „הויכע פענצטער" געלינגט איר נאָכדעם צו ענדערן דעם זיידנס נאָמען פון „אַראָנאָוויטש" אויף „סאָפירשטיין" און אים אינגאַנצן באַפרייַען פון מיליטער־דינסט. יאָרן שפּעטער גיט די באָבע זיינעם אַ יינגערן ברודער, משה, איר אייגענעם פאַמיליע־נאָמען, זייפערט, כדי אים צו פאַרהיטן פון צו גיין אין דער טערקיש־רוסישער מלחמה, וואו איין ברו־דער זייערער, זעליג אַראָנאָוויטש, איז דערהרגעט געוואָרן.

2. אין אַ שיינעם זומער־טאָג פאָרט דורך מיישעגאָלע דער ווילנער גובערנאַטאָר, אַדער גענעראַל־גובערנאַטאָר. דער עולם שרייט הורא און דער געהויבענער גאַסט פאַרניגט זיך אין אַלע זייטן. פלוצלונג דערזעט ער די באָבען. ער הייסט אָפּשטעלן זיין קאַרעטע און פרעגט, וואָס זי טוט דאָ אינעם שטעטל. זי דערקלערט אים די לאַגע און שטעלט אים פאָר איר מאַן. פרעגט ער דעם זיידן: וואָס קאָן איך טאָן פאַר דיר? איר וועל איך ניט

---

*) יאָרן שפּעטער האָבן דער באָבעס קרובים אין ווילנע מיר געזאָגט, אַז זי וויל ניט רייַדן פון איר פאַרגאַנגענהייט אין ווילנע, וויל זי האָט דאָרט דורכגעלעבט אַ טראָגעדיע. זי איז געבליבן אַ יונגע אלמנה, וואָס דאָס איז אין יענער צייט, אין די דרייסיקער יאָרן פונעם 19־טן יאָרהונדערט, געווען אַ גרויסער חסרון ביי די ווילנער פרומע יידן. ניט געקוקט אויף איר שיינ־קייט, געלערנטקייט און יחוס, קאָן זי מער ניט טאָן קיין שידוך אין שטאָט לויט איר ערך נאָך. זי מוז דערבייַ זיך „אָרונטערלאָזן" חתונה צו האָבן מיט אַ קליינשטעטלדיקן אַלט־מאָדישן בחור...

מער פרעגן. זי וויל פון מיר קיין שום מתנה ניט נעמען. זאָגט דער זיידע: ביטע, פֿאַרשאַף מיר די נויטיקע (אָפּיציעלע) פּאַפּירן, אַז זי האָט דאָס רעכט דאָ צו פּראַקטיצירן דאָקטאָריע און אַפּטייקעריי. דער גובערנאַטאָר זאָגט עס תיכף צו און הייסט זיין אַדיוטאַנט עס פֿאַרשרייבן. דערביי דערציילט ער פֿאַר זיין סוויטע אַזאַ מעשה: ער האָט אַמאָל געליטן פון אַ פּיינלעכער וואונד, וואָס האָט ניט געלאָזט זיך אויסהיילן. אַיין טאָג דער גרויסער דאָקטאָר פונעם שפּיטאָל אויף סאַוויטשער גאַס מיטגעבראַכט מיט זיך זיין שיינע געהילפין. זי באַהאַנדלט אים (דעם הויכן נאַטשאַלניק) ווי אַ קאַפּריזנעם קינד און נעמט אים אין מיט אירע גוטע רייד. יעדעס מאָל ווען זי בינדט איבער זיין וואונד מיט אירע דעליקאַטע פינגער, פֿאַרגעסט ער יעדן וווייטאָק און ווערט אַזוי אַרום פּולשטענדיק אויסגעהיילט. ווען ער ווערט געזונט, באָט ער איר אָן רייכע מתנות. זי זאָגם זיך אָפּ פון אַלץ מיטן תירוץ, אַז זי איז שוין גענוג באַלוינט מיט דעם כבוד צו האָבן מיטגעהאָלפן דעם גרויסן דאָקטאָר היילן אַזאַ הויך־אָנגעזעענעם מענטשן, וועמעס לעבן איז אַזוי וויכטיק פֿאַר דער מדינה.

*
**

אַלע מיינע קרובים אין שטעטל מיישעגאָלע זיינען פון זיידנס צד. די באָבע האָט ניט קיינעם פון איר משפּחה אין שטעטל. זי האָט בכלל וויניק קרובים: איר אייניציקער ברודער, קלמן, אַ פעלדשער (וועמעס לומדות און השכלה די באָבע רימט, און דערמאָנט מיר דערביי, אַז כ׳בין נאָך אים אַ נאָמען), און איר שוועסטער חנה, אַן אָקושאָרין, זיינען שוין געשטאָרבן. קלמן זייפערטס געבילדעטע טעכטער, וועלכע פּראַקטיצירן אַלס אָקושאָרינס אין סימפעראָפּאָל (קרים), לאָזן פון זיך הערן נאָר דורך בריוו. זיינע זין (צווישן זיי אויך משה זייפערט, שפּעטער אַ פּאָפּולערער ראָמאַנען־שרייבער אין אַמעריקאַנער יידישע צייטונגען) זיינען מיין באָבען וויניק אַדער גאָר־ניט באַקאַנט. חנהס צוויי קינדער, אַ זון, חיים־שמעון, און אַ טאָכטער, שרה, באַזוכן די באָבע יעדעס מאָל ווען זי איז אין ווילנע; זי איז דעמאָלט אויך צוגאַסט ביי איר יוגנט־חברטע דבורהלע ראָם, די אָנפּירערין פון דער וועלט־באַרימטער דרוקעריי מיטן נאָמען „די אלמנה און ברידער ראָם.״

מיין באָבע האָט וויניק נחת פון איר פלימעניצע שרה, וועמען זי האָלט פֿאַר „קלוג און שטאָלץ.״

שרה איז די פרוי פון דעם ווילקאָמירער שטאָט־מגיד, ר׳ וועלוול ראַפּאָפּאָרט, וועלכער פֿאַרנעמט די שטעלע פון זיין טאַטן, ר׳ יצחק־אהרן, וועלכער פֿאָרט אַוועק אויף דער עלטער קיין ארץ־ישראל. זי וויל אָבער ניט זיין קיין רביצין. פֿאַרלאָזט זי אים און קערט זיך אום צוריק קיין ווילנע,

צוזאַמען מיט זייערע פיר קינדער. די צוויי יינגלעך גיט זי אָפּ צו באַלמע־
לאָכעס, צו אַ שוסטער און אַ שנייידער. די מיידלעך העלפן איר אין שטוב
און אין איר שניט־קרעמל, אַראָפּ שלאָס־גאַס.

דאָס וואָס שרה ראַפאַפּאָרט מאַכט אירע יינגלעך פאַר באַלמעלאָכעס,
איז קיין בייז ניט, זאָגט די באָבע. שרהס זיידע, מיין באָבעס טאַטע, ר׳
יחיאל־גאָטלעב זייפערט, האָט דאָך פאַרביטן רבנות אויף מלאכה, נאָך מיט
אַ הונדערט יאָר פריער, וועו אַ סך יידן האָבן געהאַלטן, אַז „אַ בעל־מלאכה
איז אַ פסול אין דער משפחה״. די באָבע דערמאָנט דערביי, אַז איר מאַן
(מיין זיידע שמואל־איטשע) איז געווען אַ פּעלצן־נייער, וועו זי האָט מיט
אים חתונה געהאַט; איר אייניציקער זון (מיין פעטער יאַנקל־משה), נאָכ־
דעם, וועו ער האָט זיך אָנגעלערנט מיט תנ״ך, גמרא און דקדוק, איז געוואָרן
אַ סטאַליער; איר צווייטע טאָכטער, מיין מומע בת־שבע איז פאַרהיראַט
צו אַ שוסטער. זי, די באָבע דבורה, האָט אָבער אַ סך „עגמת נפש״, וואָס
שרהס קינדער האָדעוועו זיך אָן אַ טאַטן. זי קאָן אויך ניט צוזען דעם צער
פון ר׳ וועלוול ראַפאַפּאָרט, דעם וויילקאָמירער שטאָט־מגיד, וואָס זיינע זין,
אייניקלעך פון רבנים און גאוונים, זיינען פּראָסטאַקעס.

ר׳ וועלוול ראַפאַפּאָרט פּאָרט אָפּ פון וויילקאָמיר קיין ווילנע (אָפּנים
זען זיינע קינדער). ער שטעלט זיך אָפּ יעדעס מאָל אין מיישעגאָלע, דורך
וואַנען אַלע וויילקאָמירער בוידן פאָרן דורך, כדי זיך צו זען מיט מיין באָבע
דבורהן, וועמען ער רופט „מומע״. דער הויכער מאַן מיט דער לאַנגער
גרויער באָרד, וואָס כ׳האָב צוערשט געהאַלטן פאַר אַ דראַטענע, איז זייער
פריינטלעך צו מיר. ער גלעט מיין קאָפּ, און וויינטשט דער באָבען, אַז כ׳זאָל
זיין אַ בן־תורה, ווי אירע זיידעס און עלטער־זיידעס...

פון צייט צו צייט שיקט ר׳ וועלוול דער באָבען פּאָסט־קאַרטלעך, גע־
דיכט באַשריבן מיט דריבנע בוכשטאָבן. ער שיקט אויך אַריבער די לאַנגע
בריוו מיט גרוסן צו איר פון זיין דעמאָלט באַרימטן טאַטן, ר׳ יצחק־אהרן
הכהן ראַפאַפּאָרט פון ארץ־ישראל.

וועו כ׳לערן זיך אויס לייענען געשריבענעם יידיש, האָב איך ליב אַריינ־
צוקוקן אין די דאָזיקע בריוו. ערשטנס, אימפּאָנירט מיך זייער שרייבער,
צוליב דעם, וואָס זיין פּירוש „עין יצחק״ געפינט זיך, צוזאַמען מיטן פּירוש
פון רש״י, אויף די זייטן פון דעם „עין יעקב״, וועלכן דער עולם לערנט,
מיט אַ רבין, שבת בייטאָג אין בית־מדרש. צווייטנס, פאַראינטערעסירן מיך
שטאַרק זיינע לעבהאַפּטע באַשרייבונגען פונעם לעבן־שטייגער פון די אוי־
סערסט פּרומע ארץ־ישראל־יידן אין ירושלים, חברון, טבריה, און צפת,
וועלכע האָבן מיר אויסגעזוען משונה־פּרעמד און דאָך קרוביש־נאָענט.

קאַפּיטל נײַן

ליבע צום עמוד

מיינע עלטערן אין שוועסטער וואוינען אינעם דערפל קאָצישאָק. מײַן טאַטע קומט אָבער אָפט צופֿאָרן מיך זען אינעם נאָענטן שטעטל מיישעגאָלע. אָמאָל פֿאַרברענגט ער דאָרט אַן אָוונט מיט גוטע ברידער אין שפּיל, גע־זאַנג און טענץ ביי פּייוועי צאַלען אין שטוב. דאָרט פלעגט ער אויך פֿאָר־ברענגען מיט מײַן לערער לוריע (פּייוועי צאַלע איז איינער פון די צוויי חשובע באַלעבאָטים, ביי וועלכע מײַן טאַטע קריגט אַ גמילת־חסד. דער צווייטער איז ר׳ עליע דעם מגידס — דעם אָמאָל באַרימטן און באַליבטן ווילנער שטאָט־מגיד, ר׳ וועלוועלע). שבת קומט אָמאָל צוזאַמען מיטן טאַטן אויך מײַן מאַמע. זיי שפּאַצירן דעם וועג, הין און צוריק, איבער סטעזשקעס און שטעגלעך צווישן די פּעלדער אַרום בית־עולם.

דעם טאַטנס „שטאָט״ (פלאַץ) אין שול, אָדער בית־מדרש, אין אין מזרח־זייט פון דער בימה. ער שטייט שמונה־עשרה מיטן פּנים צום ארון־קודש. דער זיידע וויצלט זיך, אַז דער טאַטע וויל ניט שטיין אין מזרח־וואַנט, וויל ער וויל זיין נאָענט צום עמוד.

מיין טאַטע דאָוונט טאָקע זייער אָפט פֿאַרן עמוד. ווען ער שטייט מיטן טלית איבערן קאָפּ מיטן פּנים צום „שיוויתי״ (די אויסגעקריצטע וואָר־טער אויף דעם מעשענעם טאָוול פונעם עמוד), איז ער גאָר אַן אַנדער מענטש. דער תמיד פֿריילעכער, לאַכנדיקער, שפּילעוודיקער, טאַנצנדיקער יונגער טאַטע מיינער, קריגט אַ ווייַנענדיקן קול. פֿאַראַן תפילות, וואָס בשעת ער זאָגט זיי וועלט אַ יללה (יעלאָלע) אויבן אין דער וויבערשער שול, און עס ווישן זיך די אויגן אויך די מאַנסבילן אונטן.

שטייענדיק ביי זיין „שטאָט״ כאָפּט דער טאַטע אָמאָל אַ שמועס מיטן חזן אָדער מיטן שמש. מיט ביידן איז ער גוטע פריינט. ער זינגט דאָרט מיט (אין דער שטיל) מיטן חזן און די משוררים. ער קוקט אין די אויגן יעדן בעל־דרשן, וואָס האַלט אַ דרשה ביים ארון־קודש. ביים לייענען די תורה האַלט דער טאַטע אָפּן זיין חומש מיט די „ל״ב פּירושים״ און האָרכט זיך אין צו יעדן וואָרט פון בעל־קורא, וועלכער איז מיין מאַמעס ברודער, דער פּעטער יאַנקל־משה סטאָליער.

דעם טאַטנס שכנים אין בית־המדרש זיינען בערע־לייב דער שוסטער און ירחמיאל דער שניידער. בערע־לייב איז אַ לוי; ער איז אָבער אַ כעסן, ווי אַ כהן. ער ווערט גרינג אין כעס און זידלט זיך. איינמאָל האָט ער ביים לייענען געזידלט מיין טאַטן. דער טאַטע האָט אים ניט געענטפערט, און קיינער האָט ניט געוואוסט, וועמען בערע־לייב זידלט...

ביים דאָוונען שטיי איך לעבן מיין טאַטנס פּיין־געשניצטן שטענדער.

כ׳טרעף זיך דאָרט מיט ירחמיאלס יינגלעך, מיינע אַמאָליקע חברים יאָשקע און מאירקע. בערע־לייב האָט אַ זון, יחיאלקע. ער איז שוין אַריבער בר־מצווה, לערנט אין ווילנע און קומט אַהיים סוף־זמן.

עטלעכע יאָר שפּעטער, ווען כ׳בין שוין אַ גמרא־יינגל, גייט אַרויס אַ קלאָנג, אַז יחיאלקע וויל זיך שמדן. אַזוי ווי ער איז דעמאָלט גראָד ביי זיך אין דער היים, גיי איך צו אים אַוועק אויסגעפינען דעם אמת. יחיאלקע, אַ דאָרער בחור מיט קורצזיכטיקע אויגן, נעמט מיך אויף זייער פריינטלעך. ער דערציילט מיר, אַז ער וויל אויסבעסערן דעם סידור. אַ פּאָר נייע תפילות זיינע זיינען מיר געפעלן. ווען ער דערקלערט מיר אָבער, אַז דער הייליקער נאָמען, וועלכן כ׳לייגן דעמאָלט „אָדוישעם", און בוכשטאָביר אים: „יוד העי, וואָו העי", מיינט די ראשי־תיבות (ערשטע אותיות) פון די ווערטער „ישוע הנוצרי ומלך המשיח" (יעזוס קריסטוס), פאַרלאָז איך אים אַן אַ גוטן טאָג... מער זע איך אים קיינמאָל ניט. כ׳הער נאָר אַמאָל, אַז ער איז געוואָרן אַ מיסיאָנער.

***

יעדן טאָג, ווען כ׳קום פון חדר פרעגט מיך די באָבע, וואָס כ׳האָב היינט געלערנט. באַזונדערס טוט זי דאָס זינט כ׳לערן חומש. דער זיידע פרעגט מיך אויך אַמאָל עפּעס. ווען כ׳ענטפער אים גוט, איז ער צופרידן און פּטור. די באָבע אָבער שטעלט מיר אַ סך פראָגעס. זי וויל, כ׳זאָל גוט געדענקען ווער ס׳איז געווען פריער און ווער — שפּעטער. ס׳אָרט איר ניט אויב כ׳וויס ניט ענעוי ווי אַלט איז געווען מתושלח. איך מוז אָבער וויסן אויף זיכער, אַז נח און זיינע דריי זין שם, חם און יפת זיינען געווען פריער, ווי אברהם, שרה און הגר מיט זייערע זין יצחק און ישמעאל; וואָס ווייטער כ׳האָלט אין חומש, אַלץ מער פראָגעס שטעלט מיר די באָבע. זי וויל שוין אַז כ׳זאָל אויך ענטפערן ריכטיק; ווער ס׳האָט אויסגעקליבן רבקהן פאַר יצחקס כלה און ווי אַזוי? זי פאָדערט פון מיר כ׳זאָל אויך וויסן אַלע איינצלהייטן וועגן זייערע (רבקהס און יצחקס) זין יעקב און עשו, רבקהס פלימעניצעס, איר ברודער לבנס טעכטער, רחל, און לאה; יעקבס זין און טאָכטער, און זיין ליבלינג יוסף. נאָכדעם מוז איך נאָך פאַרטייטשן די נייע ווערטער, וואָס כ׳האָב יענעם טאָג געלערנט; די באָבע וויס אַלץ אויף אויסווייניק.

אַז די באָבע איז צופרידן פון מיינע ענטפערס מאַכט זי מיר „עקסטרע געריכטן": געבראָטענע קאַרטאָפל אין פּוטער, געבדזענע גריוועגעס, וויי־צענע אָדער בולבענע לאָטקעס, וכדומה. מאָכנדיק די דאָזיקע פאָטראָווע, זינגט זי מיר אַלטע ניגונים: „וויי קומט אַ ייד פון פאָלטאָווע", „די קאָנ־טראָסטן", — „דער פּוסטער פראָסט" און נאָך אַזוינע לידער, פון מיכל גאָר־דאָן, אליקום בדחן (צונזער) און פון אַנדערע פאָלקס־זינגער.

כ׳לערן שוין ניט מער ביי קיין לערער, נאָר ביי אַ רבין. מיין רבי איז שלמה דער שמש, אַ שוואָגער פון מיין פריערדיקן לערער לוריע, וועמעס שוועסטער איז די רביצין.

שלמה דער שמש איז מיר גוט באַקאַנט אי פונעם בית־מדרש און אי פון מיין זיידנס שטוב. יעדן ערב־שבת קומט ער צום זיידן קלייבן וואָכער — דעם רבס שכירות. ער שמועסט מיט דער באָבען וועגן שטעטלשע ענינים, אין וועלכע ער איז גוט באַהאַוונט. ער ווייס געניי פון אַלע גוטע און שלעכטע מעשים, וואָס ווערן דאָרט באַגאַנגען. ער דערציילט דער באָבען וועלכן „אָרעם־בחור" עס פעלט אַ טאָג, אַ העמד אָדער אַ בגד. זיי סוד׳ען זיך אויך וועגן הילפס־באָדערפטיקע באַלעבאָטים. אויף מאָרגן, שבת ביי־טאָג, סוד׳עט זיך וועגן דעם די באָבע מיט עטלעכע ווייבער, וועלכע די חדר־יינגלעך רופן אַן „גבאיטעס". שלמה דער שמש פלעגט מיך אויך פרעגן, וואָס איך לערן און געבן אַ קניפּ אין בעקל.

כ׳קען אויך שלמהס טאַטן, דעם אַלטן יחיאל. ער איז אַ הויכער פּעסט־געבויטער ייד, אַ האָרעפאַשניק, מיט אַ שוואַרץ־גרויער באָרד. ער דאָוונט הויך אויפן קול און זאָגט אַרויס שאַרף יעדעס וואָרט באַזונדער. די קינדער אין שלמהס חדר רופן עס אָן: „לייגן וועריטער ווי קלעצער". מיין רבי, שלמה דער שמש, אָבער, דאָוונט שטיל און רעדט בנעימות. ער הויבט אויף זיין קול נאָר שבת אויף דער בימה, ווען ער פאַרקויפט עליות. ער וויגט דעמאָלט זיין שוואַרץ בערדל אויף אַלע זייטן און רופט אויס לאַנגזאַם, וויפל מ׳באָט אים אָן פאָר די עליות: „צום ערשטן מאָל, צום צווייטן מאָל און צום דריטן מאָל". ער באַרעכנט די אָנבאָטס נאָר אין גילדנס, אפילו ווען עמיצער באָט אים אָן רובלס אָדער אַ רענדל.

***

מיין רבי שלמה דער שמש באַמיט זיך שטאַרק אויסצובעסערן מיין „זאָגן עברי". יעדעס מאָל, ווען ער לערנט מיט מיר, דערמאָנט ער, אַז דער לערער האָט איבערגעפירט מיין עברי: מיך ניט געלערנט אונטערשיידן פון אַ חולם ביז אַ צירה, פון אַ שין ימין ביז אַ שין שמאל (סין סמאָל). ס׳פאַרדריסט מיר, וואָס חומש לערנט מיך דער רבי וויניקער, וויפל דער לערער פלעגט מיט מיר לערנען (לוריע האָט שוין מיט מיר געהאַלטן ביי די שיינע מעשיות פון יוסף מיט זיינע ברידער). מיר געפעלט אויך ניט, וואָס דער רבי, שלמה דער שמש, זעצט מיך ביים טיש מיט העשקע עלי־עטשקעס, וואָס האָט ניט קיין חשק צו לערנען. דערצו זאָגן מיר די קינדער, אַז העשקע איז אַ גנב; אַז זיין טאַטע עליעטשקע, אַ געוועזענער חזן און שוחט, איז פאַרשיקט אין סיביר פאַר מאָכן פאַלשע געלט... איך פרעג מיין באָבען צי דאָס איז אמת? זי ענטפערט מיר אומגעפער אַזוי:

— ס׳קאָן זיין, אַז מ׳האָט אויף עליען געמאַכט אַ בלבול. זיינע ברידער זיינען פיינע לייט. איינער איז אַ מלמד, אַ גרויסער למדן, און דער צווייטער — אַ קצב, אַן ערלעכער ייד.

שפּעטער, וועז כ׳לערן אין ישיבה אויפן ווילנער שול־הויף, טרעף איך העשקען אַלס אַ פּירער ביי די קליינע „קעשעניקעס" דאָרט. וועז איינער פון זיי כאַפּט אַרויס פון מיינע הענט מיין טייסטערל מיט קליינגעלט, באַ־וויזט זיך העשקע און הייסט יענעם עס מיר צוריקגעבן. ער זאָגט אויך אָן, אַז קיינער פון זיי זאָל ביי מיר קיין זאַך ניט גנבענען. כ׳לאָד אים אין, נאָכ־דעם, צו גיין מיט מיר אין באַראָדולעסעס באָד. דאָרט ביים וואַשן זיך טענה איך אַריין אין העשקען ער זאָל ווערן אַ בעל־מלאכה. ער דערציילט מיר דעמאָלט, אַז זיין מאַמע, אָדער משפּחה, האָבן אים שוין אַמאָל אַוועקגעגעבן פּאַר אַ לערן־יינגל צו אַ מייסטער. יענער אָבער האָט אים ניט געלערנט די אַרבעט און אויך ניט געגעבן גענוג עסן, איז ער אַנטלאָפן. אין אַ קור־צער צייט אַרום איז העשקע פּאַרשוואונדן פון שול־הויף און כ׳האָב אים מער קיין מאָל ניט געזען.

די שטעטלשע יונגע ווייבלעך, וועלכע האָבן שטאַרק געהאַלטן פון מיין לערער לוריע, האָבן פיינט זיין שוועסטער ליבע, די ווייב פון מיין רבין שלמה דעם שמש. זיי האַלטן זי פּאַר אַ שטאָטישער גרויסהאַלטערקע. זיי קאָנען ניט ליידן אירע שמועסן, אין רוסיש, מיטן „סמאָטריטעל", וועז זי קומט אין פּאָטשט פּרעגן אויף אַ בריוו. זיי ריידן אויף איר, אַז זי מאַכט עקסטרע וויזיטן אינעם „קאָפּע־הויז", וואו די פּאָטשט־צימערן געפינען זיך. פּאַרברענגט צופיל מיטן שרייבער פון קאָנצעלאַריע, ווי אויך מיט אַנדערע יונגע רוסישע טשינאָווניקעס. די ווייבלעך טרעטן צולעצט אַרויס מיט אַ „פסק־דין" אַז זי איז ניט פּאַסיק צו זיין אַ רביצין, אָדער אַ שמשטע. זיי פּאָדערן דורכאויס, אַז שלמה זאָל זי אָפּגטן. וועז שלמה דער שמש זאָגט, אַז דאָס וואָס זיי דערציילן איז רכילות, ווערן די ווייבלעך בייז אויף אים און נעמען אָפּ זייערע קינדער פון זיין חדר. זיי הויבן אויך אָן מ׳זאָל פון אים אַוועקנעמען די שמשות.

שלמהן איז דעמאָלט סיי־ווי מיאוס די שמשות. ער הערט אויף גיין קלייבן וואָכער פּאַרן רב, כדי זיך ניט צו טרעפן מיט די בייזע צינגער. ער הערט אויך אויף אַ ווילע צו פּאַרקויפן עליות שבת ביים דאָוונען. צום סוף אָבער באַשליסן זיי ביידע, מיין רבי מיט דער רביצין, זיך צו גטן. זיי מאַכן אויך אָפּ, אַז ביי אים זאָלן בלייבן זייערע דריי קינדער — אַסנע, מיין שוועס־טערס אַ חברטע, בענטשקע און קיווקע, מיינע חברים. וועז די אָפּגעגטע פּרוי זעצט זיך נאָכדעם אויף אַ פּור אָפּצופּאַרן פּונעם שטעטל, באַגלייטן זי יענע וויבלעך מיט קאַצן־מוזיק. זיי מיאָוקען, קוויטשען און זידלען: קלאָפן מיט טוקאָטשעס און קאָכלעפל אין טאָפּן, מעדניצעס, קענדלעך, טעפּ

אין פאַנען. מיך באָבע זאָגט, אַז זיי פאַרזינדיקן זיך, אַז דאָס איז שפּיכת דמים. זייערע קינדער וואַרפן מיר נאָכדעם פאָר, אַז מיין באָבע איז „אַ צו גרויסע צדקניות", אַז זי איז „געקנאָטן פון זעמל־מעל מיט הייליקן בוימל" און „ס׳איז אַ סברה, אַז זי טראָגט אַן ארבע כנפות (טלית־קטן) און לייגט תפילין..."

איבער דער וויבערשער מחלוקת אַרום דער רביצין צעפאַלט דער חדר פון מיין רבין שלמה דער שמש. ער בלייבט אַ געוויסע צייט אַן אַ קנעלונג. כ׳קער זיך אום צוריק אין דאָרף, וואו כ׳פיל זיך זייער גוט לעבן סאָד, גרינס־גאָרטן, וועלדל און פעלדער. מיין טאַטע פירט מיך אָבער ווידער אַוועק אין שטעטל און גיט מיך אַריין אין חדר פון שמעון דעם פאָדראָטשיק.

קאַפּיטל צען

שמעון דער פּאָדריאָטשיק

מיין נייער רבי האָט צוויי נעמען: שמעון מאָטלס און שמעון דער פּאָד־ריאָטשיק.

„פּאָדריאָטשיק" ריפט מען אָן מיין רבין דערפאָר, וויל יעדן ערב פסח האָלט ער „פּאָדריאָד" צו באָקן מצות.

אונדזער חדר פאָרנעמט אַ דריטל פון רבינס שטוב, אויף דעם אָרעם־געסל יורסדיקע. אין איין דריטל, גלייך ביים אַריינגאַנג פון צפון־זייט, שטייט דער גרויסער באָק־אויוון. אין אים באָקט אונדזער רביצין, הינדע, געבעקס צו פאַרקויפן. די בייגל קאָכט זי פריער אין אַ טאָפּ וואַסער; די בולקעס פלעכט זי אויס מיט די הענט; די קוכנס שניידט זי אויס מיט פורעמס; דאָס גלייכן די וועיסע און ברוינע לעקעכלעך אין אַלערליי געשטאַלטן. זי פאָר־קויפט דאָס אַלץ אויפן מאַרק, לעבן קלויסטער, צו די אָנגעפאָרענע פויערים.

אינעם צווייטן דריטל שטוב שטייט דער לאַנגער טיש, אַרום וועלכן מיר זיצן פון צוויי זייטן. מיר זיצן אויף גלאַט־געהובלטע ברעטער, וועלכע ליגן אויף גראָבע קלעצלעך. אויבנאָן זיצט דער רבי אויף אַ בענקל. אויפן צווייטן ברעג, אַנטקעגן אים, זיצט אָדער שטייט דער אָרעם־בחור, וואָס קומט אין אָוונט פון בית־מדרש אונדז לערנען שרייבן. אַ טייל פון אונדז לערנט ער דעם אלף־בית, אַנדערע שרייבן שוין נאָך גאַנצע שורות ווערטער פון אַן „אפאר". די עלטערע תלמידים גיט ער „דיקטאָווקע" פון לעאָן דאָרס בריוונשטעלער.

דער דריטער טייל שטוב איז דער „קאָמער". דאָרט שטייען די בעטן, דאָס וויגעלע, דער קאָמאָד מיטן סאָמאָוואָר, צוקער־פושקע און גלעזער אויף אים. דאָרט געפינען זיך אויך כלים פון דער רביצינס בעקעריי: די ברויט־

דייזשע, די מולטער, די לאָקשנבערעט, אויף וועלכער די רביצין מאַכט אויך די געבעקס און דאָס לעקעך; אירע בלעכענע בעקנס, פורעמס און אַנדערע זאַכן פון דעם מין.

די פענצטער פון רבינס שטוב קומען אַרויס אין דריי זייטן: אין מזרח — אין דעם גערטנדל מיט די „טייטשישע" בעבלעך און מיט בלומען, אויף וועלכע דעם רבינס קינדער גיבן גוט אַכטונג. אין צפון — אין אָרעמען יידישן געסל יורסדיקע, וועמעס בלאָטעס ווערן ניט אינגאַנצן אויסגעטריקנט אפילו אין די הייסע זומער־טעג. אין יורסדיקע איז אויך אַחוצן בית־מדרש ניטאָ קיין איין שיין הויז. אין דרום בלישטשעט די קיילעכדיקע סאזשלקע, וועלכע איז צום גרעסטן טייל אַרומגערינגלט פון גערטנער, הינטער וועלכע עס זעען זיך די קאָנצעלאַריע, דער קלויסטער, דאָס צוויי־גאָרנדיקע קאָפּע־הויז און אַנדערע גרויסע הייזער אויף דער ברייטער גאַס.

מיר, די קלענערע חדר־יינגלעך, האָבן האָלט דעם רבינס הויז־געזינט. וועז כינעלע, דעם רבינס עלטסטן זונס שבתים ווייבל ליגט אין קאַמער און קרעכצעט, האָבן מיר דערפון גרויס צער. דערנאָך, אַז זי וועלט אַ מאַמע, און מיר לייענען „קריאת־שמע" (קריישמע) ביי איר בעט, פריַיען מיר זיך מיט איר קינד, וואָס זי האָלט אין אירע ווייסע לויכטנדיקע אָרעמס. מיר האָבן אויך האָלט צו הערן זינגען דעם רבינס בחור אברהמל, וועלכער איז אַ משורר ביים חזן קופער אין ווילנע (שפּעטער אין ניו־יאָרק).

נאָענט ווי אייגענע, ווי משפּחה זיינען אונדז דעם רבינס קלענערע קינדער, מיט וועלכע מיר שפּילן זיך צוזאַמען. וועז אין דרויסן איז אַ פּראָסט, איז דער רבי מסכים מיר זאָלן זיצן אין אַ ווינקל אין קאַמער און זיך שפּילן שטילערהייט. מיר זיצן דאָרט דעמאָלט צוזאַמען מיט זיינע קינדער, און זיין מיידל חנהקע, די עלטסטע פון אונדז אַלעמען, דערציילט אונדז שיינע מעשיות. אַמאָל דערציילן מיר אַליין אויך עפּעס, וואָס מיר האָבן געהערט אין דער היים.

מיט דעם רבינס קינדער אין מיינע יאָרן, ווי אויך מיט דער פון מיר עלטערער חנהקע, בלייב איך נאָענטע פריינט אויך שפּעטער, וועז מיר געפינען זיך אין ווילנע. כ׳לערן דעמאָלט אויפן שול־הויף, זיי וואויגען ווייט אויף נאָוויגאָראָד, גיי איך שבת עטלעכע שעה, הין און צוריק, צו פוס, אַבי צו פאָרברענגען אַ ווייל מיט זיי.

די קינדער פון אונדזער חדר זיינען איינגעטיילט אין פאָרשיידענע כיתות (קיטעס). די ערשטע כיתה לערנט חומש. דאָרט לערן איך צוזאַמען מיט משהקע שמעון פאָלאָקס — אַ שיינער געזונטער יינגל. ער איז עלטער פון מיר און האָלט שוין ווייטער ווי איך. ער ווייס אַ סך טייטשוועטער, נאָר וויל זיי מיר ניט זאָגן אומזיסט. באָצאָל איך אים פאָר זיי מיט אַ העלפט אָדער מער פון מיין „המוציא" ברויט, אַנגעשמירט מיט פוטער, אָדער מיט גענדזענע שמאלץ, וואָס די באָבע גיט מיר מיט אין חדר. אַמאָל גיב איך אים אויך

אַוועק מיין קיכל אַדער מיין חלק „באבקע". וועז כ׳דעריאָג משהקען אוז יאָג אים אויך אַריבער, מוז איך אָנקומען נאָך נייע טייטשוועַרטער צו גיטקע עטלס פונעם „פּאָדקריז", אַ שענק אויפן בערגל קעגן מיין זיידנס הויז.

גיטקע, אַ הויכע מיידל מיט אַ קלוגן פּנים, וועלכע איז מיט עטלעכע יאָר עלטער פון מיר, וויל כ׳זאָל פּאַר די וועַרטער, וואָס זי פּאַרטייטשט מיר, איר באַצאָלן מיט צוקערקעס, באַמבאָנקעס, און אַנדערע נאַשערייַען. כ׳גיב איר אויך אַוועק די הייזער אוז די שיפן, די פּייגל, חיות אוז פּערד, וואָס דער קור־לאנער (אַז אַרעם־בחור) מאָלט אויס פּאַר מיר אויף אַ פּאָפּיר, וועז ער קומט עסן זיין טאָג ביים זיידן. כ׳זאָמל אויך פּאַר גיטקען קאָלירטע „עטיקעטס", קליינע פּאָפּירענע קעסטלעך אוז אַלערליי בילדלעך.

אַזוי ווי מיין רבי איז דער גבאי פוז חברה ש״ס, קומען צו אים אַן די נייע ווילנער גמרות, אויף וועלכע די חברה האָט זיך פּאַרשריבן. יעדעס מאָל וועז ס׳קומען אַן נייע בויגנס (אַ נאָך ניט געבונדענע גמרא), מאַכט דער רבי אַ יום־טוב אין חדר. ער דערציילט אונדז חידושים וועגן די „הונדערטער פּירושים", וועלכע געפּינען זיך אין דעם נייעם „ווילנער ש״ס". ער באַ־וייזט אונדז, ווי שיין די גמרא איז געדרוקט, מיט אַלערליי מינים שריפט אוז מיט פּיין אויסגעמאָלטע פּאָדער־בלעטער. דער רבי לויבט אויך שטאַרק די ווילנער דרוקער: די אלמנה אוז ברידער ראָם.

*
**

אַרום יענער צייט חלומט זיך מיר אַ מאָדנער חלום. ער איז אינגאַנצן אַנדערש ווי אַלע מיינע פּריערדיקע חלומות. ס׳איז דאָס ערשטע מאָל, וואָס מיר חלומען זיך מענטשן. פּריער פלעגן מיר קומען צו חלום נאָר די, אַזוי־געוויפּענע, שטומע באַשעפּענישן, אוז מיר איבערלאָזן אַ פּאַרוואונדערטן. כ׳פלעג ניט פּאַרשטיין פּאַרוואָס די זעלביקע באַשעפּענישן, וועלכע זיינען אַזוי באַרייַדעוודיק ביינאַכט, רייַדן ניט אויס אַ וואָרט בייטאָג. כ׳פלעג אַמאָל, בייטאָג, אויך וועַרן אין כעס, פּאַרוואָס מיינער אַ נעכטיקער „חבר־לאוועַר" האָלט זיך היינט אַזוי פּרעמד פוז מיר, אוז פלעג אים סטראַשען, אַז כ׳וועל ביינאַכט מיט אים ניט רייַדן.

ס׳פּאַרשטייט זיך, אַז אָט די אַלע באַשעפּענישן, ווי אויך בוימער, בלו־מען, תבואות, גראָז, ווינט אוז וואַסער פלעגן אין מיינע חלומות זיך באַנעמען ווי מענטשן אוז רייַדן אַ מענטשלעכע שפּראַך, על־פּי־רוב אין יידיש. אוז וועגן אַזוינע ענינים, וואָס זיינען ענלעך צו מענטשלעכע. למשל, די טויבן פוז אונדזער טויבנשלאָג — פוז זייער שפּייז: די הינער אוז העזער — אַז דער פּערד פּאַרגינט זיי ניט דאָס ביסל האָבער, וואָס פּאַלט אַרונטער פוז זיין מויל, אוז בריקעט זיך, וועז זיי נעמען עס פּיקן. אַלערליי פּייגל, צווישן זיי אויך דער שטאָלצער בוטשאן (בושעל), וואָס האָט זיין נעסט אויף אַ הויכן

דראָנג, און אַלערליי אַנדערע מינים באַשעפענישן, פון די אָקסן און פערד ביז די פליגן און מוראַשקעס, פלעגן ביינאַכט אויסרייַדן דאָס האַרץ פאַר מיר: באַקלאָגן זיך אויף קריוודעס און באַרימען זיך מיט אויפטואונגען.

אין מיין מאָדנעם חלום אָבער איז ניט געווען קיין אייניציקע שטומע באַשעפעניש. אַלע רייַדנדיקע ברואים זיינען דאָרט געווען מענטשן: קינדער און דערוואקסענע.

מיין מאָדנער חלום האָט אויסגעזען אַזוי:

ס'איז שבת בייטאָג אינעם שטעטל מיישעגאָלע. דער הימל איז ריין און קלאָר. ניטאָ אויף אים קיין סימן פון אַ וואָלקן. אין גאַס איז שטיל, אַזוי ווי אַלע יידן וואָלטן נאָך געווען פאַרטיפט אין שלאָף פון שבת נאָכן קוגל. דאָ און דאָרט זעט זיך אַן אייַנצלנער מענטש, אַ ייד אָדער אַ יידענע וואָס לויפט מיט אַלע כוחות צו מיין רבין אין שטוב.

די שטוב פון מיין רבין שמעון דעם פּאָדראַטשיק געפינט זיך אינעם מזרח־זייט פון בית־מדרש. די מענטשן שטעלן זיך אָבער ניט אָפּ ביים בית־מדרש, נאָר לויפן ווייטער צום רבינס שטוב. פלוצלונג געפין איך זיך אויך דאָרט. דעם רבינס שטוב איז געווארן אַזוי גרויס ווי דער בית־מדרש. אין חדר ביים לאָגן טיש, וואָס איז באַדעקט מיט אַ ווייס טישטעך, זיצן יידן און עסן שלש־סעודות. כ'זוך אויס מיט די אויגן מיין טאַטן און זיידן. זיי זיצן דאָרט און ריידן היציק מיט זייערע שכנים. כ'פאַרשטיי ניט וואָס דאָ קומט פאָר. כ'פרעג אָבער קיין קשיות ניט, נאָר בעט ביים טאַטן אַ „המוציא". ער זעט מיך ניט, און הערט מיך ניט. צי איך זיין אַרבל און שריי צו אים הויך אויפן קול. ער קוקט זיך אָבער ניט אום אויף מיר, נאָר הערט זיך אין צו זיין שכן, וועלכער רעדט צו אים מיט התלהבות. לויף איך אַריין אין קאַמער, וואו עס זיצן אויסגעפוצטע ווייבער ביי געגרייטע טישן, ווי אויף אַ חתונה. כ'גיי צו צו דער מאַמען און שריי אויס מיט אַלע כוחות: „מאַמע! וואָס איז דאָ היינט?" די מאַמע ענטפערט מיר מיט ליבשאַפט:

— זיי וויסן מיין זון, באַלד קומט משיח. מיר וועלן אַלע גיין קיין ארץ־ישראל, קיין ירושלים. נאָך אַ רגע וועסטו הערן בלאָזן דעם „שופר של משיח". דער הימל וועט אַרונטערפאַלן אויף דער ערד. האָב קיין פחד ניט, מיין קינד. זאָג נאָר: „הימעלע דעק מיך צו" און לויף קיין ירושלים.

אין מיטן דערינען גיט אַ קלאַפּ אַ שטאַרקער דונער. די וועגנ צו מזרח און דרום עפענען זיך פונאַנדער. אַלע גייען אַרויס פון רבינס שטוב. זיי לויפן אויף גיך קיין מזרח־זייט און שרייען: „ירושלים!"

כ'וויל גיין צוזאַמען מיט דער מאַמען. כ'זע זי אָבער ניט מער; לויף איך צוגלייך מיט אַלע אַנדערע קינדער. פלוצלונג רירט עמיץ אָן מיין פלייצע. כ'קער אום מיין פנים און כ'זע שרה בונע, וועמעס יינגל, שמואלקע, האָט מיט מיר צוזאַמען געלערנט ביים לערער לוריע. שרה בונע לויפט מיט אָן

עופהלע אויפן בוזעם. זי האַלט אין האַנט אַ ליימענעם קריגל מיט מילך, וואָס זי גיט מיר איבער מיט דער בקשה, עס אַוועקצושטעלן אויף אַ לעזשאַנקע אין ירושלים, דאָס קינד זאָל האָבן וואַרעם מילך צו טרינקען.

אונדזער מחנה יינגלעך לויפט אַן אַ סדר אַלץ ווייטער אויפן וועג קיין מזרח. נאָר אַ ווייל און עס זעען זיך שוין גרויסע מויערן מיט הויכע טורעמס, וועלכע כ׳האָב פריער קיינמאָל ניט געזען אַ חוץ אויפן „מזרח" אינעם זיידנס שטיבל. מיר שרייען אַלע אויס:

— ירושלים! ירושלים!

פלוצלונג טרעטן אַרויס קעגן אונדז טערקישע יונגען אין בלוט־רויטע פעסקעס מיט שוואַרצע פרענדזן אויף זייערע קעפּ. זיי האַלטן לאַנגע שטעקנס אין די הענט און שלאָגן אונדז מיט זיי אַן רחמנות. מיר קערן זיך אָבער ניט אום צוריק, נאָר לויפן מיט אַלע כוחות פאָראויס. אַ טערקישער יונג באַמערקט דעם קריגל מילך אין מיין האַנט. ער גיט אים אַ קלאַפּ מיטן שטעקן, דער קריגל צעברעכט זיך אין שערבלעך. כ׳וויר דערשראָקן און שריי אויס מיט אַלע כוחות:

— גזלן! וואָס וועט טרינקען דאָס קינד?!

תיכף דערהער איך דעם מיר ליבן קול פון מיין באָבען:

— וואָס איז דיר, נשמה טייערע?!

כ׳עפן אויף די אויגן און זע: כ׳ליג אויף מיין געלעגער. די באָבע שטייט פאַרזאָרגט לעבן מיר און נעמט פאַנאַנדער מיינע הענט, וועלכע ליגן מיר אויפן האַרצן. כ׳פאַרשטיי באַלד, אַז מיר האָט זיך געחלומט אַ חלום, ווי כ׳האָב געלערנט אין חומש וועגן יוספס חלומות.

כ׳האָב דערציילט מיין חלום צו מיינע חברים אין שמעון דעם פאָדריאַטשיקס חדר. איינער האָט געזאָגט: דאָס קאָן זיין אַן אָנזאָג אויף עפּעס און כ׳דאַרף געפּינען עמיצן, וואָס קאָן דאָס פּותר־חלום־זיין. אַ צווייטער האָט עס געמאַכט צו גאָרניט. אַ דריטער האָט מיר דערפאַר געגעבן יוספס צונעמענישע: „בעל־חלומות". כ׳האָב עס מער ניט דערמאָנט. האָבן עס אַלע אַפּנים פאַרגעסן.

קאַפּיטל עלף

מיין עלטער־זיידע דוד

מיין עלטער־זיידע דוד איז געווען, ווי כ׳האָב געלערנט אין חומש: „אָלט און זאַט אין יאָרן". ער געדענקט נאָך דעם פראַנצויז (די פראַנצויזישע רוסישע מלחמה פון 1812). ער דערציילט אַמאָל מעשיות וועגן דעם צער בעלי חיים פון די הונגעריקע, פאַרפראָרענע פראַנצויזן, וועלכע פלעגן — באַרוועסט און נאַקעטע — בעטלען אַ שטיקל ברויט. ער זאָגט, אַז דער עולם

האָט דעמאָלט געגלויבט, אַז די פראַנצויזן האָבן באַהאַלטן אוצרות גאָלד אין די וועלדער און בערג אַרום קערנעווע: אַ היסטאָרישער ליטווישער פֿלאַץ אין דרום־מערב פון ווילנע. מיר האָבן דאָרט משפחה, דאָך האָט קיינער פון זיי קיינמאָל דאָרט ניט געפונען קיין פרענטל גאָלד, קיין טאָפּ מיט גילדערנע מטבעות און אפילו ניט קיין „רביעות" (קווערטל) מיט זילבער.

דער עלטער־זיידע דוד, מיין זיידע שמואל־איטשעס טאַטע, און מיין מאַמעס זיידע, איז דער עלטסטער פון אונדזער משפחה. ער איז עלטער פון מיינע עלטער־עלטער פעטערס אברהם־בער דער קצב, טוביה־אשר דער שירווענטער און ראובן דער טעפּער, דער מיישעגאָלער „פּאָמאָטשניק" (געהילף) פון קאָזיאָנעם רב אין ווילנע, וועלכער איז אונטערגעשריבן מיט יידישע אותיות „ראובן סילין", אויף מיין רוסישער מעטריקע.

מיין עלטער־זיידע פלעגט אַמאָל קומען צום זיידן שמואל־איטשע און אויך צו מיינע עלטערן אויף כיבוד. איצט איז ער אַ חולה און גייט ניט אין ערגעץ. ער קומט אפילו ניט מער דאָוונענען אין בית־מדרש. אויף זיין שטאָט אין מזרח־וואַנט שטייט זיין זון, מיין עלטער־פעטער, יאַנקל אַראַנאָוויטש. ס׳קומען דעם עלטער־זיידן געוואויר ווערן זיינע קינדער און קינדסקינדער, צווישן זיי אויך מיין טאַטע־מאַמע.

צוזאַמען מיט מיין זיידן שמואל־איטשע בין איך עטלעכע מאָל געווען ביים עלטער־זיידן דוד אין דער היים. ער וואוינט אין אַ קליין דאָרף־שטיבל ציזאַמען מיט דער באָבע בונען. איצט, אַז ער איז קראַנק, רעדט די משפחה פון אים כסדר. דערוויס איך זיך אַ סך פון זיין לעבן, וואָס האָט פאַסירט נאָך אַיידער כ׳בין געבאָרן געוואָרן. כ׳דערוויס זיך, אַז מיין עלטער־זיידע דוד אַראַנאָוויטש איז אַלעמאָל געווען אַ האַרעפאַשניק. ער האָט אויך אַלע זיינע זין געלערנט אַ מלאכה: נייען פּעלצן פאַר פּויערים. קיינער פון זיינע זין איז אָבער ניט געבליבן קיין בעל־מלאכה. אַיין זון זיינער, זעליג אַראַנאָוויטש, אין אין 1877, געפאַלן אין דער רוסיש־טערקישער מלחמה.

זעליגס אלמנה, ראָכע־גאָלדע, און זייער אינציקע טאָכטער לאה, וואָנען דערן שפּעטער אויס קיין יאַהאַנעסבורג, דרום־אַפריקע. זעליג גאָדעס, און אור־אייניקל היימאַן קאַץ, זיינען געווען סאָלדאַטן פון דער בריטישער אַרמיי אין צפון־אַפריקע. זיי זיינען דאָרט געפאַנגען געוואָרן פון די דייטשן אין 1942.

פון די איבעריקע פאַר זין פון מיין עלטער־זיידן דוד זיינען דריי געוואָרן סוחרים. דער דערפאָלגרייכסטער פון זיי איז דער יינגסטער, פּסח, וואָס וואַנדערט אויס יונג קיין אַמעריקע.

דער דאָזיקער „וועסטערנער ביזנעסמאַן", פּיטער, פלאָנט איצט אינעם עלטער פון עטלעכע און אַכציק יאָר צו ווערן אַ קאָלאָניסט אין ארץ־ישראל.

די אַנדערע צוויי סוחרים זיינען מיין זיידע שמואל־איטשע, פון וועמעס מסחרים כ׳האָב שוין דערציילט פריער, און מיין עלטער־פעטער יאַנקל אַראַנאָוויטש.

יאַנקל אַראָנאָוויטש איז מיט אַ קאָפּ העכער פון אַלע זיינע ברידער. די משפּחה רופט אים אָן: דער גרויסער פעטער. ער האָנדלט ווינטער מיט שניט־סחורה (מאָנופּאַקטור) און זומער מיט פרוכט. סוף זומער עפנט ער אין ווילנע אַ סקלאַד פון אימפּאָרטירטע קאָוועניעס און ווייַנטרויבן, וועלכע ער פאַרקויפט אָגולנע און אויך לאחדים פּאַר „שהחינו". ער שטייט זיך רויאיק אויף זיין שטאָט אין דרום־ווינקל פון דער מזרח־וואַנט און מישט זיך כלל ניט אין קהלשע ענינים. ער גיט אָבער מיט דער ברייטער האַנט אויף אַלע שטעטלשע הצטרכותן. דאָס שטעטל האָלט אים, דעם גרויסן פעטער, פאַר אַ חכם און אַ וויצלינג. אַלע זיינע מסחרים פירט דער פעטער יאַנקל בשותפות מיט זיין חבר יונה, אַ הויכער ייד מיט אַ ברייטער בלאָנדער באָרד. יונה געהערט צו אַ סך חברות, איז אַ גבאי אין שול, מאַכט שמיני עצרת פאַרנאַכט אַ סעודה ביי זיך אין שטוב און לאָזט זיך נאָכדעם פירן מיט פּאַראַד אין שול אַריין צו די הקפות. ביידע שותפים גייען שבת און יום־טוב אָנגעטאָן אין שוואַרצע סורדוטן מיט הויכע צילינדער־היט; ווייסע קאָלנער, מאַנישקעס און מאַנשעטן מיט קאָלירטע קראָוואַטן און זילבערנע שפּאַנקעס.

דעם פעטער יאַנקלס צוויי זין, דוד און זעליג אַראָנאָוויטש, שפּילן שפּעטער וויכטיקע ראָלן ביי דער גרינדונג פון דער ליטווישער רעפובליק, נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה. אירע נייע הערשער קומען צו זעליגן אַהיים פרעגן ביי אים עצות. אין מיטן פון זיין „גדולה" ווערט ער אָבער פאַרסמט.

דער אָרעמסטער און האָרעפּאַשנער פון אַלע זיינע ברידער איז מיין עלטער־פעטער משהטשיק, משה זייפערט. קיין אַרבעט איז אים ניט צו שוועער אָבי צו פאַרדינען אויף חיונה. צייטנווייז אַרבעט ער אין ווילנע, אין אַ פאַבריק פון זיף און ליכט.

דער פעטער משהטשיק וואַנדערט אין שפּעטער אין אַמעריקע, וואו ער אַרבעט ביי אָנלאָדן און אויסלאָדן ברוכווארג. זיין זון דוד, אין ווילנע אַ סופר, ווערט אין אַמעריקע אַ באַרבער, זיין טאָכטער לאה (לינע), אַ פראָדוקט פון אַמעריקאַנער „פּאָליק־סקול", לאָזט אירע טעכטער שטודירן אין אוניווערסיטעט און שיקט זיי אויך לערנען „יידישע בילדונג" ביי ציוניסטישע רעפּאָרם־ראַבאַיס.

פון מיין עלטער־זיידנס פינף טעכטער איז איינע, הענע־טאָנע, די פרוי פון לאָזער דעם קצב, געשטאַרבן יונג (מיין עלטערע שוועסטער טאָנקע איז אַ נאָמען נאָך איר), אַ צווייטע, די מומע איטע־ראָכע, וואויניט אין ווילנע מיט איר מאַן שאול דעם בעקער (וויניסקי) און זייערע צוון קינדער: זעקס זין און פיר טעכטער.

איר עלטסטער זון, לייבע־עליע, אַ טאַבאַק־בראָקער, דער בעסטער בעל־מלאכה אין דערוגצעס טאַבאַק־פאַבריק אין ווילנע, באַזעצט זיך אַרום 1890 אין דייטשלאַנד. ער ווערט דאָרט דער פּאָטער און זיידע פון אַ גרויסער משפּחה דייטשישע יידן.

אַ דריטע טאַכטער, די מומע ליבע, וואוינט אין דאַרף צאַבישאַק, מיט איר מאַן, דעם פרומען סמאָלע־טרייבער שמואל־לייזער, און זייער גרויסער הויז־געזינד. דעם עלטער־זיידנס פערטע טאַכטער, די מומע פריידל, וואוינט אין ווַארשע און רופט זיך אַן „פרעדעריקא". ווען זי קומט אין שטעטל צו גאַסט, מיינען דאַרט אַלע, אַז זי איז אַ פוילישע פריצטע.

דעם עלטער־זיידנס מוזינקע, די מומע שרה, מיטן לאַנגן בלאָנדן צאָפּ, פאָרט יונג אַוועק קיין דייטשלאַנד. איר מאַן אַרבעט דאָרט אין אַ פאַבריק.

זייערע דאָרט געבאָרענע קינדער און אייניקלעך אַנטלויפן ערב דער צווייטער וועלט־מלחמה קיין תל־אביב.

די באָבע בונע איז מיין עלטער־זיידן דודס צווייטע פרוי. זיינע עלטסטע אַכט קינדער, פיר זין און פיר טעכטער, זיינען פון זיין ערשטער פרוי, מיין עלטער־באָבע לאה. די עלטערע פיר זין האָבן אַלע טעכטער מיטן נאָמען לאה. די באָבע בונע האָט אויך אַ טאַכטער פון איר ערשטן מאַן, מיר רופן זי אַלע: „די מומע חיהלע". איר מאַן הייסט „חיים דער אַמעריקאַנער". ער האָט לאַנגע וואָנצעס און אַ קורץ קייליעכדיק בערדל. ביידע שוואַרץ ווי די האָר פון זיין קאָפּ. ער טראָגט שיך, אַנשטאָט שטיוול, אַ קורצן ראָק, אַנשטאָט אַ קאַפאָטע; און אַ קאַפּעלוש, אַנשטאָט אַ היטל. ער דערציילט חידושים פון אַמעריקע, וואו ער איז שוין אַ פאָר מאָל געווען. די באָבע דבורה זאָגט:

— ווען חיים איז אין אַמעריקע בענקט ער נאָך חיהלען; ווען ער קומט צוריק צו חיהלען, בענקט ער נאָך אַמעריקע.

מיין עלטער־זיידע דוד שטאַרבט אַוועק. מ׳ברענגט זיין ארון אין מיין זיידנס שטוב. מיין מאַמע וויל — פון סגולה וועגן — אַ גלעזל געבן מיין „האָרץ" מיט דעם עלטער־זיידנס טויטער האַנט. די באָבע דבורה לאָזט ניט. זי רופט עס „זאַבאַדאַנע" און בייזערט זיך אויף דער מאַמען. אין דרויסן לעבן זיידנס שטוב מאַכט דער רב אַ הספּד. דער טאַטע הויבט מיך אויף אין דער הויך, כ׳זאָל זען מיין עלטער־זיידנס גרויסע לויה. מ׳טראָגט נאָכדעם דעם עלטער־זיידנס אָפענעם ארון דעם גאַנצן וועג פונעם שטעטל צום בית־עולם. ס׳גייען אים נאָך די באָבע בונע, די זין, טעכטער, שניר, איידעמס, אייניקלעך, אור־אייניקלעך און משפחה אַן אַ צאָל.

מיין זיידע שמואל־איטשע, רופט אַן דעם מיישעגאָלער רב מיטן נאָמען „חבל יעקב", ווייל אַזוי הייסט דעם רבס ספר. דער זיידע האָלט פונעם רב אַ וועלט. ער זאָגט: דער „חבל יעקב" האָט באַוויזן, אַז אפילו אַ זון פון אַן ארעמען שוסטער, וועט ער ווייל נאָר לערנען, קאָן אויסווַאקסן אַ גרויסער למדן. דערצו איז נאָך דער זיידע אַ חבר פון דער חברה משניות מיט וועלכע דער רב לערנט יעדן טאָג נאָכן דאָוונען און מיין זיידע זיצט ביים רבס רעכטער האַנט.

די שטעטלשע באַלמלאָכעס האַלטן, אַז זייער רב, רבי אבא יעקב, איז ניט קיין גוטער בעל־דרשן.

די שוסטער און שניידער דערציילן וועגן דעם אַזאַ מעשה: זיי האָבן אַמאָל זיך שטאַרק צעהוליעט שמחת־תורה ביינאַכט צו די הקפות. די באַלעבאַטים האָבן עס ניט געוואָלט ליידן און האָבן געבעטן דעם רב, ער זאָל אויסמוסרן דעם המון־עם. איז ער אַרויף אויף דער בימה און זיך געבייזערט:

— שוסטער־שניידער! אַ קלאָג צו אייך!...

די שוסטער־שניידער האָבן עס אויסגעטייטשט, אַז ער מיינט: „אַז אַך און אַז ווי איז צו אייך!" ווייל אַלס אַ זון פון אַ שוסטער האָט אים פאַרדראָסן, וואָס די „שוסטער־שניידער" באַנעמען זיך ניט אַזוי בכבודיק, ווי די באַלע־באַטישע שיינע יידן. די שוסטער משה, רפאל און שמואל, צוזאַמען מיט עט־לעכע שניידער, האָבן אים דערפאַר אויפגעהויבן אויף זייערע הענט, ווי אויף אַ שטול, געגאַנגען מיט אים אַ הקפה אַרום דער בימה און געזונגען: „שוס־טער־שניידער, אַ קלאָג צו אייך; עזור דלים הושיעה נא!"

ניט געקוקט אויף זייער וויצלען זיך וועגן זיין „כח הדבור" האָבן די מיי־שעגאָלער יידן אַ סך געהאַלטן פון זייער רב. באַזונדער האָט אים שטאַרק האָלט געהאָט מיין זיידע שמואל־איטשע.

ביים זיידן אין שטוב פלעגט מען אויך דערמאָנען צום גוטן די רביצין און זייערע קינדער, באַזונדער זייערע זין ארע מיכקע (אהרן מיכל), דער שריפט־שטעלער א. מ. באָראָכאָוו — ברכיהו (1869—1946), און בעבקע, דער שפע־טערדיקער הרב ר' בער באָראָכאָוו (1875—1939) אין מאָלדען ביי באָסטאָן.

ר' אבא יעקב באָראָכאָוו (תק"ב—תרצ"ו) איז אַרומגעפאָרן מיט זיין ספר פון שטאָט צו שטאָט. וועו ער קומט קיין קופישאָק, קלייבט אים אויס די דאָר־טיקע קהלה פאַר איר רב. מיישעגאָלע מאָכט פאַר אים אַ שיינעם צאתך לשלום (אָפשייד). מיין זיידע וועלט אויסגעקליבן צו זיין איינער פון דעם רבס מיישע־גאָלער אונטערפירער ביי זיין קבלת־פנים אין קופישאָק. ער, מיין זיידע, דער־ציילט נאָכדעם חידושים, ווי פיין די קופישקער יידן האָבן אויפגענומען דעם מיישעגאָלער רב, דעם „חבל יעקב". זיי זיינען אים געפאָרן אַנטקעגן ווייט אויסן שטאָט און אים געבראָכט צופירן מיט גרויס פאַראַד. דערביי האָט דער זיידע אויך אַ גוט וואָרט פאַר די קופישקער חסידים. ער זאָגט, אַז כאָטש זיי גייען אָנגעטאָן אַנדערש ווי מיר „עולמשע יידן"; זיי טראָגן שיך מיט זאָקן, שטריימלעך און זשופיצעס מיט גאָרטלען, און דאָוונען אויך מיט אַנאַנדער נוסח, זיינען זיי דאָך פרומע ערלעכע יידן. פאַראַן אויך, זאָגט ער, צווישן זיי פיינע לומדים, אַזוי ווי ביי אונדז.

נאָכדעם ווי דער „חבל יעקב" באַזעצט זיך אין קופישאָק, הויבן אָן קומען אין מיישעגאָלע אַלערליי רבנים, וואָס ווילן פאַרנעמען זיין פלאַץ. זיי האָלטן דרשות און זאָגן פילפולים פון וועלכע כ'פאַרשטיי קיין וואָרט ניט. וועו עס ווערט אָנגענומען פאַר רב אַ יונגערמאַן, אָן איידעם פונעם שטעטל קרעווע, איז די חברה ש"ס מיט זייער גבאי, מיין רבין שמעון דעם פאָדריאַטשיק, קעגן

דעס. זיי טענהן, אַז דער דאָזיקער יונגערמאַן איז מער בעל־דרשן, ווי למדן. ס׳ברעכן אויס מחלוקות. באַלעבאַטים וועגן זיך מיט אַ בריוו צום קאָוונער רב, ר׳ יצחק אלחנן. ער ענטפערט מיט אַ פאָסט־קאָרטל אַז דער יונגערמאַן, משה־יעקב ראַבינאָוויטש, איז ראוי צו זיין ביי זיי אַ רב. מיין רבי און זיין חברה ש״ס טענהן, אַז אַזאַ פאָסט־קאָרטל איז ניט קיין „סמיכה״. דערצו, זאָגן זיי, אַז ר׳ יצחק אלחנן איז אַ „צו גוטער מענטש״. ער גיט אַרויס יעדן לערנער אַ „כתב״... אדרבה, זאָל דער קרעוועך יונגערמאַן באַוויזן צו קריגן „סמיכה אויף רבנות״, פון ווילנער מורי־הוראות...

מיין זיידע איז ניט מסכים מיט דער חברה ש״ס, און אויך ניט מיט מיין רבין, דעם פאָדריאַטשיק. דער זיידע זאָגט:

— ניט יעדער רב קאָן זיין אַ „חבל יעקב״, און אַ גוטער בעל־דרשן קאָן אויפטאָן אַ סך גוטע זאַכן אין שטעטל.

קאַפּיטל צוועלף

שבת קודש

שבת נעמט די באָבע ניט אויף קיין חולאים אין שטוב. זי גייט אָבער געוואויר ווערן צו אַ „חולה מסוכן״ אדער צו אַ קימפעטאָרין. קומט צו פּאָרן אַ פויער פון אַ וויטן דאָרף מיט אַ שליחות, אַז עמיצער איז דאָרט אין לעבנס־געפאָר, זאָגט די באָבע איר שפרוך: „פיקוח נפש דוחה (פיקועך נעפעש דויכט) שבת״ — אַ מענטשנס לעבן איז הייליקער ווי שבת — און זי נעמט זיך תיכף גרייטן אין וועג אַריין. זי נעמט מיט אירע געצייג, אדער אינסטרומענטן, און רפואות ווי אויך אַלערליי „לאָבונגען״: (סאָק, איינגעמאַכטס, וואַרעניע און מאכלים).

אַז די באָבע פאָרט ניט אום שבת צו קיין חולה, גייט זי דאָוונען אין בית־מדרש, וואו זי איז אַ „זאָגערקע״ פאַר די וויבער. איך בין עטלעכע מאָל גע־וען אין דער וויבערשער שול, ווען די באָבע „זאָגט״. זי איז אַזוי אַרייגע־טאָן אין איר זאָגן, אַז זי באַמערקט מיך כלל ניט. זי זאָגט דאָרט גאָר אַנאַנדער מין דאָוונען, ווי דעם וועלכן זי דאָוונט ביי זיך אין שטוב. די באָבע זאָגט ניט פאַר די וויבער די עברי פונעם סידור, נאָר די „עברי־טייטש״, אַ חוץ די עטלעכע תפילות, וואָס כמעט יעדע יידישע פרוי קאָן אויף אויסנווייניק. אַמאָל לאָזט די באָבע איס אינגאַנצן אַ שטיק דאָוונען און לייענט מיט די וויבער אַ תחינה אַנשטאָט דעם.

ווען די באָבע דאָוונט אין שטוב, זאָגט זי אַלץ אויף אויסנווייניק, כאָטש אויפן טיש ליגט פאַר איר אָפן איר גרויסער קרבן מנחה־סידור. אינדערוואָכן

טוט זי דערביי איר שטוב־אַרבעט, אַ חוץ וועז זי שטייט שמונה־עשרה (שימ־ענעסרייַ). זי קען אויף אויסנוויניק סידור און מחזור, ווי חומש און תנ"ך; זי וויס אויך דאָרט אַלע טייטש־וועדטער; וועז זי „פאַרהערט" מיך, וואָס איך האָב געלערנט אין חדר, זאָגט זי אויף אויסנוויניק אַ פּאָר פסוקים, הייסט מיר זיי פאַרטייטשן און דערקלערן. צוגלייך פאַרריכט זי מיר אַלע מיינע גרייזן. זי דערמאָנט מיר אויך, וואָס עס שטייט געשריבן אין יעדער פרשה חומש און אין יעדן קאַפּיטל תנ"ך.

*
**

די באָבע שטעלט ניט קיין טשאָלנט און מאַכט ניט קיין קוגל אויף שבת. זי האַלט, אַז טשאָלנט איז ניט געזונט. די מצוה צו עסן עפּעס וואַרעמעס, זאָגט זי, קאָן מען יוצא זיין דורך טרינקען טיי. אַ ליאק מיט הייסע וואַסער פּאָר טיי האַלט זי געגרייט פון ערב־שבת אָן אין אַ „קאָכלע" פונעם אויוון, וואָס איז פאַרמאַכט מיט אַן אייזערנער טירל. דאָרט האַלט זי אויך די הייסע זופּ, וואָס זי גיט צוזאַמען מיט קאַלטן עוף דעם זיידן און דעם אורח, אָדער די אורחים אויף שבת.

פרייטיק־צו־נאַכט נאָכן עסן לייענט די באָבע דערציילונגען און ראַמא־נען. זי טוט עס אויך אַמאָל אין די וואָכעדיקע אָוונטן. דער זיידע לייענט קיינמאָל ניט קיין מעשה־ביכלעך. ער האָט האַלטער צו דערציילן זיינע אייגענע מעשיות.

דעם זיידנס מעשיות זיינען געווינלעך וועגן משה מאַנטעפיאָרע, ווי אַזוי ער איז אויפגענומען געוואָרן איןווילנע און אין סט. פעטערבורג, זיין פּאָר־שאַפן גרויס כבוד יידן און ידישקייט; וועגן דער מלכה ויקטאָריע, ווי זי עפנט פּאָר מאַנטעפיאָרען אַלע קעניגלעכע הויפן, ער זאָל דאָרט קאָנען זיין אַ מליץ־יושר פּאָר יידן; וועגן מאיר אַנשל ראָטשילד, ווי אַזוי ער איז גע־ווָארן רייך פון אָפהיטן ערלעך דאָס אָנגעטרויטע; וועגן די אויפּפירונגען פון זיינע גוטע און שלעכטע יורשים, ווי דער שלעכטער צווישן זיי גייט אויס פּאָר הונגער אין אַ שאַץ־קאַמער פול מיט גאָלד; וועגן קייסער ניקאָלאַי דעם ערשטן, זיין קלוגשאַפט, זיין קוראַזש, זיינע גזירות קעגן יידן; זיין זון אַלעק־סאַנדער דער צווייטער, וועלכן דער זיידע רופט אָן „דער גוטער". וועגן אַלעק־סאַנדער דעם דריטן רעדט ניט דער זיידע. מיר אָבער האָט ער איינמאָל גע־זאָגט: דער „דריטער" איז אַ שיכור און אַ שונא־ישראל. דער זיידע דער־ציילט אויך מעשיות און אַנעקדאָטן וועגן „איזבאָרשטשיקעס", „כאַפערס" און „קאָנטאָניסטן", ווי אויך וועגן גראָפן, שררות (סראָעס), שליאַכטיטשעס און פויערים, אין צייט פון פּאָנשטשינע און פון „מיאַטעזש". ניט געקן אָבער דערציילט דער זיידע, ווי אַזוי מען האָט באַשטראָפט „די מיאַטעזשניקעס". ער זאָגט: דאָס רעגט אויף צופיל. דאָך דערמאָנט ער אָמאָל, וואָס ער האָט גע־

הערט אן געזען אין ווילנע, אויף טראָקער גאַס, ביים ראָג פון דיסשער גאַס; ווי די „קאַטעס" האָבן אויפגעהאָנגען פוילישע פיינע יונגע לייט, קענטיק געבילדעטע מענטשן; ווי די פאַרמשפּטע האָבן שטייענדיק אויפן עשאַפאָט געמאַכט עפּעס ריידן אַדער זינגען און די באַראַבאַנשטשיקעס האָבן געקלאַפּט אין די פויקן, ניט צו לאָזן הערן קיין וואָרט; ווי די פּאָליציי האָט צוזאַמענגעטריבן אַן עולם, דאָס רוב פּאָליאַקן, צו זען דאָס איפהענגען פון די „מיאָטעזשניקעס"; ווי דער גענעראַל מוראַוויאָוו האָט געסטראָשעט אויפצוהענגען יעדן איינעם, וואָס האָט רחמנות אויפן „קייסערס שונאים."

געווייגלעך דערציילט דער זיידע זיינע מעשיות שבת בייטאָג, ביי אַ גלעזל טיי, פרייטיק־צו־נאַכט קוקט ער אַריין אין אַ ספר, אַדער פאַרענדיקט „מעביר־קריאה־זיין" די סדרה און זאָגן שיר־השירים, אויב ער האָט דאָס ניט באַווייזן פאַרנאַכט. אַמאָל גייט ער אַוועק נאָכן עסן אין בית־מדרש, וואו דער רב, אַדער בערטשיק שאַפּיראָ, דער מלמד, „לערנט תורה" מיטן עולם ביי איינעם פון די לאַנגע טישן, לעבן די פּאָליצעס ספרים אין מערב־זייט פון בית־מדרש.

שבת בייטאָג, ווען דער זיידע דערציילט זיינע מעשיות פאַר אורחים און געסט, לייענט די באָבע פאַר אַן עולם ווייבער די סדרה פון דער וואָך, אין טייטש־חומש. אַמאָל לייענט זי אויך פאַר עפּעס וואָס פון אירע עברי־טייטש־ספרים: „בחיי", „חזקוני", „מנורת המאור", „צאינה וראינה", „שמחת הנפש" און אַנדערע. נאָכדעם איז די באָבע מכבד די ווייבער מיט טיי און וואַרעניע, קיכלעך און באַבקע, אַמאָל אויך מיט פרוכט. דערביי שמועסט די באָבע מיט די שטעטלשע ווייבער וועגן הילף פאַר אָרעמע און קראַנקע, אלמנות און יתומים; וועגן „טעג", וועש און מלבושים פאַר אָרעם־בחורים, אַדער קלויז־ניקעס, וועלכע לערנען אין בית־מדרש „פאַר זיך"; וועגן האָלץ, קעראָסין און ספרים פאַרן בית־מדרש; וועגן איינגעבן אַ ספר־תורה, מאַכן נייע מענטעלעך פאַר די ספר־תורהס און אויך נייע פרוכתן (פאַר דעם ארון־קודש, „שולחן"*) און עמוד. באַשטימען זייערע שטאָפּן, קאָלירן, אותיות און אוזאָרן, ווי אויך די העפּטערינס עס איסצוהעפּטן.

די באָבע דערציילט זעלטן מעשיות. זי לייענט זיי פאַר. אַן אויסנאַם מאַכט זי פאַר געשעענישן פון ווילנער גאונס לעבן. די באָבע זאָגט, זי האָט דאָס אַמאָל געהערט דערציילן פון אַווינע לייט, וועלכע האָבן דעם ווילנער גאון געקענט פערזענלעך. איינע פון דער באָבעס באַליבטע מעשיות איז וועגן „דעם גאונס ווידוי":

— דער ווילנער גאון האָלט ביים שטאַרבן. שוין צייט פאַר אים צו זאָגן ווידוי. ער קאָן זיך אָבער דערצו ניט אַנטשיידן. דאַרט, אינעם ווידוי וועלן

*) דער טיש אויף דער בימה, וואו מען לייענט די תורה ביים דאָוונען.

אויסגערעכנט אַזוינע זינד, וועלכע ער איז קיינמאָל ניט באַאַנגעגן, וועט ער דאָך זאָגן ליגן... זאָל ער עס ניט זאָגן, מיינט עס דאָך שטאַרבן אָן ווידוי — אָן חרטה און אָן תשובה. אין זיין פאַרצווייפלונג קומט אים צו הילף דער דוב־נער מגיד, וועלכער באַוועגט אים, דעם ריינעם ערלעכן גאון, זיך פאַרצושטעלן, אַז ער איז אַן אַרעמער יידישער קליינהענדלער; ער האַרעוועט שוואַר און ביטער מפרנס צו זיין ווייב און קינדער; ער מוז צוליב דעם אַרומרייסן זיך מיט קאָנקורענטן און קונים, און פילט זיך שולדיק אין די אַלע זינד, וועלכע ווערן אויסגערעכנט ביים ווידוי זאָגן...

צום „שלוש־סעודות" זיצן ביים זיידנס טיש אַ סך אורחים און געסט. מען זינגט מער ווי מען עסט. עס ווערן איבערגעזונגען אַ טייל זמירות פון פריי־טיק־צו־נאַכט און פון שבת אינדערפרי. אַמאָל זינגט מען אויך שטיקלעך חזנות און פאָלקס־געזאַנגען. נאָכמער ווערט געזונגען שבת־צו־נאַכט.

שבת־צו־נאַכט נאָך דער הבדלה ווערט דעם זיידנס גרויסע שטוב פול מיט מענטשן. מען העלפט דעם זיידן זינגען זמירות. באַזונדער זינגט מען צוזאַמען „המבדיל בין קודש לחול", „איש חסיד היה", „אל תירא עבדי יעקב" און „אליהו הגלעדי". (די לעצטע צוויי געזאַנגען ווערן געזונגען אין לשון־קודש און אין יידיש. איינער זינגט דאָס הויפט־ליד און אַלע צוזאַמען זינגען די צו־שפילן: „אל תירא עבדי יעקב" (האָב ניט קיין מורא, יידז) און „אליהו הנביא — במהרה יבוא אלינו עם משיח בן דוד" (דער נביא אליהו ווערט קומען צו אונדז אין גיכן מיטן משיח בן־דוד).

נאָך די זמירות שטעלט מען אַוועק אויפן גרויסן טיש דעם זיידנדיקן סאָ־מאָוואַר, אַ טאַץ מיט גלעזער און ספאָדקעס, אַ טשיניק מיט סענס, און אַ צו־קערניצע מיט צעהאַקטן צוקער. אַמאָל אויך טעצלעך מיט וואַרעניע.

אַרום טיש זיצן שכנים, קרובים און באַקאַנטע. אייניקע ריידן מיטן זיידן וועגן יידישן מצב, קהלשע ענינים, אָדער וועגן מסחר. אַנדערע שפילן אין דאַמקעס, דאָמינא, קאָרטן אָדער שאַך. ווען די מוזינקע, מיין מומע לאהקע, איז אין דער היים — געווײַנלעך לערנט זי און אַרבעט אין ווילנע — קומען אויך אַריין אַ סך חברטעס אירע. זיי זעצן זיך אויס אויף דער קושעטקע און אויף די אַרומיקע שטולן און טאַבורעטקעס. זיי שפילן אין „פאַנדן" און זינגען לידער.

דאָס שפיל אין „פאַנדן" פון לאהקעס חברטעס, באַשטייט געווײַנלעך פון צוויי טיילן. אין דעם ערשטן טייל קלייבן זיך אויס די שפילער אַלערליי נעמען פון לענדער, שטעט און באַרימטע מענטשן, נאָכדעם הויבט מען אָן שמועסן, כלומרשט אין דער וועלט אַריין. ווען מען דערמאָנט אַ לאַנד, אַ שטאָט, אָדער אַ פערזאָן, דאַרף אַ שפילערין, אָדער אַ שפילער, וואָס האָט אַזאַ נאָמען, זיך אויפשטעלן. ווער עס פאַרגעסט זיך אויפצוהויבן קריגט שפעטער אַ שטראָף און דאַרף דערווייל אינלייגן אַ „פאַנד", עס מיינט אַ משכן.

אינעם צווייטן טייל שפיל טיילן זיך איין די שפילער אין גרופּעס פון ריכטערינס און ריכטער, צו משפטן די וועלכע האָבן ניט אָפּגעהיט די רעגלען. זיי וועלן פּאַרמשפּט צו שפּאַסאָפּטע שטראָפן: שפּרינגען, טאַנצען אויף איין פוס, קרייען, וויזן קונצן, מאַכן גימנאַסטיק, א. ד. גל.

גאָר פריילעך ווערט אין זיידנס שטוב וועו מיין טאַטע קומט פון דאָרף אין שטעטל. דער טאַטע שפּילט־מיט אין אַלע שפּילן, פון די „פאַנדן" ביז צום שאַך. ער זינגט און טאַנצט, אַליין און מיט אַנדערע, אַ בייגעלע מיט אַ גרופּע יונגע לייט און אַ קאָדריל מיט די מיידלעך. ער איז ניט קיין איבערקלייבער. אַבי „חי — געלעבט". די באָבע און מומע לאהקע דערלאַנגען אים כיבוד. דער טאַטע העלפט זיי מיט און מאַכט אויך דערפון אַ שפּיל, באַגלייט פון גע־זאַנג און טענץ.

קאַפּיטל דרייצן

דער אלמנהם קריוודע

די באָבע און דער זיידע זיינען ביידע אייניק, אַז אַן ערלעכער מענטש דאַרף זיך אַנעמען די קריוודע פון אַן אלמנה אָדער אַ יתום. וועו דער זיידע האָט זיך אָבער איינגעשטעלט פאַר אַ געקריוודעטער אלמנה האָט אים זיין אייגענער פעטער אָנגעטאָן בזיונות. די מעשה איז געווען אַזוי:

אַן אלמנה וואָס וואוינט אין אַ קאַמער ביי מיין עלטער־עלטער פעטער ראובן דעם טעפּער, האָט אַ יאָר נאָכאַנאַנד אים ניט געצאָלט קיין דירה־געלט. האָט ער איר געהייסן זיך אַרויסקלייבן און געוואָלט פאַרדינגען דעם קאַמער צו עמיצן אַנדערש. די אלמנה איז דעריבער געקומען אין בית־מדרש, זיך אַוועקגעשטעלט אויף די טרעפּלעך ביים ארון־קודש און ניט געלאָזט אַרויס־נעמען די תורה פון ארון־קודש, ביז וואַנען קהל וועט זיך ניט אָננעמען איר קריוודע.

דער עולם האָט רואיק אויסגעהערט דער אלמנהס טענות און געשוויגן. צווישן זיך אָבער האָט מען שטילערהייט געמאַכט אַלערליי באַמערקונגען. ס׳זיינען געווען באַלעבאָטים, וואָס האָבן געזאָגט אַז דאָס איז ניט קיין כלל־זאַך, צוליב וואָס מ׳זאָל אַן עדה יידן לאָזן הונגערן... אַנדערע האָבן דער־קלערט, אַז עס איז ניט ריכטיק צו פאַרלאַנגען אַז אַ באַלמעלאָכע, אַ האָרע־פאשניק, ווי ראובן דער טעפּער, זאָל איינער אַליין אויסהאַלטן די אלמנה מיט דירה־געלט. דאָס איז אַ קהלשער ענין און שטעטל דאַרף געפינען מיטלען אויף דעם.

מיין עלטער־עלטער פעטער ראובן (סילין) איז די גאַנצע צייט געזעסן רואיק אויף זיין שטאָט אין מזרח־וואַנט, די ערשטע, לינקס פון ארון־קודש,

געקוקט דורך זיינע שפּאַקולן אין חומש און ניט געענטפערט קיין וואָרט אויף דער אלמנהס טענות. דאָס האָט מיין זיידן שמואל־איטשען שטאַרק פּאַרדראָסן. אַן אויפגערעגטער איז ער אַרויפגעגאַנגען אויף די טרעפּ־לעך פונעם ארון־קודש און געמוסרט דעם עולם און באַזונדערס דעם איי־געניעם פעטער, ראובן דעם טעפּער, פּאַר זייער גלייכגילטיקייט צום מצב פון אַן עלנטער אלמנה.

דער פעטער ראובן האָט זיך אויפגעהויבן פון זיין שטאָט, צורעכט געמאַכט די שפּאַקולן אויף זיין נאָז, צוגעגאַנגען מיט שווערע טריט צום ארון־קודש, אַנגענומען זיין פלימעניק, מיין זיידן שמואל־איטשען, פּאַרן אויער, ווי אַ קליינעם חדר־יינגל, אים אַראָפּגעפירט פון די טרעפּלעך, און אויסגערופן הויך אויפן קול:

— גיי, זעץ זיך אַוועק אויף דיין פּלאַץ און מיש זיך ניט אין פרעמדע עסקים. ס׳איז דאָ אַ דין ביי יידן.

דער רב האָט תיכף צוגערופן מיין פריערדיקן רבין שלמה דעם שמש און אים עפּעס וואָס געזאָגט. יענער איז באַלד אַרויף אויף דער בימה און אויסגערופן:

— היינטיקן שבת־צו־נאַכט וועלן ביידע צדדים האָבן אַ דין־תורה ביים רב. די אלמנה וועט איצט מוחל זיין און גיין צוריק אין דער ווייבער־שער שול.

קיינער האָט פון מיין זיידן ניט געלאַכט. קיין יינגל האָט עס מיר קיינ־מאָל ניט פּאַרגעוואָרפן. פּאַרקערט, ס׳האָט אויסגעזען ווי אַלע האַלטן, אַז דער זיידע האָט זיך איינגעשטעלט פּאַר אַ גערעכטער זאַך און ניט געשוינט זיין אייגענעם פעטער. דאָך האָב איך אַ צייט זיך געשעמט מיט מיין זיידנס „בזיונות.“

די באָבע האַלט מער פון ווייבער ווי פון מאַנסבילן. זי זאָגט, אַז ווייי־בער וואָלטן קיינמאָל ניט פּאַרכאַפּט פּאַר זיך אַלע מצוות, ווי די מאַנסבילן האָבן עס געטאָן. די ווייבער וואָלטן אויך קיינמאָל ניט געמאַכט קיין אויס־נאַמען פּאַר מענער: ניט צורעכענען זיי צו אַ מנין און אַ מזומן, ניט אויפ־רופן זיי צו דער תורה, ניט צולאָזן זיי דאַוונען פּאַר עמוד, וואָרפן „גאל־קעס“ ביי די „וויבאָרעס“ (וואָלן) פּאַר סטאָראָסטע, דעפוטאַטן און גבאים. זיי, די ווייבער, וואָלטן אויך קיינמאָל ניט באַשאַפן קיין ספעציעלע ברכה פּאַר אַ פרוי — אַדאַנק דעם אויבערשטן, פּאַרוואָס ער האָט זי ניט גע־מאַכט פּאַר קיין מאַנסביל...

וועג מ׳האָט איר אַנגעוויזן, אַז די תורה הייסט דעם מאַן געוועלטיקן איבער דער פרוי, האָט די באָבע באַמערקט, אַז דאָס האָט דאָרט אויפגע־שריבן אַ מאַנסביל... און אַז איך האָב זיך געחידושט: ס׳טייטש, די

תורה שטאַמט דאָך פון אויבערשטן אַליין, — האָט די באָבע רואיק גע־ענטפערט:

— דער אויבערשטער אַליין איז אויך אַ מאַנסביל...

*
**

כ׳האָב האָלט צו בלעטערן דער באָבעס גרויסן טייטש־חומש און קוקן אויף די בילדער דאָרט*). דער „אויבערשטער" איז דאָרט אויסגעמאָלט, ווי כ׳האָב זיך אים פֿאַרגעשטעלט ביים אָנהויבן לערנען דעם חומש: אַן אַלטער מאַן מיט אַ לאַנגער וויַיסער באָרד. וועג כ׳טראַכט אָבער פון זיין אַרבעט צו באַשאַפֿן מענטשן, חיות, בהמות און פֿייגל פון ערד, שטעל איך זיך אים פֿאָר, ווי אַ באַלמלאָכע, ווי, למשל, דער פּעטער ראובן דער טע־פּער, וועלכער זיצט אין לעדערנעם פֿאָרטעך, ביים טעפּערשן וואַרשטאָטל, און מאַכט פון אַ שטיק ליים אַלץ, וואָס ער וויל נאָר. אַמאָל דערמאָנט עס מיך אפֿילו אין די חלות און קיטקעס, וואָס גנענדקע סאַלאָוויייטשיק און איך האָבן געמאַכט פון ערד, אין דרויסן, לעבן שטוב פון אונדזער לערער לוריע. כ׳פֿאַרשטיי אָבער שוין איצט, אַז זיין אַרבעט איז מער ווי דאָס „מאַכן אַ מענטשן" פון ערד, ליים, אָדער גאָר פון שניי. דער עיקר איז דאָס אַרייַנ־בלאָזן אין די נאָזלעכער פונעם געמאַכטן מענטשן אַן „אָטעם פון לעבן", ער זאָל ווערן אַ „לעבעדיקער נפש". דאָס קען טאָן נאָר דער אויבער־שטער, וועלכער האָט אויך אַ סך אַנדערע נעמען.

מיר איז שוין אויך באַוואוסט, אַז ניט אַלע זיינע נעמען מעג מען דער־מאָנען. די באָבע רופט אים טאָקע אַן אַמאָל: „דער, וועמעס נאָמען כ׳וויל ניט דערמאָנען די הענט אומגעוואַשן". געווייַנלעך אָבער הייסט ער בייַ איר: „רבונו של עולם" (ריבוינעשעלוילעם — האַר פון דער וועלט), אָדער שבת פֿאַרנאַכט, וועג זי רופט אים אַן: „גאָט פון אברהם". ער איז אָפּנים זייער אַ גוטער. דער טאַטע זאָגט תמיד: „דער אויבערשטער וועט העלפֿן". דער זיידע שמואל־איטשע זאָגט: „שמיא (שמאיע) וועט העלפֿן". ער מיינט אָבער אים.

אויך די מלאכים שטעל איך זיך פֿאָר, ווי זיי זיינען אָפּגעמאָלט אין דער באָבעס טייטש־חומש. זיי האָבן וויַיסע פליגלען מיט וועלכע זיי שוועבן צווישן הימל און ערד. זייערע פּנימער אָבער זיינען קינדערשע. אַזוי שטיי־ען זיי אויך פֿאָר מיינע אויגן, פֿאַרן שלאָף, וועג איך לייענ „קריאת־שמע" (כ׳קען עס שוין אויסווייניק) אין רעכן אויס די פּיר מלאכים, וועלכע רינג־לען אַרום מיין געלעגער: רעכטס — מיכאל, לינקס — גבריאל, פון פֿאָרענט — אוריאל און פון הינטן — רפֿאל.

---

*) די ביבלישע אילוסטראַציע פון דעם פראַנצויזישן מאלער גוס־טאַוו דאָרע (1832—1883).

דאָס בילד פון דער „שכינה", וועלכע שטייט ביי מיר צוקאָפנס, האָב איך נאָך אין ע ר ג ע ץ ניט געזען. כ׳שטעל זיך אָבער פאָר, אַז זי איז פול גוטסקייט און וואַכט איבער מיר, אַזוי ווי מיין באָבע דבורה.

כ׳האָב האָלט די באָבע. וועז כ׳פאָר אַוועק אין דאָרף צו מיינע עלטערן בענק איך נאָך איר. דאָך האָב איך צייטנווייז אויף איר פאַראיבל. כ׳וויל ניט ליידן, וואָס זי קומט אַמאָל ביינאַכט מיך אָפנעמען פון חדר. זי ווייס דאָך, אַז כ׳האָב אַ שטאַרקע בלעכענע לאַמטערנע מיט גלעזערנע שייבלעך, וואָס באַלייכט מיר גוט דעם וועג. דערצו גיי איך דאָך צוזאַמען מיט נאָך קינדער. מיר געפעלט אויך ניט, וואָס זי וויל מיך דוקא פאַרקעמען מיט אַ „שייטל" און צעטיילט מיינע האָר אין צוויי העלפטן, ווי אַ פּאָרוק, מיט אַ ווייסן שטריך אין מיטן. כ׳צעמאָך דעריבער באַלד דעם שייטל, און די באָבע טענהט, אַז אָן אים פאַלן אַרונטער די „שוואַרצע קודלעס" אויף מיינע אויגן.

כ׳האָב האָלט דעם זיידן. כ׳וואָלט אים נאָך האָלטער געהאַט, וועז ער לאָזט מיך צורו וועגן עסן. דער זיידע זאָגט: „לערן ווי אַ ייד, און עס ווי אַ בורלאַק". די ערשטע העלפט היט איך אָפּ. עסן אָבער ווי אַ בורלאַק קאָן איך ניט. דער זיידע זאָגט: „דו קאָנסט, נאָר דו ווילסט ניט."

פרייטיק אינדערפרי וויל דער זיידע כ׳זאָל עסן די מילכיקע גרייפלעך, וואָס די באָבע גיט מיר מיט אַ פריש געבאַקענער פוטער־בולקע, אָדער קוילעטש. ער זאָגט צו מיר אַזוי: — ווייסטו, פאַרוואָס מ׳רופט עס „מלכס־גרייפלעך?" — ווייל דאָס איז אַ מאכל מלכים. דער קייסער עסט דאָס יעדן טאָג. דאָס גיט מען אויך עסן דעם בן־מלך און דער בת־מלכה.

כ׳נעם אָן דעם זיידנס דערקלערונג פאָר ריכטיק, נאָר דעם קייסערס מאכל עס איך ניט.

*
**

אין דרויסן איז פינצטער און קאַלט. אין זיידנס שטוב איז אָבער ליכטיק און וואַרעם. כ׳זיץ אויף דער פאָדלאָגע און שפיל זיך מיטן חנוכה־דריידל, אויסגעגאָסן פון אַ צינען לעפל. כ׳שפיל זיך אויך מיט אַ וועגעלע אויף רעדלעך, וואָס כ׳פיר אַרום הין און צוריק איבערן שטוב. ביידע זאָכן האָט פאָר מיר געמאַכט חיים קאבאקערס, וועמעס הויכער טאַטע מיט דער קורצער שוואַרצער באָרד, וואויינט אין דער קרעטשמע קאבאק, אויפן וועג פון מיישעגאָלע קיין ווילנע. וועז חיים קאבאקער און מאָטקע קומען אין שטעטל זיינען זיי מיין זיידנס געסט.

די באָבע לאָזט מיך קיינמאָל ניט זיין אויף שפּעט. היינט אָבער איז די באָבע שטאַרק פאַרנומען. זי און ליבע, שמעון דעם גלעזערס, וועלכע וואויינט אַנטקעגן אויף דער אַנדערער זייט גאַס, האָבן געקויפט בשותפות און גע־

לאָזט קוילענען אַ צאָל געגנדז. איצט פליקן זיי אָפּ די פעדערן, סמאָליען אַרום די טילקעס, עפענען אויף די בייכער, רייניקן זיי אויס, שינדן אָפּ די דיקע הויטן, מאַכן אַלץ כשר און פרעגלען גריבענעס. כ׳קריג עטלעכע לאַנגע פעדערן, מיט וועלכע מ׳קאָן שרייבן, וועג מ׳פאַרשניצט זיי מיט אַ שאַרפן מעסערל, ווי אויך עטלעכע גערגעלעך, אין וועלכע כ׳בלאָז ווי אין פייפלעך. די באָבע דערהערט מיין פייפן און הייסט מיר גיין שלאָפן. כ׳קלייב צוזאַמען מיינע שפּילצייג, לייג זיי אַוועק אין זייער באַשטימטן ווינקל און גיי אַריין אין קאַמער. מיין געלעגער דאָרט ביים קאַכלע־אויוון איז שוין אויסגעבעט. אויף אַ טאָבורעטקע שטייט אַ מעדניצע מיט וואַסער און דערביי ליגט אַ שטיקל זייף און אַ האַנטעך. כ׳וואַש זיך אַרום די הענט און דעם פנים, טו זיך איבער, לייג זיך אַוועק אויף מיין געלעגער, לייען אָפּ קריאת־שמע און הויב אָן דרימלען. פלוצלונג דערהער איך דער באָבעס קול:

— אוי, ווייַ איז מיר, וואו איז דאָס קינד?

— זיי שטיל — זאָגט דער זיידע — ער וועט זיך אויפכאַפּן, וועט ער זיך איבערשרעקן.

— וויקל אים גוט אין — הער איך דעם זיידנס ריידן צו עמיצן.

כ׳זע גאָרניט; כ׳הער נאָר, אַז מ׳טראָגט מיך אויף די הענט. צולעצט הער איך עמיץ זאָגט:

— דאָס איז שרה־בלומעס בן־יחיד. מ׳האָט אים קוים אַרויסגעראַטעוועט פון דער ברענענדיקער שטוב. זאָל ער דאָ ליגן צווישן דעם בעט־געוואַנט.

כ׳הער אַרום זיך געוויין. כ׳פאַרשטיי, אַז כ׳בין ניט דער אינציקער. ערגער איז, וואָס מ׳לייגט כסדר נאָך בעטגעוואַנט אויף מיר. כ׳קאָן זיך קיין ריר ניט געבן. עס שטיקט מיך אין האַלדז. כ׳קאָן ניט אָטעמען... וועג כ׳עפן די אויגן, זע איך זיך ליגן אין אַ בעט און הער מיין עלטער־פעטער, משהטשיק, דערציילן:

— מ׳האָט אויף אים אָנגעלייגט קישנס און פערענעס גענוג צו דערשטיקן אַ דערוואַקסענעם. דערנאָך האָט מען פון אויבן אַרויפגעלייגט פייוות דעם שוסטערס און יעקל דעם שניידערס קינדער, און אויך אויף זיי אָנגעוואַליעט בעטגעוואַנט. וועג כ׳האָב אים אַרויסגענומען, האָב איך געמיינט, ס׳איז שוין נאָך אַלעמען... כ׳בין געלאָפן אַהיים בשתיקה פון דבורהן זי זאָל ניט וויסן וואו איר איניקל האַלט. די קאַלטע לופט האָט אים אָבער דערפרישט און ער האָט ווידער אויפגעלעבט.

דעם פעטער משהטשיקס ווייב, מיין מומע מינע, גיט מיר איין טראָפנס און קאַרמעט מיך מיט לעפעלעך איינגעמאַכטס. ס׳הויבן מיר זיך אָן קלעפן די אויגן און כ׳שלאָף ווידער איין.

אינדערפרי קומען מיך געוואויר ווערן די באָבע מיטן זיידן. זיי קומען צוזאַמען מיט זייער זון, יאַנקל־משה דער סטאָליער, און זייער טאָכטער, בת־שבע, מיין מאַמעס יינגערע און געוויקסיקערע שוועסטער, מיט איר מאַן, דער פעטער משהטשיק דער שוסטער. די מומע מינע דערוואַרט היינט אַ סך געסט, ווייל אונדזער משפחה, זאָגט זי, איז די גרעסטע אין מיישע־גאָלע. באַלד אָבער באַווייזן זיך מיין טאַטע־מאַמע און נעמען מיך אַוועק צו זיך אַהיים, אין דאָרף אַריין.

קאַפּיטל פערצן

אין טאַטע־מאַמעס היים

אין מיין טאַטע־מאַמעס היים איז ניט אַזוי ליכטיק און שיין ווי אין זיידנס. זיי זיינען שוין ניט מער אין דערפל קאַצישאָק, ווו זייער וואוי־נונג איז געווען אַרומגערינגלט מיט פרוכט־בוימער און פעלדער תבואה. זיי וואוינען איצט אין אַ פויערשער שטוב אין אַ מיטן דאָרף, אין מערב־זייט פונעם שטעטל מיישעגאָלע. די דאָזיקע שטוב איז בעסער פון אַנדערע פויערשע „כאַטקעס" דערמיט, וואָס זי איז ניט קיין „פעקערנע"; זי ווערט ניט אָנגעפילט מיט רויך, ווען מען הייצט דעם אויוון; זי האָט אַ קוימען, אַזוי ווי די שטעטלשע הייזער. קיין פאָדלאָגע איז אָבער אין איר ניטאָ, נאָר אַ פאָל פון פשוטע ערד, באַשמירט מיט ליים. אירע ווענט זיינען גע־טינקעוועט און ניט פאַרקלעפט מיט שיינע אָביצינעס, ווי אין זיידנס שטוב; עס הענגען אויך ניט אויף זיי קיין בילדער און קיין „מזרח". אירע פענצ־טער זיינע קליינע, אָן גאַרדינען און אָן וואָזאָנעס. ניטאָ דאָרט אויך קיין הענג־לאָמפּן און קיין ליוסטערס. אין די וואָכעדיקע נעכט ברענען דאָרט „קינעלעך" (דינע הילצערנע פּאַסן, וועלכע דער טאַטע שניידט אויס אַ גאַנצן טוץ פון איין שטיקל האָלץ). פרייטיק־צו־נאַכט ברענט דאָרט אַ חוץ די שבת־ליכט, אויך אַ קליין בלעכן לעמפּל. דעם גלעזערנעם לאָמפּ צינדט מען אָן, ווען דער טאַטע דאָרף לייענען אַ בוך. די מאַמע איז אָבער אַ גרויסע צוכט. אומעטום איז דאָרט ריין און ציכטיק. אירע האָנטעכער און טיש־טעכער, ציכלעך און ליילעכער זיינען ווייס ווי שניי. יעדע כלי איז אויס־געשייערט, בלאַנקט און בלישטשעט.

אין דער ציכטיקייט און ריינקייט אין אונדזער פויערשער שטוב האָט אויך אַ היפּשן חלק מיין עלטערע שוועסטער טאַנקע (הענע־טאָניע). די

מאַמע איז אָפט פאַרנומען מיט אַן עופהלע*). טאַנקע העלפט דער מאַמען אַרויס סיי אין שטוב־אַרבעט און סיי אין האַדעוועזן די יינגערע קינדער.

די מאַמע צוואָגט אויך קעמט אָפט יעדעס קינד, אַ חוץ טאַנקען, וואָס גיט אַליין אַכטונג אויף זיך. פרייטיק בייטאָג קאָכט אויף די מאַמע אַ טשולנט הייסע וואַסער מיט אש און צוואָגט אַלע קינדער צוערשט מיט „לויג" און נאָכדעם מיט זיף. אָפט וואַשט זי אויך יעדן פון אונדז אין אַ באַליע. זי קעמט יעדן קינד צוערשט מיט אַ שיטערן און נאָכדעם מיט אַ געדיכטן קאם. זי רייבט אַרום יעדנס קערפער מיט אַ נאַסן האַנטעך, טריקנט אָפ און טוט אַן פרישע וועש.

וועז איך קום אין דאַרף צו דער מאַמען, קושט זי אונ האַלדזט מיך און וויינט סיי פאַר צער, סיי פאַר נחת. זי וויינט, וועז איך פאַר פון איר אַוועק און וויינט וועז איך קום צו איר צוריק. איך ווייז נאָר, וועז כ׳פאַר אַוועק פון דער מאַמען, אָבער ניט וועז איך קום צוריק צו איר. דעמאָלט שפרינג איך און לאַך פאַר פרייד (די באָבע וויינט קיינמאָל ניט וועז זי איז טרויעריק, נאָר זי זינגט שטיל, פאַר זיך, אַן אומעטיקן ניגון).

פונדעסטוועגן האָב איך אַ סך פאַרדרוס, וועז כ׳קום אַהיים צו דער מאַמען. עס פאַרדריסט מיך שטאַרק, וואָס כ׳קאָן איר ניט וויזן וואו איך האַלט שוין אין לערנען. זי קען אַ צאָל וועדטער אין לשון־קודש, וואָס זי רעדט צום טאַטן וועז עס קומט צו אונדז אַן אומבאַקאַנטער פויער: אַ גוי רופט זי דעמאָלט אַן „ערל", זאַלץ — „מלח", מיידל — „בתולה", מילך — „חלב", פיש — „דגים", פלייש — „בשר" א. ד. גל. די מאַמע קען אויך זאָגן אויסוויניק אַ צאָל קורצע תפילות און תחינות. נאָר איבערלייענען עפעס אַדער אויפשרייבן קען זי ניט.

וועז איך קום צוריק צו דער באָבען, רייד איך איר אויס, למאי זי האָט מיין מאַמען ניט געגעבן לערנען לייענען און שרייבן. די באָבע פאַרענט־פערט זיך, אַז געבן קינדער לערנען איז דעמאָלט געווען אינגאַנצן די זאַך פון די מאַנסבילן און זיי האָבן קיין מיידלעך ניט געשיקט אין חדר.

מיין מאַמע שעמט זיך שטאַרק מיט איר ניט־וויסן: זי איז בכלל זייער אַ שעמעוודיקע. ניט גערן האָט זי פאַרביטן איר געבורט־שטעטל אויפן טאַטנס דאַרף. ביסלעכווייז איז זי אָבער געוואָרן מער דאַרפיש ווי דער טאַטע. אַזוי ווי אַלע פויערטעס דאַרט, גלויבט די מאַמע אין כישוף, אין „ניט־גוטע", און אין בייזע רוחות.

---

*) אין איר קורצן לעבן פון אַ פיר־צענדליק יאָר האָט זי געבאָרן פערצן קינדער. צען זיינען געשטאָרבן קליינערהייט און אַן עלפטס אין דער יוגנט, אַ פאָר יאָר פאַר דער מאַמעס טויט.

אַז די פּויערטעס באַשולדיקן אַן אַלטע פרוי אין אונדזער דאָרף אין „אָפּטאָן אַ כישוף" (אויסטרינקען ביי עמיצנס אַ קו דאָס מילך, אַוועקנעמען ביי עמיצנס אַ פערד זיין כוח, דורכן „דאָמאָוויק", וואָס רייט אויף אים אַ גאַנצע נאַכט און פאַרמוטשעט אים), זאָגט זיי די מאַמע, אַז עס איז ניט רעכט אָנצורופן עמיצן „מכשפה" אָן גענוגנדיקע באַווייזן. די מאַמע צווייפלט אָבער ניט, אַז מ׳קאָן אָפּטאָן מיט כישוף אַלערליי זאַכן צום גוטן און צום בייזן. זי שעמט זיך אָבער דאָס צו זאָגן, ווען דער טאַטע איז דערביי. זי הערט ווי ער לאַכט אויס פאַר אונדז, קינדער, אַלע וואונדער־מעשיות פון די זנאַכערס, טאַטערס, מכשפים און מכשפות. דער טאַטע זאָגט, אַז די וואָס באַפאַלן די דורכגייער און דורכפאָרער אין וואַלד, זיינען ניט קיין שדים און ניט קיין בייזע רוחות, נאָר שלעכטע בייזע מענטשן — רויבער און גזלנים — וועלכע מען דאַרף און מען קאָן צוריקשלאָגן.

דער טאַטע מאַכט אויך חזק פון דער מורא פאַר מתים. ער דערציילט אונדז דערביי אַ מעשה, וואָס האָט מיט אים אַליין פאָסירט אין זיין יוגנט: ער איז געגאַנגען פון איין דאָרף אין אַ צווייטן. פלוצלונג האָט זיך פאַר אים באַווייזן פון וווייטן אַ ווייסע געשטאַלט, אַנגעטאָן אין תכריכים ווי אַ מת, און האַלט אויסגעשפרייט די אָרעמס, הויבט זיי אויף און לאָזט זיי אַרונטער. אַנטלויפן האָט דער טאַטע געהאַלטן פאַר „ניט קיין שכל", איז ער געגאַנגען וווייטער זיין וועג. ווען ער איז אָבער צוגעקומען נאָענט פון דער געשטאַלט, האָט ער דערזען... אַ בעראָזעווען בוים, מיט ווייסע קאָרע און ווייסע צווייגן...

ענלעכע מעשיות פלעגט דער טאַטע אונדז דערציילן וועגן דורכגיין ביינאַכט דעם בית־עלמין. זיין אויספיר פלעגט זיין, אַז ביז וואָנען דער „אויבערשטער" פירט ניט דורך קיין „תחית המתים", זיינען די מעשיות, אַז מתים קומען ביינאַכט דאָווענען אין שול, אַז זיי טוען עמיצן גוטס אָדער בייז,האַלדזן אָדער שטיקן, — אויסטראַכטענישן, איינרייד־ענישן אָן פּוסטע חלומות.

ווערט ביי אונדז אַ קינד ניט געזונט, און דער טאַטע איז אין שטוב, זאָגט ער, אַזוי ווי די באָבע, אַז „דאָס קינד האָט זיך צוגעקילט", אָדער „עס האָט פאַרדאָרבן דעם מאָגן". ווען דער טאַטע איז ניטאָ אין דער היים, זאָגט די מאַמע: „מען האָט דאָס געגעבן „אָן עין־הרע", אָדער, אַז אַ „בייזע אויג האָט אים פאַרשאַדט"... זי היילט דערפאַר צום אַלעם ערשטן מיט אָן „אָפּ־שפרעכונג" און מיט סגולות. ציטערנדיק אָבער שטאַרק איבער דעם קינדס געזונט באַנוצט די מאַמע אויך דער באָבעס רפואות: וואַסערלעך און פּראָש־קעס. זי שטעלט אויך באַנקעס, מאַכט קאָנעס, גיט ריצנאויל מיט סאָק, וועי־רים־קרויט מיט האָניק, רייבט איין מיט זאַלבן, טוט אָן זעקלעך קאָנפער.

אַ גאַנצע וואָך גייט די מאַמע אַנגעטאָן אין אַ געפּאַרבטער לייוונטענער כּפּאָדניצע און אין אַ קאָרעטענעם יאָקל (זומער־חדשים), אָדער פון טיגער אָן מולטן (ווינטער־צייט). אויפן קאָפּ טראָגט זי אַ טונקל־רויטע פּאַטשיילקע. פּרייטיק פּאָרנאַכט, נאָכדעם ווי זי צוואָגט און קעמט זיך אַליין אויך אויס, טוט זי אָן קאשמירענע אָדער וואָלענע קליידער; שטעלט אַריין אין די אויערן אירע גרויסע געפּלאָכטענע גילדערנע כלה־אוירינגלעך; באָדעקט אירע שוואַרצע האָר מיט אַ ברוינעם פּאָרוק, אויף וועלכן זי טוט אָן איר באַטיסטן טיכל מיט די העלע פּאַרבן. זי טוט אויך אָן איר שבתדיקן רינג אויפן פינגער. אויב זי גייט מיטן טאַטן אין שטעטל אַריין אין דאָרטיקן בית־מדרש, טוט זי אָן אויך איר קורצן ברוינעם מאַנטל, וועלכער איז באַ־צירט מיט בלומען און אוראָרן פון קליינע פיל קאָליר־טע פּאַטשערקעלעך, די גרויס ווי די קלענסטע שפּילקע־קעפּלעך, און פון באָגילדעטע דיבינקע קנעפּעלעך. די דאָזיקע צירונג און קליידונג, ווי אויך איר ווינטערדיקער פּוטערל זיינען אירע „כלה־מתנות."

וועז די מאַמע קומט אין שטעטל אין אַ שבת אָדער אַ יום־טוב, גייט זי אַריין צום אַלטן ערשט צום זיידן, זיך בענטשן. זי גייט נאָכדעם מיט דער באָבען אין דער וויבערשער שול. זי זאָגט אָבער ניט נאָך דער באַ־בעס תפילות, ווי דאָס טוען די אַנדערע וויבער, נאָר שעפּטשעט שטיל אָן אייגענעם געבעט אין פּשוטע ווערטער.

*
**

זינט כ'לערן תורה — חומש און תנ"ך פרעגט מיך די מאַמע, יעדעס מאָל וועז איך קום צו איר אין דאָרף, וואָס עס זאָגן די הייליקע ספּרים וועגן יושר.

דער מאַמען עגבערט כסדר די פּראָגע: פּאַרוואָס שלעכטע מענטשן גייט גוט אויף דער וועלט און גוטע קומען אום אין עלנט און נויט? דעם טאַטן פרעגט זי דאָס ניט. זי האָט אים שטאַרק האָלט און האָט פּאָר אים גרויס רעספּעקט. זי היט זיך אים ניט צו באַלעסטיקן מיט די טענות פון אָן אומוויסנדיקער פרוי, ווי זי רופט זיך אַליין אָן. זי באַמיט זיך אויך כסדר אַרויסצורופן ביי אונדז, קינדער, וואָס מער ערפורכט צום טאַטן.

מיר האָבן טאַקע פּאָרן טאַטן אַ סך דרך־ארץ. פּאָר דער מאַמען אַליין האָבן מיר קיין מורא ניט. מיר קערן איבער די שטוב קאָפּויר און טוען אַלץ וואָס נאָר מיר ווילן, ווי זי באַקלאָגט זיך. אַזוי גיך אָבער ווי דער טאַטע גייט אַריין אין שטוב, ווערן מיר רואיק און סטאַטשנע. ער דאָרף אפילו זיך ניט אָנבייזערן אויף אונדז. וועז ער איז דער היים ביים עסן, זיצן מיר אַרום טיש לויט אַ געוויסן סדר: ווער נעענטער צו אים און ווער

וויטער פון אים. אַז דער טאַטע איז ניטאָ, היטן מיר זיך ניט צו זיצן אויף זיין פלאַץ. באַדינען דער מאַמען, דאַרף זי אונדז דערמאָנען; באַדינען דעם טאַטן האַלטן מיר פאַר אַ זכיה.

נאָר כאָטש מיר, קינדער, אַליין פאָלגן ניט אַלעמאָל דער מאַמען, ווילן מיר אָבער ניט ליידן, ווען דער טאַטע פאָלגט איר ניט... גייט דער טאַטע אין שטעטל, ווען די מאַמע וויל ער זאָל זיין אין שטוב, פאַרדריסט עס אונדז שטאַרק. שפּאַרן זיך (אַרגומענטירן) ביידע, ווען אַ שטוביקער זאָל, ציטערן מיר די גאַנצע צייט, אונדזער קליינע צאַרטע מאַמעלע זאָל, חלילה, ניט אָפּעסן זיך דאָס האַרץ.

*
**

די ימים־נוראים הויבן זיך אָן ביי אונדז אין שטוב נאָך אין חודש אלול, ווען מ׳הויבט אָן צו בלאָזן שופר. באַזונדערס אָבער זינט די ערשטע סליחות, די וואָך פאַר ראש־השנה.

פון די ערשטע סליחות ביז נאָך די „עשרת ימי תשובה״, די צען תשובה־טעג, וועלכע הויבן זיך אָן ראש־השנה און ענדיקן זיך יום־כיפור, גייט דער טאַטע פון דאַרף אין שטעטל זאָגן סליחות און דאָוונען אין דאָרטיקן בית־מדרש. ער גייט אָבער ניט אַרויס פון שטוב, וואו ער קאָרמעט פריער ניט אָן אַלע אונדזערע „שטומע באַשעפענישן״, עופות און בהמות. ער וואַרפט אויך אָן ברעקלעך ברויט און חלה פאַר די טויבן און פייגל, וואָס האָבן זייער טויבן־שלאַק און נעסטן אונטער אונדזער דאַך.

צו די ערשטע סליחות נעמט דער טאַטע מיך אויך מיט. מיר גייען דורך דעם לאַנגן וועג פון דאַרף אין שטעטל. כ׳קוק מער אויפן אויסגע־שטערנטן הימל, ווי אויף דעם בלאָטיקן אָדער זאַמדיקן וועג. כ׳בין פול מיט התפּעלות פון די גרופּעס שטערן, וועלכע זענען אויס ווי אַ „י״ און אַ „ה״. כ׳וווייס, אַז דאָס איז אַ טייל פון דעם „הייליקן נאָמען״. כ׳פרעג דעם טאַטן: וואו זיינען די אַנדערע אותיות, דער „ו״ און דער צווייטער „ה״? דער טאַטע אָבער זעט מיך ניט און הערט מיך ניט. ער זינגט שטיל, מיט התלהבות, זיין באַליבט געזאַנג: „השמים מספּרים כבוד אל״ (די הימלען דערציילן גאָטס פּראַכט), און באַוועגט זיינע פיס ווי צום טאַנץ.

ווען מיר דערנענטערן זיך צום שטעטל, הער איך פון וויטן דעם שמשס קול: „יידן, עם־קדושים שטייט אויף צו סליחות!״ נאָר ביז מיר קומען אָן אין בית־מדרש זיינען שוין דאָרט פאַרזאַמלט מניינים יידן. כ׳זע דאָרט אויך דער מאַמעס טאַטן, מיין זיידן שמואל־איטשע. כ׳קוק אַרויף צו דער וויבערשער שול און מיר דוכט, אַז מיין באָבע דבורה קוקט פון דאָרטן אויף מיר. באַלד ווערט דער בית־המדרש פול און דער חזן מיט די משוררים שטעלן זיך אַוועק ביים עמוד. מיין טאַטע, ווען „שטאָט״ איז אין מזרח־

זייט פון דער בימה, און זיין פיין־געשניצטער שטענדער שטייט לינקס פון חזן, קעגן ארון־קודש, זינגט מיט, שטיל, אַ טייל תפילות, צוזאַמען מיטן חזן און די משוררים.

*
**

די וואָך פאַר ראש־השנה אַרבעט די מאַמע אָפט מיטן האַקמעסער. זי צעהאַקט אין קליינע פאַרפעלעך דעם טייג, וואָס זי פאַרקנעט אין מול־טער מיט אַ סך געלכלעך. זי טריקנט זיי, די פאַרפעלעך, אויף דער זון און זיי שיינען ווי גאָלד. די נאַכט פאַר ערב ראש־השנה פאַרקנעט זי דעם טייג אויף צו מאַכן חלה. זי אַרבעט זיי אויס נאָכדעם אַנדערש ווי די שבת־דיקע חלה. ראש־השנהדיקע חלות זיינען קיילעכדיקע, און אויך די פלעכט־לעך אויף זיי זיינען קיילעכדיקע און זענען אויס ווי בראַזלעטן. כ׳פרעג דער מאַמען, וואָס דאָס באַדייט, זאָגט זי, אַז דאָס איז אַ סימן פאַר אַ גליק־לעכן קיילעכדיקן יאָר.

וואָס נעענטער צו ראש־השנה, אַלץ מער געסט קומען אָן אין שטעטל. אַ חוץ די שטעטלשע בחורים און מיידלעך, וועלכע אַרבעטן אָדער לערנען אין ווילנע און פאַרן אַהיים, צו די עלטערן אויף יעדן יום־טוב, קומען אַהער דאָס מאָל אויך אַ סך ישובהניקעס: פאַכטערס, קרעטשמערס, אַרענ־דאַטאָרס און ד. גל. זיי קומען עקסטרע פאַר די ימים־נוראים, כדי צו דאַ־וונען בציבור, צוזאַמען מיט יידישן כלל.

דער טאָטע האָט געבראַכט פון ווילנע קאָוועניעס, ווייטרויבן, מיל־גרוימען און אַנדערע פרוכטן, וועלכע וואָקסן ניט אין די סעדער פון אונד־זער געגנט, כדי צו מאַכן אויף זיי „שהחיינו" לכבוד ראש־השנה. פון אונד־זער דאָרף ברענגט דער טאָטע פרישן בינען־האָניק, וואָס מ׳נעמט פאַר אים אַרויס עקסטרע פון בינשטאָק. אין אָט דעם האָניק וועלן מיר איינ־טונקען די ראש־השנהדיקע המוציא חלה, ווי אַ סימן פאַר אַ זיסן יאָר.

די מאַמע און מיין עלטערע שוועסטער וואָשן און שייערן לכבוד ראש־השנה אָזוי ווי ערב פסח. ס׳העלפט זיי אויך די דאָרפישע פרוי מאטשעיאָווע, וועלכע נעמט אויך ביי אונדז אַראָפּ די לייכטער פון טיש און לעשט אויס די ליכט יעדן פרייטיק־צו־נאַכט.

אין שטוב בלישטשעט און פינקלט. מיר, קינדער, זיינען אַלע אויס־געצוואָגן און פאַרקעמט און אָנגעטאָן אין ריינע וועש און אין יום־טוב־דיקע מלבושים. נאָר אין שטוב איז ניט פריילעך ווי שבת. טאָטע־מאַמע זענען אויס שטאַרק פאַרזאָרגט, זיינען מיר, קינדער, צעשראָקן און האָבן פחד.

ערב ראש־השנה, נאָך האַלבן טאָג, נעמט אונדז די מאַמע צום זיידן אין שטוב. דער זיידע בענטשט אונדז אויפן נייעם יאָר. ער באַנעצט דער־ביי אונדזערע שוואַרצע קעפּלעך האָר מיט זיינע טערערן. אונדזער אומרו

ווערט נאָך צוליב דעם פֿאַרשטאַרקט. שפּעטער, ווען דער טאַטע גייט אַוועק אין בית־המדרש און די מאַמע זאָגט אויף אויסווייניק אַ תחינה, און וויינט זיך פֿאַנאַנדער, ווייַנען מיר מיט.

גרינגער ווערט אונדז אויפֿן האַרצן, ווען דער טאַטע קומט פון מעריב־דאַוונען מיט צוויי אורחים. זיי זאָגן אונדז: „גוט יום־טוב!" און „לשנה טובה תכתבו", און מיר ענטפֿערן אַלע צוזאַמען: „גם אתם."

אויף מאָרגן, דעם ערשטן טאָג ראש־השנה, ווען כ'קום אין בית־המדרש אין מיטן דאַוונען „שחרית", האַלט דער טאַטע זיין טלית איבערן קאָפּ און כ'זע ניט זיין פּנים. כ'הער אים אָבער ווייַנען שטיל און זיפֿצן. מיין טאַטע, וועלכער איז תמיד לוסטיק און פֿריילעך, ווייַנט כמעט דעם גאַנצן ראש־השנה־דיקן דאַוונען. באַזונדער שטאַרק ווייַנט ער, צוזאַמען מיט אַ סך אַנדערע דאַוונער, ביים זאָגן „ונתנה תוקף", ווען ס'איז באַשריבן, ווי אַזוי ראש־השנה ווערט אויפֿן הימל באַשטימט ווער ס'זאָל דאָס יאָר בלייבן לעבן און ווער ס'זאָל, חלילה, שטאַרבן, ווערן דערטרונקען, פֿאַר־ברענט, אַדער אַוועקפֿאַלן אין אַ מגפה.

נאָך אַ שטאַרקערער געוויין הערט זיך פון דער ווייבערשער שול. די ווייבער ווייַנען און קלאָגן, אַזוי ווי נאָך אַ טויטן. איבערהויפּט ווייַנען הויך יענע פֿרויען, וועלכע זיינען געבליבן אלמנות, אַדער האָבן פֿאַרלאָרן קינדער.

ווען דער טאַטע דערזעט מיך, הייסט ער מיר אַרייַנקוקן אין מחזור און זאָגן די תפילות, וועלכע דער חזן מיטן עולם זינגען. ווען דער טאַטע זאָגט וואָס אויסנווייניק, לייַען איך איבער אין זיין מחזור די מוראדיקע מעשה, אין עברי־טייטש, וועגן דעם צדיק ר' אמנון, וואָס האָט פֿאַרפּאַסט די תפילה „ונתנה תוקף". מיין האַרץ פּילט מיט מיט ר' אמנונס יסורים און פּיין. נאָר זיין תפילה פֿאַראינטערעסירט מיך מער מיט אירע בילדער. כ'זע פֿאָר מיינע אויגן סטאַדעס שאָף, וועלכע ציען זיך פֿאַרבייַ זייער פּאָס־טוך; מלאכים מיט וואָגשאָלן און בעזימענס, וועלכע וועגן פּעקלעך מיט מצוות און עבירות, אַדער זיי שוועבן אין דער לופֿטן מיטן גרויסן „ספר הזכרונות", וואו אַלע מענטשלעכע מעשים ווערן פֿאַרשריבן.

נאָענט צו די תקיעות (בלאָזן שופֿר) קומען אַן אין פֿאַליש פון בית־המדרש אַ סך שטעטלשע כלה־מיידלעך, וועלכע עסן ניט ראש־השנה אייַ־דער זיי „הערן דעם שופֿר". צו־ערשט שושקענען זיי זיך און לאַכן. זיי ווערן אָבער טרויעריק באַלד ווי דער עולם הויבט אָן זאָגן דעם קאַפּיטל תהלים פֿאַר די תקיעות, דעם קאַפּיטל חזרט מען איבער זיבן מאָל, און מ'ווייַנט דערבייַ וואָס ווייטער אַלץ שטאַרקער.

ביים דוכענען וואָרנט מיך יאָשקע חיה־פּעשעס, אַן עלטערער ייִנגל פון מיר, ניט צו קוקן אויף די כהנים, ווייל ווער עס קוקט אויף זיי, ווערט בלינד. כ'גיב אַ קליין קוקל דורך די פינגער, און אַז ס'פֿאַרשאַדט מיר ניט, קוק איך מער.

די מורא און די אומרו פון ראש־השנה פֿאַרשווינדט אָבער ביים „תשליך". דער עולם גייט צום תשליך אין משפחות און גרופּעס. מ׳גייט דורך דאָס גאַנצע שטעטל ביז אונטן, אַראָפּ־באַרג, אויף דער לינקער זייט וועג קיין ווילנע, צום טייך דוקשטע.

די דוקשטע פליסט צווישן צווייַ פעלדלעך. אין מזרח־זייט איז דאָס פעלד פון אַ שלאַכטיטש, וואָס וויל ניט ליידן, אַז די שטעטלשע יינגלעך, וועלכע באָדן זיך אין טייך, זאָלן זיך אויסטאָן אויף זיין פעלד. ס׳טרעפט אויך אַמאָל, אַז ער רייצט אַן זיין הונט אויף די יינגלעך, אָדער וואַרפט אַריין זייערע זאַכן אין וואַסער. אין מערב־זייט איז דאָס פעלד פון ישעיה־יאַנקל לענטשערס. צוצוקומען אַהין דאַרף מען דורכגיין לענטשערס גרעסערע און זיין קרעטשמע. זאָגט ער, ישעיה־יאַנקל: דאָס שטעטל וויל מאַכן מיין „רשות היחיד" (פּריוואַט פּאַרמעגן) פּאַר אַ „רשות הרבים" (קהלש פּאַר־מעגן). כ׳וועל דאָס ניט דערלויבן. ראש־השנה אָבער איז זיין פעלד אָפֿן פּאַר אַלע, וואָס גייען צום תשליך; אויך דער שלאַכטיטש שטערט קיינעם ניט ראש־השנה צו קומען צום טייך אויף זיין זייט לאָנקע.

צום תשליך זאָגן איז ישעיה־יאַנקלס פעלד און סאָד פול מיט שטעטלשע און דאַרפישע יידן, וועלכע טרייסלען אָפּ נאָכדעם זייערע פּאָלעס, אָדער טרייסלען אויס זייערע קעשענעס, אין דעם טייך דוקשטע. דער עולם פּאַר־ברענגט דאָרט אויפן גרינעם גראָז איבער אַ שעה צייט. אַ טייל מאַנסבילן רויכערן און וויצלען זיך. זיי זאָגן, אַז די שטעטלשע נגידים האָבן אַרייַנגע־וואָרפן אין טייך אַזוינע גרויסע פּעק עבירות, אַז די פיש וועלן דערפון ווערן דיק און גראָב. אַנדערע זאָגן פּאַרקערט, אַז די אַרעמע פיש וועלן, נעבעך, דערמיט זיך פּאַרסמען...

*
**

אויף מאָרגן נאָך ראש־השנה פֿאָרן אַוועק אַ סך ישובהניקעס צוריק אין זייערע דערפער און פּולוואַרקעס און קומען ווידער ערשט ערב יום־כיפּור. אַנדערע פאַרבלייבן אין שטעטל די גאַנצע „עשרת ימי תשובה". דער שטעטלשער בית־המדרש איז אין אָט די צען טעג פול מיט מענטשן. קיי־נער לויפט ניט אַוועק באַלד נאָכן דאַוונען, נאָר זאָגט „חוק לישראל", קאַ־פּיטלעך תהלים, „מעמדות", לערנט אַ שטיקל „חיי־אדם", אַ פּרק „משניות" אָדער אַ בלאַט גמרא.

שבת שובה (שואוע), דעם שבת צווישן ראש־השנה און יום־כיפּור, זאָגט דער מיישעגאָלער רב אַ דרשה. ער רופט דעם עולם צו טאָן תשובה אין דערציילט דערביי מעשיות און משלים. כ׳פאַרשטיי זיי אָבער ניט געוואָג קלאָר און פאַרגעס זיי באַלד.

די פויערים פון אונדזער דאָרף ווייסן, אַז ביי יידן איז איצט תשובה־

צייט. וועז זיי קומען אַריין צו אונדז אין שטוב ריידן זיי שטילער אוז קיר־צער ווי אַ גאַנץ יאָר.

ערב יום־כיפור שטייען מיר אַלע אויף פרי. דער טאַטע האָט שוין גרייט פאַר אונדז געבונדענע עופות, הינער אוז העגער, אויף צו שלאָגן כפרות מיט זיי: אַ ווייסע הון פאַר דער מאַמען, אַ ווייסן האָן פאַרן טאַטן, ווייסע קורטשענטעס פאַר מיין עלטערער אוז יינגערער שוועסטער אוז אַ ווייס העגדל פאַר מיר. מיין צוויי־יאָריקע שוועסטער, דאָבעלע, שלאָגט כפרות מיט גענלט: צוויי בלישטשענדיקע זילבערנע צענערלעך (5 קאָפּי־קענע) אין אַ ווייסן פאָפּירענעם זעקל, וועלכע זי דרייט אַרום קאָפּ מיט אירע אייגענע הענטלעך וויפל מאָל זי ווייל נאָר. די כפרה־עופות טראָגט מיין עלטערע שוועסטער אוז ברענגט זיי צוריק געשאָכטענע אוז אָפּגע־פּליקטע.

די מאַמע נעמט אַרויס פון מולטער דאָס טייג, וואָס זי האָט נעכטן אָוונט פאַרקנאָטן אוז מאַכט אויס „יום־כיפור־חלות". זי מאַכט זיי ניט קיילעכדיק, ווי די ראש־השנהדיקע, נאָר לענגלעכע, ווי די שבתדיקע. זיי־ערע פלעכטלעך, אָבער, ליגן ניט צו איינציקע אין דער לענג, נאָר צו עט־לעכע אין דער ברייט פון דער חלה אוז זענען אויס ווי קליינע לייטערס. די מאַמע זאָגט, אַז דאָס איז אַ סימן, אַז אונדזערע תפילות זאָלן אַרויפגיין אין הימל אַזוי ווי אויף לייטערס אוז „אויסבעטן פאַר אונדז אוז פאַר כלל־ישראל, מחילה אוז סליחה, אוז אַ גוט יאָר."

נאָכדעם ווי די מאַמע האָט אונדז, די קלענערע קינדער, בייטאָג אַרום־געוואַשן, אויסגעצוואָגן אוז פאַרקעמט, האָט דער טאַטע מיך מיטגענומען מיט זיך אין שטעטלשן בית־המדרש. ער ברענגט מיט לאַנגע יום־כיפור־ליכט, וואָס ער שטעלט אַריין אין איינעם פון די מעשענע לייכטער אין עמוד. אַן אַנדער ליכט אַזאַ לאָזט ער אין שטוב אין אַ קעסטל זאַמד, ס'זאָל דאָרט ברענען ביז מוצאי יום־כיפור.

אויף אַ לאַנגן טיש ביים טיר פון בית־המדרש שטייען אַ סך טעלער מיט מטבעות. אויף יעדן טעלער ליגט אַ צעטל מיט גרויסע געכתיבהטע אותיות, אויף וואָס דאָס געלט גייט.

דער טאַטע דערקלערט מיר, אַז אַלץ גייט פאַר וויכטיקע זאַכן. ער לייגט אַרויף אַביסל מטבעות אויף יעדן טעלער. נאָר מער ווי אין אַלע גיט דער טאַטע פאַרן חזן אוז די משוררים, וועמען, זאָגט ער, קהל באַצאָלט ניט גענוג.

אין אַ ווינקל פון בית־המדרש זיצט אַ קליינע גרופּע מענטשן, וועלכע זאָגן עפּעס פון אַ ספר. מיין טאַטע רופט עס אָן „התרת נדרים", אוז גיט מיר צו פאַרשטיין, אַז דאָס זיינען זיי „מתיר נדר" (מאַטער־ניידער) עמיצן, וועלכער האָט זיך געגעבן אַ נדר עפּעס וואָס צו טאָן, וואָס ער קאָן ניט דורכפירן.

הינטערן באַלעמער (בימה) זע איך מענטשן לייגן זיך אויפן פּאָל און לאָזן זיך געבן שמיצלעך מיט אַ שטיקל רימען. כ׳פרעג דעם טאַטן וואָס דאָס מיינט? ענטפערט ער:

— זיי רופן עס געבן „מלקות״ (מאַלקעס) ווי אַ תשובה, אַ שטראָף, פֿאַר זייערע זינד. אין דער אמתן איז דאָס נאָר „געשפילט טריאַטער״. אמתע תשובה טוט אַ מענטש מיט אַ צעבראָכן האַרץ, מיט טרערן פון חרטה און ניט מין אַן אָנשטעל פון כלומרשטע שמיץ.

פֿאַרנאַכט פֿאַרפֿאַסטן מיר זיך אַלע פֿאַר יום־כיפור. נאָר פֿאַסטן וועלן בלויז טאַטע־מאַמע און טאַנקע, מיין עלטערע שוועסטער. פֿאַר מיר, זאָגט דער טאַטע, איז נאָך צו פרי צו פֿאַסטן. ער וועט מיך אָבער מיטנעמען אין בית־המדרש צו „כל נדרי״. טאַנקע וועט בלייבן אין שטוב מיט ראָכקען און דער קליינינקער דאָבעלע, צוליב דער פֿאַסירונג פון לעצטן יאָר.

לעצטן יאָר זיינען מיר ביידע, ראָכקע און איך, געבליבן מיט דאָס עופּהלע אין שטוב. מאטשעיאָווע האָט צוגעזאָגט אַכטונג צו געבן אויף אונדז דרייען. זי האָט פֿאַרוויגט דאָבעלען אין וויגעלע, וואו זי איז באַלד אינגעשלאָפן און געשוויגן. מיר ביידע, ראָכקע און איך, האָבן זיך אָבער אינגעעקשנט צו וואַרטן אויף טאַטע־מאַמע און זיך ניט גלייגט שלאָפן. די אַלטע מאטשעיאָווע האָט געזוכט אונדז אינצושלעפּערן דורך מעשיות. מיר האָבן אָבער אַלע וויילע געפרעגט: ווען קומט דער טאַטע מיט דער מאַמען? מאטשעיאָווע זאָגט אונדז דעמאָלט אויס וואו דער טאַטע געפינט זיך איצט. זי דערציילט אונדז:

— היינט איז די „סטראַשני נאַטשי״ (שרעקלעכע נאַכט). ווען דער „דיאַבאָל״ (טייוול) כאָפט אַ יידן, נעמט ער אים אַרויף אויף זיינע גרויסע שוואַרצע פליגל און פליט מיט אים דורך „שוואַרצע״ וואָלקנס צו די „סטראַשנע״ שוואַרצע בערג אין „עק־וועלט״. ס׳קאָן דעריבער זיין, אַז דער „דיאַבאָל״ וועט מיט אים אַרומפליען אַ גאַנצע נאַכט.

כ׳האָב געטענהט, אַז דאָס איז ניט אמת. דער טאַטע אַליין האָט אונדז געזאָגט, אַז עס זיינען מער ניטאָ קיין שדים און טייוואָלים אויף דער ערד. מאטשעיאָווע איז געווארן בייז, געזאָגט אַז כ׳בין אַ „זשידעק נע דאָוויאַרעק״ (ניט גלויביקער יידל), אָבער אַלע אין דאָרף ווייסן, אַז ס׳איז דאָ אַ „דיאַבאָל״. ראָכקע ווייניקער אויפֿגעדער אויפן קול. דאָס עופּהלע כאָפט זיך אויף מיט אַ געשריי. מאטשעיאָווע קאָן עס ניט איינשטילן. זי ווערט צעשראָקן און הויבט אָן ווייזן. קוקנדיק אויף זיי דרייען ווייך איך אויך. צום גליק זיינען באַלד אָנגעקומען טאַטע־מאַמע מיט טאַנקען און אונדז אַלעמען באַרואיקט...

ביים בענטשן נאָכן עסן האָט דער טאַטע שטאַרק געווויינט און נאָכמער די מאַמע. נאָכן בענטשן האָט דער טאַטע געקושט מיינע שוועסטער און

זיי געבענטשט. נאָכדעם זיינען מיר אַליין דריי, טאַטע־מאַמע און איך, געגאַנגען צום זיידן, וועלכער האָט אונדז ווייניקדיק געבענטשט.

דער בית־המדרש איז געפֿאַקט מיט מענטשן. אַ חוץ די שטעטלשע יידן און די מאַסן ישובהניקעס, שטייען נאָך אַרום טיר אין מערב־זייט די מייסטע פּויערים פון אונדזער דאָרף. דער פּאָליש איז פול מיט פּויערטעס (אַ סך פון זיי האָבן אויך מיטגעבראַכט ליכט פֿאַרן בית־המדרש און זיי אַוועקגעלייגט אין אַ קעסטל דאָרט).

די דערוואקסענע יידן גייען כמעט אַלע אַנגעטאָן אין ווייסע קיטלען און אויף זיי טליתים. אַ טייל מיט זילבערנע עטרות. דעם טאַטנס קיטל איז פֿאַרגאַרטלט מיט אַ ווייסן קוטאַש מיט פרענזן. אויפן קאָפּ טראָגט ער אַ ווייסע זעקס־קאַנטיקע זיידענע יאַרמלקע. פון דער ווייסקייט בלישטשען אַרויס זיינע ברענענדיקע שוואַרצע אויגן און זיין פיין פֿאַרקעמטע שוואַרצע באָרד. אַלע דערוואקסענע יידן שטייען אויף פרישן הייי, אָן שטיוול און אָן שיך, נאָר אין ווייסע זאָקן. זיי זענען אויס אַנדערש ווי אַ גאַנץ יאָר: אַ סך פּשוטע יידן קוקן אויס, ווי זיי וואָלטן געווען לומדים, צדיקים, למד־וואָוניקעס.

די „תפילה זכה" האָט דער טאַטע נאָך בייטאָג דורכגעלייענט, מיט אַ „מאַראַלישן" ניגון. דאָך קוקט ער ווידער אַריין אין איר אין דער צייט, ווען דער שמש פֿאַרקויפט די מצווה פון „פּתיחה" (דאָס עפענען דעם ארון־קודש צו „כל־נדרי"), און דער רב מיט די לומדים נעמען אַרויס ספר־תורות. נאָכדעם ווי דער רב זאָגט עטלעכע ווערטער און דער חזן הויבט אָן זינגען, ציט דער טאַטע אַרויף דעם טלית איבער זיין קאָפּ און זינגט מיט שטיל יעדעס וואָרט.

דער ניגון פון כל־נדרי דרינגט מיר אַריין טיף אין האַרצן. כ׳דערמאָן זיך אויך מיין רבינס ווערטער, סוף־זמן אין חדר, אַז אין שפּאַניע האָבן געזונגען כל־נדרי באַהאַלטענע יידן אין היילן, וואו זיי זיינען יעדע מינוט געווען אין געפֿאַר צו ווערן געכאַפּט פון דער אינקווויזיציע און ווערן פֿאַר־ברענט אויפן שייטער־הויפן. כ׳טראַכט: ס׳קאָן זיין, אַז דער טאַטע פון מיין עלטער־עלטער זיידן, ר׳ יודל אַמסטערדאַמער, דער „ספרדי", איז געווען צווישן די דאָזיקע באַהאַלטענע יידן אין אַ שפּאַנישער היילן, און איצט שטייט דאָ, אין מיישגאָלער בית־המדרש, מיין טאַטע, זיינער אַן אור־אור־אייניקל, און זינגט־מיט שטילערהייט די זעלביקע ווערטער, מיט דעם זעלביקן ניגון...

נאָך מעריב הייסט מיר דער טאַטע אַרויפגיין אין דער ווייבערשער שול צו דער מאַמען, וועמען אונדזערע שכנים וועלן באַגלייטן אַהיים. ער אַליין שטעלט זיך אַוועק ביים עמוד און הויבט אָן זינגען מיטן עולם דעם

„שיר היחוד" — אַ לויב־געזאַנג צום אויבערשטן. די מאַמע זאָגט מיר, אַז דער טאַטע בלייבט אין בית־המדרש אַ גאַנצע נאַכט און זינגט דאָרט „הייליקע געזאַנגען" ביז „שחרית" (דעם פרימאָרגן דאַוונען).

וועז כ׳שטיי אויף אין דער פרי איז שוין די מאַמע ניטאָ אין שטוב. כ׳גיי זי שפּעטער אין דער וויבערשער שול, לעבן איר מאַמען, מיין באָבע דבורה, וועלכע זאָגט תפילות און תחינות פאַר יענע וויבער, וועלכע קענען קיין עברי ניט. מיין מאַמע קען אויך ניט קיין „עברי־טייטש" אין קען ניט איבערלייענען די קלענסטע תחינה. דאָך זאָגט זי ניט נאָך דער באָבען, ווי אַנדערע וויבער טוען. זי זאָגט ליבערשט אירע אייגענע וואָרטער, אין „פראָסט־יידיש", אין וועלכע זי גיסט אויס איר פאַרביטערט האַרץ פאַרן „טאַטן אין הימל". וועז איך זאָג איר, אַז דאָס קאָן זי דאָך טאָן אין שטוב, ענטפערט זי מיר, אַז זי וויל זיין צוזאַמען מיט כלל ישראל, הערן די „הייליקע ניגונים" און מיטזינגען און מיטווויינען מיט אַלע יידן צוגלייך.

דער מאַמעס ערשטע פראָגע איז געווען, צי כ׳האָב עפּעס וואָס געגעסן, צי ס׳ציט מיר ניט, חלילה, דאָס האַרץ. זי זאָגט מיר אָן, אַז כ׳זאָל שפּעטער אַריינלויפן צום זיידן אין שטוב און נעמען ביי איר שוועסטער, מיין מומע לאהקע, אַ המוציא חלה מיט האָניק, אַ גלאָז מילך (אויב כ׳וועל ניט זיין פליישיק), אַן עפּל, אַ סאפעזשאנקע, אַ פּאָר באַרלעך, פלוימען אָדער אַנדערע פרוכטן. נאָכדעם שיקט זי מיך אַרונטער צום טאַטן.

דער טאַטע שטייט אָזוי ווי נעכטן ביינאַכט מיטן טלית איבערן קאָפּ. ער זיפצט און קרעכצט, זאָגט און זינגט אין דער שטיל. ער הייסט מיר קוקן אין מחזור און מיטזינגען שטילערהייט.

אַנדערע דאַוונער מאַכן געוואַלדן. חיים קאבאקער, דער קרעטשמער פון דאָרף קאבאק, שרייט מיט קולות, פאַטשט מיט די הענט און קלאַפּט זיך אין האַרצן. מיין טאַטע אָבער הויבט אויף הויך זיין קול נאָר דעמאָלט וועז ער דאַוונט פאַרן עמוד אָדער ער זינגט פאַרן עולם.

מיט פאַרוואונדערונג זע איך מיין טאַטן און די אַנדערע דאַוונער „פאַלן כורעים". דער טאַטע הויבט זיך אויף זייער פלינק און העלפט אויך די משוררים אויפהויבן דעם חזן, וועלכער פאַלט כורעים לעבן אונדזער שטענדער.

צו „יזכור" הייסט מיר דער טאַטע אַרויסגיין מיט אים פון בית־המדרש, אין פאַליש, אָדער אין דרויסן. ער דערקלערט מיר, אַז דאָס איז אַ תפילה נאָך די טויטע און די וועלכע האָבן טאַטע־מאַמע דאַרפן עס ניט זאָגן און אפילו ניט שטיין דערביי. ס׳גייען אַרויס פון בית־המדרש כמעט אַלע יינגלעך און יונגען, ווי אויך אַזוינע מענער ווי מיין טאַטע, וועלכער איז גליקלעך געווג נאָך צו האָבן אי אַ טאַטן, אי אַ מאַמען: מיין דאַרפישן זיידן שאול־יהודה און מיין באָבע לאה, וועלכע וואוינען אין דאָרף לוצק.

יום־כיפור פֿאַרנאַכט שטייען הייפלעך יידן אין דרויסן פון בית־המדרש, בלאַסע, פֿאַרחלשטע. מיין טאַטע, און די מייסטע אַנדערע דאַוונער שטייען נאָך אַלץ ביי זייערע שטענדערס, מיט די פּנימער צו מזרח און הערן ניט אויף צו זיפצן און ווײַנען.

צו „נעילה" הויבט אָן דער עולם תפילה טאָן מיט נייַע כוחות. מ׳בעט זיך: „שערי שמים פּתח" (עפּן אויף די טויערן פון הימל) פֿאַר נעילה, פֿאַרן פֿאַרשליסן זיי. אָט אַזוי ווײַנט מען און בעט מען מיט די לעצטע כוחות, ביז וואַנען ס׳הויבט אָן ווערן טונקל און ס׳דערהערט זיך דער קול פון שופר, וואָס וואַרפט אָן אַן אימה (איימע). כ׳דערמאָן זיך די ווערטער פון נביא עמוס, אַז ווען מ׳בלאָזט שופר אין אַ שטאָט ציטערט דאָס פֿאָלק, און מיר דוכט, אַז כ׳הער דעם ציטער פון דער גאַנצער עדה (איידע) יידן.

דער מוראדיקער תשובה־טאָג, דער „שבת פון די שבתים" פֿאַרענדיקט זיך מיט דעם רוף פון פּסחדיקן סדר: „לשנה הבאה בירושלים!" און מיט דעם אויסגעשריי: „ד׳ הוא האלהים", אַז דער גאָט פון די נביאים איז דער אמתער גאָט, וואָס דאָס דערמאָנט מיך אין דער סצענע אויפן בארג כרמל... מיר דוכט זיך, אַז כ׳זע דאָרט אליהו הנביא, אַרומגערינגלט פון די זעלביקע יידן, וועלכע שטייען דאָ איצט אין בית־המדרש, אָנגעטאָן אין קיטלען און טליתים...

דער טאַטע גייט אַהיים אַ שוויגנדיקער, און איך גיי ביי זיין זייט. די לבנה באַשיינט אונדז דעם וועג דורכן שטילן דאָרף. ווען מיר גייען אַריין אין שטוב איז שוין גרייט דער טיש אויף אָפּצופֿאַסטן זיך. דער טאַטע נעמט אָבער צוערשט אין פּירהויז די האַק און קלאַפּט אַריין אַ פּלעקל אין דרויסן, לעבן אונדזער שטוב, אויף דעם אָרט, וואו ער וועט אין אַ פּאָר טעג אַרום נעמען בויען אונדזער סוכה.

קאַפּיטל פֿופֿצן

אין דעם זיידנס נייער שטוב

אויף דעם אָרט פון דער אָפּגעברענטער שטוב האָט דער זיידע זיך געלאָזט אויסבויען אַ גרעסערע. זיין שכן, דער פּויער קוראָווסקי, האָט פֿאַר־דונגען אָדער פֿאַרקויפט דעם זיידן דעם ליידיקן פּלאַץ צווישן זיין תבואה־„מאַגאַזין" און דעם זיידנס פריערדיקער שטוב. דעם זיידנס נייַ שטוב האָט דעריבער דריי וואוינונגען אָנשטאָט די פריערדיקע צוויי. דער זיידע מיט דער באָבען וואוינען, ווי פריער, אין דער שטוב פון מזרח־זייט. אין דער מערבדיקער שטוב, וואָס האָט אַ באַזונדער גאַניק, וואוינט זייער אייני־

ציקער זון, מיין פעטער יאַנקל־משה, וועלכער האָט דאָרטן אויך זיין סטאַליאַרניע. די מיטלסטע שטוב איז צום פאַרדינגען, כדי צו האָבן צושטייער אויף צו צאָלן פראָצענט צו ליבע ר. עליעס, וועלכע האָט אַ היפּאָטעקע (אַ מאָרטגעידזש) אויף דעם זיידנס שטוב; אויך צו צאָלן די שטייערן פון דער יידישער געמיינדע און די „פּאָדאָטקעס" צו דער רעגירונג. אַז דער זיידע באַצאָלט ניט די שטייערן אין צייט, קומען רעגירונגס־באַאַמטע און נעמען אַוועק אַלצדינג פון שטוב.

אין אַ ווינטערדיקן אָוונט, וען יונגע לייט, צווישן זיי אויך מיין טאַטע, זיצן אין זיידנס שטוב אַרום דעם גרויסן טיש און שפילן אין קאָרטן, שטעלן זיי אין „סטאָווקע" אָדער אין „קאָן", פּאַפּיראָסן. זיי קויפן עס ביי מיין מומע לאהקע. זי איז צוריקגעקומען פון ווילנע שוין צו פאַרבלייבן אין שטעטל. זי איז שוין אַ „כלה־מיידל" און מ'רעדט איר שידוכים.

די מומע לאהקע זיצט אין קאַמער ביים קיילעכדיקן טישל נאָענט צום פענצטער אין דרום־זייט, וואָס קומט אַרויס צו די גערטנער און פעלדער. זי קלעפט אויס גילזן, פילט זיי אָן מיט טאַבאַק, וואָס זי באַשפריצט צוערשט מיט אַ דינעם וואַסער־שטויב, און מיט אַ קאַרטאָן אָנשטאָט אַ „ציגאַרשפּיצל". אַ סך שטעטלשע בחורים און יונגע לייט קויפן ביי איר גאַנצע מאות פּאַפּיראָסן. מיין טאַטע זאָגט, אַז לאהקעס פּאַפּיראָסן זיינען פון בעסטן טאַבאַק און האָבן אַ בעסערן טעם ווי די פון עדעלשטיינס און דערונצעס פאַבריקן אין ווילנע.

ביינאַכט שטייען אָרעם־בחורים אין גאָרטן און קוקן פון ווייטן אַריין אין פענצטער פון קאַמער צו זען, ווי די מומע לאהקע מאַכט פּאַפּיראָסן. וען זיי הערן עמיצען קומען, פאַרשווינדן זיי. שטעטלשע בחורים און יונגע לייט האָבן אויך האָלט צו קוקן ווי זי אַרבעט.

מיין מאַמע זאָגט, אַז איר יינגסטע שוועסטער, לאהקע, זעט אויס ווי אַ בת־מלכה. אויב אַזוי דאַרף אַ בת־מלכה אויסזען זייער שיין. וואָרים מיין מומע לאהקע איז שענער פון די פאַניענקעס, וועלכע רייטן פאַרבי דעם זיידנס שטוב. אירע אויגן לייכטן מיט חכמה און גוטסקייט. אויף אירע ליפּן שוועבט אַ לייכטער שמייכל, וואָס פילט אָן דאָס האַרץ מיט נחת — שטעטלשע בחורים שיקן צו איר שדכנים און שדכנטעס. זי זאָגט: ס'איז ניטאָ זיך וואָס צו איילן.

צייטנווייז זיץ איך אין קאַמער לעבן דער מומע לאהקע, וועלכע אַרבעט שנעל און פרעגט מיך צוגלייך אַלערליי פראַגעס וועגן מיין לערנען און מיינע חברים. צום בעסטן פיל איך זיך, וען כ'קאָן איר מיט וואָס מיטהעלפן: איר דערלאַנגען די גומיראַביקע אויף צו באַשמירן אַ פעקל פּאַפּיראָס־פאַפּיר, פון וועלכן זי קלעפט אויס די גילזן; דערלאַנגען איר אַ פרישן אָכטל טאַבאַק, אַ פאַפּירענע שאַכטל אַרייַנצולייגן אַ פרישע מאה פאַפּיראָסן, א. ד. גל.

אפטער אבער געפין איך זיך אין דער סטאליאַרניע פון מיין פעטער יאַנקל־משה. באַלד ווי כ׳קום פון חדר לויף איך אַריין צום פעטער יאַנקל־משהן. איך האָב האַלט צו זען ווי ער מאַכט א קאַמאַד, ווי ער שטעלט צוזאַמען וועגט און וועגטלעך און די ווינקלען פאַסן זיך אַזוי „שטשילנע״ צוזאַמען, ווי זיי וואַלטן געווען פון אייַן אויסגוס.

זיין העלפער, וועלכער פאַלירט די קאַמאַדן און אַנדערע מעבל, איז דאַמיניק — אַן עלטערער דייטש מיט שפּאַקולן אויפן נאָז. ער רעדט צו מיר אין יידיש און איז גאַנץ פריינטלעך. ער האָט פאַר מיר געמאַכט א שטולכל אין דער גרויס פון א פוס־בענקל. כ׳קאָן אויף דעם זיצן לעבן א טאַבו־רעטקע, ווי לעבן א טיש. איך טו דאָס, ווען איך דאַרף זיך וואָס אויסלערנען, איבערשרייבן פון אַן „אפאר״ אַדער איבערלייענען א מעשה־ביכל.

דער פאַקטרעגער, ביי וועמען די באָבע קלייבט אויס פאַר זיך צו לייענען געבונדענע ביכער, דערציילונגען און ראָמאַנען, לאָזט אַלעמאָל איבער אויך קליינע און דינע ביכלעך. איך האָב פון זיי אויסגעקליבן: „מעשה ירושלים״, „עזריאל מיטן בער״, „דער מקדש מלך״, „מעשה מתוק מדבש״, „קינדער אין וואַלד״ א. א. וו. איך פאַרשטיי נאָך ניט אַלץ, וואָס דאָרט ווערט דערציילט. די באָבע זאָגט: לייען נאָר, וואָס דו פאַרשטייסט. דאָס איבעריקע לאָז איבער פאַר שפּעטער. לייען איך טאַקע ליבער אין איר „צאינה וראינה״, די מעשיות וועגן אברהם אבינו, יוסף און די ברידער א. ד. גל.. וועלכע ווערן דאָרט דערציילט מיט מער איינצלהייטן ווי אין חומש.

שבת זעט אויס דער חדר גאָר אַן אַנדערער. דער רבי, די רביצין, זייערע קינדער און די תלמידים זיינען אַלע אויסגעפוצט לכבוד שבת. די שטוב איז ריין און יום־טובדיק. דער לאַנגער טיש אויף וועלכן מיר לער־נען איז באַדעקט מיט א ווייסן טישטעך.

מיר קומען אַריין אין חדר ניט אין דער פרי, ווי אינדערוואָכן, נאָר אין מיטן טאָג. דערוואַקסענע שלאָפן נאָך זייער „שבת־נאַכן־קוגל״־שלאָף. קינדער און יונגווּאַרג שפּילן זיך אין יענער צייט און אויך מיר חדר־יינגלעך קומען אַלע אין מיטן פון א שפּיל.

אויך די לימודים זיינען לייכטע און שפּילעוודיקע. אַלע כתות (קיטעס) לערנען צוזאַמען. אַנשטאָט חומשים, תנ״כן און גמרות האַלטן אַלע סידורים. ווינטער זאָגן מיר אַלע „ברכי נפשי״ און א פופצן קלענערע און גאָר קליינע קאַפּיטלעך תהלים — די „שיר המעלות״. זומער לערנט דער רבי מיט אונדז פּרק. די זעקס פּרקים פון „פּרקי אבות״ גייען מיר דורך אין זעקס שבתים און נאָכדעם הויבן מיר ווידער אָן פונעם ערשטן פּרק.

דעם „ברכי נפשי״ און די „שיר המעלות״ קען איך שוין אויסווייניק. כ׳קען זיי אויך פאַרטייטשן.

אין „ברכי נפשי" ווערט באַשריבן אַ גרויסער ברייטער ים, אויף וועלכן עס שווימען שיפן און עס שפילן זיך פיש. איך האָב נאָך קיינמאָל קיין ים ניט געזען. איך פאַרטראַכט זיך דעריבער אַמאָל און הויב אָן חלומען פון אים. איך בלייב דעמאָלט הינטערשטעליק און דעריאָג קוים מיינע חברים, מיר זאָגן דעם „ברכי נפשי" און די „שיר המעלותן" ווי אַלע אַנדערע עברי. איך דערמאָן זיך אָבער יעדעס מאָל דעם אומעטיקן ניגון מיט וועלכן מיין טאַטע זינגט מיט אָן עולם יידן די „ליקוטי מזמורים" (געקליבענע קאַפּיטלעך תהלים), אַ פּסוק איבער אַ פּסוק, שבת פאַרנאַכט, נאָך „שלש־סעודות" און פאַר מעריב. דער בית־המדרש איז דעמאָלט האַלב טונקל. דאָס ליכט פון „נר־תמיד" און „יאָרצייט־ליכט" זיינען צו שוואַך צו באַלייכטן דעם גרויסן בנין. וואָס ווייטער ווערט דער עולם אַלץ מער אייגעווייקלט אין שאַטנס. אויך מיין טאַטע אויף דער בימה זעט מען ניט מער אָן. מען הערט נאָר זיין האַרצרייסנדיקן ניגון פון „ממעמקים קראתיך" (פון דער טיפעניש האָב איך צו דיר געשרופן), מיט וועלכן ער זינגט אויך די אַנדערע „שיר המעלותן."

פון פרק זאָגן מיר ניט נאָר די עברי, נאָר ביסלעכווייז הויבט אויך אָן דער רבי עס פאַרטייטשן. מיר זאָגן עס, אַזוי ווי ער, מיטן ניגון פון דער גמרא, וואָס ער לערנט אַ גאַנצע וואָך מיט די גמרא־יינגלעך. נאָר כאָטש דער ניגון איז פון דער גמרא, לייענט זיך דער פרק לייכטער ווי אַ סך קאַפּיטלעך תנ"ך. ווען דער רבי פאַרטייטשט אַ שטיקל פרק, דערמאָן איך זיך, אַז אַ סך אַזוינע וועגן האָב איך שוין געהערט פון מיין באָבען און זיידן און אויך פון מיין טאַטע־מאַמען. באַזונדער די וועגן פון הלל, וועלכע די באָבע זאָגט אָפט איבער. זי האָט אויך איינמאָל באַמערקט, אַז ער איז אירער אָן עלטער־עלטער זיידע. אַ שטאַרקן איינדרוק האָט אויף מיר געמאַכט הלל מעשה, אַז ער האָט אַמאָל געזען אַ קאָפּ, וואָס איז געשוואָמען אויפן וואַסער און ער האָט צו אים געזאָגט: ווייל דו האָסט דערטרונקען אַנדערע, האָט מען דיך דערטרונקען, און דיינע דערטרינקער וועלן אויך דערטרונקען וועלן. מיר איז געפעלן, אַז „אַ וועלט איז ניט הפקר", ווי די באָבע זאָגט, און פאַר יעדן רשע קומט אַ טאָג פון „רעכענונג און באַצאָלונג."

דער טאַטע איז געקומען פון דאָרף צום זיידן אין שטעטל און מיך מיטגענומען אין בית־המדרש אַריין אין אַ וואָכעדיקן פאַרנאַכט. דער זיידע מיט דער באָבען זיינען אויך מיטגעגאַנגען. איך האָב פאַרשטאַנען, אַז עפּעס וואָס האָט פאַסירט.

אין בית־המדרש איז געווען ליכטיק, נאָר אומעטיק. דער טאַטע האָט געדאַוונט מנחה פאַרן עמוד מיט אַ וויינענדיקער שטים ווי אין אַ תענית. פון דער וויבערשער שול האָט זיך געהערט אַ געוויין. מאַנסבילן האָבן געזיפצט.

נאָכן דאָונען האָט שלמה דער שמש אויסגערופן, אַז אַ מגיד וועט מאָכן אַן הספד נאָך ר׳ משה מאָנטעפיאָרן *). אַן עלטערער ייד מיט אַ גרויער באָרד **) איז אַרויף אויף דער בימה און האָט אָנגעהויבן זיין הספד.

פון דעם גאַנצן הספד איז געבליבן אין מיין זכרון נאָר אַ משל. דאָס איבעריקע האָב איך אַפּנים ניט פאַרשטאַנען, כאָטש איך בין געזעסן אויף די טרעפלעך, וואָס פירן צום ארון־קודש און געקוקט דעם מגיד אויף דער בימה אין מויל אַריין. אַ חוץ דעם משל געדענק איך נאָר, אַז ער האָט גע־הייסן דעם עולם זיך זעצן שבעה. מיין טאַטע האָט אַוועקגעלייגט זיין שטענדער אויף דער ערד און צוזאַמען מיט בערע־לייב דעם שוסטער זיך געזעצט אויפן ליגנדיקן שטענדער, ווי אויף אַ פוס־בענקעלע ביים זיצן שבעה.

דעם מגידס משל געדענק איך אַזוי:

„אויף אַ לאָנקע פיטערן זיך שאָף. זיי רירן קיינעם ניט אָן. בייזע וועלף טשאַטעווען, גרייט זיי צו פאַרצוקן. די שאָף בלייבן גאַנץ, אַדאַנק זייער טרייען פאַסטוך. ער וואַכט איבער זיי כסדר און פאַרהיט זיי פון די שארפע וואָלפישע ציינער. איצט איז דער פאַסטוך טויט. די נאַכט איז לאַנג און פינצטער. די וועלף וואַיען פון אַלע זייטן און די שאָף געפינען זיך אין גרויס סכנה.״

מיין האַרץ האָט געקלעמט. מיינע אויגן זיינען אָנגעפילט געוואָרן מיט טרערן. איך בין געווען שטאַרק באַזאָרגט איבער דעם גורל פון די עלנטע שאָף. איך האָב מיטגעווויינט מיט מיין טאַטן און מיט אַלע יידן אין בית־המדרש. איך האָב געהאָפט און געוואונטשן, ס׳זאָל פאַסירן אַ נס און די שאָף זאָלן ניט פאַרצוקט ווערן.

קאַפּיטל זעכצן

אונדזער גאָרטן

ווינטער־צייט קום איך זעלטן אַהיים צו מיין טאַטע־מאַמען. אונדזער דאָרף איז לעבן שטעטל. צו מיינע עלטערן איז אָבער אַ שטיק וועג. לאָזט מען מיך ניט גיין ווינטער־צייט אַזוי וויית. בפרט נאָך, אַז פון חדר גייט מען אַרויס ביינאַכט. כ׳בין דעריבער אַ גאַנצן ווינטער ביי מיין באָבען אין שטעטל. זומער־צייט אָבער גיי איך פון חדר גלייך אַהיים אין דאָרף. אונדזער

*) געשטאָרבן אין 1885 אינעם עלטער פון 101 יאָר.

**) ר׳ הירשל יאַנאָווער אַדער ר׳ חיים רומשינסקער, באַליבטע אַרום־פאַרנדיקע מגידים, וועלכע מיין טאַטע און מיין זיידע פלעגן אָפט דערמאָנען.

פּויערשע שטוב געהערט צום באַלעגוף וואַלקאָווסקי. ער האָט זי אויפגע־
בויט עקסטרע אויף צו פאַרדינגען צו מיין טאַטן.

דער אַריינגאַנג צו אונדז אין שטוב איז דורכן טויער. ביינאַכט פאַרן
שלאָף, פאַרמאַכט מען דעם דאָזיקן טויער מיט אַ דעמבאָוון שטאַנג, וואָס
האַלט זיך אויף צוויי גרויסע דיקע אייזערנע האָקן.

אינעם פירהויז שטייען: דער שפּיז־אַלמער, די פעסלעך קרויט,
אוגערקעס, בוריקעס־ראָסל, ברויט־קוואַס, עפּל־קוואַס, מעד און וואַסער;
די סטופּע צו שטויסן נאַגעלעך און מצה־פאַרפעלעך און מצה־מעל; דער
שפּריצער צו באַגיסן דעם גאַרטן, די ברויט־דיזשע און אַלע אַנדערע
כלים צום קנעטן, באַקן, מייסטרעווען, וואַשן גרעט און דער גלייכן באַלע־
באַטישקייטן. ביי די וועגט געפינען זיך זאסיקעס מיט בולבעס, פרוכטן
און גרינוואַרג. אַ טייל גרינסן ווערן ווינטער־צייט געהאַלטן אין סקליעפּ,
איינגעדעקט מיט שטרוי און זעק.

אין מיטן פירהויז העגט אַ ברייט דיק ברעט אויף גראָבע שטריק,
צוגעבונדן צום באַלקן. דאָס איז די וויג, וואָס דער טאַטע האָט געמאַכט
פאַר אונדז, מיינע צוויי שוועסטער און מיר, וואו מיר וויגן זיך אָפט.

אויף אַ הויכן לייטער גייט מען אַרויף פון פירהויז אויפן בוידעם.
דאָרט שטייען זעק מיט קאָרן, ווייץ, געַרשטן, האָבער, באָב, אַרבעס, גריקע
און הירוש; קערבלעך מיט ברושניצעס, זשוראווינעס, קאַליכעס און
ריאבינעס; ס׳העגגען אויך קרענץ געטריקנטע שוועמלעך און פרוכטן.
דאָרט געפינען זיך אויך די פּסחדיקע כלים, איינגעוויקלט אין היי און שטרוי.

אין דער סטאַדאָלע שטייען אויף באַזונדערע פּלעצער אויסגעבעט מיט
שטרוי, דער פערד, די קו און די ציג. דאָרט האָבן אויך זייערע פּלעצער
דער אָקער, די בראָנע, די גראָבליע, די קאָסע און די יעגער־ביקס*); אַ
פעסל דזשעגעכץ, קעסטלעך מאַזש און סמאָלע, קוליעס שטרוי און
בינטלעך היי.

אַרום דעם דאָך אינדרויסן זיינען פאַראַן אַ סך נעסטן, וועלכע וואָרא־
בייטשיקעס און שוואָלבן האָבן פאַר זיך געמאַכט, ווי אויך אַ טויבן־שלאָק,
וואָס דער טאַטע האָט אויסגעבויט פאַר אונדזערע טויבן. אויף דער הינ־
טערשטער וואַנט פון שטוב ליגן איינע אויף די אַנדערע הונדערטער צע־
זעגטע און צעהאַקטע שייטלעך האָלץ.

די ערשטע צייט האָבן זיך געפונען אין דאָרף עטלעכע בעלנים אויף

---

*) דער טאַטע גייט ניט אויף געיעג, ער האָלט אַבער ווי אַ סך אַנדערע דאָרפּס־לייט, גרייט זיין יעגער־ביקס קעגן אַ וואָלף און אויף אָפּצושרעקן גנבים און רויבער, וועמען ער באַוואַכט אַ סאָד.

אונדזער בעראָזעווע האָלץ און אַנדערע גוטע מינים האָלץ, מיט וועלכע די מאַמע האָט האָלט צו הייצן דעם אויוון. דער טאַטע האָט אָבער צוגע־טראַכט אַ „ספּאָסאָב", אַז די גנבים זאָלן מורא האָבן צו גנבענען אונדזער האָלץ. ער האָט אין אַ צאָל שייטלעך האָלץ אויסגעבויערט לעכער און אַריינגעלייגט אין זיי פולווער. ער האָט די לעכער פאַרשטאָפּט און פאַר־קלעפּט, קיינער זאָל עס ניט דערקענען. צוגלייך האָט ער פאַר זיך געמאַכט סימנים אויף זיי. דער סוף איז געווען, אַז ביי די עטלעכע גנבים זיינען אויפגעריסן געוואָרן די אויוונס ביים הייצן זיי מיט געגנבענטן האָלץ. דאָס האָט אָנגעוואָרפן אַ מורא און מער האָט מען שוין ביי אונדז קיין האָלץ ניט געגנבעט.

וועג איך קום פון חדר אַהיים, זומער־צייט, לויף איך באַלד אַריין אין אונדזער גאָרטן. מיין יינגערער שוועסטער ראָכקע און איך האָבן אין דעם גרויסן גאָרטן אונדזערע אייגענע קליינע גערטנדלעך. מיר האָבן אַליין געמאַכט פיצלעך בייטן, זיי פאַרזייט מיט זריעה אָדער מיט פלאַנצן און אַרומגעצאַמט מיט שטיינדלעך און שערבלעך. יעדער פון אונדז ביידן גיט אַליין אַכטונג אויפן אייגענעם גערטנדל: באַשפריצן עס יעדן טאָג מיט פרישן וואַסער, יעטן די ווילדע גראָזן, א. א. וו. מיר האָבן דאָרט גרינע ציבעלעס, רויטע מאָן־בלומען מיט מאָן־קעפּלעך און גאָלדיקע „רויזן" מיט אַ סך קערנער (סעמעטשקעס).

אין גרויסן גאָרטן נאָענט פונעם צאַם וואַקסן די גרויסע געלע קירבעסן. נאָענט פון זיי פאַרנעמען אַ היפּשן פּלאַץ עטלעכע בייטן קרויט; נאָך דעם גייען בייטן רעטעכער, בוריקעס, מערן (מייערן), ברוקווע, ריבן, אוגער־קעס, חודש־רעטעכלעך. צולעצט קומען ציבעלעס, מאָן, סעמעטשקע־„רויזן", קימל, פּעטרישקע און אַנדערע פלאַנצן.

דער ווינקל־גאָרטן צווישן שטוב און גאַס איז פאַרפלאַנצט מיט פּיין־שמעקנדיקע בלומען פון פאַרשיידענע קאָליר און גרויסן. אינמיטן פון אָט דעם בלומען־גאָרטן געפינט זיך אַן אלטאנקע, וואָס דער טאַטע האָט אויס־געבויט פון שטעקלעך. אַרום יעדן פון זיי האָט ער פאַרזייט אַזוינע זריעה, וועמעס פלאַנצן האָבן זיך געטוליעט צו די שטעקלעך און זיי צוזאַמענגע־פלאָכטן אין וועגט מיט אַ דאַך. אין דער אלטאנקע איז אַלעמאָל קיל און ס׳איז גוט דאָרט צו זיצן אין אַ הייסן זומער־טאָג.

שבת קומען צו מיר צו גאַסט שטעטלשע חדר־יינגלעך. איך פיר זיי אַריין אין גאָרטן און וויז זיי, וויי מיין טאַטע האָט צעאַקערט און צעגראָבן, וויי מיין מאַמע האָט געמאַכט די בייטן זאָן פאַרזייט מיט זריעה. כ׳בין אויך מכבד מיינע געסט מיט אַ סעודה פון גרינסן פון אונדזער גאָרטן און מיט אַרבעס־שייטן, סטרוטשעס באָב און געבאַקטע זאַנגען פון די פעלדער,

וואָס דער טאַטע באַאַרבעט בשותפות מיט פּויערים פון אונדזער דאָרף. די דאָזיקע „סעודה" ווערט ביי אונדז אַ טייל פון אַ שפּיל אַרום כלומרשטע טישן, באַדעקט מיט כלומרשטע טישטעכער און געגרייט מיט כלומרשטער געשיר. עכט זיינען אין אונדזער סעודה נאָר די מאכלים און די געטראַנקען — פרישע קרעניצע־וואַסער און עפּל־קוואַס.

מיין רבי שמעון דער פּאָדריאַטשיק זעגט מיך אַריבער יעדן זמן אין אַ העכערער כיתה (קיטע).

אין פינף זמנים בין איך דורכגעגאַנגען פון דער כיתה, וואָס האָט גע־לערנט חומש מיט אַ ביסל רש"י, ביז דער, וואָס לערנט גמרא מיט תוספות. כ'האָב שוין צוויי מאָל דורכגעלערנט אַלע פינף חומשים מיט רש"י, ווי אויך יהושע, שופטים, שמואל און מלכים פון תנ"ך און איינמאָל אויך די נביאים און כתובים (תהלים, משלי, איוב א. א. וו.). דעם תנ"ך האָט שמעון דער פּאָדריאַטשיק מיט אונדז געלערנט פּראָסט פשוט מיטן פּירוש פון „מצודת דוד ומצודת ציון", אָן שום אויסריידן און פּשטלעך.

גמרא האָב איך אָנגעהויבן לערנען אינעם עלטער פון ניין יאָר, אינעם ווינטער־זמן 1885—1886. דער דאָזיקער לימוד איז מיר צוגערשט ניט געווען אַזוי ליב און אינטערעסאַנט ווי דער תנ"ך. כ'האָב דעריבער גע־לערנט די גמרא אָן איבעריקן חשק. ס'איז געווען גוט, וואָס מיין רבי האָט אָנגעהויבן מיט מיר די גמרא „בבא מציעא" פונעם דריטן פּרק („המפקיד") און נאָך אים דעם צווייטן („אלו מציאות") און ערשטן („שנים אוחזין"). דאָרט האָט זיך גערעדט וועגן בהמות, עופות, תבואה, וואָל, פלאַקס, פּרוכט, געבעקס א. ד. גל. אַלץ זאַכן, וועלכע זיינען מיר געווען באַקאַנט. ביסלעכ־וויז וואר איך דעריבער פאַראינטערעסירט אויך אין דעם לימוד פון גמרא.

מיין סדר־הלימוד ווערט נאָכדעם אַזאַ: יעדן פּרימאָרגן — לערנען גמרא; נאָכמיטאָג — תנ"ך (די נביאים), און אין אָוונט — שרייבן אויף יידיש, לויטן „בריוושטעלער" פון ליאָנדאָר; מנחה און מעריב דאָוונען אין חדר. יעדן לימוד לערן איך מיטן רבין פּיר טעג (פון זונטיק ביז מיט־וואָך). דעם פינפטן טאָג, דאָנערשטיק, מוז איך שוין אַליין קענען אַלץ. דער פּרייטיק איז אָפּגעגעבן פאַר דער סדרה פון דער וואָך. מיר דאַרפן אַלע „מעביר־קריאה־זיין", דורכגיין די גאַנצע סדרה: „שנים מקרא ואחד תרגום", צווי מאָל אין לשון־קודש און איין מאָל אין תרגום־לשון. צוגערשט גייען מיר דורך די סדרה מיט די רש"י צו איר, און פאַרטייטשן יעדעס וואָרט, נאָכדעם לייענען מיר זי מיטן ניגון פון די טראָפּ, ווי עס לייענט אַ בעל־קורא אין בית־מדרש ביים דאָוונען. צולעצט חזרן מיר איבער די גאַנצע סדרה לויטן „תרגום אונקלוס" (איבערזעצט אין אַראַמייאיש, די שפּראַך, וואָס די יידן האָבן אַמאָל גערעדט, און אין וועלכן לשון עס זיינען

אויך געשריבן אַ צאָל קאַפּיטלעך תנ"ך און דניאל און עזרא). אַ חוץ דעם לייענען מיר נאָך אויך די „הפטרה" און „שיר השירים" מיטן ניגון פון דעם טראָפּ.

„שיר השירים" קען איך דעריבער אויף אויסווייניק, אַזוי גוט ווי „ברכי נפשי", כ'קאָן אָבער נאָך ניט אַלץ פאַרטייטשן ווי דאָרט. כ'ווייס נאָר, אַז „שיר השירים" איז דאָס אויסדערוויילטע „געזאַנג פון אַלע געזאַנגען", ווייל ס'באַזינגט די ליבשאַפט צווישן דעם „אויבערשטן" און דער „כנסת ישראל" — די יידישע אומה. אַזוי האָט דאָס אונדז דער רבי דערקלערט פאַר פּסח, ווען ער האָט מיט אונדז געלערנט אין מיטן וואָך „שיר השירים". ער לערנט אונדז יעדע מגילה פאַר דעם יום־טוב, וואָס מען לייענט זי ביים דאַוונען אין בית־מדרש.

מיר האָבן שוין דורכגעלערנט אַלע פינף מגילות. מער ווי אַלע איז מיר געפעלן די מגילה „רות" פון ערב שבועות, וואָס האָט מיר דערמאָנט אין אונדזערע פעלדער אין אקמענע און קאַצישאָק. אַ שיינע מעשה איז די מגילה „אסתר" פון ערב פורים. זי ענדיקט זיך מיט אַ גוטן סוף. אַזוי ווי אין דעם פּאַקנטרעגערס מעשה־ביכלעך, וועלכע כ'לייען איצט אָפּט. די מגילה „קהלת" פון חול המועד סוכות האָבן מיר געלערנט סוף זומער־דיקן זמן — פאַרן אויפהערן גיין אין חדר. דעם גרעסטן טייל האָב איך ניט פאַרשטאַנען און דאָס איבעריקע איז מיר ניט געווען געפעלן.

לייכט און קלאָר לייענט זיך מיר די מגילה „איכה" פון ערב „תשעה באָב". דער רבי האָט צוגלייך געלערנט מיט אונדז די מעשיות פון דעם חורבן בית המקדש אין דער גמרא „גיטין". אַלץ איז דאָרט געווען קלאָר און מוראדיק. מיר האָבן אַלע, דער רבי און די תלמידים, פאַרגאָסן טרערן אויפן חורבן פון ירושלים און דעם גרויסן בראָך פון אונדזער יידישן פאָלק.

דורך אָט די און אַנדערע מעשיות איז מיר די גמרא געווארן וואָס וויטער אַלץ נעענטער.

קאַפּיטל זיבעצן

דער נייער ארון־קודש

מיין פעטער יאַנקל־משה דער סטאָליער איז אַוועקגעפאָרן קיין לאָנדאָן צוזאַמען מיט דער מומע האָדע און מיט זייער יינגעלע דוד־הירש. אין זיין שטוב, אַ טייל פונעם זיידנס, האָט זיך אַרייניגעקליבן זיין און מיין מאַמעס שוועסטער, די מומע בת־שבע, מיטן מאַן משהטשיק דעם שוסטער און זייערע צוויי קלייניע יינגלעך, ראַכמילקע און זעלקע, אַ נאָמען נאָכן פעטער זעליג, וואָס איז געפאַלן אינעם טערקישן קריג.

דער פעטער משהטשיק, אַ זון פון מיין עלטער־עלטער פעטער ראובן

דער טעפּער, איז אַ גוטער באַלמעלאָכע. ער נייט אויף פיינע שטיוול, שיך און קאַמאַשן; פאַר מיר האָט ער געמאַכט אַ פּאָר שטיוועלעך פון רויטן סאָפיאַן. מיך אינטערעסירט אָבער מער סטאָלעריי. ווען כ׳קום אַמאָל אַריין צום פעטער משהטשיק, קוק איך וויניקער אויפן שוסטער־וואַרשטאַט ווי אויפן בילד פונעם קייסער אַלעקסאַנדער דעם צוויטן, וואָס ליגט אַ טויטער, צעריסן פון אַ באָמבע. כ׳האָב געפרעגט דעם פעטער משהטשיק: ווער האָט דעם קייסער דערהרגעט און פאַרוואָס? האָט ער מיר געזאָגט, אַז דאָס האָבן געטאָן „ניליסטן", וואָס זיינען קעגן קייסאָרים.

אָפּטער ווי אומעטום בין איך אין בית־מדרש. דאָרט איז איצט די גרעסטע סטאָליאַרניע אין מיישעגאָלע. סטאָליאַרעס און שניצערס אַרבעטן דאָרט יעדן טאָג פון נאָכן דאָוונען שחרית ביז נאָענט פון מנחה.

די נייע בימה מיט די פיין־געטאָקטע שטאַכעטן אַרום איר און אַרום די טרעפּ, וואָס פירן צו איר, איז שוין פאַרענדיקט. ס׳איז שוין אויך פאַר־טיק דער נייער שולחן אויף דער בימה, ווי אויך די טרעפּ, מיט שטאַ־כעטן פון ביידע זייטן, וואָס פירן צום ארון־קודש. אַצינד אַרבעטן די סטאָ־ליאַרס און די שניצער אויפן נייעם ארון־קודש. ווען איך שטיי און באַ־וואונדער זייער אַרבעט, שטעל איך זיך פאָר, אַז אַזוי האָט געאַרבעט בצלאל בן־אורי אין משכן פון מדבר, אויף דער באַשטעלונג פון משה רבינו!

די שניצערס האָבן אויסגעשניצט צוויי ריזיקע „כרובים" און איצט באַגילדן זיי ביידן. זיי האָבן אויך געמאַכט צוויי גרויסע לוחות, ניט קיין שטיינערנע ווי משה רבינוס, נאָר הילצערנע, וויס ווי שניי. די גרויסע אותיות אויף אָט די לוחות זיינען אויסגעשניצט פון שוואַרצן עבן־האָלץ, אַריינגעפּאַסט אינווייניק און אייגעקלעפּט מיט סטאָליאַרסקן קליי. מ׳קאָן זיי קיינמאָל פון דאָרט ניט אָפּמעקן. פון שוואַרצן האָלץ זיינען אויך גע־מאַכט די צוויי זיילן פון ביידע זייטן ארון־קודש, וועלכע שטייען אין קאָ־רעטקעס פון ברוינעם נוסן־האָלץ.

די באָבע און אירע גבאיטעס גרייטן שוין צו פאַרן נייעם ארון־קודש נייע פרוכתן, איינעם, אַ ווייסן, פאַר יום־כיפור. ביים „גרויסן פעטער", דעם זיידנס ברודער, יאַנקל אַראָנאָוויטש, האָט די באָבע געקראָגן אַ מתנה — די גויטיקע סאַמעט און זיידנס פאַר די נייע פרוכתן. די באָבע האָט שוין אויך פאַרטיק אַן אוראַלט, ווי אַזוי די פרוכתן און די אויסהאָפּטונגען זאָלן אויסזען. מיין טאָטע אָבער באַנוגנט זיך ניט דערמיט. ער וויל מ׳זאָל באַ־נייען דעם נייעם ארון־קודש מיט אַ נייער ספר תורה. ער פירט עס אויך דורך מיט דער הילף פון זיין חברה „עין יעקב."

מיין טאָטע געהערט צו פאַרשיידענע חברות. נאָר אָפּגעגעבן מיט לייב און לעבן, ווי די מאָמע זאָגט, איז ער פאַר דער חברה „עין יעקב". ווינ־טערדיקע פרייטיק־צו־נאַכטסן, נאָכן עסן, גייט ער אין דעם ערגסטן ווינטער

פון דאָרף אין שטעטל צום לימוד פון „עין יעקב". אין די זומערדיקע שבתים, וועָן עס ווערט געלערנט שבת נאָכמיטאָג, נעמט מיך דער טאַטע מיט אין בית־מדרש. וועָן כ׳בין געווען קליין, פלעגט ער מיך האַלטן אויף זיין שויס. איצט זעצט ער מיך אַוועק לעבן זיך און וויל כ׳זאָל, אַזוי ווי ער, איינהאָרכן זיך צום זאָגער און צוגלייך אַרייגקוקן אין „עין יעקב" מיט די פילע פירושים. וואָס ליגט אָפן פאָר אונדז.

דער טאַטע לערנט אויך אַמאָל אַ פרק משניות אָדער אַ בלאַט גמרא. באַזונדער אָבער האָט ער האָלט צו לייענען „עין יעקב" (די גמרא־מעשיות) און נאָך האָלטער האָט ער דאָס צו הערן זאָגן און דערקלערן דעם רבין פון דער חברה, זיין גוטן פריינט בערטשיק שאַפירא. בערטשיק איז אויך דער רבי פון דער חברה תנ״ך, און דער טאַטע קומט אים אויך הערן לערנען „נביאים" און „כתובים" מיטן פירוש פונעם „קעמפענער". מער צייט אָבער גיט אָפּ מיין טאַטע פאָר דער חברה „עין יעקב". ער זאָרגט, זי זאָל האָבן געוואָג הכנסה צו צאָלן שכירות דעם רבין און צו קאָנען קויפן געוואָג עין־יעקבס, פאָר יעדן איינעם, וואָס וויל אין דעם אַריינקוקן.

בערטשיק שאַפירא, אַ הויכער שלאַנקער יונגערמאַן מיט אַ טונקל־ברוינעם שפּיציקן בערדל, איז אַ וואויל־לערנער און אַ פיינער זאָגער פאָר אַן עולם אַרום אַ טיש. ער איז דער בעסטער מלמד אין שטעטל, זיצט אין מזרח־וואַנט און מישט זיך שטאַרק אין קהלשע ענינים. ער ווערט שפּעטער דער סטאַראָסטע פון דער אָפּיציעלער יידישער געמיינדע אין מיישעגאָלע.

אַזוי גיך ווי די סטאָליאַרעס און די שניצערס האָבן אָנגעהויבן אַרבעטן אויפן נייעם ארון־קודש האָט מיין טאַטע זיך געגנומען עוסקן, אַז די חברה „עין יעקב" זאָל באַנייען דעם ארון־קודש מיט אַ נייער ספר תורה. די חברה האָט דאָס אים איבערגעגעבן דורכצופירן. דער טאַטע באַשטעלט אַ ספר תורה ביי שמואל־יאַנקל דעם סופר, וועמעס עלטערן, מענדל און בריינע, און שוועסטער (מיין מומע) מינע, וואוינען אין שטעטל. וועָן דער סופר האָט פאַרטיק אַ „יריעה" פאַרמעט, ברענגט ער עס צו אונדז אין דאָרף. די מאַמע וואַשט די הענט איידער זי רירט אָן דעם פאַרמעט; זי וויקלט עס איין אין אַ פרישן לייוונט און פאַרשליסט עס אין קאַמאָד. דער טאַטע האָט שוין אויך באַשטעלט אין ווילנע זילבערנע קרוינען און אַ זילבערנעם טאָווול פאָר דער נייער תורה. די מומע לאהקע און אַ טייל חברטעס אירע נייען שוין אויס גאָלדענע אותיות אויף סאַמעט, פון וועלכן זיי וועלן מאַכן מענטעלעך פאָר דער נייער ספר תורה. ביי אונדז אין קאַמאָד ליגט שוין אויך אַ לאַנגער זיידענער גאַרטל פאָר איר.

אונדזער קאַמאָד איז זייער אַ שיינער. ס׳האָט אים פאָר אונדז געמאַכט דער פעטער משה־יאַנקל. דער אויבערשטער שופלאָד האָט אינווייניק עט־

לעכע קליינע שופלאדלעך און קעסטלעך מיט פּאַרבאַרגענע עפּעטונגען. דאָרט ליגן דעם טאָטנס פּאַרשיידענע פּאַפּירן און חפצים. וועמען כ׳בין אין דער היים, פּאַרגעס איך זיך צו מאַכן דאָרט אַ טאָלק. די מאַמע וויל דאָס ניט ליידן. זי זאָגט, אַז דער טאָטע קאָן נאָכדעם ניט געפינען אַ זאַך וואָס ער דאַרף. דאָך איז די מאַמע ניט אַזוי שטרענג ווי מיט יענעם שופלאָד, וואו זי האַלט פּאַרשלאָסן די הייליקע יריעות. זי עפנט אים אויף נאָר מיר צו וויזן, אַז דאָרט ליגט די „רייניקייט". זי גיט אַ קוש דעם לייוונט אָרום דעם הייליקן פּאַרמעט און פּאַרשליסט דאָס צוריק. איר פּנים שיינט פּאַר נחת, וואָס די יריעות פּאַרמערן זיך און באַלד וועט דער נייער ארון־קודש ווערן באַנייט מיט אַ נייער ספר תורה.

*
**

דער זיידע האַלט ניט פון שפּילן אין קאָרטן. ער זאָגט, אַז אַ גוטע אָדער אַ שלעכטע קאָרט איז אַ צופאַל. ניטאָ, זאָגט ער, אין דעם מער שכל, ווי אין וואָרפן גורל, שפּילן אין לאָטעריי אָדער ציען קניפּלעך. מיין טאָטע, וואָס קען יעדע קאָרטן־שפּיל און רעכנט זיך פּאַר אַ גוטן שפּילער, האָט דערצו באַמערקט:

— אַרייַנקריגן אַ גוטע אָדער שלעכטע קאָרט איז טאַקע אַ צופאַל. די קונסט אין קאָרטן־שפּילן באַשטייט אין געווינען אַ שפּיל, אָדער עס ניט פאַרלירן אויך מיט שלעכטע קאָרטן.

מיין טאָטע האָט מסתמא קלוגע איינפאַלן אין זיין שפּילן אין קאָרטן. פונדעסטוועגן האַלט איך מער פון זיין שפּילן אין שאַך אָדער אפילו אין דאַמקעס, אין וועלכע כ׳זע מער חכמה. פּערזענלעך האָב איך מער הנאה פון שפּילן זיך אין דרויסן: אין סאָלדאַטן, אין פּאַרמעסטן זיך ווער עס קאָן לויפן שנעלער, אַריבערשפּרינגען גראָבנס, זיך וואַרפן ווינטער־צייט מיט הויפנס שניי, זיך גליטשן א. ד. גל.

פון די שטוביקע שפּילן געפעלט מיר דאָס שפּילן מיט וועלישענע ניס, דורך טרעפן זיי מיט אַ בלייענעם רעסל. כ׳האָב אויך האַלט אַלע אַנדערע שפּילן, אין וועלכע מ׳דאַרף זיך באַוועגן און זיין טעטיק. אויב מ׳וויל זיצן אויף אַן אָרט, געפעלן מיר די פּאַרשיידענע שפּילן פון מיין מומע לאהקעס חברטעס אין „פּאַנדן", וואָס ענדיקן זיך צום סוף אין לוסטיקע איינפאַלן אין פּריילעכע צוטראָכטענישן.

דער זיידע נעמט ניט קיין אַנטייל אין קיין שום שפּיל. ס׳איז מיר דעריבער געווען אַ חידוש, וועמען ער האָט מיר געזאָגט, כ׳זאָל דעם אָוונט גאָרניט לערנען, נאָר זיך שפּילן, און טאָקע מיט אים, אין קאָרטן...

פּאָסירט האָט דאָס אין דער נאָכט פון „ניטל". דער זיידע האָט מיר

דערקלערט, אַז אין אָט דער נאַכט איז געבוירן געוואָרן דער „יוזל", אַ פֿאַרצייטיקער ייד, וואָס האָט געזאָגט, אַז ער איז „משיח". די קריסטן גלויבן אין דעם און פֿאַרגעטערן אים. יידן אָבער דערוואַרטן פון משיחן, ער זאָל אויסליזן אונדזער יידישן פֿאָלק פון גלות און אונדז באַפרייען פון גזירות און רדיפות, און אייַנפירן שלום און יושר אויף דער וועלט. מיר זיינען דעריבער זיכער, אַז דער אמתער משיח און די אמתע גאולה זיינען נאָך ניט געקומען. יידן זיינען זיך דאַרום נוהג ניט צו לערנען קיין תורה אין דער דאָזיקער נאַכט פון ניטל, נאָר פֿאַרנעמען זיך ליבער אפילו מיט אַזאַ פּוסטן שפּיל ווי קאָרטן.

דאָס קאָרטן־שפּילן, וואָס דער זיידע האָט מיט מיר געשפּילט אין דער נאַכט פון ניטל איז געווען זייער אַ פּשוטס, שוין צו פּשוט. דער זיידע האָט אויסגעלייגט די קאָרטן אויף דער אַנדער זייט און אונדזער שפּיל איז באַשטאַנען אין טרעפן וואָס פֿאַר אַ קאָרט דאָס איז?... כ׳בין גיך געוואָרן מיד און שלעפּעריק און אונדזער שפּיל איז געבליבן ניט פֿאַרענדיקט.

קאַפּיטל אַכצן

צוליב אַ הילצערנעם אַפּגאָט

ס׳איז ווידער זומער און כ׳בין ביי טאַטע־מאַמען אין דאָרף. כ׳בין אָבער איצט אַ גמרא־יינגל און טאַטע־מאַמע וויל כ׳זאָל זיך פירן אַנדערש ווי פֿאַראַיאָרן. כ׳דאַרף זיך ניט מער שפּילן מיט אונדזער שיינער שוואַרצער קעצל, נאָר עס איבערלאָזן אינגאַנצן צו מיין קליינינקער שוועסטערל דאָבעלע. ווען לעוואָשקע און זאָשקע, די יינגערע קינדער פון אונדזער שכן קאָוואַלעווסקי, קומען זיך שפּילן צו אונדז אויפן געהעפט מיט מיין יינגערער שוועסטער ראָכקען, דאַרף איך זיך ניט מישן אין זייער שפּיל, נאָר אַריינגיין אין שטוב און אַריינקוקן אין דער גמרא.

איצט זאָגן מיר אָן דער טאַטע און די מאַמע כ׳זאָל מער ניט גיין זיך שפּילן מיט די קינדער פון פּעליקס אַנדריקייטשעס, וועמעס שטוב אויף דער אַנדערער זייט גאַס איז פונקט אַנטקעגן אונדזער שטוב. אין דעם איז אָבער ניט שולדיק די גמרא, נאָר, להבדיל, אַ הילצערנער אָפּגאָט. פּאַסירט האָט עס אַזוי:

פּעליקס און די פּעליקסיכע זיינען ניט געווען אין דער היים. זייערע קינדער האָבן מיך געפרופן זיך שפּילן מיט זיי אין שטוב, אָנשטאָט, ווי אַלע־מאָל, אויף זייער אָדער אונדזער געהעפט. אין מיטן שפּיל האָבן זיי מיר אָנגעוויזן אויף זייערע משונהדיקע הייליקע בילדער אויף דער וואַנט, און

אַנגערופן יעדן הייליקן ביים נאָמען. אויף איין געשטאַלט, אַ באַגילדעטע פיגור, האָבן זיי געזאָגט: דאָס איז דער „פאַן־באָג" (האַר־גאָט). כ׳האָב געטעהנט, אַז דער אמתער גאָט איז אַ לעבעדיקער און וואויבט אויפן הימל; דאָס אָבער איז גאָר אַ הילצערנע פיגור. פעליקסעס קינדער האָבן מיך געסטראָשעט, אַז דער „האַר־גאָט" וועט מיך באַשטראָפן פאַר אַזוינע רייד. כ׳האָב דעריבער אָפגעשניטן מיט אַ מעסערל אַ שטיקל פיגור, צו באַווייזן, אַז ס׳איז אַ הילצערנע. די קינדער זיינען געווען דערשטוינט און דער־שראָקן. אונדזער שפיל איז געוואָרן צעשטערט.

ווען זייערע עלטערן האָבן זיך דערוואוסט דערפון, האָבן זיי געזאָגט מיין טאַטע־מאַמען, אַז אַ שטעטלשן יינגל וואָלטן זיי פאַר אַזאַ פאַרברעכן שטאַרק באַשטראָפט. נאָר מיך, אַ דאַרפישן, זאָלן מיינע עלטערן אַליין באַשטראָפן.

דער טאַטע האָט מיך ניט באַשטראָפט, נאָר געשטראָפט, וואָס דאָס שמאַרצט לענגער, ווי די מאַמע זאָגט: „אַ קלאַפּ פאַרגייט, אַ וואָרט באַ־שטייט". דער טאַטע האָט מיך שטאַרק אויסגעמוסרט פאַר מיין „אַקט". ער האָט געזאָגט, אַז באַליידיקן אַ צווייטנס אמונה איז אַ גרויסע עבירה. דערביי האָט ער מיר דערקלערט, אַז די עלטערע אַנדריקייטשעסעס זיינען ניט קיין געצענדינער. זיי גלויבן אויך אין אַ „גאָט אין הימל". זיי מאַכן נאָר בילדער, ווי אַזוי זיי שטעלן זיך אים פאָר: זיי מעגן דאָס טאָן; די תורה, וועלכע פאַרבאָט דאָס, איז געגעבן געוואָרן נאָר צו אונדז יידן.

נאָכדעם ווי דער טאַטע איז אַרויס פון שטוב האָט די מאַמע מיר גע־געבן אַן עקסטרע פּאָרציע מוסר פאַר מיין „אויבערחזרן די שפּרוכן" פון נאַרישע שטעטלשע יינגלעך, ווען עס קלינגט דער קלויסטער. זי זאָגט, אַז אַ גמרא־יינגל, ווי איך בין, האָט שוין געמעגט האָבן מער שכל און פאַר־שטיין, אַז אונדזערע שכנים, וועלכע גייען אין קלויסטער „זיך מאָליען", זיינען — אויף זייער שטייגער — „גוטע און פרומע לייט."

***

אונדזער שפיל אין סאָלדאַטן הויבט זיך אַן יעדן זומער נאָך די מא־נעווערס פונעם רוסישן חיל ניט ווייט פון מיישעגאָלע.

די רוסישע סאָלדאַטן קומען אַן אין שטעטל פון מערב־זייט. אַנגעטאָן אין ווייסע מונדירן מיט ווייסע היטלען, מאַרשירן זיי, מיט מוזיק און געזאַנג, דורך דער גאַנצער לענג פון דאָרף און שטעטל, אויפן וועג צו ווילנע. פאַראויס רייטן אויף פיין־פאַרפוצטע פערד די הויכע מיליטערלייט. דעם גרעסטן אויפזען מאַכט דער געוועראַל גאַנעצקי, א מיטל־וואוקסיקער, פעסט־געבויטער גרויער מאַן. זיין ברוסט איז באַדעקט מיט גאָלדענע

מעדאַלן אוו קאַלירטע זיידענע לענטעס. אין דאַרף אוו אין שטעטל רימט מען אים, אַז ער האָט מיט ניין יאָר צוריק (1877) געוואונען די מלחמה בייַ פּלעווענע, אוו האָט געגומען אין פּלען דעם גרויסן טערקישן העלד אָסמאַן פּאַשאַ, וועמעס שוואַרד ער טראָגט אויף זיך.

די גרויסע רוסישע אַרמיי פּאַרבלייבט אַ געוויסע צייט אין מייַשעגאָלע. די הויכע מיליטער־לייט שטייַען אין אין קאַנצעלאַריע. אין אָוונט שפּילט אין דרויסן לעבן זייַערע פּענצטער די מיליטערישע קאַפּעליע. די אָפּיצערן וועלן אייַנגעקוואַרטירט אין באַלעבאַטישע הייַזער, איינער אָדער צוויי בייַ מיין זיידן אין שטוב. אין דאַרף בייַ אונדז שטייַען נאָר די פּראָסטע סאָל־דאַטן. זיי שלאָפן אין די גומענער אוו אין די שייַערן אויפן פּרישן הייַ. די סאָלדאַטן האָבן אַלע מיט זיך קלייַנע טיפּע שיסלען אוו קורצע לעפּל פּון פּאָליר־טן פּיל־פּאַרביקן האַרטן האָלץ. וועלן „מ׳טרובעט אויף קאַשע״ גייַען זיי דערמיט צום סוף שטעטל, וואו עס שטייַען די גרויסע קאָכעדיקע שוואַרצע קעסלען מיט קאַשע אוו קאָפּוסטע, וואָס מ׳טיילט אויס צוזאַמען מיט לעבלעך שוואַרצן ברויט צו אַלע סאָלדאַטן.

אַזוי גיך ווי דאָס רוסישע מיליטער פּאַרלאָזט מיישעגאָלע, הויבן אָן שטעטלשע יונגען צוגרייטן די שפּיל אין סאָלדאַטן. זיי רופּן צוזאַמען יינגלעך פּון אַלע חדרים צום גרויסן פּלאַץ ביים קאָזיאָנעם תּבואה־מאַגאַזין לעבן פּריצישן סאָד, רעכטס פּון וועג קיין ווילנע. דאָרט, הינטערן מאַגאַזין, זיינען פּאַראַן אַ סך באַהעלטענישן. אין אייַנעם פּון זיי זיינען שפּעטער באַהאַלטן אונדזערע „כלי־זיין״ (הילצערנע שוועַרדן אוו שפּיזן) אוו מונדירן (ווייסע „רובאַשקעס״, אַדער בלוזעס). אָט דער פּלאַץ האָט אויך די מעלה, וואָס מ׳קאָן זיך דאָרט הינטערן מאַגאַזין פּיין שפּילן, אוו פּון גאַס זאָל מען עס כלל ניט באַמערקן.

די שפּיל קומט געווייַנלעך פּאָר שבת בייטאָג נאָכן קוגל, וועלן די טאַטעס לייגן זיך צו שלאָפן. אַזוי גיך ווי מיין טאַטע שלאָפט אין, שלייך איך זיך אַרויס פּון אונדזער דאַרפישער שטוב אוו לויף אַוועק צו דעם תּבואה־מאַגאַזין פּון שטעטל. איך „מעלדע״ זיך אין „שטאַב״, קריג אַ ווייסע בלוזע אוו אַ הילצערן שוועַרד פּון אַן „אָפּיצער.״

אַן אָפּיצער בין איך געווען צוליב יהושע בן־נון — צוליב דעם, וואָס כ׳האָב געלערנט אין תנ״ך זיינע מלחמה־פּלענער, אוו איינעם פּון זיי דערציילט פּאָר די „געשיכטן״ אַלטערקע בערטשיק דעם פּורמאַנס, בערקע אייזיק לענטשנערס, ברוכקע דער „בלינדער״ א. א. וו. דער פּלאַן, וועלכע כ׳האָב זיי איבערדערציילט איז געווען:

פּאַרשטעקן אַ צאָל סאָלדאַטן הינטערן לאַגער פּון שונא. אַנטלויפן כלומרשט פּאָר אים אַנהויב מלחמה. אומקערן זיך צוריק, וועלן ער יאָגט זיך אַוועק ווייט פּון זיין פּאָזיציע, אוו אים אַטאַקירן. אַרויסרופן צו הילף

די פֿאַרשטעקטע סאָלדאַטן פון זייער לויערונג, אים צו באַפֿאַלן אין זיין אייגענעם לאַגער. דער שונא האָט דעמאָלט קעגן זיך די מלחמה פון הינטן אַן פון פֿאָרנט, און ס׳ווערט פון אים אַ „בארג אש״...

מיין רבי רפאל ראובן (טונקל), ביי וועמען כ׳לערן זינט שמעון דער פֿאָדריאַטשיק האָט זיך אַרויסגעקליבן פון מיישעגאָלע, האָט שבת בייטאָג זיך פֿאַרשפּעטיקט צו עפענען דעם חדר. עטלעכע יינגלעך האָבן פֿאַרגעסן שלאָגן מיר זאָלן דערווייל שפּילן אין סאָלדאַטן. עליע־בערקע שלום ישראלס און איך, ביידע אָפּיצערן ביי דער שטעטלשער שפּילערייַ לעבן תבואה־מאָגאַזין, ווערן באַשטימט אָנצופירן מיט דער שפּיל.

די בלאָטע אויף יורסדיקע, ניט ווייט פון אונדזער חדר, ווערט די גרענעץ צווישן אונדזערע צוויי מחנות: עליע־בערקעס אין מזרח־זייט און מיינע אין מערב־זייט. דער אָפּמאַך איז, אַז נאָך יעדער „שלאָכט״ דאַרפן די סאָלדאַטן צוריקקערן זיך יעדערער צו זיין מחנה. ווער ס׳בלייבט אין צווייטנס זייט, ווערט „געפֿאַנגענען אין פֿלען.״

עליע־בערקע שטעלט־אויס זיינע סאָלדאַטן אַלע אין איין שורה. שטעל איך אויס מיינע קעגן זיינע בייַדע פֿליגל און גיב פֿלוצלונג אַ קאָמאַנדע זיי צו אַטאַקירן. מיינע סאָלדאַטן רינגלען שנעל אַרום עליע־בערקעס פון אַלע זייטן און דערקלערן זיי פֿאַר געפֿאַנגענע. עליע־בערקע שרייט: ס׳איז אַ שווינדל; ער באַפֿעלט זיינע סאָלדאַטן: „לאָזט זיך ניט נעמען אין פֿלען!״ כ׳לייג פֿאָר מיר זאָלן אונדזערע מחנות אַוועקשטעלן אויף די פּריערדיקע פֿלעצער און אָנהויבן די שפּיל פון דאָס נייַ. עליע־בערקע הויבט ליבער אָן יאָגן מיינע סאָלדאַטן, וועלכע זיינען איצט נאָענט צו זיין זייט פון דער בלאָטע. מיט דער אויסנאַם פון איינעם לויפן זיי אַלע אַריבער אויף מיין זייט. דער איינער, אַ קליין יינגל, וואָס איז געווען הינטערשטעליק, איז שוין אויך נאָענט צו אונדזער מחנה. עליע־בערקע לויפט אים פֿאַרשטעלן דעם וועג. כ׳וואַרן אים, עליע־בערקען, זיך ליבער צוריקקערן, וואַרעם אויב ער שטעלט אַ פוס אויף אונדזער זייט גרענעץ, קריגט ער „מיט אַ קויל אין קאָפּ״. ער קערט זיך אָבער ניט אום. ווער איך אין כעס. כ׳פֿאַרגעס אַז אונדזער מלחמה איז „אויף צו פלייסן״ און דערלאַנג אים מיט אַ „קויל״ (אַ שטיין) אין קאָפּ...

ווען עליע־בערקע פֿאַלט אַנידער אַ צעבלוטיקטער, דוכט מיר אַז כ׳האָב אים דערהרגעט... און באַלד וועלן מיך אַרומרינגלען זיינע נאָענטע קרובים, די „גואלי הדם״, וועלכע דאַרפן נקמה נעמען פֿאַר זיין פֿאַרגאָסן בלוט... כ׳האָב דאָס ניט געטאָן „במזיד״, נאָר „בשוגג״ (אומגערן), דאַרף איך אַנטלויפן אין אַן „עיר מקלט״... וואו דאָס איז, וויס איך ניט, נאָר סיי־ווי הויב איך אָן לויפן... כ׳שפּרינג אַריין אין אַ גאָרטן און לויף צום

דאָרף... פאַרבייליפּנדיק הינטער עליע־בערקעס שטוב, דוכט מיר, אַז זייער גאַנצע הויז־געזינד לויפט מיר נאָך: זיין טאַטע־מאַמע, זיין באָבע, די עלטסטע שוועסטער און די יינגערע, גנעדקע סאַלאָוויטשיק, וועלכע האָט מיט מיר צוזאַמען געלערנט ביים לערער לוריע; דער עלטסטער ברודער מאָטע־מענדקע און דער יינגסטער, כאַצקעלע, וועלכער גליטשט זיך ווינטער מיט באָרווסע פיס אויפן אייז...

כ׳לויף ווייטער. כ׳בין שוין אין די דאָרפישע פעלדער. כ׳שלייך זיך דורך די מעזשעס צווישן הויכע זאָנגען תבואה און פאַרביי קוסטעס, וועלכע קאָנען מיך פאַרשטעלן און פאַרבאָרגן... מיין פּחד ווערט אָבער ניט קלענער, נאָר גרעסערע. כ׳טראַכט וועגן מיין טאַטע־מאַמען: וואָס וועלן זיי זאָגן?... און די באָבע?... דער זיידע?... מיר דוכט זיך, כ׳הער דעם טאַטנס קול:

— אַלע יידישע נשמות, אויך דיינע צווישן זיי, זיינען געשטאַנען אויפן באַרג סיני און געהערט דעם געבאָט: „לא תרצח״ (זאָלסט ניט מאָרדן)!

די מאַמע רעדט ניט. זי וויינט נאָר: — כ׳גיס דיר „גאָלד אין האַלדז״ און דו ברענגסט אויס דעם טאַטנס פראַצע אויףווילדע שפּילעריייען און געשלעגן.

די באָבע דבורה וויינט קיינמאָל ניט. זי ביזערט זיך אויך ניט אויף מיר. ביי איר בין איך נאָך אַלץ אַ קינד. זי וועט זאָגן:

— אַ קינד, בלייבט אַ קינד; וועלן ס׳פאַרשפּילט זיך, פאַרגעסט דאָס אַלץ, וואָס עס האָט געלערנט...

דער זיידע שמואל־איטשע וועט איר ענטפערן:

— כ׳האָב געוואוסט, אַז דאָס וועט זיין דער סוף. אַ יידיש קינד, וואָס שפּילט זיך מיט שקצים און שיקסעלקעס, לערנט זיך אָפּ עשוס דרכים (אייסעוווס פּירונגען — „ועל חרבך תחיה״ — פאַר עפּעס אַ האָר זיך כאָפּן שלאָגן).

ענלעכס האָט דער זיידע דאָך געזאָגט אפילו דעמאָלט, וועלן אַ „שיקסעלקע״ האָט מיר געוואָרפן מיט אַ שטיין אין קאָפּ, דערפאַר, וואָס איך בין ניט אַריין צו זיי אין גאָרטן זיך שפּילן, נאָר געשפּילט זיך אין דרויסן מיט די קינדער פון די וועבער יאַנקל און מאיר.

כ׳האָב עס דעמאָלט ניט אויסגעזאָגט דער באָבען, און וועלן זי האָט דערזען מיין וואונד איז שוין געווען אָנגעוואַקסן „ווילד־פלייש״. זי האָט געבעטן דעם צירולניק מיר אויסצוברענען מיט לאַפּיס, וואָס דאָס האָט שטאַרק וויי געטאָן. דאָך וואָלט איך געלערן לענגער אויף זיך נאָך גרעסערע יסורים, אַבי עליע־בערקע זאָל בלייבן לעבן.

וואו איז ער איצט? לעבט ער נאָך? מאַטערט ער זיך? זיצן לעבן אים זיין טאַטע־מאַמע? זיינע שוועסטער און ברידער? יאָגן זיי מיך ניט

מער? האָט זיין טאַטע שוין געריידט מיט מיינעם? מיין טאַטע דאַרף איצט זיין אין בית־המדרש, וואו ער זיצט צוזאַמען מיט דער חברה „עין יעקב" און האַרכט זיך איין צו זייער זאָגער, זיין פריינט בערטשיק שאַפּירא, וועל־כער טייטשט אויס שיין יעדן וועכטל און יעדע מעשהלע פון אָט דעם ספר, אין וועלכן דער טאַטע קוקט צוגלייך אַריין.

עס הויבט אָן טונקלען. איך טראַכט: דער טאַטע האָט שוין פאַרענ־דיקט דעם שלש־סעודות, אָפּגעזונגען די זמירות און זינגט שוין איצט אליקום צוגזערס ליד „די זון איז פאַרגאַנגען אין מערב־זייט מיט אירע רויטע פלאַמען"...

די טונקלקייט ווערט געדיכטער. דער טאַטע מוז שוין זיין ווידער אין בית־המדרש. אין דער צייט זינגט ער דאָך מיטן עולם קאַפּיטלעך תהלים פון „ליקוטי מזמורים": ער אַ פסוק, און דער עולם אַ פסוק.

ס׳באַפאַלט מיך פלוצלונג אַ שרעק, צי מיין שוואַכע מאַמע ווערט עס אויסהאַלטן, ווען זי ווערט זיך דערוויסן פון איר אומגליק. כ׳מוז צולויפן אין שטוב זען, וואָס זי מאַכט?

איך שלייך זיך אַריין אין דער פינצטער און לייג זיך אַוועק אויפן שלאָפּבאַנק היטערן וואַנט־אויוון. פון פאָדער־שטוב הער איך דער מאַמעס קול און איר תפילה: „גאָט פון אברהם"... איך וואונדער זיך, צי זי הערט ווי מיין האַרץ קלאַפּט ווי אַ פויק און אין מיין קאָפּ רוישט ווי אין אַ מיל. כ׳טראַכט: אפשר זיינען די דאָזיקע קולות ניט פון מיין האַרץ און קאָפּ, נאָר פון דער ערד, פון וואַנען עס שרייט עליע־בערקעס בלוט. כ׳וויל פרעגן דער מאַמען, צי זי הערט אויך די ערד שריין? נאָר שאַטנס רינגלען מיך אַרום. מסתמא זיינען עס די „גואלי־הדם", עליע־בערקעס נקמה־נעמער, און פאַרשטאָפּן מיר דאָס מויל. כ׳וויל קלאַפּן מיט די הענט און פיס אין וואַנט, די מאַמע זאָל מיך דערהערן, נאָר די שאַטנס האַלטן מיך פעסט. זיי דריקן און שטיקן מיך. כ׳האָב שוין ניט מער קיין לופט און ס׳גייט מיר אויס דער אָטעם...

ווען איך כאַפּ זיך ווידער אויף עטלעכע טעג שפּעטער, ליג איך אויפן טאָפּטשאַן, ביים פענצטער. די באָבע זיצט אויף אַ בענקל לעבן מיר און קוקט אין מיינע אויגן. די מאַמע שטייט דערביי מיטן עופהלע אויף האַנט און שמייכלט צו מיר. פון איר שמייכל פאַרשטיי איך, אַז עליע־בערקע לעבט און איז געזונט.

שפּעטער, ווען מיין חבר משהקע שמעון פאַלאַקס קומט מיך געווואויירע ווערן, דערוויס איך זיך, אַז עליע־בערקעס וואונד איז שוין כמעט פאַר־היילט, אַז ס׳איז אויף אים ניט אַנגעוואַקסן קיין ווילד־פלייש, און מ׳האָט אים ניט געדאַרפט אַנטאָן קיין יסורים עס אויסצוברענען... ער טראָגט אויך ניט אויף מיר קיין שום שנאה...

כ׳בין שטאַרק צופריידן, וואָס עליע־בערקע לעבט און איז געזונט. דאָך נאָגט אַ טרויער מיין האַרץ. כ׳וויים, אַז כ׳וועל שוין קיינמאָל, קיינמאָל זיך מער ניט שפילן אין סאָלדאַטן...

קאַפּיטל נויינצן

מיין פעטער פישל

זינט מיין פעטער יאַנקל־משה דער סטאָליער איז אַוועקגעפאָרן קיין לאָנדאָן, האָבן אָנגעהויבן פאָרן אַהין אויך אַנדערע קרובים. די ערשטע איז געפאָרן זיין שוועגערין חוה, די בעסטע נייטאָרין אין שטעטל. חוה און איר שוועסטער, מיין מומע האָדע, האָבן אין לאָנדאָן קרובים, צו וועמען עס געהערט דאָרט דער גרעסטער סקלאַד פון ספר תורות, טליתים, תפילין, ספרים און ביכער.

איצט איז אויך אַוועקגעפאָרן קיין לאָנדאָן מיין פעטער פישל, מיט וועלכן איך האָב זיך אָקאָרשט ערשט באָקאַנט.

דער פעטער פישל איז פאַר מיר אַ נייער מענטש, כאָטש ער איז מיין טאַטנס איינציקער ברודער. ער איז געווען אַ סאָלדאַט און יאָרן־לאַנג פאַרבראַכט אין מרחקים, אין זייער ווייטע געגנטן, פון וואָנען עס קומט אָן זעלטן אַ בריוו.

פלוצלונג האָט ער זיך באַוויזן בייַ אונדז אין שטוב: זייער אַ הויכער, מיט ברייטע פלייצעס, אָנגעטאָן אין אַ מאַרינאַרקע, אָנשטאָט אַ קאַפּאָטע. די שוואַרצע האָר אָפּגעשאָרן קורץ, און דאָס שוואַרצע בערדל זעט אויס ווי ס׳נעמט ערשט וואַקסן. ער האָט אַפּנים ניט געקאָנט אָפּהיטן קיין יידישקייט אויף „סלוזשבע". ער דאַוונט מיט גרייזן, כאָטש ער קוקט אין סידור. די מאַמע האָט פאַר אים אויפגענייט אַ נייעם אַרבע־כנפות, אין וועלכן דער טאַטע האָט איינגעמאַכט נייע ציצית. ער האָט אים אויך באַ־זאָרגט מיט אַ פאָר נייע תפילין.

ווען פישל דערזעט אָנקומען אַ פרעמדן מענטשן, באַהאַלט ער זיך (ער איז מסתמא אַוועק פון דער קאַזאַרמע אָן אַ דערלויבעניש). ער איז נאָך מער שוויגער ווי זיין טאַטע, מיין דאָרפישער זיידע, שאול־יהודה. כ׳בין דער אינציקער מיט וועמען דער פעטער פישל רעדט מער־ווייניקער. מיר שלאָפן צוזאַמען אין גרויסן שליטן אינעם פיר־הויז. פאָרן שלאָף דערציילט ער מיר מעשיות פון סאָלדאַטישן לעבן, וועלכע וואָרפן אָן אויף מיר אָן אימה. איינע פון אָט די מעשיות איז געווען מיט אַ פויערשן סאָל־דאָט, וועלכן זיין מאַמע האָט ניט דערקענט. ער האָט געמאַכט דעם אָנשטעל, אַז ער איז זייער רייך. אין דער אמתן האָט ער געהאַט אין זיין קעסטל ניט

קיין אַסיגנאַציעס, נאָר עטיקעטעס („לייבלס"). ביינאַכט האָט די פּויערטע אים געוואָלט באַגנבענען און באַנוצן זיין געלט צו קויפן אַ שטיקל ערד פֿאַר איר זון — ווען ער וועט זיך צוריקקערן פון סלוזשבע — און אים קריגן אַ באַלעגופישע טאָכטער פֿאַר אַ וויב. ווען זי איז צוגעקומען צו זיין קעסטל, האָט דער סאָלדאַט זיך געמומען אויסטשוכען. די פּויערטע האָט זיך דערשראָקן און אים געגעבן מיט אַ האַק איבערן קאָפּ... ווען זי געפינט נאָכדעם אויס, אַז דאָס איז געווען איר זון, הענגט זי זיך אויף...

לאַנג בלייבט ניט דער פּעטער פישל ביי אונדז אין שטוב. דער טאַטע בייט אויס ביי די פּויערים פֿאַפּירענע רובלס אויף זילבערנע, וועלכע האָבן אַ ווערט אויך אין אויסלאַנד. ער גיט איבער אָט די זילבערנע רובלס דעם פּעטער פישל, וועמען ער פירט אַוועק מיט אַ פּור צום פּרייסישן גרענעץ. דער טאַטע קומט צוריק אַהיים ערשט דעמאָלט, ווען ער קריגט אַ צייכן, אַז דער פּעטער פישל איז שוין אויפן וועג קיין לאָנדאָן. שפּעטער קומט אָן אַ בריוו פון דעם פּעטער יאַנקל־משה אין לאָנדאָן, אַז ער האָט אַראָפּגענומען פישלען פון שיף, אים באַאָרגט מיט אַ דירה און אַרבעטס־פּלאַץ. דער פּעטער פישל האָט אָבער געוואָלט זיין זיכער, אַז ער זאָל קאָנען אָפּהיטן שבת; ער איז דעריבער געוואָרן אַ פּעדלער פון פּרוכט. ער האָט זיין אייגענע „בערי" (אַ מין וועגל), אויף וואָס ער פירט אַרום זיינע פּרוכט צו פּאַרקויפן. פּרייטיק פּאַרנאַכט איז שוין ביי אים שבת.

דער פּעטער יאַנקל־משה, וועלכער הייסט אויף ענגליש מאָריס סאָפּירשטיין, האָט אויך צוגעשיקט אַן ענגלישן אַדרעס פון דעם פּעטער פישל וואו ער הייסט פיליפּ מאַרמער.

נעמענדיק פּאַר אַ ביישפּיל מיין פּעטער פישל, אַז אויב מ׳וויל, קאָן מען אָפּהיטן שבת אויך אין לאָנדאָן, איז לעצטנס אַהין אויך אַוועקגעפּאָרן דער פּעטער משהטשיק. ער איז דערווייל געפּאָרן קיין לאָנדאָן אייגער אַליין, אָן זיין וויב און קינדער, כדי אויסצוגעפינען, צי מ׳קאָן דאָרט אַרבעטן פּאַר־זיך ביי שוסטעריי, און ממילא אויך אָפּהיטן שבת, אַזוי גוט ווי ביי פּעדלעריי.

מיין טאַטנס יינגסטע שוועסטער, פּעסל, אַ נייטאַרין, האָט זיך אַרײַנ־געקליבן אין מיישעגאָלע. זי האָט אָפּגעדונגען ביי דער מומע בת־שבען דעם טייל שטוב, ווו ס׳איז אַמאָל געווען דעם פּעטער יאַנקל־משהס סטאָליאַרניע. איצט שטייען דאָרט אַ טיש מיט שטולן אַרום אים, אַ הויכער שפּיגל, הילצערנע פּיגורן (אַנצומעסטן אויף זיי קלייד־ער), אַן עטאַזשערקע מיט מאָדע־זשורנאַלן און פּאַסאָנען, ניי־מאַשינען, פּרעס־אייזנס און אַנ־דערע נויטיקע זאַכן פּאַר אַ נייטאַרין. שטעטלשע פּרויען, וועלכע פלעגן נייען זייערע קליידער ביי חוהן, קומען איצט צו מומע פּעסלען. עס באַ־

שטעלן ביי איר קליידער אויך דאָרפישע פרויען, וועלכע האָבן זיך דער־וואוסט, אַז די שיינע נייטאָרין פעסל, איז מיין טאַטנס אַ שוועסטער.

די מומע פעסל קומט אַמאָל אויף שבת צו אונדז אין דאָרף. זי העלפט דער מאַמען מיט שטוב־אַרבעט און העלפט דעם טאַטן זינגען זמירות און אַנדערע לידער.

זינט די מומע פעסל זיצט אָפט מיט אונדז ביים טיש דערוויסן מיר זיך, מיין עלטערע שוועסטער טאָנקע און איך, אַלץ מער אייגצלהייטן וועגן אונדזער טאַטנס משפחה, אין דערפער און שטעטלעך. מיט אַ סך פון זיי ווער איך אויך באַקאַנט פערזענלעך, ווען די מומע פעסל נעמט מיך מיט אין דאָרף לוצין, בעת זי פאָרט אַהין צוגאַסט צו אירע עלטערן, מיין זיידע שאול־יהודה און מיין באָבע לאה. דאָס ערשטע שטעטל, ווָאס מיר פאָרן דורך הייסט פאָדברעזע. מיר טרעפן זיך דאָרט מיט אָן אַ שיעור קרובים. מיר דוכט זיך, אַז גאַנץ פאָדברעזע געהערט צו אונדזער משפחה. מיר פאָרן אויך פאַרביי דעם קליינעם דערפל אקמינע, פון וואַנען מיינע עלטערן האָבן זיך אַרויסגעקליבן, ווען איך בין אַלט געווען פיר־פינף יאָר. די מומע פעסל שטעלט זיך דאָרט ניט אָפ, ווייל קיינער, זאָגט זי, וואוינט דאָרט איצט ניט און דער פלאַץ איז שטאַרק אָפגעלאָזט.

אויפן וועג ווייטער טרעפט אונדז אַ שלעכטער צופאַל: אונדזער פור קערט זיך איבער און מיר פאַלן ביידע אַרויס פון פויערשן וואָגן. די מומע פעסל איז דערשראָקן, טאָמער האָב איך זיך צעקאַליעטשעט. איך בין אָבער אַרויס גאַנץ און האָבן גאָר מורא, אַז זי האָט זיך שטאַרק צעקלאַפט.

דעם זיידן שאול־יהודה געדענק איך פון פריער מער ווי די באָבע לאה און איר מאַמען, מיין עלטער־באָבע דבורה לאָעווע אָדער לאָעבע. דעם זיידן דערקען איך באַלד צוליב דעם, וואָס ער איז געווען אַמאָל ביי אונדז אין דאָרף לעבן מיישעגאָלע. דאָס האָט פאַסירט, ווען צווישן דער מאַמעס עופהלעך, וועלכע האָבן ניט געלעבט לאַנג, איז אויך געווען אַ יינגעלע פאָר וועמען מיין טאַטע האָט געפראָווען אַ פיינעם ברית. דער זיידע שאול־יהודה איז געקומען צו פאָרן צו אָט דער שמחה. ער האָט אויפן ברית געגעבן דאָס עופהלע אַ טאָפלטן נאָמען: יעקב־יוסף. דערביי האָט ער מיר דערציילט, אַז מיט אָט דעם נאָמען האָבן געהייסן אָנגעזעענע לייט פון אונדזער משפחה. דאָס עופהלע יעקב־יוסף האָט לאַנג ניט געלעבט, נאָר דעם זיידנס זיין ביי אונדז צוגאַסט געדענקט איך נאָך גוט. כ׳דערמאָן זיך אויך צוגלייך, ווי ער איז געזעסן ביי מיין שטעטלשן זיידן אין שטוב און שווייגנדיק זיך צוגעהערט צו זיינע מעשיות.

מיין עלטער־באָבע דבורה איז שוין אפשר הונדערט יאָר אַלט. דאָך שרעקט זי זיך ניט פאָרן טויט. זי לאָכט זיך אויס פון די וועלכע עצהן איר

זיך אַנצוגרייטן תכריכים און באַזאָרגן זיך מיט אַ שטיקל קרקע פאַר אַ קבר. זי וויצלט זיך, אַז איר גוף אינטערעסירט זי נאָר כל־זמן עס האָט אין זיך לעבן. וואָס עס וועט זיין מיט אים נאָכן טויט, קימערט זי כלל ניט. פון אירטוועגן מעג מען דעמאָלט אונטערשפּאַרן מיט אים אַ פּאַרקן...

אינעם הויז פון מיין טאַטנס עלטערן אין דאָרף לוצין וועלן מיר נעענטער מיין טאַטנס אַלע שוועסטער, אפילו די וועלכע כ׳קען ניט פערזענלעך. מיכלע, די צווייטע פון זיינע פיר שוועסטער, האָט מיך אויפגענומען ווי אַ מאַמע. אירע פיר טעכטערלעך וועלן מיר באַלד ווי לייבלעכע שוועסטער.

אין דאָרף לוצין דערווייס איך זיך אויך וועגן מיין באָבע לאהס עלטסטער שוועסטער מלכה, מיט זייערע צענדליקער הויזגעזינדן און דאָרפּס־לייט און שטעטלשע באַלמעלאָכעס: שניידער, שמידן, מעכאַניקער, טאָקער, נייטאָרינס א. א. וו.

דער זיידע שאול־יהודה האָט וויניק ספרים אין פאַרגלייך מיטן זיידן שמואל־איטשע אין מיישעגאָלע. דאָך האָב איך געפונען ביי אים אויפן קאַמאָד עטלעכע קליינע ספרימלעך, וואו עס זיינען געווען באַשריבן אינטערעסאַנטע זאַכן, פון וועלכע איך האָב פריער וויניק אָדער גאָרניט געוואוסט. למשל, אין זיינעם אַ ספרל מיטן נאָמען „ספר הישר״ האָב איך געלייענט וועגן אַ סך מלחמות, וואָס יעקב אָבינו האָט געפירט מיט די פעלקער פון כנען, וועלכע האָבן אים דערקלערט קריג פאַר די מעשים אין שכם פון זיינע זין שמעון און לוי. באַזונדער האָט מיך דאָרט פאַראינטערעסירט משה רבינוס מלוכה אינעם לאַנד כוש, וואו ער איז אַ סך יאָרן געווען דער קייסער. פון דעם זיידנס אַן אַנדער ספרל — „יוסיפון״ — האָב איך זיך דערוואוסט אַ סך אייגצלהייטן וועגן די גבורות, וואָס יידן האָבן באַוויזן אין דער מלחמה קעגן רוים, ווי אויך אין זייערע מרידות קעגן דעם שלעכטן יידישן מלך הורדוס.

מיט אַ סך אינטערעס האָב איך אויך דורכגעלייענט דעם זיידנס צוויי אַנדערע ספרימלעך: „שארית ישראל״ און „שבט יהודה״, וואו עס זיינען פאַראַן מער אומעטיקע, ווי פריילעכע מעשיות. אין דעם „שבט יהודה״ איז מיר געווען געפעלן, וואָס די באַהאַלטענע שפּאַנישע יידן זיינען באַפאַלן אַן אינקווויזיטאָר און זיך אָפּגערעכנט מיט אים פאַר זייער נגישות. נאָך מער בין איך אַנטציקט געוואָרן פון דעם אַרויסגעטריבענעם שפּאַנישן יידן, וואָס קיין זאַך קאָן אים ניט מאַכן פאַר אויס ייד.

אַ שיפּס־קאַפּיטאַן, אַ רשע, נעמט פון דעם שפּאַנישן יידן אַוועק אַלץ וואָס ער פאַרמאָגט. ער לאָזט אים איבער מיט זיין געזינדל נאָקעט און באַרוועס, אויף אַ פעלזיקן אינזל. דער שפּאַנישער ייד בלאָנקעט אַרום צווישן די פעלזן און זוכט דאָרט וואָרצלען און גראָזן צו שפּייזן דערמיט זיין וויב און קינדער, וועלכע ליידן הונגער. ווען ער קומט אַבער צוריק אויף

זיין פלאַץ, מיט אַזאַ פּעקל שפּייז, זיינען זיי שוין טויט. ער הויבט דעמאָלט אויף זיינע אויגן צום הימל און שרייט אויס מיט האַרצווייטאָג:

— אומזיסט דיין פּיניקן מיך... וועסט מיך ניט מאַכן פּאַר אויס יידּ... כ׳בין געבאָרן אַ יידּ און וועל שטאַרבן אַ יידּ!

קאַפּיטל צוואַנציק

מיין נייער רבי און אַלטער חבר

מיין נייער רבי, רפאל־ראובן טונקעל, איז אַ שוואָגער פון מיין פּרי־ערדיקן רבין שמעון דעם פּאָדריאַטשיקער. מיין נייע רביצין, שרה־פּעשע, איז אַ שוועסטער פון שמעונס ווייב, הינדע. נאָר זי איז גאָר אַן אַנדער מין מענטש. הינדע פלעגט שמעונען ניט לאָזן שלאָגן זיינע תלמידים. שרה־פּעשע אָבער העצט אַליין אונטער איר מאַן צו זיין שטרענג.

רפאל־ראובן איז מער גמרא־מלמד. דערצו קען ער אויך לערנען שרייבן יידיש, לשון־קודש, דייטש און רוסיש. ער איז אויך אַ ידען אין חשבון. ער קאָן רעכענען ניט בלויז חיבור, חיסור, כפל און חילוק, נאָר אפילו אויך דראָב. דאָס רוב פון זיינע גמרא־יינגלעך, ווי איך, לערנען די גמרא מיט פּירוש רש״י און אַ שטיקל „תוספות״ (טייספעס). די העכסטע צוויי כתות (קיטעס) לערנען אויך „מהרש״א״ (מאַהאַרשאָע) און פּרעגן קשיות פון „מהרם שיף״. רפאל־ראובן לערנט מיט זיי אין אַ נייער גמרא, פון דעם ווילנער ש״ס, געדרוקט ביי דער אלמנה און ברידער ראָם, געבונדן אין העל־ברוינעם לעדער, באַפוצט מיט גאָלד. די עלטערע יינגלעך זאָגן, אַז רפאל־ראובנס סדר הלימוד איז פון אַ ראָש־ישיבה. די תלמידים דאַרפן פריער אַליין „לייענען״ דעס עמוד אָדער בלאַט־גמרא, און נאָכדעם זאָגן זייער „שיעור״. ער פאַרריכט צום סוף זייערע גרייזן, „פשטלט״ זיך מיט זיי און זאָגט חדושים.

צו מיין פּריידּ האָב איך אַנהויב זמן געפונען אין דעם נייעם חדר מיין אַלטן חבר משהקע שמעון פּאָלאַקס. כ׳האָב געבעטן דעם רבין ער זאָל מיר לאָזן לערנען מיט משהקען פון איין גמרא. רפאל־ראובן איז געווען קוגן. ער האָט געזאָגט, אַז משהקע פּוילט זיך צו לערנען און איז שטאַרק הינטערשטעליק. צוליב אים וועל איך אַליין אויך קיין פּעולה ניט טאָן. מיין ענטפער איז געווען: כ׳וועל מיט משהקען אינחזרן עקסטרע יעדע בלאַט גמרא. זיצן מיר בייידע, משהקע און איך, ווידער צוזאַמען, ווי מיט זעקס זמנים צוריק ביי שמעון דעם פּאָדריאַטשיק.

דער טאָג הויבט זיך אָן זומער אין דאַרף מיטן קריי פון האָן. מענטשן גייען, רייטן אַדער פאָרן צו די פעלדער. ביי אונדז אין שטוב שטייט אויף דער טאַטע פריער פון אַלעמען. מיינע אויגן זיינען נאָך האַלב פאַרקלעפט, נאָר מיינע אויערן זיינען אָפן און כ׳הער דעם טאַטנס יעדן ריר. איך הער אים אָפּגיסן נעגל־וואַסער, קאַרמענען אונדזערע עופות אין פיר־הויז, אויפן בוידעם, אויפן געהעפט. ער גיט אויך עסן און טרינקען דער קו און דער ציג. ער לאָזט זיי אַרויס אין דרויסן, וועט די פאַסטוכער גייען פאַרביי אונדזער שטוב מיט זייערע סטאַדעס רינדער און שאָף. אונדזערע פערד האָט דער טאַטע פאַרקויפט און אַוועקגעגעבן דאָס געלט זיין ברודער פישלען אויף הוצאות צו פאָרן קיין לאָנדאָן. דער טאַטע טראָגט אויך אַריין עט־לעכע „נאַשטשעס״ (קאָראָמיסלעס) וואַסער פון ברונעם, אויף צו קאָכן, טרינ־קען, וואַשן און באַשפריצן דעם גאָרטן.

בעתן טאָן די און אַנדערע שטוביקע זאָכן, זאָגט און זינגט דער טאַטע אַ צאָל פרימאָרגן־געזאַנגען און תפילות, ווי „פרק שירה״, — „אודה לאל לבב חוקר״ — „נפשי עוז תדרכי, וצורך ברכי״ א. ד. גל. און אַ גאַנצן „יום״ (יאָם) תהלים. נאָכדעם וואַשט ער זיך אַרום, טוט אָן טלית און תפילין און שטעלט זיך דאַוונען: אינדערוואָכן דאַוונט דער טאַטע אין שטוב. ער דאַוונט ביי דער מזרח־זייט, וואו אַ שטיק וואַנט איז ניט גע־קאַלכט. איינער פון די „אַרעם־בחורים״, וועלכע עסן ביי אונדז טעג, האָט אויפגעשריבן אויף אַ פאַפּיר מיט שיינע געכתיבהטע אותיות, אין אַ פיינעם רעמל אַרום זיי, די ווערטער „זכר לחורבן״. דער טאַטע האָט עס אַראָפּ־געגנומען; ער זאָגט, אַז דער פלעק אַליין איז שוין געווג אָנדענק פונעם חורבן.

נאָכן דאַוונען וואַשט זיך דער טאַטע צום עסן. ער זאָגט „שאו ידיכם״, שניידט אָפּ אַ שטיקל ברויט, טונקט עס איין אין זאַלץ און מאַכט „המוציא״. וועט די מאַמע איז ניט שטאַרק פאַרנומען מיטן עופהלע, גרייט זי צו אין דער צייט, וואָס ער דאַוונט, אַ געקאָכטן איבערבייסן פאַרן טאַטן. אויב ניט, עסט ער ברויט מיט גרינס אָדער מיט קעז, און פאַרטרינקט מיט עפל־קוואָס. ער גיסט אָפּ נאָכדעם די פינגער מיט „מים אחרונים״, אַביסל וואַסער פון אַ גלאָז אין אַ ספאָדקע, זינגט אומעטיק „על נהרות בבל״ און נעמט בענטשן. דערנאָך פאַרגאַרטלט ער זיך די קאַפּאָטע מיט אַ שוואַרצן לעדערנעם פאַס, נעמט אַריין די פּאָלעס אין גאַרטל, און זיין דעמבענעם שטעקן אין דער רעכטער האַנט, זאָגט דער מאַמען „אַ גוטן טאָג!״, גיט אַ קוש די מזוזה און פאַרשווינדט.

מיין שוועסטער און איך ליגן אויף אונדזערע געלעגערס ביז וואַנען די מאַמע הייסט אונדז אויפשטיין. פאַר מיינע שוועסטער, אפילו פאַר דער דרייצן־יעריקע טאַנקע, איז געווג צו זאָגן „ברכה״ נאָכן אָפּגיסן נעגל־וואַסער און זיי מעגן שוין עסן איבערבייסן. אַ יינגל דאַרף אַבער אָפּדאַוונען.

די באָבע זאָגט, אַז ווען די וועלט וואָלט זיך געפירט ווי ס׳דאַרף צו זיין, און ווייבער וואָלטן געהאַט אַזאַ דעה ווי מאַנסבילן, וואָלט הענע־טאַנע, מיין דרייצן־יעריקע שוועסטער טאַנקע, איצט געווארן „בר־מצוה" און גע־קאָנט דאַוונען און לערנען, און אַפילו האַלטן אַ דרשה, פונקט אַזוי גוט ווי אַ בר־מצוה־בחור.

פאַרטיק מיטן דאַוונען און איבערבייסן, לויף איך מיט דער גמרא אין האַנט, צום שטעטל, אין חדר אַריין. כ׳לויף גוט מיט מיינע באָרווסע פיסלעך דורך זאַמד אָדער בלאָטע. פון ביידע זייטן גאַס שטייען הינט ביי די געהעפטן. זיי בילן ניט אויף מיר און יאָגן מיך ניט. מיר דוכט, זיי שמייכלען צו מיר. זיי זיינען אָפנים צופרידן, וואָס אַ יינגל פון זייער דאָרף לויפט לערנען תורה.

אַזוי גיך, ווי מיין חבר משהקע קומט אַריין אין חדר, הויב איך אָן איינחזרן מיט אים דעם שיעור גמרא, וואָס מיר האָבן נעכטן געלערנט. איך לערן אויך אַליין מער ווי פריער, כדי דער רבי זאָל ניט זאָגן, אַז צוליב מיין חברן זיך מיט משהקע שמעון פּאָלאַקס טו איך ביי אים אין חדר קיין פּעולה ניט.

פון חדר צו אונדזער שטוב אין דאָרף איז צו ווייט צו לויפן אַהין צום אָנבייסן. עס איך ביי דער באָבען. פּאַראיינס פאַרהערט זי מיך אַביסל תנ״ך. די גמרא לאָזט זי איבער פאַר מיין טאַטן מיך צו פאַרהערן. ער טוט עס יעדן שבת, אָבער ער זאָגט מיר, אַז ער וועט עס אויפהערן אַליין צו טאָן. ער וועט מיך ליבער נעמען צו איינעם, וועלכער איז מער גמרא־למדן ווי ער. דער באָבעס פּראָגעס זיינען געווויינלעך: וואָס האָט דער נביא געמיינט מיט דעם אָדער יענעם פּסוק? וואָס וואָלט אַזאַ נביא געקאָנט זאָגן וועגן די פּירונגען דאָ אין שטעטל אָדער אין דאָרף?

וועג מיין באָבע איז פאַרנומען מיט אירע חולאים, שיקט זי צו דורך עמיצן מיין אָנבייסן נאָך איידער די קינדער גייען אַרויס פון חדר. עטלעכע יינגלעך רייצן זיך נאָכדעם מיט מיר: דיין באָבע קעכלט דיך ווי אַ קינ־פעטאַרן... זי קאָכט דיר יאָיכעלעך, ווי פאַר אַ חולה...

פויערטעס פון אונדזער דאָרף האָבן געבראַכט צוטראָגן פון דער אַנדריקייטשעכעס סאָד מיין יינגערע שוועסטער, ראָכקע, אַ האַלב־טויטע. די פויערטעס האָבן געשריען, אַז די „שאגאנעכע", ווי זיי רופן אָן די אַנדריקייטשעכע מיט אַ צונעמעניש, האָט ראָכקען געשמיסן מיט קראָפּעווע, ביז זי האָט צוזאַמענגעבראָכן. אַ צאָל הויכע בריידע פויערטעס האָבן גע־פאָדערט, די מאַמע זאָל תיכף לויפן מיט זיי צום אוראַדניק, אָדער אין קאָנ־צעלאַריע, צום סטאַרשינאַ און „מאַכן אַ פּראָטאָקאָל" קעגן דער מערדערקע. זיי וועלן, זאָגן זיי, אַלע זיין עדות קעגן איר.

מיין קליין מאַמעלע שטייט אַ צעטומלטע מיט אַן עופהלע אויף דער האַנט. איר פנים איז בלאַס, אירע ליפן ציטערן. זי קוקט אויף רחלעס פאַרשוואַלענעם פנים, מיט די פאַרמאַכטע אויגן און צונויפגעפרעסטע ליפן, און ווייניט שטיל.

טאַנקע איז אַוועקגעלאָפן אין שטעטל נאָך אונדזער באָבע דבורהן. די באָבע איז באַלד צוגעפאָרן מיט אַ גאַנצן אַפּטייקל. זי האָט אַ קוק געגעבן אויף דער צעשלאָגענער רחלע און געהייסן אַרייגלייגן זי אין וואָגן אויף אַ פערענע מיט קישנס, און זי פאַמעלעך אַוועקפירן צום זיידנס גרויסער שטוב אין שטעטל. דעם זעלביקן אָוונט איז דער טאַטע אַוועקגעפאָרן מיט רחלען צו אַ גרויסן דאָקטאָר אין ווילנע.

דער טאַטע האָט זיך געזאַמט אין ווילנע עטלעכע טעג. ער איז צוריקגעקומען אַן אומעטיקער. דער גרויסער דאָקטאָר האָט געזאָגט, אַז רחלע האָט פאַר שרעק „געכאַפט די אַפּאָפּלעקציע" און איז פאַראַליזירט. ס'וועט נעמען צייט ביז וואַנען זי וועט ווידער קאָנען זיך באַוועגן, זען, הערן און ריידן און זינגען.

רחלע האָט געהאָט אַ זייער שיינע שטימע. איינמאָל האָט זי זיך פאַנאַדערגעזונגען זיצנדיק מיטן טאַטן אויף אַ פור אין ווילנע — אַ סך מענטשן זיינען געשטאַנען און געהאָרכט, און איר געפאַטשט בראַוואָ פאַר איר זינגען.

טאַטע־מאַמע זיינען געווען אייניק, זיך ניט צו משפטן און ניט צו קריגן זיך מיט דער אַנדריקייטשעכע. זיי האָבן געזאָגט, רחלע וועט דורך דעם ניט געזונט ווערן. דערצו פאַרענטפערט זיך די אַנדריקייטשעכע, אַז אירע קינדער און ראָכקע האָבן אָנגעטאָן שאָדן שטיפנדיק אין סאָד. זי האָט זיי דערפאַר אַלעמען באַשטראָפט. אירע אייגענע קינדער נאָך אַביסל מער. ס'איז איר ניט אייגעפאַלן, אַז ס'קאָן פאַסירן אַן אומגליק. אירע קינדער האָט דאָס ניט פאַרשאָט. אפשר האָט ראָכקען פאַרשאָט אן אומצייטיקע פרוכט אָדער עפּעס אַן אַנדער „סם המות". זי, די אַנדריקייטשעכע, שוועדט זיך ביים לעבן פון אירע קינדער, אַז זי האָט חרטה מיטן גאַנצן האַרצן פאַר איר כאַפן זיך שלאָגן אַ פרעמד קינד. זי „מאָליעט זיך" כסדר, אַז ראָכקע זאָל געזונט ווערן. זי האָט אויך פאַר דעם געגעבן ליכט אין בית־המדרש.

איין טאָג האָט זיך ביי אונדז באַוויזן אַ „בעל־שם". ער האָט זיך דערוואוסט, זאָגט ער דער מאַמען, וועגן איר קינדס שוועדער קראַנקהייט, איז ער געקומען זי ראַטעווען. די מאַמע האָט זיך געפרייט און געווייניט פאַר גליק. דער טאַטע איז ניט געווען אינדערהיים.

דער בעל־שם — אַ הויכער, בלאַסער יונגערמאַן, מיט גרויסע ליכטיקע אויגן און אַ קליין שפּיציק טונקל־ברוין בערדל, האָט זיך אַוועקגעזעצט אויפן טאַטנס פלאַץ ביים טיש און אויפגעשריבן אַ פאָר קמיעות פאַר אונד־

זער קראַנקער רחלען. ער האָט אויך געגעבן אַ סגולה צו שמירן איר לייב מיט טויבן־בלוט.

טויבן זיינען דאָ ביי אונדז אין דאָרף אין גרויסע מאַסן. מיר האָבן אַליין אויך אַ היפשן טויבנשלאַק. די מאַמע איז דעריבער געווען שטאַרק צופרידן, וואָס דעם בעל־שמס סגולה וועט זיין לייכט דורכצופירן.

די מאַמע האָט באַדאַנקט דעם בעל־שם און אים געגעבן אַ שיינע מתנה. זי האָט אים געבעטן, ער זאָל אויך טאָן וואָס ער קאָן פאַר די אַנדערע חולאים, ווייבער און קינדער, וועלכע האָבן געווארט אויף זיין הילף ביי אונדז אין שטוב. דער בעל־שם האָט זיי אַלעמען געגעבן קמיעות און פאַר־שריבן אַלערלייַ סגולות. ער האָט ניט געבעטן קיין געצאָלט און ניט איבער־געצייילט דאָס געלט, וויפל די ווייבער האָבן אַוועקגעלייגט פאַר זיינע קמיעות און סגולות.

וועג דער טאַטע איז געקומען, האָט די מאַמע אים דערציילט וועגן בעל־שמס קמיעות און סגולות. דער טאַטע האָט אַ קוק געטאָן אויף איר פריילעכן שיינעניקן פנים און באַמערקט, אַז כאָטש אים געפעלן ניט די בעל־שמסקע סגולות, וועט ער איר ניט שטערן אָנצוואוועגן יעדן אופן שעדלעכן מיטל דורך וועלכן זי גלויבט צו ראַטעווען רחלעס לעבן. ער שטעלט איר נאָר דעם תנאי: צום אַלעם ערשטן אָפהיטן געניי אַלץ, וואָס דער ווילנער דאָקטאָר און איר מאַמע הייסן איר טאָן.

די באָבע האָט שטאַרק ניט געוואָלט ליידן דאָס פאַרגיסן בלוט פון אומשולדיקע טויבן, ווייל עפעס אַ בעל־שמל האָלט דאָס פאַר אַ סגולה. אויסגעפירט האָט די מאַמע, וועלכע איז געווען גרייט צו געבן איר אייגן בלוט צו ראַטעווען איר קינד.

אַ געוויסע צייט פלעגט דעמאָלט צו אונדז קומען יעדן טאָג דער מיישעגאָלער שוחט קוילענען אַ טויב מיט אַ ספּעציעלן קליינעם חלפל דערצו. טאָנקע און איך האָבן די ערשטע צייט ניט געוואָלט געניסן קיין טויבן־פלייש. שפּעטער זיינען זיי פאַר אונדז געווארן דאָס זעלבע, וואָס יונגע הינדעלעך. כ׳פלעג נאָר זיך אָפטמאָל דערמאָנען אין מיין קינדערשן גלויבן, אַז געבראָטענע טויבן, זיינען ווי „מאַרצעפּאָנעס", וואָס מ׳קאָן נאָר ווינטשן, ווי „דאָס טעלערל פון הימל", אָבער עס קיינמאָל ניט קריגן.

עטלעכע חדשים שפּעטער האָט די מאַמע זיך אַנטכישופט פון דער סגולה פון טויבן־בלוט. זי האָט אָבער ניט פאַרלאָרן איר אמונה אין בעל־שמסקע סגולות בכלל. וועג זי הערט פון אַ „בעל־מופת", אָדער אַ „טאָטער", אַז ער קאָן בעסער היילן, ווי דאָקטוירים, וועגדט זי זיך צו אים נאָר סגולות, קרייטעכער, וואַסערלעך א. ד. גל. איין סגולה אַזאַ האָט געקאָסט דער מאַמען אַ סך געזונט. זי איז געפאָרן ווינטער פון אַ וויטער געגנט, פון וואַנען זי האָט געפירט מיט זיך אַ צאָל פלעשער מיט וואונדער־וואַסער, וואָס האָט

געזאלט אויסהיילן רחלען פון איר קראַנקהייט. אין דרויסן איז געווען אַ שטאַרקער פראָסט און אין פלאַש האָט געפלאַצט. די מאַמע האָט דעריבער די איבעריקע פלעשער אַריינגענומען צו זיך אונטערן פעלץ. ווען די פלאַש האָט אויך דאָרט געפלאַצט, אַדער זיך צעבראָכן האָט די פייכטקייט דער־גרייכט דער מאַמעס לייב און זי האָט זיך שטאַרק צוגעקילט. זי איז געווען אַ היפשע צייט קראַנק און מ׳האָט זי קוים אַפּגעראַטעוועט.

רחלע איז דערווייל געוואָרן בעסער אָן בעל־שמסקע סגולות. זי איז ווידער אַרומגעלאָפן, געשפרונגען און געזונגען, כאָטש זי איז שוין נים מער געווען די זעלביקע וואָס פריער *).

קאַפּיטל איין און צוואַנציק

געבערנטע צרות

פון אַ שמועס צווישן מיין מאַמען מיטן טאַטנס שוועסטער פּעסל, דערוויס איך זיך ווען די געבערנטע צרות, וואָס מיין טאַטע איז אויסגע־שטאַנען פון נאַטשאַלסטוועט.

באַלד נאָך זייער חתונה האָט אירער אַ פּעטער און זיינע שותפים זיך שטאַרק באַמיט צו מאַכן מיין טאַטן פאַר אַ שניט־קרעמער. זיי האָבן אים געלערנט ווי אַזוי צו פּאַרדינען פון פּאַרקופּן טוכוואַרג צו דאָרפס־לייט. זיי אַליין האָבן אַנגעהויבן זייער מסחר ווי קאַראַבעלניקעס, געטראָגן דעם פּאַק סחורה אויף די פּלייצעס, אָדער עס געפירט אויף אַ פור. זיי זיינען געווען מוצלחים, און געזונט אים מיטצוהעלפן צו ווערן ווי זיי. ער אָבער טויג ניט צו מסחר, כאָטש מ׳האָלט אים אין שטעטל פאַר אַ לאַנד־חכם, און סוחרים באַראַטן זיך מיט אים וועגן זייערע מסחרים . . .

ווען ער איז געקומען צו פאָרן אין אַ דאָרף מיט זיין סחורה, האָט ער זיך אינטערעסירט מער מיט די דאָרפס־לייט, ווי מיט זיין מסחר. ער פלעגט אויסהערן, וואָס עס קומט פאַר אין דאָרף, געבן עצות, דערציילן מעשיות פון יידישע ספרים. דער טאַטע רעדט פויליש און ליטוויש מיט דער זעל־ביקער אויסשפּראַך, ווי די פויערים. אין אַלע דערפער האָט מען אים שטאַרק האָלט. זיי וואָלטן אים גריילעך געהאָלפן צו לעבן צווישן זיי, ווי ער וויל, אויף אַן אייגן שטיקל ערד. נאַטשאַלסטוועט אָבער זאָגט, אַז דאָס איז קעגן דעם נייעם זאָקאָן (געזעץ). די „אסעסאָרס", „פּריסטאָווס" און „אוראָדניקעס" פאָדערן פון אים מער כאָבאָר, וויפל ער איז בכח צו געבן.

---

*) זי שטאַרבט יונג מיט אַ פאָר יאָר פריער, ווי אונדזער פערציק־יאָריקע מאַמע.

ער האָט דערִיבער זיך געמוזט אַרויסקלייבן פריער פון אַקמינע און שפּעטער פון קאַצישאָק. אַ גליק, וואָס אָט דער דאָרף לעבן מיישעגאָלע רעכנט זיך ווי אַ שטעטל, וואו יידן מעגן וואוינען. פונדעסטוועגן קאָן נאטשאָלסטוועט אים דאָ אויך אָנטאָן געברענטע צרות. ער מוז כסדר זיין אויף דער וואַך.

דער טאַטע האָלט דאָרום מער ניט קיין ערד אין אַרענדע, ווי זיין טאַטע און זיידעס. ער פאַרזייט נאָר דאָרפישע פעלדער בשותפות מיט זייערע פויערשע באַלעבאָטים. דער טאַטע גיט די זריעה און די באַמיסטיקונג. ער העלפט אויך ביים צעאָקערן, פאַרזייען, פאַרבראָנעווען און אַראָפּנעמען פונעם פעלד.

מיין טאַטע־מאַמע זיינען ביידע באַליבט אין אונדזער דאָרף. אונדזער שטוב איז תמיד פול מיט דאָרפס־לייט. די פויערים עצהן זיך מיט מיין טאַטן וועגן דאָרפישע און פערזענלעכע ענינים. די פויערטעס ריידן אויס זייערע הערצער פאַר מיין מאַמען. זיי באַריידן אויך פאַר איר יענע דאָר־פישע פרויען, וועלכע פירן זיך ניט אויף גוט. די מאַמע געפינט אָ זכות אויף יעדער פערזאָן. זי זאָגט, מען דאַרף שטענדיק אַריינגן אין יענעמס „פאָלאָזשעניע."

יעדעס מאָל, וען דער טאַטע פאָרט קיין ווילנע, קומען אַריין צו אונדז אין שטוב פויערים און פויערטעס מיט בקשות: ער זאָל מיטנעמען מיט זיך צו פאַרקויפן אין שטאָט זייערע שטיקלעך לייוונט, בינטלעך וואָל, פלאַקס און קאָנאָפליעס; טאַרבעטשקעס זוימען, מאָן און קימל; טעפּלעך האָניק און אַנדערע זאַכן. זיי בעטן אים ברענגען דערפאַר טיטון, סמאָלע, פאַרב — צו פאַרבן שטאָפּן, קאָרונעס, שטענגעס, א. ד. גל. אויך די יעגער פון אונדזער דאָרף און פון אַרומיקע דערפער ברענגען אַריין די פעלכלעך פון די חיות, וואָס זיי האָבן דערשאָסן, און פאַרלאַנגען ער זאָל זיי ברענגען פון ווילנע, אַ חוץ אַנדערע נויטיקייטן, אויך פולווער, פּיסטאָלעס און שראָט.

ביי אונדז אין שטוב, מייסטנס אינעם פירהויז, געפינען זיך אויך יענע סחורות, וואָס דער טאַטע קויפט אין ווילנע בשותפות מיטן דאָרף, ווי, למשל, זייף, זאַלץ, קעראָסין, הערינג א. ד. גל. דער טאַטע קויפט דאָס אַלץ איין אַגולנע און דאָס דאָרף קריגט דעריבער די אַלע זאַכן ביליקער, ווי די שטעטלשע אינוואוינער, וועלכע קויפן עס לאחדים, איינציקווייז אין די קראָמען.

איין מין סחורה קויפט אָבער דער טאַטע נאָר פון זיינטוועגן אַליין. דאָס איז גאָלאָנטעריי, פון וואָס ער ציט אַ טייל פון זיין חיונה. יעדן מאָרק־טאָג שטייט דער טאַטע מיט אַ טיש גאָלאָנטעריי. ער איז דער איינציקער אויפן מאָרק, וואָס פאַרקויפט דאָרט אָט די סחורה. זיין טיש, אין מערב־זייט פון דעם הויכן געמויערטן צאַם אַרום קלויסטער, איז אַלעמאָל באַלאָגערט

פון דער דאַרפישער יוגנט. פויערשע זײַן קויפן שפּאַנקעס, רינגען, שפּיל־קעס צו קראַוואַטן, קייטעלעך צו זייגערס, א. א. וו. פויערשע טעכטער קויפן אויריגלעך, פינגערלעך, בראַנזליעטן, בראָשן א. ד. גל. מיין טאַטע קויפט אָט די זאַכן אָגולנע ביי זיינעם אַ פריינט, בארעל, וועלכער האַלט אַ גרויסן צירונג־געשעפט אויף דער דייטשישער גאַס איןווילנע. בארעל גיט דעם טאַטן היפּשע הנחות. דער טאַטע פאַרקויפט עס דעריבער צו די דאַרפּ־לייט ביליקער ווי די שטעטלשע קראָמען.

עטלעכע ווינטערס האָט דער טאַטע, בשותפות מיטן דאַרף, זיך פאַר־נומען מיט אַ ריזיקאַלישער פרנסה:

אַנשטאָט צו פירן לעבעדיקע געגנדז אין ווילנע, און זיי דאַרט פאַר־קויפן בחצי חנם, אונטערן פרייז, צו דאַרטיקע הענדלער, האָט דאָס דאַרף, מיט מיין טאַטנס הילף, געלאָזט קוילענען די געגנדז, דורך דעם מיישעגאַלער שוחט, און געפירט קיין ווילנע, כשרע געגנדזענע פלייש.

די ריזיקע איז געווען גרויס. וואַרעם ביים אַנטדעקן אַריינגעפירטע כשרע פלייש, פלעגן די סטראַשניקעס (וועכטער) פונעם ווילנער בעל־טאַקסע, מוניע סאָלץ, עס באַשמירן מיט חזיר און דורכדעם עס מאַכן ווערט־לאָז. ס׳איז דעריבער געווען נויטיק, אַז אָט די אַרבעט זאָל געטאָן ווערן בסוד־סודות, זייער געהיים.

פויערשע טעכטער אין ריינע ווייסע לייוונטענע פאַרטעכער האָבן גע־פליקט און געריניקט די געגנדז אונטער דער השגחה פון מיין טאַטן. ער אַליין האָט עס נאָכדעם איינגעוויקלט אין ריינע לייוונטן, פאַרנייט די פּעק־לעך מיט שטאַרקן פאָדעם, אַרומגעבונדן מיט שפּאגאט און פאַרחתמעט מיט אַ חתימה אין טריוואקס. די פּעקלעך האָט דער טאַטע איינגעפּאַקט אין זעק און זיי ביינאַכט אַוועקגעפירט אין פויערשע געהעפטן. דאַרטן האָבן די פויערים אַריינגעלייגט די זעק אין פורן היי, תבואה, קאַרטאָפל, פרוכט, גרינס, א. ד. גל. פראָדוקטן.

אויפן וועג קיין ווילנע האָבן די פורן פון אונדזער דאַרף זיך אָנגע־שלאָסן אין די צענדליקער און הונדערטער פויערשע פורן פון אַנדערע דערפער, וועלכע האָבן געפירט נאָר היי, קאַרטאָפל, קרויט, תבואה, לעבע־דיקע עופות א. א. וו. צוזאַמען מיט יענע פלעגן אויך די פויערשע פורן פון אונדזער דאַרף דורכגיין די ווילנער ראָגאַטקע אָן שום שוועריקייטן. טאָמער האָט אַ שטרענגער סטראַשניק עפּעס פאַרדעכטיקט, איז געווען גענוג ער זאָל אומזיסט אַריינשטעכן זיין שפּיז אין עטלעכע פורן היי און תבואה, ער זאָל נאָכדעם דורכלאָזן, אָן שום שטעכעניש א גאנצן פויערשן „אָבאָ.״

אונדזערע פויערים פלעגן זיך גיין פאָמעלעך און שמועסן מיט די פויערים פון אַנדערע דערפער, ביז וואַנען זייערע פורן פלעגן אַריבערגיין

דעם גרינעם בריק, צווישן גרויס־שניפעשאק און ווילנע. אַריינגעפאָרן אין שטאָט, פלעגן זיך די פויערים אַוועקלאָזן שנעל צו דער זאַוואַלנער גאַס, צו מיין טאַטנס אכסניה, ניט ווייט פון שלמה קיסינס הויף. דאָרט פלעגן זיי אויסלאָדן די זעק כשרע פלייש אין אַ סקלאַד און תיכף אַוועק־פאָרן מיט זייערע איבעריקע פראָדוקטן אין מאַרק אַריין.

באַלד ווי די פויערים פאָרן אַרויס פונעם טויער פון מיין טאַטנס אכסניה, הויבן זיך אָן ציען אַהין ווייבער, צווישן זיי אויך רביצינס, פרויען פון רבנים און מגידים, פון די אַרומיקע אָרעמע יידישע געסלעך. די דאָ־זיקע יידישע הויז־פרויען האָבן זייערע אייגענע אויסקוקערינס און שומרטעס, וועלכע היטן, אַז קיין בייז אויג פון בעל־טאַקסעס אַ סטראַשניק זאָל ניט מערקן דעם ביליקן עוף, אויף אַ שבת אָדער אַ יום־טוב.

בליץ־שנעל עפנט דער טאַטע די זעק. באַקוקט יעדן פּעקל, צי די חתימה איז ניט געירט, צי אַלץ איז זיכער כשר, און ער הויבט עס אָן פאָרטיילן. ער וועגט ניט דאָס פלייש, נאָר זאָגט דעם מקח פון יעדער גאַנדז. דאָס רוב קויפן עטלעכע ווייבער בשותפות אין גאַנדז, צעטיילן זיך מיט איר אינדערהיים. אין אַ קורצער ווילע בלייבט ניט קיין שום שפור פון דער גאַנצער סחורה.

דער טאַטע גיט אויף שפעטער די דאָזיקע ריזיקאַלישע פרנסה, ניט מחמת אַ מסירה, נאָר ווייל, ווי ער זאָגט, זי האָט אים דערעסן.

דער טאַטע קויפט און פאַרקויפט אויף נאמנות. ווען ער גייט מיט מיר אַריין אין דער שניט־קראָם פון פרוי בארעל*) אויף קאָמניצקער גאַס („זשמודסקאַיא אוליצא") אין ווילנע, צו קויפן שטאָף אויפצונייען פאָר מיר אַ גאַרניטער אויף יום־טוב, באַמערקט ער באַלד, אַז ער קויפט „אויף נאמנות". פרוי בארעל באַרעכנט וויפל די סחורה קאָסט איר אַליין און וויפל זי דאַרף מאַכן ריוח (רעוואַך) דערביי.

מיין טאַטע היט אויך אָפּ שטרענג ניט צו צאָלן קיין פראָצענט. ער אַנטלייט קיינמאָל ניט קיין געלט ביי קיין מלוה, נאָר קריגט אַ גמילות־חסד ביי חשובע באַלעבאָטים, וואָס האָבן מזומן, ווי ר' אליה דער שענקער, אָדער פייוועי־צאָלע דער שניט־קרעמער. דער טאַטע איז זייער פינקטלעך איז אפּצאָלן עס צו דער באַשטימטער צייט. אין שטעטל האָלט מען דעריבער מיין טאַטן פאָר אַ פאַרמעגלעכן. מען פאַרלאָזגט פון אים, און ער גיט, ווי די מאַמע זאָגט, מיט דער בריטער האַנט, פאָר אַלע שטעטלשע הצטרכותן (באַדערפענישן).

ניט געקוקט אויף דעם, וואָס מיין טאַטע האָט זעלטן מזומן, פעלט נאָר־

*) אהרן ליבערמאַנס חבר, סידאר (ישראל מאיר) בארעל, האָט מיר געזאָגט, אַז דאָס איז געווען זיין מאַמע.

ניט אין אונדזער פויערשער כאַטע אַ חוץ אַ פֿאַדלאַגע און שטעטלשע מעבל. מיר עסן ברויט פון אונדזער אייגענעם קאָרן, וואָס דער טאַטע מישט צו מיט אַ ביסל אַרבעס און גערשטן, ס׳זאָל האָבן מער טעם, ווי ער זאָגט. דעם קאָרן פירט דער טאַטע צו צעמאָלן ביים יידישן מילנער אינעם פֿריצס הויף. סוף זמן, וועלן כ׳גיי ניט מער אין חדר, נעמט מיך אַמאָל מיט דער טאַטע און לאָזט מיר זיך צוקוקן, ווי אַזוי די גרויסע וואַסער־מיל צעמאָלט די קאָרן אויף מעל.

מיר האָבן אויך געגוג קאַרטאָפֿל, וואָס מיר האָבן אַליין געזייט, איבער־געגוג גרינס פון אונדזער גאָרטן, מילכיקס פון אונדזער קו, אייער און פלייש פון אונדזערע עופות: הינער, גענדז, קאַטשקעס און אַמאָל אויך אינדיקעס, וועלכע בלאָזן זיך צופיל. מיר בייטן אָפטמאָל אויך אויס אונדזערע פּראָדוקטן אויף אַ קאַלב אָדער אַ שאָף, וועמעס פלייש דער טאַטע איז אַליין מנקר, — רייניקט אויס פון חלב (כיילעוו) און אָדערן. אויף דעם זעלביקן שטייגער קריגן מיר אויך פיש, פרוכט און אַנדערע עסנוואַרג. יאָגדעס און שוועמלעך קלייבט אַליין אָן אין וואַלד מיין עלטערע שוועסטער, טאַנקע. וועלן כ׳בין פריי פון חדר, נעמט זי מיך אַמאָל מיט צום קלייבן שטשאַוו אויף די גרינע בערגלעך אויסערן דאָרף. מיר קלייבן דעמאָלט אויך קרייטיכער פאַר „אַ רפואה", און רייסן אָן פון די בוימער אויפן וועג „ליפאָווע־קוויאט", פון וואָס די מאַמע מאַכט אַ געטראַנק פאַר יעדן פון אונדז, וואָס קילט זיך צו און הוסט.

קאַפּיטל צוויי און צוואַנציק

ע ק ש נ ו ת

אַזוי ווי די פרייטיקס זיינען איצט, ווינטער־צייט, זייער קורץ, לערנען מיר אין חדר שבת־צונאַכטס ביז שפּעט.

איין אָוונט האָט מיר אָנגעהויבן חלשן דאָס האָרץ, האָב איך געוואָלט צולויפן צום זיידנס שטוב עפּעס נעמען אין מויל. מיין רבי, רפֿאל־ראובן, האָט מיר ניט דערלויבט אַרויסצוגיין. ער האָט געזאָגט איך זאָל וואַרטן ביז ער וועט מיט מיר אָפּלערנען מיין שיעור גמרא.

רפֿאל־ראובן האָט אַ נאָמען ביי זיינע תלמידים פאַר אַ ייד אָן עקשן און נאָך אַ כעסן דערצו. כ׳בין דעריבער געבליבן זיצן אויף מיין פּלאַץ און געוואַרט ווייטער. וועלן ס׳איז אַריבער אַ היפּשע צייט און דער רבי האָט אַלץ געלערנט מיט אָנדערע, האָב איך זיך אָנגענומען מיט מוט און אים געבעטן לערנען מיט מיר מיין שיעור. ער האָט געענטפֿערט, אַז ער וועט

דאָס טאָן וועט ער וועט וועלן. אויף מיין פּראָטעסט, אַז דאָס איז ניט יושרדיק, האָט די רביצין זיך צעשריען:

— ס'געהערט אַ חוצפה! אַזוי רײַדן קעגן אַ רבין קאָן טאַקע נאָר אַזאַ בן־יחידל ווי ער, וואָס וועלט געפּיעשטשעט פון זיין גאַנצער משפּחה. אַנומלט טרעף איך זיך מיט זיין באָבען, זאָגט זי מיר, אַז ס'איז־ניקל איז ביי זיי דאָס שוואַרצאַפּל פון אויג. צוגלייך מוסרט זי מיך, די צדקניות, און הייסט זיין גוט צו פּרעמדע קינדער, ווי צו מיינע אייגענע. זי דערמאָנט מיר, אַז כ'בין אַליין אויך אַ מאָמע, און כ'האָב נאָך דערצו אַ בן־יחיד, און ווייס געניו וואָס קינדער זיינען פאַר זייערע עלטערן. קענטיק אַז ער זאָגט אַלץ אויס פון חדר... דערציילט פון יעדן פּאַטש אין באַק, פון יעדן דריי פּאָרן אויער...

מיך האָט ניט געאַרט, וואָס די רביצין רעדט. כ'לערן דאָך ביים רבין, ניט ביי איר. בעט איך אים נאָכאָמאָל ער זאָל באַלד אָפּלערנען מיט מיר און מיך לאָזן גיין. כ'וועל תיכף זיין צוריק.

דער רבי גיט ניט נאָך מיין בקשה. עס הויבט זיך אָן צווישן אונדז אַ קריג — אַ וואָרט פאַר אַ וואָרט.

ער: ווען דו וואָלסט ניט געווען קיין עזות־פּנים, וואָלסטו שוין לאָנג געהאַט אָפּגעלערנט. איצט וועסטו זיין דער לעצטער... ביי מיר ביסטו ניט קיין בן־יחיד... פון מיינעטוועגן מעגסטו פּגרן פון הונגער...

איך: איר זייט מיין רבי, אָבער פיניקן מיך האָט איר ניט קיין רעכט. איך הויב זיך אויף פון מיין פּלאַץ ביים טיש. דער רבי גיט מיר אַ פּאַטש און שרייט:

ער: זיץ אויף אָן אָרט! אויב ניט, מאַך איך פון דיר אַ באַרג אַש!

איך: מיר זיינען ניט אין קיין וואָלד. „די וועלט איז ניט הפקר" (חזר איך איבער מיין באָבעס אַ וועדטל).

ער: נחקע, דאָדקע, איטשקע, משהקע! לייגט אים אַוועק אויפן בענקל; האָלט אים פאַר די פיס, און איך וועל אים אַרײַנציילן „גיין מאָל ניין", ווי ס'פאַסט פאַר אַזאַ יחסן.

די יינגלעך קוקן אַלע אין זייערע גמרות. קיינער פון זיי רירט זיך ניט פון אָרט. די רביצין שטעלט זיך אויף: זי האָלט די הענט אין די באָקעס און שרייט:

— וואָס איז דאָ? אַ בונט קעגן רבין! די ממזרים האָבן זיך איינע די אַנדערע העלטער ווי דעם רבין, וועמען עס איז אַ מצווה האָלט צו האָבן. רפאל־ראובן! נעם אים אויף די קני. איך וועל אים האָלטן פאַר די פיס.

דער רבי גיט אַ כאַפּ מיין אָרבל. איך גיב אַ שטויס דעם טיש. דער לאָמפּ טרייסלט זיך, שרייט דער רבי:

— שרה־פּעשע! נעם אַראָפּ דעם לאָמפּ פון טיש! און איר, יונגאַ־

טשעס, אַרונטער פון אייערע פּלעצער! און דו, בן־יחיד, קום אַהער, לייג זיך!...

ער גיט מיך נאָכאָמאָל אַ שלעפּ. איך גיב אים אַ בריק אין פּוס. ער גיט אַ געשריי, און נעמט מיך שלאָגן מיט זיין שטעקן. איך שריי:

— גוואַלד! גוואַלד! ראַטעווועט!

די יינגלעך שטייען צעשראָקענע. זייערע פּנימער זיינען בלאַס. דער רבי לאָזט מיך אָפּ אַ ווייל. ער פּאַרמאַכט די לאָדנס, פּאַרשליסט די טיר. ער קומט צוריק צו מיר, כאָפּט אָן מיין קאָפּ מיט ביידע הענט, זוכט מיר צו פּאַרשטאָפּן דאָס מויל. די רביצין גיט אַ כאַפּ מיינעם אַ פּוס. איך בריקע זי אַוועק און שריי מיט אַלע כוחות:

— ראַטעווועט! ראַטעווועט!

עס דערהערן זיך שטימען פון דרויסן, פון הינטער די לאָדנס. דער רבי עפּנט אַביסל די טיר. קוקט ווער עס שטייט הינטער די לאָדנס. פּאַר־זיכערט, אַז ביי אים אין חדר הרגעט מען ניט קיין מענטשן. ער עפּנט נאָכדעם ברייט די טיר, גיט מיר אַ שטאַרקן שטויס אין פּלייצע. איך פּאַל אַריין אין אַ קופּע שניי. ער ווארפט מיר צו מיין וואַטאָוון בגד און פּאַרהאָקט די טיר. איך הויב זיך אויף און לויף אַן אָטעם, ווי עמיץ וואָלט מיך יאָגן. כ׳עפּן קוים אויף די טיר פון זיידנס שטוב און פּאַל דאָרט אַריין...

דער טאַטע נעמט מיך אַוועק אין דאָרף. די מאַמע פילעוועט מיך ביז כ׳קום צו זיך. די בלויע סיניאַקעס און רויטע גראַבלען אויף מיין פּנים ווערן פאַרהיילט. מיינע מלבושים פאַרריכט, געוואַשן און געפּרעסט. קיינער דערמאָנט ניט אין שטוב מיין מלחמה מיטן רבין. איינמאָל נאָר, ווען די מאַמע איז געבליבן מיט מיר אַליין אין שטוב, האָט זי באַמערקט:

— זעסט, מיין קינד, צו וואָס עקשנות ברענגט...

אין אַ וואָך אַרום האָט מיך דער טאַטע געפּירט צוריק אין שטעטל. אויפן וועג האָט ער מיר געזאָגט, אַז מיין רבי רפּאל־ראובן האָט שטאַרק חרטה אויף אַלץ, וואָס ער האָט געטאָן יענעם אָוונט. ער וועט שוין מער קיינעם ניט שלאָגן אין זיין חדר. איך דאַרף אויף אים ניט טראָגן קיין האַרץ, נאָר לערנען מיט התמדה, און אַרויסווייזן אים דעם געהעריקן דרך־ארץ. כ׳קאָן נאָך פון אים אַ סך לערנען.

רפּאל־ראובן איז געווארן גאָר אַן אַנדער מענטש. ער האָט זיך באַ־נומען מילד צום גאַנצן חדר, און זיך נאָר באַמיט וואָס בעסער צו דערקלערן זיינע תלמידים, וואָס ער לערנט מיט זיי.

ביסלעכווייז האָבן די יינגלעך מיר דערציילט, וואָס עס האָט פאַסירט די וואָך, וואָס כ׳בין געווען ביי מיין טאַטע־מאַמע אין דאָרף: אין שטעטל האָט זיך שטאַרק געטומלט וועגן דעם סקאַנדאַל אין רפּאל־ראובנס חדר. עס האָט געהאָלטן דערביי ער זאָל בלייבן אַן אַ קנעלונג. ער וועגדט זיך

צום רב, ער זאָל פּועלן ביי מיין טאַטן, ער זאָל מיך שיקן ווידער צו אים אין חדר. ביים רב אין הויז האָט אונדזער רבי אויך געגעבן אַ תקיעת־כף, ניט צו שלאָגן מער קיינעם פון זיינע תלמידים. און ער היט דאָס אַפּ ערלעך...

שרה־פּעשע איז קראַנק און מישט זיך אינגאַנצן ניט מער אין חדר.

גייענדיק אין דער פרי פון מיין זיידנס שטוב צום חדר האָב איך אויפן ברייטן וועג קיין ווילנע געפונען אַ „פּאַרטמאַנע" אַנגעפּאַקט מיט אַסיג־נאַציעס (פּאַפּיר־געלט). איך קער זיך גלייך אום צוריק אַהיים און דער־לאַנג עס דער באָבען.

וועז כ׳קום פון חדר צום אַנבייסן, זאָגט מיר די באָבע, אַז ראָבע יאַנקלס, דעם פערדהענדלערס ווייב, איז אַרומגעלאָפן אין גאַס און געקלאָגט, אַז איר מאַן האָט פאַרלאָרן דאָס גאַנצע געלט, וואָס ער האָט אַנגעליען אויף צו האַנדלען אויפן יאַריד. די באָבע האָלט, אַז דאָס איז געוויס דאָס געלט, וואָס איך האָב געפונען היינט אין דער פרי. זי האָט דעריבער אַרייַנ־גערופן ראָבע יאַנקלס און איר אַנגעזאָגט די גוטע בשורה, אַז איך האָב מעגלעך געפונען זיין געלט, און איר געהייסן קומען געבן אַ סימן. באַלד ווי ער האָט דאָס געטאָן, האָט די באָבע מיר דערלאַנגט די מציאה און געזאָגט:

— נאָ, גיב עס אָפּ ר׳ יאַנקלען, וועסטו מקיים זיין די מצווה פון „השבת אבידה" — (האַשאָווע־אַווויידאָ — אומקערן אַ פאַרלאָרנס); אַזאַ מצווה טרעפט זיך ניט יעדן טאָג...

איך בין שטאַרק צופרידן צו האָבן פאַרדינט אַזאַ וויכטיקע מצווה. דאָך טראַכט איך אָפּטמאָל, אַז פאַרן פערדהענדלער וואָלט געווען בעסער, וועז ער קריגט ניט לייען קיין געלט אויף צו האַנדלען מיט פערד, וואָס צוליב זיי פאַרשפּאַרט מען אים אַלע וויילע אין טורמע.

יאַנקל דער פערדהענדלער וואוינט אויף דער זעלביקער זייט גאַס, ניט וויט פון מיין זיידנס שטוב. ער איז אַ מיטל־געוויקסיקער מאַן מיט אַ שיינער טונקל־בלאָנדער באָרד. יעדעס מאָל וועז מען גנבעט אַ פערד ביי עמיצן אין שטעטל אָדער אין דאָרף קומט מען עס זוכן ביי אים. אויב מען גענפינט עס ביי אים, פירט מען זיי ביידן אַוועק — דעם פערד צו זיין באַ־לעבאָס, און דעם פערדהענדלער צו דער שטעטלשער טורמע, אויף יורסדיקע, הינטערן קלויסטער. דער פערדהענדלער טענהט אַלעמאָל, אַז ער קען ניט געדענקען אַלע ציגייַנער און אַלע קאָניוכעס, ביי וועמען ער קויפט פערד. ער געדענקט נאָר, אַז דער פאַרקויפער פונעם פערד האָט זיך דעמאָלט געשווארן, אַז ער האָט עס אַליין אויפגעהאָדעוועט פון אַ לאָשעקל. דער אוריאָדניק גלויבט אַבער ניט דעם פערדהענדלער; פאַרקערט, ער איז אים חושד אין העלפן דורכפירן די גנבה. ער שיקט אים דעריבער אַוועק קיין ווילנע, באַגלייט פון אַ דעסיאַטניק.

אַזוי ווי דער פערדהענדלער האָט ניט קיין געלט אייַנצולייגן „זאָלאָג",

און קיינער איז אויך פֿאַר אים ניט קיין שׂרה (אַרעוו), זיצט ער אין ווילנער טורמע ביז צום משפט. אַמאָל פֿאַרמשפט מען אים צו נאָך עטלעכע וואָכן טורמע; אַן אַנדערש מאָל קומט ער אָפּ מיט דער אָפּגעזעסענער צייט און גייט אַרויס פריי.

אין שטעטל גלויבט מען, אַז יאַנקל דער פערדהענדלער איז שטאַרק אָנגעזעגן צווישן די יידישע אַרעסטאַנטן, מיט וועלכע ער זיצט צוזאַמען אין דער ווילנער טורמע. אַ חוץ זיין פיינער „אָסאָבע", מיט דער ברייטער בלאָנדער באָרד, איז ער אויך דער גרעסטער למדן צווישן זיי. ער קען אויסווייניק אַ סך תפילות און וויס אַלע יידישע מנהגים.

ווען יאַנקל דער פערדהענדלער זיצט אין טורמע, ווערט זיין וויב, ראָכע, די שפּייזערין פון זייער הויז־געזינד. זי טוט אַלערליי שטוב־אַרבעט אין באַקאַנטע הייזער. זי וואַשט גרעטע, שייערט פֿאַדלאָגעס, פּאַרקנעט דייזשעס טייג, באַקט, קאָכט, א. א. וו. ווען דאָס אַלץ איז ניט גענוג אויף חיונה, וועגדט זיך ראָכע צו מיין באָבען, וועלכע זאָרגט שוין דערפאַר, אַז דעם פערדהענדלערס הויז־געזינד זאָל, חלילה, ניט ליידן קיין הונגער.

יעדעס מאָל, ווען יאַנקל דער פערדהענדלער קומט צוריק פון טורמע, זוכט ער אַ ווייַלע אַן אַנדער פרנסה. ער העלפט מיין זיידן קויפן זוימען, אַדער אַנדערע תבואות, וועלכע דער זיידע פירט נאָכדעם אַוועק צו די גרויסע סוחרים אין ווילנע. לאַנג אָבער קאָן דער פערדהענדלער זיך ניט אינהאַלטן פון האַנדלען מיט פערד, און ער זיצט ווידער אין טורמע צוליב זיי.

יאַנקל דער פערדהענדלער פֿאָרט שפּעטער אַוועק קיין אַמעריקע. עס גייען אַרום וועגן אים פֿאַרשיידענע קלאַנגען. לויט אײַן קלאַנג, האָט ער דאָרט צוערשט געאַרבעט אין אַ שוך־פאַבריק. שפּעטער באַגעגנט ער זיך מיט קאָניוכעס, וועלכע ריידן אים אײַן זיך צו נעמען צו זיין אַלטער פּרנסה. דער סוף איז, אַז מען זעצט זיי אַלעמען אַריין אין אַ טורמע. מען דערציילט אויך, אַז דער פערדהענדלער באַקלאָגט זיך שטאַרק אויף דער שלעכטער באַהאַנדלונג דאָרט. ער זאָגט, אַז מען באַהאַנדלט אים אין דער אַמעריקאַנער טורמע אַ סך ערגער ווי אין דער ווילנער.

קאַפּיטל דריי און צוואַנציק

מען פירט די תורה אין שול אַריין

די ספר תורה, וואָס די חברה „עין יעקב" גיט אַריין אין בית־המדרש, לכבוד דעם נייעם ארון־קודש, איז שוין פאַרטיק. דער סופר שמואל־יאַנקל, מיין מומע מינעס ברודער, האָט שוין צו אונדז געבראַכט די לעצטע יריעה. עס פעלן בלויז די עטלעכע צענדליק שורות, וועלכע ער וועט אויפשרייבן

אין בית־המדרש, ביים סיום, פֿאַר די, וועלכע קויפן אותיות אויף זייערע נעמען.

דער יום־טוב הויבט זיך אָן אין אונדזער דאָרפישער כאַטע, וואו די ספר תורה איז אויסגעוואַקסן, וואו מ׳האָט זי געקליבן אין אונדזער קאָמאַד אַ יריעה נאָך אַ יריעה.

איצט ליגט שוין די ספר תורה ביי אונדז אויפן טיש אויף אַ ווייסן טישטעך. זי איז אויסגעפוצט אין סאַמעט, און באַצירט מיט זילבער און גאָלד. די שטוב איז אויפגעראַמט לכבוד איר, ווי שבת און יום־טוב. אַלץ בלאַנקט און בלישטשעט.

דאָס געהעפט לעבן אונדזער שטוב איז אויסגעקערט ריין ביזן מיטן גאַס; ס׳איז באַשאָטן מיטן געלן זאַמד און מיט שטיקלעך גרינעם אַיר, וואָס מיין עלטערע שוועסטער און איך האָבן אָנגעשניטן אינעם שטעטלשן זומפּ הינטער די הייזער פון מיין זיידנס שכנים, יעקל דער שניידער און בערע־לייב דער שוסטער.

אַנטקעגן דעם אַרייגאַנג צו אונדזער פירהויז שטייט אַ היפּשער טויער, וואָס דער טאַטע האָט אויסגעפלאָכטן פון צווייגן און בלומען פון אַלערליי קאָלירן.

ביי אונדז אין שטוב טראָגן מיר אַלע אונדזערע שבתדיקע מלבושים. אַזוי גייען אויף אָנגעטאָן די מחותנים פון דער חברה „עין יעקב". זיי זיינען די ערשטע אָנצוהויבן דעם פּאַראַד.

זיי טראָגן אַרויס פון אונדזער שטוב די חופּה מיט די פּיר שטענגלעך, וואָס זיי האָבן מיטגעבראַכט פון שטעטל. זיי שטעלן די חופּה אויף ביים טויער ווי אויף אַ חתונה. די דאָרפס־לייט, וועלכע האָבן אָנגעפאַקט דעם געהעפט, קוקן אַלע אויף אונדזער טיר. ווען דער טאַטע גייט אַרויס פון שטוב מיט דער ספר תורה אויף דער האָנט און שטעלט זיך אונטער דער חופּה, שרייט דער דאָרפישער עולם „הוראַ!" כלאָפּס, מיידלעך און קינדער פאַטשן מיט די הענט, אַ טייל פרויען און מיידלעך באַוואָרפן די חופּה מיט בלומען. דער טאַטע נעמט זינגען דעם פּסוק „תורת השם תמימה, משיבת נפש" (גאָטס תורה איז גאַנץ, זי דערקוויקט די נשמה), און ער גייט אַ טענצל מיט דער תורה.

פיר „עין־יעקב"־יידן נעמען יעדערער אַ חופּה־שטענגל אין האָנט און עס הויבט זיך אָן דער מאַרש צום שטעטל. די מאַמע און איך גייען אויך מיט. מ׳לאָזט מיר האַלטן מיין האָנט אַרום אַ חופּה־שטענגל. טאַנקע, רחלע און דאָבעלע בלייבן אין שטוב. דער טאַטע זינגט אויפן קול דורכן דאָרף זיין באַליבטן קאַפּיטל „השמים מספרים כבוד אל" (די הימלען דער־ציילן גאָטס פּראַכט). ער זינגט און טאַנצט צוגלייך.

דער גאַנצער דאָרף שטייט אין דרויסן אויף די געהעפטן פון ביידע

זייטן וועג. אַ סך באַגעגענען די חופה מיט „בראָוא!" אָדער „הורא!"

ביים ראַנד פון שטעטל וואַרט שוין אַן עולם יידן. קלעזמער שפילן אַ שמחת־תורה מאַרש לכבוד דער ספר תורה. דער טאַטע גיט גלייך איבער די ספר תורה צו בערטשיקן, דעם רבין פון דער חברה „עין יעקב". בערטשיק טראָגט זי אַ ווייל און גיט זי נאָכדעם איבער צו אַנדערע לייט פון דער חברה. די „עין־יעקב"־יידן זיינען אויך מכבד מיטן טראָגן די תורה יידן פון די חברות ש"ס, משניות. ס'בייטן זיך אויך כסדר די, וועלכע האַלטן די חופה־שטענגלעך. צוגלייך מיט די קלעזמער, וועלכע שפילן פריילעכע מוזיק, זינגען אויך דער טאַטע און זיינע חברים לוסטיקע יום־טוב־געזאַנגען און טאַנצן אויס אַלערלייי יידישע טענץ.

דער פֿאָראַד ציט זיך דורך דער גאַנצער לענג פון שטעטל און פֿאָר־ענדיקט זיך ביים בית־המדרש, אויף יורסדיקע. דער רב גייט אַרויס דער תורה אַנטקעגן. ער טראָגט זי אַריין אין בית־המדרש, וואו ער האַלט אַ דרשה. נאָכדעם זעצן זיך אַוועק די גבאים פון דער חברה „עין יעקב" ביים טיש, וואו זייער רבי בערטשיק לערנט מיט זיי יעדן שבת. דער סופר שפרייט אויס אויפן טיש די לעצטע יריעה מיט דעם נאָך־ניט פאַרענדיקטן שרייבן. דער עולם הויבט אַן קויפן אותיות. מיין טאַטע קויפט פאַר מיר אַלע אותיות פון מיינע ביידע נעמען, קלמן און צבי. ער קויפט אויך אותיות אויף די נעמען פון מיין מאַמען און שוועסטער, ווי אויך פאַר זיין טאַטע־מאַמען — דער זיידע שאול־יהודה און די באָבע לאה — און פאַר זיך אַליין. דער זיידע שמואל־איטשע און די באָבע דבורה קויפן זיך אַליין אותיות, פונקט אַזוי אַלע פון אונדזער משפחה.

נאָכן אַרויסשרייבן די לעצטע אותיות אין דער תורה גרייט מען טישן אין בית־המדרש פאַר מאָנסבילן און פאַר וויבער באָזונדער. מ'עסט, מ'טרינקט, מ'זאָגט תורה, מ'זינגט און מ'טאַנצט, ווי אויף אַ חתונה. דער טאַטע וויל אָבער בשום אופן ניט טאַנצן אין בית־המדרש דעם „גזלן־טאַנץ", מיט וועלכן ער איז משמח דעם עולם אויף חתונות. אָנשטאָט דעם טאַנצט ער עטלעכע קאָזאַצקעס.

דער סיום פון דער תורה דויערט עטלעכע שָׁוונטן. ער פאַרענדיקט זיך מיט אַ נייעם יום־טוב פון דער חברה „עין יעקב" — אַ התחלה (אָנהויב) אויף די „נביאים", פון וועלכע מען לייענט די הפטרות שבת און יום־טוב.

ביי דער התחלה קויפט מען ווידער אותיות. דער רב האַלט אַ דרשה, בערטשיק דערציילט שיינע מעשהלעך פון דער גמרא, וואָס זיינען אַריין אין „עין יעקב". אַ גבאי פון דער חברה באַמערקט, אַז דער סיום פון די „נביאים" וועט זיין אַן אויסערגעווײנלעכע פֿאָסירונג, ווייל מיישעגאָלע וועט אפשר זיין דאָס ערשטע שטעטל צו האָבן די „נביאים", אין דער פאַרמע פון דער תורה און אין אַן ארון־קודש.

*
**

דאָס שטעטל איז פול מיט כלאָפעס און יונגען. זיי זיינען געקומען צום פּריזיוו, אין מיישעגאָלער קאַנצעלאַריע. עס זיינען אויך אָנגעפּאָרן „סטאַראָסטעס" און „סטאַרשינעס" פון אַרומיקע שטעטלעך און דערפער, ווי אויך דעפוטאַטן, אַדוואָקאַטן און דאָקטוירים. פאַראַן אויך טאַטע־מאַמעס, וועלכע ווילן זיין צוזאַמען מיט זייערע זין אין פּריזיוו־צייט. צו די געסט, וועלכע שטייען אין ביז איבערן פּריזיוו ביים זיידן, קומען אויך אַריין סטאַראָסטעס. איינער פון זיי האָט אַ געלע ברייטע באָרד און אַ קיילעכ־דיקן בויך. דער זיידע זאָגט אויף אים, אַז ער איז אַ ייד אַ למדן. מיר גע־פעלט ער ניט זינט כ׳האָב געהערט, אַז ער מאַכט פאַלשע פּעסער פאַר סאָלדאַטן.

די כלאָפעס און אַ טייל יונגען גייען אַרום שכורע. איבערהויפּט די, וועלכע מ׳האָט שוין אָפּגעגעבן. אָט די „נאָוואָבראַנצעס" באַרימען זיך, אַז זיי קאָנען איצט טאָן וואָס נאָר זיי ווילן. זיי האָבן מער פאַר קיין זאַך קיין מורא ניט. ביינאַכט פאַרמאַכט מען צוליב זיי די לאָדנס און מ׳פאַר־שליסט און פאַריגלט שטאַרק די טירן.

אַנדערע ווידער באַהאַלטן זיך פאַר מענטשן. דאָס זיינען: „אַכוואָט־ניקעס", וועלכע פאַרדינגען זיך צו דינען פאַר אַנדערע. „מלאכים", וועלכע שטעלן זיך צום פּריזיוו אונטער אַנדערע נעמען. זיי אַנטלויפן נאָכדעם אויפן וועג צו אָדער פון דער קאַזאַרמע. זיי ווערן דעמאָלט פאַרשוואונדן, ווי זיי וואָלטן אַרויפגעפלויגן אויפן הימל... די „בעל־מומים", אָדער זיך „פע־לער־מאַכער", וועלכע טרינקען עסיק און מאַרטן זיך ביז וואַנען זיי קריגן שוואַכע הערצער אָדער טשאַכאַטקע, כדי צו ווערן אויסגעבראַקירט ביים פּריזיוו. צווישן די כלאָפעס געפינען זיך אַזוינע, וועלכע האָקן זיך אַליין אָפּ אַ פינגער פון דער רעכטער האַנט, אַבי ניט צו גיין אין סאָלדאַטן.

די לוסטיקע „נאָוואָבראַנצעס" הערן אויף צו זינגען און „כוואַטעווען", באַלד ווי זיי דערזעען זייערע ווייענדיקע מאַמעס, שוועסטער און כלות, וועלכע קומען זיך געזעגענען מיט זיי. די מאַמעס, סיי די דאָרפישע און סיי די שטעטלשע, באַקלאָגן זייערע אָפּגעגעבענע זין, ווי ביי אַ לויה נאָך אַ טויטן.

צוליבן פּריזיוו אין שטעטל הער איך זיך אָן אַ סך מעשיות פון „כאַ־פערס" און רעקרוטן. מען דערציילט, אַז אַמאָליקע יאָרן פלעגט מען כאָפּן אַרעמע יידישע יונגע לייט, גאָר אַמאָל אויך תלמוד־תורה קינדער, און זיי אָפּגעבן פאַר סאָלדאַטן אָנשטאָט גבירישע זין. וועגן די „כאָפערס" האָבן ניט אַריינגעקראָגן גענוג יונגע מענטשן האָבן זיי געכאָפּט עלטערע יידן, זיי אָפּגעגאָלט די בערד, כדי זיי זאָלן אויסזען יינגער און זיך פּאָסן צו זיין סאָלדאַטן. דערביי דערמאָנט מען אויך, אַז אַן אָנפירער פון אָט די „כאָפערס" לעבט נאָך דאָ אין שטעטל, דאָס איז דער „איזאַרשטשיק."

כ׳קען אים דעם „איזבאַרשטשיק". כ׳קום אויך אַמאָל אַריין צו אים אין שטוב. ער איז אַ מיטלגעוויקסיקער קרעפטיקער מאַן מיט אַ געדיכטער גרויסער באָרד, וואָס איז קענטיק אַמאָל געווען שוואַרץ. זיין שטוב האָט אַ סך חדרים און צווויי אַרייַנגאַנגס. איינער אין קעמעלער געסל. דער הויפט אַרייַנגאַנג איז דורכן גאַנעק אויף דער רעכטער זייט. דורך דאָרטן גייט מען אויך אַריין אין קראָם, וואו די קרעמערקע איז זיין עלטסטע טאָכטער, גנעסע, וועמעס נדן די קראָם איז.

ביים „איזבאַרשטשיק" אין שטוב איז אויך דאָ צו פאַרקויפן וויין און מעד. יינגלעך זאָגן מיר, אַז דעם דאָזיקן וויין טרעטן אויס פון ראָזשינקעס דער „איזבאַרשטשיק" און זיינע טעכטער מיט באָרוועסע פיס... איך אַליין האָב זיי קיינמאָל ניט געטראָפן באָרוועסערהייט. ווען די באָבע שיקט מיך צום „איזבאַרשטשיק" קויפן אַ קאַראָפינקע וויין, גיט עס מיר זיין ווייב, איטע, אַ הויכע, יידענע מיט אַ פריינטלעכן פנים. ער אַליין זיצט אַ שווייגדיקער, מיט אַן אָנגעכמורעטן פנים, איבער אַן אָפענעם ספר. זיינע צווויי יינגערע טעכטער, שרהקע און פריידקע, זיינען די מערסטע צייט פאַרנומען ביי מיין מומע פּעסלען, וועלכע לערנט זיי נייען. שרהקע זינגט און לאַכט ביי דער אַרבעט. זי שטעלט מיר אויך אַלערליי פראָגעס, ווען כ׳קום אַמאָל אַריין צו מיין מומען אין דער נייטערי. נאָך פריילעכער פון שרהקען איז איר ברודער חיימקעלע. ער קומט אָפט אַריין צו מיין זיידן אין שטוב. ער האָט האָלט זיך צו וויצלען, און כ׳ווער קיינמאָל ניט מיד אים צו הערן ריידן.

גאָר אַן אַנדער מענטש איז זייער עלטסטער ברודער, אַ פאַרמעגלעכער קרעמער. ער האָלט זיך מיט יידישער חשיבות, וויצלט זיך ניט, גיט זעלטן אַ שמייכל. זיין וויב לערנט די טעכטער גרויסשטאָטישע מאַנירן און פאַרציט זייערע נעמען. זיין תמיד־פאַרפוצטע שוויגער איז אַ מלווהטע; זי אַנטלייט געלט אויף פראָצענט צו באַלמעלאָכעס און קליינע הענדלער. זי רעכנט זיי אַ קאָפּיקע אַ וואָך, פופציק קאָפּיקעס אַ יאָר, פאַר יעדן רובל.

דער „איזבאַרשטשיק" גייט קיינמאָל ניט אַוועק פון בית־המדרש גלייך נאָכן דאַוונען. ער בלייבט זיצן אויף זיין שטאָט אין מזרח־וואַנט און קוקט אַריין אין אַ ספר. ער רעדט ניט צו קיינעם און קיינער רעדט ניט צו אים.

אַנומלט הער איך קולות פון זיין שטוב (זי איז די דריטע פון מיין זיידנס). כ׳זע דאָרט שטייט אַ רעדל מענטשן. כ׳פרעג: וואָס קומט דאָרט פאָר? זאָגט מען מיר, אַז מ׳שלאָגט ביים „איזבאַרשטשיק" דעם „ביאַלע־גריוועטס" (אַ שוסטער, אַ גוטער בעל־מלאכה, מיט אַ וויסן פלאַקס־ענלעכן טשוב). שפּעטער אַ וויל הער איך אין גאַס דערציילן, אַז מ׳האָט דאָרט געשלאָגן דעם שוסטער דערפאָר, וואָס ער האָט ניט פאָרטיק געמאַכט אין צייט אַ פאָר נייע שיך פאָר דער עלטסטער טאָכטער, גנעסע, און זי און איר טאַטע זיינען דאָס געווען די שלעגער.

גנעסע האָט שפעטער חתונה מיט אַ מאַן, וואָס האָט סמיכה אויף רבנות. ער בלייבט אָבער אַ קרעמער. די יינגערע טעכטער פֿאָרן אַוועק קיין אַמעריקע און נעמען נאָכדעם אַריבער זייערע עלטערן. מער הער איך קיינמאָל ניט פון דעם „איזבאָרשטשיק" *).

קאַפּיטל פֿיר און צוואַנציק

מיין נייער רבי — בערטשיק שאַפּיראָ

דעם זומער (תרמ"ז—1887) האָט מיין טאַטע מיך געגעבן לערנען צו בערטשיק שאַפּיראָ — דער רבי פון די חברות „עין יעקב" און „תנ"ך". ער האָט עס געטאָן צוליב צוויי טעמים: ערשטנס, ווייל ער האָלט, אַז צוליב מיין קריג מיט רפאל־ראובנען האָב איך ניט מער צו אים דעם נויטיקן צוטרוי, וואָס אַ תלמיד דאַרף האָבן צו זיין רבין. צווייטנס, ווייל ער גלויבט, אַז כ'בין שוין גענוג אַלט צו לערנען ביים בעסטן גמרא־מלמד אין שטעטל.

אַזוי ווי כ'האָב שוין געהאַט געלערנט די צוויי גמרות „בבא קמא" און „בבא מציעא", האָט בערטשיק געגומען מיט מיר לערנען די גמרא „בבא בתרא". ער האָט מיך אויך אַוועקגעזעצט ביי איין גמרא צוזאַמען מיט יאָשקע חיה־פּעשעס, וועלכער איז מיט אַ פּאָר יאָר עלטער פון מיר.

צוליב דעם, וואָס אונדזערע ביידנס עלטערע שוועסטער זיינען געווען חברטעס, האָט יאָשקע זיך געשפּילט מיט מיר, וועג כ'בין נאָך ניט אַלט געווען קיין פּינף יאָר. ער האָט מיר דערביי אויך געוויזן אין זיין סידור דעם אלף־בית, וואָס האָט מיך דעטאָלט שטאַרק פֿאַראינטערעסירט. איצט האָלט שוין יאָשקע ביים ווערן בר־מצווה און קען לערנען גמרא אַ סך מער פון מיר. כ'האָב דעריבער היינטיקן זומער געטאָן אַ גרויסע פּעולה. מיר האָבן געלערנט די גמרא „בבא בתרא" מיטן פּירוש רשב"ם, וועלכן מ'האָלט פֿאַר שווערער ווי רש"י, נאָר בערטשיק שאַפּיראָ, מיט זיין וואונדערלעכער הסברה (האַסבאָרע) האָט עס מיר געמאַכט לייכט צו פֿאַרשטיין.

שפּילעוודיק האָט בערטשיק מיט אונדז געלערנט דעם תנ"ך מיט זיין באַליבטן פּירוש פון „קעמפּענער", אָדער „מלבים". דער דאָזיקער פּירוש דערקלערט די פּסוקים אויספֿירלעך און שיין. בערטשיק האָט עס נאָך היפּש

---

*) נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה קריג איך אין שיקאַגאָ אַ רייע בריוו פון זיין עלטסטן זון אַ טאַכטער, פֿאַלי קראָניק, וועלכע איז דעמאָלט געווען די פרוי פון אינזשינער אָקון אין ווילנע, נאָר אין אָט די בריוו איז דער „איזבאָרשטשיק" ניט געווען דערמאָנט.

פֿאַרבריטערט און פֿאַרשענערט. אַזוי איז ער מיט אונדז דורכגעגאַנגען די ספֿרים „משלי", „איוב" און „דניאל", אַ טייל פון לעצטן — תרגום־לשון, אָדער אַראַמייאיש.

דעם קעמפֿענערס פּירוש אויף דניאל האָט פֿאַרשטאַרקט מיין אינטערעס אין משיחן. דער קעמפֿענער באַרעכנט דאָרט געוויס דעם „קץ" (קעץ — סוף), אין וועלכן יאָר משיח דאַרף קומען. נאָר סיי בערטשיק, סיי די באָבע און מיין טאַטע זאָגן מיר, אַז מ׳קאָן זיך אויף אַזוינע חשבונות ניט פֿאַרלאָזן. משיח קאָן קומען יעדן טאָג און קאָן זיך אויך פֿאַרזאַמען נאָכן „קץ."

אַ סך פּסוקים פון „משלי" זיינען מיר, אַזוי ווי די פון „פּרק", שוין געווען באַקאַנט פון דער היים אין דאָרף און אין שטעטל. בערטשיק שאָפּירא האָט מיר געמאַכט די דאָזיקע פּסוקים נאָך קלאָרער און געשמאַקער. „איוב" אָבער איז מיר נאָך אַלץ ניט געווג קלאָר. כ׳דאַרף אים נאָך ווייטער לערנען. מיר געפֿעלט דאָרט אויך ניט דער סוף. ער ענדיקט זיך ניט אַזוי געוויינטלעך, ווי אין שמ״רס ראָמאַנען, ווואו דער גוטער ווערט באַלוינט און דער שלעכטער — באַשטראָפט. דער בייזער שטן קריגט דאָרט ניט זיין פֿאַרדינטע שטראָף פֿאַר זיין אינטריגירן קעגן דעם ערלעכן מענטשן איוב.

אין „דניאל" געפֿעלן מיר סיי די חלומות און סיי זייערע אויסטייטשונגען. מער פון אַלץ געפֿעלט מיר דאָרט די „האָנט אויף דער וואַנט", וואָס וואָרנט, אַז פֿאַר יעדן רשע קומט אַ טאָג פון „רעכענונג און באַצאָלונג."

אַחוץ גמרא און תנ״ך לערנט מיט אונדז בערטשיק שאָפּירא אויך שרייבן בריוו— אין יידיש, און אַדרעסן — אין רוסיש און ליטווויש. ער גיט אונדז אָבער ניט קיין „דיקטאָווקע" פֿאַר די בריוו, נאָר לאָזט זיי אונדז אַליין קאָפּירן פון ביכל „מכתב משלש", וועמעס לשון איז אונדז ניט פֿאַרשטענדלעך. קיינער אין שטעטל רעדט אויך ניט אַזוי.

מיין רבי בערטשיק שאָפּירא איז מיר זייער טייער. כ׳האָב אַ סך יראת הכבוד (ערפורכט) פֿאַר זיין תורה און חכמה. צוליב זיינע גרויסע מעלות פֿאַרלירן מיר אים אָבער אינגאַנצן. ביי די נייע וויבאַרעס (וואַלן) פֿאַר „סטאַראָסטע" וואַרפן אַלע פֿאַר אים ווייסע גאַלקעס אין קלפּי — שטים־קעסטל. קיין שוואַרצע גאַלקעס, קעגן אים, זיינען כמעט ניט געווען. בערטשיק ווערט דעריבער שטאַרק פֿאַרנומען מיט ענינים פון דער „אָבשטשעסטוויע" (יידישע געמיינדע). ער דאַרף אויך צושטעלן אַלערליי פּאָפּירן צו נאַטשאַל־סטוויע. וואָס ווייטער, בלייבט אים אַלץ ווייניקער צייט צו לערנען מיט אונדז. סוף זמן גיט ער צוליב דעם אויף אינגאַנצן זיין מלמדות.

דאָס פֿאַרדריסט מיך זייער שטאַרק. כ׳ווייס, אַז מיין טאַטע וועט פֿאַר מיר קריגן אַן אַנדער רבין. כ׳פּיל אָבער, אַז אַזאַ וויכטיקן רבין ווי בערטשיק שאָפּירא וועל איך שוין אין שטעטל מער ניט האָבן.

די רביצין מינע האָט זיך אין חדר ניט געמישט. בערטשיק שאָפּירא

האָט קיינמאָל ניט אויפגעהויבן קיין האַנט אויף אַ תלמיד. מינע האָט ניט געהאַט וועגן וואָס זיך אַרײַנצומישן. מיט זייערע אייגענע קינדער האָבּ איך געלעבט בשלום. אײַנער פון זיי, שימקע (שמעון), אין מײַנע יאָרן, איז געבליבן מײַנער אַ גוטער חבר אויך נאָכדעם, ווי זיין טאַטע איז שוין מער ניט געווען מיין רבי.

*
**

זינט כ׳האָב צעקאַליעטשעט די הילצערנע פיגור פון „האַר־גאָט״ אין פעליקסעס שטוב, היט איך זיך, ניט אָנצורירן אַ הייליק בילד אין דאָרף. כ׳וויל אפילו ניט ריידן וועגן דעם מיט אַ דאַרפיש קינד. כ׳האָב אויך באַמערקט, אַז מיין טאַטע, וועלכער רעדט מיט די פויערים וועגן אַלץ אין דער וועלט, מיידט אויס יעדן שמועס וועגן ענינים פון גלויבן.

פאַראַן אָבער ביי אונדז אין דאָרף אַ יונגער שליאַכטיטש, וועלכער האָט שטאַרק האַלט צו פירן וויכוחים וועגן וועמעס אמונה איז בעסער. ער איז אַ הויכער יונג מיט קליינע ברוינע וואָנצעס. ער באַרימט זיך צו האָבן גע־לייענט אַ סך ביכער וועגן רעליגיע און אַז ער וועט זיך נאָך אַמאָל אויסלערנען צו זיין אַ „קסיאָנדז״ (גלח, פּריסטער).

אַנומלט איז דער טאַטע געזעסן מיט אַן עולם פויערים פון אונדזער דאָרף אַרום דעם לאַנגן „אַרעמאַנס־טיש״ *) אויף אונדזער געהעפט און גע־שמועסט וועגן דאָרפישע ענינים. נאָכדעם האָבן זיי, ווי אַלעמאָל, אים גע־

---

*) דער טיש אין דרויסן, אויף וועלכן די מאַמע שטעלט זומער אַוועק עסן פאַר די אַרעמעלייט, וועלכע גיין איבער די הייזער. אַמאָל פלעגט די מאַמע זיי געבן שטיקער ברויט אַריינצולייגן אין זייערע טאַרבעס. נאָכדעם אַבער ווי דער טאַטע האָט געזען, ווי דאָס ברויט פון די טאַרבעס ווערט פאַרקויפט ביי אונדז אין דאָרף צו קאָרמענען חזירים, גיט די מאַמע דעם אַרעמאַן ליבער אַ מטבע איידער ברויט (אָפטמאָל גיט זי אים פרוטות — פון פאַפיר, אַדער בלעך, וואָס ער בייט אויס ביים רב אויף געלט). צו־ערשט אַבער פרעגט די מאַמע דעם מאַן מיט דער טאַרבע, צי ער וויל וואָס עסן. אויב ער זאָגט יאָ, טראָגט מען פאַר אים אַרויס פון שטוב אַ געקאָכט עסן מיט אַ המוציא ברויט דערצו. אונדזער געהעפט איז אַן אָפענער און האָט ניט קיין צאָם ווי די באַלעגופישע געהעפטן, צו וועלכע מען דאַרף אַרײַנגיין דורך אַ טויער. יעדערער וואָס גייט אין גאָס פאַרביי אונדזער שטוב, קאָן זומער־צייט זיך אַוועקזעצן אַדער אַוועקשטעלן ביי אונדז אויפן געהעפט. ווינטער־צייט דערלאַנגט די מאַמע די אַרעמעלייט דאָס עסן אויף אונדזער טיש אין שטוב. זי גיט זיי אויך אַוועק וועש, קלייד־ער און שיך, וועלכע מיר טראָגן שוין ניט מער.

בעטן דערציילן פון זיינע מעשיות, וואָס דער טאַטע נעמט עס אַרויס פון ספרים און ביכער. די פויערים האָבן געהאַרכט מיט אָפענע מיילער. מיט־אַמאָל שפרינגט אַרויס דער יונגער שליאַכטיטש מיט אַ פראָגע: פאַרוואָס האָבן יידן געהרגעט דעם „האַר־גאָט?"

די פויערים האָבן ניט געוואָלט ליידן, וואָס ער מישט אַריין אַווינע פראַגעס. זיי האָבן אים געהייסן שווייגן און געזאָגט צום טאַטן:

— הער זיך ניט איין, מאָרדכעלא, וואָס דער „דוראָק" (שוטה) רעדט. ער זוכט נאָר וועגן וואָס זיך צו שפּאָרן און צו קריגן.

דער טאַטע איז גראָד געווען אויפגעלייגט צו ריידן וועגן אָלץ, און האָט באַמערקט:

— הרגענען אַ גאָט איז ניט קיין פראָגע פון רעליגיע, נאָר פון יושר. דערצו איז עס אַן עסק פון אור־אַלטע צייטן, ווען אויף דער וועלט זיינען נאָך בכלל קיין יידן ניט געווען.

אַנגעהויבן האָט זיך עס אַזוי:

דער האַר־גאָט האָט ביים באַשאַפן דעם מענטשן אים צוגעזאָגט די גאַנצע דעה איבער אַלע באַשעפענישן אויף דער ערד, ווי אויך איבער די פיש אין וואַסער און די פייגל אין הימל.

דער הימל אָבער איז דאָך זייער הויך, האָבן די מענטשן געמומען בויען אַ טורעם אים צו דערגרייכן. איז דער האַר־גאָט זיי באַפאַלן: ער האָט צע־בראָכן זייער טורעם, זיי צעשלאָגן און צעוואַרפן איבער פאַרשיידענע געגנטן (פריער האָבן זיי אַלע געוואוינט אין איין געגנט, געהרעדט איין לשון און גע־לעבט ווי איין משפחה). ער האָט געזאָגט, אַז דער אָפמאַך איז געווען: דער הימל איז פאַרן האַר־גאָט און נאָר די ערד האָט ער געגעבן צו די קינדער פון „אָדם."

די מענטשן האָבן אָבער דעם האַר־גאָט ניט מוחל געווען פאַר זיין באַפאַל. זיי האָבן געזאָגט: אַן אָפמאַך איז אַן אָפמאַך. וויי וועט אים אָבער זיין אויב ער וועט זיך דערוועגן שטעלן אַ פוס אויף דער ערד. זיי וועלן זיך דעמאָלט אָפרעכענען מיט אים פאַר אַלץ וואָס ער האָט געטאָן קעגן די מענטשן.

די ערשטע יאָרן נאָכן באַנייען דעם דאָזיקן אָפמאַך זיינען די מענטשן געווען אויף דער וואַך. זיי האָבן געהיט, צי קיינער קומט ניט אַרונטער פון הימל אויף דער ערד. ווען ס׳איז אָבער אַווענק אַ לאָנגע צייט און זיי האָבן גאָרניט באַמערקט, האָבן זיי ביסלעכווייז אויפגעהערט אַכטונג צו געבן.

איין טאָג האָבן די פויערטעס פון דעם יידישן לאַנד, — וואָס געפינט זיך אין אַ בערגיקער געגנט, פון וואַנען מ׳זעט הויך און ווייט, — באַמערקט, ווי עפּעס באַוועגט זיך פון הימל צו דער ערד. קיין פייל און בויגן צו צילן אין דעם האָבן זיי ניט געהאט. זייערע יידישע מענער זיינען אָלע געווען ביי דער אַרבעט. האָבן די ווייבער געכאַפּט די „קרוטשאנעס" (קרויט־

שטיינגלעך) פון די קעפלעך קרויט, וועלכע זיי האָבן געהאַלטן אין שעט־קעווען און אָנגעהויבן עס ווארפן קעגן הימל, שרייענדיק דערביי:

— געדענקסט וואָס דו האָסט געטאָן, ווען מיר, די קינדער פון אָדם, האָבן געוואָלט אַרויפגיין אויפן הימל? טאָ וואָס קריכסטו איצט צו אונדז אויף דער ערד?!

די פויערים האָבן זיך שטאַרק צעלאַכט. זיי האָבן געלויבט די כוואַטסקע יידישע ווייבער פאַר זייער קוראַזש, ניט צו לאָזן דעם האַר־גאָט ברעכן דעם אָפמאַך — איבערצולאָזן די ערד צו די מענטשן...

קאַפּיטל פינף און צוואַנציק

סוף זומער אין דאָרף

דער זמן איז געענדיקט. דער שטעטלשער חדר איז פאַרמאַכט. איך בין איצט גאַנצענע טעג ביי מיינע עלטערן אין דאָרף. כ׳העלף מיט אין דער אַרבעט אין גאָרטן און אויפן פעלד. אונדזער תבואה איז שוין לאַנג אָפּגע־שניטן. איצט נעמען מיר אַראָפּ דאָס גרינס פון גאָרטן און גראָבן אויס די קאַרטאָפל פון פעלד.

אין גאָרטן קאָן יעדערער אַרבעטן באַזונדער. מ׳קאָן אויך טאָן די אַרבעט ביסלעכווייז. ס׳איז ניט נויטיק אַראָפצונעמען אַלץ אויף איין מאָל. אַ טייל גרינס קאָן נאָך דאָרט בלייבן ביז חול המועד סוכות. אַנדערש איז מיטן אויסגראָבן די קאַרטאָפל. מיר אַרבעטן אַלע צוזאַמען און טוען עס אָפּ אין איין טאָג. דער טאַטע גייט פאָראויס מיטן פערד און אַקער. ער צעאַקערט יעדע מעזשע און דעקט אויף יעדן קוסט קאַרטאָפל. מיר דריי, מיין עלטערע שוועסטער הענע־טאַנע, די פון מיר יינגערע רחלע און איך, גייען אים נאָך מיט קיילעכדיקע קערבלעך אין די הענט. וועמען פילן אָן די קערבלעך מיט קאַרטאָפל שיטן מיר זיי אַריין אין זעק. דער טאַטע פאַקט נאָכדעם אין די פולע זעק אין זיין וואָגן און פירט זיי אַוועק אַהיים. דאָרט שיט ער אַריין די קאַרטאָפל אין אַ גרויסן זאַסעק, אינעם פאָראויז ביי דער וואַנט.

די מאַמע בלייבט אין דער היים מיט דער קליינער דאָבעלע און מיט דאָס עופהלע ביים ברוסט. זי גיט אונדז אָבער מיט אַ פּעקל עסנוואָרג און קריגלעך מילך און סמעטענע. וואַסער טרינקען מיר פון אַ קרענעצע אויפן פעלד. הענע־טאַנע מאַכט דאָרט אַ פּייער און באַקט פאַר אונדז פרישע מעליקע קאַרטאָפל.

מיין זיידע שמואל־איטשע האָט דעם זומער אויך געהאָט אַ ביסל קאַר־טאָפל אויפן פעלד. ער האָט עס אַליין ניט אַראָפּגענומען, נאָר באַשטעלט אַ

פֿויער פון אונדעזער דאָרף עס צו טאָן. מיין מומע לאהקע און איך האָבן דעם פֿויער מיטגעהאָלפֿן. מיר זיינען אים נאָכגעגאַנגען מיט אונדזערע קערבלעך זיי אָנגעפֿילט מיט קאַרטאָפֿל און עס אַריינגעשאָטן אין זיין פּור, וואָס איז געווען אויסגעבעט פון אַלע זייטן מיט שטרוי.

די באָבע, פֿאַרנומען מיט אירע חולאים, האָט אונדז גאָרניט מיטגעגעבן צום עסן. וועמ מיר זיינען געוואָרן הונגעריק, האָבן מיר געמוסט בייס פֿויער אַ טעפּל, עס אָנגעפֿילט מיט קרעמעצע־וואַסער, געמאַכט אַ פייער, אָפּגע־קאָכט בולבעס מיט פּעלצלעך און עס געגעסן מיט נישט. וועמ דער זיידע איז דערפון געוואויר געוואָרן האָט ער זיך געבייזערט דער עיקר אויף מיר, דעם גמרא־בחור, פֿאַרן באָנוצן דעם פֿויערס טעפּל. ער האָט מיר דערמאָנט, אַז כ׳האָב נאָך אַ פּאָר יאָר צו בר־מצווה; מיין יעדע עבירה וועט דעריבער געשטעלט אויף מיין טאָטנס חשבון, און זינדיקן אויפן צווייטנס חשבון איז מיאוס, וואָס מיאוס הייסט...

דעם זיידן האָב איך גאָרניט געענטפערט. בייַ זיך אין האָרצן אָבער האָב איך אָפּגעמאַכט, צו לערנען יעדן טאָג אַן עקסטרע בלאַט גמרא און טאָן אויך אַנדערע גוטע מעשים וועלכע וועלן גיין אויף מיין טאָטנס חשבון און מכפּר זיין אויף מיין זינד.

דער פּעטער משהטשיק דער שוסטער איז צוריקגעקומען פון לאָנדאָן אַ פּאַרביטערטער. ער זאָגט, אַז אַ חוץ מיין טאָטנס ברודער פישל, אָדער פּיליפּ, ווי מ׳רופט אים דאָרט, היט דאָרט קיינער ניט אָפּ דעם שבת. אַלע באַלמעלאָכעס אַרבעטן אין אָט דעם הייליקן טאָג, ווי אינדערוואָכן. פֿאַראַן דאָרט, זאָגט ער, נאָך ערגערע יידן, וואָס ניט נאָר אַרבעטן זיי אום שבת, נאָר זיי רויכערן נאָך אויך דערצו.

מיין מאַמעס ברודער יאַנקל־משה דער סטאָליער, לויבט דעם פּעטער משהטשיק פּאַר זיין גוטסקייט און ערלעכקייט. ער דערמאָנט אָבער גאָר־ניט וועגן זיין אָפּהיטן שבת. ס׳ציטערט דעריבער מיין האָרץ, צי אָט דער געוועזענער בעל־קורא, וועלכער פלעגט לייענען די תורה פֿאַרן עולם, אין מיישעגאָלער בית־המדרש, געהערט ניט אין לאָנדאָן, חלילה, צו די נאָך ערגערע יידן. איך וואָלט עס געפֿרעגט דעם פּעטער משהטשיק, נאָר בייַ אים אין שטוב טוט זיך איצט חושך.

די מומע בת־שבע, מיין מאַמעס שוועסטער, וויל ניט מער זיין דעם פּעטער משהטשיקס ווייב. זי פֿאַרלאָנגט פון אים אַ גט. די באָבע האָט דער־פון גרויס צער. זי זאָגט כסדר: וואָס וועט ווערן פון זייערע צוויי קליינע קינדער, ראַכמילקע און זעלקע, וועלכע וועלן בלייבן לעבעדיקע יתומים.

שלעכטע בשורות קומען אויך אָן פון מיין טאָטנס משפּחה. מיין טאָטע האָט פיר שוועסטער: ריווע־גנעגדל, מיכלע, חנה און פּעסל. די עלטערע

דריי האָבן חתונה געהאַט מיט אַלמנס און זיינען אויך מאַמעס צו קינדער פון אַנדערע פרויען. די מיטלסטע צוויי שוועסטער, מיכלע און חנה, זיינען שוועגערינס: זייערע מענער שלום־יאַנקל גרוזעוויק און לייבע כץ זיינען ברידער. נאָך אַ ברודער זיערער, משה, אין אַמעריקע „מאַריס מיכטאָם", האָט חתונה געהאַט מיט אַ קרובה פון מיין מאַמעס טאַטן. לעצטנס איז די מומע מיכלע קראַנק. מיין טאַטע איז געפאָרן זי מבקר־חולה זיין. ער איז צוריקגעקומען מיט דער האָפענונג, אַז זי בעסערט זיך. נאָכדעם אָבער איז צוגעפאָרן צו אונדז אַ פויער פון דאָרף און אָנגעזאָגט די שלעכטע בשורה, אַז זי איז געשטאָרבן.

דער טאַטע האָט געריסן קריעה און זיך געזעצט שבעה. אַ וואָך צייט איז ער געזעסן אַן אומעטיקער אויף אַ פוס־בענקעלע און געשוויגן... אויף אַ בענקל לעבן אים איז געלעגן דער תנ"ך, „איוב" מיט פירושים, וואָס ער, דער טאַטע, איז ניט מיד געוואָרן צו לייענען עס ווידער און ווידער.

די מומע מיכלע האָט איבערגעלאָזן אַ פולע שטוב יתומים: אירע אייגענע פינף און איר מאַנס אַ טאָכטער פון זיין ערשטער פרוי.

מינע, מיכלעס עלטסטע טאָכטער, וויל ניט ליידן, ווען איר טאַטע נעמט אַריין אַ נייע וויב. קומט זי צופאָרן צו אונדז אין דאָרף. אין אונדזער שטוב וויזן אַלע אַרויס ליבשאַפט צו מינען. מיר קינדער, באַנעמען זיך צו איר ווי צו אַן עלטערער שוועסטער. מיין טאַטע־מאַמע און די מומע פּעסל באַמיען זיך זי זאָל זיך ביי אונדז פילן היימיש. מינע בענקט אָבער זייער שטאַרק נאָך אירע שוועסטערלעך און ברודערל. זי קערט זיך אום צוליב זיי צוריק צו איר טאַטנס שטוב. דאָרט אָבער קאָן זי ניט פאַרגעסן אַ וויל איר מאַמעס טויט... זי ווערט מעלאַנכאָליש און נעמט זיך דאָס לעבן...

ווען אונדזער שטוב איז נאָך געווען פול מיט טרויער נאָך מינען, איז אונדז אָנגעקומען אַ נייע שלעכטע בשורה: דער זיידע שאול־יהודה איז קראַנק. דער טאַטע פאָרט צו עטלעכע מאָל צום זיידן אין ווייטן דאָרף. דער זיידע זאָגט אים, אַז ער פילט זיך גוט און הייסט אים פאָרן צוריק צו זיין וויב און קינדער. דעם זיידנס געזונט פאַרבעסערט זיך אָבער ניט, און ער שטאַרבט אַוועק...

נאָך „שלשים" קומט די באָבע לאה צופאָרן צו אונדז צו גאַסט. די מאַמע נעמט זי אויף מיט כבוד און ליבשאַפט. זי בעט זיך ביי איר, זי זאָל ביי אונדז פאַרבלייבן. די באָבע לאה וויל דערפון ניט הערן. זי וויל דורכאויס פאָרן צוריק אין איר דאָרף און אויך מיטנעמען איר מוזינקע, מיין מומע פּעסלען.

צו מיין פאַרדרוס האָט די באָבע לאה וווייניק נחת פון מיר. גראָד איצט, ווען זי איז ביי אונדז אין שטוב, האָט אַ שטעטל־יינגל, אין אַ שפּיל, מיר געטראָפן מיט אַ שטיין אין שטערן... די באָבע דבורה האָט מיר פאַרבאַנדאַזשירט די וואונד און פאַרזיכערט, אַז עס וועט זיך גיך פאַרהיילן. די חרפה

און בושה, וואָס איך האָב דערמיט אַנגעטאָן דער מאַמען וועט מיר אָבער זיין שוועך צו פאַרגעסן.

באַלד ווי ס׳איז באַקאַנט געוואָרן, אַז די „שיינע נייטערין", מיין מומע פּעסל, גרייט זיך אַוועקצופאָרן פון מיישעגאָלע, האָבן שטעטלשע בחורים פאַרשטאַרקט זייער מי זי צו געווינען פאַר אַ כלה. אַ טייל האָבן צוגעשיקט שדכנים און שדכנטעס, אָדער זייערע אייגענע מאַמעס. עס האָבן זיך אויך געפונען כראַברע יונגען, וועלכע זיינען אַליין געקומען און געפּראָוווט ווירקן אויף מומע פּעסלען זי זאָל ניט אַוועקפאָרן פון שטעטל. איינער פון אָט די בחורים איז אונדזער אַ קרוב, אַן אייניקל פון מיין עלטער־עלטער פעטער אברהם־בער דער קצב — דאָס איז חיים דעם וועבערס, אַ גוטער באַלמעלאָכע, אַ שוסטער, און אַ גרויסער פאַרדינער. אין שטעטל האָלט מען, אַז ער איז „אַנגעשטאָפט מיט גאָלד" און „וואַקסט אַ גביר". די מומע פּעסל האָט זיך ניט געלאָזט איבערריידן צו טאָן אַ שידוך. זי איז אַוועקגעפאָרן מיט איר מאַמען, מיין באָבע לאהן, אין זייער ווייטן דאָרף.

חיים דעם וועבערס האָט נאָכדעם חתונה מיט דער שיינער שרה־לאה, די טאָכטער פון יאַנקל דעם פערדהענדלער, און נאָך איר פריצייטיקן טויט האָט ער חתונה מיט אַ טאָכטער פון דעם שוסטער „ביאלעגראוועטס."

די מומע פּעסל בלייבט ניט לאַנג אין איר דאָרף. זי פאָרט צוגאָסט צו פריינט, וואו זי טרעפט זיך מיט אַ בחור, אַראָן (אהרן) אָלכאָוו. לויט איר שרייבן איז ער הויך, שלאַנק און איידל, און האָט זיך דערדינט אין דער אַרמיי צום „טשין" (ראַנג) פון אונטער־אָפיצער, וואָס איז אַ זעלטנהייט צווישן יידישע יונגע לייט. שפעטער האָט זי געשריבן וועגן זייער חתונה אין דרום־רוסלאַנד, אין דער געגנט יעקאַטערינאָסלאָוו *).

*
**

היינטיקן זמן (תרמ״ח: 1887—1888) לערן איך ביי אַ נייעם רבין, וועלכער האָט זיך ערשט אַריינגעקליבן אין מיישעגאָלע. ער איז ביז ניט לאַנג צוריק געווען אַ ישובניק, וואָס האָט ניט געוואָלט מאַכן פון זיין תורה אַ פרנסה, רבנות אָדער מלמדות. איצט אָבער איז ער צו־שוואַך פאַר דאָר־פישער האָרעוואָניע. ער איז יאַדישלעווע, און הוסט אַ סך. קלייבט ער זיך אַריין אין שטעטל און פילט אויס דעם לוידיקן פלאָץ, וואָס מיין פריערדיקער רבי, בערטשיק שאָפּירא, האָט איבערגעלאָזן, צוליב זיין פאַרנומענקייט אַלס סטאַראָסטע.

---

*) איצט דניעפּראָפּעטראָווסק. די לעצטע יאָרן האָט די היפּשע משפּחה, מיט קינדער און אייניקלעך, געוואוינט אין מאַריופּאָל און וואָראָשילאָוו־גראַד. די נאַציס האָבן אויסגעראָטן די יידן פון ביידע שטעט.

מיין נייער רבי, איטשע־יאשע שמולעוויטש איז דער פרומסטער פון אַלע מיינע ביז־איצטיקע מלמדים. ער רעדט מיט האַרץ וועגן אָפהיטן יידיש־קייט. עס טוט אים וויי, וואָס די מיישעגאָלער יידן זיינען ניט אַזוי פרום ווי ער איז.

איך האָב אַ סך דרך־ארץ פאַר זיין תורה און פרומקייט. דעם שטאַרקסטן איינדרוק מאַכט ער אויף מיר מיט זיין זינגען מיט אונדז די שבת־צו־נאַכטיקע זמירות מיט אַ שיינעם האַרציקן ניגון, וואָס קריצט זיך איין טיף אין מיין האַרצן.

ער האַלט, אַז מיינע פריערדיקע מלמדים האָבן מיך ניט צוגעגרייט צו זיין פרום און ער איז דערפאַר ניט זיכער, צי כ׳וועל ניט שפעטער אינגאַנצן אַרונטער פון וועג. ער האָט אָבער ניט קיין טענות וועגן מיין לערנען. פאַר־קערט, ער האָט מיך אַוועקגעזעצט אין איין „כיתה״ (קיטע) צוזאַמען מיט זיין בר־מצווה יינגל, מענדקע, און זיין פופצן־יאריקן פלימעניק, מאירקע פון מושניק.

איטשע־יאשע האָט ניט אָפגעגעבן דעם איצט־פאַרלאַנגטן עקזאַמען פאַר אַ מלמד. דער חדר איז אויסגעשטעלט ווי אין אַ קלאַס. די שוואַרצע בענקלעך גייען צוזאַמען מיט שוואַרצע טישלעך, וואָס האָבן פלעצער פאַר טינטערס, און מען קאָן אויך אין די טישלעך האַלטן ביכלעך און „טעטראַדקעס״ (העפטן) און אפילו עסנווארג. נאָר קיין דערלויבעניש צו האַלטן אַ חדר האָט ניט איטשע־יאשע. ער מאַכט דעריבער צו דעם חדר יעדעס מאָל, וועו מען זאָגט אָן, אַז אַן אינספעקטאָר גייט אום איבער די חדרים. ער הייסט אונדז דעמאָלט אַלעמען פאַרלאָזן דעם חדר און אויך ניט שטיין נאָענט פון דרויסן. ער אַליין גייט אויך ערגעצוואו אַוועק.

איבער זיין קראַנקהייט, וואָס איז געווארן ערגער, און דער הוסט מאַ־טערט אים כסדר, קאָן איטשע־יאשע מער ניט לערנען מיט דער העכסטער כיתה. זיין פלימעניק איז דערפאַר אַוועקגעפאָרן לערנען אין ווילנע. מיר ווילט זיך אויך פאָרן אַהין. די מאַמע, אָבער, זאָגט, אַז זי וועט ניט לאָזן מיך אַוועקפאָרן פון דער היים ביז וואַנען כ׳וועל ווערן בר־מצווה. איך מוז דעריבער די קומענדיקע אַנדערהאַלבן יאָר נאָך לערנען אין שטעטל.

קאַפּיטל זעקס און צוואַנציק

סטאָליאַרניע וועלט אַ חדר

דעם זומער (1888) לערן איך ווידער ביי רפאל־ראובענען. אונדזער אַמאָליקער קריג איז פאַרגעסן. מיר זיינען איצט גוטע פריינט. זיין ווייב שרה־פעשע איז געשטאָרבן. אירע יתומים עטעלע און ראַכמילקע טוליען זיך צו מיר, ווי צו אַ לייבלעכן ברודער.

רפאל־ראובן פאַרנעמט איצט די שטוב, וועלכע דער זיידע שמואל־אי־טשע האָט געבויט פאַר זיין זון יאַנקל־משה דעם סטאַליער. לעצטנס האָבן דאָרט געוואוינט מיין מומע בת־שבע און מיין פעטער משהטשיק דער שוסטער. איצט האָבן זיי זיך געגט און פאַרלאָזן דאָס שטעטל. זייערע צוויי קינדער זיינען לערן־יינגלעך ביי שניידער. זיי איז דאָרט ניט גוט. לויפן זיי אַלע ווייל צו דער באָבען.

די פאָדער־שטוב, וואו ס׳איז אַמאָל געווען מיין פעטער יאַנקל־משהס סטאַליאַרנע און מיין מומע פּעסלס נייטעריי, איז איצט רפאל־ראובנס חדר.

יעדן פאַרטאָג קום איך צו לויפן פון דאָרף צו רפאל־ראובנס שטוב; כ׳קלאַפּ אָן אין זיין לאָדן, וועק אים אויף פון שלאָף און מיר לערנען צוזאַמען גמרא, ווי צוויי חברים.

נאָכן דאַוונען אין בית־מדרש, און נאָכן איבערבייסן ביים זיידן אין שטוב, קום איך ווידער לערנען צו רפאל־ראובנען אין חדר, דאָס מאָל שוין ווי אַ תלמיד. כ׳לערן דאָרט, ווי אַמאָל, צוזאַמען מיט מיין אַלטן חבר, משהקע שמעון־פּאָלאָקס, אין איין גמרא.

אין אָוונט, וען אַלע קינדער גייען אַוועק אַהיים, קום איך ווידער אַריין צום רבין אין שטוב. ער לערנט מיך דעמאָלט חשבון. די ערשטע פיר רעכענונגען (חיבור, חיסור, כפל, חילוק) ווייס איך שוין לאַנג. איצט לערנט ער מיך „תשבורת״ (טישבוירעס — דראָב) פון „מלאכת מחשבת״ און אַנדערע ספרימלעך.

אַזוי ווי די חדר־יינגלעך פרעגן מיך טייטש־ווערטער און פּירושים, אין שטערן צוליב דעם לימודים אין חדר, האָט דער רבי מיר דערלויבט צו זיצן מיט מיין חבר אין קאַמער.

דאָס טישל אויף וועלכן מיר לערנען שטייט ביים פענצטערל פון רבינס קאַמער, וואָס קומט אַרויס אין מיין זיידנס גאָרטן. עס זעען זיך דאָרטן די ווייטע פעלדער און וועלדער, ביזן שוואַרצן פאַס, וואָס זעט אויס ווי עק־וועלט.

מיין חבר משהקע און איך זיצן אויף דער קושעטקע ביי דער מערב־וואַנט, אויף וועלכער ס׳הענגט נאָך אַלץ דעם פעטער משהטשיקס פאַרטרעט פון דעם קייסער אַלעקסאַנדער דעם צווייטן, באַלד נאָכדעם ווי מ׳וואַרפט אויף אים אַ באָמבע.

די מערסטע צייט זיינען מיר דאָרט אַליין, פון קיינעם ניט געשטערט. דעם רבינס קינדער זיינען אין דער פאָדער־שטוב. דאָס יינגל לערנט דאָרט. דאָס מיידל גרייט דאָרט צו און קאָכט זייערע מאָלצייטן. נאָכדעם זיצט זי אין דרויסן מיט חברטעס און שטריקט אַ טישטעך, אָדער אַ פּאַטשיילע. אַמאָל קומט זי אַריין אַ ווייל צו אונדז אין קאַמער. אויב כ׳בין אַליין, זעצט זי זיך צו אויף דער קושעטקע און וויינט זיך אויס פאַר מיר איר יתומהס האָרץ.

נאָכן איינחזרן דעם שיעור גמרא מיט מיין חבר משהקען, וועלכער איז איצט נאָך מער הינטערשטעליק ווי פריער, שמועס איך זיך דורך מיט אים וועגן מיינע חשבונות וועגן יידן און יידישקייט, ווי אַזוי צוריקצוברענגען די יידן קיין ארץ ישראל און ווי אַזוי צו מאַכן, אַז אַלע יידן זאָלן לערנען תורה, און פאַרשטיין וואָס זיי לערנען.

ווען כ׳האָב געלייענט אין „טויזנט און אײַן נאַכט״ די מעשה אַלאַדינס ווינטשפינגערל, האָט מיר אויסגעזען זייער גרינג אַריבערצונעמען אַלע יידן קיין ארץ ישראל: מ׳גיט אַ דריי דאָס וואונדערבאַרע רינגל אַרום פינגער, באַווייזט זיך אַ „געניע״ און ער טוט אַלץ, וואָס מען הייסט אים: אויסבויען דורך נאַכט הייזער און פאַלאַצן; ברענגען מענטשן פון אײַן עק וועלט צו דער צווייטער א. אַז. וו.

אַזוי ווי דעם ווינטשפינגערל האָב איך נאָך ניט געפונען, און ווייס אפילו ניט וואו עס צו זוכן, טראַכט איך דערווייל וועגן דעם, וואָס מ׳קאָן און מ׳דאַרף טאָן, אויב מ׳זאָל געפינען אַלאַדינס רינגל.

נאָכדעם ווי כ׳האָב דורכגעטראַכט אַלע איינצלהייטן, ווי אַזוי יעדער ייד זאָל האָבן אין ארץ ישראל זיין אייגענע שטוב, גאָרטן און פעלד, און אַלע יידן זאָלן לעבן אין שלום ושלוה צווישן זיך, און מיט די אומות העולם, זיינען מיר איינגעפאַלן ספקות: ערשטנס, צי מיינט עס ניט „דוחק זיין דעם „קץ״ (ברענגען די גאולה פאַר דער צייט), קענן דעם אויבערשטנס ווילן? צווייטנס, צי אַלאַדינס ווינטשפינגערל איז ניט קיין כשוף, וואָס איז אונדז יידן פאַרבאָטן? דריטנס, צי די „געניעס״ פון „טויזנט און אײַן נאַכט״ זיינען ניט קיין שדים, וואָס דער ווילנער גאון האָט פאַרטריבן פון אַלע יידישע מקומות, ווי דער טאַטע האָט אַמאָל דערציילט?

וועגן דעם, אַז אַלע יידן זאָלן וועלן און קענען לערנען תורה, האָב איך אַזאַ מחשבה:

מ׳זאָל דרוקן די גמרא, אַזוי ווי דעם חומש, מיט גרויסע אותיות און מיט נקודות, ווי אויך מיט עברי־טייטש. דער פירוש אין יידיש זאָל זיך לייענען אָט אַזוי ווי דער רבי רעדט צו אונדז אין חדר. איך טראַכט, אַז צום בעסטן און שענסטן קאָן אַזאַ גמרא אָפדרוקן די „אלמנה און בריידער ראָם״, וועלכע האָבן אָפגעדרוקט אַזוי שיין דעם נייעם ווילנער ש״ס. אפשר קאָן מיין באָבע דאָס פועלן ביי איר חברטע, די אלמנה דבורהלע ראָם?

מיין חבר משהקע טראַכט ניט וועגן אַזוינע זאַכן. ווען איך דערצייל עס אים, איז ער מסכים. אַזוי גיך אָבער, ווי כ׳פאַל אַריין אין אַ ספק, זאָגט ער מיר, אַז מ׳דאַרף עס אינגאַנצן ניט.

כ׳קאָן איצט גאָרניט טאָן פאַר מיינע מחשבות וועגן ארץ ישראל און דער תורה. האָב איך באַטראַכט, לאָמיך דערווייל ווערן אַ קייסער, וואָס

דאָס איז גרינג דורכצופירן. דערצו קאָן מיין חבר משהקע מיר אַ סך העלפן אין דעם.

מיר האָבן געמאַכט מעדאַלן מיט מגן־דודס פון אַלטע טאָוולען, און זיי פֿאַרקלעפט מיט גאָלד־פּאַפּיר; פון סטענגעס האָבן מיר געמאַכט לענטעס און זיי סאָרטירט לויט די טשינען (ראַנגען): „משנה למלך" (וויצע־קייסער), מיניסטאָרן, ריכטער, פֿאָליציימייסטער, א. אַז. וו. די מעדאַלן און די לענטעס האָט נאָטשאָלסטוועט דערווייל געדאַרפט טראָגן באַהאַלטן. דער קייסער אַליין האָט ניט געדאַרפט אָנטאָן קיין שום צייכן אויף זיך, ווייל אויפן בילד פון דוד המלך איז אַזוינס ניטאָ.

דער „משנה למלך" איז מיין חבר משהקע. ער איז דער בעל־דעה איבער דער גאַנצער נאָטשאָלסטוועט. יעדער פון זיי האָט אים געדאַרפט געבן אַ „תקיעת־כף", און שווערן מיט האַרבע שבועות, אַז ער וועט דינען טרייַ דעם קייסער, פֿאָלגן אַלע מלוכה־געזעצן, און וועט קיינעם ניט אויס־זאָגן דעם סוד פון אונדזער מלוכה, סיידן דער משנה למלך וועט עס אים הייסן.

אויף מאָרגן האָבן מיר שוין געהאַט אַ צענדליק נאָטשאָלסטוועט: סעק־רעטאַר — וואָלאָדקע חיים לענצערס, קאָמענדאַנט פון חדר — שייקע שאַפּירא, ריכטער — איטשקע טייגאָוויטש, פֿאָליציימייסטער און פֿאָליציי־פּאַר דעסאָטניקעס האָבן מיר באַשטימט קליינע יינגלעך: וואָלאָדקעס ברו־דערל יאַקובקע, און משהקעס ברודערל, לאָזערקע. דעם רבין האָבן מיר, אַן זיין וויסן, באַשטימט פּאַרן „שר־הטבחים", וואָס האָט ביי אונדז געמיינט: „אויבער־תליון."

מיין „משנה למלך" משהקע האָט אויך איינגעפירט, אַז אַלע יינגלעך, וועלכע קומען אַריין אין אונדזער קאָמער פרעגן ביי מיר עפּעס אין לערנען, זאָלן זיך פאַרנייגן און אויסרופן: „יחי המלך!" (זאָל לעבן דער קייסער!).

דער קאָמענדאַנט און דער ריכטער האָבן דעם רבין געעצהט (געמיינט האָט עס: „אים באַפוילן") אייגנטפירן אַ „קונע" און אַוועקשטעלן אַ פּאָר קליינע יינגלעך אַכטונג צו געבן, אַז דער פאַרזינדיקטער זאָל אָפּזיצן אַדער אָפּשטיין זיין צייט.

די „קונע" ווערט תיכף די מלוכהשע טורמע, און אַלץ ווערט באַשטימט פון אונדזער ריכטער, ער גיט אַרויס דעם אורטייל און דער רבי פירט עס דורך (גלויבנדיק, אַז דאָס יינגל האָט מיט עפּעס זיך פאַרזינדיקט אין חדר). די וועכטער פון טורמע זיינען געווען די פון „משנה למלך" באַשטימטע „דעסאָטניקעס". אַלץ איז געווען פראָטאָקאָלירט אין „ספר הזכרונות" פון דער מלוכה, פאַרשריבן פון קייסערלעכן סעקרעטאַר.

קינדער פון אַנדערע חדרים דערווייסן זיך באַלד, אַז אין שטעטל איז דאָ אַ באַהאַלטענע מלוכה, מיט אַ קייסער און מיניסטאָרן, ריכטער, פֿאָליציי, אוראָדניקעס און דעסאָטניקעס — אַלע חדר־יינגלעך. זיי ווערן אויך גע־

וואויר, אַז ווער עס צאָלט צינזן צו אָט דער מלוכה, וועלכע פון איר באַשיצט. אויב עמיצער באַוואולהט אים קאָן ער מאָנען און קריגן גערעכטיקייט. כמעט אַלע חדר־יינגלעך אין שטעטל האָבן דעריבער געצאָלט צינזן (קנעפלעך) צום אוצר פון דער מלוכה. אַ קנאַפּ דריטל פון דער הכנסה האָט דער „משנה למלך" צעטיילט צווישן נאַטשאַלסטוווע — איבער צוויי דריטל האָבן מיר באַהאַלטן אין שאַצקאַמער, וועמעס באַהעלטעניש ס׳וויייסן נאָר דער קייסער און דער משנה למלך.

קיין נוצן האָבן מיר בייַדע דערפון ניט געהאַט. אין קנעפלעך האָבן מיר שוין מער ניט געשפילט. מיר האָבן דאָס זאַמלען צינזן באַטראַכט פאַר אַ טייל פון אַ קייסעריי, פונקט אַזוי ווי פאָליציי און טורמעס.

אונדזער מלוכה־אוצר איז באַהאַלטן אין דעם טאָל, אין וועלכן מיין עלטער־עלטער פעטער, ראובן דער טעפער, האָט זיין קאָלך־אויוון, וואו ער ברענט די ליימענע טעפ. דאָרט האָבן מיר, משהקע און איך, אויסגעגראָבן אַ הייל און אין איר געמאַכט אַ גרוב מיט זייטיקע היילן. איינס פון אָט די היילן האָבן מיר אויסגעפלאַסטערט מיט שערבלעך פון איבערגעבליבענע טעפ, און דאָרט באַהאַלטן אונדזער קייסערלעכן קנעפלעך־אוצר.

מיין משנה למלכס נאַטשאַלסטווע איז אַפּנים ניט געווען קיין סך בעסער, ווי יענע פון די פּאָרצייטיקע יידישע מלוכות, קעגן וועלכע יידן האָבן זיך געבונטעוועט אפילו אין די צייטן פון דוד המלך און שלמה המלך. ס׳האָט זיך אויך באַלד געפונען אַ בונטאָוושטשיק קעגן אונדזער יינגלשער מלוכה. דער דאָזיקער מורר במלכות (ווידערשפּעניקער קעגן נאַטשאַלסטווע) איז געווען מיכקע דעם חזנס בן־יחיד, וועלכער האָט זיבן אָדער אַכט שוועסטער יתומות.

מיכקע איז שטאַלץ און האָרטנעקיק. ער בויגט זיך ניט פאַר קיינעם. ער האָט דערצאָרנט דעם משנה למלך און אַנדערע מלוכה־לייט. דער ריכ־טער האָט וואָס וויייטער אים געגעבן אַלץ שווערערע שטראָפן. צולעצט סטראַשעט מיכקע אויסצוזאָגן דעם רבין אַלע סודות פון דער מלוכה. ער וועלט פאַר דעם פּאָרמשפּט צום גיהנם התחתון (אונטערשטן געהענעם) און צום שאַנד־וואָגן. די פאָליציי האָלט אים בייטאָג פאָרשפּאָרט אין קהלשן אָפּטרעט. פאָרנאַכט באַדעקט זי אים אינגאַנצן מיט טראַנטעס, צוגעשפּילע־וועט מיט שפּילקעלעך צו זיינע זאַכן. אין אָט דעם הילוך פירט זי אים פאַרביי אַלע שטעטלשע חדרים.

וועגן ס׳הויבט אָן טונקלען רייסט די פאָליציי פון אים אַרונטער די טראַנטעס. אין איילעניש מאַכט זי לעכער און ריסן אין זיינע זאַכן.

אין אַזאַ צושטאַנד טרעפן אים זיינע פילע שוועסטער, וועלכע זיינען אים אַרומגעלאָפן זוכן. די יתומות לויפן אַוועק מיט אַ געוואַלד צו זייער טאַטן דעם חזן.

דער חזן געפינט אויס דעם סוד פון דער מלוכה. אויף מאָרגן אינדערפרי ביים דאָוונען אין בית־המדרש, באַטאַפט דער חזן דעם משנה למלך און אַלע אַנדערע הויכע נאַטשאַלסטוּוע, אַנטפּלעקט פאַרן עולם זייערע עפאָלעטן, שליפעס, לענטעס און מעדאַלן. ער רופט אויס מיט אַ ניגון יעדן יינגלס טיטל און פאַטשט אים אויס לויט זיין מדרגה.

אַזוי ווי כ׳האָב ניט געהאַט אויף זיך קיין שום צייכן פון מיין קייסעריי האָב איך זיך אַרויסגעדרייט פון צו ווערן באַשטראָפט. דער רבי האָט מיר נאָר איראָניש אויסגערעדט פאַר באַערן אים מיט אַ הויכן טיטל אָן זיין וויסן...

צו מיין גליק איז אונדזער קינדערשע מלוכה פאַרגעסן געוואָרן נאָך איידער עמיצער אין אונדזער שטוב האָט זיך דערפון דערוואוסט. קיינער האָט דעריבער עס מיר ניט פאַרגעוואָרפן.

קאַפּיטל זיבן און צוואַנציק

איך ווער אַ דאָקטאָר

מיין ווערן אויס קייסער, האָט מיך ווייניק געקימערט. דאָס זיין אַ קייסער האָט מיר שוין סיי־ווי דערעסן. אונדז, משהקען און מיך, האָט נאָר פאַרדראָסן, וואָס אונדזער פאַרבאָרגענער קייסערלעכער אוצר ווערט זיך שוין מער ניט פאַרמערן. באַלד אַבער געפינען מיר אויס, אַז מ׳קאָן אַנ־זאַמלען אוצרות קנעפלעך, ניט דוקא דורך ציגון. דאָס פּאַסירט אַזוי:

זעענדיק ווי מיין באָבע רייניקט און פאַרבאַנדאַזשירט אַ וואונד, פאַלט מיר אין אַ געדאַנק צו היילן אויף אַזאַ אופן די גראָבלען, וואָס קינדער מאַכן איינע די אַנדערע ביים שלאָגן זיך. נאָר אַנשטאָט צו בעטן אַ מעדיצין ביי דער באָבען, פיל איך אַליין אָן אַ שיין פלעשעלע מיט רפואות פון פאַרשיי־דענע ריחות און קאָלירן. מיין חבר משהקע איז דאָס געפעלן. ער שפּרינגט אַרויס דורכן פענצטער פון רבינס קאַמער אין מיין זיידנס גאָרטן. ער באַ־האַלט דאָרט דאָס פלעשעלע אין איינעם פון די גרינס־בעיטן. ווען ער שפּרינגט אַריין צוריק אין קאַמער, מאַכן מיר אַפּ וויפל קנעפלעך צו רע־כענען פאַר היילן גראָבלען.

דאָס היילן הויבט זיך אָן יעדן טאָג, נאָך מיין איינחזרן מיט משהקען דאָס בלאָט גמרא, און נאָכדעם ווי דער רבי לערנט אַפּ מיט אונדז דעם טעגלעכן שיעור. משהקע ברענגט דעמאָלט אַריין אין קאַמער דאָס פלע־שעלע פון גאָרטן און אַ גלאָז וואַסער פון פאָדער־שטוב. איך וואַש אָרום דעם צעגראָבלטן אָרט, טונק איין אין פלעשעלע אַ שיינעם פעדער פון אַ טייבעלע און באַשמיר דערמיט יעדן גראָבל באַזונדער. איך פאַרבינד

עס מיט לייוונט אָדער מערלע און היים דאָס האַלטן אַזוי פֿאַרוויקלט דריי טעג. אויב ס׳טוט נאָך אַלץ ווי, גיב איך יעדן טאָג אַן עקסטרע שמיר.

די הכנסה פון אונדזער דאָקטאָריי האָט אַריבערגעשטיגן די פון אונדזער פריערדיקער „קייסעריי". אין עטלעכע וואָכן צייט האָבן מיר אַרײַנגעקראָגן איבער טויזנט קנעפּלעך. מיר האָבן פון זיי קיין שום נוץ ניט, נאָר אונדז איז ליב צו זען, ווי אונדזער אוצר ווערט אַלץ גרעסער.

יעדן טאָג קומען אין חדר מאַמעס און שוועסטער זיך קלאָגן אויף קינדער און ברידער, וועלכע רייסן אויס קנעפּלעך פון מלבושים און אַפילו פון ציכלעך. אַלע האָבן געמיינט, אַז דאָס איז צוליב דעם שפּיל אין קנעפּלעך, וואָס איז געווען שטאַרק פֿאַרשפּרייט צווישן די שטעטלשע יינגלעך.

אין דעם זיידנס מיטלסטער שטוב וואוינט איצט זיין ברודער יאַנקלס חבר, יונה. איז דאָרט געקומען צוגאַסט אַ ווילנער גימנאַזיסטקע, אַ טאָכטער פון ראָכע־יונהס ברודער שאַפּיראָ. זי קומט אַריין אין רבינס קאַמער צוזאַמען מיט זיין עטלעכן. זי דערציילט מעשיות פון גימנאַזיע און זינגט לידלעך, וועלכע זי ענדיקט אַלעמאָל מיטן צושפּיל „טרולאלע, טרולאלע". איין טאָג איז זי אַריין צוזאַמען מיט צוויי חדר־יינגלעך: וואָלאָדקע לענצנער, דער געוועזענער „קייסערלעכער סעקרעטאַר", און שייקע שאַפּירא, דער געוועזענער „קאַמענדאַנט". ביידע האָבן פֿאַרלאָגט כ׳זאָל אויסהיילן איר צעגראָבלטע האַנט. יעדער פון זיי האָט זיך אָבער געוואָלט אויספּיינען פֿאַר דער גימנאַזיסטקע דורך אָנבאָטן דערפֿאַר אַ גרעסערע צאָל קנעפּלעך.

מיין זיין אַ דאָקטאָר האָט ניט אָנגעהאַלטן קיין סך לענגער, ווי מיין זיין אַ קייסער. פֿאַרענדיקט האָט זיך עס איבער דעם רבינס צעגראָבלטן אָרעם, וואָס אַ קאַץ האָט אים צעדראַפּעט, אָדער ער האָט אין שלאָף זיך צעקראַצט. קינדער ראָטן אים מיך בעטן עס אויסהיילן. וועט ער דערוויסט זיך, ווי אַזוי איך הייל עס אויס אין דריי טעג, לאָכט ער זיך פֿאַנאַנדער:

— שוטים! אויף אַזאַ אופן קאָן זיך עס אויסהיילן אויך אַן רפואות!

וועט עמיץ באַקלאָגט זיך, אַז מ׳האָט אַזוי אויסגענאָרט פון אים אַ סך קנעפּלעך, ענטפערט אים דער רבי מיט דעם ווערטל: „אַ נאַר גיט, אַ קלוגער נעמט". דער רבי וואָרנט אונדז אָבער קעגן אַזוינע „שטיק". ער זאָגט, דאָס קאָן פירן צו ווערן אַ „בעל־מופת" (וואונדער־באַווייזער), אַ „בעל־שם", אַ קמיע (קאַמייע) געבער, אַן „אַקטיאָרשטשיק", אָדער גאָר, חלילה, אַ פּאַלשער משיח, ווי „שבתי צבי" — „ימח שמו וזכרו". דערביי דערציילט אונדז דער רבי אַ שפּאַנענדיקע מעשה פון דעם פּאַלשן משיח שבתי צבי.

די דאָזיקע מעשה מאַכט אויף מיר אַ טיפן אינדרוק. איך נעם זיך אַריין אין געדאַנק, פון איצט אָן און ווייטער זיך שטאַרק אויסהיטן פון גיין

אויף אַזוינע קרומע אין גליטשיקע וועגן. כ׳זאָג זיך אָפּ פונעם קנעפּלעך־אוצר. כ׳הייס משהקען טאָן דערמיט, וואָס ער וויל.

איך טראַכט איצט: זיין אַ דאָקטאָר איז שווערער ווי זיין אַ קייסער. אַ דאָקטאָר דאַרף אַ סך לערנען און וויסן. ס׳איז אַ גליק, וואָס מיין פלעך־שעלע רפואות, איז נאָר געווען פּאַר דער הויט, און וואָס כ׳האָב קיינעם ניט געגעבן קיין זאָך איינצונעמען, וואו כ׳האָב געקאָנט, חלילה, עמיצן פאַרסמען.

מיין קלייַנע דינע מאַמע אַרבעט אָן אויפהער. בייטאָג איז זי פאַרנומען מיט דער שטוב און מיטן עופהלע. ביינאַכט פאַרריכט זי אונדזערע זאַכן: נייט און לאַטעט.

ווען דער טאַטע איז ניטאָ אין דער היים, מיינע שוועסטער שלאָפן, דאָס עופהלע איז פאַרוויגט, בעט איך דער מאַמען מיך לאָזן נאָך אַ ווייַלע זיין אויף. כ׳זיץ לעבן איר, לערן אָדער לייַען עפּעס. אויב ניט שטעלט זי מיר פראַגעס. איר הויפּט־פראַגע איז:

— וואָס שרייבן די הייליקע ספרים וועגן דעם, פאַרוואָס עס איז ניטאָ קיין גערעכטיקייט אויף דער וועלט? פאַרוואָס קומט גוטע מענטשן אַלדאָס בייז און שלעכטע — אַלדאָס גוטס?

איך גיב איבער דער מאַמען, וואָס כ׳האָב וועגן דעם געלייענט אין ספרים און געהערט אין די דרשות פונעם שטעטלשן רב און די דורכגיי־ענדיקע און דורכפאַרנדיקע מגידים — אַז דער גוטער וועלט באַלוינט און דער שלעכטער באַשטראָפט אויף יענער וועלט.

דאָס געפעלט אָבער ניט מיין מאַמען. זי זאָגט, אַז אָפּלייגן די גערעכ־טיקייט אויף נאָכן טויט איז אומגערעכט. ס׳האָט אַ פּנים פון חוזק.

מיין באָבע דבורה האָט גאָר אָן אַנדער ענטפער אויף דער דאָזיקער פראַגע. זי האָט אַמאָל, זאָגט זי, געשמועסט וועגן דעם מיט איר מחותן, דעם ווילקאָמירער שטאָט־מגיד, ראַפּאָפּאָרט, האָט ער דערקלערט, אַז אַלע מענטשלעכע קריוודעס זענען אויס קינדיש ווען מ׳קוקט אויף זיי מיט די „אויגן פון אייביקייט". זייערע דאגות זיינען דעמאָלט אַזוי ווי דאָס געווייַן פון קינדער ווען ס׳וועלט צעריסן זייערע אַ פּאָפּירענע צאַצקע, אָדער צע־בראָכן אַ צוקערנע פּיגור.

די מאַמע איז ניט צופרידן מיט דער דאָזיקער דערקלערונג: זי זאָגט:

— מ׳דאַרף קינדער ניט לאָזן ווייַנען אומזיסט. מ׳קאָן געפּינען אַ וועג איינצופירן גערעכטיקייט אויף אין אַ קינדערישן וועלטל.

⁂

די טעג האָב איך געלייענט שמ״רס ראַמאָן „די רייכע ירושה". אין איין אָרט קומט דאָרט פאָר אַ שמועס צווישן דעם רב פון דער קהילה און אַ אַלטן יידן, אַ נגיד. דער שמועס איז אומגעפער אַזוי:

דער רב פרעגט: פֿאַרוואָס זייט איר לעצטנס אַזוי אומעטיק:

דער נגיד: כ׳שרעק זיך פֿאַרן „חיבוט הקבר" (פֿאַר די יסורים נאָכן טויט).

דער רב: פון וואַנען ווייסט איר וואָס עס קומט פֿאַר נאָכן טויט?

דער נגיד: אַזוי שטייט דאָך בפירוש געשריבן אין די מוסר־ספֿרים.

דער רב: זיינען זייערע שרייבער געווען אויפן הימל? גלויבט ניט אין אַזוינע זאַכן. קיינער איז נאָך פון דאָרטן ניט געקומען צוריק דערציילן וואָס דאָרט קומט פֿאַר.

געווייגלעך לייגן איך שמ״רס אַ ראָמאַן נאָר צוליבן ספֿור־המעשה. די פֿאַרדייטשטע שמועסן צווישן די העלדינען און העלדן זיינען מיר ניט געגנוג קלאָר און אינטערעסאַנט. דער אַלטער נגיד און דער רב האָבן אַבער געריידט פֿשוט און קלאָר. דערצו איז מיר דער ענין געווען באַקאַנט צוליב מיין מאַמעס פֿראָגעס. שמ״רס רב מאַכט דעריבער אויף מיר אַן אײַנדרוק. כ׳הויב אָן צווייפֿלען צי ס׳איז ריכטיק אַלץ וואָס מ׳דערציילט און מ׳שרייבט וועגן דעם וואָס קומט פֿאַר אויפן הימל.

ווען מיין באָבע דערוויסט זיך דערפון זאָגט זי מיר: שמ״ר קאָן דער־ציילן העכסט אינטערעסאַנטע מעשיות. ווען ס׳קומט אַבער צו ערנסטע פֿראָגעס, פֿאַרלאָז דיך ליבער אויף די הייליקע ספֿרים. איך טו אַזוי. פונדעסטוועגן גייט מיר ניט גאָנץ אַרויס פון זינען, וואָס שמ״רס רב האָט געזאָגט...

*
**

זינט מיין מומע בת־שבע האָט זיך געזעגט מיט איר גלידּ־שוועסטערקינד, משהטשיק דעם שוסטער, וואוינט זי אין ווילנע. זי באַקענט זיך דאָרט מיט אַ שיינעם הויכן יונגעמאַן, געכטער. זיי ריידן ביידע אַפֿ חתונה צו האָבן.

הער געכטער שלאָגט פֿאָר, אַז זיי זאָלן שוין איצט באַשטעלן אַ פּיינע דירה און פּיין אויסמעבלירן זי. זיי זאָלן אַראָפּברענגען אירע צוויי קינדער פון מיישעגאָלע. ער וועט זיי שיקן לערנען אין אַ ווילנער שולע און זיי מאַכן פֿאַר לייט.

די מומע בת־שבע און הער געכטער באַשטעלן אַ דירה און קלייבן אויס מעבל. זיי גייען אַריין אין אַ באַנק, וואו זי נעמט אַרויס דאָס געלט אײַנצוצאָלן פֿאַר דאָס מעבל און דער דירה. אויפן וועג פֿאַרשווינדט הער געכטער צוזאַמען מיטן געלט. די מומע בת־שבע ברעכט צוזאַמען. זי ליגט אַ צייט קראַנק. די באָבע פֿאָרט אַוועק קיין ווילנע און גיט דאָרט אַכטונג אויף דער קראַנקער טאָכטער ביז וואָרט געזונט.

דער הער געכטער ווערט דערקענט אין לאָנדאָן. מ׳ווייזט אויף אים אַן מיין פּעטער משה דעם סטאָליער. אַנטלויפט געכטער פון לאָנדאָן און מער זעט מען אים שוין ניט.

רחמיאלקע דער מומע בת־שבעס טראָגט געדולדיק דעם יאָך פון אַ לערן־ייִנגל ביי אַ מיישעגאָלער שניידער. זיין ייִנגערער ברודערל אָבער, דער זעלטן־שיינער זעלקע, איז אומרואיק. ער קאָן זיך ניט אונטערוואַרפן זיין מייסטער, דעם פּריצישן שניידער, משהטשיק איטשע־טאָבעס. יענער באַשטראָפט אים שווער. ער רופט אים אויך אָן „ליגנער". די באָבע טענהט: זעלקע זאָגט ניט קיין ליגנס, נאָר טראַכט אויס מעשיות. ווען ער איז ניט קיין לעבעדיקער יתום, ווען ער האָט עלטערן, וועלכע גיבן אים לערנען, וואָלט ער אפשר געשריבן לידער און מעשהלעך, וואָס וואָלטן געמעגט זיין געדרוקט *).

סוף זומער 1888 האָט רפאל־ראובן ווידער חתונה. ער נעמט פאַר אַ וויב די נייטערין כאַשקע שרה־בונעס, די שוועסטער פון מיין אַמאָליקן חבר שמואליק, מיט ווועמען כ׳האָב געלערנט צוזאַמען אין לערער לוריעס מיידלשער שולע.

דער כלהס עלטערן זיינען געווען צו אַרעם צו מאַכן אַ געהעריקע חתונה. באַצאָלט פאַר אַלץ רפאל־ראובן, און דאָס גאַנצע שטעטל העלפט מיט. כמעט אַלע שטעטלשע יידן און אויך מיין טאַטע־מאַמע פון דאָרף קומען צו אָט דער חתונה. אַלע ברענגען פיינע דרשה־געשאַנק, חפצים און געלט.

מיין טאַטע באַטראַכט זיך פאַר אַ מחותן פון בייַדע צדדים. פון חתנס צד — זיין זונס רבי. פון כלהס צד — אַן אַלטער גוטער־פריינט און אונטערשטיצער פון אירע עלטערן. דער טאַטע טאַנצט, שפּילט, זינגט און הוליעט, ווי אין די אַמאָליקע יאָרן אייַדער זיין טאַטע שאול־יהודה און שוועסטער מיכלע זיינען געשטאָרבן.

קאַפּיטל אַכט און צוואַנציק

דאָס בערגל קענן בית־המדרש

מיין חבר משהקעס היים איז אין אַ קליינעם ענגן שטיבל הינטער שמואל דעם בעל־טאַקסעס הויז, אויף יורסדיקע, אין צפון־זייט פון בית־המדרש.

שמואל איז שוין מער ניט קיין בעל־טאַקסע. ער האָלט ניט די „קאַ־

---

*) זעלקע, אונטערן נאָמען זיגמונד סאָפּירשטיין, באַטייליקט זיך, אַנ־הויב צוואַנציקסטן יאָרהונדערט, אין אַן אַמאַטאָרן־טרופּע, וואָס שפּילט יידיש טעאַטער אין גלאַזגאָ, סקאָטלאַנד. ער טרעט אויך אויף ווי אַ זינגער און רעדנער אין יידיש און ענגליש אין לאָנדאָן, וואו זיין שוועסטער און ברודער וואָנדערן דאָרט איין.

ראָבקע", נאָר פֿאָרט אַרום מיט פערד און וואָגן אויפקויפן ביינער און „קאָדער" (שמאָטעס), וואָס ער פֿאַרקויפט אָגולנע אין ווילנע.

די שטוב אויף זיין נאָמען האָט אַ סך שטיבלעך, מיט שטרויענע דעכער, צוגעבויט איינע צו די אַנדערע. אַ טייל שטייען אויף אַ בערגל, וואו ס'וואוינען אויך משהקעס עלטערן.

משהקעס טאַטע שמעון פֿאָלאָק (זורער) איז אַ פורמאַן, אַזוי ווי זיין ברודער בערטשיק, וועלכן מ'רופט טאַקע אָן דער פורמאַן. ביידע ברידער זיינען הויכע מיט ווייסע בערד. נאָר שמעון איז אַ בריט־פלייציקער, קרעפֿטיקער און מונטערער. משהקעס מאַמע איז אַ שטשופּלע (דינע), אין פֿאַרגלייך מיט איר מאַן. זי באַקט האָניק־לעקעך און פֿאַרקויפט עס אויפן מאַרק. שמעונס עלטסטער זון פון דער ערשטער ווייב, יחיאל־מיכל, איז שוין אַליין אויך אַן עלטערער מענטש. זיין שוואַרצע באָרד ווערט אַלץ גרויער. פון דער צווייטער ווייב האָט שמעון פֿאָלאָק דריי קינדער; רבקה, משהלע און לאָזערקע.

צוליב מיין חבר משהקען איז מיר נאָענט זיין גאַנצע משפּחה. זיין היים אָבער איז מיר נאָענטער צוליב דעם בערגל דערביי. דאָס היפּשע בערגל, וואָס קוקט אַרונטער צום בית־המדרש אין דרום־זייט, געדענק איך, ווי דורכן חלום, אַ פֿאַרבויטן מיט אַ גאַנצער שורה הייזער.

דאָס איז געווען אַרום אַכט יאָר צוריק. נאָטשאַלסטוועט האָט דעמאָלט געצוואונגען מיין טאַטן צו פֿאַרלאָזן דאָס דערפּל אַקמינע. מיר קלייבן זיך דעריבער אַריין אויף אַ ווייל אין דער איינציקער שטוב דאָרט אויף אַ בערגל, לעבן „קלוטשוואָיט" טאָמאַשעווסקי, ביים ברעג שטעטל מיישעגאָלע. מיין שוועסטער טאָנקע, די איצט 15־16 יאָריקע הענע־טאַנע, פּירט מיך אַמאָל אַוועק אין יורסדיקע און נעמט מיך אַריין אין שטוב אויפן בערגל אַנטקעגן בית־מדרש. עטלעכע וויבער רינגלען מיך דאָרט אַרום; זי גיבן מיך איבער פון האַנט צו האַנט, און דערציילן דערביי, ווי אַזוי מיין מאַמע האָט מיך אין אָט דער שטוב געבוירן, אינמיטן פון אַ שמחת־תורה, ווען מיין טאַטע מיט זיינע גוטע ברידער האָבן געהוליעט, געטאַנצט און געזונגען...

דאָס דאָרף ווייזט אַרויס אַ היפּשן אינטערעס אין מיין טאַטנס בויען אַ סוכה. דער טאַטע האָט צו אַלעם ערשטן אַריינגעקלאַפּט אין דער ערד פיר גראָבע פלעקער, וואָס שטייען איצט פעסט, ווי טעלעגראַף־סלופּעס. צווישן שטייען ביי דער צפון־וואַנט פון אונדזער שטוב, וואָס איז די דרום־וואַנט פון דער סוכה. זיי שטייען פון ביידע זייטן פון אונדזער פענצטער צום גאָס. די אַנדערע צוויי שטייען זיי אַנטקעגן אויף אונדזער געהעפט. אַרום אָט די פלעקער האָט דער טאַטע איבערגעבויט די דריי ברעטערנע וועגנט: אין מערב, מזרח און צפון.

די דאָרפּס־לייט, מענער, פרויען און קינדער, האָבן געבראַכט צו טראָגן אויף אונדזער געהעפט אַ היפש ביסל ברעטער, ווי אויך פענצטער און אַ טיר פאַר אונדזער סוכה. דער טאַטע קלאַפט צו מיט זיין האַמער יעדעס ברעט מיט לאַנגע טשוועקעס צו די פעסטשטייענדיקע פלעקער.

די פויערים וויצלען זיך: צו וואָס דאַרף מאַרדכעלא אַזאַ שטאַרקן בנין, ס׳איז דאָך נאָר פאַר איין וואָך. מיין טאַטע דערקלערט זיי, אַז ער טוט עס צוליב דעם, וואָס אין דאָרף זיינען פאַראַן חזירים, וועלכע האָבן ניט קיין דרך־ארץ פאַר אַ יידישער סוכה. ער מאַכט זי דעריבער גענוג שטאַרק, אַז קיין חזיר זאָל זי ניט קאָנען איינוואַרפן דורך קראַצן זיך אָן אירע וועגט...

וועז די סוכה וועט פאַרטיק, הויבן אָן די דאָרפישע כלאָפעס און קינדער ברענגען פון וואַלד פרישע צווייגן פון סאָסנעס און יאָדלעס, אויף צו באַדעקן זי. אַז ס׳פאַרט אָן אַ פרעמדער פויער מיט אַ וואָגן סכך, הייסט אים דער טאַטע עס אַרײַנפירן אין שטעטל. ער רעדט מיט אים אָפּ, אַז אויב ער פאַר־קויפט עס ניט אין שטעטל, זאָל ער עס ברענגען צו אונדז אויפן געהעפט, און ער וועט קריגן באַצאָלט דעם פולן פרייז. דער טאַטע דערקלערט מיר, אַז ער טוט עס, כדי פויערים זאָלן האָבן חשק צו ברענגען אין שטעטל גענוג סכך יעדן ערב סוכות.

מיין עלטערע שוועסטער הענע־טאַנע פאַרפוצט די סוכה אינווייניק מיט בלומען און גירלאַנדעס. ס׳העלפן איר אויך מיט אין דעם אַ צאָל פויערשע טעכטער.

די ערשטע נאַכט און יעדן טאָג סוכות, איידער דער טאַטע זעצט זיך עסן, לאַדעט ער אין צום טיש זיבן „אושפיזין״ (אומזיכטבאַרע גייסט): אברהם, יצחק, יעקב, יוסף, משה, אהרן און דוד. יעדעס מאָל, וועז איך הער דעם טאַטן זאָגן די „אושפיזין״, שעם איך זיך פאַר מיין באָבע דבורהן — כאָטש זי איז ניטאָ דערבי — פאַרוואָס ער לאַדעט אויך ניט אין די „אמהות״ (שרה, רבקה, רחל, לאה) און די נביאהטעס (מרים, דבורה, און חולדה). עס קומט דאָך טאַקע אויס, ווי די באָבע זאָגט: „עס איז אַ מאַנס־בילשע וועלט״, און פרויען קריגן ניט אין איר קיין געראַכטקייט...״

אַ גאַנץ יום־טוב איז די פריילעכקייט געוואָמט. מ׳פאַרברענגט און מ׳זינגט אין סוכה; מ׳הוליעט און מ׳טאַנצט אין שטוב. שמיני־עצרת פאַר־נאַכט רייסט זיך אָבער אַרויס די פריילעכקייט אין גאַס. דער טאַטע פאַר־ברענגט איצט מיטן גרויסן עולם אין שטעטל ביים גבאי פון דער „חברה קדישא״; דאָרט טרינקט מען ווײַן, מ׳זינגט און מ׳טאַנצט. נאָכדעם פירט מען דעם גבאי אין שול אַריין מיט געזאַנג און טענץ, און מיט פיל־קאָלירטע ליכט אין די הענט, ווי צו אַ חופה. דער גבאי און זיינע מקורבים זיינען אויסגעפוצט ווי אויף אַ חתונה. זיי טראָגן אויף די קעפ הויכע צילינדערס

אין פֿאַראַדירן שטאַלץ, ווי די געגנערַלן, וואָס מאַרשירן דורך דאָס שטעטל מיט זייערע אַרמייען, אויפן וועג צו די זומערדיקע מאַנעווערעס.

מיין טאַטע האָט נאָך מיט אַ פּאָר יאָר צוריק מיך פֿאַרשריבן אין דער „חברה קדישא". ער צאָלט פֿאַר מיר מיטגליד־שטייער און האָט מיך באַזאָרגט מיט אַ קוויטל צו דער חברהס סעודה פון ט״ו כסלו, ווען מ׳קלייבט אויס אַ נייעם גבאי, דורך וואָרפן צעטלעך אין קאַלפּע (שטימקעסטל). מ׳לאָזט מיר דאָרט אויך בלעטערן דעם שיין־געבונדענעם פּנקס, וואו ס׳זיינען פֿאַרשריבן אויך שטעטלשע געשעענישן. דאָך זיץ איך ניט לאַנג מיט דער חברה קדישא ביים גבאי אין שטוב. כ׳גיי אַוועק צום רב.

דעם רבס שטוב איז אַ טייל פון בית־המדרש. מ׳גייט צו אים אַריין דורכן פּאָליש. דאָרט זיינען שמיני־עצרת פֿאַרנאַכט פֿאַרזאַמלט שטעטלשע לומדים, ווי אויך יונגע לערנער. דאָס הוליען איז ניט אַזוי הילכיק ווי ביים גבאי פון חברה קדישא. מען טאַנצט ניט קיין „בייגעלעך" און אַנדערע יידישע טענץ. דאָך איז אויך ביים רב לוסטיק און פריילעך. דער הויכער שמעון מאַכט אַ וויציקן קידוש, פול מיט אַלערלייַ מינים ניגונים, שטיקלעך חזנות און תורה־וועריקלעך. די יוגנט זינגט לידער און שירים אין מאַמע־לשון און אין לשון־קודש. אַנדערע לידער אין ביידע שפּראַכן, ווי, למשל, אליקום צונזערס „די סאָכע" און „די בלום". אָרעם־בחורים וויזן לומדישע קונצן, זאָגן וויציקע פּילפּולים און דרשות.

פון דרויסן קומען אַריין די קולות פון לייזער דעם קצב (מיין זיידע שמואל־איטשעס אַ שוועסטער־קינד). אַנשטאָט אַ פּויק טראָגט ער אויף זיך דעם שווערן קופּערנעם „כיור" (דעם בעקן צו וואָשן די הענט אין בית־המדרש) און קלאָפּט אין אים מיט אַ רער פון אַ מעשענעם הענגלייכטער. ס׳לויפן אים נאָך מאַסן קליינע יינגלעך. ער שרייט צו זיי: „צאָן קדשים" און זיי ענטפערן אים: „מע־ע־ע!"

דעם גבאיס טומלדיקע מחנה דערגרייכט דעם בית־המדרש. מ׳הויבט זיך אָן גרייטן צו די הקפות (פֿאַראַדירן אַרום דער קיילעכדיקער בימה מיט ספרי תורות און פּאָנעס). יינגלעך שטופּן זיך צום בית־המדרש מיט זייערע פיל־קאָליבעס פֿאַפּירענע פענער אויף שטעקנס מיט ליכט און לייכטערלעך פון מעיערן, בוריקעס און בולבעס. מיידלעך שטייען אין מאַסן הינטער דער בימה. זיי קומען קושן די תורה, נאָר וויסע־חברהניקעס שטעלן אָפּט אונטער זייערע הענט און שטיקן זיך נאָכדעם פֿאַר געלעכטער פון זייער אינפּאַל. אין פּאָליש שטייט קאָפּ אויף קאָפּ די יוגנט פון אונדזער דאָרף, צום גרעסטן טייל מיידלעך, אָדער „שיקסעס". זיי וואָגן זיך ניט אַריינצושפּאַרן אין בית־המדרש נאָענט צום פֿאַראַד פון ספרי־תורות און פּאָנעס. זיי וויזן אָבער אַרויס אַ סך פּרייד און באַגייסטערונג, אַקוראַט ווי שמחת־תורה וואָלט געווען אויך זייערער אַ יום־טוב.

*
**

פּורים פלעג איך אַמאָל האָבן אַ סך קאָפּ־דרייִענישׂ: וואָס פאַר אַ שלח־מנות (שאַלעכמאָנעס) זאָל איך אָפּשיקן צו אַ יינגל, וואָס האָט מיר פריער צוגעשיקט זייגעם? כ׳פלעג ציטערן כ׳זאָל אים, חלילה, ניט קריוו־דען. לעצטנס, אָבער, האָב איך קיין שום זאָרג ניט דערפון. כ׳שיק אָפּ יעדן איינעם אַלץ, וואָס ער שיקט מיר און דערלייג דערצו אַ צאָל צאַצקעס און נאַשערייַען. איך טו דאָס דערפאַר, ווייל אַ טייל יינגלעך מיינען תמיד, אַז זייער שלח־מנות איז געווען אָן אַ שיעור שענער אין בעסער, ווי דער, וואָס זיי קריגן פון אַ צווייטן.

דאָס פּורים־שפּיל איז מיר נאָך אַלץ געפעלן; איך לויף אָבער ניט נאָך די שטעטלשע פּורים־שפּילער, ווי מיט יאָרן צוריק. כ׳האָב דאָך שוין אַזוי פיל מאָל געזען די זעלביקע שפּיל און שפּילער. כ׳וויים געניו, אַז מאָטע דער שוסטער איז קעניג אחשורוש, רחמיאל דער שניידער — מאָרדכי היהודי), זיין ברודער משהטשיק דער שניידער — המן הרשע, דער שיינער יונגער אַרבעטער — אסתר המלכה א. אז. וו.

ווי אַ צוועלף־יאָריקער גמרא־בחור, וועלכער גרייט זיך שוין צו פאָרן לערנען אין אַ ווילנער ישיבה, האָלט איך אויך שטאָט אין בית־המדרש. איך פאַרשריי ניט מער דעם נאָמען „המן" מיט מיין בלעכענעם שרייַער, אין מאָך אויך ניט קיין טומל מיט מיין הילצערנער קאַלעקאָטקע. כ׳שיס ניט מיטן פּורים־ביקסל אפילו אין דרויסן, כאָטש איך האָב נאָך מאָסן פּיסטאָנעס. קורץ, איך פיר זיך איצט אויף, ווי די סטאָטשנע יונגע לייט, וועלכע לערנען פאַר־זיך אין בית־המדרש.

כ׳קוק זיך אויך ווייניק צו, וואָס פאַר אַ שלח־מנותן די שלח־מנות־טרעגער ברענגען דער מאָמען און וואָס זי שיקט דורך זיי צו אונדזערע קרובים, שכנים און פריינט. כ׳בין איצט פאַרנומען מיט עפעס וויכטיקערס. כ׳פיר דורך אַ געהיימע שליחות, וואָס מיין מאָמע האָט מיר אָנגעטרויט: איך טראָג פאָנאָנדער אירע ספּעציעלע שלח־מנותן צו מענטשן, וועלכע וויסן אפילו ניט, אַז זי האָט עס זיי געשיקט.

די דאָזיקע שלח־מנותן פון מיין מאָמען באַשטייען פון פלייש, עוף, פיש, המן־טאַשן, באבקע, קיכלעך, גרינס און פרוכט. אויך מיין מאָמעס פלוימען־קאָמפּאָט, וואָס אַלע האָלטן פאַר אויסערגעווייניגלעך געשמאַק.

איך קום אַריין צו יענע באַדערפטיקע מענטשן אין בית־השמשות־צייט. איך גיב אַ קוש די מזוזה, און זאָג: „גוט יום־טוב! מיין מאָמע האָט אייך געשיקט שלח־מנות"... כ׳שטעל אַלץ אַוועק אויפן טיש אָדער אויף אַ בענקל און פאַרשווינד תיכף.

בייטאָג כאָפּ איך זיך אַריין צו די, וועלכע קענען מיך פערזענלעך,

ווי, למשל, מיין מומע מינע, שרה־בונע, און אַנדערע פרויען, וועלכע זיינען שוין געוואוינט צו קריגן אַזוינע מתנות פון מיין מאַמען.

אויפן וועג צוריק אַהיים צעטייל איך צווישן אָרעמע לייט די ספעציעלע פורים־צדקה, וואָס די מאַמע גיט מיר מיט פאַר זיי: שקאַרמיצלעך מיט זילבערנע צענערלעך (פינף קאָפיקענע), אָנשטאָט די טראַקטורענע און בלעכענע פרוטות פון די וואָכעדיקע טעג.

וועו איך קום צוריק אַהיים, איז שוין ביי אונדז געגרייט דער טיש פאַר דער פורים־סעודה. באַלד קומט אָן דער טאַטע מיט געסט און אורחים. ס׳האַלטן אויך אין אָנקומען קרובים און גוטע פריינט.

צוליב די אומגליקן אין אונדזער משפחה, הוליעט ניט דער טאַטע אָן אַ גרענעץ ווי אַמאָל. דאָך איז ביי אונדז פריילעך. ס׳פילט זיך גוט די שמחה מיט דעם נס פון פורים און מיט גוטע האָפענונגען אויף ישועות און נחמות פאַר יידן. מ׳עסט און מ׳טרינקט, מ׳דערציילט זיך פורים־וויצן, מ׳זינגט „שושנת יעקב" און אַלערליי אַנדערע פורים־לידער, מ׳טאַנצט אויך „בייגעלעך", „האָפקעס", „קאָזאַצקעס" א. ד. גל. טענץ. און אָז ס׳קומט אַריין צו אונדז אין שטוב אַ פויער, איז אים דער טאַטע מכבד מיט אַ גלעזל י״ש און אַ קיכל, און דערציילט אים דערביי די מעשה פון „המנס מפלה"...

קאַפּיטל ניין און צוואַנציק

איך באַקען זיך מיט אונדזער שטעטל

נאָך זיין חתונה מיט כאַשקע דער נייטערין הערט אויף מיין רבי רפאל־ראובן צו לערנען מיט מיר אַליין פאַרטאָג און אין אָוונט. מיין חבר משהקע שמעון פאָלאַקס גייט שוין ניט מער אין חדר. ער איז לעצטן יאָר געוואָרן בר־מצוה, און לערנט זיך איצט אַ מלאכה אין ווילנע. קיין אַנדער נאָענטן חבר ווי ער, האָב איך איצט ניט. איך דאַרף ניט מער מיט עמיצן איינחזרן די גמרא. ניטאָ אויך קיינער, וועמען צו פאַרטרויען מיינע מחשבות. איך לערן און לייען דעריבער אַ סך מער ווי פריער, דאָך בלייבט מיר נאָך אַלץ איבער געוג צייט. קוק איך זיך צו אין מיין לייִדיקער צייט צו די מענטשן אַרום מיר, באַטראַכט וואָס זיי טוען און ווי אַזוי זיי לעבן.

אין דאַרף איז מען ניט געווען, אַז עמיץ זאָל זיך צוקוקן ווי אַזוי מ׳לעבט דאָרט. אויפן ערשטן בליק איז אויך שווער צו זען אַ וואָסער ס׳איז פאַר־שיידנקייט צוווישן די דאָזיקע מענטשן. אַלע זיינען זיי ערד־אַרבעטער, כאָטש ניט אַלע האָבן אייגן ערד. אַחוץ אַ פאָר פאָסטוכער און פאָסטושקעס,

האָט דאָס דאָרף אויך אַ שמיד, פּאָפּלאַווסקי, און אַ לאַטוטע־שוסטער, יורקע, וועמעס הונט האָלט כסדר אין בילן, ווי אויף להכעיס דעם שטעטלשן ווערטל: „ער שטומט ווי יורקעס הונט“...

צוליב מיין באַקאַנטשאַפט מיט די קינדער פונעם אַמאָליקן „קלוטש־וואָיט“ טאָמאַשעווסקי, ווייס איך, אַז אונדזער דאָרף האָט אַ געהיימע שולע צו לערנען פּויליש. לעצטנס דערווייס איך זיך, אַז עס זיינען אויך דאָ ביי אונדז דאָרפס־לייט, וועלכע היטן אָפּ זייער קאַטוילישן גלויבן אין געהיים, כאָטש דאָס דאָרף רעכנט זיך פאַר פּראַוואָסלאַווונע. כ׳האָב באַמערקט אַזאָ פאַל:

אין אַ שטוב איז געבאָרן געוואָרן אַ קינד. איז געקומען צופּאָרן אַ פּאָפּ, אַ פּראַוואָסלאַווונער פּריסטער, און „געשוועַנטשעט“ („געהייליקט, — באַשפּריצט מיט אַ פּענזל, איינגעטונקט אין הייליקן וואַסער“) דאָס קינד, די זאַכן און אפילו די וועגט. וועז דער פּאָפּ איז אַוועקגעפּאָרן האָבן דעם קינדס עלטערן, קרובים און פּריינט דורכגעפירט אַ רייניקונג: געבאָדן דאָס קינד, געוואָשן און געשייערט אַלץ, וואָס דער פּאָפּ „געהייליקט“. נאָכדעם האָט זיך אַריינגעשלייכט דער קאַטוילישער גלח און אַלץ „איבער־געשוועַנטשעט“ פון דאָס נייַ.

וועז כ׳האָב עס דערמאָנט פאַר מיין טאַטן, האָט ער מיר דערקלערט, אַז דאָס זיינען קאַטוילישע „אַנוסים“, וועמעס זיידעס מ׳האָט אָפּגעשמדט, מיט געוואָלט פאַר פּראַוואָסלאַווונע. דער טאַטע האָט מיר אָנגעזאָגט ניט צו זאָגן קיינעם אַ וואָרט וועגן דעם.

מיט מער אינטערעס קוק איך זיך צו, צו די שטעטלשע יידן, וועלכע זיינען אַלע מיר געוואָרן אַזוי נאָענט, ווי זיי וואָלטן געווען לייבלעכע קרובים מיינע. פון די אומגעפער הונדערט יידישע הויזגעזינטן איינעם שטעטל מיישעגאָלע קען איך גוט אַרום נייַנציק. כ׳וויים אין וועלכע שטיבער זיי וואוינען, אויף וואָסערע שטעט זיי זיצן אין בית־מדרש, און פון וועלכע פרנסות און מלאכות זיי לעבן. פאַראַן צווישן זיי:

צוויי בלעכער: יאָשע און מיכל. יאָשע מאַכט אויך בלעכענע כלים צו פאַרקויפן אויפן מאַרק ביי אַ יאַריד. ס׳העלפן אים דאָרט זיין ווייב און זייער טאָכטער חוה, די „ציגיינערקע“. זייער זון גבריאל, אַ הויכער בלאָסער בחור, איז אַ לערנער. יאָשע האָלט אויך זומער אין אַרענדע „שאגאנס“ (אַנדערייטשעס) גרויסן גרינס־גאָרטן ביי אונדז אין דאָרף. דער צווייטער בלעכער, וואָס האָט זיין ווייב און קינד אין אַן אַנדער שטעטל, איז מער מייסטער ווי יאָשע. ער איז אָבער איצט אויף צרות צוליב אַ פרוי. מ׳זאָגט, אַז זי האָט אים „צוגעטרונקען“ (אַריינגעגעבן „ליבע־טראָפנס“ אין אַ גלאָז טיי, מיט וואָס זי האָט אים מכבד געווען). נאָר גטן זיך מיט זיין ווייב וויל ער ניט. גייט ער אַרום ווי אַ צעדולטער.

איין בעדער: חייקל. ער וואַשט אויך אַרום און בעזעמט נאָכדעם אויפן פֿאַל די נגידים. דאָס באָד־געלט צאָלט מען איין ביים אַריינגאַנג צו דער בעדערקע, חייקלס ווייב. זייער זון, נאָטע דער סטאָליער, איז אַן איידעם פון דעם שמיד יאַנקל טשוכנע, ביי וועמען ער וואוינט. איך קום אָפט־מאָל אַריין צו אים אין סטאָליאַרנע. ער איז צו מיר גאָר פריינטלעך.

איין בעל־קאָראָבקע, אָדער בעל־טאַקסע: איצט איז עס יאַנקל דער „איזבאַרשטשיק".

פינף בעקערינס: די אלמנה לאה איז די אינציקע פון זיי וועלכע באַקט אַלץ: ברויט, חלה, בייגל, בולקעס, קוכנס א. אַז. וו., און מ׳קומט עס קויפן צו איר אין בעקעריי. די אַנדערע פיר זיינען הויז־פרויען, וועלכע באַקן נאָר בייגל אָדער לעקעך, צו פאַרקויפן אויפן מאַרק. זיי טוען עס אַרויסצוהעלפן זייערע מענער, וועלכע פאַרדינען ניט גענוג ביי זייער פרנסה אָדער מלאכה. זומער, וען די רוסישע אַרמיי קומט אין שטעטל, אויפן וועג צום לאַגער און צו די מאַנעווערס, באַקן נאָך צענדליקער יידישע פרויען אַלערליי געבעקסן צו פאַרקויפן צו די סאָלדאַטן.

איין גאַרבער: שלום־ישראל סאָלאָוויייטשיק, אַ מיטלגעוויקסיקער, מיט אַ בלאָנדער באָרד. דאָוונט מיט התלהבות. לערנט נאָך דעם אַ בלאַט גמרא. ער האָט זיין אייגענע גאַרבאַרניע לעבן זיין שטוב, ער אַרבעט דאָרט צוזאַמען מיט אַ פּאָר מענטשן, וועלכע כ׳קען ניט פערזענלעך. ער פאַרקויפט אויך לעדער צו שוסטער. זיין מיידל, גנענדקע, האָט געלערנט מיט מיר צוזאַמען ביים לערער לוריע. זיין יינגל עליע־בערקע — אין רפאל־ראובנס חדר. זיין עלטסטע טאָכטער, מינע, האַלט ביי אים אין שטוב אַ קראָם.

פיר גארטענירער: שמעון, וועלכער איז אויך אַ מלמד; זיין זון מאָטל; אברהם־איטשע, וועמעס ווייב, גיטל, קומט אָפט אַריין צו אונדז אין שטוב, און יאָשע דער בלעכער.

דריי גלעזער: זעליג, דער שטעטלשער „בעל־קורא", זיין ברודער לייזער און דער פון זיי עלטערער לייבע. מיר דוכט, אַז לייבעס טאָכטער איז אַ זאָקנמאַכערין. לייבעס זין שלומקע און נאָסקע פלאָנען אַוועקצופֿאָרן פון שטעטל. לייבע איז דער אָרעמסטער פון די דריי גלעזער. לייזער איז אויך אָרעם, נאָר ער האָט כאָטש אַן אייגענע שטוב, דערצו העלפט אים זיין ווייב, הינדע, אויך עפּעס וואָס פאַרדינען.

צוויי הייבאַמס: מיין באָבע דבורה, וועלכע איז אויך אַ פעלדשערין, און דעם פריערדיקן בעדער שמואלס שוויגער, לאה, וועלכע מ׳רופט אויך אַן „באָבע לאה". איר טאָכטער, גיטל, שמואלס ווייב, באַמיט זיך אויך צו זיין אַ הייבאַם.

איין וואַלד־סוחר: יאָשע ראָם, אַן אלמן מיט אַ יונגן פנים און גרויע האָר. ער האָט לעצטנס אויסגעבויט אַ שיינע שטוב אין דאָרף, נאָענט פון

אונדזערער. זיין שוועסטער, אדער שוועגערין קומט אפט אריין צו אונדז אין שטוב מיט זיין קליינער יתומה, אַ שיין קינד *), מיט וועמען מיין פינף־יאריקע שוועסטערל דאבעלע שפילט זיך אַרום.

דריי וואכערניקעס: איין וואכערניק, פייוועט דער שוסטער, און צוויי וואכערניצעס: ליבע ר' עליעס און ריווע, גרשון דעם קרעמערס שוויגער. וועו עמיצער אַנטלייט ביי זיי צען רובל, דאַרף ער עס אויסצאָלן אין צען וואכן צו אַ רובל מיט 10 קאפיקעס אַ וואך. אויב מ'צאָלט עס ניט אויס אין צייט רעכענען זיי אויך פראצענט פאַרן פראצענט און פאַרלאַנגען פונעם אַנטלייער אונטערצושרייבן סוף יאר אַ נייעם וועקסל לויט אט דעם חשבון.

איין ווייַנער: יאַנקל דער „איזבאַרשטשיק."

צוויי וועבער: די ברידער יאַנקל און מאיר זובאלסקי; זייערע וויי־בער זיינען שוועסטער — די טעכטער פון מיין עלטער־עלטער פעטער אברהם־בער דעם קצב. זיי וועבן דאס רוב לייוונט, וועלכע זיי שפרייטן אויס אין דרויסן אויף זייער געהעפט אדער אין זייער גרויסן גרינס־גאַרטן, זיך אַנצוזאַפן מיט זונען־שטראַלן.

צוויי זאקנמאכער: מיין שוועסטער הענע־טאַנע און אַ מיידל אויף יורסדיקע.

איין חזן: ער איז אויך דער שוחט. זיין שטים איז ניט מער אַזוי שיין, האבן בעלי־בתים געפלאַנט אים אפוזאגן פון חזנות. מיין טאַטע איז אַרויס־געטראַטן קעגן, ווי ער זאגט, צוליב „אַכט טעמים" — די אַכט יתומים מיט וועלכע די חזנטע האט אים איבערגעלאָזן. ס'איז געווען אַ דין־תורה ביי אַ בית־דין פון אַרומיקע רבנים. דער טאַטע איז געווען דעם חזנס פאַר־טיידיקער. די רבנים האבן געפסקנט, אז דאס שטעטל דאַרף צאָלן דעם חזן און שוחט זיינע פולע שכירות. קהל מעג אבער אַנשטעלן אויפן אייגענעם חשבון אַ ספעציעלן חזן אויף די ימים טובים.

איין טאַקער: יאשיק גראזיצקי.

צוויי טעפער: מיין עלטער־עלטער פעטער ראובן סילין, וועלכער איז אמאל געווען דער מיישעגאלער געהילף פון ווילנער קאזיאַנעס רב און איז אונטערגעשריבן אין יידיש אויף מיין רוסישער מעטריקע. ער איז דער איינציקער באלמעלאכע אין שטעטל, וועלכער שטייט אין מזרח־וואנט. דער צווייטער טעפער איז אברהם־משה וויטלס.

צוויי מוליערס: יאשע טראסקון, וועלכער „טראסקעט צוזאמען" אריוונס. לעצטנס האט זיך וועגן אים שטארק געטומלט. דער ווילדער כלאפ, שימקע פעשעס, האט אים „גענפלעט דעם מח" מיט א דראנג. שימקעס מאמע, די אלמנה, פעשע די הויכע, האט אים, שימקען, שטארק געשלאגן. דערביי

*) די שפעטער אנגעזעענע שוישפילערין רחם פון מאסקווער יידישן מלוכה־טעאטער.

האָט זי געציטערט, יאָשע זאָל חלילה ניט שטאַרבן, ווייל דעמאָלט וועט מען איר אינציקן זון פאַרשיקן אויף קאַטאָרגע. דער צווייטער מוליער איז אַ יונגער מאַן, וואָס טינקעוועט, קאַלכט און מאָלט, נאָר קען אַליין ניט מאַכן קיין אויוון, ווי דער אַלטער מוליער.

איין מילנער: ער האָלט אין אַרענדע דעם פּריץ הואוואלדס וואַסער־מיל. ער וואוינט אויך דאָרט דערביי.

פּיר מלמדים: רפאל־ראובן טונקל, איטשע־יאָשע שמולעוויטש, שלמה דער שמש און שמעון דער גארטענירער — אַ דרדקי־מלמד. ביים לעצטן האָב איך קיינמאָל ניט געלערנט. כ׳קען אים אָבער גוט פון זיין הוליען שמחת־תורה.

איין מעקלער: אייזיק לענטשנער. ער איז אויך דער שטעטלשער „אפּיקורס". ער זאָגט אָבער אַלץ גוטמוטיק און וויציק. קיינער נעמט אים ניט ערנסט און קיינער האָט אויף אים קיין פּאַראיבל ניט.

צווויי נייטערינס: ראשע, מאָטע דעם שוסטערס ווייב און דאָס מיידל וואָס האָט איבערגענומען די נייטעריי פון כאַשקע שרה־בונעס, נאָכדעם, ווי יענע האָט חתונה געהאַט מיט מיין רבין רפאל־ראובן.

איין סופר: שמואל־יאַנקל, מיין עלטער־מומע מינעס ברודער.

דריי סטאַליערס: נאָטע, אַ זון פון חייקל דעם בעדער און אַ איידעם פון יאַנקל טשוכנע דעם שמיד. נאָטע זיצט אין מזרח־זייט פון דער בימה, ניט ווייט פון מיין טאַטנס „שטאָט". כ׳קום אויך אַמאָל אַריין צו אים אין סטאַליאַרניע. נאָטע און יאָשקע שמעון דעם גלעזערס מאַכן מעבל, אַזוי ווי אַמאָל מיין פעטער יאַנקל־משה. דער דריטער סטאַליער, מאָכט פענצ־טער־ראָמען און טירן. ער מאָכט אויך פּאָדלאָגעס און סופּיטן.

איין סטאַראָסטע — בערטשיק שאַפּירא, מיין געוועזענער רבי, וועל־כער לערנט נאָך איצט אויך עין־יעקב און תנ״ך מיט אַן עולם שבת אין בית־המדרש.

דריי אַרבעטער: ברוך, מאָטל און משה־יאַנקל. די ערשטע צווויי האָבן צונעמענישן: „ברוך דער משוגענער" און „מאָטל דער ליגנער". נאָר ברוך איז ניט משוגע און מאָטל זאָגט ניט מער ליגן ווי אַלע אַנדערע שטעטלשע מענטשן. אַלע דריי געהערן צום פּויערים־שטאַנד און האָבן אייגענע פעלדער און גערטנער.

איין פאַכטער: קאַרפל. ער האָלט אין אַרענדע דעם פריצישן פאַכט פון מילכיקס. אַזוי ווי דער מילנער, וואוינט אויך דער פאַכטער אין פּריצ הויף.

איין פאַפּיראָסן־מאַכערין: מיין מומע לאהקע.

דריי פורמאַנעס: די שוין פריער דערמאָנטע ברידער שמעון פּאָלאַק

און בערטשיק. איצט איז אויך צוגעקומען אַלטערקע, בערסשיקס זון, אַ הויכער, קרעפטיקער בחור און אַ גוטער פורמאַן.

צוויי פעלדשער: מיין באָבע דבורה און שמואל גאָרפינקל, וועלכן מ׳רופט אָן „דער צירולניק". ער איז אויך דער שטעטלשער שתדלן ביי נאַטשאַלסטווע, און יאָרן־לאַנג — דער גבאי פון בית־המדרש.

איין פערדהענדלער: יאַנקל (נוריק), וועלכער זיצט אָפט אין טורמע און זיין הויזגעזינד לעבט אין נויט.

איין קאָטלער: יאַנקל טשוכנעס זון. זיין מייסטערשאַפט אין מאַכן קופערנע כלים, איז אויך באַקאַנט אין די אַרומיקע שטעטלעך.

אַכט קליינהענדלער: צווישן זיי צוויי יורדים, געווען סוחרים — מיין זיידע שמואל־איטשע און שמואל דער חוכר, וועלכע האָבן נאָך פון אַמאָל פיינע הייזער, ווי אויך פערד און וואָגן; צוויי קאראבעלניקעס, אפרים משה און מיין עלטער־פעטער משהטשיק, וועלכע פאָרדינען ניט געניג אויף חיונה. נאָך דריי, וועלכע לעבן זיך ווי ס׳איז דורך: מאיר־איטשיק, אויף וועמעס ערד עס שטייט דער בית־המדרש; ער פאָרט אַרום איבער די דערפער מיט דזשעגעכץ, צו שמירן די רעדער, און האָט אַ הכנסה פון עט־לעכע דירות אין זיין שטוב, וואָס ער פאַרדינגט; שמואל „די באָרד" און מיין טאַטע, וועלכער איז מער־ווייניקער אויך פאַרבונדן מיט ערד־אַרבעט אין אונדזער דאָרף. דער אַכטער קליינהענדלער, יאַנקל עלקעס, איז אַן ענערגישער האָרעפאַשנער יונגערמאַן, וועמעס ווייב, עלקע, ווערט געהאַלטן פאַר אַ „בראַנד". זיי וואוינען אויפן בערגל אַנטקעגן מיין זיידנס שטוב. זיי האָבן אַ נישקשהדיקן גרינס־גאָרטן, אין וועלכן זי, עלקע, אַרבעט אָפט. עס זעט אויס אַז ס׳פעלט זיי גאָרניט.

עטלעכע קצבים: זיי אַרבעטן אַלע זייער שוואר, נאָר האָבן, קענטיק, אַלע פון וואָנען צו לעבן, אויב עס פאַסירט זיי נאָר ניט קיין אומגליק, אַז אַ „בהמה גסה", אַ רינד אָדער אַ אָקס זאָל ביי זיי ווערן טריף. דער עלט־סטער קצב איז מיין עלטער־עלטער פעטער אברהם־בער. ער האָט חתונה געהאַט מיט דער מומע מאַרגאָליע, מיט איבער זיבעציק יאָר צוריק, ווען מ׳פלעגט חתונה מאַכן קליינע קינדער. דאָך אַרבעטן ביידע, ווי זיי וואָלטן נאָך געווען יונגע מענטשן. זייער אייגציקער זון, לייזער, איז אויך אַ קצב. ס׳העלפן אים מיט אין זיין יאַטקע זיין ווייב הינדע און זייער טאָכטער איטקע. עס אַרבעטן אויך שוועד לאָזער פאגער, אַ געווען־זענער שוואָגער פון מיין זיידן. ס׳העלפט אים מיט אין דער אַרבעט זיין ווייב מירל, אַ שוועסטער פון מיין מומע שרה, דעם „גרויסן פעטערס", יאַנקל אַראַנאָוויטש.

איין רב: משה־יעקב ראַבינאָוויטש. אָחוץ דאָס וואָכער, וואָס דער שמש קלייבט צינויף פאַר אים יעדן פרייטיק, האָט ער אויך אַ געוויסע הכנסה פון דער קאָראָבקע אויף הייוון, וואָס ער האָלט.

צוויי האַלק־קינסטלער פונעם שטעטל: איטשע דער טאַקער און זיין בן־יחיד, דער שניצער. אין זייער פענצטער שטייט תמיד אויסגעשטעלט דעם זונס נייסטע ווערק, אַ הילצערנע פיגור, וואָס ווערט באַוואונדערט ניט נאָר אין מיישעגאָלע, נאָר אויך אין ווילנע.

דאָס העכסטע פאָר־פאַלק אין שטעטל: איטשע דער קצב, אַ ברודער פון מיין פריערדיקן רבין בערטשיק שאַפּיראָ, און חנה־עטע. ביידע אַרבעטן שוואר אויף דער חיונה. שטאַלצירן שטאַרק מיט זייער שיינער איין־אייג־ציקער טאָכטער, הינדקע, וועלכע זיי רופן אָן: „אונדזער אוצר."

איין רימער: דער שטומאַק סאַלק, אַ קרוב פון ווילנער בעל־טאַקסע און גבאי פון דער גרויסער שול, מוני סאַלק, און אַ קרוב פון דער אָנגע־זעענער ווילנער משפחה גורלאַנד. ער האַלט רימעריי פאַר אַ גוטער מלאכה און וויל אויך מאַכן פאַר אַ רימער זיין זון דאָדקע, וואָס האָט מיט מיר צו־זאַמען געלערנט ביי רפאל־ראובענען.

איין שוחט: וועלכער איז אויך דער חזן.

צוויי שינדלערס, וועלכע מאַכן שינדלען און דעקן דערמיט דעכער. זיי האָבן צוערשט ניט געהאַט מיט זיך זייערע הויזגעזינדן און געוואוינט ביים פריץ אין הויף, וועמעס הייזער זיי האָבן געדעקט מיט שינדלען. מיין זיידע האָט זיי דעמאָלט איינגעלאַדן צו זיך אויף שבת. ס׳איז מיר געווען אַ חיות זיי צו הערן זינגען זמירות.

דריי שמידן: יאַנקל טשוכנע, נאָטע דעם סטאָליערס שוואר; פרויקע, וועמעס טאַטע דער שמיד אַרבעט שוין ניט מער. לעבן פרויקעס שטוב און קוזניע, אַנטקעגן מיין זיידנס שטוב, שטייט אַ ברונעם מיט אַ קאָרעטע. יעדן שבת בייטאָג פּאָיעט דאָרט אָן דער זיידע זיין פערד; יאַנקל דער הויכער, זעליג דעם גלעזערס שוואר, וועגן וועלכן כ׳וועל דערציילן באַזונדער.

איין שמש: שלמה מעקלער, וועלכער איז אויך אַ מלמד, און איז געווען איינער פון מיינע ערשטע רביים אין עברי און חומש.

קאַפּיטל דרייסיק

צען שטעטלשע קרעמער

צווישן די צען קרעמער אין דעם קליין שטעטל מיישעגאָלע, זיינען פאַראָן לומדים און פראָסטאַקעס, נגידים און אביונים. פאַר דעם רייכסטן קרעמער אין שטעטל ווערט געהאלטן דוד רועליעס, אָדער פשוט: דוד העלער.

דוד העלער איז אַ גרויסער מיוחס. ער שטאַמט אָפּ פון דעם פראגער

רב ר׳ יום טוב ליפמאַן העלער, דער מחבר פון פירוש „תוספות יום טוב״ אויף משניות. דוד העלער מאַכט אויך אַן אײנדרוק מיט זײן נגידישן אויס־זען. אַ הויכער קרעפטיקער יונגערמאַן מיט אַ קורצער קיילעכדיקער שוואַרצער באָרד, אָנגעטאָן אין פיינע מלבושים. ער שטייט אין מזרח־וואַנט לעבן זײן שוועער, ר׳ עליע מגיד, אַ זון אָדער אַן אײדעם פון דעם אַמאָליקן ווילנער שטאָט־מגיד ר׳ וועלוועלע. וועָן דער געוועזענער גביר, חיים לענצנער, האָט געוואוינט אין ווילנע, האָט זײן רייך הויז און שענק פאַר־נומען ר׳ עליעס הויזגעזינד. איצט האָט דוד ר׳ עליעס זיך אויסגעבויט אַ גרויס, רייך הויז אויפן פריצס ערד, לעבן שטעטלשן תבואה־מאַגאַזין. דאָס נייע רייכע הויז האָט אויך אַ קראָם און אַ שענק, אין וועמעס גרויסן, פיינעם זאַל עס קומען פאָר שמחות און חתונות. אגב, דאָרט איז אויך געווען די צווייטע חתונה פון מיין רבין רפאל־ראובן.

אויפן גרויסן הויף לעבן דודס הויז שטייען סקלאַדן תבואה און אַנדערע סחורות, מיט וועלכע ער האַנדלט. דער הויף איז יעדן זונטיק און יעדן יאָריד פול מיט פויערשע פורן פון די קונים אין קראָם און אין שענק. דוד בויט דאָרט אויך אַ קוזניע, כדי פויערים זאָלן קאָנען שמידן, אָנטאָן פאָד־קאָווען זייערע פערד אויף זײן הויף, כאָטש דערבײ, אין דער דריטער שטוב, אויף דער זעלביקער זײט גאָס, שטייט די קוזניע פון יאַנקל דעם שמיד.

דודס שוועָר, ר׳ עליע, לעבט דאָרט פון גרייטן. זײן שוויגער, ליבע ר׳ עליעס, אַנטלייט געלט אויף פּראָצענטן. זי האָט וועקסלען אויף אַ סך שטעטלשע הייזער, אויך אויף מיין זיידנס שטוב.

אויף דער אַנדערער זײט גאָס, אין מערב־זײט פון קלויסטער, שטייט די אַלטע איינגעפונדעוועטע שטוב און קראָם פון פייוויע צאלע דעם שניט־קרעמער. ער איז דער אָנגעזעענסטער קרעמער אין שטעטל. ער זיצט אין בית־המדרש אויף אַ באַזונדער איינצל־שטאָט, אַ גרויסער דעמבאָוואר שטול, לינקס פון די טרעפלעך צום ארון־קודש. רעכטס פון די טרעפלעך איז דער עמוד.

פייוויע צאלע, אַ הויכער עלטערער מאַן מיט אַ קליין געלבלעך־גרוי שיטער בערדל, רעדט וועגן אַלץ רואיק, גוטמוטיק, וויציק, און האָט פאַר יעטווידן מענטשן אַ שמייכל. ער מישט זיך וויניק אין קראָם, נאָר זיצט מייסטנס אויפן זוניקן גאָניק פון זײן שטוב. זיינע מסחרים פירן אָן זײן זון קיווקע (עקיבא) און זײן איידעם יוזפע, אַ זייער הויכער, שלאַנקער יונגער־מאַן מיט אַ קליין טונקל־ברוין שפּיציק בערדל. יוזפע רעכנט זיך פאַר אַ מוסמך, פאַר איינעם וואָס האָט סמיכה אויף רבנות. ער שטייט אין מזרח־וואַנט און טראָגט, אַזוי ווי דוד ר׳ עליעס, אַ טלית באַקרוינט מיט אַ זילבערנער עטרה. זיין מיידל, וואָס זאָגט קדיש נאָך איר מאַמען, שטייט לעבן אונדזער שטענדער און קוקט אָפט אַריין אין מיין סידור. פאַרמעגלעך

איז אויך דער קרעמער גרשון קראָניק, דער עלטסטער זון פון „איזבאָרש־טשיק". ביי אים אין קראָם אין מערב־זייט פון דודס הויף, קאָן מען קריגן פון אַ נאָדל ביז אַ קאָסע, און פון אַ שפולקע פאָדעם ביז אַ בינטל שטריק. ער האָט איבערגענומען די רייכע קראָם פון ברוך־לייב דעם פאָדערעזער, מיט וועמעס דריי טעכטער כ׳האָב געלערנט צוזאַמען ביים לערער לוריע. גרשונס שוויגער, מינעס מאַמע, ריווע, אַנטלייט געלט אויף פראָצענט. זי איז אַלעמאָל אויסגעפוצט, ווי אין אַ יום־טוב.

אַ וואויל־האָבנדיקער קרעמער איז לייזער־חיים. ער איז אַן אויפגע־קומענער קאראבעלניק פון שניט־סחורה, וואָס ער פירט אַרום איבער די דערפער. מ׳האַלט אים אָבער פאַר אַ קרעמער, ווייל ביי אים אין שטוב, אויף יורסדיקע, פאַרקויפט ער וואַרע צו זיינע באַקאַנטע.

קלענערע קראָמען האַלטן מיין עלטער־פעטער יאַנקל אַראָנאָוויטש און זיין חבר יונה. ביידע געוועזענע קראבעלניקעס פון שניט־סחורה. זומער פאַכטן זיי, בשותפות, פריצישע סעדער. אין אָסיען (האַרבסט) עפנט יאַנקל אין ווילנע אַ סקלאַד פון וויינטרויבן, קאָוונעס און אַנדערע פרוכטן פון דרום־רוסלאַנד. יונהס קראָם האַלט זיך מיט דער הילף פון זיין וויב ראָכעס ווילנער ברודער שמואל שאַפּיראָ. ער קויפט אויך פאַר אים אָפּ צוליב דעם מיין זיידנס מיטלסטע שטוב. דאָך מוז נאָך ראָכע צוהאַנדלען אין דאָרף. מיין מאַמע באַדויערט שטענדיק, וואָס ראָכע יונהס אַרבעט איבער די כחות.

מער פרנסה זעען אויס צו האָבן די צוויי קרעמערקעס גנעסיע דעם איזאָרשטשיקס טאָכטער און מינע שלום־ישראל סאָלאָוויטשיקס. ביידנס מענער האָבן סמיכות אויף רבנות, נאָר דערווייל העלפן זיי מיט זייערע וויי־בער אין די קראָמען. אַ קליין בשמים־קרעמל האַלט בערע־לייב דעם שוס־טערס טאָכטער מלכה, צוזאַמען מיט איר מאַן שראָגע פייוויש, אַ למדן און אַ משכיל. זיי וואוינען ביי אירע עלטערן אין שטוב און האַלטן דאָרט אויך זייער ביסל סחורה.

דעם צענטן קרעמער קען איך ניט. כ׳וויס אפילו ניט ווער ער איז. איך שטעל זיך נאָר פאָר, אַז זיין קראָם האָט אַ שייכות צום פריצישן הויף אָדער צום קאָטוילישן קאָסטיאָל. זי געפינט זיך אין דעם איינציקן מויער אין שטעטל, דאָס צוויי־שטאָקיקע קאָפּע־הויז, וואָס געהערט צום פריץ, און איז אַנטקעגן דעם אַרייגאַנג אין קלויסטער. די פאַרקויפערינס דאָרט זיינען אויסגעפוצטע פאַניענקעס, מיט אויסגעצאַצקעטע בלאָנדע פריזורן. דאָרט האָט אַלץ אַ באַשטימטן פרייז. מ׳קאָן זיך ניט דינגען. גייען דאָרט ניט גערן די דאָרפס־לייט. זיי קויפן ליבער ביי די יידישע קרעמער. דאָס רוב קונים דאָרט זיינען דעריבער דריי יידן, וועלכע וואוינען אַראָפּ באַרג, אין מזרח פון קלויסטער, וואו ס׳זיינען ניטאָ קיין אַנדערע קראָמען.

די פינף שענקער אין שטעטל זיינען אַלע קנאַפּע נגידים, אַ חורש דוד ר׳ עליעס, וועלכער איז דער עיקר אַ קרעמער און אַ סוחר.

חיים לענצנער, ווי שוין פריער דערמאָנט, האָט אַ געוויסע צייט געוואוינט אין ווילנע, געלעבט „אויף אַ הויכן פוס״ און געקומען צוריק אַ יורד, אַ געפאַלענער נגיד. דאָך מאַטערט ער זיך נאָך אַלץ אַנצוהאַלטן אַ נגידישן שטאַט. לעצטנס אָבער איז שוין זיין עלטסטער זון, מאָיסעי, אַוועקגעפאָרן קיין אַמעריקע. מ׳זאָגט, ער איז דאָרט אַ קאָנדוקטאָר פון אַ קאָנקע אָדער אַ טראַמוואַי. חיים, אַ נידעריקער, מיט אַ גרויער באָרד, מישט זיך ווייניק אין שענק. אַלץ טוט זיין ווייב, פרומע, אַ הויכע שייגע ענערגישע פרוי. ס׳העלפן איר אויך זייערע פינף טעכטער. די עלטסטע, בערטע, טוט עס ניט גערן. מ׳זאָגט, זי שעמט זיך מיט זייער איצטיקן צושטאַנד, און דאָס, וואָס זי איז אַ פאַרזעסענע. דער צווייטער זון, באָריס, קלייבט זיך פאָרן קיין אַמעריקע. די יינגסטע צווויי יינגלעך, וואָלאָדקע און יאַקאָבקע, לערנען מיט מיר צוזאַמען בייַ רפאל־ראובענען. חיים לענצנער האָט פאַרמסרט פאַר מיין טאַטן, אַז וואָלאָדקע פאָלגט מיך מער ווי זייגע עלטערן.

ישעיה־יאַנקל לענצנער איז פרימער און פשוטער ווי זיין ברודער חיים. זייגע דריי זין, אַלטערקע, מענדקע און ארע־ליפקע, לערנען אין ישיבות. ישעיה־יאַנקלס שענק איז גאָר אונטן ביים טייך. ער האָט דאָרט אַ היפש שטיקל לאַנד, אַ גרינס־גאָרטן, אַ שטיק פעלד מיט אַ לאָנקע און אַ סאָד. ער איז הויך־געוואַקסן, מיט אַ בריייטער שוואַרץ־גרויער באָרד. ער לערנט אַ בלאַט גמרא נאָכן דאָוונען. מישט זיך אויך אין קהלשע ענינים. ביי אים וואוינט אויך די אַלטע תרצה, זייגע און חיימס מאַמע. דעם שענק פירט אָן זיין ווייב, טשערנע, און אַ טייל פון זייערע זעקס טעכטער, דערצויגן אונטער זייער באָבעס השגחה.

עטל די „פּאָדקריזשערקע״ אַרבעט שווער אין איר שענק. זי קאָכט און באָקט און שטייט אויך אַליין ביים בופעט. איר טאָכטער, גיטקע, וואָס האָט געלערנט מיט מיר צוזאַמען תנ״ך אין שמעון־מאָטלס חדר, העלפט ווייניק איר מאַמען. צווויי זין האָבן זי פאַרלאָזן, וועו זי האָט חתונה געהאַט פונדאָסניי. איר ערשטער מאַן וואָלף אגוז איז געווען זייער אָנגעזען אין שטעטל און יאַרנלאַנג דערווייַלט פאָרן סטאַראָסטע. ער איז געווען מיין זיידנס אַ נאָענטער פריינט און די צווויי בחורים זיינען געווען היימיש אין זיידנס שטוב. אַזוי לאַנג ווי זיי האָבן געוואוינט אין שטעטל. איינעם פון זיי, ריאוועקן, געדענק איך נאָך זייער גוט. עטלס צווייטער מאַן, משה קאַגאַן, אַ למדן און אַ משכיל, מיט אַ שיינער רונדער בלאָנדער באָרד, פאַרנעמט זיך נאָר מיט זיינע ספרים און ביכער. מ׳האָלט אים אין שטעטל פאָר אַ גרויסן קענער אין רוסיש. וועו מיין פריערדיקער רבי, בערטשיק שאַפּיראַ,

וועט ווערן אויס סטאַראָסטע, וועט מסתמא משה קאַגאַן פֿאַרנעמען זיין פּלאַץ.

אַן עלטערער מאַן מיט אַ קורצער גרויער באָרד, מאיר דער „אונטער־שטער", האָט זיין שענק אַנטקעגן ישעיה־יאַנקלס. ער איז אַ שטילער מענטש. מישט זיך ניט אין קהל. ער איז דער אייניציקער שענקער, וואָס שטייט ניט אין מזרח־וואַנט. זיין זון יאָשקע רעכנט זיך צווישן די שטעטלשע גיבורים. מ׳דערציילט, אַז ער, און זיין חבר „פיישקע פון פּאָטשט", האָבן צוזאַמען מיט יאָשטשיק דעם טאָקער און מיין טאַטן אָפּגעשטעלט אַ געשלעג אין מיישעגאָלער בית־המדרש. זיי האָבן פֿאַנאַנדערגעטיילט די שלעגער דורך שווערע בענק און זיי געהאַלטן צונויפגעקרעמפּעוועט ביז וואַנען ביידע צדדים האָבן זיך אויסגעניכטערט און זיך איבערגעבעטן.

די ניין שוסטער אין מיישעגאָלע האָבן צווישן זיך אינעם מיט וועלכן זיי שעמען זיך. דאָס איז פּייווע, וועלכער אַנטלייט פּויערים געלט אויף פּראָצענט. פּייווע, אַ קורצער און אַ דאַרער, מיט אַ קליין געל בערדל, פֿאַרשוואַרצט פון שמעק־טאַבאַק, פֿאַרענטפערט זיך, אַז ער קלייבט אַ גראָשן צו אַ גראָשן אויף נדן פֿאַר חיענקען, כדי זי חתונה צו מאַכן פֿאַר אַ תלמיד־חכם. די שוסטער אָבער זאָגן, אַז ער האָט שוין אָנגעזאַמלט געוג נדן פֿאַר אַ גאַנצן טוץ כלות, און ער וועט רייכער מיט יעדן טאָג. לעצטנס האָט ער אָפּגעקויפט דאָס הויז פון חיה־שרהן, יעקל דעם שניידערס אלמנה, און ער זוכט אויך צו קויפן אַ „שטאָט" אין מזרח־וואַנט, אין בית־המדרש. דאָס זאָל זיין, יאַקבע, פֿאַר זיין צוקונפטיקן איידעם, דעם תלמיד־חכם.

דער באַקאַנטסטער שוסטער אין שטעטל איז משה־רפאל, אַ מיטל־געוויקסיקער מיט אַ שוואַרצער באָרד. ער זאָגט אַרויס זיין מיינונג אין אַלע קהלשע ענינים און האָט ניט קיין שום אָפּשיי פֿאַר אַ נגיד. ער איז אַ גרויסער אביון, כאָטש ער איז אַ גוטער בעל־מלאכה. זיין זון הירשקע, אויך אַ גוטער שוסטער, איז דער שטאַרקסטער צווישן אַלע יונגען אין שטעטל און אין דאָרף *).

אַן אביון איז אויך דער בריט־פּלייציקער שמואל, אַ ברודער פונעם הענדלער מאיר־איטשיק, אויף וועמעס ערד עס שטייט דער בית־המדרש. שמואל רעדט צייטנווייז אפיקורסות, זאָגט, אַז דעם אויבערשטנס וועלטל איז „אַ פֿאַרטאַטשקע שטיקל אַרבעט". דער עיקר אָבער לאָכט ער ביטער אויס די „פני" און די „כלי־קודש."

דער „ביאלעגריווטשט" איז ניט אַרעמער ווי משה־רפאל און שמואל. ער איז, אָבער, אַפּנים, זייער געפֿאַלן ביי זיך. ווען מ׳האָט אים געשלאָגן

*) אין 1905 איז ער דער אָנפירער פון די רעוואָלוציאָנערע כחות אין שטעטל.

ביים איזבאַרשטשיק פֿאַר ניט אָפּברענגען אין צייט נייע שיך פֿאַר גנעסיגן, זיינען אַנדערע מענטשן געווען מער אויפגערעגט וועגן דעם, ווי ער, דער געשלאָגענער. יאַנקל דער בלינדער האָט קראַנקע אויגן, נאָר איז ניט בלינד. ער מאַכט נאָך איצט אויך אַ פּיין שטיקל אַרבעט.

זיין ווייב, טויבע, איז די גרעסטע מלומדת צווישן די יונגע און מיטל־יאָריקע ווייבער אין שטעטל. זי איז אַ שוועסטער פון די שניידער משהטשיק און רחמיאל לעווישטש.

מאַנע־איטשיק, וועמעס שטוב איז לעבן יאַנקלס, איז אַמאָל געווען שטאַרק באַשעפטיקט און האָט געהאַלטן פּועלים. איינער פון זיי, יודקע „חנה די טויבעס", האָט זיך צענומען צום לערנען, געוואָרן אַ למדן און גע־קראָגן קבלה אויף שחיטה. איצט איז מאַנע־איטשיק דער אַרעמסטער שוסטער אין שטעטל.

פון די איבעריקע דריי שוסטער גייט חיים דעם וועבערס אין פייוועס וועגן, און וועט נאָך מעגלעך ווערן אַ וואָכערניק... מאָטע נוריק, אַ שיי־נער מאַן מיט אַ שוואַרצער באָרד, וועלכער שפּילט קעניג אחשורוש אין פּורים־שפּיל, האָט קענטיק גענוג צום לעבן. זיין ווייב כאַשע, אַ נייטערין, ברענגט אויך וואָס אַריין. בערע־לייב, מיין טאַטנס שכן אין בית־המדרש, לעבט זיך א ו י ך דורך ווי ס'איז.

דער באַשעפטיקסטער שניידער אין מיישעגאָלע איז יאַנקל־לייב. אַ הויכער מאַן מיט אַ שמאָלער, לאַנגער שוואַרצער באָרד. ביי אים אַרבעטן אויך אַ צאָל פּועלים, צווישן זיי אויך בערקע שרה־בונעס, אַ גוטער בעל־מלאכה. יאַנקל־לייב נייט אויך זאָכן פֿאַר מיר. כ'קום אַריין צו אים זיך לאָזן נעמען אַ מאָס, אַנפּאַסן און מאָנען ער זאָל עס מאַכן פאַרטיק אויף יום־טוב. כ'האָב אויך האָלט צו הערן אים און די פּועלים זינגען ביי דער אַרבעט שטיקלעך חזנות און יידישע לידער.

איטשע „טאַרבע", וועלכער פלעגט מיטנעמען מיט זיך אַ טאַרבע עסנ־ווארג און געצייג, אַרבעטן אַ גאַנצע וואָך ביי פּויערים אין די דערפּער און קומען צוריק אַהיים אויף שבת, איז מיר באַקאַנט פון דער צייט, ווען ער האָט געוואוינט לעבן דער שולע פון מיין לערער לוריע. איצט קען איך מער זיינע זין, רחמיאל, מיט דער גלעלער באָרד, און דעם יינגערן משהטשיק, וועלכער שפּילט „המן הרשע" אין פּורים־שפּיל. זיי האָבן אויך אַ ברודער אַ שרייבער, לעוויץ, פאַרפאַסער פון ראָמאַן „די אַרעמע פאַמיליע" פון מיישעגאָלער לעבן. זיי שעמען זיך אַפּנים מיט אים. קיינער פון זייער משפּחה דערמאָנט אים קיינמאָל ניט. משהטשיק איז זייער שטרענג צו זיינעם אַ לערן־יינגל. מיין שוועסטער־קינד זעלקע בת־שבעס האָט ער אַוועקגעשטעלט אין קונע, פון אַ ווינקל שטוב, אַנגעהאַנגען אויף אים אויף

איז זייט דעם שווערן פּרעס־אייזן און אויף דער אַנדער זייט אַ קלעטשל. דאָס קינד איז פאַרחלשט געוואָרן. די שכנים האָבן משהטשיקן געמאַכט אַ סקאַנדאַל.

אַ גוטער בעל־מלאכה איז דער הויכער בריייטער איטשע „דער וואָלקן", וועלכער איז שטענדיק אָנגעכמורעט. בפרט נאָכן טויט פון זיין עלטערן זון, הירשע, וועלכער האָט פּראַקטיצירט אַדוואָקאַטסטוועט אין שירווינט, וואו ער איז אויך געווען אַ כלל־טוער. ער שטאַרבט דורך דעם, וואָס ער איז אַראָפּגעשפּרונגען פון זיין דאַך, אונטער וועלכן ס׳איז געווען אויסגעבויט אַ שטענדיקע סוכה. זיין יינגערער זון, כאַצקעלע, אַ שניידער, אַ קינסטלער, איז געווען תמיד פריילעך. נאָכדעם אָבער, ווי מ׳האָט אים אָפּגעגעבן פאַר אַ סאָלדאַט, ניט געקוקט אויף דעם, וואָס ער איז געבליבן אַן אייניציקער, קומט ער צוריק פון סלוזשבע (מיליטער־דינסט) אַ פאַרביטערטער און וועדט פאַרכמורעט ווי זיין טאַטע.

משהן, דעם אַלטן דאַרף־שניידער מיט דער לאַנגער און בריייטער וויי־סער באָרד, קען איך הויפּטזעכלעך צוליב זיין דאָוונען פאַרן עמוד. ער צע־דרייט די עברי; קענטיק, אַז ער פאַרשטייט ניט וואָס די וועדטער מיינען אויף יידיש. ער קאָן אָבער אויסווייניק די ניגונים און קריכט ווי עס איז דורך. זיין איידעם, מיין טאַטנס אַ פריינט, וואָס איז אַוועקגעפאָרן קיין אַמע־ריקע, האָט געשריבן בריוו מיין טאַטן און אים צוגעראַדט אַהין צו פאָרן. ווען ס׳קומט אָבער אָן צו משהן דעם איידעמס ניי בילד אָן אַ באָרד, וויל דער טאַטע ניט מער הערן פון פאָרן קיין אַמעריקע.

פון די יינגסטע שניידער איז דער אַרעמסטער אוורעמטשיק „דער מלאך־המות", אַ דאַרער יונגערמאַן מיט גרויסע ביסטרע אויגן. זיין וויב פריידל פלעגט אַמאָל קומען צו אונדז העלפן מיין מאַמען פאַרריכטן, אויס־לאַטען און אויספרעסן אונדזערע קינדערשע זאַכן.

קאַפּיטל איין און דרייסיק

מיסיאָנערן טיילן ביכלעך

מיסיאָנערן קומען אין שטעטל טיילן ביכלעך. זיי לאָזן איבער אין יעדן הויז אַ פּעקל „ברית־חדשהס". איינגעבונדן אין בלישטשענדיקע שוואַרצע טאָווועלעך. קיינער לייענט זיי ניט. אָלע אָבער זאָגן: מ׳רעדט דאָרט אַן צום שמד. ס׳ווערט באָוואוסט, אַז מ׳טאָר ניט אַרויסוואַרפן די דאָזיקע ביכלעך אין מיסטקאַסטן, ווייל ס׳איז דאָ אין זיי דער „שם" (דער הייליקער נאָמען). פאַרברענען זיי אָבער מעג מען. נאָך איידער די מאַמעס וואַרפן אַריין די

ביכלעך אין פייער, רייסן די יינגלעך די טאָוועלעך דערפון, זיי בינדן אין אין דעם שרייב־פּאַפּיר. מיינע צוויי ביכלעך, אין יידיש און אין לשון־קודש, וועל איך דורכאויס פריער איבערלייענען. כ׳וויל וויסן, ווי אַזוי מיסיאָנערן רעדן אָן צום שמד. מיר גלויבט זיך ניט, אַז מ׳קאָן אַזוינס איינרעדן אַ יידן.

מיין באָבע דבורהן אַרט קיינמאָל ניט וואָס איך לייען: אַ מוסר־ספר, אָדער אַ מעשה־ביכל, איר טייטש־חומש, אָדער שמ״רס אַ ראַמאַן. זי וויל אָבער ניט ליידן איך זאָל אַרייננקוקן אין אַ מיסיאָנערסקער זאַך. איך לייען עס דעריבער באַהאַלטענערהייט, און זע באָלד איין, אַז איך ברענג אויס אומזיסט צייט צו לייענען אַזאַ „טשעפּוכאַ״. די באָבע־מעשות פון כשוף און שדים זיינען פון דעם זעלבן מין, ווי די פון די סאַמע אומוויסנדיקע פוי־ערטעס ביי אונדז אין דאָרף. די שרייבער דאָרט קענען ניט און פאַרשטייען ניט דעם תנ״ך און טייטשן אויס קאָפּויר זיינע פסוקים. ניטאָ דאָרט די גע־רעכטיקייט, גוטסקייט און שיינקייט וואָס אין תנ״ך און גמרא. אָלץ וואָס האָט אינעם „ברית־חדשה״ אַ שטיקל ווערט, איז אַ שוואַכער אָפּקלאַנג פון די ווערטער פון די נביאים און תנאים.

דורכלייענענדיק אָט דאָס מיסיאָנערסקע ביכל פון טאָוול ביז טאָוול ווערט פאַר מיר קלאָר, אַז דאָס איז אַ שלעכטע נאָכמאַכונג פון די אַלטע יידישע הייליקע ספרים. כ׳בין אויך זיכער, אַז קיין יידיש קינד, וואָס האָט זיך אויס־געהאָדעוועט צווישן יידן קאָן קיינמאָל ניט גלויבן באמונה שלמה, אַז אַ פרוי איז געוואָרן שוואַנגער פון הייליקן גייסט און איר קינד איז אַ לייבלעכער זון פון דעם „אויבערשטן״, וואָס „האָט ניט קיין גוף, קיין פּאָרם און קיין געשטאַלט״, און „קאָן כלל ניט באַגריפן וועלן דורך גופישע חושים.״

שבת נאָכן דאָוונען לאָזט זיך אָפּט אַריין צו מיין זיידן אין שטוב יאַנקל דער שמיד.

יאַנקל דער שמיד איז הויך און שטאַרק. אינדערוואָכן פיפקעט ער, אַזוי ווי מיין זיידע, אַ ליולקע מיט אַ לאַנגן ציבוק. זיין לאַנגע באָרד איז ווייס, נאָר זיינע וואָנצעס זיינען אַרום נאָז געל פון שמעק־טאַבאַק.

ער שטייט ביי דער טיר, אויסגעצויגן ווי אַ סטרונע, און חזרט איבער אַלעמאָל די זעלביקע טענה צו מיין זיידן:

— פאַרוואָס שווייגט איר, ר׳ שמואל־איטשע!? דער בית־המדרש האָט נאָך ניט אָנגעגרייט קיין האָלץ אויףווינטער; עפּעס איז דער מער מיט אונדזער גבאי. ס׳קומט אַריין געלט פון אַלע זייטן און אַלץ פעלט ביי אונדז.

די באָבע דערלאַנגט צום טיש כיבוד און זאָגט:

— מאָכט ברכה, ר׳ יאַנקל! ער בלייבט שטיין ביים טיר און באַמערקט:

— זייט זיך ניט מטריח, דבורה, כ׳בין ניט געקומען צו אייך אויף כיבוד, נאָר צוליב כלל־ענינים.

ער הויבט אָן אויסרעכענען אַלץ וואָס פעלט אין און אַרום בית־המדרש. ער גיט אָנצוהערעניש, אַז דער גבאי, שמואל גאַרפינקל, מאַכט „קונקל־מונקל". דער זיידע עצהט יאַנקלען צו זיין פאַרזיכטיקער אין מאַכן באַשול־דיקונגען. ער ווייזט אָן, אַז אין אַלע צייטן האָט מען די „עוסקים בצרכי ציבור", די וואָס גיבן זיך אָפּ מיט כלל־ענינים, חושד געווען אין פאַרדינען דערפון. אפילו משה רבינון, דעם „טרייען פאַסטוך", וועלכער האָט מיט אַזוי פיל געדולד און ליבשאַפט דורכגעפירט די יידן דורכן מדבר, האָט מען חושד געווען, אַז ער נוצט אויס פאַר זיך די פסולת פון די לוחות. דעם זיידנס אויספיר איז:

— מ׳דאַרף אַ מענטשן ניט חושד זיין אומזיסט. מ׳דאַרף נאָר פאָדערן אַ דין וחשבון. אויף דעם האָבן מיר אויסגעקליבן „נאמנים", דורכצוקן אַלע חשבונות פון די הכנסות און הוצאות, און אָנצוואוייזן אויף יעדן טעות.

דעם אַלטן קרעפטיקן שמיד קען איך זינט מיין טאַטע האָט מיך געבראַכט צו פירן צום זיידן אין שטוב. יאַנקלס שטוב און קוזניע זיינען אויף דער זעלביקער זייט גאַס. איך זע אים אָפט אין זיין קוזניע פאַנאַנדערבלאָזן אַ פייער מיט זיין גרויסן לעדערנעם בלאָזאָק, און קלאַפן אַ אָנגעגליטן אייזן אויף דער קאָוואַדלע מיט זיין גרויסן שוועלן האַמער. כ׳הער אויך, ווי זיינע פריינט באַדויערן, וואָס ער, דער אינציקער לערנער צווישן די שמידן, זאָל ניט קאָנען זיך אָפּגעווואוינען פון טרינקען.

איך זע אים אויך אין בית־המדרש, וואו ער האַלט לעבן זיך זיין איניקל בערע־משהקע, אַ זון פון זיין טאַכטער ליבע, וועמעס מאַן, זעליג דער גלע־זער, איז דער „בעל־קורא". ער איז דאָס געווארן, נאָכדעם ווי דער פריער־דיקער תורה־לייענער, מיין פעטער יאַנקל־משה דער סטאַליער, איז אַוועק־געפאָרן אין לאָנדאָן.

וועגן ליבען מיט זעליגן דערציילט מען זיך אַלערליי מעשות אין שטעטל. איינע פון אָט די מעשות איז: ליבעס טאַטע האָט ניט געוואָלט ליידן מ׳זאָל שעפּן וואַסער פון זיין ברונעם אָן זיין דערלויבעניש, האָט זי, ליבע, אַכטונג געגעבן, אַז קיינער זאָל עס ניט טאָן. איינמאָל האָט זי באַמערקט זעליגן ביי איר טאַטנס ברונעם, נאָר ביז וואַנען זי איז צוגעקומען איז ער אַנטלאָפן. פון איילעניש אָבער האָט ער פאַרלוירן זיין היטל. ליבע הויבט עס אויף, פילט עס אָן מיט שמוץ און וואַרפט עס אים נאָך. זעליג ווערט שטאַרק אין כעס און שרייט אויס צו איר:

— געדענק ליבע, כ׳וועל זיך נאָך מיט דיר אָפרעכענען! שפּעטער אָבער פאַרליבט ער זיך אין איר און האָט מיט איר חתונה.

יאַנקל דעם שמידס איניקל, בערע־משהקע, און איך פלעגן זיך אַמאָל שפּילן לעבן בית־המדרש, אין צייט פון לייענען תורה, ווען דאָס רוב יינגלעך, און אפילו יונגע לייטלעך, פאַרברענגען דעמאָלט אין פאָליש אָדער אין

דרויסן. אונדזער שפיל האָט אָבער צייטנווייז זיך פֿאַרענדיקט ניט פֿרידלעך: מיר האָבן זיך צעשלאָגן און צעגראָבלט. יאַנקל פֿלעגט נאָכדעם פֿאַרמסרן אויף מיר פֿאַר מיין טאַטן. כ׳האָב דעריבער אויפגעהערט זיך צו שפילן מיט זיין אייניקל — צוערשט, לעבן בית־המדרש, און ביסלעכווייז אויך אין גאַס און אויפן פֿעלד.

רפֿאל־ראובן האָט געזאָגט מיין טאַטן, אַז די שטעטלשע חדרים האָבן שוין ניט מער וואָס מיך צו לערנען. כ׳מוז אַוועקפֿאָרן אין אַ ישיבה אָדער לערנען פֿאַר זיך, אינעם שטעטלשן בית־המדרש.

אַזוי ווי די מאַמע לאָזט מיך ניט אַוועק פון דער היים פֿאַר בר־מצוה, האָט דער טאַטע מיר געשטעלט אונטער דער השגחה פון דעם קופישקער, אַן אָרעם־בחור, וועלכן מען האַלט פֿאַרן גרעסטן למדן אין שטעטל.

דער קופישקער, אַ הויכער העלדישער בחור, האָט געדאַרפט אַכטונג געבן, ווי אַזוי איך לערן פֿאַר־זיך, און מיר אויך אַרויסהעלפן, וואו כ׳בין הינטערשטעליק. וועגן ער געפינט אויס אַז כ׳קען תנ״ך, גיט ער מיר לייענען, בשתיקה פון מיין טאַטן, אברהם מאפוס ראַמאַנען, וואָס זייער שפראַך און זייער אינהאַלט איז תנ״כיש. ביידע ראַמאַנען געפעלן מיר צוליב דעם, וואָס זייערע העלדן זיינען פון דער צייט פון נביאים. זייער סיפור־המעשה אָבער פֿאַרכאַפט מיך וויניקער ווי דינעזאָנס „הנאהבים והנעימים" און ספּעקטאַרס „עניים ואביונים". זיי רופען אויך אַרויס ביי מיר וויניקער אומרו און ספּקות ווי שמ״רס „רייכע ירושה" און בלאָשטיינס „דער כהן."

מיט מער שפּאַנונג לייען איך און לערן די גמרא „סנהדרין", וואָס בערטשיק דער קופישקער האָט מיר געראַטן צו לערנען פֿאַר זיך. כ׳וואָר דאָרט שטאַרק פֿאַראינטערעסירט אין די באַשרייבונגען פון די פֿאַרצייטיקע יידישע משפּטים, זייערע פּסק־דינים און שטראָפן.

א באַזונדער איינדרוק מאַכט דאָרט אויף מיר דער טויט פון דעם אומ־שולדיק־פֿאַראורטיילטן זון פון גרויסן געלערנטן געזעצגעבער ר׳ שמעון בן־שטח. קרובים פון די באַשטראָפטע „מכשפות" נעמען א ביטערע נקמה פון ר׳ שמעונען. זיי מאַכן א בלבול אויף זיין זון; זאָגן פֿאַלש עדות, און ער ווערט פֿאַרמשפּט צום טויט. זיין שלום־וואָרט באַוועגט זיי זיך מודה צו זיין. לויטן דין איז שוין דעמאָלט צו שפּעט פֿאַר חרטה. דאָך קאָן ר׳ שמעון אים באַפֿרייען. זיין זון אָבער קלייבט אויס ליבער דעם טויט, איידער צו ווערן באַפֿרייט דורך זיין טאַטן. ער וויל פֿאַרהיטן, מ׳זאָל ניט זאָגן, אַז די געזעצ־געבער מאַכן אויסנאַמען פֿאַר אייגענע מענטשן.

צום פֿויער פֿעליקס אַנדריקייטשעס, אונדזער שכן פון דער אַנדער זייט גאַס, אין וועמעס שטוב כ׳האָב אַמאָל צעקאַליעטשעט א „הייליק בילד",

איז געקומען צוגאַסט זיין ווייבס אַ קרובה, זאָגט, וועלכע רעדט צו מיר אין יידיש.

זאָגט איז אַ דינסטמיידל אין אַ יידישער שטוב אין ווילנע. זי וויינט, זאָגט זי, אַז יידישע מיידלעך און בחורים האָבן העלטער רוסלאַנד ווי פוילן. לויט איר מיינונג, אָבער, דאַרפן אַלע זיין פוילישע פאַטריאָטן, ווייל פוילן איז אַלעמאָל געווען גוט צו יידן. אין פוילן, טענהט זאָגט, זיינען קיינמאָל ניט געווען קיין פאָגראָמען אויף יידן. זיי האָבן אויך דאָרט זיך געמעגט פאַרגעמען מיט וואָס זיי ווילן און וואוינען ווי זיי געפעלט. אין די דערפער, אַזוי גוט ווי אין די שטעט און שטעטלעך.

איך זאָג זאָגט דעם אמת, אַז די געשיכטע פון די יידן אין פוילן איז מיר ווייניק באַקאַנט, נאָר פון די מעשה־ביכלעך און ראָמאַנען, וואָס כ׳לייען, ווי אויך פון די פאָלקס־מעשות, וואָס כ׳הער דערציילן וויס איך, אַז פוילישע פריצים האָבן באַהאַנדלט יידן גאָר ניט לייטיש. זיי האָבן געפיניקט יידישע אַרענדאָרן און אָגנעטאָן יידן חרפות און בזיונות. כ׳טראַכט, אַז צווינגען יידן זינגען „מה־יפית״ איז נאָך ערגער ווי אַ פאָגראָם. אַ מוטיקער ייד קאָן בייַ־קומען אויך פאָגראָמשטשיקעס. אַ „מה־יפיתניק״ אָבער בלייבט שוין זיין גאַנץ לעבן אַ שקלאַף.

דאָס, וואָס זאָגט מאַכט ניט קיין חילוק צווישן פריצים און פויערים, רופט אַרויס ביי מיר אַ חשד, אַז זי שטאַמט פון דער פאַראַרעמטער שליאַכטע און ניט פון די געווענענע פאַנשטשיזניקעס, וועמען די פריצים פלעגן שמייסן און פאַרפייניקן.

דער יונגער טאָמאַשעווסקי, מיט וועמען כ׳פלעג זיך שפילן אַלס קינד פון פיר־פינף יאָר, האָט אויך צו מיר טענות. ער האָט ביי מיר דערזען אַ רוסיש ביכל, מוסרט ער מיך:

— ווי שעמסטו זיך ניט צו האַלטן ביי זיך אַ ביכל מיט ווערטער, גע־שריבן אין דער שפראַך פון אונטערדריקער?!...

ער דערמאָנט מיר, אַז די רוסישע נאַטשאַלסטווע האָט אויפגעהאָנגען אין פאָטשט אויפן וואָנט אַ מעלדונג „ריידן אין פויליש איז שטרענג פאַר־באָטן!״

פאַר מיר איז געווען קלאָר, אַז אין פאָטשט טאָר מען אויך ניט ריידן אויף יידיש, נאָר ס׳איז איבעריק עס צו פאַרבאָטן. אַ ייד רעדט יידיש סיי־ווי נאָר צו יידן. מיט ניט קיין יידן רעדט אַ ייד אַלעמאָל אויף יענעמס שפראַך. ס׳איז דעריבער כלל ניט מעגלעך, אַז אַ ייד זאָל פרואוון ריידן אין יידיש צו אַ רוסישן פאָטשטמייסטער.

מיר איז אָבער פריער ניט אַרויף אויפן געדאַנק, אַז מ׳דאַרף האָסן די רוסישע שפראַך. ווייז איך נאָר אַן טאָמאַשעווסקין, אַז מ׳קאָן איצט ניט קריגן קיין ביכל, אין וועלכן ס׳זאָל ניט זיין אין רוסיש אַ דערלויבעניש פון אַ צענ־

זאָר. טאָמאַשעווסקי האָלט עס אָבער פאַר מעגלעך. ער בעט מיך וואַרטן אַ ווייל, וועט ער מיר ווייזן, ווי אַזוי מ׳קאָן אויסמיידן דעם צענזאָרס דער־לויבענישן. ער לויפט אַוועק אַהיים, צו דער געהיימער פּוילישער שול, מיט וועלכער עס פּירט אָן זיין מאַמע, די אלמנה פונעם געוועזענעם „קלוטש־וואַיט״, און ברענגט מיר ווייזן עטלעכע ביכלעך, געדרוקט אין קראַקע, גאַליציע, אין וועלכע אַלץ איז געשריבן אין פּויליש...

קאַפּיטל צוויי אוֹן דרייסיק

איך שרייב אַ ספּר

דעם זמן, זומער תרמ״ט, 1889, לערן איך פאַר זיך אַליין אין בית־המדרש. דער גרויסער בית־המדרש, מיט פענצטער אין דריי זייטן — איז פול מיט זון. אין מזרח בלישטשעט די סאוזשלקע. אין דרום זינגען פויגל אין די געדטנער, פון וואַנען ס׳קומען אויך אַריין געשמאַקע ריחות. אין צפון זעט זיך די אַרעמע יורסדיקע־גאַס, נאָר פון בערגל הינטער איר קוקן אַרונטער גרינע פעלדער, איבער וועלכע עס ציען זיך איצט, אין וועסנע (פּריליגג), מחנות פויגל, וועלכע קומען אויף זומער צוריק צו זייערע אַלטע נעסטן.

צווישן ביידע זייטן טיר צום פּאָליש שטייען הויכע און בריייטע שאַפעס מיט ספּרים: אַלערליי ש״ס, משניות, עין יעקבס, שאלות ותשובות, מדרשים, מוסר, חקירה און דרוש, געדרוקט זינט הונדערטער יאָרן אין פאַרשיידענע לענדער. פון איבער די שאַפעס קוקן אַרונטער די פילע פענצטערלעך פון דער ווייבערשער שול. פון סופיט הענגען אַראָפּ אַ צענדליק מעשענע און עטלעכע קרישטאַלענע הענגלייכטער.

מיין טאָג לערנען אין בית־המדרש הויב איך אָן נאָכדעם, ווי די באַלע־באָטים דאַוונען אָפּ: די קליינהענדלער און די באַלמעלאָכעס דאַוונען, געווייג־לעך ותיקין (וואָסיקין), באַגינען מיטן ערשטן מנין. צו אַלעם ערשטן לייענען איך דורך דעם בלאָט, אָדער די בלעטער גמרא, וואָס דער קופישקער פאַר־לאַנגט כ׳זאָל פאַר אים איבערזאָגן. נאָכן אויסלערנען עס הויב איך אָן בלע־טערן און לייענען ספּרים נאָר פון פאַרגעניגן וועגן.

מיט אַ באַזונדער תענוג בלעטער איך און לייען דעם גרויסן נייעם ווילנער ש״ס, געדרוקט מיט שיינע ליכטיקע אותיות אויף רעגאל־פּאַפּיר אינעם דרוק פון דער „אלמנה און בריידער ראָם״, און געבונדענע אין העל־ברוינעם לעדער, מיט גאָלד־פּאַרביקע פּאַרפוצונגען. איך האָב אַ סך הנאה פון לייענען דאַרטן די „מבואס״, די אַריינפירס און הקדמות פון ר׳ שמואל הנגיד

און פון רמב״ם, פון אַמאָליקע יאָרן ביז צו ר׳ צבי הירש חיות פון דער איצ־טיקער צייט. ס׳איז מיר אויך אַ פאַרגעניגן צו לייענען די פאַרשיידענע פער־זענלעכע און כלל־ישראלשע איבערלעבונגען, און די הקדמות פון די מחברים, דרוקער און בחור־הזעצערס פון אַלערליי אַלטע ספרים, געדרוקט אויף בלוי־לעכן אָדער גרינלעכן פאַפּיר אין אַמסטערדאַם, וועניציע, פראג, הויראָדנע א. אַז. וו. אָפּטמאָל אויך געבונדן אין הילצערנע אָדער טראקטורענע טאָוו־לען, באַצויגן מיט שוואַרץ־געפּאַרבטן לייוונט.

בלעטערנדיק דעם נייעם ווילנער ש״ס, האָב איך באַמערקט, אַז אַ סך נעמען פון תלמידי־חכמים, תנאים און אמוראים, ווערן דערמאָנט כמעט אין יעדער מסכתא (מעסיכטע). זיי פאַרנעמען זיך דאָרט, אין דער גמרא, ניט נאָר מיט די האַרבע פראַגן פון „הלכה״ (געזעצגעבונג), נאָר אויך מיט גע־מיטלעכע שמועסן פון „אגדה״; לייכטע שפּילעוודיקע פסוקים; קלוגע, שאַרפע פאָלקס־ווערטלעך, מעשיות און אַנעקדאָטן פון יידישן כלל, ווי אויך פון איינצלנע מענטשן, יידן און ניט־יידן. באַמערקנדיק און באַטראַכטנדיק דאָס אַלץ, איז מיר איינגעפאַלן אַ מחשבה, אויפצושרייבן אַ ניצלעכן ספר; מאָכן אַ רשימה פון אַלע תלמידי־חכמים אין דער גמרא און פאַרצייכענען ביי יעדן נאָמען אַלץ, וואָס אָט דער תנא אָדער אמורא האָט געזאָגט, געפּסקנט, געדרשנט און דערציילט. דערביי אויך פאַרשרייבן אַלע באַמערקונגען, וואָס ווערן דאָרט געמאַכט וועגן אים.

געטראַכט און געטאָן. איך שאַף זיך אין עטלעכע העפטלעך פאַפּיר און הויב אָן אַרבעטן. איך פאַרצייכן צו ערשט, לויטן סדר פון אלף־בית, אַלע נעמען, וועלכע זיינען מיר באַקאַנט פון לערנען. כ׳לאָז אויך איבער ליידיקע זייטן אויף צוצוגעבן די נעמען פון יענע תלמידי־חכמים, תנאים און אמוראים, וועלכע זיינען מיר נאָך ניט באַקאַנט. נאָכדעם הויב איך אָן צושרייבן לעבן יעטווידן נאָמען אַלץ, וואָס איך ווייס וועגן אָט דעם תלמיד־חכם.

אַ געווייסע צייט אַרבעט איך אויף דעם מיט אַ ברען, אין בית־המדרש — ביז מנחה, און אין שטוב — שפּעטער. די מאַמע בייזערט זיך, וואָס איך בלענד צופיל די אויגן אין אָוונט.

מיין טאַטע, וועלכער האָט אין זיין יוגנט געלערנט פאַר־זיך אין געד־רעוויטשער בית־המדרש, פלעגט מיך אַמאָל פאַרהערן יעדן שבת און אָפּנעמען אַ „ראַפאַרט״ פון אַלץ וואָס איך האָב אויפגעטאָן פאַר דער וואָך. אינדער־וואָכן איז ער געווען צופיל פאַרהאַרעוועט זיך אָפּצוגעבן מיט מיר. די לעצ־טע עטלעכע יאָר לאָזט ער איבער דאָס פאַרהערן מיך צו ספּעציעלע לומדים. איצט — צום קופישקער. דער טאַטע דערוואַרט אָפּנים, אַז יענער וועט אים שוין אויך מיטטיילן, וואָס פאַר אַ חידושי תורה איך שרייב.

מיין מאַמע, אָבער, וועלכע קען ניט לייענען און שרייבן, און זאָגט אירע

תפלות און תחינות אויף אויסוויניק, האָט פון מיר פֿאַרלאַנגט איך זאָל איר דערקלערן, וואָס אַזוינס איך שרייב.

ווען כ׳האָב איר דערקלערט, האָט זי געפרעגט: ווי אַלט איז שוין די גמרא?

איך האָב איר מיטגעטיילט לויט ווי ס׳איז אַנגעגעבן אין אונדזער לוח תרמ״ט, אַז די גמרא איז שוין אַלט אַרום אַנדערהאַלבן טויזנט יאָר. די מאַמע באַמערקט דערצו:

— עס לייגט זיך ניט אויפן שכל, אַז אין אָט דער לאַנגער צייט איז קיין גמרא־לערנער ניט איינגעפֿאַלן דער געדאַנק צו שרייבן אַזאַ ניצלעכן ספר, ווי דו ווילסט עס איצט טאָן? זאָג מיר, מיין זון, ביסטו זיכער, אַז מ׳האָט אַזוינס נאָך ניט אויפגעשריבן און אָפּגעדרוקט, און דו מאַטערסט ניט דיינע אויגן גאָר אומזיסט?

נאָך אַ קורצן שווייגן האָט זי צוגעגעבן:

— פֿאַלג מיך, מיין קינד, פרעג דיין רבין, דעם קופישקער, אָדער דעם רב, צי ס׳איז ניטאָ שוין פֿאַרטיק אַזאַ מין ספר?

ס׳פֿאַרשטייט זיך אַז ס׳האָט מיר ניט געמוטן לאַנג אויסצוגעפֿינען, אַז מ׳האָט שוין וועגן דעם אַ סך געשריבן. איך זע אויך איין, אַז אין רבס ספרים־אַלמער, ווי אויך די שאָפּעס אין בית־המדרש, געפֿינען זיך שוין אַ היפּש ביסל אַזוינע חיבורים. איך טראַכט שוין דעריבער ניט מער פון שרייבן אַ נייעם, נאָר כ׳פֿאַרנעם זיך ליבער מיט לערנען און לייענען די שוין פֿאַראַנענע אַלטע ספרים און ביכער.

אונדזער דאָרף איז שטאַרק אויפגערעגט. אַן אַלטע פּויערטע, וועלכע האָט געלעבט אַליין אין איר שטיבל, איז געפונען באַרויבט און דערמאָרדעט. עטלעכע טעג איז ניט געווען קיין שום סליאד צום רויבער און מערדער. נאָר אויף מאָרגן נאָך דער דערמאָרדערטערס לויה איז אַרויסגעטראָטן אַ שכנה, אַ דאָרפיש מיידל, און דערקלערט, אַז איר ברודער האָט דערהרגעט די אַלטע פרוי. זי אַליין, זיין שוועסטער, האָט עס ניט געזען. ער האָט עס איר אויך ניט פֿאַרטרויט. זיין באַנעמונג אָבער זינט דעם מאָרד, האָט אויפֿגעווועקט אין איר אַ חשד קעגן אים: זינט דער לויה קאָן זי מער ניט רוען. זי זעט פֿאַר די אויגן די דערהרגעטע שכנטע, מאַנעמדיק ביי איר געראַטיקייט.

נאָך אַ קורצער אונטערזוכונג האָט מען ביי זיי אין שטאָל און אין שטוב, וואו דער ברודער האָט געוואוינט צוזאַמען מיט זיין מאַמען און שוועסטער — געפונען גענוג באַוויזן — אַ פֿאַרבלוטיקטע האַק, פֿאַרבלוטיקטע קליידער, אַ פֿאַרבלוטיקטן האַנטעך א. ד. גל. — צו באַשטעטיקן אַן שום ספק וועט ס׳איז באַגאַנגען דעם מאָרד.

דער מערדער איז מיר געווען גוט באַקאַנט. ער פלעגט אָפט אַרײַנקומען צו אונדז אין שטוב, באַזונדערס ווען מיין טאַטע־מאַמע זײַנען ניט געווען אין דער היים. ער האָט תמיד געזוכט מיך אַרײַנצוציען אין אַ וויכוח: ווען מעס אמונה איז בעסער.

ער איז געווען אַ הויכער, שלאַנקער בלאָנדער יונג מיט בלויע אויגן, קורץ־געשאָרענע האָר און פיין־געפוצטע קליידער. ער איז געגאַנגען שיין געקלײדט, ווי אַ שליאַכטיטש, און געראַדט פוילישׁ, ווי אַ פּאַניטש (פריצישער זון). ער האָט זיך פאַר מיר באַרימט, אַז ער האָט געלייענט אַ סך ביכער וועגן רעליגיע, און ער וועט נאָך אַמאָל ווערן אַ קסיאָנדז.

כדי אויסצומיידן וויכוחים וועגן רעליגיע האָב איך אים דערמאָנט מיין טאַטנס ווערטער, אַז מענטשן פון יעדער אמונה קאָנען זײַן גוט און ערלעך, אויב זיי האָבן אַ „סאָוויעסט" (געוויסן) — אַ „גאָט אין האַרצן."

אויף זײַן לעצטן באַזוך ביי אונדז אין שטוב האָט ער מיך דאָך אַרײַנגעצויגן אין אַ וויכוח. ער האָט געטענהט:

— לויט מיין טאַטנס אייגענע ווערטער קאָן מען זײַן אַ גאָטס־פאַרכטיקער מענטש אין יעדער אמונה. טאָ צו וואָס זאָלסטו אויסברענגען דיינע כחות צו ווערן אַ רב ביי יידן, ווען דו קאָנסט מיט דיין וויסן פון אַלטן טעסטאַמענט (תנ"ך) און אַנדערע רעליגיעזע ביכער, אויסשטודירן ביי אונדז אויף „ביסקופ" (בישאָפ), און זײַן רייך און אָנגעזען.

מיין ענטפער איז געווען, אַז אַ „סאָוויעסטנער" מענטש האָנדלט ניט מיט זײַן אמונה. און כדי צו מאַכן אַ סוף צו זיינע מיסיאָנערסקע רייד, האָב איך צוגעגעבן צווי דערקלערונגען: ערשטנס, קאָן קיינער מיך בשום אופן ניט אײַנרעדן, אַז אַ פרוי קאָן ווערן מעובדת פון רוח הקודש. צווייטנס, בין איך אַ ייד, ניט נאָר צוליב דעם, וואָס מיין אמונה איז לויטערער און ריינער פון דיינער, נאָר אויך, ווייל כ׳שטאַם אָפּ פון יידישן פאָלק. כ׳קאָן דעריבער ניט ווערן קיין זון פון אַן אַנדער אומה, פונקט אַזוי, ווי כ׳קאָן ניט ווערן קיין קינד פון אַן אַנדער טאַטע־מאַמע.

ער האָט נאָך אַ ווײַלע געפּרואווט זיך אויסטענהן מיט מיר וועגן אמונה־זאַכן. ער מוז אָבער באַלד צוגעבן, אַז כ׳קען אויך מער פון אים דעם נייעם טעסטאַמענט. צוליב מיין האָבן דורכגעלייענט דעם „ברית חדשה", ווערט ער אָפּהענטיק און לאָזט מיך צורו.

ניט געקוקט אויף זיינע פּרואוון מיך אָפּצוריידן פון יידישקייט, האָט מיר שטאַרק ווײַ געטאָן צו הערן פון זיין רויב און מאָרד.

דער משפּט וועגן דעם מאָרד אין אונדזער דאָרף האָט זיך געצויגן אַ היפּשע צייט, כאָטש אַלץ איז שוין געווען אויסגעפּאָרשט. יעדער דאָקומענט האָט געדאַרפט דורכגיין און באַשטעטיקט ווערן אין ווילנער קרימינאַל־גערעכט, וואו קיינער האָט זיך אָפּנים ניט געאיילט. צום סוף, נאָך דעם,

ווי מ׳האָט אים דאָרט פאַרמשפט אויף צען יאָר קאַטאָרגע, האָט מען אים געבראַכט אין שטעטל, פון וואַנען ער האָט געדאַרפט פאַרשיקט ווערן אין סיביר.

דאָס איז געווען אין אַ שבת. אונדזער גאַנצער דאָרף איז געווען פאַר־זאַמלט אויף דעם ברייטן פּאָטשטאָוון וועג, צווישן דעם קלויסטער און דער קאַנצעלאַריע, אין מיטלפונקט פון שטעטל. מיין טאַטע איז נאָכן שבתדיקן דאָוונען ניט געגאַנגען ווי אַלעמאָל אַהיים. נאָר איז צוגעקומען צוזאַמען מיט מיר צו אונדזערע דאָרפס־לייט. זיי האָבן פאַר אונדז געמאַכט פּלאַץ, וואו איך האָב געקאָנט זען נאָענט דעם מערדער, געשמידט אין קייטן, פאָלן אויף די קני, זיך צלמען און מאָליען זיך אַ ווייענדיקער. מיין טאַטע האָט צו מיר געזאָגט:

— ווען ער טוט דאָס אַלץ פריער, וואָלט ער ניט געקומען צו זיין אומגליק.

מיין מח איז געווען פאַרנומען מיט אַן אַנדער מחשבה. כ׳האָב זיך דערמאָנט, ווי ער האָט געזוכט צו געווינען מיך פאַר זיין אמונה ניט דורך איבערצייגן מיך, נאָר דורך אַ פאַרזיכערונג, אַז דאָס וועט מיר ברענגען רייכקייט און כבוד. צוליב אַזאַ ציל אין זיין לעבן האָט ער מעגלעך אויך באָרויבט און דערהרגעט זיין שכנטע. ווען ער האָט אָבער, לויט מיין טאַטנס וועלטער, אַ סאָוויעסט — אַ גאָט אין האַרצן, וואָס רופט אים צום אמת און צו גערעכטיקייט פון די נביאים, וואָלט ער געקאָנט גובר זיין אַלע שלעכטע נייגונגען און תשוקות און בלייבן אַ גוטער ערלעכער מענטש.

קאַפּיטל דריי און דרייסיק

דער רב מאָנט שכירות

דער מיישעגאָלער רב, ר׳ משה ראָבינאָוויטש, האָט געפירט אַ גע־מוטשעט לעבן. ניט געקוקט אויף זיין רבנישער „אָסאָבע", מיט דער פיי־נער בלאָנדער באָרד, און זיינע שיינע דרשות, האָט ער ניט געהאָט גענוג אויף חיונה.

גוטע פריינט באָמיען זיך צו פאַרבעסערן זיין מצב. זיי דינגען פאַר אים, ביי די טאַרגעס אין ווילנע, די מיישעגאָלער קאָראָבקע. דער פריערדיקער בעל־קאָראָבקע, אָדער בעל־טאָקסע, יאָנקל דער איזבאַרשטשיק העצט אָבער קעגן אים. גיט איבער דער רב די קאָראָבקע צום שטעטל, די הכנסה זאָל גיין פאַר די באָדערפענישן פון דער קהילה, וואָס דערצו געהערט אויך דאָס צאָלן שכירות דעם רב.

דעם רבס מצב ווערט אָבער ניט בעסער. דאָס שטעטל צאָלט אים ניט רעגולער זיינע שכירות. פֿאַראַן וואָכן, וועו דער רב קריגט ניט אַריין קיין גראָשן, און אין זיין שטוב הערשט נויט.

שבת ראש־חודש אלול האָלט דער רב אַ דרשה אין בית־המדרש. ער מוסרט דעם עולם פֿאַר אָפּגעבן זיך מער מיט האָלץ מיטן בית־המדרש, מיטן ארון־קודש — ווי מיט דער תורה גופא. דערביי דערמאָנט ער, אַז אים, דעם טרעגער פון דער תורה, צאָלט מען ניט אפילו דאָס ביסל שכירות, וואָס מ׳האָט פֿאַר אים באַשטימט.

פֿאַרצווייפלט און פֿאַרביטערט איבער דער שווערער נויט, וואָס הערשט אין זיין שטוב, האָט דער געווויינלעך גוטער בעל־דרשן זיך פֿאַרפלאָנטערט אין זיין דערקלערן די סדרה פון וואָך, וואָס הויבט זיך אָן מיטן פסוק: „ראה אנכי נותן לפניכם היום ברכה וקללה״ (זע, כ׳לייג פֿאַר אייך היינט פֿאָר אַ ברכה און אַ קללה). דעם עולם האָט זיך אָפּגעדוכט, אַז דער רב האָט געזאָגט: „אויב איר וועט מיר באַצאָלן מיינע שכירות, וועט איר קריגן אַלע ברכות, און אויב ניט — אַלע קללות, וואָס זיינען פֿאַרשריבן אין דער תורה.״

דער אַלטער ראובן דער טעפּער, אַ ייד אַ כעסן, וועלכער האָט מיט עטלעכע יאָר פריער אָנגעדרייט פֿאַרן אויער זיין פֿלימעניק, מיין זיידן שמואל־איטשע, און אים אַראָפּגעשלעפּט פון די טרעפּלעך ביים ארון־קודש, האָט אויסגעשריען צום רב: „שייגעץ! אַרונטער פון בימה!״

ישעיה־יאַנקל לענצנער האָט אויפגעהויבן מיט דער לינקער האַנט זיין מאַנטל און מיט דער רעכטער האַנט געטייטלט אויפן רב:

— מיר קומען אים אין גאַנצן צוועלף רובל. איך גיב אַ משכן מיין מאַנטל. לייגט איין, רבותי, אויך אייערע מאַנטלען, אַז מיר וועלן אים מאָרגן באַצאָלן זיין חוב און זאָל ער גיין פון דאַנען.

אין דער ווייבערשער שול האָבן פרויען אַרומגערינגלט די רביצין, אַ פשוטע פרוי, און צו איר געשריען, אַז דעם רבס קללות וועלן פֿאַלן אויף זיין אייגענעם הויזגעזינד...

די רביצין איז אַ צעשראָקענע אַרונטערגעקומען פון דער ווייבערשער שול און פֿאַרלאָנגט פון רב, ער זאָל איבערבעטן דעם עולם. דער רב האָט איר נאָכגעגעבן און געבעטן ביים עולם מחילה פֿאַר זיינע פריערדיקע באַמערקונגען. ער האָט דערמאָנט די נאָענטקייט פון יום הדין און דעם מאמר, אַז ווער עס איז מוחל אַנדערע, ווערן אים פֿאַרגעבן אַלע זיינע זינד. ער האָט אויך געבעטן מחילה ביים אַלטן טעפּער, פֿאַר אָנרופן אים „ליימענער קאָפּ״ און פון זיין זייט אים מוחל געווען זיין געשריי „שייגעץ!״

דער עולם האָט דעם רב מוחל געווען פֿאַרן אויסגיסן אויף דער קהילה זיין פֿאַרביטערט האַרץ. מ׳האָט אים באַלד נאָך שבת באַצאָלט זיין חוב,

אים אַ געווייסע צייט אַריינגעשיקט רעגולאַר זיינע שכירות און אים אויך געשענקט מתנות לכבוד יום־טוב.

אַזוי גיך, ווי לאהקע, מיין באָבעס און זיידנס מיזינקע ווערט אַ כלה, הויב איך זי אָן צו רופן „מומע לאה". זי בעט מיך, איך זאָל זי ליבער אָנ־רופן ווי פריער. כ׳פֿאָלג זי אָבער ניט. כ׳טו דאָס צוליב איר חתן, משה־איציק מילנער, פון געדרעוויטש, כאָטש כ׳קען אים נאָר ניט, און ניט אַלץ געפעלט מיר אין אָט דעם שידוך. למשל, מ׳רימט אים, אַז ער איז אַ גוטער ברודער מיט נאַטשאַלסטוווע, וואָס איך האַלט פֿאַר אַ חסרון, זינט כ׳האָב געלערנט אין פֿרק, אַז מ׳קאָן יענע לייט ניט געטרויען. כ׳הער אָבער, אַז אָט די נאַטשאַלסטוווע לאָזט אים זיך אויסבויען אין געדרעוויטש, לעבן קלויסטער, אַ שטוב מיט אַ קראָם, וואָס ווערט געבן געגנוג אויף חיונה. בין איך צופרידן, וואָס די מומע לאה ווערט ניט דאַרפֿן, ווי איר ברודער יאַנקל־משה דער סטאַליער, זוכן פֿרנסה אין לאָנדאָן, וואו ס׳איז צו ווייט צו פֿאָרן זיך זען.

מיין זיידע שמואל־איטשע פרייט זיך, וואָס אים איז באַשערט צו פירן זיין מיזינקע צו דער חופה. ער פֿאַרמשכנט זיין שטוב ביי דער פֿראָצענט־ניצע, ליבע ר׳ עליעס, (זי צווינגט אים שפּעטער צו פֿאַרקויפן זיין שטוב און ווערן אַ שכן). און באַנוצט דאָס געלט צו פֿראָוון דער מומע לאהס חתונה מיט דער בריי־טער האָנט. ער ברענגט אַראָפּ באַרימטע קלעזמער און אַ בדחן. די חתונה דויערט אַרום אַ וואָך צייט. מ׳שפּילט, מ׳זינגט און מ׳טאַנצט יעטווידן טאָג, אַזוי ווי דעם ערשטן אָוונט, און ווי צום „רומפּל" איך מאַרגן נאָך דער חופה, און צו „שבע ברכות" — דעם שבת, וואָס מ׳פירט די כלה אין שול אַריין. דאָס גאַנצע שטעטל, און אפילו דאָס דאָרף, און דער פּריצישער הויף, ווערמעס אַקושאַרין מיין באָבע איז אַמאָל געווען, האָב איך, קענטיק, באַטראַכט פֿאַר מחותנים. דער דרשה־געשאַנק, די פֿאַר־שיידענע מתנות, וואָס קרובים, פריינט און באַקאַנטע האָבן געבראַכט צו טראָגן, אַדער צוגעשיקט, זיינען געווען גענוג צו באַזאָרגן מיט שיינע היימען מער ווי איין פֿאַר פֿאָלק. צווישן דעם גרויסן עולם מחותנים זיינען געווען צענדליקער מומעס און פעטערס, אויך עלטער־מומעס און עלטער־פעטערס און אַן אַ שיעור שוועסטער־קינדער און „גלידּ־גלידס", שוועסטער־קינדער.

ווען די חתונה איז געווען פֿאַריבער, האָב איך זיך אויפגעכאַפּט ווי פון אַ חלום. פון אַלע נייע געשטאַלטן, וואָס כ׳האָב דאָרט געזען, האָב איך נאָר געדענקט מיין נייעם פעטער, משה־איציק, אַ גאַלאַנטער יונגערמאַן, מיט אַן אַרומגעשאָרן, שפּיציק, טונקל בערדל; דעם זיידנס ווילנער פלי־מעניצע, זיין שוועסטער איטע ראָכעס טאָכטער, ביילע ווינסקי, מיט שוואַר־צע האָר און שוואַרצע אויגן, אויף וועמעס ליכטיק פּנים ס׳איז געלעגן

גוטסקייט אָן אַ שיעור, און דאָס קליין מיידעלע פון געדרעוויטש, ליבע, וועמען כ׳האָב געפירט ווייזן אונדזער דאָרף און זיך באַרימט מיט זיינע געדטנער און סעדער.

כדי מיך צו פאַרגיטיקן פאַר ניט לאַזן מיך דעם זומער לערנען אין אַ ווילנער ישיבה, נעמט מיך אָפט מיט מיין טאַטע, ווען ער פאָרט אין שטאָט. דאָך בלייבט איינגעקריצט אין מיין זכרון באַזונדער יענע רייזע, מיט עטלעכע יאָר פריער, ווען כ׳בין געווען צום ערשטן מאָל אין ווילנע.

אויפן וועג קיין ווילנע, פון באַרגיקן מערב, האָב איך דערזען די שטאָט אַ צייט פריער איידער כ׳בין אַהין אָנגעקומען. אַרונטערקוקנדיק אויף איר פון די הויכע בערג בין איך געווען באַצויבערט מיט אירע מויערן און טו־רעמס, וואָס האָבן מיר אויסגעזען ווי דאָס ירושלים פון מיינע חלומות.

אינווייניק אין שטאָט, אויפן וועג פון שניפעשאָק, דורך די ווילקאָמירער, ווילנער און זאַוואַלנער גאַסן, איז מיר נאָר געווען געפעלן דער טייך וויליע און דער „גרינער בריק״ איבער אים.

מיין טאַטע האָט איבערגעלאָזן פערד און וואָגן אין דער אכסניה אויף זאַוואַלנער גאַס. פון דאָרט איז ער מיט מיר צוגעגאַנגען, דורך קאָמניצקער גאָס (זשמודסקאָיאַ אוליצאַ) צו מנחם מאַנס זאַוואולאָק, אָדער געסל („זשמוד־סקי פערעאולאָק״), וואו ער האָט מיך איבערגעלאָזן אין דער בעקעריי פון מיין זיידנס פריער דערמאָנטער שוועסטער, איטע־ראָכע, און איר מאַן, שאול וויניסקי.

די בעקעריי האָט מיר אויסגעזען ענג און טונקל אין פאַרגלייך מיט מיין זיידנס שטעטלשער שטוב, אָדער אפילו מיט מיין טאַטע־מאַמעס כאַטע אין דאָרף. אַ בעסערן רושם האָבן אויף מיר געמאַכט יאָגיכעס־הויף און יאָגיכעס־קלויז אָנטקעגן מיין פעטער שאולס בעקעריי. דאָס קלויז האָט מיר דעמאָלט אויסגעזען גרויס און פרעכטיק.

אַ שפּאַציר אין מנחם מאַנס געסל, וואו איך בין אַרומגעגאַנגען הין און צוריק, אויף דער זייט פון דער בעקעריי, כדי ניט צו פאַרבלאָנדזשען, ווי מ׳האָט מיר אָנגעזאָגט, האָב איך זיך עטלעכע מאָל אָפגעשטעלט ביי דער דרוקעריי פון דער „אלמנה און בריידער ראָם.״

ראָמס דרוקעריי איז דעמאָלט געווען פאַר מיר „הייליקע ערד״: דאָ האָט זיך געדרוקט דער גרויסאַרטיקער ווילנער ש״ס, פול מיט אוצרות וויסן און שיינקייט. דאָ זיינען אויך געדרוקט געווארן אַ סך אָנדערע הייליקע ספרים, וואָס געפינען זיך אין שטעטלשן בית־המדרש, אין זיידנס ספרים־אַלמער און אין אונדזער דאָרפישער שטוב, אויף דער „גראַטקע״. פון ראָמס דרוקעריי זיינען אויך אַרויסגעקומען די פאָרשיידענע ספרים, מעשה־ביכלעך, ראָמאַנען און דערציילונגען, וועלכע איך האָב געלייענט אין שטעטל און אין דאָרף. כ׳האָלט אויך פיל פון דער דרוקעריי׳ס באַלעבאָסטע,

די אלמנה דבורהלע ראָם, מיין באָבע דבורהס יוגנט־חברטע. כ׳האָב אָט די אלמנה קיינמאָל ניט געזען, נאָר געהערט מיין באָבען אָפט ריידן וועגן איר.

לויט מיין באָבעס רייד איז דבורהלע ראָם געווען קלוג און גוט; זיך באַנומען פריינטלעך צו די אַרעמע לייט, וועלכע קומען פרייטיק נאָך דער וועכנטלעכער נדבה. געטיילט פּורים בריייטהאַרציק מתנות צו אַרעמע מענטשן, און נאָך מער געגעבן „מתן בסתר" (געשאַנקען אין געהיים), צו נויטבאַדערפטיקע, וועלכע שעמען זיך צו בעטן הילף.

איינמאָל האָט עמיץ פון מיין מומע איטע־ראָכעס צענדליק קינדער מיך צוגעפירט צו אַ גרויסער גאַס. דאָרט זיינען געגאַנגען אַ סך מענטשן אויף די לאַוועס (טראָטוּאַרן) פון בייידע זייטן גאַס, מיט רעש און געפילדער, אין געשטופט איינע די אַנדערע, הין און צוריק. נאָך מער טומל איז געווען אינמיטן גאַס פון די וועגענער און דראָשקעס, אויף רעדער באַצויגן מיט אייזן, און פערד געשמידט מיט אייזערנע פּאָדקאָוועס, וואָס האָבן הילכיק געקלאַפּט אויפן שטיינערנעם ברוק, און שטאַרק געקריצט אין מיינע אויערן.

דאָס אַלץ האָט מיך באַלד מיד געמאַכט. כ׳האָב געמוסען בענקען נאָך דער שטילקייט, רואיקייט און רחבות פון דאָרף און שטעטל. איך בין געווען צופרידן ווען מיין טאַטע איז געקומען מיך נעמען צוריק אַהיים.

נאָכדעם אָבער ווי כ׳בין עטלעכע מאָל געווען אין שטאָט, האָב איך זיך צוגעוואוינט צו זען אויף אירע גאַסן אַ סך מענטשן און הערן אַ סך טומל אין אַ געווינלעכן טאָג. כ׳האָב אויך אויסגעפונען, אַז די שטאָטישע מענטשן זיינען וויַיט ניט אַזוי נאָריש ווי שטעטלשע יינגלעך מיינען.

שטעטלשע יינגלעך פלעגן דערציילן מעשיות, ווי אַזוי באַלעגאָלעס ריידן איין ווילנער פּאַסאַזשירן, אַז די בולבעס וואַקסן אויף בוימער און ניס גראָבט מען אַרויס פון דער ערד, א. ד. גל.

איצט פאַרשטיי איך, אַז מ׳קאָן אָפנאַרן אַ מענטשן ניט דערפאַר, ווייל ער איז נאָריש, נאָר ווייל ער ווייס ניט אַ געוויסע זאַך. מ׳קאָן דערפאַר קלוגע דאַרפס־לייט און שטעטלשע מענטשן אָפנאַרן אין שטאָט און קלוגע שטאָטישע — אין דאָרף און שטעטל.

וואָס מער עס דערנענטערט זיך די צייט פון מיין בר־מצווה, אַלץ מער טראָכט איך וועגן ווילנע, וואוהין די מאַמע וועט נאָכדעם מיך שוין לאָזן פאָרן לערנען. איך שטעל זיך פאָר, אַז ווען כ׳וועל אַוועקפאָרן וועל איך שוין בלייבן אַ ווילנער. אויב כ׳וועל אמאָל קומען צוריק, וועט עס זיין נאָר ווי אַ גאָסט, ווי דאָס טוען מיינע עלטערע חברים פון חדר, וועלכע זיינען באַשעפטיקט אין ווילנע. מיין היים אָבער וועט שוין ניט מער זיין דאָס דאָרף, אָדער דאָס שטעטל, נאָר די שטאָט, אין וועלכער ס׳וואָקסן אַריין מענטשן פון אַלע אַרומיקע שטעטלעך און דערפער, פונקט אַזוי ווי אין איר טייך גיסן זיך אַריין אַלע זייערע טייכלעך און שטראָמען.

אַ לוויה פון שמות

די בימה, אַדער דאָס באַלעמער, וואו מ׳לייענט די תורה, שטייט אינ־מיטן בית־המדרש. מ׳גייט אַהין אַרויף טרעפּ. אונטער דער בימה איז דאָרום פאַראַן אַ סך לויידיק פּלאַץ, וואַרפט מען דאָרט אַריין, דורך אַ לאָך, אין אַווינקל, שמות, איינצלנע בלעטער און שטיקער פון צעריסענע ספרים.

לערנענדיק פאַר־זיך אין בית־המדרש האָב איך זיך צוגעקוקט נעענטער צו אָט דעם אוצר פון שמות. ער איז באַשטאַנען, צום גרעסטן טייל, פון צעשאָטענע און צעפליקטע סידורים, תהילימס, מחזורים, תחינות, סליחות, ליקוטי־מזמורים, הגדהס, קינות, מענה לשונס, מעבר־יבקס, תפילת הדרכס, בענטשערלעך, לוחות, א. ד. גל. ווי אויך אַלף־ביתן, חומשים, „שוואַרבעס״, (תנ״כלעך), לקח־טובס, גמרות, דקדוקס, א. אַז. וו. וואָס קיין־דער לערנען אין חדר. געווען דאָרט אויך בלעטער און שטיקער פון לומדישע ספרים, שאלות ותשובות, פלפול, דרוש, חקירה און מוסר, ווי אויך פון השכלה־ביכלעך, אין העברייאיש און מעשה־ביכלעך, לידער־זאַמ־לונגען און ראָמאַנען אין יידיש. כ׳האָט דאָרט אויך געזען עטלעכע זייטן פון אַ צייטונג מיטן נאָמען „השולמית״, אין יידיש.

וועו דער פּלאַץ אונטער דער בימה איז געווארן אָנגעפּאַקט ביז פול, האָבן די גבאים באַשטימט אַ טאָג אין וועלכן מקבר צו זיין אויפן „ריינעם אָרט״ (בית־עולם) אָט די אַלע שמות. פאַראיינס אויך ברענגען צו „קבר ישראל״, די פּסולע ספר־תורהס און מגילות, וועלכע האָבן זיך געפונען אין אַן אַלמערל אין בית־המדרש.

שבת נאָכן דאָוונען האָט שלמה דער שמש אויסגערופן אויף דער בימה, אַז אַלע וועלכע האָבן ביי זיך אין שטוב צעריסענע ספרים, אַדער שמות, זאָלן עס ברענגען אין פאָליש פונעם בית־המדרש, וואו אַ גרויסער קאַסטן שטייט גרייט דערפאַר.

אין דעם באַשטימטן טאָג האָט מען אַרויסגענומען אַלע שמות פון אונטער דער בימה, ווי אויך די נייַ־געבראַכטע אין פאָליש, זיי אַריינגע־לייגט אין ליימענע טעפּ און זיי געפירט צום בית־עלמין. דער רב האָט געמאַכט צוויי הספדים נאָך די שמות: איינעם — לעבן בית־המדרש פאַר דער לויה, און אַ צווייטן — אויפן פעלד ביים קבר. אין צייט פון דער לויה האָבן די מלמדים פאָנאַנדערגעלאָזן די קינדער פון די חדרים, די קרעמער האָבן פאַרמאַכט זייערע קראָמען און די באַלמעלאָכעס האָבן אויפגעהערט אַרבעטן און זיינען נאָכגעגאַנגען די פורן שמות. די חדר־קינדער האָבן געזונגען קאַפּיטלעך תהילים.

אויפן בית־עולם האָט מען די טעפּ שמות צוערשט אויסגעשטעלט אויף אַ ליידיק פּלאַץ. וואָר ס׳האָט געווואָלט צוטראָגן אַ טעפּל שמות צום קבר האָט געדאַרפט באַצאָלן פּאַר אָט דער מצוה. דאָס געלט איז געגאַנגען אויף צו קויפן נייע ספרים אין בית־המדרש. ס׳פּאַרשטייט זיך, אַז אַלע פון אונדזער שטוב, וואָס זיינען געגאַנגען צו דער לויה, האָבן צוגעטראָגן טעפּלעך שמות צום קבר.

ווען אַלע טעפּ זיינען אַרײַנגעשטעלט געוואָרן אין קבר, האָבן טוער פון חברה קדישא, אויך מיין טאַטע צווישן זיי, אָנגעשאָטן אויפן קבר אַ בערגל זאַמד און דערבײַ אַוועקגעשטעלט אַ ברעטל מיט אַ אויפשריפט, אַז דאָ ליגן הייליקע שמות.

זיין הספּד ביים קבר פון די שמות האָט דער רב פאַרענדיקט מיט דער בקשה: זיי זאָלן זיין עדות, אַז די שטעטלשע יידן האָבן געטאָן תפילה און געלערנט תורה; זיי זאָלן אויך זיין גוטע בעטער פאַר יידן אין דעם נאָענטן יום־הדין. ביי אָט די ווערטער האָבן וויבער געווויינט אויפן קול און מענער האָבן געזיפצט און געקרעכצט.

נישטערנדיק אויפן בוידעם, האָב איך געפונען אַ פּעקל ביכלעך און ספרימלעך. די מאַמע זאָגט מיר, אַז זי האָט אַמאָל, ביים אויפראַמען די שטוב ערב־פּסח, דאָס אַלץ צוזאַמענגעקליבן און אײַנגעפּאַקט אין אַ פּעקל. ס׳זיינען דאָרט געווען מעשיות, דערציילונגען, ראָמאַנען, טעאַטער־שטיק, לידער, וויצן, באַשרײַבונגען א. א. וו. אַ טייל זיינען געווען אַן פאָדער־בלעטער, און אַן די נעמען פון די ביכער און זייערע פאַרפאַסער. די אַנ־געגעבענע נעמען פון די שרײַבער זיינען געווען לויטן אלף־בית. בלאָשטיין, גאָטלאָבער, גאָלדפאָדען, דינזואָן, דיק, לינעצקי, מענדעלע מוכר ספרים, צווייפּעל, צונזער און שמ״ר. צווישן די צעשאָטענע טעאַטער־שטיק איז געווען אַ טייל פון אַ קאָמעדיע וועגן אַ רייכן יונגמאַן, אַלטער לעב, וועל־כער האָנדלט מיט קרעמענעס (האָרטע שטיינדלעך, מיט וועלכע מען קלאָפּט אויס פייער) און פאַרלירט דערביי אַ פּאַרמעגן. געווען דאָרט אויך אַ מעשה־בוך פון יידישער געשיכטע, באַשרײַבונגען פון שטעט און לענדער, וועגן דער אָנטדעקונג פון אַמעריקע, וועגן ירושלים, ווילנער גאון, למד־וואָוניקעס, לומדים, גוטע, פרומע לייט, מוסר, קלוגע רייד, בדחנות, די „בבא מעשה״, „טויזנט און איין נאַכט״, א. ד. גל.

דאָס רוב פון אָט די זאַכן האָב איך שוין געהאַט געלייענט ביי מיין באָבען, וואו כ׳האָב לעצטנס אָנגעהויבן לייענען דערציילונגען פון נייע שרײַבער: ספּעקטאָר, שלום עליכם, — די באָונדערע שיינע מעשיות וועגן קינדער.

פון די אַלע ביכער איז ביי מיר געווען באָונדער חשוב דינעזאָנס

ראָמאַן „הנאהבים והנעימים", אָדער „דער שוואַרצער יונגערמאַנטשיק", וועמעס נאָמען כ'האָב צום ערשטן מאָל געהערט אין שטעטלשן מרחץ. דאָרט זיינען געזעסן יידן, אויסגעטאָן אויף פון דאגת פרנסה, און געשמועסט געמיטלעך. זיי האָבן געהאַלטן לעבן זיך שעפלעך וואַרעמע וואַסער, זיך געזייפט און געוואַשן מיט „מאָטשאַלקעס" (בינטלעך לאָנגע דינע גראָזן) און זיך געוויצלט, דערציילט אַנעקדאָטן און מעשיות. איינער דערמאָנט דעמאָלט דינעזאָנס „שוואַרצער יונגערמאַנטשיק" און זאָגט, אַז ער איז צוליב אים געפאַלן אין חלשות. עטלעכע גיבן צו, אַז אויך זיי, אָדער זייערע וויבער און שוויגערס, האָבן געחלשט ביים לייענען דעם שלוס פון דינעזאָנס ראָמאַן. מיין טאַטע באַמערקט דערצו:

— יעדער פון אונדז וועט אויפגערעגט, ווען ער לייענט, ווי אַזוי אַ רשע איזדיעקעווטש זיך איבער אַן ערלעכן מענטשן. ווען מ'גדעענקט אָבער, אַז דאָס איז נאָר אַן אויסגעטראַכטע זאַך, חלשט מען ניט.

שפּעטער, ווען איך געפין צווישן דער באָבעס ביכער דינעזאָנס ראָמאַן, דערוואַרט איך דאָרט די ערגסטע אכזריות און ווער שוין פון קיין זאַך ניט מער נתפּעל.

דינעזאָן אַליין וועט מיר אָבער גאָר נאָענט, ווען איך דערוויס זיך פון זיין באַקאַנטשאַפט מיט מיין באָבען. זיי האָבן זיך געטראָפן ביי דער באָבעס חברטע דבורהלע ראָם. יענע האָט זיך פאַר אים געוויצלט איבער מיין באָבעס גוטמוטיקייט, וואָס איר שטאַרקסטער וואָרט איז „קרעפלעך זאָלט איר עסן". די באָבע האָט פראָטעסטירט: „א, דבורהלע, וואָס דו קאַנסט אויסטראַכטן! קרעפלעך זאָלסטו עסן!"... און דינעזאָן האָט זיך פאַנאַנדערגעלאַכט.

היינטיקן שמחת־תורה, פרייטיק, כ"ג תשרי, תר"נ (18־טן אָקטאָבער, 1889), בין איך געוואָרן בר־מצוה.

אָזוי ווי שמחת־תורה איז אַ גרויסער יום־טוב, האָט מיין מאַמע גאָר־ניט געדאַרפט צוגרייטן עקסטרע צוליב מיין בר־מצוה. אַליין האָב איך זיך אויך ניט געדאַרפט מער גרייטן. אַ דרשה האָט מיך דער קופישקער אויסגעלערנט נאָך מיט אַ פאָר חדשים פריער.

אין דער אמתן איז דאָס גאָר געווען אַ פלפול, אַ פאָר האַרבע ענינים, וואָס אַ חוץ אים, דעם קופישקער, און נאָך אַזוינע שארפע גמרא־לומדים, וועט קיינער ניט וויסן וועגן וואָס כ'רייד. ס'האָט אויך ניט געהאָט קיין שום שייכות צו דעם, וואָס מיין וועלן בר־מצוה באַטייט פאָר מיר: דאָס וויסן, אַז פון היינט אָן און ווייטער וועל איך אַליין טראָגן די אחריות פאָר מיינע מעשים. מיין טאַטע וועט שוין מער ניט ליידן פאָר מיינע עבירות, און איך וועל זיין פטור פון מיין פריערדיקער זאָרג ניט צו פאַרזינדיקן זיך מיט עפּעס אויף זיין חשבון.

אויסגעלאָזן האָט זיך, אַז מ׳האָט גאָר ניט געדאַרפט קיין דרשה. שמחת־תורה האָט מען מיך אויפגערופן צו מפטיר. דער חזן ר׳ לימא האָט דעם דאָזיקן אויפרוף אויסגעזונגען מיט אַ ספּעציעלן ניגון: „יעמוד הבחור קלוינימוס קלמן צבי ב״ר מרדכי!״ כ׳האָב געהאָט צו זאָגן אַ היפּש ביסל ברכות, פּאַרן לייענען און נאָכן לייענען די סדרה און די הפּטורה. דער טאַטע האָט געזאָגט: „ברוך שפּטרני״, געלויבט דעם אויבערשטן, וואָס האָט אים באַפרייט פון דער אחריות פאַר זיין זון. נאָכדעם האָט דער טאַטע געטיילט קינדער צוקערקעס, באַמבאָנקעס און אַנדערע זיסקייטן, געשטעלט „לעקער מיט בראָנפן״ אויך ווײַן און טאָרט פאַר דערוואַקסענע, און איינגעלאָדן דעם עולם צו קומען צו אונדז אין דאָרף זיך משמח זיין ביי אונדז אין שטוב.

וען די שטעטלשע געסט זיינען געקומען צו אונדז אין דאָרף, זיינען זיי שוין געווען בגילופין, פאַרקנאַקט און פאַרשנאַשקעט. זיי האָבן געטראָגן גאָרטלען אויסגעפלאָכטן פון סכך און אין די גאָרטלען האָבן געשטעקט גרינע צווייגן. אויף דעם זעלביקן שטייגער זיינען געווען פאַרפּוצט זייערע קאַפּעלושן און צילינדער־היט. פון ווייטן האָט אויסגעזען, אַז עס טראָגט זיך צו אונדז אַ וואַלד. אַנשטאָט צו גיין דורכן טיר, איז אַ היפּשער עולם אַריינגעשפּרונגען דורך די פענצטער מיט אַזאַ הילכיקן „גוט יום־טוב!״ און „מזל־טוב!״ וואָס האָט אָפּגעקלונגען אין אַ סך דאַרפישע כאַטעס.

דער כיבוד, וואָס די מאַמע האָט געשטעלט, איז גיך פאַרשוואונדן און דער עולם האָט אַליין איבערגענומען די באַלעבאַטישקייט: אַריינגעקייקלט פון פירהויז אין שטוב פעסער אוגערקעס און קרויט, פעסלעך מעד און עפּל־קוואָס, אָנגעלאָדן קערבלעך מיט גרינס און פרוכט, אַרויסגענומען פון אויוון די יום־טובדיקע מאכלים און עס געגעסן אויף אַ נייעם שטייגער: צעמישט „קאָשע מיט באָטשווינע״...

וען דער זיידע האָט דערמאָנט, אַז אַ בר־מצוה־בחור דאַרף האַלטן אַ דרשה, האָט אים דער עולם אויסגעלאַכט:

— שמחת־תורה האַלט מען ניט קיין דרשות, נאָר מ׳הוליעט, מ׳זינגט און מ׳טאַנצט!

און טאַקע גלייכצייטיק אָנגעהויבן זינגען „שישו ושמחו בשמחת תורה!״ און זיך אַוועקלאָזן טאַנצן.

מיין מאַמע האָט וויניק אַדער גאָרניט געדאַרפט צוגרייטן צו מיין בר־מצוה. דערפאַר אָבער האָט זי געהאָט אַ סך אַרבעט מיך צוגרייטן פאַר מיין פאַרן לערנען אין ווילנע. זי האָט גרינטלעך דורכגעקוקט מיינע וועש אין מלבושים: צי זיי זיינען אין ערגעץ ניט צעריסן, צי ס׳פעלן ניט קיין קנעפּלעך אַדער העקלעך, צי ס׳זיינען ניטאָ קיין לעכער אין די קעשענעס,

און צי דער „מאמש" (אונטערשלאַק) איז אומעטום גאַנץ. זי האָט געגייט און געלאָטעט, געשטריקט און פאַרסטריגעוועט: אין אַ פּאָפּירן שאַכטל האָט זי מיטגענעבן קניילכלעך און שפּולקעס פּאָדעם, טאָוועלעך קנעפּ־לעך און העקלעך („מאַנעלעך" און „ווייבעלעך") און מיר געוויזן, ווי אַזוי אַליין זיך צו העלפן אין אַ נויט. צולעצט האָט זי איינגעפּאַקט אין אַ ריינעם לייוונטענעם זאַק אַ פּוכאַווע קישן מיט עטלעכע וווייסע ציכלעך, ליילעכער און האַנטעכער, אויף וועלכע מיין עלטערע שוועסטער האָט אויסגעגייט מיין נאַמען. אויף אַלע אַנדערע זאַכן האָט מיר דער טאַטע מיטגענעבן אַ קעסטל, וואָס האָט זיך געעפּנט אויף זאַוויעסעס און פּאַרמאַכט מיט אַ שלאָס.

דער משולח פון דער ווילנער ישיבה, וועלכער קומט צו אונדז פון צייט צו צייט אויסצולייכטערן זייער פּושקע, האָט געזאָגט מיין מאַמען, אַז די ישיבה באַזאָרגט אַלע אירע תלמידים מיט עסן און קוואַרטיר אין איר אייגענעם בנין. דאָך האָט די מאַמע אַנגעזאָגט דעם טאַטן מיך צו באַזאָרגן וועכנטלעך מיט טאָשן־געלט, כ׳זאָל זיך קאָנען קויפן פּרישע געבעקס און פּרוכט, אַ גלאָז מילך און אַ טעלער געקעכטס. זי האָט אויך באַשטימט מיר צו שיקן מילכיקס, און אַמאָל אויך פּיש און פּלייש צו דער מומע ראָכע־גאָלדע, די אלמנה פון מיין זיידנס ברודער זעליג אַראָנאָוויטש, וועלכער איז געפּאָלן אין טערקיש־רוסישן קריג. זי וועט עס שוין צוגרייטן פּאַר מיר.

די מאַמע האָט מיך אַרויסבאַגלייט פון שטוב מיט אַזאַ געווויין, ווי כ׳וואָלט געגאַנגען דינען דעם קייסער. די באָבע האָט ווי אַלעמאָל זיך געהאַלטן רואיק. דער זיידע האָט אַריפּגעלייגט זיינע הענט אויף מיין קאָפּ און מיך געבענטשט ווי צו ימים־נוראים. צוגלייך אָבער האָבן מיך אויך באַגלייט פון אַ סך דאָרפישע כאַטעס און שטעטלשע הייזער פּריילעכע ברכות און ווינטשעוואָניעס, ווי כ׳וואָלט געפּאָרן אויף אַ חתונה.

צווייטער טייל

אין ווילנע

קאַפּיטל פינף און דרייסיק

אין ווילנער ישיבה

די ווילנער ישיבה, אין וועלכער מיין טאַטע האָט מיך געבראַכט, איז אַ קאַזיאַנע. זי שטייט אונטער דער השגחה פון דער רעגירונג, פונקט אַזוי ווי די רוסישע שקאָלעס. אַחוץ גמרא לערנט מען אין איר אויך רוסיש און העבריאיש. זי האָט דריי נעמען: אין יידיש — „קצבישע קלויז", וויל די קצבים האָבן זי צוערשט דאָרט געגרינדעט. אין רוסיש — „יע־שיבאַ טראַצקאַווא", אויפן נאָמען פון עליע טראַצקי, וועלכער האָט גע־קראָגן די דערלויבעניש פון נאַטשאַלסטוווע אויף אַזאַ ישיבה, און ער טראָגט די אחריות פאַר איר. אין העבריאיש — „ישיבת ז"ק", אַדער „זבחי צדק" (ערלעכע שעכטונגען), ווי די פרומע קצבים רופן אַן זייער באַשעפטיקונג.

דאָס אַרייננעמען נייע תלמידים אין דער ישיבה, קומט פאַר אין דער קצבישער קלויז אַנהויב זמן. עס גיבן זיך אַפּ דערמיט דער ראש־ישיבה פון ערשטן שיעור, ר' אליהו פּנחס מערויני, און פון צווייטן שיעור, ר' יהושע־כלב (קאַלעיוו) יאשונסקי.

וועג איך בין צוגעקומען צו זיי, האָט ר' אליהו פּנחס, אַ יונגערמאַן מיט אַ טונקעלן פּנים און אַ שוואַרץ בערדל, מיך געפרעגט, וואו כ'האַלט אין גמרא. האָב איך אים דערציילט, אַז איך בין דורכגעגאַנגען די דריי „בבות" — „בבא קמא", „בבא מציעא", „בבא בתרא" — און „סנהדרין" פון סדר „נזיקין", „גיטין" און „קדושין" פון „נשים" און ...

— דאָס איז איבערגענוג — האָט ר' אליהו פּנחס מיך אונטערגעבראָכן — נאָר געדענקסטו עס?

— זאָל מיך דער רבי פאַרהערן — האָב איך געבעטן.

ר' יהושע כלב, אַ עלטערער מאַן מיט אַ פיינער לאַנגער און בריטער וויסער באָרד, האָט דערצו באמערקט:

— ס׳איז ניט נויטיק אים צו פֿאַרהערן. מיינער אַ מיישעגאָלער תלמיד האָט מיר וועגן אים דערציילט. ער שטייט „בגדר עילוי" *). לאָמיר ליבער אויסהערן די אַנדערע קינדער.

— אין וועלכן שיעור ווילסטו לערנען, אין דעם ערשטן אָדער אין דעם צווייטן?—האָט ר׳ אליהו פּנחס מיך געפֿרעגט. כ׳האָב געענטפֿערט, אַז כ׳וועל פֿריער לערנען אינעם ערשטן. ער פֿאַרצייכנט תיכף אין זיין ביכל מיין נאָמען, וועמעס זון איך בין און פֿון וואַנען איך קום. ער דערקלערט דערביי, אַז איך בין אַריינגענומען פֿאַר אַ תלמיד אין זיין שיעור.

אַ טרעגער ברענגט מיינע זאַכן פֿון דער אכסניה. לייזער, דער באַדינער, אָדער דער משגיח, ווי ער אַליין רופט זיך אָן, הייסט דעם טרעגער עס אַריינטראָגן אין שטוב, וואָס איז פֿאַרבונדן דורך אַ קאָרידאָר מיט דער קצבישער קלויז. די שטוב באַשטייט פֿון צוויי גרויסע צימערן. אין ערשטן שטייען ניט־געפֿאַרבטע הילצערנע טישן און בענק. אין צווייטן — שוואַרצע אייזערנע בעטלעך, מיט די צוקאָפּנס צום וואַנט. אויף די בעטלעך ליגן סיעניקעס (שפּעטער — מאַטראַצן) מיט פּילטשין קישנס. לייזער האָט מיר אָנגעוויזן וועלכע בעטלעך זיינען נאָך ניט פֿאַרנומען. כ׳האָב אויסגעקליבן אַ בעטל מיט אַ צוקאָפּנס צו אַ פענצטער. פֿאַרשפּרייט אויפן סיעניק אַ וויסן לייוונטענעם ליילעך, און אויף אים אַ וואַטאָוע קאָלדרע זיך צוצודעקן; אַרויפגעצויגן אַ וויסן ציכל אויפן פּילטשין קישן (מיין מאַמעס קישן האָב איך צוריקגעשיקט); אויפגעהאָנגען אַ האָנטעך אויפן צופוסן פון בעטל; אַוועקגעלייגט אַ פּאָפּירן שאַכטל מיט זיף אויפן פענצטער, און דערביי אַוועקגעשטעלט אַ גלאָז מיט אַ צאָן־בערשטל אינווייניק. מיין קעסטל מיטן הענגענדיקן שלאָס האָב איך אַרונטערגעשרוקט אונטערן בעטל.

דער טאַטע איז אַריין זען מיין געלעגער. ער האָט מיר איבערגעלאָזן קליינגעלט זיך צו קויפן די נויטיקע ספרים — פֿאַרן שיעור — און ביכער פֿאַרן קלאַס. דערביי האָט ער מיר דערקלערט, אַז לערנען גמרא אַליין איז ניט גענוג: כ׳דאַרף זיך אויך אָפּגעבן ערנסט מיט רוסישע לימודים. אַ ישיבה־יינגל, וואָס לערנט גוט, זאָגט ער, קאָן אויסוואַקסן אַ רב, ער דאַרף דעריבער קענען אַרויסטרעטן פֿאַר זיין קהילה אין דעם לשון פון דער מדינה.

פֿאַר זיין אַוועקגיין האָט דער טאַטע מיך געבעטן, איך זאָל למען השם שרייבן אהיים, אויב מיר פּעלט עפּעס. ער האָט זיך צעקושט מיט מיר און באַמערקט, אַז ער האָפּט אַז איך וועל דערפּילן אַלץ, וואָס ער, די מאַמע און אונדזער משפּחה דערוואַרטן פון מיר. כ׳האָב דערזען אין זיינע אויגן

---

*) פֿאַרוואָס יענער (מענדקע ישעיה־יאַנקל לענצנערס) האָט מיר געמאַכט אַזאַ „שם", וויים איך ניט.

אַ טרער, האָב איך געקושט זיינע הענט, און אַנגעהויבן ווײנען... נאָר באַלד אויפגעהערט און אים געבעטן, ער זאָל ניט זאָגן קיינעם אינדערהיים, אַז כ׳האָב געווײנט.

באַלד ווי מיין טאַטע איז אַוועק, האָט מיך אַרומגערינגלט אַ כאַפּטע יינגלעך און מיך געטומלט אויספרעגן. מיין האַרץ איז מיר נאָך געווען פאַרקלעמט און כ׳האָב ניט געקאָנט ענטפערן אויף אַלע פראַגעס. זיי האָבן עס אַפּנים אָנגענומען פאַר גאַווה, און עמיץ האָט באַמערקט שפּאָטיש:

— קוקט אָן אונדזער „נייעם עילוי". ער האָלט זיך אַזוי גרויס ווען ער איז „בגדר עילוי", היינט וואָס וועט ער שוין טאָן אויב ער וועט, חלילה, ווערן אַ גאַנצער עילוי? — ער וועט דעמאָלט מסתמא הרגענען מענטשן אין גאַס...

אין דעם מאָמענט האָט זיך דערנעענטערט צו מיר אַ יינגל מיט רויטע בעקלעך, און מיך געפרעגט:

— קענסטו מיין משפּחה אין מיישעגאָלע?

— פון וואָנען ווייסטו, אַז איך קום פון דאָרטן?

— כ׳האָב דיך דאָ געזען מיט דיין טאַטן און אים קען איך; ער קומט אָפטמאָל צו אונדז אין מושניק, און ער קען זיך גוט מיט מיין טאַטן.

— אויב אַזוי, — זאָג איך צו אים, — לאָמיר זיך אַוועקזעצן אין אַ באַזונדער ווינקל אין קלויז און אָפּריידן זיך פון האַרצן.

מיר האָבן זיך אַוועקגעזעצט אינעם לינקן ווינקל פון ארון־קודש אין דער מזרח־וואַנט, וואו מיר האָבן געשמועסט ביזן דאַוונען מנחה. בין מנחה למעריב האָט אַ רבי געלערנט תורה מיט אַן עולם אַרום אַ טיש. וואָס ער האָט געלערנט האָבן מיר ניט געוואוסט. אַ טייל פון זיין דרוש האָבן מיר אָבער פאַרשטאַנען. נאָך מעריב האָבן מיר זיך ווידער אַוועקגעזעצט אין דעם זעלביקן ווינקל, נאָר ניט מער געשמועסט. כ׳האָב אים נאָר געפרעגט:

— מאָנישל, פאַרוואָס עסטו ניט קיין וועטשערע? האָסט אפשר ניט וואָס צו עסן? קום, עס מיט מיר.

— פאַרוואָס עסטו ניט? פאַרוואָס זיצסטו, ווי אַ שטומער?

— כ׳בענק נאָך מיין מאָמען... לאָז מיך, מאָנישל, זיצן אַליין; כ׳וויל זיך אויסווייגען. אפשר וועט מיר ווערן גרינגער.

— כ׳וויל אויך ווייגען. דו בלייב דאָ זיצן, און איך וועל זיך זעצן אין דעם אַנדער ווינקל פון ארון־קודש.

אַזוי זיינען ביידע, מאָנישקע און איך, געזעסן און אויסגעווייגט שטיל אונדזער בענקשאפט ביז מיר האָבן איינגעדרימלט. דער שמש האָט אונדז אויפגעוועקט מיט רוגזה:

— ניט לערנען זיינען זיי אַהער געקומען, נאָר פאַסן. גייט צו אייערע געלעגערס.

מיט פאַרחלשטע הערצער זיינען מיר אַוועק צו אונדזערע בעטלעך.

זעקס אַזייגער אינדערפרי האָט געקלונגען אַ גלאָק. לייזער דער משגיח, אַ קרעפטיקער מאַן מיט אַ צעקאַרטשעטן, אינגעחושכטן פנים, און אַ פּיצל פּעך־שוואַרץ בערדל, האָט געשריען: אַרונטער פון די געלעגערס! ער האָט געסטראָשעט אַרונטערצואוואַרפן די, וואָס בלייבן ליגן.

מאַנישקע און איך האָבן זיך גיך אָנגעטאָן, אַרומגעוואָשן, אַרויסגענומען פון אונדזערע קעסטלעך די תפילין און אַריין דורכן קאָרידאָר אין קצבישער קלויז דאָוונען שחרית מיט אַ מנין. וועז מיר זיינען געקומען צוריק, איז אויף אַ לאַנגן טיש געווען אָנגעלייגט לאבנס האַלב־זיידענע געבייטלטע ברויט. דער משגיח האָט פון זיי געשניטן רעפטלעך, וועלכע ער האָט גע־וואויגן אויף אַ וואָגשאָל, כדי זיי אינצוטיילן אין גלייכע חלקים. וועז ס׳האָט געבעטן אַ חלק, האָט געדאַרפט אָנגעבן זיין נאָמען און שטאָט אָדער שטעטל פון וואָנען ער איז. צוגלייך מיט די חלקים ברויט האָט דער משגיח אויך געטיילט שקאַרמיצלעך טיי און צוקער.

אַזוי ווי כ׳האָב נאָך געהאַט געוג מיטגעבראַכטע מאכלים צו עסן האָב איך ניט געוואָלט נעמען קיין חלק. מאַנישקע האָט מיר אָבער דערקלערט, אַז אַלע יינגלעך נעמען חלקים. וועז זיי אַליין דאַרפן עס ניט, פאַרקויפן זיי אָדער שענקען עס אַוועק צו די, פאַר וועמען דער צוגעטיילטער חלק איז ניט גענוג. כ׳האָב דאַרום גענומען מיין חלק און עמיצן אַוועקגעשענקט.

אויף אַ צווייטן טיש זיינען געשטאַנען גרויסע בלעכענע טשייניקעס מיט הייס וואַסער, וואָס ישיבה־יינגלעך האָבן געבראַכט פון אַ דערבייאיקער טשיינע, און קליינע ליימענע טשייניקלעך פאַר סענס. גלעזער, טיי־לעפּ־לעך און מעסערלעך האָבן דאָס רוב יינגלעך באַנוצט זייערע אייגענע. אָנדערע האָבן אויך געהאַט טישטעכלעך, סאלפעטקעס און האַנטעכלעך. אַ טייל קינדער האָבן געגעסן ביי די טישן זייער חלק ברויט מיט זיסן טיי, און מיט אינדרויסן־געקויפטע שטיקלעך פוטער, קעז, פרוכט, פרישע אָדער פאַרפוילטע עפּל און באַרג, וועלכע די מאַרק־וויבער האָבן אָנגע־רופן „פלעשער וויין". אָנדערע קינדער האָבן מיטגענומען זייער ברויט אין טשיינע און עס דאָרט געגעסן מיט געקויפטע מילך, מאַסליענקע, זויער־מילך, צוואָרעך מיט סמעטענע, א. ד. גל.

דורך די פענצטער פון קצבישער קלויז, ווי אויך פון די ישיבה־צי־מערן פאַר עסן און שלאָפן, האָבן זיך געזען די יאַטקעס. דאָרט זיינען גע־שטאַנען ביי זייערע געשטעלן, טישן און קלעצער, קצבים, קצבטעס און

קוילער־יונגען, מיט בלישטשענדיקע העק און מעסערס. זיי האָבן געהאַקט פּריידיקעס פֿאַדערשטע זייטן און זייטלעך פּלייש, און זיי געשניטן אין חלקים. איבער יעדן טיש איז געהאַנגען אַ גרויסע מעשענע וואָגשאָל און דערביי זיינען געשטאַנען אַלערלייי געוויכטן פון אַ שווערצן מעטאַל, און אַמאָל אויך מעשענע און קופּערנע. די יאַטקעס זיינען תמיד געווען פול מיט קונים, צום גרעסטן טייל ווייבער, באַלעבאָסטעס און דינסטן, ווי אויך מיט שיק־יינגלעך, וועלכע האָבן געטראָגן קוישלעך פֿאַרשיידענע פּליישן.

די שיעורים און קלאַסן פון דער ישיבה זיינען אויפן שול־הויף. פון דער קצבישער קלויז פירט אַהין אַ גלייכער וועג. פון די יאַטקעס איז אין טריט צו דער פֿאַראַדנער דייטשישער גאַס. דאָרט גייט מען ביז צו דער שמאָלער יידישער גאַס, וואו באַלד ביים ברעג אין לינקער זייט שטייט די געמויערטע אַלטע הויכע גרויסע שול מיט דריי לאַנגע הילצערנע באַל־קאָנעס, איינער איבער דעם אַנדערן, און מיט אַ האַרמאָניקע־קויל אויף איר, וואָס איז געבליבן אַ זכר פון דער פראַנצויזיש־רוסישער מלחמה פון 1812.

יינגלעך דערציילן מיר, אַז די קויל האָט געקאָנט חרוב מאַכן די שול; נאָר דער ווילנער גאון, וועלכער האָט דורך זיין פענצטער דערזען די סכנה, האָט געהייסן די קויל זיך אָפּשטעלן, און זי איז געבליבן הענגען אין דער לופֿטן. אַזוי ווי מ׳טאָר זיך ניט פֿאַרלאָזן אויף נסים, האָט מען נאָכדעם אונטערגעמויערט די קויל מיט ציגל און וואַפּנע.

די מעשיות וועגן דער האַרמאָניקע־קויל אויפן דאַך פון שול האָבן ניט געשטימט אייניע מיט די אַנדערע, וועגן ווי און ווען דאָס האָט פאַסירט. איין מעשה האָט דערציילט, אַז די קויל איז אַרויסגעשאָסן געוואָרן פון אַ פראַנצויזישן האַרמאַט און דער גאון האָט „איר געהייסן״ בלייבן שטיין, ווען זי איז צוגעקומען צום דאַך פון שול. דאָס לייגט זיך ניט אויפן שכל צוליב צוויי טעמים: ערשטנס, האָט דער ווילנער גאון זיך אויך אויסגע־צייכנט מיט זיין גרויס עניוות. ער האָט דעריבער בשום אופן ניט געקאָנט וואָגן צו וווינען אַ „מופת״ (מויפעס), ווי אַ „בעל מופת״, אַדער „בעל שם״. צווייטנס, וויסן מיר, אַז נאָפּאָלעאָן האָט אַריינגעמאַרשירט אין רוסלאַנד אין תקע״ב (1812), דאָס הייסט, פופצן יאָר נאָכן גאונס טויט.

וואַרשיינלעכער איז דערפאַר די מעשה, וואָס דערציילט, אַז דאָס איז געשען, ווען אַ רוסישע אַרמיי האָט באַלאַגערט ווילנע, וואו פּאָליאַקן האָבן זיך דעמאָלט דאָרט באַפעסטיקט. די ווילנער יידן האָבן געזוכט שוץ אין זייער גרויסער שול. זיי פֿאַרלאָזן זיך אָבער ניט אויף אירע דיקע פעסטונג־וועגט זיי צו באַשיצן. וועגדן זיי זיך צו זייער אַלטן גאון, ער זאָל פֿאַר זיי תפילה טאָן. דער 72־יאָריקער ווילנער גאון, קומט דעמאָלט (ט״ו אָב, תקנ״ב — 1792) אַרונטער פון זיין קליין שטיבל אין דער גרויסער שול, תפילה צו טאָן צוזאַמען מיט זיין פֿאָלק. ער עפנט אויף דעם ארון־קודש

און בעט דעם עולם זאָגן מיט אים צוזאַמען דעם קאַפּיטל תהילים, וואָס מ׳זאָגט אין אַ טייל געגנטן פון ליטע ראש־השנה פאַרן בלאָזן שופר: „יענך ד׳ ביום צרה״ (גאָט וועט דיר ענטפערן אין טאָג פון נויט). בשעתן תהילים זאָגן איז אַ רוסישע האַרמאָניק־קויל געפאַלן אויפן דאַך פון שול, נאָר זי האָט ניט אויפגעריסן.

לזכרון פון אָט דעם נס — בעת דעם גאונס תפילה — מויערט מען איין די קויל אויפן דאַך פון שול. מ׳דערמאָנט עס אויך אין שול יעדעס יאָר דורך תפילה און צדקה.

ביים אַריינגאַנג צום שול־הויף זיצן אַ סך מאַרק־וויבער אויף הילצערנע קעסטלעך. לעבן זיי שטייען פייער־טעפ — צו האַלטן וואַרעם אין אַ קאַלטן טאָג, און קאָשיקעס און טעפלעך מיט זייער סחורה. זיי פאַרקויפן געבעקס: בולבעס, קוכנס — וויציגע „פאָספעליטקענע״ און בולבענע, מיט מאָן, מיט ציבעלע, אָדער מיט ביידע; פאַרשיידענע מינים לעקעך, פרוכטן, באָב — הייסע, געזאָלצענע, טערקישע בעבלעך, ארבעס־קאָשע, רייז־קאָשע מיט ראָזשינקעס, מאָנעלעך, אינגבערלעך און אַנדערע נאָשעריין.

די ישיבה איז צוגעבויט צו דער דרום־זייט פון שול, איבער איר פּאָליש, וואו מ׳האַלט כסדר אין דאַוונען. מ׳זאָגט מיר, אַז דאָרט, וואו די ישיבה איז איצט, איז אַמאָל געווען דאָס קהל־שטיבל, וואָס איז מיר באַקאַנט פון מאָטקע חבדס וויצן. ביים אַריינגאַנג צום פּאָליש שטייען צוויי הויכע אָפענע טויערן, וואָס זענען מיר אויס, ווי גראָטעס מיט דיקע שטאבעס אייזן. לינקס פון זיי איז, ווי מ׳ווייזט מיר אָן, די אַמאָליקע „קונע״, וואו מ׳פלעגט אַריינשטעלן און צובינדן מיט אַ קייט, אפיקורסים און ווידערשפעניקע קעגן קהל. פאַראַן דאָרט נאָך סימנים פון דער קייט. איצט שטייט דאָרט אַ כיור (קיער — אַ האַנטפאָס) צו וואָשן די הענט פאַרן דאַוונען.

צו דער ישיבה גייט מען אַרויף דורך אַ שמאָלן טרעפ רעכטס פון אַריינגאַנג אין שול. איבער דער טיר צום טרעפ הענגט אַ קליין שילדל מיטן נאָמען פון דער ישיבה אין רוסיש: „יעשיבאָט טראָצקאָווא.״

אַחוץ די צימערן פאַר די שיעורים און קלאַסן, איז דאָרט אויך פאַראַן אַ באַראָטונגס־שטיבל פאַר די ראשי־ישיבות בייטאָג און פאַר לערער אין אַוונט.

פון 10 אַזייגער אינדערפרי ביז 2 אַזייגער בייטאָג לערנען מיר דאָרט גמרא. פון 4 ביז 7 אין אַוונט לערנען מיר — אַן היטלען — רוסיש און העברייאיש.

מיין ראש ישיבה און מיינע לערער

די ראשי־ישיבות און די לערער אין דער קאַזיאַנער ישיבה לערנען מיט זייערע תלמידים אין די זעלביקע צימערן, אויף דער סאַלקע איבערן פּאַליש פון דער גרויסער ווילנער שול. מיר זיצן ביים שיעור, אַזוי ווי אין קלאַס, אויף די זעלביקע „סקאַמעיקעס" (לאַנגע שוואַרץ־געפּאַרבטע בענק). זיי זיינען צוגעקלייעט צו שמאַלע שוואַרצע טישן, וואָס האָבן אינווייניק פּלאַץ פאַר ספרים, ביכער, טעטראַדן (העפטלעך), שרייב־געצייג און אַנדערע זאַכן, וועלכע מיר האָבן מיט זיך. די טישן האָבן קיילעכדיקע לעכער פאַר טינטערס מיט טינט. ביים לערנען גמרא דאַרפן מיר עס ניט, נאָר אין אָוונט, ביי די קלאַסן פון רוסיש און העברייאיש, באַנוצן מיר זיך אויך מיט טינט און פעדער.

סיי ביים שיעור און סיי אין קלאַס, קלינגט דער גלאָק יעדע שעה. מיר האָבן דעמאָלט אַ „פּערעמענע" (איבעררייס) פון אַ צען מינוט. נאָכן צווייטן קלונג זיצן מיר ווידער אויף אונדזערע פּלעצער.

דעם ערשטן טאָג ביים שיעור פון דער גמרא בין איך געזעסן אַ פּאָר־חידושטער. אַלץ איז מיר דאָרט געווען פרעמד: אי דאָס פילפּלען זיך פון דעם ראש־ישיבה, ר' אליהו פּנחס, אי די געשרייען פון די ישיבה־קינדער.

מיינע שטעטלשע רביים האָבן מיט מיר געלערנט גמרא פּראָסט־פּשוט: דערקלערט יעדע שורה און יעדן זאַץ לויטן פּירוש פון רש"י, און לויט די איינוועגדונגען און צוגאָבן פון תוספות. ר' אליהו פּנחס אָבער האָט זיך נאָר געפּילפּולט. דערביי זיינען זיינע אויסריידענישן, חידושים, חילוקים, און פּשטלעך געווען אַזוי דין, אַז כ'האָב זיי ניט געקאָנט באַמערקן. דער מנהג פון די ישיבה־קינדער אַרויסצוכאַפּן פון ראש־ישיבהס מויל די לעצטע עטלעכע ווערטער פון דעם אויספיר, וואָס ער דאַרף מאַכן, און אים אויסשרייען אַלע צוזאַמען, האָט מיך צוערשט צעטומלט. שפּעטער, ווען מיין אויער האָט זיך צוגעוואוינט צו דעם מישמאַש פון די קולות, האָבן מיך שאָקירט די משונהדיקע ווערטער פון די אָפּנאַרער, וועלכע שרייען־מיט כדי דער רבי זאָל מיינען, אַז זיי פאַרשטייען וואָס ער וויל זאָגן.

אַזוי ווי כ'בין געזעסן שטיל, האָט ר' אליהו פּנחס סוף־כל־סוף באַמערקט מיין שווייגן און עס מיר אויסגערעדט. ווען כ'האָב אים דערקלערט די סיבה פון מיין באַנעמונג, האָט ער דערפון געמאַכט אַ וויץ:

— „עילוי היה שם" — אַן עילוי איז ער געווען נאָר דאָרט, אינעם שטעטל. „לא היה נגאל" — הלוואי וואָלט ער אַהער ניט געקומען...

מער האָט ער עס קיינמאָל ניט דערמאָנט. איך בין אויך ווייטער ge־

זעסן שטיל ביי זיין שיעור. כ׳האָב ניט מיטגעשריען, אפילו וועז ס׳איז מיר געווען גאַנץ קלאָר, וואָס ער וויל אַרויסברענגען. צוליב די וועכנטלעכע עקזאַמענס זיינען אויך אַנדערע קינדער געווארן אַנטשוויגן. זיי האָבן געוואוסט, אַז דער רבי מאַכט דערביי אַ סימן לעבן יעדן נאַמען: „א״ — גוט, „ב״ — מיטלמעסיק, „ג״ — שלעכט.

אין צייט פון די פערעמענעס דערווייס איך זיך, אַז ר׳ אליהו פנחס האָט אַמאָל געלערנט אין וואָלאָזשין. זיינע רביים דאָרט זיינען געווען, ר׳ הירש־לייב — נפתלי צבי יהודה בער, דער פאָטער פון דעם שפּעטערדיקן מזרחי־פירער ר׳ מאיר בערלין, און ר׳ יאָשע־בער סלוצקער—יוסף־בער סאָלאָוויטשיק *). פונעם צווייטן האָט ר׳ אליהו פנחס איבערגענומען דאָס פילפלען זיך. נאָכדעם האָט ער געלערנט פאַר־זיך אין קאָוונע און זיך געחברט מיט די מוסרניקעס פון קאָוונער פּאַרשטאָט סלאָבאָדקע. ער ווערט אויך אַ מקורב פון דעם געוועזענעם פּעטערבורגער רב ר׳ יצחק בלאָזער, אייניער פון די מוסרניקשע גדולים. ר׳ אליהו פנחס פאַרנעמט זיך דעריבער אַחוץ מיט פילפול אין דער ישיבה, אויך מיט מוסר און קבלה ביי זיך אין שטוב.

צוויי אַזייגער, נאָך דער פערטער שעה גמרא, קלינגט דער גלאָק צו לאָזן וויסן, אַז די שיעורים זיינען פאַרענדיקט. ר׳ אליהו פנחס, ר׳ יהושע כלב און ר׳ עליע־איטשע חריף, לאָזן פאַנאַנדער זייערע תלמידים. מיר קריגן צוויי שעה צייט אויף גיין עסן מיטאָג און אויף זיך צוגרייטן פאַר די אוראָקן (לעקציעס) פון די לערער אין די קלאַסן.

ווי אַ תלמיד פון ערשטן שיעור לערן איך אין ערשטן קלאַס. מיר זיצן אויף די זעלביקע פלעצער ווי ביים לערנען גמרא, נאָר אָן היטלען. מיר זיינען אויך מחויב צום אַלעם ערשטן זיך אויפשטעלן און זאָגן אַ „מאָליטווע״ (תפילה) פאַרן צאַר אַלעקסאַנדער דעם דריטן און זיין הויז־געזינד. דער לערער פאַרלאַנגט, אַז מיר זאָלן גוט אייניחזרן די מאָליטווע, זי צו קאָנען זאָגן אויף אויסווייניק. דערווייל אָבער האָט מען אונדז אויסגעטיילט וויסע בלעטלעך, אויף וועלכע די מאָליטווע איז געדרוקט מיט גרויסע בוכסטאָבן **).

דער לערער פונעם ערשטן קלאַס, ה׳ כאסקין, לערנט לייענען, ריידן

---

*) דער פאָטער פון ר׳ חיים בריסקער (זיינס אָן איניקל, הרב דר. יוסף־בער סאָלאָוויטשיק, איז פראָפעסאָר פון תלמוד אין ניו־יאָרקער ישיבה־קאָלעדזש).

**) מיין עקזעמפלאָר האָב איך אַוועקגעגעבן, אין מיטן פון די צוואַנציקער יאָרן, צוזאַמען מיט אַ גאַנצן וואָגן פאַרשיידענע ביכער, צום יידישן אָפּטייל פון דער ניו־יאָרקער שטאָט־ביבליאָטעק.

און שרייבן רוסיש, אַביסל גראַמאַטישע כללים און רעכענען. ער גיט אויך אַרויס אַריפמעטישע זאַדאַטשעס (אויפגאַבעס). אין צווייטן און דריטן קלאַס זיינען פאַראַן באַזונדערע לערער פאַר גראַמאַטיק און אַריפמעטיק.

אונדזער לערער כאסקין, אַ שלאַנקער עלעגאַנטער יונגערמאַן, מיט אַ שוואַרצן קאָפּ האָר און שוואַרצע וואָנצעס, האָט ניט איבעריק ליב אונדזערע ישיבה־קינדער. מיר האָבן אים אויך ניט שטאַרק געערן. וועז מיר ריידן פון ר׳ אליהו פנחסן און דערמאָנען כאסקינען, זאָגן מיר „להבדיל״. מיטן ראש־ישיבה פילן מיר זיך היימיש. ער רעדט צו אונדז און מיר צו אים אין מאַמע־לשון, ווי מיר פלעגן ריידן אין דער היים. כאַסקין, אָבער, באַ־שטראָפט אונדז פאַר אויסריידן אַ יידיש וואָרט אין קלאַס.

ווי אַ דאַרפיש יינגל, לייד איך פון כאַסקינען מער ווי אַלע אַנדערע ישיבה־קינדער. דאָס איז צוליב דעם, וואָס ביי אונדז אין דאָרף, ווי פריער אין די דערפלעך אַקמינע און קאַצישאָק, פלעג איך מיט די פויערשע קינ־דער ריידן פּוילישׁ. עס פאַסירט דעריבער, אַז איך מיש אַריין פּוילישע ווערטער. ה׳ כאַסקין ווערט דערפון מלא־רציחה. פאַר מיין יעדן פּוילישן וואָרט גיט ער מיר אַ שטאַרקן קלאַפּ מיט דער ליניקע אויף מיין דלאָניע און אַמאָל אויך אויף מיין פּלייצע. עלטערע יינגלעך זאָגן מיר, אַז כאַסקין איז אַ ייד, און רעכנט זיך פאַר אַ גוטן לערער; אַז זיין שטרענגקייט איז אין די אינטערעסן פון דער ישיבה, נאַטשאַלסטוועז זאָל זי ניט צומאַכן, וויל ישיבות וואו מ׳לערנט ניט קיין רוסיש זיינען פאַרבאָטן. פאַר זיין שלאָגן זיך, און נאָך מיט רציחה דערצו, האָב איך אים פונדעסטוועגן ניט מוחל געווען.

ווען ה׳ כאַסקין קומט ניט אַמאָל, פאַרנעמט זיין פּלאַץ ה׳ מייזעל, דער לערער פון גראַמאַטיק אינעם צווייטן קלאַס. מיר האָבן האָלט אָט דעם גוטמוטיקן ניט־הויכן נאָר באַלייבטן לערער מיט זיין קורץ בלאָנד בערדל. ער מאַכט ניט קיין וועזן, ווען עמיץ רעדט אויס אַ יידיש וואָרט, און באַ־שטראָפט קיינמאָל ניט קיינעם פון אונדז. מיר צאָלן אים אָפּ מיט פריינט־שאַפט, מיר לערנען און באַנעמען זיך אַזוי גוט ווי מעגלעך.

מער פון אַלע לערער איז ביי אונדז חשוב ה׳ קאָפּלאָן, דער לערער פון מאַטעמאַטיק אין צווייטן און דריטן קלאַס. ער זעט אויס עלטער פון די אַנדערע. ער איז הויך און דאַר, מיט לאַנגע שוואַרצע וואָנצעס. די ישיבה־קינדער זאָגן, אַז ווען קאָפּלאָן בייזערט זיך, איז דאָס ניט פון שלעכטסקייט, נאָר פון הונגער... ער עסט קיינמאָל ניט צו זאָט. ווען ער קומט אַמאָל אינדז לערנען רעכענען, איז עס ביי אונדז אַ וויכטיקע געשעעניש. מיר האָבן גרויס דרך־ארץ פאַר זיין מאַטעמאַטישן וויסן און פאַר זיין פיינער הסברה, צו מאַכן פאַר אונדז לייכט די שוועריסטע זאַדאַטשעס און פראָב־לעמען אין רעכענען. דערצו האָבן מיר צו אים אַ סך צוטרוי און מיר האָבן אויפמערקזאָם צו אַלץ וואָס ער דערציילט אונדז.

העברייאיש און תנ"ך, וואָס ווערן געלערנט אין רוסיש, זיינען ניט קיין מוז פאַרן ערשטן קלאַס. ווען ס'רעגנט אין דרויסן, גייען מיר אַריין אין צווייטן קלאַס, וואו אין דער דריטער שעה (פון 6 ביז 7) לערנט דאָרט ה' מעטשיק העברייאיש, אָדער אין דריטן קלאַס, וואו דער ראַבינער כהן לערנט תנ"ך. ה' מעטשיקן רעספעקטירן מיר און אַמאָל הערן מיר זיך אויך צו אויפמערקזאם צו זיין לימוד. דער ראַבינער כהן איז אונדז ניט געפעלן. דערצו זעט אונדז אויך אויס קאָמיש דאָס לערנען תנ"ך אויף רוסיש מיט יידיש־רייַדנדיקע יינגלעך.

פאַרן גרעסטן למדן אין דער ישיבה האַלטן די ישיבה־קינדער ר' עליע־איטשען דעם חריף, אַ הויכער ייד מיט אַ שוואַרץ־גרויער באָרד, דער ראש־ישיבה פון דריטן שיעור. די קינדער זאָגן, אַז ווען ר' עליע־איטשע זאָל זיך אָפגעווואויענען פון טרינקען, קאָן ער זיך פאַרמעסטן אין לומדות מיט די ראשי־ישיבות פון וואָלאָזשין.

מיט באַזונדער דרך־ארץ רייַדן די קינדער פון ערשטן שיעור ווען ר' יהושע כלב יאשונסקי, פונעם צווייטן שיעור. מ'האַלט אים פאַר אַ לאַנד־חכם. ס'קומען צו אים זיך האַלטן עצות אָנגעזעענע ווילנער באַלע־באַתים און מנהיגים. די קצבים קלייבן אים אויס תמיד פאַר זייער בורר (בוירער) און ריכטער אין אַלע זייערע סכסוכים צווישן זיך, אָדער מיט אַנדערע מענטשן.

צום ווייניקסטן באַקאַנט אין שטאָט איז ר' אליהו פנחס. די תלמידים פון צווייטן און דריטן שיעור זיינען מבטל זיין לומדות און לאָכן אויס זיין קבלה און מוסר. נאָר ביי אונדז, די קינדער פון זיין שיעור, איז ר' אליהו פנחס אָנגעזען. מיר שאַצן אפּ זיין דורכריידן זיך מיט אונדז פון האַרץ צו האַרץ, ביים אָנהויב אָדער סוף פון שיעור. אַ טייל פון אונדז זיינען אויך אייגנגייער ביי אים אין שטוב. אַ צאָל ישיבה־קינדער קומען צו אים אַהיים יעדן פרייטיק־צו־נאַכט צו קבלת שבת, און יעדן שבת פאַרנאַכט — צו שלוש־סעודות.

פון מיין ערשטן פרייטיק־צו־נאַכט ביי אים אין שטוב (ז' חשון — 1־טן נאָוועמבער 1889) בין איך אָוועק אומצופרידן, ניט געקוקט אויף דער פריינטלעכער אויפנעמונג. די רביצין, אַ הויכע פרוי מיט אַ טונקעלן פנים, האָט אונדז געענטפערט פריינטלעך אויף אונדזער „גוט שבת!", אָנגעווויזן וואו אָוועקצולייגן אונדזערע וואַטאָווע קאַפאָטעס און מאַנטלען, און וואו זיך צו זעצן. באַלד איז אַרויס ר' אליהו פנחס פון זיין קאָמער און ס'האָט זיך אָנגעהויבן דער קבלת־שבת.

אַ ישיבה־יינגל מיט אַ פיינעם קולכל האָט אויסגעזונגען „לכו נרננה", די „לכה־דודים" און דעם „מזמור שיר ליום השבת". נאָכדעם האָט ר' אליהו פנחס געזאָגט תורה וועגן דער סדרה פון וואָך פרשה „לך־לך", לויט „קבלה" און „רמז" (סימבאָליזם) — און מיר האָבן אָפּגעדאָוונט מעריב

און אים פאַרלאָזן.

מיר איז ר׳ אליהו פנחסעס תורה ניט געפעלן. וועז אַ ישיבה־ייִנגל פאַרטייטשט מיר אַזוי פסוקים פון חומש, וואָלט איך עס באַטראַכט פאַר אַ חוזק. אין חומש ווערט דאָרט דערציילט, ווי אַזוי אברהם אבינו וואַנדערט איין אין כנען, וואָס ווערט שפּעטער דאָס יידישע לאַנד — ארץ ישראל. דער אויבערשטער הייסט אברהמען פאַרלאָזן זיין געבורטסלאַנד — אור כשדים — און אַוועקגיין צום לאַנד כנען. דאָרט פאַרזיכערט ער אים, אַז דאָס לאַנד וועט געהערן צו זיינע קינדער. ר׳ אליהו פנחס אָבער האָט עס אויסגעטייטשט אומגעפער אַזוי: אברהם מיינט די נשמה, זיין געבורטס־לאַנד — דער גן־עדן און כנען דעם מענטשנס גוף. ס׳מיינט, אַז די נשמה ווערט אַרויסגעשיקט פון גן־עדן און געצוואונגען אַריינצוגיין אין אַ גוף, וואו נאָך אַ סך נסיונות (פרופונגען) און אָפּקומענישן לייטערט זי זיך אויס און קאָן זיך צוריקקערן ריין און אומבאַפלעקט אין גן־עדן.

דער פּראָסטער פשט: דאָס לעבן פון אברהם אבינו און דאָס גענבן דעם לאַנד כנען — ארץ ישראל — אַ ירושה פאַר זיינע קינדער, דאָס פאַלק ישראל, איז פאַר מיר געווען אָן אַ שיעור וויכטיקער, ווי די רמזים און אויסטייטשונגען וועגן דער נשמה.

ביים פאַרלאָזן אים האָט ר׳ אליהו פנחס אונדז אינגעלאַדן צו קומען צו אים מאָרגן צו שלוש־סעודות.

ביים שלוש־סעדות האָט ר׳ אליהו פנחס זיך פאַרנומען מער מיט מוסר ווי מיט קבלה און רמזים. דערצו האָט מען ביים טיש געזונגען מיט שיינע ניגונים שטיקלעך תהילים, פּרק און מוסר. ער האָט געזאָגט אַ פּאָר פּיל־פּולים, אין וועלכע ער האָט „צוגוויפגעבראַכט אַ וואַנט מיט אַ וואַנט". כ׳האָב זיי ניט געגומען ערנסט, אָבער שטאַרק באַוואונדערט זייער קונציקייט.

צוליב די אינטערעסאַנטע זינגעדיקע שבת־צונאַכטסן ביי ר׳ אליהו פנחסן, בין איך פון צייט צו צייט אויך ווידער געקומען צו זיינע פרייטיק־צונאַכטסן.

קאַפּיטל זיבן און דרייסיק

איך באַקוק דעם ווילנער שול־הויף

וועז איך קום פרי צום שיעור אַדער צום קלאַס שטעל איך זיך אַוועק ביי אַ פענצטער. די פענצטער קומען אַלע אַרויס צום שול־הויף, אויף וועלכן כ׳האָב הנאה צו קוקן. כ׳בין צופריידן, וואָס איך געפּין זיך אין מיטלפונקט פון „ירושלים דליטא" און קאָן אַלץ זען מיט מיינע אייגענע אויגן.

צום אַלעם ערשטן טו איך אַ קוק אויף דעם ווילנער „גאונס קלויז", אַדער „דעם חסידס מנין."

צוזאַמען מיט אַנדערע קינדער האַלט איך, אַז דער נאָמען „חסידס

מנין" שטאַמט דערפון, וואָס די קלויז איז אויפגעבויט געוואָרן, נאָכן גאונס טויט, אויף דעם אָרט, וואו ס'איז געשטאַנען דאָס קליין שטיבל, וואו ער האָט געלערנט, אַליין און מיט זיינע תלמידים, און אויך געדאַוונט מיט אַ מנין.

לינקס פון גאונס קלויז מיטן שיינעם גאַניקל, באַדעקט מיט אַ שפיציק דעכל, שטייט אַ קליין נידעריק הויז פון גרויס באַדייטונג. — דאָס בית־דין־שטיבל. דאָרט זיצן דיינים (דאַיאַנים), צו וועלכע מ'קומט מיט דין־תורות (משפטים לויטן יידישן דין). ווייטער לינקס איז די אָפענע זייט שול־הויף, וואָס איז, ווי שוין פריער דערמאָנט, פאַרנומען פון הענדלער־קעס מיט עסנוואַרג. הינטער זיי זעען זיך הייזער פון דער מערב־זייט יידי־שער גאַס.

רעכטס פון גאונס קלויז זעט זיך די קברנישע קלויז פון דער חברה קדישא. אַרום אירע ברייטע טרעפ, דורך וועלכע מ'גייט צו איר אַרויף, איבער אַ קעלער־שטוב, שטייען און זיצן בעטלער און קאַליקעס, וועלכע באַקומען נדבות פון גרויסן עולם, וואָס גייט דאָרט כסדר אַריין און אַרויס. די קברנישע קלויז האָט אויך אַ פאַליש, וואו קליינע מנינים דאַוונען דאָרט איינער נאָכן אַנדערן אָן אויפהער.

אַנטקעגן דער קברנישער קלויז, צו מערב־זייט, זעען זיך די געוועלבטע, מיט דעכער באַדעקטע, דורכגאַנגען, וואָס פירן פון גרויסן מזרחדיקן שול־הויף דורכן דורכהויף, צום קלענערן, מערבדיקן.

אויף דעם פלאַץ צווישן דער גרויסער שול, דער קברנישער קלויז, דעם דורכהויף, און די צוויי רייען הייזער, קאָנען זיך אויסשטעלן עטלעכע צענדליק טויזנט מענטשן. דאָס האָב איך שפּעטער געזען ביי דער לויה פון ר' שמואל־יאָסל פין*), נאָר וועמען מ'האָט געמאַכט הספדים אויפן

---

*) שמואל־יאָסל פין (1818—1890), אַ למדן, אַ משכיל און אַ נגיד, איז געווען הויך אָנגעזען אין ווילנע. איז געווען אַ גבאי אין דער גרויסער שול, אַ מחבר פון ניצלעכע ווערק, ווי „קריה נאמנה", אַ באַשרייבונג פון ווילנער גדולים; „האוצר", אַ העברייאיש־אַראַמייאיש וועדערבוך; „כנסת ישראל", ביאָגראַפיעס פון יידישע שרייבער און באַרימטע מענטשן; רוסישע גראַמאַטיק אין יידיש, א. אַז. וו. ער איז אויך געווען באַרימט ווי דער רעדאַקטאָר פון דעם ווילנער פראָגרעסיוון העברייאישן וואָכנבלאַט און חודש־זשורנאַל אין די 60־ער און זיבעציקער יאָרן, אינספעקטאָר פון דער ראָבינער־שול און אַנדערע לערן־אַנשטאַלטן, דערצו אַ שותף פון דער דרוקערייַ און פאַרלאַג „פין, ראַזענקראַנץ און שריפטזעצער", וואָס האָט אָפּגעדרוקט אַ סך מעשה־ביכלעך פון שמ"ר און אַנדערע דעמאָלט פאָפּו־לערע יידישע שרייבער. שמואל־יוסף פין איז טאַקע געווען דער, וועלכער האָט באַוועגט שמ"רן אַנצוהויבן שרייבן מעשה־ביכלעך אין יידיש פאַר זיין פאַרלאַג.

שול־הויף. דאָס איז געווען, ווי שוין אַמאָל דערמאָנט, אין אַ קאַלטן ווינטער־טאָג אין מיטן חודש טבת. די פענצטער פון אונדזער שיעור און קלאַס איז אין דער פרי געווען פאַרפראָרן. די שויבן באַדעקט דיק מיט אייזבלו־מען. דורך דער קליינער דערעפענונג, געמאַכט מיט אַ קופערנער מטבעה, און מיט דער הילף פון וואַרעמען אָטעם, האָב איך געזען די דעכער פון „חסידס מנין" און דער קברנישער קלויז באַדעקט מיט שניי און באַצירט ביי די ברעגן מיט פרענדזן פון אייזיקע שפיזן, שפיזלען און נאָדלען. שפּע־טער, בעת דער שול־הויף איז געווארן אָנגעפילט מיט מענטשן, האָט זייער וואַרעמקייט צעשמאָלצן דעם שניי און אייז. עס האָט געקאפעט פון די דעכער, און גערונען פון די פענצטער, וועלכע מיר האָבן געעפנט און איינ־געהערט זיך צו די הספדים.

דער ריזיקער שול־הויף איז תמיד פול מיט מענטשן. אַ טייל גייען דאָוונען אָדער זאָגן תהלים אין פאָליש פון דער גרויסער שול און אין קברנישער קלויז. אַנדערע גייען לערנען אין אַלטער און נייער קלויז, אָדער אין „חסידס מנין". אַ טייל ציט זיך צום בית־דין־שטיבל, צו זיין ביי די דאָרטיקע דין־תורות ווי קלעגער, פאַרטיידיקער, עדות, אָדער פשוטע צוקוקער. עס קומען אויך מענטשן זיך טרעפן מיט באַקאַנטע און פריינט. אַנגעקומענע פון אַנדערע געגנטן, פון פאַרשיידענע שטעט און שטעטלעך גייען „אַנקוקן אויף חידושים" דעם שול־הויף, זיינע קלויזן און אַמאָל אויך די גרויסע שול, וואָס איז אינדערוואָכן געווייגלעך מער פאַרמאַכט ווי אָפן.

תמיד אָפן איז דער פאָליש פון דער גרויסער שול, וואָס איז אַלעמאָל געפאַקט מיט דאָוונער און מיט תהלים־זאָגער. עס דאָוונען דאָרט מענטשן אַ מנין נאָך אַ מנין, פון באַגינען ביז 12 אַזייגער בייגאַכט. נאָכן לעצטן מעריב־דאָוונען, זאָגט מען דאָרט בציבור, אָלע צוזאַמען, אַ האַלבע שעה תהלים און נאָכדעם הויבט מען ווידער אָן „שחרית" (דעם פרימאָרגן־דאָוו־נען). טויזנטער קומען אַהין און אין דער קברנישער קלויז דאָוונען מיט אַ מנין, ווייל זיי האָבן יאָרצייט אָדער זיי זיינען אבלים און דאַרפן זאָגן קדיש. אַ סך יידן כאַפן זיך אַריין דאָוונען, ווען זיי גייען פאַרביי דעם שול־הויף, דערהערן די באַקאַנטע ניגונים און דערזעען אַ געלעגנהייט אָפצו־דאָוונען מנחה אָדער מעריב אייידער זיי קאָנען עס, חלילה, פאַרגעסן. פאַ־ראָן אויך אַוועלכע מענער און פרויען, וואָס קאָנען זיך ניט אָפזאָגן פון דעם תענוג אַריינצוכאַפן נאָך אַ „קדושה", נאָך אַ פאָר „אמנס" און נאָך אַ „יהא שמיה רבא."

דעם גרעסטן טומל אויפן שול־הויף מאַכן, פאַרשטייט זיך, די מחנות ווייבער, וואָס קומען „אָפשרייען" אַ חולה מסוכן דורך ווינען און קלאָגן אין אָן אָפענעם ארון־קודש, אָדער דורך באַשטעלן אַ מנין יידן צו זאָגן תהלים פאַרן חולה. געווינלעך טוען זיי עס אין דער אַלטער אָדער נייער קלויז,

אין דורכהויף, וואו ס׳זיצן מאַסן פרושים און בטלנים, וועלכע זיצן פון תהלים ניט בלויז רוחניותדיקע השפעה, נאָר אויך גשמיותדיקע הכנסה און חיונה.

דער פאַליש פון שול, וואָס איז, פאַרשטייט זיך, אַזוי גרויס, ווי די צימערן פון אַלע אונדזערע שיעורים און קלאַסן צוזאַמען, האָט אַרט פאַר הונדערטער מתפללים און תהלים־זאָגער. פאַראַן דאַרט אויך אַן ארון־קודש מיט ספרי־תורות; אַ שולחן, אויף וועלכן צו לייענען די תורה און אַן עמוד פאַר די בעלי־תפילות. פאַראַן דאַרט אויך אַ שמש, וועלכער לייט אויס תהילימס און סידורים, ווי אויך תפילין און טליתים צו די, וואָס פאַר־לאַנגען עס.

אַנטקעגן פאַליש, ביי זיינע הויכע, גרויסע אויסגעפלאַכטענע אייזערנע טויערן, שטייען אַדער זיצן אויף בענקלעך, שטולן, טאַבורעטקעס מוכרי־ספרים ביי טישלעך, אויף וועלכע עס ליגן צום פאַרקויפן, אַחוץ אַזאַ רומל, ווי סידורים, תהילימס, תחינות, בענטשערלעך, תפילת־הדרכם א. ד. גל., אויך ציצית, מזוזות, אויסגעפלאַכטענע הבדלות, כתובות, שיר־המעלות, „וואַלף־ציינדלעך", אלף־ביתן, חומשים, תפילין, ווי אויך מוסר־ספרים און פרומע מעשיות, און אַמאָל אויך היינטוועלטיקע מעשה־ביכלעך. אייי־נער אַזאַ מוכר־ספרימניק האָט אפילו געהאַלטן אַ טישל אינווייניק אין פאַליש פון קברנישער קלויז.

לינקס פון פאַליש ביים אָפענעם אַרויסגאַנג צו דער יידישער גאַס איז, ווי שוין פריער דערמאָנט, דער פלאַץ פון די פאַרקויפערינס, הענדלערקעס, אַדער מאַרק־וויבער, מיט זייערע קאַשיקעס געבעקס און פרוכט; טעפּ מיט קאַשע, אַרבעס, בעבלעך און רייז, רעטשיניק א. ד. גל.

רעכטס פון פאַליש איז דער פריער דערמאָנטער דורכהויף, אויף וועלכן מ׳קלעפּט אויך אַן אַלערליי קהלשע מודעות און „קול־קוראס" (אויפרופן), און וואו עס געפינען זיך די פריער דערמאָנטע „אַלטע קלויז" און „נייע קלויז."

דער מערבדיקער טייל שול־הויף זעט מיר אויס צו זיין אַ שטילער רואיקער פלאַץ. כ׳בין דאַרט פאַרבייגעגאַנגען די גרויסע קלויז פון דער חברה „פ״צ" *); דאָס קלייזל פון די מאלער; דאָס שטיבל פון די לעכצווי־צער חסידים, דעם מרחץ — די יידישע באָד מיט די מקווהס; די ציכטיק־געהאַלטענע קהלשע אָפּטרעטס — אין אַ גרויסן ליכטיקן און לופטיקן מויער, וואו ס׳גיעפינען זיך אַ צאָל באַדינער, ווי אויך אַ רייע אַנדערע אַנשטאַלטן

---

*) „פועלי צדק" — פרומע באַלמעלאָכעס, וואָס האָבן זייערע אייגענע וואַרשטאַטן, וואו זיי אַרבעטן אַליין מיט זייערע הויזגעזינדן, אַדער מיט אַרבעטער און לערן־יינגלעך.

און קהלשע בנינים, צווישן זיי אויך די „צדקה־גדולה", וואָס האָט צו זאָגן איבער דער גרויסער שול און איבער אַלץ, וואָס געהערט צום קהל.

איך האָב אָפגערעדט מיט מאָנישקע ניסנס פון מושניק און מיט עט־לעכע אַנדערע ישיבה־קינדער, צו באַקוקן צוזאַמען די גרויסע שול, וויי אויך די קלויזן און קליזלעך אין ביידע שול־הויפן. דערווייל אָבער קוק איך אויף זיי פון דרויסן, אַדער דורך די פענצטער פון דער קאָזיאָנער ישיבה.

מיט פיר וואָכן שפעטער, קום איך ווידער צו קבלת שבת ביי מיין ראש־ישיבה ר׳ אליהו פנחס אין שטוב. ווידער האָב איך הנאה נאָר פון די קינדערשע געזאָנגען „לכו נרננה" און „לכה דודי", אָבער ניט פון רבינס דרשה (אגב, די עלטערע יינגלעך זאָגן, אַז ער נעמט דאָס פון אלשיכס פירוש אויף חומש). ער האָט אָנגעהויבן מיט דעם ערשטן פסוק פון דער סדרה פון וואָך „פרשה ויצא", וואָס דערציילט, אַז יעקב איז אַוועק פון באר־שבע און איז געגאַנגען קיין חרן — צו זיין פעטער לבן, אויף דער אַנדער זייט ירדן. ר׳ אליהו פנחס האָט דערקלערט, אַז „יעקב" מיינט די „נשמה", און דאָס איז דער סוד פון דעם מאמר אין דער גמרא, אַז יעקב אבינוס פנים איז אויסגעקריצט אויפן „כסא־הכבוד" (דעם אויבערשטנס טראָן־שטול). „באר־שבע", ווידער, מיינט, דער זיבעטער הימל, וואו ס׳גע־פינט זיך דער „אוצר פון די נשמות". נאָכדעם האָט ר׳ אליהו פנחס פאָר־טייטשט דעם פסוק, אומגעפער אַזוי:

— די נשמה האָט פאַרלאָזן דעם זיבטן הימל. זי איז אַרונטערגעשיקט געוואָרן אויף דער ערד, אין דער „שפלער וועלט" פון „חרון־אף" — בייז־קייט און קריג.

מיר זיינען אָבער ליבער די מעשיות וועגן יעקב אבינו, אָט אַזוי וווי זיי וועלן דערציילט אין חומש.

מער הנאה פון ר׳ אליהו פנחסעס פילפול האָב איך געהאַט ביי אַ שלוש־סעודות אַ פאָר וואָכן שפעטער. ער האָט דעמאָלט אויסגעפילפולט פון דעם ערשטן פסוק פון דער סדרה „וישב" — יעקב אבינו באַזעצט זיך אין זיין עלטערנס היים אין לאַנד כנען, — אַז דערפון איז געדרונגען, אַז מ׳דאַרף ניט אָנצינדן קיין חנוכה־ליכטל אויף אַ פלאַץ העכער פון צוואַנציק איילן...

א טייל זיינען געוואָרן אַזוי שטאַרק פאַרכאַפט פון אָט דעם קונציקן פילפול, אַז זיי האָבן געבעטן נאָך. ר׳ אליהו פנחס האָלט דעמאָלט אַ צווייטן פילפול פאָר אונדז. ער שטעלט זיך אָפּ אויף דער מעשה אין דער גמרא וועגן אַ סעודה פון תלמידי חכמים. ס׳וועט דאָרט דערציילט, אַז ר׳ נחמן האָט געבעטן ר׳ יצחקן זאָגן דערביי תורה. האָט יענער געענטפערט: ר׳ יוחנן האָט אָנגעזאָגט ניט צו ריידן ביים עסן, ווען די שפייז קאָן אַריין אין לינקן קעל און שטעלן דעם רעדנער אין סכנה. ווען ר׳ יצחק האָט אָפּ־

געגעסן, האָט ער באַמערקט: אַזוי האָט געזאָגט ר׳ יוחנן: יעקב אבינו איז ניט געשטאָרבן.

פון אָט דעם שטיקל גמרא האָט אונדזער רבי אויסגעפלאָכטן קונציק זיין צווייטן פילפול. ס׳איז אויסגעקומען, אַז דאָס ניט ריידן ביים עסן און יעקב אבינוס ניט שטאָרבן דרינגען ביידע אַרויס איינע פון די אַנדערע.

ווי אַלעמאָל האָט דער שלוש־סעודות און דאָס מלוה מלכה (אַרויסבאַגלייטן די מלכה שבת) זיך פאַרענדיקט מיט געזאַנג. אַחוץ די שטענדיקע מוסר־ניגונים: ״ד׳ רועי לא אחסר״, ״עקביה בן מהללאל״ א. ד. גל. האָט מען דאָס מאָל געזונגען אויך פריילעכע חנוכה־מעלאָדיעס. מיר האָבן אויך געהאַט פון וואָס פריילעך צו זיין. אונדז איז שוין געווען באַקאַנט, אַז קומענדיקע וואָך וועלן מיר הערן דעם ווילנער שטאָט־חזן קאַהאַן, צוזאַמען מיט זיינע משוררים, בענטשן חנוכה־ליכט און אָפגעבן קאָנצערט אין דער גרויסער שול.

קאַפּיטל אַכט און דרייסיק

אין ווילנער גרויסער שול

די ווילנער גרויסע שול זעט מיר אויס צו זיין גרעסער אינווייניק, ווי קוקנדיק אויף איר פון דרויסן. דאָס האָב איך באַמערקט שבת־מברכין, וועז מ׳האָט געבענטשט ראש־חודש כסלו. דער ווילנער שטאָט־חזן, קאַהאַן, האָט יענעם שבת געדאַוונט אין שול מיט זיין כאָר. פון אַלע זייטן שול האָבן געשטראָמט מענטשן צו דער שול. ס׳האָט זיך מיר אויסגעדוכט, אַז זי וועט ניט קאָנען אַלעמען אַריינענעמען. וועז איך בין אָבער צוגעקומען צו די טרעפ, דורך וועלכע מען גייט אַריין פון פּאַליש אין שול, האָב איך איינגעזען, אַז ס׳איז נאָך דאָ אין איר אָרט פאַר נאָך אַ סך מענטשן.

נאָכמער ווי איר גרויסקייט, אימפּאָנירט מיך איר שיינקייט אינווייניק. כ׳וואָר ניט מיד צו קוקן אויף איר געוועלבטן העל־בלויען סופיט, מיט זיינע זילבערנע שטערן, וואָס זעט אויס ווי דער אויסגעשטערנטער הימל סוף חודש אלול, וועז מ׳גייט צו סליחות. איך באַוואונדער די פיר קאַלאָסאַלע קיילעכדיקע זיילן אין איר מיטן, מיט זייערע פיינע קאַרניזן — (געזימסן) פון אויבן. מיר דוכט, זיי האַלטן אויף זיך דעם גאַנצן סופיט פון דער גרויסער שול. אַרום יעדן איינעם שטייען זעכצן ברייטע ״שטעט״ (זיץ־פלעצער), צו פיר פון איין זייט. לויט מאַנישקעס חשבון, קאָנען אַרום יעדן זייל זיך אויסשטעלן פיר מניינים דערוואַקסענע מענטשן. מיר באַוואונדערן אויך די דיקקייט פון די וועגט פון שול, וואָס האָבן ניט צו זיך קיין גלייכן אין קיין ווילנער בנין. עלטערע יינגלעך זאָגן, אַז די ווילנער גרויסע שול איז טאַקע

געבויט געוואָרן צו זיין אויך אַ „קרעפאַסט" — אַ פעסטונג, זיך צו באַשיצן קעגן שונאים.

אַנטציקט בין איך פון דער בימה און באַלעמער, מיטן פּראַכטפולן בלויען קופּאָל, אינמיטן פון די פיר ריזיקע זיילן. די בימה זעט אויס אין מיינע אויגן ווי אַ באַזונדער בנין, געמאַכט דעליקאַט און צירלעך, אין דער פאָרם פון אַ בית־המקדשל, און אַוועקגעשטעלט אונטערן שוץ פון ריזן. דאָך איז די בימה גרויס גענוג, עס זאָלן זיך קאָנען אויסזעצן אויף איר צענדליקער מענטשן.

דער פּאָל פון שול איז אַ שטייגערנער. די וועגט זיינען געטינקעוועט. כ׳קאָן ניט זען צי זיי זיינען געמאַכט פון שטיין אָדער פון געברענטע ציגל. דער קאָליר פון זייער טינק איז פון מירמלשטיין, אָדער עלפאַנטביין. מען דערציילט דאָ טאַקע, אַז דער טינק פון דער ווילנער גרויסער שול איז געמאַכט געוואָרן ניט מיט וואַסער, נאָר מיט ווייסלעך פון אייער...

מיט באַזונדער אינטערעס הערן מיר אויס די מעשיות וועגן די משפּטים צווישן די ווילנער יידן און די טראָקער קאַראַימער: וועט ס׳האָט אויסגעבויט די ווילנער גרויסע שול און צו וועמען זי געהערט. מיר האָבן שטאַרק הנאה פון דער מעשה מיט דעם ווילנער יידישן גיבור, וועלכער העלפט מיט זיין גבורה די יידן געווינען דעם משפּט.

די קאַראַימער האָבן פאַרזיכערט, אַז פון דער ווילנער גרויסער שול ציט זיך אַ הייל צו זייער ישוב אין טראָקי, אָדער „טראָק" *), ווי מיר רופן עס אָן. די ריכטער, דערציילט מען, האָבן דאָס אָנגענומען פאַר אַ גענוגענדיקן באַוויז און שוין געהאַלטן ביים אַרויסגעבן דעם פסק־דין, אַז די שול געהערט צו די קאַראַאימער. פלוצלונג האָט זיך באַוויזן דער ווילנער יידישער גיבור מיט די צוויי שווערע אייזערנע טירן פון שול אין זיינע הענט. ער האָט געזאָגט צו די קאַראַאימער:

— איר טענהט דאָך, אַז די ווילנער גרויסע שול געהערט צו אייך, טאָ זייט מוחל, נעמט צו פון מיר אירע טירן און שטעלט זיי אַוועק צוריק אויף זייער אָרט...

פּחד באַפאַלט דעמאָלט די קאַראַאימער. זיי אָנטלויפן מיט בושה און חרפה צוריק קיין טראָק. אַ גרופּע רייכע קאַראַאימער בויען זיך אויס שפּעטער אַ קליין שולכל אין ווילנע. זיי דערמאָנען שוין אָבער ניט מער זייערע פּרעטענזיעס אויף דער ווילנער גרויסער שול.

די מעשה וועגן דער הייל אין ווילנער גרויסער שול האָט מיך און אַ

---

*) ווי ס׳זאָגט זיך אין דעם וועגט: „כ׳הער דיך ווי אין „טראָק", וואו עס וואוינען קאַראַאימער און דער יידישער קהל האָט דאָרט קיין שום דעה ניט.

פֿאַר פון מיינע חברים געבראַכט איינמאָל אין אַ סכנה. מיר זיינען געווען זיכער, אַז דער סקליעפּ לעבן „אליהו־הנביאים שטול" אין צפון־מערב ווינקל פון שול איז דער אַריינגאַנג צו דער הייל, וואָס פירט קיין טראָק. מיר האָבן דעריבער אָפּגעמאַכט אַרונטערצוגיין זען, ווי אַזוי די הייל זעט אויס, און, פֿאַראיינס טאַקע פֿרואַווען גיין דורך איר קיין טראָק...

כדי דורכצופֿירן אונדזער פּלאַן האָבן מיר ביים סוף פון אַ דאַווענען זיך באַהאַלטן אין אַ ווינקל פון שול ביז דער שמש האָט זי פֿאַרשלאָסן. מיר גייען נאָכדעם אַרויס פון אונדזער באַהעלטעניש און נעמען זיך גרייטן צו עפֿענען דעם אַריינגאַנג צו דער הייל.

צו אונדזער שלימזל, אָדער, צום גליק, ווי דער שמש זאָגט, איז דער שמש גראָד דעמאָלט אַריין אין דער וויבערשער שול, וואָס איז צוגעבויט צו דער צפון־זייט. דורך די שמאָלע פענסטונג־שפֿאַרונעס אין יענער וואַנט האָט ער דערהערט אונדזערע טריט. ער לויפט תיכף אַרונטער צום פּאָליש און שליסט אויף די אייזערנע טיר פון שול. ער באַטראַכט דאָס פֿאַר אַ נס, וואָס ער האָט אונדז געכאַפּט איידער מיר האָבן באַוויזן זיך אַרונטערצולאָזן אין סקליעפּ. יעדן פון אונדז דרייט ער אָן רעכט דעם אויער, מיר זאָלן, זאָגט ער, גוט געדענקען, אַז מיר זיינען געווען אין סכנה דערשטיקט צו ווערן אין גרוב, און קיין „מוטער מענטש" זאָל אפילו ניט וויסן, וואו אונדזער געביין איז אַהינגעקומען...

דער שמש, אָדער דער אונטער־שמש, פלעגט אונדז אויך ניט לאָזן אַרומקריכן אויפן בוידעם, וואו מיר האָבן דער עיקר געזוכט: ערשטנס, דאָס קעסטל הייליקע ספֿרים, וואו ס׳איז פֿאַרשריבן דער „קץ" (קעץ) — צווייטנס, דעם „ליימענעם גולם", וואָס האָט אַמאָל געלעבט דורך אַ „שם" אין זיין „מח" און געטאָן נוצלעכע אַרבעט פֿאַר דער שול. שפּעטער אָבער, ווען ער טוט אָן שאָדן, נעמט מען פון אים אַוועק די „קדושה" און עס בלייבט פון אים נאָר אַ שטיק ליים, וואָס מ׳האָט באַהאַלטן אויפן בוידעם...

דער „ליימענער גולם", דערציילט מען, האָט אָנגעטאָן שאָדן צוליב דעם, וואָס ער האָט ניט געהאָט קיין אייגענעם שכל. ס׳האָט פֿאַסירט, אַז מען האָט אים געהייסן אָנגיסן וואַסער אין האַנט־פֿאַס ביים שול, האָט ער ניט אויפגעהערט צו גיסן שעה׳ן נאָכאַנאַנד און האָט פֿאַרפלייצט דעם גאַנצן שול־הויף.

דעם שמש האָבן מיר קיינמאָל ניט געזאָגט, וואָס מיר זוכן אויפן בוידעם. ער וואָלט אונדז סיי־ווי ניט אַרויפגעלאָזט. מיר זיינען פֿאַר אים געווען נאָר „אומרוס" און „ווילדע", וואָס „וואַקסן, וואו מ׳פֿאַרזייט זיי ניט". און „טוען נאָר אָן צרות". ער האָט מיט רעכט, מורא געהאַט, אַז מיר וועלן דורכן בוידעם אַרויפגיין אויף די דריי אַלטע הילצערנע גאַלעריעס, אין מזרח־זייט פון שול, וואָס קומען אַרויס אויף דער יידישער גאַס. ער האָט אונדז

טאַקע אויך געווארנט, אַז מיר קאָנען דאָרט, חלילה, געניזוקט ווערן, און וואָס פאַר אַ גרויסע עבירה דאָס איז צו שטעלן דאָס לעבן אין סכנה. אונדז אָבער האָבן אַהין געמאַניעט די דערציילונגען, אַז אַמאָל פלעגט דאָרט, פרייטיק־צו־נאַכט, פּרשה „בהעלותך", געמאַכט ווערן גרויסע „אילומינאַציעס". אויף אַלע דריי גאַלעריעס זיינען דעמאָלט געווען אָנגעצונדן אַ סך ליכט, וואָס האָבן באַלויכטן ניט נאָר די יידישע גאַס, נאָר אויך די אַרומיקע גאַסן; אַז אויף דער העכסטער גאַלעריע איז געשטאַנען אַ ריזיקער אָדלער פון מעש אָדער קופּער, וואָס האָט שטאַרק געגלאַנצט, ווען די זון האָט גע־שיינט אויף דער שול.

מ׳זאָגט, אַז די שונאים פון יידן האָבן געפּועלט ביי נאַטשאַלסטווע, צו פאַרבאָטן די אילומינאַציעס און אַרונטערנעמען דעם אָדלער, כדי קיינער זאָל ניט מיינען, אַז די יידישע שול איז הויך אָנגעזעהן ביי דער מלוכה.

ווען דער שמש יאָגט אונדז ניט אַרונטער פון בוידעם וואָלטן מיר, ווי מיר האָבן געהאַט אינזינען, זיך ניט באַנוגענט מיטן אַרויפגיין אויף דער העכסטער גאַלעריע. מיר וואָלט אויך געפּראָווט פון דאָרט אַרויפקלעטערן אויפן דאַך, כדי אָנצוטאַפּן מיט די אייגענע הענט די האַרמאַטן־קויל, וואָס איז דאָרט איינגעמויערט. מיר האָבן אָבער געמוזט זיך באַנוגענען מיט די ניט גאָר זיכערע מעשיות וועגן איר.

מיט יראת־הכבוד (ערפורכט) באַטראַכטן מיר ביים אַרונטערגיין פון פאָליש די פּופּצן ברייטע שטיינערנע טרעפּ, קעגן די פּופּצן „שיר המעלות" (טרעפּ־געזאָנגען). מיר ווייסן, אַז צו דער גרויסער שול דאַרף מען אַרונ־טערנידערן, ווי אין אַ טיפן טאָל, כדי תפילה צו טאָן, ווי מ׳זאָגט אין עלפטן שיר המעלות: „ממעמקים קראתיך" (פון די טיפענישן רוף איך דיך).

פון ביידע זייטן טרעפּ שטייען שטאַכעטן, אַריינגעשטעלט פון אויבן אין קיילעכדיקע מעשענע פאַרענטשעס. ביי אונדזער גאַנצן רעספּעקט פאַר דער גרויסער שול קאָנען מיר ניט ביישטיין דעם יצר־הרע, ניט אַרונטער־צוגליטשן זיך פון טיר ביזן פּאָל אויף די גלאַטע בלישטשענדיקע פאַרענ־טשעס. פאַרשטייט זיך, אַז ניט ביים דאַוונען און ניט ווען דער שמש קאָן עס זען...

די ווילנער גרויסע שול איז פול מיט מעשענע הענג־לייכטער. אַחוץ איינעם, הענגען זיי אַלע אַרונטער פון דעם הויכן געוועלבטן סופיט. איינער, דער אויסנאַמדיקער, אויסערגעווינלעך גרויס, שטייט אויף אַ מעכטיקן, געטינקעוועטן און באַמאָלטן פונדאַמענט פון שטיין אָדער ציגל. ער שטייט נאָענט פון דער גרויסער זיבן־רעריקער מנורה אַנטקעגן ארון־קודש, אין דרום־זייט פון עמוד — מיר נעמען אָן, אַז מ׳האָט אים דאָרט אַוועקגעשטעלט, ווייל ער איז צו שווער אויף צו הענגען, מחמת מורא ער זאָל ניט אַרונטער־רייסן אַ טייל פון דעם סופיט און שטעלן אין סכנה די מענטשן אונטן.

פרייטיק־צו־נאַכט ברענען ליכט אין אַלע הענג־לייכטער, אין די קליי־נע, ווי אין די גרויסע. די ליכט ברענגען צו טראָגן פרויען, דאָס רוב האָ־רעפאָשניצעס, פון סאָמע פשוטן פאָלק. זיי צינדן זיי אַליין אָן, און זייערע פנימער שיינען דערביי פון באַגייסטערונג און התלהבות.

דעם גרעסטן דרך־ארץ האָבן מיר, פֿאַרשטייט זיך, פֿאַר דעם ארון־קודש. מ׳גייט צו אים אַרויף און אַראָפּ דורך צוויי באַזונדערע טרעפּ. זיינע קונסטפול־באַצירטע אייזערנע טירן זיינען פֿאַרהאָנגען מיט שיין־אויסגע־האָפּטענע פֿרוכטן. אַ פֿאָר מעכטיקע חיות פון אויבן האַלטן די צוויי לוחות. אין אַ שבת אָדער אַ יום־טוב נעמט מען פון אים אַרויס איינע פון זיינע רייך־פֿאַרפוצטע ספרי־תורות, אָנגעטאָן אין מענטלעך פון סאָמעט און זיידנס, באַהאָנגען מיט טאָוולען און יד׳ן (טאַיטלען) פון זילבער און גאָלד, און מיט קרוינען פון אויבן, אין וועלכע עס זיינען איינגעפאַסט קאָסטבאַרע איידל־שטיינער פון פאַרשיידענע קאָלירן.

צווישן ביידע ציילן טרעפּ צום ארון־קודש שטייט אונטן דער עמוד. וועו דער שטאָט־חזן דאָוונט, שטייען אויף די טרעפּלעך זייגע משוררים. אינדערוואָכן באַווייזן מיר אַמאָל זיך צו שטעלן דאָרטן און באַטראַכטן אַלץ פון נאָענטן. כ׳בלעטער דעמאָלט אויך דעם גרויסן שווערן סידור, וואָס ליגט אויפן עמוד. זיינע בלעטער זענען מיר אויס ווי פאַרמעטן און די אותיות, ווי געשריבן פון אַ סופר. פאַראַן אויך אין אים אַזוינע תפילות, וואָס זיינען ניטאָ אין די געדרוקטע סידורים. דער דאָזיקער זעלטענער סידור געהערט מסתמא צו דער „חברה שומרים לבוקר״ (באַגינען־דאַוונער), אָדער צו דער „חברה תהילים״, וועלכע זיינען דאָרט די שטענדיקע דאַוונער אין די וואָכן־טעג.

קאַפּיטל נייַן אוּן דרייסיק

אין ווילנער גאונס קלויז

אין ווילנער גאונס קלויז, אָדער „חסידס מנין״, ווי ס׳הייסט אויך, איז באַזונדערס ריין און ציכטיק. די געטינקעוועטע וועגט זיינען גלאַזירט און קוקן אויס ווי פאַרצעלייענע.

אַ ספרים־אַלמערל, וואָס שטייט אין דער לינקער זייט קלויז, ביי דער צפון־וואַנט, ווערט באַטראַכט, ווי דעם ווילנער גאונס „שטאָט״ (זיץ־פלאַץ). איבער דעם אַלמערל איז אויף אַ הילצערנעם טאָוול, אויף דער וואַנט, באַ־שריבן דעם גאונס גרויסקייט און וויסן.

אַרום אַ לאַנגן טיש, ביי דער דרום־וואַנט פון קלויז, זיצן תמיד אַ מנין עלטערע יידן און לערנען גמרא. אויף די בענק ביי מזרח־וואַנט, ווי אויך

ביי דער צפון־וואַנט, און אינמיטן קלויז, זיצן אַדער שטייען אינציקע לומדים ביי אָפענע גמרות אַדער פוסקים, וואָס ליגן אויף שטענדערס. דאָרט זיצן אויך, אינציקווייז און אין פֿאַרלעך, ישיבה־קינדער און ישיבה־בחורים, וועו זיי האָבן אַ „משמר" (מישמער), אַ וואַך־נאַכט, זי אָפצוגעבן אינגאַנצן פֿאַר תורה.

ביי מיין משמר דאָנערשטיק ביינאַכט, ווי אויך אין יעדער אַנדער צייט, וועו איך לערן דאָרט, זעץ איך זיך אויף אַ פּלאַץ נאָענט פון דעם גאונס שטאָט. אַמאָל דוכט זיך מיר אָפּ, אַז אָט שטייט ער דאָרט, מיט זיין ליכטיק פּנים און פיינער ווייסער באָרד, אָנגעטאָן אין טלית און תפילין, און ער פֿאַרצייכנט מיט אַ געדזענער פעדער אויף אַ בלעטל פּאַפּיר, זיינע גאונישע „הגהות" (אָנמערקונגען). אַריינקוקן אין אַ ספר דאַרף ער ניט מער. ער קען דאָך אַלע יידישע ספרים, לומדישע און וויסנשאַפֿטלעכע, אויף אויסווייניק. ער קען זיי אַלע איבערזאָגן וועדטערלעך, פון אָנהויב ביזן סוף, און אויך אויף צוריק, — פון סוף ביזן אָנהויב.

וועו מיר האָבן אַ משמר זאָלבענאַנד, ברעכן מיר אונטער אַמאָל אויף אַ וויל דאָס לערנען און דערציילן זיך מעשיות וועגן דעם ווילנער גאונס אומפֿאַרגלייכלעכער לומדות, וויסן און ערלעכקייט. מיר שמועסן אויך וועגן זיין אָפּריכטן גלות, זיין וואַנדערן איבער שטעט און שטעטלעך אין פֿאַר־שיידענע מדינות. ער באַווייזט זיך אויסצוהיטן פון קריגן כבוד: למשל, לומדים גייען אַריין אין התפּעלות פון זיינער אַ באַמערקונג, הערנדיק זיין לערנען. נאָר איידער זיי קוקן זיך אַרום, איז ער שוין ניטאָ. פּראָפעסאָרן פון מאַטעמאַטיק וועלן פֿאַרכאַפּט פון זיינע מאַטעמאַטישע איינפֿאַלן. זיי פֿלאַנען אים צו הערן, אָבער ער פֿאַרשווינדט נאָך איידער זיי דערוויסן זיך אפילו זיין נאָמען. ער מיידט אָבער ניט אויס לייַדן הונגער און בזיונות, און אפילו וועלן געשלאָגן. ער גייט אַריין צו אַ סעודה פֿאַר אָרעמע לייט. ביים אַרויסגאַנג זוכן אונטער די משרתים, צי קיינער פון אָט די לייט האָט עפּעס וואָס ניט צוגעגנבעטן. אַ גנב פון אַ זילבערנעם לעפּל שטעקט עס דעמאָלט אויף גיך אַריין אין גאונס קעשענע. דער ווילנער גאון וויים, וועו דאָס האָט געטאָן. ער וועט דאָך אָבער ניט פֿאַרשעמען אַ מענטשן. ליידט ער בזיונות און יסורים, אָבער זאָגט גאָרניט.

מיר דערציילן זיך אויך מעשיות וועגן זיין קלוגשאַפט:

— חברים פון זיין תלמיד שלמה־זלמן מעלדן דעם גאון, אַז יענער איז קראַנק. זיי האָבן אים איינגעלאָדן צו זייער אָנבייסן, האָט ער זיי געזאָגט, אַז דער דאָקטאָר האָט אים פֿאַרבאָטן צו עסן. באַמערקט דערצו תיכף דער גאון, אַז אָט דער דאָקטאָר איז געווייס דער רמב"ם, וועלכער הייסט ניט עסן פון אַ קאָרגן מאָלצייט, וואָס איז ניט געזונ פֿאַר זיינע אייגנטימער...

— אַ ייד וועלדט זיך צום גאונס יוגנטלעכע תלמידים מיט אַ שאלה:

אַזוי ווי ער איז אַ כהן, צי מעג ער נעמען אַ גרושה? זיי לאָכן זיך פאַנאַנדער: אַט אַ „בור דאוריתא" (וואָס ווייס אפילו ניט אַזאַ בפירושן דין אין חומש, אַז אַ כהן טאָר ניט נעמען קיין געגטע פרוי פאַר אַ ווייב). וועלן דער גאון דערהערט פון וואָס זיי לאָכן דערקלערט ער תיכף דעם יידן, אַז ער מעג נעמען די גרושה — זי צו פירן אין זיין באַלעגאָלישער בויד...

מיט אַ באַוונדער הנאה דערמאָנען מיר זיין באַוואוסטן ווערטל: „וויל נאָר (וועסטו זיין אַ) גאון". מיר גלויבן, אַז מיר ווייסן געוויס דעם אָרט וואו דאָס האָט פאַסירט: יעדן פרייטיק נאָכמיטאָג איז דער גאון געגאַנגען אין מרחץ. ער גייט דורך צוליב דעם די גאַנצע לענג פונעם שול־הויף, פון זיין לערן־שטיבל, אָדער פון דעם „מנין" ביז צו דער יידישער באָד. יונג און אַלט באַלאַגערט דעמאָלט אָט דעם גרויסן פלאַץ, כדי אָנצוקוקן דעם באַליבטן גאונס פנים. אַ דאָרף־יונג שפּאָרט זיך דורך מיט זיינע שטאַרקע עלנבויגנס ביז צום גאון און פרעגט אים ווער איז דאָ דער ווילנער גאון? דער גאון קוקט אים אָן מיט זיינע קלוגע אויגן און באַמערקט: „ווייל־נאָר — גאון!" מיר גיבן נאָך צו דעם צו אַ „גוטן סוף": דער דאָרף־יונג נעמט זיך שטאַרק צום לערנען און ווערט מיט דער צייט אַ „גדול בישראל", אַ גרויסער למדן...

פון מיין זייט דערצייל איך מיינע חברים, וואָס מיין טאַטע, ווי שוין פריער דערמאָנט, האָט מיר אַמאָל געזאָגט, אַז איצט זיינען שוין ניטאָ מער קיין שדים. דער ווילנער גאון האָט זיי אַלע פאַרטריבן.

איין טאָג בין איך אַריין אין גאונס קלויז מיטאָג־צייט, און געטראָפן דאָרט יינגלעך אַרומשטיפן. כ׳האָב דאָס באַטראַכט פאַר אַ חלול הקודש, אַ פאַרשוועכונג פון הייליקייט, און עס ניט געוואָלט צוזען. דערווייל באַמערק איך, ווי אַן אַלטער דאַרער ייד, מיט אַ גרוי בערדל בעט זיך ביי די שטיפער זיי זאָלן גיין קויפן פאַר אים שמעק־טאַבאַק. זיי לאָכן זיך אָבער אויס פון אים. פאַרדריסט עס מיך. באָט איך זיך אַליין אָן צו גיין פאַר אים דעם גאַנג. דערלאַנגט ער מיר זיין טאַבאַקערקע, וואָס איר דעק איז געמאַכט פון האָלץ און די וועגטלעך פון קאָרע; ער גיט מיר אַ גרויסן אָפּגעריבענעם קופערנעם „פייעם" (דריי גראָשן), און מאָלט מיר אָפּ, וואו די טאַבאַטש־ניצע וואוינט. איך לויף צו אַהין, גיי אַריין אין אַן אונטערשטער דירה, לינקס פון דעם טויער. אַ נידעריקע אַלטיטשקע, אין אַ פאַרוק, פרעגט מיך וואָס איך דאָרף. כ׳ווייז איר די טאַבאַקערקע. ווייס זי שוין וועמע דאָס איז און וואָס איך ווייל. זי פרעגט נאָר, צי דער אַלטער האָט מיר מיטגעגעבן אַ „פירער" (פיר גראָשן — צוויי קאָפּיקעס). פרעג איך צוריק: צי דאָס מיינט פאַר אַ פולער טאַבאַקערקע? זאָגט זי: ניין! אַ פולע דאָרף קאָסטן אַ גאַנצן „זעקסער" (זעקס גראָשן — דריי קאָפּיקעס). גיב איך עס איר. קוקט זי אויף מיר מיט אַ שמייכל און פילט אָן די טאַבאַקערקע מיט אַ קויפ.

ווען כ׳קום צוריק אין גאונס קלויז און דערלאַנג דעם אַלטן זיין טאַבאַקערקע, און ער נעמט אַ שמעק טאַבאַק, פרעגט ער מיך תיכף: וואו און

וואָס כ׳לערן? ער פירט מיך נאָכדעם צו צום האַנט־פאַס, הייסט מיר זיך וואַשן די הענט, ווייל מיר וועלן אַרויפגיין די טרעפלעך צום גאונס חדר־מיוחד. באַפאַלט מיך אַן אימה, נאָר אַנטלויפן וואָג איך ניט. גיי איך אים נאָך אויף די טרעפלעך, אין צפון־זייט פון האַנט־פאַס, ביז צו דער טיר פון קאַמער. ער עפנט זי אויף און שטופט מיך אַריין אינווייניק. דאָרט לייגט ער אַרויף זיינע הענט אויף מיין קאָפּ און זאָגט אַ תפילה. נאָכדעם פרעגט ער מיך מיין מאַמעס נאָמען און איז ווידער מתפלל, און בענטשט מיך צו וואָקסן אין תורה און מעשים־טובים.

שפּעטער אַ וויל דערווייס איך זיך דורך איינעם פון די צען לומדים, ביים לאָנגן טיש, אַז דער אַלטער, וואָס האָט מיך אַריינגעפירט אין גאונס חדרל, איז דער „יאָשונער רב", וועלכער האָט אַ נאָמען פון אַ „גוטן ייד". ווייבער פּאָרן צו אים קיין יאָשון, אַן איינגבאָרן־סטאָנציע, נאָענט פון ווילנע, ווי צו אַ „בעל־שם", נאָך עצות און סגולות. אַ סך ווילנער מאַמעס פירן צו אים בענטשן זייערע קינדער, ווען ער קומט אין שטאָט. איך שרייב דעריבער אַהיים, אַז דער יאָשונער רב האָט מיך געבענטשט, און נאָך דערצו אין ווילנער גאונס קאַמער. מיין עלטערע שוועסטער טיילט מיר מיט נאָכדעם, אַז אונדזער מאַמע איז שטאַרק צופרידן דערפון. זי האָפט, אַז זיין ברכה וועט מקוים ווערן.

אין איינער פון די מעשיות, וואָס איך הערווינטער, 1889, וועגן ווילנער גאון, ווערט דערציילט, אַז דער ויצלינג מאָטקע חב״ד (כאַבאַד) איז געווען צווישן זיינע תלמידים. ער שטערט אָבער מיט זיינע וויצן דאָס לערנען. זאָגט דער גאון, אַז מאָטקע פּאַרמאָגט חב״ד (חכמה, בינה, דעת — קלוג־שאַפט), נאָר קיין למדן וועט ער שוין ניט זיין.

עלטערע יידן זאָגן מיר, אַז דאָס איז אַ בבא־מעשה: מאָטקע חב״ד איז געבאָרן געוואָרן עטלעכע יאָר נאָכן גאונס טויט און האָט ניט געקאָנט זיין קיין תלמיד זיינער. מאָטקע חב״דס וויצן געפעלן מיר אָבער סיי־ווי־סיי. באַוונדערס די, וועגן דעם ווילנער גביר און תקיף יודל אָפּאָטאָוו. יעדעס מאָל ווען איך גיי פאַרביי אָפּאָטאָווס אַ מויער, אָדער אַ קלויז, וואו ס׳איז אויך דאָ אַ געהיימע ישיבה, דערמאָן איך זיך זיין תקיפות קעגן ווילנער יידן און די שטוקעס, וואָס מאָטקע חב״ד האָט אים דערפאָר אָפּגעטאָן.

איינמאָל באַשליסט קהל עפעס וואָס קעגן אָפּאָטאָווס ווילן. זאָגט ער זיך אָפּ צו פאָלגן. וועגן מ׳דערמאָנט אים דעם דין, אַז אַ יחיד דאַרף זיך אינטערוואַרפן דעם באַשלוס פון רבים, ענטפערט אָפּאָטאָוו גראָב: „ישקני" (קושט מיך...).

אזא גראָבקייט קעגן אַן אסיפה פון קהל, אויף וועלכער עס זיינען געזעסן אָנגעזעענע לומדים און חשובע כלל־טוער, האָט אַלעמען שטאַרק אויפגערעגט. קיינער האָט אָבער ניט געוואָלט זיך אָנהויבן מיטן תקיפן גביר, וואָס האָט הינטער זיך אויך די מאַכט פון נאַטשאַלסטוווע.

מאַטקע חב״ד קאָן אָבער אַז עוולה ניט פאַרשווייגן. קומט ער נאָך האַלבער נאַכט צום טויער פון אָפּאַטאָוס הויז און קלינגט שטאַרק דעם גלאָק. אַלע משרתים לויפן זיך צונויף. זיי עפענען דעם טויער און פרעגן חב״דן, וואָס האָט פּאַסירט? ער ענטפערט, אַז דאָס קאָן ער זאָגן נאָר דעם נגיד אַליין. טענהן זיי, אַז ס׳איז פּאָר זיי געפערלעך אים אויפצוואועקן ניט וויסנדיק וועגן וואָס דאָס איז. זאָגט ער זיי, אַז ער קומט מיט אַ זייער וויכ־טיקער שליחות פון קהל.

ניט גערן וועקן אויף די משרתים זייער שטרענגען באַלעבאָס. ער קומט אַרויס אַ בייזער אין שלאָפראָק און פרעגט מאַטקען: וואָס איז דיין שליחות? ענטפערט אים מאַטקע חב״ד:

— שניפישאָק (אַ פּאַרשטאָט פון ווילנע) וויל וויסן, צי איר קהל מוז אייך „קושן״ צוזאַמען מיטן ווילנער, אָדער ער קאָן עס אויך טאָן באַזונדער?

אָפּגעזאָגט און אַנטלאָפן. אויף מאָרגן אָבער שיקט נאָך אים יודל אָפּאַטאָוס דורכצופירן אַן אַנדער שליחות: ער זאָל אַוועקטראָגן אין דער ווילנער פּאָליציי אַ וויכטיקן דאָקומענט.

מאַטקע חב״ד איז חושד, אַז אָפּאַטאָוס וועגדט זיך דאָרט צו דער פּא־ליציי, צו באַשטראָפן אים, חב״דן, פּאָר נעכטן ביינאַכט. ער בעט דעריבער דעם לערער פון אָפּאַטאָוס קינדער, דעם העברייאישן שרייבער אברהם מאָפּו, דורכצופירן אָפּאַטאָוס שליחות. דער גוטהאַרציקער מאָפּו זאָגט זיך ניט אָפּ פון טאָן עמיצן אַ געפעליקייט. ווען ער וועלט אין דער פּאָליציי געשלאָגן, פּאַרלאָזט מאָפּו די שטאָט און קומט ניט מער צוריק. מאַטקע האָט זיך ניט פּאַרגעשטעלט, אַז די פּאָליציי וועט אַנשטאָט אים באַשטראָפן דעם געבילדעטן לערער, פּאַרדריסט אים די מעשה זייער שטאַרק און ער רעכנט זיך דערפּאַר אָפּ מיט אָפּאַטאָוון. ער קויפט אויפן מאַרק אַ וואָגן האָלץ, הייסט דעם פויער עס צופירן צו אָפּאַטאָוס הויז און אַרייגנוואַרפן דורך אַ פענצטער אין יענעמס קעלער. ס׳פּאַרשטייט זיך, אַז דאָס אָנגע־שליידערטע האָלץ האָט געמאַכט אַ חורבן פון אָפּאַטאָוס קאָסטבאַרע פלע־שער וויין, וואָס האָבן זיך דאָרט געפונען.

קאַפּיטל פערציק

ר׳ אליהו פּנחס לערנט מיט אונדז מוסר

מיין רבי, ר׳ אליהו פּנחס, איז, ווי שוין פריער דערמאָנט, אַ מייסטער פון קונציקע פּלפּולים, וואָס ער האָלט פּאָר אונדז אויף זיינע „שלש־סעודותן״ און „מלווה־מלכהס״ (מעלאַווע מאַלקעס). איצט אָבער האָלט ער אונדז געשפּאַנט מיט זיין מוסר. ער דערציילט אונדז דערביי שיינע מעשיות מיט

אַ מוסר־השכל. לעצטנס האָט ער דורך אַ מעשה אונדז דערקלערט זיינע אַ באַמערקונג וועגן קבלה און מקובלים. גלייכצייטיק האָט די דאָזיקע מעשה אויך באַוויזן דעם אויבערשטנס גוטסקייט און גערעכטיקייט, פון וועלכע מיר דאַרפן זיך אַראָפנעמען אַ מוסר, ווי זיך אויפצופירן.

לויט יענער באַמערקונג זיינען פאַראַן מילי־מיליאָסן וועלטן. זיי זיינען אַלע געבויט פון אותיות און נקודות, און האַלטן זיך צוזאַמען דורך זיי. דורך אויסריידן, אַדער מכוון (מעכאַוונע) זיין, האָבן אין זיי זיינען, די ריכטיקע וועלטער, באַוויזן מקובלים וואונדער.

אָט די מעכטיקע הייליקע וועלטער שעפן זייערע כחות פון דעם „שם", דעם אויבערשטנס אַ נאָמען וואָס איז אין זיי באַהאַלטן *).

דורך מקיים זיין מצוות און טאָן גוטע מעשים באַשאַפט מען נייע וועלטן און מ׳פאַרשטאַרקט אויך דעם כח פון דער „פּמליא של מעלה" (פּמאַליע־שעל־מאַילע), די פאַרזאַמלונג פון די העכסטע, הימלישע ריכטער, בית־דין, אַדער סנהדרין. פאַרקערט, דורך באַגיין אַ זינד, אַדער דערמאָנען לבטלה (אומזיסט) אַ הייליקן „שם", מאַכט מען חרוב אומצייליקע „עולמות עליונים" (אויבערשטע וועלטן). עס ווערט אויך אָפּגעשוואַכט, „רחמנא לצלן" (דער אויבערשטער זאָל באַהיטן), דער כח פון דער „פּמליא של מעלה."

כדי מיר זאָלן לייכט איינזען די פאַרבינדונגען צווישן הימל און ערד, און אויך ווי אַזוי ווערטער קאָנען בויען וועלטן, און זינד קאָנען אַלץ חרוב מאַכן, האָט ר׳ אליהו פּנחס אונדז דערציילט אַ מעשה מיט אַ מלך, וואָס האָט באַוויזן וואונדער פאַר זיינע געסט. וועגן אָט דער מלך האָט אויסגערופן „יהי־אור" (ס׳זאָל ווערן ליכטיק!). איז דער גרויסער קעניגלעכער זאָל פול געווארן תיכף מיט ליכטיקייט. דערביי האָבן פון דער ליכטיקייט אַרויסגעשיינט געשטאַלטן פון דער קעניגלעכער פאַמיליע. דאָס גלייכן וועגן דער מלך זאָגט: „ס׳זאָל זיין פינצטער!" ווערט גלייך טונקל.

אָט די אַלע וואונדער האָט דער מלך דורכגעפירט אַזוי: אין אַ באַשטימטן פּלאַץ אין קעניגלעכן שלאָס זיינען געשטאַנען פעסער מיט נאַפט, פון וועלכע ס׳האָבן זיך געצויגן אומבאַמערקבאַרע דינע רערן צום גרויסן זאָל. די אַלע רערן, צונויפגעפלאָכטן אויך מיט אַרטיסטישע דראָטן, וועל־

---

*) דער סאָמע הייליקסטער „שם" איז דער „שם המפורש" (געשריבן נאָמען), וועלכן מ׳טאָר ניט אַרויסריידן. אין דער תורה און אין אַנדערע הייליקע ספרים, איז ער געשריבן מיט די אותיות יוד, הי, וואָו, הי. אין סידור ווערט ער באַצייכנט דורך צוויי יודן. ביים לערנען די תורה, און ביים טאָן תפילה, רעדט מען אים אַרויס, ווי דאָס לשון־קודש־וואָרט פאַר „מיין האַר", וואָס באַשטייט פון די בוכשטאָבן אַלף, דאָלעד, וואָו, נון, יוד. ביי אַלע אַנדערע געלעגנהייטן זאָגט מען עס „אַדוישעם", אַדער, קורץ: „השם".

כע האָבן פֿאַרגעשטעלט קעניגלעכע געשטאַלטן, זיינען געווען פֿאַרבונדן דורך אַ מאַשינקע מיט אַ זילבערנעם קנעפּל, וואָס דעם מלכס אַ דינער האָט קאָנטראָלירט, לויט זיין האַרס באַפֿעל, צו מאַכן ליכטיק, אַדער פינצטער.

דער קעניגלעכער שלאָס מיט אַלע זיינע וואונדער ווערן חרוב דורך אַ מענטשן, וואָס וויים ניט פון די פֿאַרבינדונגען צווישן מלכס ווערטער און די אַלע קונציקע רערן און דראָטן. דער דאָזיקער מענטש, אַן אויסגעדינטער סאָלדאָט, דערוואַרט אַ מתנה פון דעם מלך. ער וואָגט אָבער ניט אַריינצו־קומען צו אים דורכן פֿאַראַדנעם אַריינגאַנג. גייט ער דורך אַ הינטער־טיר אינעם קאַרידאָר. דאָרט טרעפט ער דעם ווענטער פון זילבערן קנעפּל, וועלכער איז זיינער אַן אַלטער באַקאַנטער סאָלדאָט. ער בעט יענעם, ער זאָל אים אָנמעלדן ביים מלך. יענער נעמט זיך עס אונטער. ער הייסט אים נאָר אַוועקזעצן זיך אויף זיין פלאַץ ביים זילבערן קנעפּל און אַכטונג געבן קיינער זאָל עס ניט אָנרירן, ער וואָרנט אים אויך, ניט צו רירן דאָס קנעפּל פון אָרט, ווייל דאָס קאָן פֿאַרניכטן דעם קעניגלעכן שלאָס צוזאַמען מיטן מלך און אַלע זיינע געסט. דער אויסגעדינטער סאָלדאָט גלויבט עס ניט. ער וויל זיך אָבער ניט אַמפּערן מיט זיין אַלטן באַקאַנטן. נאָר אַזוי גיך ווי יענער פֿאַרלאָזט דאָס קעמערל, גיט דער אויסגעדינטער סאָלדאָט אַ ריס דאָס זילבערן קנעפּל פון זיין פלאַץ. ס׳דערהערט זיך באַלד אַ שטאַרקער אויפֿרייס. דאָס נאָפּט פֿאַרפֿלייצט דעם זאָל. דאָס גאַנצע הויז שטייט אין פלאַמען. די געסט ווערן דאָרט פֿאַרברענט, אַדער שווער פֿאַרוואונדעט.

צעשראָקן איבער דעם חורבן, וואָס ער האָט געבראַכט איבערן קעניג־לעכן שלאָס, קומט דער אויסגעדינטער סאָלדאָט בעטן גנאָד ביים מלך, וועלכער איז אַרויס גאַנץ. פרעגט אים דער מלך: וואָס האָסטו געטראַכט וועגן דעם שאָדן, וואָס דו טוסט אַן מיט דיין אָפֿריסן דאָס קנעפּל? ענטפֿערט יענער: כ׳האָב געמיינט דאָס וועט באַטרעפֿן אַ פֿאָר גילדן, און אַזוי ווי כ׳האָב דערוואָרט צו קריגן פון מלך צוואָציק גילדן, וועט מיר נאָך אַלץ בלייבן געגנוג. דער מלך הייסט דעמאָלט זיין פינאַנץ־מיניסטער אויסצאָלן דעם סאָלדאָט אַכצן גילדן... דאָס מיינט דער פּסוק אין תהילים: „כי אתה תשלם לאיש כמעשהו", אַז דער בורא באַצאָלט יעדן מענטשן לויט דער כוונה פון זיין טאַט, אָבער ניט לויט איר ווערט...

דער ערשטער טייל מעשה איז מיר ניט געווען געפֿעלן. דער משל ווען די פֿאַרבינדונגען צווישן מלכס וואָרט דורך אַ מאַשינקע מיט אַ קנעפּל, האָט מיר אויסגעזען צו מגושמדיק פֿאַרן נמשל ווען די פֿאַרבינדונגען צווישן הימל און ערד, צווישן אויבערשטן און מענטש. דער צווייטער טייל מעשה, דאָס הייסט דער שלוס, האָט מיך אַנטציקט. ר׳ אליהו פּנחס האָט עס באַמערקט, און מיך איינגעלאַדן צו קומען אינדערוואָכן צו אים אַהיים לערנען מוסר, צען אַזייגער ביינאַכט. ער לערנט מיט אונדזער גרופּע דעם

„תוכחת מוסר", וועגן גוטע מידות, זיטן און דרך־ארץ לויטן רמב"ם. מיר דערוויסן זיך, אז „אַנרירן דעם כבוד פון אַ מענטשן איז אַזאַ זינד ווי אַנרירן זיין לעבן". נאָכמער, די גמרא זאָגט, אַז אַ מענטש, וועלכער באַגייט אַ שוועריקייט, פֿאַרבראַכט, פֿאַר וועלכן עס קומט צו ווערן באַשטראָפט דורך „חנק" (דער־שטיקונג) פֿאַרלירט ער ניט פונדעסטוועגן זיין חלק „לעולם הבא". אָבער, דער, וואָס פֿאַרשעמט מענטשן, „ברבים" (עפֿנטלעך), פֿאַרלירט עס יאָ. און בכלל זיינען שלעכטע מידות די שוועריסטע זינד: ווערן אין כעס איז פונקט ווי דינען עבודה זרה. דעם אויבערשטן עקלט פון גאווה, פון זאָגן ליגן, ריידן לשון־הרע א. ד. גל. פֿאַר שלעכטע זיטן קאָן מען זיך אויך ניט אַנטשולדיקן מיטן תירוץ, אַז מ'האָט עס געטאָן אומגערן, אָדער ניט געוואוסט, וואָס מ'טוט. גוטע זיטן מוז מען גרינטלעך דערלערנען דורך פֿראַקטיצירן זיי.

מיט עטלעכע פון אונדז לערנט אויך ר' אליהו פּנחס זיין ספר אין כתב־יד: „אלף המגן" (טויזנט פֿאַנצערס) מיט אַ פּירוש „כל שלטי הגבורים" (אַלע שילדן פון די גיבורים).

אין דעם דאָזיקן ספר טיילט אײַן אונדזער רבי דעם אמת אין דריי מדרגות: גאַנצער אמת, געמישטער אמת און אמת וואָס איז שקר. דער גאַנצער אמת איז אין אַלע דריי אופנים. אין טאַט, געדאַנק און וואָרט. ווען ער איז דאָס ניט, איז ער „געמישט מיט שקר". אויב מ'גיפינט אויס, אַז דאָס, וואָס מ'האַלט פֿאַר אמת איז אַ טעות, דעמאָלט איז עס אַן „אמת, וואָס איז שקר."

דער גאַנצער און ריינער אמת איז אַלעמאָל גוט. דער געמישטער קאָן אַמאָל זיין גוט און אַמאָל שלעכט. למשל: אָפּנאַרן אַ קינד, אַז אַ מלאך וואָרפּט אים אַ קאָפּיקע פֿאַר זיין גוט לערנען, דערמוטיקט אים צו אַ גוטער טאַט. דאָס גלייכן, ווען אַ באַלמעלאָכע מאַכט אַ גוט, פּיין שטיקל אַרבעט, ניט צוליב טובת הכלל, נאָר כדי אַרײַנצוקריגן אַ סך קונדן, טוט ער דאָך דערווייל אַ גוטע זאַך. שעדלעך ווערט דער געמישטער אמת, ווען ער ווערט באָפּיצט צו געבן ניט ראַיעלע סחורה, אָדער צו טאָן אַן אַרבעט ניט ריכטיק. ווען מ'טוט עס אויפן גייסטיקן פּעלד, ווי, למשל, ביים לערנען מיט קינדער, איז דאָס אַן אומגעהויער פֿאַרברעכן.

אויך דעם שקר טיילט איין ר' אליהו פּנחס אין דריי מדרגות: אַ גאַנצער שקר, אַ געמישטער שקר און אַ שקר, וואָס איז אמת.

אַ שקר פון דער דריטער מדרגה איז, לויט ר' אליהו פּנחסן, ווען איינער גיט דעם צווייטן אַ שלעכטע עצה, מיט דער כוונה אים צו טאָן שאָדן, און ער זאָגט אים, אַז די דאָזיקע עצה איז פון זיין טובה וועגן, נאָר אויב צום סוף לאָזט זיך אויס, אַז די עצה איז גראָד גוט פֿאַר יענעם, ווערט אָט דער ליגן אַ „שקר, וואָס איז אמת"...

מיין רבי, ר׳ אליהו פנחס, איז געווען צופרידן מיט מיין פעולה ביי אים אין לערנען מוסר און פראַקטיצירן גוטע מידות. פונדעסטוועגן קריג איך פון אים אַ פאַטש *) דוקא פאַרן זאָגן אַ „גאָנצן אמת", וואָס איז געווען „עכט אין אַלע דריי פאַרמען: אין טאַט, געדאַנק, און וואָרט" ...

פאַסירט האָט עס אַזוי:

אין אַ פאַרנאַכט, צווישן מנחה און מעריב, איז אין קאָרידאָר, וואָס פירט פון קצבישער קלויז צו די ישיבה־צימערן, אַריינגעקומען די פאַרקויפערין פון הייסע רייז־קאָשע מיט ראָשינקעס. ווי אַלע אונדזערע ישיבה־קינדער, האָב איך עס אויך ביי איר געקויפט. באַלד ווי זי האָט מיר דערלאַנגט אַ שקאַרמיץ מיט אָט דער נאַשעריי, האָט זיך אין קאָרידאָר באַווייזן ר׳ אליהו פנחס. ער האָט יעדן תלמיד זיינעם געפרעגט, צי ער האָט שוין געדאַוונט מנחה? יעדער איינער האָט געענטפערט: „יא". געדענקענדיק אַבער גוט, וואָס כ׳האָב ביי אים געלערנט וועגן זאָגן אמת, האָב איך געענטפערט: „נייַן", און געקראָגן דערפאַר פון אים אַ פאַטש...

אויף מאָרגן אינדערפרי, פאַרן אָנהויבן זאָגן אַ שיעור, האָט ר׳ אליהו פנחס זיך עפנטלעך אַנטשולדיקט פאַר זיין באַליידיקן מיך נעכטן. ער האָט געוואָרפן די שולד אויף דעם, וואָס ער איז אַ כהן, אַ כעסן און אַ קפדן. וועג ער האָט אָבער מיך אָנגעהויבן רימען פאַר מיין זאָגן אמת, האָבן אים קינדער געזומען שטעלן פראַגעס, צי גלויבט ער, אַז כ׳וואָלט ניט זאָגן קיין ליגן, אפילו וועג מ׳זאָל מיר דערפאַר באַצאָלן אַ געוויסע סומע: אַ גריוונע (צען קאָפּיקעס)? אַ גילדן (15 קאָפּ.), אַ „פערציקער" (20 קאָפּ.), פערציק גראָשן), אַ „פערטעלע" (אַ פערטל רובל, 25 קאָפּ.)? זיי האָבן אַזוי אַרויפ־געשטיגן ביז אַ רובל. וועג אַ יינגל האָט נאָכדעם דערמאָנט די סומע פון זיבן גילדן (אַ רובל מיט פינף קאָפּ.) האָט ר׳ אליהו פנחס ניט מער געענט־פערט, נאָר געקוקט אויף מיר מיט אַ שמייכל, וואָס האָט מיר געזאָגט:

— אויב מ׳קאָן אַ בר־מצוה יינגל ניט אונטערקויפן מיט אַ גאַנצן רובל, וועט ער שוין בלייבן ביים אמת, ניט קוקנדיק, וואָס פאַר אַ סומע מ׳וועט אים אָנבאָטן צו זאָגן ליגן...

זיין פאַרנטפערן זיך האָט, נאַטירלעך, פאַרשטאַרקט מיין צוטרוי צו אים, אַז ער פראַקטיצירט די גוטע מידות, וואָס ער לערנט אונדז. ער וועט אויך ביי מיר געהויבן פאַר ניט לאָזן זיינע תלמידים זיך איינרייַדן, אַז ער זעט זאָכן מיטן רוח הקודש און קאָן באַוווייזן מופתים (וואונדער), ווי יענע מקובלים פון וועלכע ער האָט אונדז דערציילט.

וועג אַ יינגל איז געקומען שפּעט צום שיעור און אָנגעגעבן דערפאַר פוילע תירוצים, האָט ר׳ אליהו פנחס באַמערקט: ביסט ביינאַכט געווען אויף אַ חתונה, האָסטו דעריבער זיך פאַרשפּעטיקט. באַמערקנדיק פאַר־

*) דאָס איינציקע מאָל אינעם משך פון מיין לערנען ביי אים.

וואונדערונג אויף אַ טייל קינדערשע פנימער, דערקלערט ער, אַז די זאַך איז גאָר פשוט: אויף דעם יינגלס קאַלאָשן איז פאַרצייכנט מיט קרייד אַ נומער, וואָס ווערט געמאַכט געווייגלעך אין גאַרדעראָבע צימער, וואו מען לאָזט איבער אַזוינע זאַכן איידער מ׳גייט אַריין אין חתונה־זאַל...

קאַפּיטל איין אוך פערציק

איך הער אַ דרשה פון קעלמער מגיד

דעם קעלמער מגיד האָב איך פריער קיינמאָל ניט געזען. כ׳האָב אָבער געהערט פון אים אַ סך אין די מעשיות, וואָס מיין זיידע שמואל־איטשע פלגעט שבת בייטאָג דערציילן פאַר זיינע געסט, ביי אַ גלאָז טיי.

דער זיידע האָט אין זיינע מעשיות איבערגעגעבן ניט נאָר, וואָס דער קעלמער מגיד האָט געזאָגט, נאָר אויך ווי אַזוי, מיט זיין ניגון און מיט זיינע תנועות. דער זיידע האָט אויך אָפּגעמאָלט, ווי אַזוי אויף מאָרגן נאָכן קעלמער מגידס דרשה, שלייכן זיך באַגינען שמעוודיקע קרעמער דורך זייטיקע סטעזשקעס צום טייך, אַריינצוואַרפן דאָרט זייערע פאַלשע וואָגן און מאָסן. דער זיידע פלעגט אויך איבערדערציילן דעם קעלמער מגידס מעשיות פאַר די „ריסטאָקראַטן". יענע האָבן אים ניט געלאָזן האַלטן קיין דרשות אין זייערע שולן, דערפאַר וואָס ער רעדט אויף די, וואָס קליידן זיך „דייטש" און גאָלן זיך די בערד. ער פלעגט אָבער ביי זיי פּועלן זיי זאָלן אים לאָזן דערציילן אַ מעשה. איינע פון אָט די מעשיות, דערציילט פון קעלמער מגיד אין ליבאַוע, איז, לויט ווי מיין זיידע האָט זי איבערדערציילט, געווען אַזאַ:

פאַריקן שבת־צו־נאַכט איז פאַרגעקומען אַ סכסוך צווישן דעם שר (האַר) פון גיהנום מיטן מלאך מיכאל, וואָס פאַרטיידיקט די יידן אין הימל. דער „שר של גהינום האָט געגוואַלדעוועט: „ישובו רשעים לשאולה"! (רשעים צוריק אין גהינום אַריין). ער האָט געטענהט, אַז די רשעים האָבן געהאַט איבערגענוג אָפּרו זינט פרייטיק פאַרנאַכט, ווען אַלע פייערן פון גהינום האָבן זיך אויסגעלאָשן לכבוד שבת. דער מלאך מיכאל אָבער האָט איינגעוועדט, אַז ווילנע האָט נאָך ניט פאַרענדיקט דאַוונען מעריב. ווען ס׳איז אַריבער אַ געוויסע צייט, האָט דער שר פון גהינום באַנייט זיין פאָדע־רונג: „רשעים צוריק אין גהינום אַריין!" דער מלאך מיכאל שטעלט אים אָבער אָפּ אַלע וויילע מיט דער דערקלערונג, אַז די, אַדער יענע יידישע קהילה איז נאָך ניט פאַרטיק מיט איר מעריב. ווען אַלע פרומע יידישע קהילות האָבן שוין געהאַט אָפּגעדאַוונט מעריב, האָט דער האַר פון גהינום אַנגעהויבן שרייען מיט אומגעהויערע קולות, אַז די רשעים זאָלן תיכף אַריין אין גהינום, וואו אַלץ איז שוין גרייט פאַר זיי. ווען מיכאל האָט אים ווידער

אָפגעשטעלט מיט דער טענה, אַז „ליבאַווע האָט נאָך קיין מעריב ניט גע־דאַווענט", האָב איך, קעלמער מגיד, אויסגערופן הויך: „אויף ליבאַווע איז ניטאָ וואָס צו וואַרטן; ליבאַווע דאַווענט אינגאַנצן ניט קיין מעריב"...

געדענקענדיק מיין זיידנס מעשיות פון קעלמער מגיד, האָב איך מיט אַ קלאַפּנדיק האַרץ דערוואַרט צו הערן דעם קעלמער מגידס דרשה אין דער קצבישער קלויז. וועג כ׳האָב זיך דערוואוסט, אַז ער וועט האַלטן זיין דרשה אויף דער בימה, האָב איך זיך אַוועקגעזעצט אויף די טרעפלעך צום ארון־קודש, פון וואַנען כ׳וועל אים קאָנען גוט זען און הערן.

נאָר דאָס אָנקוקן אים האָט מיר פאַרשאַפט אַ ווייטאָק אין האַרצן. ער איז געווען „קוים וואָס ער לעבט". זיינע פיס טוען אים ווייַ, און ער קאָן מער ניט רירן שטייענדיק. זיין דרשה האָט ער געהאַלטן זיצנדיק אויף אַ שטול, ביי דער רעכטער זייט פון שולחן אויף דער בימה מיטן פּנים צום צפון. כ׳האָב אים גוט געזען סיי אין פראָנט, סיי פון דער זייט. ער האָט ניט געהאַט קיין רבנישע אָסאָבע. זיין גרוי בערדל איז געווען קורץ און שמאָל.

ניט געקוקט אויף דעם, וואָס ער האָט געריידט שטיל — אָפּנים צוליב זיין קראַנקהייט, — האָב איך גענוי געהערט אַלץ וואָס ער האָט געזאָגט. ער האָט ניט אויסגעזונגען די פסוקים און גמרא־ווערטלעך, וועלכע ער האָט געבראַכט. זיין רירן איז געווען מיט האַרץ, ווי עס רעדט אַ זיידע, אַ טאַטע, אָבער אָן אַ מגידישן ניגון.

ער האָט דערקלערט, אַז ס׳איז דאָס ערשטע מאָל אין זיין לעבן, וואָס ער בעט מ׳זאָל אַריינוואַרפן געלט אין טעלער פאַרן מגיד. ער טוט עס דער־פאַר, ווייל דאָס געלט גייט אינגאַנצן פאַר אַ ישיבה. און טאַקע דעריבער שטרענגט ער זיך איצט אָן צו האַלטן דרשות, ניט געקוקט אויף דעם, וואָס ער איז אַ חולה.

בכלל האָט ער געהאַלטן אַ פיינע מוסר־דרשה. נאָר אָן מוסרדיקע בילדער פון גהינום, וואָס ער האָט געמאָלן אין יענע דרשות, וועלכע מיין זיידע און אַנדערע עלטערע מענטשן פלעגן איבערדערציילן און אַמאָל אויך איבערזינגען.

ביסלעכווייז באַקוק איך אַלע קלויזן אויפן ווילנער שול־הויף, כ׳דאַוון מנחהס אין קברנישער קלויז און אין פּאַליש פון דער גרויסער שול. כ׳לערן אַמאָל אַ בלאַט גמרא אין דער אַלטער אָדער נייער קלויז, וואו ס׳איז פאַראַן אַ דורכגאַנג פון איין קלויז צו דער צווייטער. כ׳העלף דאַרט אויך אַמאָל, ניט געבעטענערהייט, זאָגן אַ קאַפּיטל תהילים פאַר אַ גרינגן האָבן פון אַ קינפּעטאַרין, וואָס גייט שווער צו קינד, פאַר אַ קראַנקן טאַטן אָדער מאַמען, פאַר אַ קראַנק קינד, און אַלערליי אַנדערע חולאים.

פון די קלויזן אין שול־הויף געפעלט מיר באַזונדערס די מאַלערישע קלויז. איך באַטראַכט די בילדער, וואָס זיינען אויסגעמאָלט אויף די וועגט.

איין בילד: „על נהרות בבל" (ביי די טייכן פון באָוועל) פאַרנעמט די גאַנצע מערב־וואַנט. עס זיינען דאָרט אויסגעמאַלט די פאַרשיידענע מוזיקאַלישע כלים (אינסטרומענטן) אויף וועלכע די לויים (לעוויאים) פלעגן שפילן אין בית־המקדש. וועז מ'האָט זיי געבראַכט אין דער געפאַנגנשאַפט אין בבל, האָבן זייערע פיניקער פאַרלאַנגט, אַז די לויים זאָלן פאַר זיי שפילן און זינגען די הייליקע געזאַנגען פון ציון און ירושלים. די יידן העגען דעמאָלט אויף זייערע מוזיקאַלישע כלים אויף די וועבעס, ביי די טייכן פון בבל, און שפילן ניט מער אויף זיי.

פאַראינטערעסירט האָבן מיך אויך די לאַנגע געכתיבהטע אויפשריפטן אין תרגום־לשון אויף די וועגט פון דעם חסידישן שטיבל פון די לעכעוויטשער. כ'האָב אויך דורכגעבלעטערט זייערע סידורים און באַטראַכט יענע תפילות, וואָס פעלן אין אונדזערע סידורים. מיר געפעלט נאָר ניט, וואָס זיי, די לעכעוויטשער חסידים, וויזן אַרויס וויניק דרך־ארץ פאַרן אויבערשטן: זיי לויפן אַרום ביים דאַוונען פון איין אָרט אויפן צווייטן, ווי אין „קאַמער־קאַמער שפיל."

איך באַגרוג זיך אויך ניט מיטן באַקוקן אַלע קלויזן און שטיבלעך אויפן שול־הויף. איך באַקוק אויך אַלערליי אַנדערע דאָרטיקע בנינים. צוזאַמען מיט נאָך עטלעכע ישיבה־יינגלעך גיי איך דאָרט אויך אַריין אין דער „יידישער באָד". זי איז גראָם, ריין און שיין. אַלץ איז מיט אַ סדר. מיר האָבן באַצאָלט צו עטלעכע קאָפיקעס עקסטרע, האָט אייגער פון די בעדערס אונדז גוט אויסגעצוואָגן, אייגעזייפט, אַרומגעריבן, אויסגעבעזעמט און אָפּ־געשוועגקט מיט שעפלעך קאַלטן וואַסער.

ביים עסן אין אַ גאָרקיך אויף דער יידישער גאַס, אין מזרח פון שול־הויף, באַקאָן איך זיך מיט אַ פּאָר יינגלעך פון דער צווייטער קאַזיאָנער ישיבה אין ווילנע, וועלכע הייסט „ראמאילעס קלויז". זי האָט אַן אייגן הויז פון עטלעכע עטאַזשן אויף דער מזרח־זייט פון דער יידישער גאַס, ניט ווייט פון שול־הויף. דער אַריינגאַנג צו איר איז דורך אַ הינטערשטער טיר ביים סאַמע ברוק אין ראמאילעס הויף. אויפן טיר איז צוגעקלאַפּט אַ בלעכן שילדל אין רוסיש: „יעשיבאָט טויבערא", אויפן נאָמען פון איר קאָזיאָנעם פאַרוואַלטער, דר. ראַבינער קלמן טויבער *).

---

*) דער פאַרשטאַרבענער ניו־יאָרקער שריפטזעצער, משה ליבערמאַן, איז אָמאָל געווען בייז אויף מיר, פאַרוואָס כ'האָב אים ניט געגלויבט, אַז זיין באַרימטער טאַטע, אהרן ליבערמאַן, וועלכער האָט פאַרלאָזן ווילנע אין־דער איך בין געבאָרן געווארן, פלעגט מיך אָפט דערמאָנען. מעגלעך, אַז יענער האָט דערמאָנט קלמן טויבער, וועלכער האָט געלערנט אין ווילנער ראַבינער־שול, אין דער זעלביקער צייט, און אויך עטלעכע יאָר פריער, ווי אהרן ליבערמאַן.

די דאָרטיקע ישיבה־יינגלעך האָבן מיר געזאָגט, אַז זייער ישיבה איז מיט צענדליקער יאָרן עלטער, ווי די אין וועלכער איך לערן אויפן שול־הויף. זיי זאָגן, אַז ווען משה מאָנטעפיאָרע האָט באַזוכט ווילנע מיט איבער פערציק יאָר פריער (אין 1846), איז ער אויך אַריין זען ראמאילעס קלויז און האָט איבערגעלאָזן אַ היפש סומע פאַר דער ישיבה. די מנהלים (פאַר וואָלטער) פון אָט דער ישיבה זיינען דעמאָלט געווען באַרימטע לומדים און רבנים אין טיכטיקע ראשי־ישיבות. דער ערשטער פון זיי, ר' מרדכי מעלצער, האָט צענדליקער יאָרן נאָכאַנאַנד דאָרט געזאָגט אַ שיעור. אַ צווייטער ראש־ישיבה „ר' ישראלקע זאַרעטשער" *) האָט זיך אויך אויסגעצייכנט מיט זיין זאָגן מוסר און לערנען מידות. מ'דערציילט וועגן אים, אַז ווען ער איז געווען רב אין זאַרעטשע (אַ ווילנער פאָרשטאָט) האָט ער זיך אַמאָל שטאַרק פאַרשפעטיקט ערב יום־כיפור צו כל־נדרי. די שלוחים, וועלכע די זאַרעטשער קהילה האָט געשיקט אים זוכן, האָבן אים געפונען אין אַ שטוב וויגנדיק אַ קינד. ער האָט זיך פאַרענטפערט, אַז פאַרבייגיי־ענדיק דאָס הויז און הערנדיק דאָס קינד ווייענען, האָט ער ניט געקאָנט טראַכטן וועגן עפעס אַנדערש, ווי נאָר אינצושטילן דאָס קינד...

אין דער איצטיקער קאָזיאָנער ישיבה אין ראַמאַילעס קלויז איז אָבער ניטאָ קיין זאַך מיט וואָס זי זאָל זיך קאָנען איבערנעמען קיגן אונדזערער. אירע פאַרוואָלטער, ראשי־ישיבות און לערער זיינען ניט מער אָנגעזען ווי די פון אונדזער ישיבה. אונדזערע צימערן פאַר עסן און שלאָפן און זיך צוגרייטן צו די קלאַסן זיינען רייגער און לופטיקער ווי אירע. אין אונדזערע קלאַס־צימערן, איבערן פּאָליש פון דער גרויסער שול מיט די פענצטער צום זוניקן שול־הויף, איז אויך ליכטיקער און לעבעדיקער ווי אין די אומעטיקע טונ־קעלע וועגט פון דער איצטיקער ראַמאַילעס קלויז.

ווי שוין פריער דערמאָנט, זיינען מיר, די שילער פון ערשטן קלאַס, געווען באַפרייט פון לערנען העברייאיש און תנ"ך אין רוסיש. דאָך גייען מיר אַמאָל אַריין אין יענע קלאַסן, צווישן 6 און 7 ביינאַכט, ווען ס'רעגנט אין דרויסן. דעם לערער פון העברייאיש, ה' מונטשיקן, רעספעקטירן מיר און זיצן רואיק אין זיין קלאַס. מיר קאָנען אָבער ניט ליידן דעם לערער פון תנ"ך אין רוסיש, דר. ראַבינער כהן. דאָס איז דערפאַר, ווייל אָנשטאָט צו רידן וועגן תנ"ך דערציילט ער חסידישע מעשיות, וועלכע זיינען פול מיט ניבול־פה (גראָבע רייד). זיין קלאַס האָט אָבער פאַר אונדז די מעלה, וואָס בשעת ער דערציילט זיינע מעשיות קאָנען מיר כאַפן אַ שמועס, איבערלייענען אַ ביכל, אָדער אַ צייטונג.

כ'האָב זיך לעצטנס באַקאָנט מיט אַ וואונדערבאַרן מענטשן, דעם בלינדן

*) באַקאָנט אויך אונטערן נאָמען „סאלאנטער", ווי אַ דאָרטיקער איידעם.

זייגערמאַכער ניסן גרענדזאָן. ער איז הויך געוואַקסן, האָט אַ פיינעם גוט־מוטיקן פּנים מיט אַ קיילעכדיק שוואַרץ בערדל. ער פאַרריכט בלינדער־הייט דעם קלענסטן זייגערל, בעסער ווי אַ סך זעענדיקע זייגערמאַכערס. ער איז אויך דער אַגענט פון פּעטערבורגער „המליץ" און פון וואַרשעווער „הצפירה". ער האָט מיך ליב באַקומען און רעכנט מיר גאָר אַ קלייניקייט פאַרן איבערלייענען העברייאישע צייטונגען, וועלכע ער געטרויט מיר אויך מיטצונעמען אין דער ישיבה.

איינמאָל, וועז כ׳בין געזעסן אין דער לעצטער רייע און געלייענט אַ צייטונג, האָט אַ באַלעבאַטיש יינגל, אַ שטיפער, כאַנקע מגיד, געוואַרפן אויפן ראַבינער כהן אַ פאַרפוילטע באָר און אים געטראָפן אין נאָז. ראַבינער כהן האָט געמאַכט געוואַלדן, און צו זיין גליק איז גראָד אַנגעקומען דער פאָר־וואַלטער עליע טראָצקי, אויף וועמעס נאָמען אונדזער קאַזיאַנע ישיבה רופט זיך אין רוסיש „יעשיבאָט טראָצקאָווא."

עליע טראָצקי*), דער עקאָנאָם פון ווילנער רוסיש־יידישן לערער־אינ־סטיטוט, וואו מ׳גרייט־צו לערער פאַר די רוסיש־יידישע שקאָלעס, רעדט רוסיש ווי אַן עכטער רוס, און איז זייער אָנגעזעון ביי נאַטשאַלסטוע. ער איז אָבער אַ פרומער ייד און האָט דערפאַר געמוסען אויף זיך די פאַראַנט־וואַרטלעכקייט פאַר דער קאַזיאַנער ישיבה ביי דער רוסישער רעגירונג.

וועז עליע טראָצקי איז אַריין אין ראַבינער כהנס קלאַס און זיך דער־וואוסט, וואָס דאָ האָט פאַסירט, איז ער געווען אויסער זיך פאַר כעס. זיין קיילעכדיקע גרויע באָרד האָט זיך געטרייסלט און זיין פּנים איז כסדר גע־וואָרן רויטער. ער האָט געפרעגט יעדן יינגל, ווער האָט דאָס געטאָן? אַלע האָבן אים געגעבן דעם זעלביקן ענטפער: „כ׳וויס ניט". צוקומענדיק צו מיר, דעם לעצטן, האָט עליע טראָצקי זיך שוין ניט געקאָנט מער קאָנטראָ־לירן. ער האָט דאָרום שטרענג געפאָדערט פון מיר: זאָג ווער האָט דאָס געטאָן, אויב ניט דו... וועז כ׳האָב זיך פאַרענטפערט, אַז כ׳בין געווען פאַרטיפט אין לייענען אַ צייטונג, איז טראָצקי אַרויס פון די כלים: „אָט אַזוי האָרכסטו זיך דאָס איין צו דיין לערער!?... ער האָט מיר אַ קלאַפּ געגעבן און אויסגעשריען: „דיין פוס זאָל זיך דאָ מער ניט געפינען"!...

ביינאַכט און אויף מאָרגן אין דער פרי האָט זיך געקאָכט אין אונדזערע ישיבה־צימערן ביי דער קצבישער קלויז. כמעט קיינער האָט דעם אָוונט ניט געלערנט זיין שיעור און די ראשי־ישיבות, ר׳ אליהו פנחס און ר׳ יהושע־כלב, האָבן נאָר געזוכט איינצושטילן דעם צאָרן פון די ישיבה־קינדער. אָט די צוויי ראשי־ישיבות האָבן שוין געוואוסט דעם אמת ווער עס האָט דאָס געטאָן (יענער האָט זיך אַליין מודה געווען פאַר זיי). זיי האָבן

---

*) דער פאָטער פון „געזערד"־סעקרעטאָר, באָריס טראָצקי.

אויך ניט געקאָנט קיינעם פון אונדז באַשטראָפן פאַר ניט וועלן זיין קיין מסור...

די צוויי ראשי־ישיבות האָבן עס געלאָזט וויסן עליע טראָצקין. זיי האָבן אַלע דריי אָפּגעמאַכט, אַז צו די שיעורים אין דער פרי זאָלן ר׳ אליהו פּנחס און ר׳ יהושע־כלב דערקלערן, אַז איך בין אומשולדיק... און אין אָוונט זאָל ער, דער פאַרוואַלטער אַליין, מיך אַרײַנרופן אין קלאָס און מאַכן זיין דערקלערונג.

דעם שולדיקן יינגל האָט מען מוחל געווען צוליב זײַנע עלטערן, די אײגנטימער פון אַ חתונה־זאָל, וועלכע האָבן מיט אַ וואָך פריער געשענקט דער ישיבה די אַלע גרויסע שיינע בליץ־לאָמפּן, וואָס באַלייכטן זי איצט.

פון דעמאָלט אָן איז עליע טראָצקי געווארן גאָנץ פריינטלעך צו מיר. ווען ער ווערט אַן אבל, קלייבט ער מיך אויס צווישן די ישיבה־קינדער, וועלכע קומען דאָוונען מיט אַ מנין צו אים אַהיים אין ווילנער רוסיש־יידישן לערער־אינסטיטוט, וואו ער איז אונדז נאָכדעם מכבד מיט זיסע טיי און פאַרבייסעכטס.

קאַפּיטל צוויי און פערציק

דער טינט־פלעק אויף דער וואַנט

זינט איך לערן מוסר און מידות, וויס איך — וואָס פאַר אַ מיאוסע מידה דאָס איז — אַרײַנצוגיין אין כעס. כ׳וויס אויך, אַז די גמרא האַלט כעס פאַר אַזאַ זינד, ווי עבודה־זרה. מיר אָבער שרעקט דאָס האַרץ דער עיקר, אַז דער כעס זאָל מיך ניט ברענגען, חלילה, צו קיין רציחה... מיין שרעק נעמט זיך דערפון, וואָס כ׳האָב געלערנט, אַז יעדער טאָג פון וואָך שטייט אונטער דער השפּעה פון איינעם פון די זיבן „מזלות״ (פלאַנעטן), און מיט־וואָך, דער טאָג, אין וועלכן כ׳בין געבאָרן געווארן, געפינט זיך אונטער דעם מזל „מאדים״ (מאַרס), וואָס פירט מענטשן צו מלחמה און בלוט־פאַרגיסונג.

אַזוי ווי כ׳האָב, יינגלווייז, „נאָך אַ האָר״ געקאָנט דערהרגענען מיינעם אַ חבר, וועמען כ׳האָב געטראָפן מיט אַ שטיין אין קאָפּ, באַפאַלט מיך צייטנ־ווייז אַ פּחד: אפשר איז מיר באַשערט, חלילה, צו ווערן אַ מערדער...

מיין שרעקן זיך פאַר ווערן אין כעס האָט מיר אָבער גאָרניט געהאָלפן, ווען אַ ישיבה־יינגל, אַן עלטערער פון מיר, האָט מיך צופיל געפלאָגט און גערייצט. כ׳בין געווארן שטאַרק אויפגערעגט און געווארפן אויף אים אַ טינטער מיט טינט... צום גליק האָב איך אים ניט געטראָפן. קיינער איז אויך ניט געווען דערביי אונדז צו משפּטן דערפאַר.

איך זע אַבער אין דעם אַ צייכן, אַז איך געפין זיך אין אַ גרויסער סכנה. מ׳דאַרף מער פּראַקטיצירן די מידה פון „סבלנות״ (געדולדיקייט); כ׳טאָר בשום אופן ניט אויפהויבן מיין האַנט אויף אַ מענטשן פּאַר פּלאָגן, רייצן און דאָקוטשען מיך מיט ווערטער. בפרט, אַז איך קאָן אים ענטפערן מיט אַ ווארט, וואָס „באַשטייט״, ווען דער קלאַפּ „פּאַרגייט.״

כ׳וואָס ניט אָפּ דעם דאָזיקן פלעק. ווען עמיץ רעגט מיך שטאַרק אויף, גיב איך אַ קוק פון ווייטן אויף דעם טינט־פלעק אויף דער וואַנט, לאָזט מיך תיכף אָפּ מיין כעס.

צוליב דעם צופאַל ביים דר. ראַבינער כהן אין קלאַס האָט מיין ראש־ישיבה, ר׳ אליהו פּנחס, זיך דערוואוסט, אַז כ׳לייגן צייטונגען. ער האָט מיך געווארנט, אַז דאָס איז אַ זינד. לייגן איך זיי ניט מער. איך דערצייל אים אָבער ניט, אַז כ׳לייגן דערציילונגען און ראָמאַנען. דאָס האָב איך געטאָן נאָך זייענדיק אַ חדר־ינגל און האָב נאָך אויך איצט אַ שטאַרקע תשוקה צו דעם. לעצטנס האָב איך אַריינגעקראָגן אַ ראָמאַן, וואָס כ׳לייגן מיט אַ באַזונדער אינטערעס. דאָרט איז באַשריבן דאָס לעבן פון די מאַראַנען, די געהיימע יידן אין שפּאַניע, און די צרות און פיין, וואָס זיי שטייגן אויס פון דער אינקווויזיציע. כ׳בין פון אָט דעם ראָמאַן — „די אומגליקלעכע מרים״ פון יונה טרובניק *) — טיף גערירט. ביי איין שטעלע, וואָס האָט מיר פאַר־קלעמט מיין האַרץ, און אַנגעפילט מיינע אויגן מיט טרערן, איז אַנגעקומען ר׳ אליהו פּנחס. ער האָט מיך געפרעגט וואָס איך לייגן. איך האָב אים איבערגעגעבן בקיצור די ליידן פון דעם שפּאַנישן קריגס־העלד, דאָן סעבאַסטיאַן, — אַ געהיימער ייד, — וועלכער ווערט שוידערלעך געפיניקט פון די קריסטלעכע אינקווויזיטאָרן, און ער רופט אויס: „כ׳בין אַ ייד, און ווען שטאַרבן אַ ייד!״

ר׳ אליהו פּנחס באַמערקט דערצו, אַז אַזאַ „מעשה־ביכל״ איז ניט קיין „טריף־פּסול״. ס׳קאָן ניט אַראָפּפירן, חלילה, פון דרך הישר. דאָך בלייבט נאָך אַלץ די שוועריקייט זינד פון ביטול־תורה, אויסברענגען צייט, אין וועלכער מ׳קאָן לערנען אַ בלאַט גמרא. אויף מיין טענה, אַז כ׳טו עס נאָר, ווען כ׳דאַרף זיך אַ ביסל אָפּרוען, עצהט ער מיר צו לייענען ליבער מוסר־ספרים. איך דערצייל אים, אַז כ׳האָב זיי שוין אַלע דורכגעלייענט און רעכן אים אויס אַ גאַנצן צעטל פון אַזוינע מוסר־ספרים אין יידיש און אין לשון־קודש. הייסט ער מיר קויפן דעם „ראשית חכמה״, אַ מוסר־ספר פון גאָר אַ הויכער מדרגה, געשריבן פון דעם ספרדישן בעל־מקובל ר׳ משה קאָרדאָווערא.

---

*) פּריי׳ע באַאַרבעטונג פון דער נאָוועלע „דהי וועללי אָוו דהי סידערס״ (דער טאָל פון די צעדערן) פון גרעיס אַגילאַר. אין העבריאיש איז עס אי׳בערזעצט פון א. ש. פּרידבערג אונטערן נאָמען „עמק הארזים.״

וען איך הויב אָן לייענען דעם „ראשית חכמה", געפין איך אויס, אַז ס׳איז פֿאַר מיר ניט מעגלעך זיך אויפצופירן אין דער היינטוועלטיקער שטאָט ווילנע, לויט די אָנווייזונגען פון אַ בעל־מקובל, וואָס האָט געלעבט מיט הונדערטער יאָרן צוריק אין צפת, ארץ־ישראל, אין אַ הייליקן קיבוץ פון צדיקים און מקובלים.

לויט ר׳ משה קאָרדאָווערס דאַרף איך כסדר מכוון (מעכאַוון) זיין, האָבן אין זינען דעם טאָפּלטן „שם" — „יאהדונהי", וואָס איז צוזאַמענגעפּלאָכטן פון דעם אויבערשטנס ביידע הייליקע נעמען. כדי אָבער אָנצוהאַלטן זיין קדושה, דאַרף מען אים מכוון־זיין, ניט קוקנדיק ווייטער פון די אייגענע פּיר איילן. דאָס מיינט אויך, האַלטן תמיד אַרונטערגעלאָזן דעם קאָפּ און טאַקע ניט קאָנען זען ווייטער, ווי די אייגענע ד׳ אַמות. אויפהויבן דעם קאָפּ און זען ווייטער ווי פּיר איילן איז דאָ אַ געפּאַר, אַז דער אַכט־אותיות־דיקער טאָפּלטער נאָמען זאָל ווערן צעריסן און דאָס זאָל חרוב מאַכן אומ־צייליקע „אויבערשטע וועלטן". ס׳איז פּאַראַן אַ סכנה, כ׳זאָל דערזען דאָס פּנים פון אַ פּרויענצימער און אַ קוק געבן אויף אירע האָר, וואָס דאָס איז אַזאַ מוראדיקע זינד, ווי הערן איר קול.

צוקוקנדיק זיך צו די הנהגות (אויפּפירונגען) פון ר׳ אליהו פּנחסן, נעם איך אָן, אַז די פּאָדערונגען פון ר׳ משה קאָרדאָווערס אין זיין מוסר־ספר „ראשית חכמה" זיינען נאָר פּאַר מקובלים, אָדער פּאַר אויסערגעווייניגלעכע פּאַלן. אין טאָג־טעגלעכן לעבן איז אָבער דער עיקר לערנען תורה און פּראַקטיצירן גוטע מידות. דאָך הער איך ניט אויף צו לייענען וויטער דעם „ראשית חכמה" און זוך מעגלעכקייטן צו גיין אין זיינע דרכים.

ר׳ שלמהלע (ר׳ שלמה הכהן) איז דער אָנגעזעענסטער ווילנער מורה־הוראה. ער איז דער אב־בית־דין, דער הויפּט פון די דיינים אין דעם בית־דין־שטיבל. מ׳קומט אויך צו אים פרעגן שאלות, ווי אַנדערשוואו צום שטאָטישן רב (ווילנע האָט ניט קיין שטאָט־רב, נאָר אַ שטאָט־מגיד, וואָס האַלט נאָר דרשות). אַזוי ווי זיין ברודער, ר׳ בצלאל הכהן, וועלכער איז ניט לאַנג צוריק געשטאָרבן, האָט אויך ר׳ שלמהלע געשריבן „הגהות" (אָנמערקונגען אין אויסבעסערונגען) צו דער גמרא. ער האָט אויך דורכ־געקוקט און אויסגעבעסערט די פּירושים און הנחות, וואָס זיינען אַריין אין דעם נייעם ווילנער ש״ס פון די „בריידער און אלמנה ראָם."

כ׳האַלט עס דעריבער פּאַר אַ גרויסן זכות, וואָס כ׳האָב היינטיקן שבת, פּאַרן באַגינען, געלערנט מיט ר׳ שלמהלען אין איין גמרא. די מעשה איז אַזוי געווען:

אַלע ווינטערדיקע שבתים, אַרום צוויי אַזייגער ביינאַכט, וועקט מען אויף אונדזערע ישיבה־קינדער פון שלאָף. מיר וואַשן זיך אַרום און גייען

פון אונדזערע ישיבה־צימערן דורכן קאָרידאָר אין דער קצבישער קלויז אַריין. דאָרט איז ליכטיק און וואַרעם, און מיר לערנען פאַר־זיך ביז באַגינען. יעדער פון אונדז שטייט ביי אַ באַזונדער שטענדער, און איז פאַרטיפט אין זיין גמרא, וואָס מיר לערנען אָלע מיט דעם זעלביקן האַלב־ווייענדיקן ניגון.

פאַרטיפט אין לערנען, האָב איך ניט באַמערקט ווי ר׳ שלמהלע, אַ הויכער, אַ דאַרער מיט אַ גרויער באָרד, איז צוגעקומען צו מיין שטענדער. כ׳האָב אָבער באַלד דערהערט זיין פראַגע, צי ער מעג לערנען מיט מיר פון איין גמרא. כ׳האָב אים תיכף געענטפערט: „אַדרבא! מיט כבוד.״

מיר האָבן געלערנט צוזאַמען אַ היפשע צייט. ער האָט מיר אויך געשטעלט פראַגעס און געמאַכט באַמערקונגען.

ווי אַלעמאָל זיינען אין קלויז אויך געווען די צוויי ראשי־ישיבות, פון ערשטן און צווייטן שיעור, ר׳ אליהו פּנחס און ר׳ יהושע־כלב. דער ראש־ישיבה פון דריטן שיעור, ר׳ עליע־איטשע דער חריף, באַווייזט זיך זעלטן אין דער קצבישער קלויז, וואו מיר לערנען פאַר־זיך.

באַגינען קומען אַריין אין קלויז גוטע און פרומע ווייבער און טיילן דיקע „המוציאס״ חלה. מ׳זאָגט מיר, אַז ס׳איז געקנאַטן מיט געקעכטס פון גרויפן, רעכנט עס זיך ווי „באבקע״. מ׳דאַרף דעריבער ניט מבטל־זיין פון לערנען און וואַשן זיך צום עסן, ווי צו געווייגלעכער חלה.

נאָכן פאַרטיילן די שטיקלעך חלה, הערן אויף אַ טייל ישיבה־קינדער צו לערנען. די ראשי־ישיבות גייען אַוועק אַהיים נאָך פאַרן באַגינען. ר׳ אליהו פּנחס גייט לערנען מוסר אין דער קירזשנערשער קלויז, מיט לערן־יינגלעך און יונגע אַרבעטער. אַ טייל פון אונדז גייען אַהין אים הערן לערנען מיט זיי.

כ׳דערוויס זיך, אַז ניט אָלע ישיבה־יינגלעך לערנען אין דער קצבישער קלויז שבת פאַרן באַגינען. אַנדערע גייען אַרונטער פון זייערע געלעגערס ערשט אַרום האַלבער שעה פאַרן טיילן חלה. כ׳האָב אויך באַמערקט, ווי אַ צאָל יינגלעך בייטן עטלעכע מאָל זייערע ערטער, כדי צו קריגן איבעריקע חלקים. כ׳טראַכט, אפשר האָבן זיי ניט גענוג צו עסן אינדערוואָכן, און זיינען דעריבער מער אויסגעהונגערט, אָדער זיי גרייטן עס טאַקע אַן פאַר מאָרגן? שבת גופא פעלט דאָ קיינעם ניט וואָס צו עסן. די קצבישע קלויז באַזאָרגט יעדן ישיבה־יינגל מיט אַ פלאָש צו עסן דאָרט אָלע דריי שבתדיקע מאָלצייטן. מ׳האָט אפילו פאַראיבל, ווען אַ ישיבה־יינגל זאָגט זיך אָפּ צו גיין אויפן פלאָש, וואָס מ׳האָט פאַר אים באַשטימט. כ׳האָב שוין געקראָגן אַן אויסרייד פאַר מיין ניט וועלן גיין אין ערגעץ.

מיר איז ליבער צו פאַרברענגען שבת ביי מיין מומע, מיין זיידן שמואל־איטשעס שוועסטער, איטע־ראָבע, צוזאַמען מיט איר צענדליק קינדער. זי וויל, אַז כ׳זאָל ביי זיין עסן יעדן טאָג. זי וואָלט וועלן זיין אַזוי גוט צו מיר,

ווי מיין מאַמע איז געווען צו איר יינגל, איציקל, וועמען זי, די מומע איטע־ראַכע, האָט אַמאָל אַריינגעשיקט צו אונדז אין דאָרף. בפרט, אַז ביי זיי איז אַלעמאָל דאָ געניג וואָס צו עסן פֿאַר מערערע מענטשן. אינדערוואָכן איז אָבער צופיל הו־האַ אין דער בעקעריי פון מיין פּעטער שאול. איך עס דעריבער דאָרט נאָר שבת.

שבת איז דאָרט פיין אויפגעראַמט. קיין געבעקס ווערט ניט פֿאַרקויפט. מ׳גיט עס אומזיסט צו די גבאיטעס, וואָס קומען אַריין מיט גרויסע קאַשי־קעס זאַמלען ברויט און חלה פֿאַר נויט־באַדערפֿטיקע. אַלע מיינע שוועס־טער־קינדער זיצן צוזאַמען מיט די עלטערן אַרום אַ גרויסן טיש, ביים ליכ־טיקן פענצטער צום גאַס. די עלטערע צוויי בחורים, דער הויכער לייבע־עליע און דער שיינער יודל, פירן אָן מיטן געזאַנג פון די זמירות. אַמאָל קומען אויך אַריין זייערע כלות, לייבע־עליעס שוואַרץ־חנעוודיקע פייגע, וואָס איז כמעט אַזוי הויך ווי ער, און יודלס קליינע פּעסל מיט די גאָלדיקע העל־בלאָנדע האָר. אין שטוב איז לעבעדיק און פריילעך, כאָטש מיין הויכע שלאַנקע עלטער־מומע טרויערט נאָך אַלץ נאָך איר עלטסטער טאָכטער ביילע (בערטע), וואָס איז געווען באַרימט מיט איר שיינקייט און מיט איר הילפס־טעטיקייט.

די ממונים אויף צו באַאָרגן די ישיבה־קינדער מיט פֿלעצער פֿאַר שבת דערקלערן, אַז וועמען אַ ייד זאָגט צו צו נעמען אַ ישיבה־יינגל אויף שבת, און קיינער קומט ניט, איז מען אים מבייש. נאָך מער פֿאַרשעמט מען אים, וועמ ער ווייזט אַן אויף אַ באַשטימטן ישיבה־יינגל, וואָס זאָל אים „בא־שיינען דעם שבת״ און מען דערפילט ניט זיין בקשה... כ׳האָב דעריבער זיך געלאָזט איבערריידן און צוגעזאָגט צו גיין צוויי שבתים, וואוהין מ׳וועט מיך שיקן. דעם ערשטן שבת האָט מען מיך געשיקט צו אַ וואויל־האָבענדיקן קצב, אַ פראָסטאַק.

דער קצב, אַ הויכער קרעפּטיקער מאַן, מיט ברייטע פלייצעס און אַ געדיכטער שוואַרצער באָרד, און זיין קיילעכדיקע פרוי, האָבן מיך אויפגע־נומען זייער פריינטלעך. זיי זיינען נאָר געווען אומצופֿריידן, וואָס כ׳עס ניט אויף אַלץ, וואָס די קצבטע דערלאַנגט מיר. כ׳האָב אָבער ניט געהאַט קיין כח צו עסן אַזוי פיל מער, ווי כ׳בין געווען געוואוינט.

ביי אַ ברעג טיש איז געזעסן זייער טאָכטער. זיי האָט געלייענט אַ ראָ־מאַן אין רוסיש. די עלטערן האָבן שטאָלצירט מיט זייער טאָכטערס קענט־שאַפט. זי האָט עס געפילט און זיך געפּיעשטשעט. דער פֿאַטער האָט גוט־מוטיק זיך געוויצלט איבער די דועלן פון די פראַנצויזישע באַראָנען און גראָפֿן, די העלדן פון דעם איבערגעזעצטן ראָמאַן, פון וועלכן זי איז אַזוי אַנטציקט.

כ׳האָב געקוקט אויף די שיינעדיקע פעטע פנימער פון אָט די צוויי גוטמוטיקע מענטשן און געטראַכט, אַז זייער נחת קאָן זיי, חלילה, אויספאַלן באָקאָם, דורך זייער טאָכטערס אָפגעפרעמדקייט.

דער צווייטער שבת, ביי אַ קרעמער אַ למדן, איז מיר מער געווען צום האַרצן. וועג כ׳בין אַהין געקומען פרייטיק־צו־נאַכט נאָר קבלת־שבת, האָב איך אים געטראָפן לערנענדיק זיין טעגלעכע בלאַט גמרא פאַרן עסן. דער מיטל־געווויקסיקער, דאַרער און בלאַסער מאַן, מיט אַ קורצער שוואַרצער באָרד, איז געווען פאַרטיפט אין לערנען און מיך כמעט ניט באַמערקט. זיין פרוי האָט מיך באַגעגנט מיט אַ ברייטן „גוט שבת" און געשטעלט פאַר מיר אַ בעכערל ווײַן צו מאַכן קידוש. כ׳האָב גלייך באַמערקט דעם גרויסן ספרים־אַלמער מיט גמרות, פוסקים, שאלות־ותשובות א. ד. גל. כ׳האָב פון דאָרטן אַרויסגענומען עטלעכע ספרים: „סדר־הדורות", „צמח דוד", „שלשלת הקבלה" און אַנדערע פון דעם מין — וועגן יידישער געשיכטע און יידישע גדולים. די קרעמערקע איז געזעסן און געקוואָלן, ווי איר מאַן און זייער גאַסט לערנען תורה. איר האַרעפאַשנער, צעקנייטשטער פנים האָט געלויכטן, אויף איר שויס איז געזעסן די בת־יחידקע און דערציילט, וואָס זי האָט די וואָך געלערנט אין דער רוסישער שקאָלע און ביי איר יידישן רבין.

נאָכדעם ווי דער קרעמער האָט פאַרענדיקט זיין בלאַט גמרא, האָבן מיר געגעסן די שבתדיקע מאכלים און אַלע האָבן געזונגען זמירות. כ׳האָב געטראַכט, אַז דאָס שוואַרץ־חנעוודיקע מיידעלע, וואָס האָדעוועט זיך אין אַ שטוב פון תורה, לייענט און שרייבט יידישע אותיות, און זינגט יידישע געזאַנגען, וועט, האָפנטלעך, קיינמאָל ניט ווערן אַזוי אָפגעפרעמדט ווי דעם קצבס טאָכטער.

קאַפּיטל דריי און פערציק

מיר מאַכן אַ חברה בסוד

דער געדאַנק, אַז אַ טייל ישיבה־קינדער פעלט אויס ברויט, לאָזט מיך ניט רוען. די דריי־פערטל־פונטיקע חלקים ברויט טיילט אויס די ישיבה נאָר דריי מאָל אַ וואָך. דאָס איז צו ווייניק פאַר אַ בר־מצווה־יינגל. בפרט פאַר די עלטערע און געוויקסיקערע.

ניט אַלע האָבן זייערע עלטערן, אַזוי ווי איך, אין אַ נאָענטן דאָרף, פון וואָנען מ׳שיקט מיר געוג ברויט און צום ברויט. אָנומלט האָט מיין מאַמע מיר צוגעשיקט אַ גאַנצן לאָבן אייגענע געבאַקענע ראָזעווע ברויט. מיין פעטער שאול דער בעקער האָט מיך געבעטן כ׳זאָל עס אים אַוועקגעבן פאַר זיין בעסטן קונד, דעם ווילנער „האָטעל אייראָפּע", אויפן ראָג פון דייטשי־

שער און טראָקער גאַס. דאָרט האָט מען עס צעשניטן אויף קליינע פענעצ־
לעך, און עס דערלאַנגט די רייכע געסט ווי אַ נאַשעריי. דער פעטער האָט
מיר געזאָגט, אַז דאָס איז פאַר אים ווערט מיר צו געבן אַ גאַנץ ווינטער
פרישע געבייטלטע, האַלב־זיידענע ברויט, וויפל כ׳דאַרף נאָר. כ׳קריג אויך
גענוג קליינגעלט פון די עלטערן און דער משפחה.

נאָך אַ שמועס וועגן דעם מיט מיין חבר מאָנישקע ניסנס פון מושניק,
האָבן מיר, צוזאַמען מיט נאָך עטלעכע ישיבה־קינדער, בסוד געמאַכט אַ
חברה, צו העלפן די באַדערפטיקע. פאַרוואָס „בסוד", וויל געווינלעך,
וועט אַ ישיבה־יינגל ליבער לייגן הונגער איידער אָננעמען הילף. מ׳דאַרף
דעריבער עס טאָן בשתיקה, מ׳זאָל ניט וויסן, וער דאָס גיט אים.

כדי עס צו קאָנען טאָן האָבן מיר אָפגעמאַכט צו געבן אויף דעם אַ
טאָפלטן „מעשר" (ס׳מיינט אַ פינפטל) פון דעם קליינגעלט, וואָס יעדער פון
אונדז קריגט אַריין. מיר האָבן אויך אָפגערעדט צו נעמען יעדן חלק ברויט,
וואָס די ישיבה גיט, און עס צעטיילן, אַדער פאַרקויפן אויף באַרג צו יענע
ישיבה־קינדער, וועלכע דאַרפן האָבן נאָך.

מיר האָבן אויך באַשטימט אַ צאָל „מתן־בסתרניקעס" (פאַרבאָרגענע
העלפער), אונטערצואוואַרפן קליינגעלט צו די וועלכע נויטיקן זיך אין דעם.
יעדער מתן־בסתרניק (מאַטן־בעסויסערניק) האָט געקראָגן דעם נאָמען,
אַדער די נעמען, וועמען ער דאַרף צושטעלן הילף, קיינער זאָל דערפון ניט
וויסן. דאָס פולע צעטל באַדערפטיקע האָט זיך געפונען ביי אונדזער אויס־
געווייטלטן „נאמן" (פאַרטרויטן).

די „מתן־בסתרניקעס" האָבן געמוזט זיין זייער פאַרזיכטיק. דאָס קליין־
געלט איז געווען איינגעוויקלט אין אַ פאַפּיר, אויף וועלכן ס׳איז אויפגע־
שריבן מיט כתיבהטע אותיות, אַז דאָס איז אַ „גמילת חסד", אָפצוצאָלן סוף
זמן. פונדעסטוועגן וואָלטן די מתן־בסתרניקעס ניט געשוינט געווארן, ווען
מ׳כאַפּט זיי ביים אונטערוואַרפן עס, אין אַ קעשענע, אַדער אין אַ קלומעק.
ס׳איז אויך געווען אַ געפאַר, אַז מ׳זאָל זיי חושד זיין אין גנבה, אין קריכן
אין פרעמדע קעשענעס.

דאָך האָט אונדזער חברה אָנגעהאַלטן אַ גאַנצן ווינטער, און איז גע־
בליבן בסוד. ערשט אַרום סוף זמן, ווען אַ צאָל קינדער האָבן אָנגעהויבן
פאַרשן וועמען זיי זיינען שולדיק דעם חוב, דערוויסן זיך דערפון אונדזערע
ראשי־ישיבות ר׳ אליהו פנחס און ר׳ יהושע־כלב. זיי פאַרלאַנגען פון אונדז
דעם פנקסל פון די חברים, וואָס האָבן געצאָלט דעם טאָפלטן „מעשר", און
דעם צעטל פון די הילפס־באַדערפטיקע, מיט אַלע אונדזערע חשבונות פון
הכנסה און הוצאה. זיי נעמען דעמאָלט איבער אויף זיך די גאַנצע פאַר־
אַנטוואָרטלעכקייט פאַר דער וויטערדיקער הילפס־אַרבעט.

אינעם גרויסן בשותפותן שלאָפצימער פון אונדזערע ישיבה־קינדער האָט זיך אַרײַנגעכאַפט אַ ניט־געבעטענער גאָסט, מיטן נאָמען „אינפלוענ־ציע". די ישיבה האָט געבראַכט דעם דאָקטאָר דעמבאָ, ער זאָל אונדז אויס־היילן פון דער קראַנקהייט.

דר .דעמבאָ, אַ קליינגעוויקסיקער געוועזענער ישיבה־בחור, איז איצט אַ הויך־אָנגעזעענער ווילנער דאָקטאָר. ער איז אויך באַרימט דורך זיין בוך קעגן די „שונאי ישראל", וואָס ווילן פאַרבאָטן די יידישע שחיטה. דר. דעמבאָ דעקט אויף אין זיין בוך די פאַלשקייט פון די שונאים, אַז זיי פאָדערן עס צוליב „צער בעלי חיים". ער באַווייזט, אַז קוילענען מיט אַ חלף, לויטן יידישן דין, ברענגט דער בהמה וויניקער יסורים, ווי דאָס ווערן דערשלאָגן מיט אַ בולאַווע אין קאָפּ אָדער דערשטאָכן מיט אַ מעסער אין זייט, ווי אין די ניט־יידישע בוינעס. ער האָט יעדן פון אונדז באַטראַכט און געהייסן אונדז האַלטן דריי מעת־לעת אויף די געלעגערס, און ווי אַזוי און מיט וואָס אונדז צו שפייזן.

לויט דר. דעמבאָס פאַראָדנונג איז אויך פון דעמאָלט אָן אײַנגעפירט געווארן אויסצורויכערן, דעזינפעקצירן, יעדן פרימאָרגן אונדזערע שלאָפ־צימערן באַלד ווי מיר גייען אַרונטער פון די בעטלעך. דער פריער־דער־מאָנטער לייזער, וואָס איז דער משגיח איבער אונדזערע ישיבה־צימערן, גייט דורך צווישן די בעטלעך מיט אַ גרויסער אייזערנער סקאָוואָראָדע, אין וועלכער עס רויכערן זיך געוויסע זאַלצן (מיר רופן זיי אָן „קטורת" — קטוירעס), און פאַרשפרייטן אַ שטאַרקן ריח.

צוליב די רעצעפטן וואָס דר. דעמבאָ האָט אונדז פאַרשריבן קעגן דער אינפלוענציע, זיינען מיר געווארן איינגייער אין דער פרייער אַפטייק פון הקדש — ווילנער יידישער שפיטאָל. דער פאַראָדנער אַריינגאַנג צום הקדש איז אויף דער בריייטער זאַוואָלנער גאַס. צום וואָרט־צימער פונעם אַפטייק אָבער, גייט מען אַריין דורך דער הינטער־טיר, אין דער שמאָלער הקדש־געסל. די אַפטייק גופא זעט מען דאָרט ניט. די רעצעפטן דערלאַנגט מען אין אַ פענצטערל, דורך וועלכן מ׳קריגט שפעטער די פלעשלעך רפואות, סלויאיקעס, מאַשטשן, פראָשקעס, פילן א. ד. גל. אין אַ דערבייאיקן צימער ווערן אומפאַרמעגלעכע פאַציענטן אונטערזוכט, אָן געצאָלט, פון יידישע דאָקטוירים, צווישן זיי אויך באַרימטע ספעציאָליסטן.

אינעם וואָרט־צימער פון הקדש־אַפטייק איז תמיד פאַראָן אַ היפשער עולם פון פאַרשיידענעם עלטער און פאַרשיידענע שיכטן. אַ טייל זאָגט תהילים. אַנדערע קוקן אַריין אין אַ ספר אָדער לייענען אַ ראָמאַן. פאַראָן ישיבה־קינדער, וואָס ברענגען מיט זייערע גמרות און חזרן שטיל זייער שיעור.

אויף דער מזרח־וואַנט הענגט אַ קליינער ארון־קודש. דערביי שטייט

אויך אַן עמוד. די פאַציענטן, וועלכע קומען אינדערפרי, דאַוונען דאָרט מיט אַ מנין.

קעלער־שטובן זיינען פאַראַן אין אַ סך ווילנער געסלעך און זאוואול־קעס, אָבער צוויי־גאַרנדיקע קעלערס — אַ קעלער אונטער אַ קעלער, זע איך נאָר אין הקדש־געסל. דער אויבערשטער קעלער איז ענלעך צו די קעלער־שטובן אין אַנדערע געסלעך: דאָס פענצטערל קומט אַרויס אויף דעם סאַמע טראָטואַר. אין אַ ליכטיקן טאָג קאָן מען דורך אים זען די שיך, שטיוול און קאַמאַשן פון די פאַרבייגייער. וועמען מ׳פאַרייסט דעם קאָפּ איז אויך מעגלעך צו באַמערקן די אַנטקעגנדיקע הייזער אין געסל, און אפילו אַ שטיקל הימל. אַמאָל שיינט דאָרט אויך אַריין אַ שטראַל־זון און באַלייכט אַ ברייטן פּאַס טאַנצנדיקן שטויב. אינעם אונטערשטן קעלער איז אָבער כסדר פינצטער. עס ברענט דאָרט תמיד אַ קליין שוואַרץ בלעכן לעמפּל. נאָר עס רויכערט און טשאַדעט מער ווי עס לייכט.

אויף דער זעלביקער זייט פון די צוויי גאַרנדיקע קעלער־שטובן, אַנטקעגן דער הינטער־טיר פון הקדש, געפינט זיך אַ קליין הויפל, איבער וועמעס טויער עס הענגט אַ ברעטל אויף וועלכן ס׳איז אויסגעמאָלט אַ שטיוול — די שילד פון אַ שוסטער. אונטערן שטיוול איז אָנגעגעבן דעם שוסטערס נאָמען: יאָסעלאָוויטש.

דער שוסטער יאָסעלאָוויטש האָט סמיכה אויף רבנות. ער איז ניט נאָר אַ למדן, נאָר אויך אַ בעל־דרשן. ער קען האַלטן פיינע דרשות פאַרן פשוטן עולם. זיין מאַמע, די אלמנה, צו וועמען ס׳געהערט דאָס הויפל, איז געווען צו באַצאָלן אַ רבנים־מעקלער דאָס נויטיקע מעקלעריי־געלט, ער זאָל קריגן פאַר איר איינציקן זון אַ בכבודיקע רבנות־שטעלע. נאָר דער שוסטער יאָסעלאָוויטש וויל אָבער, ווי דער פאַרצייטיקער תנא, רבי יוחנן הסנדלר, ליבער ציען זיין חיונה פון זיין שוסטעריי, איידער צו מאַכן אַ פרנסה פון זיין תורה. ער פאַרענטפערט זיך מיט זיין מלאכה פונקט אַזוי, ווי אַלע אַנדערע וויל־נער שוסטער.

שבת און יום־טוב גיט זיך אָבער אָפּ יאָסעלאָוויטש אינגאַנצן מיט דער תורה: ער לערנט ש״ס און פוסקים מיט לומדים און „חיי־אדם״ און „עין־יעקב״ מיט פאַלקס־מענטשן, פאַר וועלכע ער האַלט אויך אייגענע דרשות.

יעדער סיום אויף אַ גמרא איז ביי מיר אַ יום־טוב. נאָר אַ עקזאַמען אין קלאַס איז דאָס רוב אַן אָפּקומענישׂ. אַפּנים, אַז כ׳בין דאָ ניט דער איינציקער, וואָס איז ניט פאַרליבט אין מיין רוסישן קלאַס. פון דער היים דערמאָנט מען מיר אָפט, כ׳זאָל למען־השם ניט פאַרנאַכלעסיקן די רוסישע לימודים. אפילו ר׳ אליהו פנחס, וואָס וואַרנט אַזוי פיל קעגן „ביטול־תורה״, קעגן

לייענען וואָס ניט איז, אַ חוץ אַ בלאָט גמרא און אַ מוסר־ספר, האָלט אונדז איצט אין איין מוסרן מיר זאָלן זיך סטאַרען און אויסצייכענען ביי די עק־זאַמענס אין קלאַס. וואָרעם אויב מיר וועלן דורכפאַלן, קאָן נאָטשאַלסטווע צומאַכן, חלילה, אונדזער ישיבה. איך באַמי זיך אויסצולערנען אויף אויס־וויניק „באַסניעס" (פאַבלען) פון קרילאָוו און אַנדערע. נאָר ניט דער קאָפּ און ניט דאָס האָרץ איז דערביי, ווי אין דער גמרא, אין מדרש און אין מוסר־ספר.

אונדזער לערער פון רוסיש, ה' כאַסקין, איז אויסער זיך. ער האָט שטאַרק מורא מיר זאָלן ניט דורכפאַלן. בייזערט ער זיך, זידלט און שלאָגט כּאָר יעדן טעות וואָס עמיץ מאַכט אינעם רוסישן לימוד. מיך שלאָגט ער טאָפלט, ווייל כ'מיש נאָך אַלץ אַריין פּוילישע ווערטער אין מיין רוסיש. אַנומלט האָט ער מיר דערפאָר געגעבן אַ צו שטאַרקן קלאַפּ אין רעכטן אָרעם. ס'איז מיר נאָכדעם געווען אוממעגלעך איבערצושרייבן די פון אים גע־שריבענע שורות אויפן שוואַרצן טאָוול. האָב איך דערווייל געקוקט אין אונדזער רוסישן לער־בוך און זיך איינגעחזרט דאָס וואָס מיר דאַרפן קענען אויף אויסוויניק. ה' כאַסקין האָט עס באַמערקט און געפרעגט פאַרוואָס איך שרייב ניט. וועו כ'האָב אים געזאָגט, אַז מיר טוט וויי די האַנט פון זיין שטאַרקן קלאַפּ, האָט ער קענטיק געמיינט, אַז דאָס טו איך אים להכעיס, און מיך גענומען שלאָגן מיט דער לאַנגער שווערער „לינעיקע". וועו די לי־נעיקע האָט זיך איבערגעבראָכן, האָט ער מיך געשלאָגן מיט די צעבראָכענע שטיקער. דערביי האָט ער געמאַכט אַזוינע געוואַלדן, אַז די שילער פון די אַנדערע צוויי קלאַסן זיינען זיך צוזאַמענגעלאָפן, און נאָך זיי — די לערער, וועלכע האָבן מיך קוים אַ לעבעדיקן אַרויסגעריסן פון זיינע הענט, און אים מיט געוואַלד אַריינגעשלעפט אין זייער באַראַטונגס־צימער.

די שילער פון אַלע קלאַסן האָלטן באַלד אָפּ אַ באַראַטונג. אייגער פון זיי שרייבט אויף אין רוסיש אַ פּראָטעסט צום פּאַרוואַלטער עליע טראַצקי קעגן מיין לערער און פּאַדערט מען זאָל אים באַשטראָפן פּאַר זיין רציחה. אַלע שרייבן אונטער זייערע נעמען אויף אָט דעם פּאַפּיר. עטלעכע ווילן מיך תיכף נעמען צו אַ דאָקטאָר און מאַכן אַן אָפּיציעלן פּראָטאָקאָל צום די־רעקטאָר פון אַלע ווילנער שולן. אייגער פון אונדזערע לערער פּועלט אָבער ביי זיי מ'זאָל עס אָפּלייגן אויף מאָרגן.

אויף מאָרגן איז עליע טראַצקי געקומען אין די קלאַסן. ער האָט צוגע־געבן, אַז מיין לערער איז באַגאַנגען אַ פּאַרברעכן. דאָך מוז מען אים איצט האָבן צו פּאַרענדיקן די עקזאַמענס. די פּאַרוואַלטונג גאַראַנטירט, אַז דער דאָזיקער לערער וועט שוין מער קיין שילער ניט שלאָגן. עליע טראַצקי בעט ביי די שילער ניט צו שיקן קיין קאָפּיע פון פּראָטעסט צום ווילנער שול־דירעקטאָר, דאָס וועט זיין אַ חילול־השם און ס'קאָן אויך ברענגען אַ סך שאָדן דער ישיבה.

איינער פון די שול־אינספעקטאָרן האָט מסתמא געוואוסט דערפון. ער איז אַריינגעקומען צוזאַמען מיט עליע טראָצקין אין מיין קלאָס. אַרויפ־געלייגט אַ נייע ליניע אויף דעם גרויסן שוואַרצן טאָוול און באַמערקט: אַ ליניע איז נאָר צו לינירן דעם טאָוול, אָבער ניט אויף צו באַשטראָפן עמיצן דערמיט.

דאָך איז דער עקזאַמען אין מיין קלאָס דורכגעגאַנגען בשלום. ה׳ כאַסקין האָט זיך געקליגט, אַז דער אינספעקטאָר זאָל מיך דער עיקר פאַרהערן אין אַריפמעטיק, וואו איך וועל זיכער ניט אַריינמישן קיין פויליש וואָרט, און וועל נאָך קאָנען קריגן פון אינספעקטאָר אַן אויסצייכענונג...

באַזונדער פריילעך איז צוגעגאַנגען דער סיום אויף דער גמרא. עילוים האָבן געזאָגט „הדרנס״ (שאַרפזיניקע פילפולים). אַנדערע האָבן געוויזן קונצן, ווי למשל, אַריינשטעקן אַ נאָדל אין גמרא און טרעפן געוי אין וואָס פאַר אַ וואָרט, אַדער אפילו אַן אות, זי וועט זיך אַריינשטעכן מיט צענדליקער זייטן ווייטער... דער וווילנער שטאָט־חזן, ה׳ קאַהאַן, אַ הויכער שיינער מאַן מיט אַ קיילעכדיק בלאָנד בערדל, האָט פאַר אונדז געזונגען תפילות און שירים. ער האָט באַגייסטערט מיט זיין זינגען אַליין ביי אונדז אין ישיבה־זאָל, אַזוי ווי מיט זיין בענטשן חנוכה־ליכט, זיין ראש־חודש בענטשן און זיין קאַנצערט (אויף בילעטן) אין דער וווילנער גרויסער שול, וואו ער האָט געזונגען צוזאַמען מיט זיין גרויסן כאָר משוררים.

קאַפּיטל פיר און פערציק

ביים סוף זמן

פון טעג זיינען געוואָרן וואָכן, פון וואָכן — חדשים. באַלד פאַרענדיקט זיך שוין אויך אַ גאַנצער זמן.

די נעכט זיינען שוין קורץ. מיר לערנען ניט מער שבת פאַר באַגינען אין קצבישער קלויז. אויך די לערן־יינגלעך און יונגע אַרבעטער האָבן אויפגעהערט לערנען מוסר און „חיי אדם״ שבת אינדערפרי אין קירזש־נערשער קלויז. ר׳ אליהו פנחס לערנט דאָרט איצט מיט זיי שבת בייטאָג. ווען איך קאָן עס נאָר באַווייזן, קום איך אַהין אים הערן לערנען.

איך קום אויך אַהין זיך טרעפן מיט אַ טייל פון אָט די אַרבעטער־יינגלעך מיט וועלכע כ׳בין געוואָרן חבר, האָרכנדיק צוזאַמען ר׳ אליהו פנחסס מוסר אין קירזשנערשער קלויז און ביי אים אין שטוב. כ׳האָב אויך האָלט צו קוקן דאָרט אויף די אויפשריפטן מיט גרויסע געכטיבהטע אותיות, ווי למשל: פאַרלירן געלט איז אַ שאָדן, וואָס קאָן זיך אומקערן. ערגער איז ווען מ׳פאַרלירט מענטשלעכע ווערדע.

אין שבת בייטאָג האָבן עלטערע ישיבה־יינגלעך מיך איבערגערעדט צו גיין מיט זיי אין באָטאַנישן גאָרטן. צווישן אַנדערע זאַכן האָב איך דאָרט געהערט זינגען אַ לידל אין רוסיש מיט אַ צוזינג „רעב לאָזער אודראַל" (ר׳ לאָזער איז אַנטלאָפן). דאָס לידל האָט געשילדערט דעם „צוטרוי" פון ווילנער יידן צום דיין (דייען) ר׳ לאָזער. קליינע הענדלער לייגן אין ביי אים זייער שווער־פאַרהאַרעוועט „שלישית"־געלט; אלמנות און יתומים — וייערע ירושות: כלות — זייער נדן, א. אַז. וו. ר׳ לאָזער, אַבער, טראַכט גאָר ניט פון אָפּגעבן עס צוריק. ער פאַרצערט אַלץ, ווי דאָס וואָלט געווען זיינס. צום סוף, ווען אָט די אַרעמע מענטשן הויבן אָן ביי אים מאָנען זייער איינגעליגט געלט, אַנטלויפט ר׳ לאָזער פון ווילנע*).

גייענדיק צוריק צו דער ישיבה האָבן מיר געערעדט וועגן דעם דאָזיקן חילול השם אין דער ירושלים פון ליטע. איין יינגל האָט דערמאָנט, אַז אויך אינעם אַלטן ירושלים, ווי דער נביא ישעיה קלאָגט, האָבן זיך געפונען ריכטער (דיינים) כאַבאַרניקעס און גנבים... אַ טייל יינגלעך זאָגן זיך אויך אַרויס קענן די פריערדיקע כלי־קודש, — דעם שטאָט־חזן קופער און דעם שטאָט־מגיד ר׳ יאַנקעלע חריף (ר׳ יעקב יוסף), אַז געלט איז ביי זיי געווען חשובער, ווי די חזנות און די מגידות פון ווילנע. אַן עלטערער יינגל האָט דעם מגיד פאַרענטפערט אַזוי: ער האָט נעבעך געהאַט אַ נאַריש ווייב, האָט ער געזוכט נאָכצוטאָן די גבירנטעס. ער איז צוליב איר געוואָרן אַ בעל־חוב פון אַ סך טויזנטער רובלס. האָט ער געמוזט נאָכטאָן דעם חזן קופער און אַננעמען אַ שטעלע אין אַמעריקע.

צוליב דער נאָענטקייט פון פסח טייטשט אונדז אויס ר׳ אליהו פּנחס שטיקלעך הגדה. ער טוט דאָס אויף דעם זעלביקן שטייגער ווי פריער מיט דער סדרה פון וואָך, — „קנעכטשאפט אין מצרים" מיינט די נשמה איז פאַרשקלאַפט ביים גוף. „יציאת מצרים" מיינט תשובה טאָן. ר׳ אליהו פּנחסעס הגדה האָט ניט קיין שום שייכות צום יום־טוב פסח. זי פאַרנעמט זיך מיט מוסר פאַר אַ גאַנץ יאָר און מיט געשעענישן פון יענער וועלט. באַשרייבונגען פון אָפריכטן דעם סדר טייטשט אויס ר׳ אליהו פּנחס אַזוי:

„קדש" (הייליק זיך). „ורחץ" (וואַש זיך אָפּ פון דיינע זינד. „כרפס" (באַנוגן זיך מיט אַ שטיקל גרינס, אָדער אַ בולבע, ווי ר׳ חנינא בן דוסא האָט זיך באַנוגנט מיט אַ שטיקל באָקסער, פון ערב־שבת צו ערב־

---

*) ווי כ׳האָב שוין אַמאָל דערציילט, האָבן ווילנער משכילים זיך געוויצלט, אַז אַנשטאָט „ברוך דיין אמת", ווי מ׳זאָגט נאָך אַ טויטן, דאַרף מען וועגן ר׳ לאָזערן זאָגן: „ברוך" א. אַז. וו. דער דיין איז אַנטלאָפן, האָט אַנגעצט.

שבת). „יחץ" (צעטיילן דיין לעבן צווישן ביידע וועלטן. דעם גרעסטן טייל באַהאַלט פֿאַרן „צפון", דאָס באַהעלטעניש אויף יענער וועלט). „מגיד" (מ׳וועט דיר „דאַרט" זאָגן, ס׳הייסט אויסרעכענען אַליין, וואָס די האָסט געטאָן אויף דער וועלט). „מוציא" (ס׳וועלן אַרויסגעצויגן ווערן, זיך אויפדעקן אַלע דיינע זינדיקע מחשבות). „מצה" (מ׳וועט זיך קריגן מיט דיר איבער דיין יעדער עבירה). „מרור" ס׳וועט דיר זיין וויי און ביטער). „כורך" (מ׳וועט צוזאַמענברענגען דעם גוף מיט דער נשמה, זיי זאָלן זיך ניט אַרויסדרייען מיט קיין שום תירוץ, ווי אין דעם משל פון בלינדן מיטן הינקענדיקן: דער בלינדער טענהט: כ׳קאָן דאָך ניט זען. דער הינקענדיקער זאָגט: כ׳קאָן דאָך ניט גיין. זעצט מען אַרויף דעם הינקענדיקן אויפן בלינדן, וואו זיי קאָנען צוזאַמען גיין און זען און מען גיט זיי די פֿאַרדינטע שטראָף פֿאַר זייערע זינדן). „שלחן ערוך" (פֿאַר די צדיקים וועט זיין גרייט דער טיש אין גן־עדן, מיט אַלע הימלשע תענוגים). „צפון" (זיי וועלן קריגן זייער טייל „אפיקומן", וואָס זיי האָבן באַהאַלטן אויף יענער וועלט). „ברך" (זיי וועלן ווערן געבענטשט פֿאַר אַלע אייבּיקייטן). „הלל" (זייערע מעשים און זייער שכר וועלן ווערן געלויבט אין אַלע „עולמות עליונים" — אויבערשטע וועלטן). „נרצה" (דער בורא, דער באַשעפער, וועט זיין צופֿרידן מיט זיין באַשאַפונג).

מיר געפֿעלן די פשוטע מעשיות פון אַמאָל, ווי זיי זיינען באַשריבן אין חומש, אין דער גמרא, אין די מדרשים און אין דער הגדה: — יידן זיינען געווען פֿאַרשקלאַפט אין מצרים. דער אויבערשטער שיקט משהן מיט אהרנען צו פֿאַדערן פון קעניג פֿרעה אַרויסצולאָזן די יידן. פֿרעה וויל דערפון ניט הערן. וועלן ער באַשטראָפט מיט אַלערליי „מכות" ביז ער מוז פֿאַלגן. ווען ער האָט חרטה און יאָגט נאָך די יידן, שפּאַלט זיך פֿאַר זיי דער ים־סוף. זיי גייען אים אַריבער בשלום. נאָר פֿרעה מיט זיינע רייטווענען און חייל ווערן דערטרונקען.

ישיבה־קינדער האָבן אָבער שטאַרק הנאה פון ר׳ אליהו פּנחסעס אויס־טייטשונגען. זיי בעטן אים ער זאָל אויף אַזאָ אופן אויך אויסטייטשן אַ שטיקל גמרא. דערפילט ער זייער בקשה. ער טייטשט אַריין דעם „שטן" און דעם „יצר־הרע" אין די וועלטער „ארבעה אבות נזיקין", אינעם אָנהויב פון דער גמרא „בבא קמא."

באַלד ווי כ׳האָב זיך דערוואוסט, אַז אַ מטיף (מאַטיף) וועט האַלטן אַ „נאום" (רעדע) אין קצבישער קלויז, וואָס איז פֿאַרבונדן דורך אַ קאָרידאָר מיט אונדזערע ישיבה־צימערן, בין איך אַריין אים הערן.

אויפן ערשטן בליק האָט זיך מיר געדוכט, אַז דער הויכער מטיף, מיט זיין שיינער שוואַרצער באָרד, איז אַ מגיד, וואָס האַלט אַ דרשה אָן אַ טלית.

זיין ריידן מיט אַ ניגון, אויסזינגען די פסוקים, דערציילן פיינע משלים, און שטאָפן דעם עולם, איז געווען ווי פון אַ „פאָלנעם" עכטן מגיד. ביסלעכ־ווייז אָבער האָב איך איינגעזען דעם אונטערשייד. דער מטיף שטאָפט יידן ניט פאַר זייער זיין וויניק פרום, נאָר פאַר זייער ניט האָבן געגונג „חיבת ציון" (ליבשאַפט פאַר ציון). ער פאָדערט זיי זאָלן העלפן אויפבויען פונדאָסניי „די צעפאַלענע סוכה" — דאָס חרובע יידישע לאַנד; קויפן ארץ־ישראל ערד, ניט אין „קליינע זעקעלעך", מיטצונעמען אין קבר, נאָר גרויסע שטרע־קעס צו פאַרזייען פעלדער תבואה און פאַרפלאַנצן ווייַנגערטנער און סעדער; יעדער ייד זאָל זיך פאַרשרייבן אין דער חברה „חובבי ציון" (ליבהאָבער פון ציון), וואָס אַרבעט פאַר „ישוב ארץ־ישראל", צו באַזעצן ארץ־ישראל מיט יידישע קאָלאָניסטן.

וועז דער מטיף האָט געענדיקט ריידן, זיינען היינט־וועלטיקע יונגע־לייט, „חובבי ציון", אַרומגעגאַנגען צווישן עולם און צוגעזעדט יעדן איינעם זיך צו פאַרשרייבן אין זייער חברה. זיי האָבן אויך געזאַמלט געלט און אַרויסגעגעבן קוויטלעך. צו מיין פאַרוואונדערונג איז צווישן אָט די יונגע־לייט אויך געווען מיין לערער כאַסקין, וועלכער האָט מיך שטאַרק געשלאָגן ביים לערנען רוסיש. ניט געקוקט אויף דעם, איז מיר דאָך שטאַרק געפעלן דער רעיון (ראַיען) פון „חיבת ציון" און „ישוב ארץ־ישראל."

באַלד ווי מיין טאַטע איז געקומען צו פאָרן פון דאָרף אין שטאָט, בין איך אַוועק אין זיין אכסניה, אויף זאַוואַלנער גאַס, אים צוצוריידן, ער זאָל זיך פאַרשרייבן פאַר אַ „חובב ציון". דער טאַטע איז אָבער ניט געווען גרייט, ווי ער זאָגט, צו פאַרביטן די „אַלטע פושקע" פון „ר' מאיר בעל־הנס", אין וועלכער ער וואַרפט אַריין קליינגעלט פאַר ארץ־ישראל יעדן פרייטיק ראש־חודש און ערב־יום־טוב, — אויף די „נייע קוויטלעך" פון אָפּגעגאָלטע יונ־געלייט.

אייזיק לענטשנער, דער בעל־אכסניה, וואָס לאָכט אַלץ אויס, פרעגט מיין טאַטן, צי ער איז זיכער, אַז דאָס פושקע־געלט פון ר' מאיר בעל־הנס קומט אָן אין ארץ־ישראל? דער טאַטע ענטפערט מיט אַ שמייכל:

— דאָס וועלנדט זיך אין מזל. אַ מאָל קומט אָן אַ חלק געלט פאַר אָרעמע גוטע פרומע לייט און לומדים אין ירושלים, אַ מאָל וועלט דערמיט אויס־געהאַלטן דער משולח, וואָס איז אויך אַ פרומער ייד, אַ למדן. וועז ס'איז אָבער ניטאָ קיין מזל גייט עס אַוועק אינגאַנצן אויף היי און האָבער פאַרן משולחס פערד... נאָר דאָס איז אויך קיין בייז ניט. דער פערד טוט אַ גוטע שליחות און פאַרדינט כשר זיין עסן.

דער טאַטע האָט נאָכדעם דערציילט, אז אַ יונגערמאַנטשיק האָט אים פאַרגעשלאָגן צו ווערן אַ „טשלען" (אַ מיטגליד), דערביי האָט יענער שטאַרק געריימט די גליקן פון זייערע (די חובבי־ציונשע) קאָלאָניעס. יעדער קאָלאָ־

ניסט, האָס דער יונגערמאַנטשיק געזאָגט, האָט אַן אייגענעם ווייגאַרטן, אַן אייגענעם סאָד א. אַז. וו. און לעבט ווי אַ פריץ. האָט דער טאַטע אים דער־קלערט:

— כ׳בין גרייט צו טיילן מיין ביסן מיט יידן, וועלכע אַרבעטן שווער אויפן שטיקל ברויט, ווי איך, אַ דאַרפס־ייד. כ׳האַלט אָבער פאַר אַן עבֿירה צו העלפן באַזעצן ארץ־ישראל מיט פריצים, אפילו ווען זיי זיינען יידן.

פֿאַגוליאַנקע איז אַ שטילע גאַס אין דרום פון די טומלדיקע ווילנער גאַסן — די דייטשישע און די זאַוואַלנע. ביי די זייטן אירע שטייען הויכע בייַמער. אַ סך הייזער זיינען אַרומגערינגלט מיט געלטנער ווי אויף אַ דאַטשע. ס׳גייען דאָרט ווייניק מענטשן און פורן. מ׳קאָן דאָרט גיין און טראַכטן ווי אין אַ וואַלד אָדער צווישן פעלדער קאָרן. שפּאַצירנדיק דאָרט קאָן איך, מער־ווייניקער, זיך אויספירן לויט די אָנווייזונגען אין דעם פריער דער־מאָנטן מוסר־ספר „ראשית חכמה". כ׳קאָן האַלטן אַרונטערגעלאָזן דעם קאָפּ, קוקן נאָר אין מיינע אייגענע פיר איילן, טראַכטן נאָר וועגן רוחניות, און אַמאָל אויך האָבן אין זינען אַ הייליקן „שם."

אין יענע ווילנער גאַסן, וואו עס לויפֿן כסדר דראָשקעס און פורלעך מיט רעש אויפן שטיינערנעם ברוק, און די לאַוועס זיינען פול מיט איילנדיקע מענטשן פוס־גייער, מוז מען תמיד קוקן וואוהין מ׳גייט. מ׳קאָן זיך ניט פאַרטיפֿן אין מחשבות. כ׳האָב דעריבער זיך שוין געהאַט מיאש (מעיאַש) געווען פון אויספירן זיך אין דער הייַנטיקער ווילנע, ווי אין דעם קיבוץ פון הייליקע מקובלים אין ארץ־ישראל, וואו דער ספרדישער בעל־מקובל ר׳ משה קאָרדאָווערא האָט מיט אַ דריי הונדערט יאָר פריער אויפגעשריבן זיין מוסר־ספר „ראשית חכמה". באַזונדערס האָב איך אַזוי געטראַכט זינט דער חתונה פון שוועסטערקינד יודל ווינסקי. דאָרט האָב איך לויטן „ראשית חכמה" צעשטערט אַן אַ שיעור אויבערשטע וועלטן, ניט נאָר דורך קוקן ווייטער פון פיר איילן, ווי אויף די ווילנער גאַסן, נאָר דער עיקר דורך מיין זען שיינע צורות פון פרויענצימער און זייערע פיין־פּאַרקעמטע האָר, ווי אויך דורך מיין הערן זייערע האַרציקע געזאַנגען, וואָס זיינען מיר געווען געפעלן ווי דעם מינסקער בדחנס*) באַזעצן די כלה און זאָגן גראַמען ביים טיש.

דאָ אָבער אויף פֿאַגוליאַנקע קאָן איך שפּאַצירן היפּש ווייַלעס אפילו מיט פאַרמאַכטע אויגן. כ׳קאָן אויך טראַכטן פון וואָס כ׳וויל. פּראַקטיציר איך דאָרט די אָנווייזונגען פון ר׳ משה קאָרדאָווערא און בין מתפלל אין מיין האַרצן כ׳זאָל מצליח זיין, זיי צו קאָנען דורכפירן.

---

*) שלמה שמולעוויטש, מחבר פונעם ליד „אַ בריוועלע דער מאַמען", דעמאָלט אַ יונגערמאַנטשיק, אַ שטייפער, מיט ברענענדיקע אויגן.

קאַפּימל פינף און פערציק

אויף פּסח אַהיים אין דאָרף

אַ פּאָר טעג פאַר פּסח האָט מיך דער טאַטע געבראַכט צו פירן פון ווילנע אַהיים אין דאָרף. די מאַמע און די שוועסטער האָבן מיך געקושט און געהאַלדזט. מיין קליינע מאַמעלע האָט געווויינט פאַר שמחה, וואָס זי האָט ווידער לעבן זיך איר אייניציקן זון. ס׳האָבן זיך מיט מיר אויך געפרייט אונדזערע דאַרפישע שכנים.

מיין עלטסטע זיבעצן־יאָריקע שוועסטער, הענע־טאַנע, צוזאַמען מיט אירע חברטעס לעוואָשע, זאָשע און אַנדערע פויערשע טעכטער האָבן אַרויס־געטראָגן פון שטוב אין דרויסן די מעבל און אַלע אַנדערע זאַכן, און אַלץ געלופטערט, געוואַשן און געשייערט.

דער גרעסטער טייל פירהויז איז שוין געווען פסחדיק. הינטער אַ מחיצה, פאַרהאַנגען מיט ווייסע לייוונטן, זיינען געשטאַנען קערב מיט מצה, פעסלעך מיט באָרשטש און מעד, און אַלערליי אַנדערע פסחדיקע מאכלים און געטראָנקען; די שוין געכשרטע און אויסגעוויסטע כלים ביים בלעכער און קאָטלער, ווי אויך יענע פסחדיקע כלים, וואָס ליגן אַ גאַנץ יאָר אויפן בוידעם, איינגעוויקלט אין היי.

כ׳בין דערווייל אַוועק אין שטעטל זיך זען מיט מיין באָבען און זיידן. זיי וואוינען שוין ניט מער אין זייער אייגן הויז אויף דער הויפט־גאַס, אויפן וועג צו ווילנע. איצט וואוינען זיי אויף יורסדיקע, אין שמואל דעם אַרענדאַרס אַ שטוב מיט אַ שטרויענעם דאַך, אַנטקעגן דעם חדר פון מיין אַמאָליקן רבין שלמה דער שמש *).

די באָבע און דער זיידע זיינען געווען שטאַרק צופרידן, וואָס כ׳האָב זיי באַזוכט באַלד, ווי כ׳בין געקומען אַהיים. די באָבע האָט מיר געשטעלט אַ סך פראַגעס וועגן מיין לערנען און מיין לעבן אין ווילנע, אין דער שטאָט, וואו זי איז געבאָרן געוואָרן און זיך אויסגעהאָדעוועט. זי האָט זיך געוואונ־דערט פאַרוואָס איך האָב זיך דאָרט געהאַלטן פון ווייטן פון איר שוועסטער חנהס קינדער: שרה ראַפאַפּאָרט, די פרוי פון ווילקאָמירער שטאָט־מגיד, און חיים־שמעון. זיי האָבן ביידע, זאָגט זי, ניט נאָר דערוואַקסענע טעכ־טער און זין, נאָר אויך יינגערע, אין מיינע יאָרן, מיט וועלכע כ׳קאָן זיין חבר.

ווען כ׳בין צוריקגעקומען, האָב איך אונדזער שטוב געפונען ניי אויס־געקאַלכט (אַ חוץ דעם פלאַץ פאַרן „זכר לחורבן"). דער טאַטע האָט אויך אָפּגערייניקט דעם אַלטן ערדענעם פּאָל, אַרויפגעטאָן פרישע ערד און אָפּ־

*) פּאָטער פון דעם יידישן שרייבער ד. ל. מעקלער, אין ניו־יאָרק.

געשמירט מיט ליים. דער נייער פּאָל איז געוואָרן ריין פון דעם מינדסטן ברעקל חמץ, און איז באַדעקט מיט פּאַק־פּאַפּיר. אָלע זאָכן זיינען אַרײַנ־ געבראַכט געוואָרן פון דרויסן צוריק אין שטוב און אויסגעשטעלט אויף זייערע באַשטימטע פּלעצער.

באַלד אין אָוונט האָט דער טאַטע בודק חמץ געווען, פֿאַרן שיין פון אַ וועקסן ליכטל, צוזאַמענגענומען די ברעקלעך ברויט, וועלכע ער האָט אָוועקגעלייגט אין געוויסע פּלעצער, זיי אַריינגעשאַרט מיט אַ לאַנגער פעדער אין אַ הילצערן לעפל, און דאָס אַלץ — לעפל, ברעקלעך, ליכט און פעדער — איינגעוויקלט אין אַ ווייס פּעקל אַרײַנצואוואַרפן מאָרגן אין פּייער.

מנחה און מעריב דאַוון איך אין שטוב צוזאַמען מיט מיין טאַטן. די וועטשערע עסן מיר אויף אַ טישל ביי דער טיר. אויף דעם זעלביקן טישל עסן מיר אויך פרייטיק אינדערפרי, ערב־פּסח, דאָס איבערבייסן: פּרישע פּאַספּעליטקענע באָנדעס (אַזאַ מין בולקעס) מיט וואַרעמען מילך. נאָכן עסן ראָמט אויס דער טאַטע פון שטוב און פון פּירהויז אַלץ, וואָס איז ניט פּסחדיק. ער באַהאַלט עס ביי אונדזערן אַ ניט־יידישן שכן. דער רב קריגט נאָכדעם די פּולמאַכט פון מיין טאַטן, ווי פון די אַנדערע יידן אין שטעטל, צו פּאַרקויפן דעם דאָזיקן חמץ צו אַ גוי. יענער האָט דאָס רעכט צו האָבן חרטה, נאָך פּסח, און אויך צו פּאַרלאַנגען אַ געוויסע סומע פּאַר זיין טרחה.

שפּעטער, ווען אין שטוב און אין פּירהויז איז אַלץ פּסחדיק, נעמט מיין עלטערע שוועסטער אַרונטער דאָס גראָבע פּאַפּיר פון פּאָל. זי שערט אויס פון פיל־פּאַרביקן פּאַפּיר אַלערליי אוזאַרן און באַפּוצט מיט זיי די „גראַטקע", אין וועלכער זי שטעלט אַריין דאָס פּסחדיקע געשיר. זי הענגט אויף נייע פּאַרהענגלעך אויף די ריין־אויסגעוואַשענע פענצטער, ציט אַרויף נייע ציכלעך אויף די קישנס און פּאַרשפּרייט נייע ליילעכער און דעקעס איבער אַלע געלעגערס. זי פּאַרדעקט אויך איר זאָקן־מאַשין, אויף וועלכער זי אַר־ בעט שוין ניט פון דאָנערשטיק אָן. צולעצט נעמט זי זיך אויך העלפן דער מאַמען באַקן און קאָכן פּסחדיקע מאכלים.

בייטאָג גיי איך מיטן טאַטן אין מרחץ. שטעטלשע יידן גיבן מיר אַפּ „שלום עליכם" און זאָגן צום טאַטן: „מיט ליב איך אייך אייער גאַסט". ווען מיר קומען צוריק אין שטוב זיינען שוין אַלע אָנגעטאָן אין נייע אָדער איבערגעניצעוועטע מלבושים לכבוד יום־טוב. די מאַמע גיט אונדז צו־ בייסן פּסחדיקע מאכלים, נאָר ניט קיין מצה און קיין אַנדער מאכל, וואָס מ׳עסט ביים סדר.

דער סדר ביי אונדז אין שטוב איז צוגעגאַנגען ווי פּאַראַיאָרן: דער טאַטע, אינעם ווייסן קיטל, איז געזעסן אויף אַ הסב־בעט, אָנגעלענט לינקס אויף אַ סך קישנס, מיטן רוקן צו דער צפון־וואָנט. אַרום אים זיינען גע־

זעסן, ביי זיין רעכטער האַנט: די זיבן־יאָריקע דאָבעלע, איך און ראָכקע; ביי זיין לינקער האַנט: די מאַמע און הענע־טאַנע, וועלכע דאַרפן זיך פריי באַוועגן איבער דער שטוב, אין מזרח־זייט. נאָך זיי איז געזעסן דער אורח.

די דריי זכרים, דער טאַטע, דער אורח און איך, האָבן געמאַכט דעם שבת־יום־טובדיקן קידוש. איך האָב געפרעגט די אַלטע פיר קשיות און געקראָגן דעם זעלביקן תירוץ. פיר פון אונדז: דער טאַטע, הענע־טאַנע, דער אורח און איך, האָבן געהאַלטן באַוונדערע הגדות, נאָר אַלע געזאָגט צוגלייך מיט דעם זעלביקן ניגון. די מאַמע האָט מיטגעזאָגט נאָר יענע שטעלעס, וועלכע זי קען אויף אויסוויניק. פון צייט צו צייט האָט דער טאַטע מפסיק געווען צו פאַרטייטשן און דערקלערן געוויסע זאַכן פון דער הגדה.

נאָכן בענטשן האָט מיין שוועסטער הענע־טאַנע געעפנט די טיר פאַר אליהו הנביא. קיינער האָט אים ניט געזען. זיין גרויסער כוס ווײַן איז ניט געוואָרן געמינערט. דאָך האָב איך געפילט, ווי ער וואָלט צווישן אונדז געווען, בעת מיר האָבן זיך אַלע אויפגעשטעלט און נאָכגעזאָגט דעם טאַטן „שפוך חמתך". מיט מיין גאַנצן האַרצן האָב איך געוואונטשן, אַז דער נביא זאָל זיך איינשטעלן ביים אויבערשטן פאַר אונדזער פאַרלאַנג אויסצוראָטן אונדזערע שונאים, די פרעהס, די המנס, די אינקווויזיטאָרס, די בלוט־בלבול מאַכער און די פאַראָמשטשיקעס.

מיין עלטסטע שוועסטער נעמט אַוועק פון טיש די צוויי יינגערע שלע־פערדיקע. זי אַליין און די מאַמע בלייבן ביז נאָכן זינגען „חד־גדיא", ווען דער אורח גייט אַוועק. דער טאַטע זאָגט און זינגט נאָכדעם „שיר־השירים". כ׳האַלט אים מיט ביזן סאַמע סוף.

צוליב מיין באַטראַכטן יידישקייט לויטן קוק פון מוסר־ספר „ראשית חכמה", הויבט זיך מיר אָן דוכטן, אַז מיין טאַטע איז ניט גענוג פרום. איך זאָג דאָס אים, ענטפערט ער מיר, אַז אָן „ערלעכער יידן" דאַרף תמיד געדענ־קען דעם ניט־געשריבענעם „עלפטן געבאָט": „ניט זיין קיין נאָר", קיין „חסיד שוטה", קיין „וצדקתך" (צו־פרום), וואָרעם „וואָס צו — איז אומגע־זונט"... „אונדזער תורה", זאָגט דער טאַטע, איז אַ „תורת חיים" (תורה פון לעבן). אירע געבאָטן זיינען, ווי עס שטייט געשריבן: „וחי בהם, ולא שימות בהם" (ער זאָל לעבן מיט זיי און ניט שטאַרבן דורך זיי").

אין מיין שמועס מיטן טאַטן האָב איך ניט דערמאָנט דעם „ראשית חכמה". כ׳האָב איינגעזען, אַז אים געפעלן ניט אַזוינע מוסר־ספרים, וואָס סטראַשען, ווי ער זאָגט, מיט שמיץ פון אַנגעברענטע אייזערנע ריטער אַדער מיט אַ באָד פון קעסלען זודיקע פּעך. דער טאַטע האַלט פון לערנען תורה און אַפהיטן יידישקייט, „מאהבה" (פאַר ליבשאפט), אָבער ניט, כדי צו קריגן דערפאַר באַצאָלט אין גן־עדן, אַדער מחמת מורא, צו ווערן באַשטראָפט אין גיהנום

פאַר ניט זיין פרום. מיין טאַטן קאָן דעריבער בשום אופן ניט געפעלן אַ מוסר־ספר, ווי דער „ראשית חכמה", וואָס איז פול מיט אַזוינע מינים סטראַשונקעס. דערצו פאַרנעמט זיך נאָך דער דאָזיקער ספר מיט „קבלה־מעשיות", וואָס דער טאַטע באַטראַכט פאַר ניט וויניקער זינד ווי כישוף־מאַכעריי און זנאַכעריי.

מיר איז אָבער באַלד נאָכן ערשטן סדר איינגעפאַלן אַ געדאַנק, אַז קו־מענדיק צוריק קיין ווילנע, זאָל איך דאָרט פרואוון דורכפירן אַ וויכטיקן ענין מיט דער הילף פון די אַנווייזונגען פון דעם בעל־מקובל ר׳ משה קאָ־וואַרדעראָ, דער מחבר פון „ראשית חכמה". דאָס האָט פאַר מיר געמיינט זיך טרעפן פּנים אל פּנים מיט אליהו הנביא, כדי צו פאַרשנעלערן „ביאת המשיח" (משיחס קומען).

אַזוי גיך ווי כ׳בין געקומען צוריק אין ווילנע, האָב איך ווידער אָנגע־הויבן שפּאַצירן אויף פּאָגוליאַנקע. ווי שוין פריער דערציילט, האָב איך דאָרט פראַקטיצירט און אויסגעפרואווט די קבלהשע אַנווייזונגען פון „ראשית חכמה". נאָר איצט האָב איך געהאַט אַ באַשטימטן ציל: „גילוי אליהו" (אַנטפּלעקן, טרעפן זיך מיט אליהו הנביא).

לויט דעם דאָזיקן מוסר און „קבלה־ספר" האָב איך דאָס געקאָנט דער־גרייכן דורך רייניקן און הייליקן זיך, לערנען תורה, דאַוונען מיט כוונה, פאַסטן תעניתים און מכוון (מעכאַווען) זיין הייליקע שמות. תורה און תפילה זיינען מיר אָנגעקומען לייכט. כ׳האָב זיך אויך ביסלעכווייז צוגעוואוינט צו פאַסטן תעניתים; פריער האַלבע טעג, נאָכדעם אויך גאַנצע. שווער און פאַרבונדן מיט סכנות איז געווען דאָס האָבן כסדר אין זינען אַ הייליקן „שם". דערביי אַרומגיין מיט אַן אויסגעבויגענעם קאָפּ, קוקן נאָר אין די אייגענע פּיר איילן און מכוון זיין דעם הייליקן טאָפּלטן שם „יאהדונהי" די סכנה איז געווען גרויס, ווייל אויב איך פאַרגעס זיך אַ רגע און הער אויף אים האָבן אין זינען, אָדער הויב אויף דעם קאָפּ, — צערייסט זיך דער צוזאַמענגעפּלעכט פון די צוויי הייליקע נעמען, ווערן צעשטערט אַ סך „אויבערשטע וועלטן" און אָנשטאָט זיך דערהויבן העכער, פאַל איך גאָר אַרונטער...

מיט שטאַרקער עקשנות האָב איך עטלעכע וואָכן נאָכאַנאַנד פראַק־טיצירט די אַנווייזונגען פון דעם בעל־מקובל, ר׳ משה קאָוואַרדעראָ, ווי אַזוי זיך צו טרעפן מיט אליהו הנביא. כ׳האָב אויך דורכגעטראַכט געווי יעדן וואַרט, וואָס כ׳וויל אים זאָגן; דער עיקר, — אַז איך פאַרלאָנג ניט קיין זאַך פאַר זיך אַליין, אפילו ניט קיין סודות פון דער תורה. זאָל ער נאָר זיך אונטערויילן אָנצוזאָגן די גאולה און טאָקע קומען באַלד צוזאַמען מיט

משיח בן־דוד... צולעצט האָב איך, ווי שוין אַמאָל דערציילט, געפאַסט אַ פּאָר מעת־לעת נאָכאַנאַנד, פונקט ווי יום־כיפור, — ניט געגעסן און ניט געטרונקען. כ׳האָב כסדר געטראַכט נאָר פון הייליקן טאָפלטן שם: געלערנט מיט התמדה, געדאַוונט מיט האַרץ.

דעם דריטן פאַרנאַכט, שפּאַצירנדיק אויף פּאָגוליאַנקע, צווישן די הויכע ביימער ביים וועג, און פילנדיק אַרום זיך מנוחה און קדושה, האָב איך געהאָפט, אַז מיין באַליבטער נביא וועט זיך באַלד אַנטפלעקן צו מיר.

פלוצלונג האָב איך דערהערט אַ געזאַנג, וואָס האָט מיך באַרוישט. כ׳האָב זיך ניט אָפּגעגעבן קיין חשבון ווער דאָס זינגט. ווען יאָ, וואָלט איך מסתמא געגלויבט, אַז דאָס זינגען כרובים, וועלכע באַגלייטן אליהו הנביא. ווען דאָס געזאַנג האָט אויפגעהערט און מענטשן אינעם גאָרטן האָבן געפּאָטשט בראַוואָ, האָב איך דערזען ביים פענצטער פון אַ סאַליע אַ שיינע פרוי זיך פאַרנייגן, און פאַרשטאַנען, אַז דאָס האָט זי געזונגען.

מיין ערשטער געדאַנק איז געווען צו אַנטלויפן. נאָר באַלד האָט זיך באַנייט דאָס געזאַנג און כ׳האָב ווידער אַלץ פאַרגעסן. כ׳בין געווען אין אַ וועלט, וואו דער גאַנצער באַשאַף האָט געזונגען שירה, און אַלץ אין מיר האָט מיטגעזונגען.

מיד און שוואַך פון לאַנגן תענית האָט מיין קערפער זיך אַרונטערגעלאָזן לעבן אַ בוים. כ׳בין דאָרט געלעגן אין דער פינצטער, ווי פאַרחלשט. ניט געדאַוונט קיין מעריב, ניט געלייענט קיין קריאת־שמע. כ׳האָב ערשט אויפגעוואַכט, ווי פון הין־הער־פלעט אויף מאָרגן אַ בליאַסק אויף טאָג.

צו אַלעם ערשטן האָב איך דערפילט דעם הונגער. נאָר נאָכדעם, ווי כ׳האָב „דערפרישט מיין האַרץ", האָב איך געמומען טראַכטן וועגן דער נעכטיקער פּאַסירונג, און די זינד צו וועלכע זי האָט מיך געבראַכט: דאָס ניט דאַוונען מעריב, ניט לייענען קיין קריאת־שמע, עסן איבערבייסן פּאָרן דאַוונען, אָפּנאַרן די ישיבה־קינדער, אַז כ׳האָב די נאַכט געהאַט אַ „משמר" פאַרבראַכט אין לערנען גמרא, א. אַז. וו. איך זע איצטער אין די ריכטיקייט פון מיין טאַטנס מיינונג, אַז אָפּגעבן זיך מיט „קבלה מעשיות" איז ניט וויניקער זינד, ווי דאָס פאַרנעמען זיך מיט כישוף־מאַכעריי.

איך נעם דעריבער אויף זיך, ניט מער צו טרויען דעם „ראשית חכמה", וואָס האָט מיך אַראָפּגעפירט פון דרך הישר, נאָר זיך האַלטן פעסט ביי דער יידישקייט פון מיין טאַטן און פון אַנדערע אַזוינע ערלעכע יידן ווי ער.

מיין רבי וויל ניט קיין מתנות

פּסח האָט די מאַמע זיך אָנגעהערט פון מיר אַ סך שבחים אויף מיין ראש־ישיבה ר׳ אליהו פּנחס. זי האָט דעריבער באַלד אָנגעהויבן גרייטן פּאַר אים אַ מתנה אויף שבועות: עופות, אייער, מילכיקס, גרינסן און פּרוכטן.

ווען מיין טאַטע האָט אים געבראַכט מיין מאַמעס מתנה, האָט ר׳ אליהו פּנחס דערקלערט, אַז ער נעמט ניט קיין מתנות. דער טאַטע, אָבער, האָט געטענהט, אַז דאָס איז ניט סתם אַ מתנד נאָר ביכורים.

מיר זיינען דאָרפסלייט, האָט דער טאַטע געזאָגט, און אַלץ, וואָס מיר האָבן צוגעגרייט פּאַר אייך איז „ערשטצייטיקע פרוכט" פון אונדזער האָרעווואַניע זינט פּסח. די אייער זיינען פון אונדזערע עופות און דאָס מילכיקס איז פון אונדזער בהמה, וואָס מיר האָבן אַליין אויסגעהאָדעוועט. דאָס גילט אויך פאַר די גרינסן פון אונדזער גאָרטן. פאַרצייטן, ווען מיר זיינען געזעסן אין אונדזער לאַנד, פלעגן אַזוינע דאָרפס־יידן ווי מיר עולה־רגל זיין צום בית־המקדש אין ירושלים, און דאָרט איבערגעגעבן אונדזערע ביכורים צום כהן. איצט קאָנען מיר עס ברענגען דעם ראש־ישיבה, בפרט נאָך אַזאַ, וואָס איז דערצו אויך אַ כהן...

דאָס האָט געווירקט. ר׳ אליהו פּנחס האָט באַוויליקט אָנצונעמען אַלץ, וואָס די מאַמע האָט צוגעשיקט, אָבער ניט ווי אַ מתנה פון אַ תלמיד עלטערן, נאָר ווי ביכורים פון דאָרפישע יידן פּאַר אַ הויז פון תורה. דער טאַטע איז געפּאָרן אַהיים אַ צופרידענער, וואָס ער האָט פּאַרהיט די מאַמע פון צער.

די זומער־טעג לויפן שנעל פאַרבי, כאָטש מיר לערנען ניט ווייניקער ווי ווינטער. דערצו גיבן מיר אויך זיך אָפּ אַ היפּש ביסל מיט עולם הזה, מיט גופישע תענוגים: פון צייט צו צייט גייען מיר זיך באָדן. די הילצערנע „קופּאָלנעס" דורך וואָנען מיר גייען אַריין אין וואַסער, און וואו מיר לאָזן אויך איבער אונדזערע מלבושים, זיינען נאָענט פון ליפּסקיס גרויסן סקלאַד פון י״ש „כשר לפּסח". דאָס איז אונדזער סימן ניט צו פאַרבלאָנדזשען. מיר גייען אויך הערן דעם מיליטעררישן אָרקעסטער אין „בערנאַדינער גאָרטן", אָדער ווי אַנדערע מענטשן רופן אים אָן: „דער גאַי". דער קאַפּעלמייסטער דאָרט, זאָגט מען, איז אַ יידּ, דערפּאַר שפּילט ער אָפט ניגונים, וואָס זיינען ענלעך צו כל־נדרי. אין באָאַנישן גאָרטן שפּאַצירן מיר אַ סך אַרום, אָבער געשפּילט און געזונגען ווערט דאָרט אין רוסישן זומער־טעאַטער, נאָר אויף בילעטן. אַ טייל יינגלעך גנבענען זיך אַריין. אַנדערע קוקן אַריין דורך

שפּאַלטן צווישן די ברעטער פון הינטערשטער זייט טעאַטער, וואו מ׳זעט גאָר וויניק. מיר געפּעלט עס ניט. גיי איך ליבער צוזאַמען מיט יענע יינגלעך, וואָס גייען אין צירק (ער געפּינט זיך אין אַ ריזיקן, שוואַרצן פּאַוויליאָן). דאָרט האָבן מיר פּאַר פּינף קאָפּיקעס איינטריט־געלט געזען עס־לעבן זאָכן: אַ פּאַנטאָמימע „מכירת יוסף", דורכגעפּירט פון רייטער אויף פערד. חיות, וואָס פּאָרן אויף וועלאָסיפּעדן; מאַלפּעס, הינט און ווייסע מיז, וואָס טוען אַ סך זאָכן, ווי מענטשן.

מער ווי אומעטום פאַרבראַנגען מיר אויפן „שלאָס־באַרג". מ׳זעט פון דאָרטן די הויכע בערג אַרום דער שטאָט, דעם זוואַרינעצער וואַלד, די פּריער דערמאָנטע גערטנער, די הויכע מויערן מיט געפאַרבטע דעכער און באַגילדטע קופּאָלן. מיר באַקוקן דאָרט די חורבה פון אַ פאַרצייטיקן קרעפּאָסט (פעסטונג), מיט אַ מין פענצטער, וואָס זיינען אינווייניק בריים און פון דרויסן שמאָל. מען זאָגט, אַז דאָרט איז אַמאָל געשטאַנען דער קעניג־לעכער שלאָס פון אַ גרויסן ליטווישן מלך. באַזונדערס זיינען מיר פאַראיי־טערעסירט אין דעם האַרמאָט, מיט וועלכן אַ סאָלדאָט שיסט אויס יעדן טאָג אַנצוזאָגן דער שטאָט, אַז ס׳איז פונקט 12 אַזייגער. אַרומגערינגלט מיט סודות איז אונטן ביים „שלאָס־באַרג" די הינטערשטע זייט פון אַ גרויען מויער מיט קליינע פאַרשטויבטע פענצטערלעך מיט גראָטעס. אַ סאָלדאָט מיט אַ ביקס אויף דער פּלייצע גייט דאָרט כסדר אַרום הין און צוריק. מענטשן רופן עס אָן: „פערצנטער נומער". זיי זאָגן, אַז דאָס איז אַ טורמע פאַר „ניליסטן", וועלכע וואַרפן באָמבעס אויף קייסאָרים, מיניסטאָרן און גובערנאָטאָרס. מיר האָבן אַמאָל געוואָלט זען, ווי אַזוי קוקט אויס אזא מין אַרעסטאַנט. קיינער האָט אָבער דאָרט קיינמאָל זיך ניט באַוויזן ביי אַ פענצטער, וועו מיר זיינען געזעסן אויפן אַראָפּ־באַרג אַנטקעגן. דערצו פלעגן מיר, ישיבה־קינדער, געווינעלעך, אַרומשפּאַצירן, אָדער זיצן און שמועסן אויף יענער זייט „שלאָס־באַרג", וואָס קומט אַרויס צום טייך וווילייקע. מיר פלעגן דאָרט אַמאָל איך אינגאַנצן פאַרגעסן ווער מיר זיינען, און נעמען שטיפן ווי חדר־קינדער: זיך ראַגלען, אָדער גאָר זיך קייקלען פון באַרג. זינט אָבער איך האָב זיך איינמאָל אַרונטערגעקייקלט ביזן סאַמע טייך, זיך צעקלאַפט דעם פּנים און געקראָגן געוואָלד־ריסן אין מיינע בגדים, קייקל איך זיך פון דאָרט ניט מער.

ר׳ יאָסעלע דער מורה־הוראה (מוירע־הוראָע) איז געווען הויך אַנ־געזען ביי די יידן אין ווילנע. תיכף ווי ער איז נפטר געוואָרן (געשטאָרבן) אויף זיין דאַטשע (זומער־וואוינונג) אין רוזעלע, שיקן אונדז די ראשי־ישיבות זאָגן תהילים ביים מת. מיר זיינען דאָרט געווען אויף כמעט די גאַנצע נאַכט. דאָך זיינען מיר אויף מאָרגן נאָכגעגאַנגען דעם אָרון און

געזאָגט מיט אַ ניגון „צדק לפניו יהלך" (געראָטן גייט אים פאַראויס).

אויפן אַלטן בית־עולם און אַרום אים זיינען געווען פאַרזאַמלט אַ סך טויזנטער מענטשן, פֿרויען און מענער. ניט געקוקט אויף דער גרויסער היץ זיינען זיי שטיל נאָכאַנאַנד געשטאַנען און זיך איינגעהאַרכט אין די הספדים נאָך אים. די וואָס זיינען געווען אין דרויסן פון בית־עולם, האָבן אָבער געקאָנט טרינקען וואַסער, וואָס הענדלער האָבן פֿאַרקויפט אַ קאָפּיקע אַ גלאָז.

שוין צו מיד צו האַרכן די הספדים נאָך אונדזער אָנשטרענגען זיך באַלד אַ מעת־לעת, איז אונדזער גרופּע ישיבה־קינדער אַרומגעגאַנגען באַ־טראַכטן די קברים פון די גדולי ישראל. מיר זיינען געשטאַנען מיט „יראת הרוממות" (אויסערסטער ערפורכט) אין דעם „אוהל", דאָס געמויערט שטיבל, וואו עס געפינט זיך דער קבר פון דעם ווילנער גאון, און געלייענט די וועראָטער אויף זיין מצבה. מיט באַוואונדערונג האָבן מיר אויך באַטראַכט די מצבה אויפן קבר פון דעם ווילנער גאונס מאַמע. אַ באַוונדער רושם האָבן אויף אונדז געמאַכט די דריי גרויסע וועראָטער אויף איר מצבה: „אם הבנים שמחה" (די מאַמע פון די זין פרייט זיך), וואָס דאָס מיינט, וואויל איז דער מאַמען פון אַזאַ זון.

טיף געירירט האָבן מיר געקוקט אויף דעם קליינעם מענטש־ענלעכן בוים, מיט צווייגן ווי אויפגעהויבענע אָרעמס, אונטער וועלכן ס׳ליגט דאָס אַש פון דעם לעבעדיק־פֿאַרברענטן קדוש (מאַרטירער) — דער „גר צדק" אברהם בן אברהם, גראַף פּאַטאַצקי *).

צוריק פון ר׳ יאָסעלעס לויה זיינען אונדזערע ישיבה־קינדער און אַנ־דערע ייִנגלעך געגאַנגען איבער פּוסטע פעלדער, כדי צו קומען שנעלער צוריק אין שטאָט. אויפן וועג זיינען אונדז באַפֿאַלן די „פּריוטניקעס" (אונטערגעוואָרפענע קינדער) פון זייער אָנשטאָלט אויף סאָוויטשער גאָס. אונדזערע קינדער האָבן געמומען אַנטלויפן און יענע האָבן אונדז נאָכגע־יאָגט. איך האָב עס געהאַלטן פֿאַר אַ „חלול השם" און געטענהט, אַז עס איז מער חרפה צו אַנטלויפן, ווי צו קריגן געשלאָגן. האָבן מיר צוזאַמענגע־קליבן צווייגן און שטעקנס און זיך פֿאַרמאָסטן קעגן אונדזערע נאָכיאָגער. אָבער אָנשטאָט צו שלאָגן זיך מיט אונדז, האָבן זיי געמומען אַנטלויפן. דאָס האָט געווירקט, אַז אַלע יינגלעך, אָן אויסנאַם, זאָלן זיך נאָכיאָגן נאָך זיי ביז וואַנען זיי זיינען זיך צעלאָפן. מיר האָבן אויך געהאַט אַ פריינע וועג דורכצוגיין די סאָוויטשער גאָס, פון וואַנען מיר זיינען באַלד צוגעקומען צו אונדזערע ישיבה־צימערן לעבן די יידישע יאַטקעס.

---

*) פֿאַרבראַנט לעבעדיקערהייט דורך דער קאַטוילישער קירך אין ווילנע (אין פֿרילינג 1749), פֿאַר זיין האַלטן זיך פּעסט ביי דער יידישער אמונה.

אין ווילנע זיינען דאָ אַ היפש ביסל משוגעים. פֿאַראַן אפילו אַ באַזונ־דער פֿלאַץ פֿאַר זיי, וואָס מ׳רופט אַן „באַנע פֿריידל״. כ׳האָב אויך געזען משוגעים אין ווילנער „הקדש״ (יידישן שפּיטאָל). זיי פֿלעגן דאָרט אַרום־שפּאַצירן אין גאָרטן און אַמאָל אויך זיך אויסטענהן פֿאַר אונדזערע ישיבה־קינדער אויף דער אַנדער זייט צאַם. איינמאָל האָט איינער פון זיי געדרופן אַ צוויטן: „רמאי״ און „כאיכע״. ער האָט געזוכט צו באַווייזן דערמיט, וואָס יענעמס סיווע באָרד איז פֿריער געווען געל און „אַ געלער איז אַ רמאי״. אויף אַ פֿראַגע: פון וואַנען זיינען מיר זיכער, אַז אויך זיין גרויע באָרד איז פֿריער ניט געווען גע‌ל? האָט ער געענטפֿערט, אַז ער האָט זיך באַוואָרנט מיט באַווייזן. ער האָט אין אַ ספֿר, אַדער אין אַ קאָנווערט אַ צאָל האָר פון זיין באָרד, וועָן זי איז נאָך געווען שוואַרץ...

אַ שטאָט־משוגענער אין ווילנע איז אַבער נאָר דאָ אינער. ער וויס אַפּנים זיין וועלט און קומט יעדן שבת בייטאָג אויפן שול־הויף ריידן פֿאַרן עולם... זיינע דרשות האַלט ער געווייגלעך אינעם געווענדטן דורכגאַנג צווישן מזרחדיקן און מערבדיקן שול־הויף, אין מערב־דרום־זייט פון דער ווילנער גרויסער שול. ער באַנעמט זיך מיט דער חשיבות פון אַ תלמיד־חכם. זיין בלאַסער פּיינער פּנים און שוואַרצע באָרד גיט אים אויך אַזאַ אויס־זען. זיין אַטלעסענע זשופּיצע איז ניט פֿאַרפלעקט. זיין ברייטער קאַפּעלוש — ניט פֿאַרשטויבט. זיין וויס העמד איז ריין געוואַשן לכבוד שבת. ער שטייט מיטן רוקן צו אַ וואַנט און רעדט מיט אַ ניגון. זיינע ווערטער זיינען דורכגעפלאָכטן מיט פּסוקים און מאמרי חז״ל (גמרא און מדרש־ווערטלעך). ער זאָגט ניט קיין מוסר, נאָר רעכנט אויס די עוולות פון ווילנער פּני. ער שוינט ניט קיינעם. אין זיין צעטל פון די בעל־עוולות געפינען זיך די גבאים פון דער „צדקה גדולה״, פון דער גרויסער שול פון הקדש און אַנדערע ווילנער קהלשע אַנשטאַלטן.

וועָן זיין עולם צוהערער ווערט צו־גרויס, און זיינע ווערטער צו־שאַרף, באַוויזט זיך אַ שמש, וואָס נעמט אים אַוועק פון דאָרטן. אַפּטמאָל באַהאַלט ער זיך דעריבער אין אַ ווינקל פֿאַליש פון דער שול און לאָזט זיך דאָרט פֿאַרשליסן. ער שטעלט זיך נאָכדעם אַוועק ביי די שטאבעס אייזן פון טויער, און האַלט אַ לענגערע דרשה, ביי וועלכער די צוהערער האַלטן זיך כסדר אין פֿאַרמערן. ער רעדט דעמאָלט שארפער און זאָגט אַרויס אַ סך זאכן, וואָס ער באַוויזט קיינמאָל ניט זיי אויסצורעכענען בעת ער רעדט אין דרויסן. און וועָן מ׳שליסט אויף דעם טויער און מ׳איז אים משלח פון פֿאַליש און פון שול־הויף, בלייבט אין דרויסן אַ היפשער עולם, וואָס שמועסט נאָך לאַנג וועגן דעם שטאָט־משוגענעמס לעצטער דרשה.

ניט אַלעמאָל רעדט דער שטאָט־משוגענער וועגן די שטאָטישע בעל־עוולות. אַמאָל לאָכט ער אויס דעם עולם בכלל. ער מאַכט חוזק פון די פּי־

רונגען פון די, וואָס רופן זיך אַן „קלאָרע מענטשן". אין איינער אַוא דרשה האָט דער ווילנער שטאָט־משוגענער אויסגעלאַכט די מאָדע צו געבן נדן אַ חתן. ער האָט געזאָגט: דער נאַרישער בחור מיינט אוודאי, אַז מ׳גיט אים נדן ווייל ער איז אַ חשובער מענטש. דער אמת אָבער איז, אַז דאָס באַצאָלט מען אים פאַר זיין אַ גוטער פערד... צו גיין אין די האָלאָבליעס און שלעפן דעם שווערן וואָגן משא, אין וועלכן מ׳האָט אים איינגעשפאַנט...

קאַפּיטל זיבן און פערציק

אַרגענטינע אָדער ארץ־ישראל

ווידער בין איך געקומען פון ווילנע צוגאַסט צו מיינע עלטערן אין דאָרף. ס׳איז פרייטיק־צו־נאַכט. אונדזער דאָרפישע כאַטע איז העל באַלויכטן. פון אירע וועגט, סטעליע און פאָל בלישטשעט אַרויס דער שבת. דער טאַטע קומט אַריין פון בית־מדרש. ער זאָגט „גוט שבת"! און מיר ענטפערן אים אַלע: „גוט שבת, גוט יאָר!" דער טאַטע באַגריסט מיט שמחה די כלה־שבת און אירע אומזיכטבאַרע באַגליטער. ער פאַרניגט זיך אין אַלע זייטן זינגענדיק מיט התלהבות: „שלום עליכם, מלאכי השרת!" איך גלויב אַז איך הער דעם קול פונעם גוטן מלאך: „הלוואי איבעראַכטאָג נאָך בעסער!" און דאָס מרוקען פונעם שלעכטן, וואָס ענטפערט „אָמן" איבערגוואַלד...

מיר זיצן אַלע אַרום טיש און עסן די שבתדיקע מאכלים. צווישן איין געריכט און צווייטן זינגען מיר זמירות. דער טאַטע איז דער כאַר־פירער. ער האָט אויף יעדן זמר אַן אַנדער ניגון. זיין יעדער ניגון רופט ביי מיר אַרויס אַנדערע געפילן. בעת ער זינגט „מנוחה ושמחה אור ליהודים" (רו, פריידּ און לייכט פאַר יידן) פיל איך, ווי אַ מחיהדיק שטיל ווינטל ווייעט איבער דער ערד און באַוועגט פאַמעלעך די כוואַליעס אין טייך און די ביימער אין וואַלד. ווען ער גייט אַריבער צו די לויב־געזאַנגען צום „ריבון עלם ועלמיא" (האָר פון דער וועלט און וועלטלעך) און בעט אים: „פרוק ית ענך מיפום אריותא" באַפריי דיין שאָף פון לייבן־מויל) דערפיל איך אַ קעלט איבערן לייב. פון אַלע זייטן בלאָזן ווינטן. לייבן ברומען, וועלף וואָיען און יידן ווינען... מיין אומעט און אומרו פאַרשווינדן אָבער, ווען מיין טאַטע זינגט „צור משלו", וואָס פאַרענדיקט זיך מיט דער האָפענונג אויף דערלייזונג.

אונדזער טיר עפנט זיך. עס גייט אַריין אַ פוילישער פויער. די שבת־פראַכט אין אונדזער כאַטע צעטומלט אים. ער בלייבט שטיין ביי דער טיר,

טוט אויס זיין היטל און וואָגט ניט גיין וויסער. דער טאַטע בעט אים צום טיש. ער איז אים מכבד מיט אַ גלעזל משקה. די מאַמע גיט אים אַ קיכל צו פאַרבייסן. דער פויער ווערט מוטיקער און פרעגט:

— איז דאָס אמת, אַז אייערער אַ באַראָן, ס'הייסט אַ „יידישער קייסער", גיט אייך אַוועק אַ „שטיק אַמעריקע"? און איר וועט דאָרט מאַכן אַ יידישע מלוכה"?

דער טאַטע דערקלערט אים, אַז די דאָזיקע מעשיות זיינען אַ סך אי־בערגעטריבן. דער פויער, אָבער, לאָזט ניט נאָך. ער זאָגט:

— איך גלויב, אַז אַלץ וואָס מען דערציילט איז אמת. בפרט, אַז דער שרייבער פון קאָנצעלאַריע האָט דאָס שוין געלייענט אין די גאַזעטן. איך וויל נאָר דעם פאַן מאָרדכעלאַ (מרדכי) בעטן, ער זאָל מיר זאָגן דעם אמת: וועל איך קאָנען מיטפאָרן אָדער ניט? מיין ערד איז פאַר מיר צו ווייניק און כ'האָב שוין פיר דערוואַקסענע זין.

— קיינער קאָן אייך ניט פאַרווערן צו פאָרן קיין אַרגענטינע, — ענט־פערט דער טאַטע.

— יאָ, אָבער דער פאַן מאָרדכעלאַ פאַרשטייט דאָך אַליין, אַז אַן דעם „פאַן־באָג" (הער־גאָט) איז דעם מענטשנס לעבן ווייניק וואָס ווערט. איך מוז דאָך האָבן אַ קירך וואו גאָט צו בעטן! וועלן אונדז די יידן ניט נויטן אַנצונעמען יידישקייט?

— ביי אונדז יידן איז דאָ אַן אַלטער כלל: יעדעס פאָלק דאַרף האָבן רעכט צו דינען גאָט אויף זיין אייגענעם שטייגער. מיר גלויבן, אַז די גוטע־פרומע לייט פון אַלע אמונות וועלן האָבן אַ חלק עולם הבא.

— גוט. מיין שכן אָבער זאָגט: די יידן וועלן אין זייער מדינה זיך אָפרעכענען מיט אונדז פאַר די דור־דורות עוולות קעגן זיי; מיר וועלן ניט האָבן קיין שום דעה אין קהל. עס מיינט, אַז ווען אַ ייד וועט „פאַרמאַכן" מיינע אַ בהמה אָדער אַריינקנאַקן אין מיין פעלד, וועל איך תמיד בלייבן דער אומגערעכטער.

— אין אונדזער יידישער תורה שטייט געשריבן: „אַזוי ווי אַן אייג־געבאָרענער פון אייך זאָל אויך זיין דער פרעמדער, וואָס האַלט זיך אויף ביי אייך". און אונדזער תורה גילט פאַר אַלע צייטן.

דערביי גיט דער טאַטע דעם פויער נאָך אַ גלעזל משקה. די מאַמע דערלאַנגט אים אַ שטיקל געפילטע פיש. דער פויער טרינקט, פאַרבייסט, לעקט אָפּ די פינגער, פאָסמאַקעווט זיך, לויבט די שבתדיקע פיש, און גייט אַוועק מלא שמחה.

מיר איז געווען באַקאַנט, אַז מיין טאַטע וויל ניט הערן פון פאָרן קיין אַמעריקע. באַזונדערס זינט זיין גוטער פריינט ישראל־בער דער שניידער

איז אַהין אַוועק זוכן גליקן און האָט צוליב דעם דאָרט אָפּגעגאָלט זיין באָרד און גענומען אַרבעטן אום שבת. דאָך האָב איך זיך געמאַכט מוט און געפרעגט דעם טאַטן זיין מיינונג וועגן מאַכן יידן פאַר ערד־אַרבעטער אין אַרגענטינע. זיין ענטפער איז געווען:

— ערד־אַרבעט איז די זיכערסטע און רואיקסטע פרנסה. ס׳איז געזונט פאַרן גוף און פאַר דער נשמה. מען אַרבעט אויפן פרייען פעלד, מ׳האָרעווט זיך גוט אָן און דאָס עסן גייט אין קראַפט. מ׳דאַרף ניט האָפן אויף קיין מענטשן, נאָר אויף דעם אויבערשטן אַליין. ס׳טרעפט אַמאָל, אַז די תבואה איז ניט געראָטן און די פּויערים ליידן נויט. נאָר ווי זאָגט די טויב אין „פּרק שירה״: „ליבערסט זאָל מיין שפּייז זיין ביטער ווי גאַל, אַבי פון אויבערשטנס גאָב, און ניט פון אַ מענטשנס האַנט, ווען דאָס זאָל אפילו זיין זיס ווי האָניק״. דאָך האָב איך ניט קיין חשק פאַרוואָגלט צו ווערן אין אַ פּרעמדער מדינה. „אנה מפניך אברח״, מ׳קאָן פונעם אויבערשטן ניט אַנטלויפן. אויב ער וועט אונדז וועלן שטראָפן, וועט ער אונדז געפינען אויך אין גלות אַרגענטינע.

דער טאַטע האָט זיך פאַרטראַכט. אין שטוב האָט געהערשט אַ שטילקייט. קיינער האָט ניט געוואָגט שטערן דעם טאַטנס טראַכטן. ענדלעך האָט די מאַמע אים געפרעגט, וואָס ער דענקט וועגן ערד־אַרבעט אין ארץ־ישראל? זיין ענטפער איז געווען, אַז אַ סך ארץ־ישראל יידן לעבן נאָך דערווייל פון קצבה (קיצווע)... איין שוואַלב קאָן קיין זומער ניט מאַכן... דאָס מוז האָבן אַ גרויסן ישוב־הדעת... פאַר דער צייט איז קיין צייט ניט... ווען כל־ישראל וועט גיין, וועלן מיר זיין פון די ערשטע. די מאַמע באַמערקט דערצו:

— אויב מיר זאָלן נאָר קאָנען קויפן געוג ערד און בהמות, כדי צו האָבן פון וואַנען צו לעבן, איז בייַ מיר רעכט, ניט אום שבת רייַדנדיק, גלייך פאַרן קיין ארץ־ישראל. אַקערן וועסטו מוזן אַליין. נאָר בייַם זייַן און שניידן וועלן מיר אַלע מיטאַרבעטן.

מיין עלטערע שוועסטער גיט צו:

— איך נעם זיך אָן צו האַדעוועען די בהמות: זיי צו פיטערן זומער אויפן פעלד און זיי צו קאַרמענען ווינטער אין שטאַל.

„מאַמע!״ מישט זיך אַריין מיין יינגסטע שוועסטערל דאָבעלע: „וועלן מיר דאָרט האָבן אַ טייכל?״ די מאַמע שאָקלט מיטן קאָפּ אויף יאָ, און דאָבעלע דערקלערט:

— איך וועל פירן אונדזערע געגדז צום טייכל, און כ׳וועל זיי היטן.

איך האָב זיך שוין מער ניט געקאָנט צוריקהאַלטן און האָב אויסגערופן: „און איך וועל פיטערן אונדזערע שאָף!״ דער טאַטע האָט אויף מיר געגעבן אָן אומצופרידענעם קוק, און געזאָגט:

— אין ארץ־ישראל זיינען דאָ געגנוג ישיבות...

דערהערט דעם טאַטנס אָנצוהערעניש, האָב איך געגומען ברענגען ראיות (ראַיעס) פון די הייליקע ספרים וועגן די חשיבות פונעם פאַסטוך. איך האָב געטענהט:

— יעקב־אבינו, וועמעס צורה איז אויסגעקריצט אויפן כסא־הכבוד, האָט געפיטערט די שאָף פון לבן הארמי. משה רבינו, וועלכער האָט געהרעדט מיטן אויבערשטן פּנים־אל־פּנים און האָט פאַרבראַכט פערציק טעג אויפן הימל לעבעדיקערהייט, איז געווען אַ פאַסטוך פון שאָף ביי זיין שוועער יתרו. דוד המלך...

— שוין צייט צו בענטשן, — האָט מיך אונטערגעבראָכן דעם טאַטנס קול, און מיינע ראיות זיינען געבליבן ניט פאַרענדיקט.

קאַפּיטל אַכט און פערציק

א בלוט־בילבול צוליב יידישן רחמנות

ווילנער יידן זיינען שטאַרקע בעלי־רחמים. זיי זיינען תמיד גרייט צו העלפן מענטשן אין נויט. באַזונדערס זיינען דאָס די ווילנער יידישע וויי־בער. מ׳קאָן צווייפלען, צי זיי האָבן ניין מאָל רייד. ס׳איז אָבער ניטאָ קיין ספק, אַז זיי פאַרמאָגן ניין מאָל רחמנות, און נאָך מיט אַ קויפ דערצו. האָט אין אַ זומער־טאָג פאַסירט אַזאַ מעשה:

אַ קריסטלעכע פרוי, וואָס איז אַרומגעגאַנגען מיט איר יינגל איבער די קראָמען אין יאַטקעווער גאַס, האָט אים ערגעצווואו פאַרלאָרן. דאָס קינד האָט אַרומגעבלאָנדושעט מיד און הונגעריק און געוויינט: „מאַמע!" אַ יידישע פרוי דערבאַרעמט זיך איבער אים. זי נעמט אים צו זיך אַ היים, קאָרמעט אים אָן און גיט אים מיט וואָס זיך צו שפילן, ביז וואַנען זי וועט קאָנען אים נעמען אין „אוטשאַסטאָק" (פאָליציי־קוואַרטאַל), וואָס זאָל אויס־געפינען דעם קינדס מאַמע.

וועז דעם קינדס מאַמע האָט זיך דערמאָנט אין אים, האָט זי געגומען שרייען אין גוואַלדעווען. אירע געשרייען האָבן געבראַכט אַן עולם אַרום איר. דערביי האָט אַ העצער געמאַכט אַ באַמערקונג: „יידן האָבן מסתמא אַוועקגענבעט דאָס קריסטלעכע קינד, אָפּצוצאָפּן זיין בלוט פאַר די מצות אויף פסח."

די קריסטן, פאַרנאַרט און פאַרפירט פון קינדוויז אָן צו גלויבן אין אַזוינע שקר־בילבולים, האָט זיך עס געלייגט אויפן שכל. צו פסח איז נאָך געווען גאַנץ וויט (אַרום דריי פערטל יאָר), דאָך האָבן זיי געשריען מיט

משוגענע קולות: „יידן האָבן געכאַפט אַ קריסטלעך קינד, עס צו קוילענען אויף פסח!"

יידן האָבן אַרויסגערופן פאָליציי, וואָס האָט אָנגעהויבן אויספֿאָרשן די זאַך. ביסלעכווייז האָבן זיך געמאָלדן מענטשן, וואָס האָבן געזען ווי אַ פרוי האָט געפירט דאָס קינד פֿאַר אַ הענטל צום דרום־זייט פון די יאַטקעס, און אויך אַזוינע, וועלכע האָבן די פרוי געזען אַרײַנגיין מיט אים אין גרויסן הויף, דורך וועלכן מ׳קאָן אויך אַרויסקומען אויף זאַוואָלנער גאַס. אינעם הויף גופא האָט מען שוין אויך געוואוסט געניט אין וועלכער דירה די פרוי וואוינט.

וועג די פרוי האָט דערזען דורכן פענצטער די פֿאָליציי, האָט זי גע־מיינט, אַז ס׳איז אַן אָביסקע (אונטערזוכונג) וועגן די קאָנטראָבאַנדישע פעק־לעך טיי, וואָס זי טראָגט אַרום פאַרקויפן. זי האָט דעריבער געזוכט צו באַהאַלטן די דאָזיקע סחורה אײדער זי וועט אַרײַנלאָזן די פֿאָליציי. דאָס האָט פֿאַרשטאַרקט דעם חשד קעגן איר. אַזוי גיך אָבער, ווי זי האָט אויפ־געמאַכט די טיר, האָט מען דערזען אַז דאָס קינד זיצט אויף דער פֿאָדלאָגע און שפּילט זיך מיט צאַצקעס. אויפן טיש זיינען נאָך אויך געשטאַנען אַ טייל פון די מאכלים און געטראַנקען, מיט וועלכע די באַרמהאַרציקע יידישע פרוי האָט אָנגעקאַרמעט און אָנגעטרונקען דאָס קריסטלעכע קינד.

די פֿאָליציי האָט באַלד דערשמעקט דעם קאָנטראָבאַנדישן טיי, דאָך איז די פרוי געווארן אויך אָנגעקלאָגט אין באַהאַלטן ביי זיך אַ פרעמד קינד. די בילבול־מאַכער און העצער האָבן זיך ניט געשטעלט צופרידן מיט דער פרויס אַרעסט. זיי האָט זיך אויך געוואָלט אַ פֿאָגראָם. וועג זיי זיינען אָבער פֿאַרבייגעגאַנגען די יאַטקעס און דערזען די יידישע קצבים שטיין גרייט מיט זייערע העק און מעסערס, האָבן די פֿאָגראָם־העצער זיך פֿאַרקירעוועט צו די אַרומיקע יידישע זאַוואולקעס. נאָר דאָרט זיינען שוין אַלע יידישע קראָמען געווען פֿאַרמאַכט מיט אייזערנע לאָדנס און טירן, און אין דרויסן זיינען געשטאַנען די קרעמער און זייערע פֿאַרקויפער מיט פרענטעס אייזנס אין די הענט. די העצער לויפן שנעל פֿאַרביי די יידישע געסלעך און פֿאַר־נעמען זיך קיין מערב־זייט צום מאַרק־פלאַץ ביים אַריינגאַנג צום וועג קיין נאָוואָגראָד. זיי פֿאַרשפּרייטן דאָרט זייער בלוט־בלבול צווישן די צוזאַמענ־געפֿאָרענע דאָרף־פויערים. נאָר אײדער זיי באַווייזן צו טאָן עפּעס שלעכטס צו יידן, קומט אַן אַ מחנה יידישע טרעגער, בראש מיט דעם יידישן גיבור, יחיאל־מיכל.

יחיאל־מיכל דער טרעגער ציט באַלד אַרויס אַ לאַנגן שטאַנג פון דעם צאַם אַרום מאַרק־פלאַץ. ער נעמט פאָכען מיט דעם שטאַנג ווי מיט אַ בייטש און טרייבט די פויערים פון מאַרק. די צעשראָקענע פויערים זעצן זיך תיכף אַריין אין זייערע וועגענער און צעלויפן זיך אין זייערע דערפער.

די פֿאַראַם־העצער, דאָס רוב „סטרוזשן" (הויז־אויפזעער), באַרימען זיך נאָכדעם, אַז זיי וואָלטן איינס און צוויי געקאָנט צעקלאַפֿן די יידישע קצבים, קרעמער, טרעגער, און אפילו יחיאל־מיכלען. נאָר וואָס דען? זיי האָבן זיך דערוואוסט, אַז דער „יידישער קהל" האָט אונטערגעקויפט דעם גענעראַל גאנעצקי (העלד פון רוסיש־טערקישן קריג), דעם הויפט־קאָמאַנדיר פונעם רוסישן מיליטער אין זומער־לאַגער, אין מערב פון ווילנע. יענער, זאָגן זיי, איז געווען גרייט אַרײַנצומאַרשירן מיט זיינע סאָלדאָטן אין שטאָט און דערשיסן יעדן איינעם, וואָס וועט אַנפאַלן אויף יידן...

די אַרעסטירטע יידישע פרוי ווערט ביים משפט באַפרייט פון דער קלאַגע צו האָבן פֿאַרכאַפּט אַ פרעמד קינד. זי קומט אָפּ מיט אַ קליינער געלט־שטראָף פֿאַר איר חטא — צום ערשטן מאָל — פון אַרומטראָגן פֿאַר־קויפן פּעקלעך טיי אָן באַנדעראָלן.

ווי אין די פריערדיקע יום־טובים בין איך אויך פּסח תרנ"א (1891) געווען צוגאָסט ביי מיינע עלטערן אין דאָרף. מוצאי יום־טוב בין איך צו־געגאַנגען צו מיין באָבען און זיידן אין מיישגאָלע. באָלד איז אַהין אַריין פון אַנטקעגן די אַכצן־ניינצן יאָריקע אסנע, די קלוגע שיינע טאָכטער פון איינעם פון מיינע ערשטע מלמדים, שלמה דער שמש, וואָס האָט מיך גע־נומען אויספרעגן וועגן מיין לעבן און לערנען אין ווילנע. פלוצלונג האָבן מיר דערהערט קולות און דערזען, אַז דאָס שטעטל ברענט.

ס׳האָט געגומען ווייניק צייט די טרוקענע הילצערנע הייזער מיט שטרוי־ענע דעכער זאָלן שטיין אין פלאַמען. די פויערים פון דערבייאיקן דאָרף זיינען געקומען באַשיצן זייער קאָטוילישן קלויסטער און די קאָנצעלאַריע אין שטעטל. די שטעטלשע יידן לויפן אַרום צעטומלטע, ווייל זיי האָבן ניט מיט וואָס צו לעשן דעם פייער. זיי ווייסן ניט צו וואָס פריער זיך צו כאַפּן. געווען אַוויגע, וואָס האָבן געכאַפּט אַ קליניקייט און געמיינט, אַז זיי האָלטן עפּעס גאָר וויכטיקס. די זאָכן, וואָס מ׳האָט אַוועקגעשטעלט נאָענט פון די הייזער זיינען געווארן פֿאַרברענט. דאָס וואָס מ׳האָט אַוועקגעטראָגן וויט פון שטעטל האָבן צוגענומען גנבים.

אַ צאָל קרעפּטיקע יידן, צווישן זיי אויך מיין טאַטע, האָבן זיך שטאַרק אָנגעשטרענגט צו ראַטעווען דעם גרויסן שיינעם בית־מדרש. אָן פֿאָשאַרנע כלים האָבן זיי דאָס אָבער ניט געקאָנט באַווייזן. זיי בינדן צוזאַמען לייטערס און קלעטערן אַרויף אויפן דאָך, וואָס האָט שוין אָנגעהויבן צו סמאָליען. די סאָשעלקע ביים מזרח־וואַנט פון בית־מדרש איז געווען פול מיט וואַסער. ס׳איז אָבער ניט געווען מיט וואָס אַרויפצוברענגען גענוג וואַסער. עס נעמט באַלד פלאַקערן און די מענטשן אויפן דאָך ראַטעווען זיך קוים מיטן לעבן. ניט האָבנדיק מיט זיך קיין העק, געלינגט אויך קיינעם ניט אַרויסצוראַטע־

וועז פון בית־מדרש דעם נייעם וואונדער־שיינעם אָרון־קודש, די אַלמערס מיט די נביאים (געשריבן אויף פּאַרמעט) און מיט די אַנדערע קאָסטבאָר־קייטן. די צייט גייט אַוועק אויף ניט־געלונגענע פּרואוון. צולעצט שטעלן איין געוואָגטע יידן זייערע לעבנס אַרויסצוטראָגן פונעם ברענענדיקן בית־מדרש יעדער איינער אַ ספר־תורה אָדער צוויי. נאָר ניט יעדער פון זיי קאָן שוין דאָס באַווייזן.

פּאַר מיינע אויגן ווערן פּאַרברענט ספר־תורהס, נביאים, מגילות, אַלטע און נייע ש"סן און פוסקים, און אַלערליי אַנדערע וויכטיקע ספרים, צווישן זיי אויך אויסערגעווײנלעכע "יקר־המציאותן" (זעלטנהייטן).

דאָס וויינען און קלאָגן פון דערוואָקסענע מענטשן; די געשרייען פון קינדער; די שרעקלעכע קולות פון ברענענדיקע שטוביקע חיות, בהמות, און עופות אין די הייזער און אין די שטאַלן; דער משוגהדיקער געזאַנג פון די צונויפגעפלויגענע פויגל פון וואַלד, אויסגעשטעלט אויף די טעלעגראַף־דראָטן — אָט די אַלע קלאָגענען, וואָס האָבן זיך צוזאַמענגעמישט מיטן יאָמער פון וויינט און מיטן געוריש פון פאַלנדיקע ציגל און געהילץ, וועל איך מסתמא שוין קיינמאָל ניט קאָנען פאַרגעסן...

אויף מאָרגן נאָך פּסח זיינען דאָס רוב שטעטלשע יידן, פרויען און מענער, קינדער און זקנים געלעגן אויף שטרוי, און ניט אַלע אונטער אַ דאַך. נגידים זיינען געוואָרן אביונים, בעלי־בתים — קבצנים. פון די אַרומיקע שטעטלעך: פאָדברעזע, פאָדזעלווע, מושניק, שירווינט, א. אַז. וו. האָט מען באַלד געבראַכט צופירן פורן מיט ברויט און אַנדערע באַדערפענישן. מיין באָבע און זיידע האָבן פאַרלאָרן אַלץ, וואָס זיי האָבן פאַרמאָגט. מיין מומע לאה האָט דעמאָלט גראָד געוואויינט, ווי אַ שכנה אין אַ קאָמער, ביי פרויקע דעם שמיד. זי האָט דאָרט געהאָט מיט זיך איר גאַנצע רייכע גאָרדעראָבע, וואָס זי האָט געקראָגן צו איר חתונה: זי ראַטעוועט קיין זאַך ניט אַרויס.

מיין מאַמעס עלטערן, שוועסטער און אַנדערע נאָענטע קרובים האַלטן זיך דעמאָלט אויף אַ געוויסע צייט ביי אונדז אין שטוב.

מ'האָט דערציילט דעמאָלט, אַז דאָס שטעטל האָט אונטערגעצונדן אַ שיכורער שמיד. ער איז געווען בייז אויף זיין שכן, דעם גביר, וואָס האָט אויס־געבויט ביי זיך אויפן הויף אַ קוזניע פאַר די פויערים, וועלכע קומען דאָרט צו זיין קראָם און שענק. דער גביר נעמט דערמיט אַוועק די אייניציקע פרנסה פון דעם אַלטן אָרעמען שמיד. דעם שכור דוכט זיך, אַז דער וויינט בלאָזט צו דער זייט פון גביר. ער צינדט אונטער דאָרום זיין אייגענע קוזניע און האָפּט, אַז דער פייער וועט פאַרברענען דעם גבירס הויז. דער וויינט בלאָזט צום שמידס זייט. ס'ברענט אָפּ זיין אָרעמע שטוב, ווי אויך די היים פון זיינע קינדער און אייניקלעך.

מיינע ערשטע וואַנדערונגען

לויט דער באַשטימונג פון ווילנער קאַזיאַנער ישׂיבה האָב איך באַלד נאָך פּסח געזאָלט נעמען לערנען אינעם צווייטן שיעור, ביים ראש־ישיבה ר׳ יהושע־כלב (קאַלעוו). מיר ווילט זיך אָבער דעמאָלט אויסגעפינען אַ נייעם מקום־תורה, וואו כ׳זאָל זיין בכח ניט נאָר צו לערנען, נאָר אויך זיך אויפצו־פירן לויטן דרך פון תורה און מוסר.

אַ גאַנץ פּסח האָב איך געטראַכט דורכצושמועסן זיך וועגן דעם מיט מיין טאַטע־מאַמען. מיר איז אָבער געווען קלאָר, אַז זיי ווילן כ׳זאָל פאָרן צוריק קיין ווילנע. טו איך אַזוי. קומענדיק צוריק אין שטאָט, פאַלט מיר אין, אַז גראָד איצט — בעת מיינע עלטערן און משפּחה זיינען פאָרנומען מיט די שוועכע דאגות אויפצובויען אויספניי דאָס חרובע שטעטל — קאָן איך פּראַווען אויסגעפינען דאָס, וואָס איך זוך. איך האָף אויך, אַז די עלטערן וועלן מיר דאָס מוחל זיין.

איך ליציטיר מיינע רוסישע לערנביכער און אַנדערע זאַכן און פאָר צו צום וואָקזאַל. דאָרט הער איך אויסרופן דעם נאָמען „לידע", קוק איך אַהין אַ בילעט. אויפן וועג באַטראַכט איך, אַז ס׳טויג ניט צו קומען אין אַ פרעמדן פלאַץ אָן געלט. איך נעם דעריבער מיינע זאַכן אויפן פלייצע און גיי פון לידע וווייטער צו־פוס. דאָס ערשטע שטעטל, וואו כ׳שטעל זיך אָפּ (זאַלודאָק) געפעלט מיר ניט. אירע דערוואַקסענע מענטשן ליידן הונגער; אירע קינ־דער זיינען קראַנק. גיי איך וווייטער פון שטעטל צו שטעטל. די קרעטשמעס רעכענען מיר ניט קיין נאַכטלעגער. זיי ווילן אויך ניט נעמען ביי מיר קיין געצאָלט פאַר עסן. פאַרקערט, זיי וויזן אַרויס אַ סך פאַרדרוס, ווען כ׳זאָג זיך אָפּ פון זייערן אַ מאָלצייט. וואַנדער איך אַזוי דורך אַ היפּש ביסל שטעט־לעך, ביז איך קום אָן אין פאַרנאַכט אין וואַשילישאָק.

אין וואַשילישקער בית־מדרש רינגלען מיך אַרום עטלעכע יינגלעך. זיי פרעגן מיך תיכף, צי כ׳בין געקומען לערנען אין זייער ישיבה, צי כ׳האָב דאָ באַקאַנטע, וואָס וועלן מיר געבן „טעג". באַלד קומען אָן מערערע יינגלעך און זיי נעמען אַלע לערנען גמרא מיט אַ ניגון. אַרום אַ לאַנגן טיש זעצט זיך אויס אָן עולם, וואָס געהערט, קענטיק, צו דער חברה ש״ס. דאָס אַלץ מאַכט אויף מיר אַ גוטן רושם, און איך פאַרבלייב דאָרט.

נאָך מעריב פרעגן מיך די יינגלעך, וואו איך וועל שלאָפן. כ׳זאָג זיי: „דאָ אין בית־מדרש". שרעקן זיי מיך, אַז דאָ איז פאַר דער שרפה געווען די שול. די מתים קומען דעריבער ביינאַכט דאָ דאַוונען ווי אַמאָל. ווען זיי געפינען אַ לעבעדיקן מענטשן, מאַכן זיי אים פאַר אַ מת...

— אַ חוץ דעם — זאָגן זיי — וואוינען שדים אונטער דער בימה. אײנ־מאָל איז אַ יידענע געקומען דאַוונען באַגינען. וועז זי האָט געזען עמיצן אויף דער בימה, האָט זי אים געבעטן איר קריגן אַ ליכט. האָט ער אויסגעצויגן אַ לאַנגע האַנט פון דער בימה ביז דער וויבערשער שול. די יידענע האָט זיך דערשראָקן און געזומען לויפן צום אַרויסגאַנג. אונטן באַגעגנט זי אַ מאַן. זי דערציילט אים, וואָס מיט איר האָט פאַסירט. שטעקט ער אַרויס אַ צונג הונדערט איילן די לענג... גייט זי אַרונטער פון זינען...

זייערע אַלע מעשיות וועגן שדים שרעקן מיך ניט אָפּ. כ׳בין זיכער, אַז אין בית־מדרש קאָנען ניט וואוינען קיין שדים. בפרט, אַז דער וילנער גאון האָט זיי פאַרטריבן פון אַלע יידישע שטעט און שטעטלעך, ווי מיין טאַטע האָט מיר דערציילט אין מיין קינדהייט. כ׳האָב אויך ניט געהאַט קיין שום פּחד, אַז מתים זאָלן מיר טאָן שלעכטס.

אַזוי ווי כ׳בין געווען שטאַרק מיד פון וועג, שלאָף איך באַלד איין אויף אַ האַרטער באַנק, אויף וועלכער כ׳האָב געמאַכט מיין געלעגער אין בית־מדרש. אויף מאָרגן בין איך מודיע די יינגלעך, אַז כ׳וועל דאָרט נעכטיקן אַזוי לאַנג ווי כ׳בלייב אין וואַשילישאָק. דעם זעלביקן טאָג טרעף איך זיך מיטן 90־יאָריקן ראש־ישיבה, ר׳ יודע, וועלכער נעמט מיך אַריין אינעם העכסטן שיעור פון זיין ישיבה.

אין דער נייער ישיבה פיר איך זיך אויף לויטן דרך פון דער תורה, ווי ס׳איז באַשריבן אין פּרק: „ברויט מיט זאַלץ זאָלסטו עסן, וואַסער מיט אַ מאָס זאָלסטו טרינקען, זאָלסט שלאָפן אויף דער ערד און לעבן אין ליידן". איך פאַרגין זיך נאָר צו שלאָפן אויף אַ באַנק, וואָס איז אַזוי האַרט ווי די פּאָדלאָגע, נאָר אַ סך ריינער. כ׳האַלט שטאַרק פון ריינקייט: איך וואַש זיך אָפט דעם פּנים און די הענט, און וויש זיך אָפּ תמיד מיט אַ ריינעם האַנטעך, באַד זיך אויך אין טייך. פאַרקעם מיינע האָר, שטויב אָפּ מיינע בגדים און שיך און גיב אָפט וואַשן מיינע וועש. גיי יעדן פרייטיק אין מרחץ, צוואָג זיך דאָרט גוט אויס דעם קאָפּ, קעם דורך די האָר מיט אַ געדיכט קעמל, און טו אָן אַ פריש ריין העמד.

פיר טעג אַ וואָך לעב איך נאָר מיט ברויט, זאַלץ און וואַסער. צוויי מאָל אַ וואָך עס איך צוזאַמען מיט אַנדערע ישיבה־יינגלעך און תלמוד־תורה קינדער אין אַ גרויס עס־שטוב, אַנגעפירט פון דעם גבאי פון תלמוד־תורה, וועלכער איז דער פאָרשטייער פון דער יידישער געמיינדע, ר׳ איטשע. דאָס עסן, פאַרעוועט געקעכט פון גרויפן און אַרבעס, און (איינמאָל אין חודש) מיט אַ בולבע, וועלט געקאָכט אין אַ גרויסן קעסל, ווי פאַר סאָלדאַטן. מ׳גיט אויך דערצו פון אַ האַלב ביז דריי־פערטל פונט ברויט; אַ העלפט ברויט לאָז איך איבער אויף מאָרגן.

שבת שיקט מען אונדז אַריין צו פאַמיליעס. יעדע סעודה אין אַן אַנדער הויס. סיי ביים רייכן שמואל בער, און סיי ביים אַרעמען קרעמער, גיי איך נאָר פֿרייטיק־צו־נאַכט. שבת אין דער פרי און שלש־סעודות עס איך באַ־האַלטענערהייט ברויט מיט זאַלץ, ווי אין דער וואַכן. עטלעכע ישיבה־יינגלעך רופן מיך דעריבער „ווילנער בעל־גאווה". זיי האַלטן אויך פאַר אַן עוולה מיין ניט פאַלגן זייער עצה, ווי אַזוי צו קריגן אַלע זיבן טעג. די מעשה איז אַזוי גענוין:

אין מיינע ערשטע טעג אין וואַשילישאַק, וועו די יינגלעך האָבן מיך אַלץ אויסגעפרעגט, האָב איך אינמאָל אויך דערמאָנט די שרפה. דערביי האָט מיר פאַרדריקט דאָס האַרץ און כ׳האָב געווויינט. זיי גיבן מיר תיכף אַן עצה, אַרייַנצוגיין צו געוויסע באַלעבאָטים און זיי דערציילן וויינענדיק וועגן דער שרפה, וועל איך זיין פאַרזיכערט מיט אַלע זיבן טעג אין וואַך, צו דריי מאָלציטן אַ טאָג. עס פאַרשטייט זיך, אַז כ׳האָב ניט געוואָלט, און איך ניט געקאָנט, אָנגעמען זייער גוט געמיינטע עצה.

ניט געפעלן איז אויך אַ טייל ישיבה־יינגלעך מיין צופיל פרומקייט, מיין דאָוונען מיט כוונה, און דער עיקר מיין סדר־הלימוד, דער אופן פון מיין לערנען גמרא. זיי פלעגן זיך צוגרייטן צום שיעור דורך אַרייַנקוקן אין פלפול־ספרים, ווי „פני יהושע", „שיטה מקובצת" א. ד. גל. און פרעגן קשיות. דער ראש־ישיבה פלעגט האַלטן פאַר זיך אָפן דעם זעלביקן פלפול־ספר און זיי געבן דעם תירוץ... אין מיינע אויגן איז עס געווען אַ פורים־שפיל. מיין צוגרייטונג איז געווען גאָר אַנדערש.

מיט דער הילף פון דעם פרומען שוחט קריג איך אַ גמרא פון ווילנער ש״ס, געדרוקט ביי דער „אלמנה און בריידער ראָם". דאָרט לערן איך דורך פאַר זיך אַ גאַנצן צענדליק אַדער מער בלעטער גמרא מיט רש״י און תוספות. כ׳קוק אויך אַריין אין רמב״ם (זיין פירוש אויף משניות), אין רא״ש און אַנ־דערע אַזוינע מפרשים, וועלכע גיבן איבער אין אַ שיינער קלאָרער שפראַך דעם אינהאַלט פון שווערע שטעלעס אין דער גמרא (דעם „מהר״ם שיף" און דעם „מהרש״א" לאָז איך אויס. דעם ערשטן — צוליב זיין ניט־קלאָר־קייט. דעם צוויטן — צוליב זיינע אומבאַשטימטע ענטפערס).

איין ישיבה־בחור, נחמיה, גיט זיך אָפּ מיט „קבלה־מעשיות". ער פאַר־טרויט זיי מיר. כ׳האַלט עס אַבער פאַר ביטול תורה און וויל ניט אויסברענגען קיין צייט אויף זיינע סגולות און פאַרשווערונגען.

אַ פאַר ישיבה־יינגלעך זיינען געווען שלעכט. האָב איך צוגעפאַסט פסוקים פון תנ״ך קעגן זייער יעדער עוולה. דאָס האָט געמאַכט אַ רושם. זאָגן זיי צו מער ניט צו טאָן קיין עוולות. זיי באַטן מיר אויך אַן זייער פריינט־שאפט אַבי כ׳זאָל מער ניט זאָגן אזוינע פסוקים.

צוליבן קלאָנג, אַז כ׳בין אַ גוטער בעל־תנ״ך, ברענגען מיר באַלעבאַטישע

בחורים לייענען זייערע העבריישע מליצה. איינער פון זיי, דער זון פון רייכן ר׳ הלל, פֿארבעט מיך צו זיינע עלטערן אויף וועטשערע. זיי גיבן מיר עס אָבער באַוונדער. קום איך צו זיי ניט מער.

וועג די וואַשילישקער יינגלעך דערוויסן זיך ווי אַזוי כ׳לעב, באַטן זיי מיר אַן געלט, כ׳זאָל קאָנען לעבן בעסער. זיי ברענגען מיר אויך פון זייערע היימען אַלערליי גוטע מאכלים. כ׳זאָג זיך אָפּ פון ביידע זאַכן. וועג עס ענדיקט זיך אָבער מיין מיטגעבראַכט געלט, צוליב דעם, וואָס איך האָב גע־דאַרפט קויפן נייע תפילין, און ס׳הויבן מיר אויך אַן אויסגיין די כחות, שרייב איך אַוועק אַ בריוול צײַ מיינע עלטערן. כ׳קריג תיכף אויף הוצאות צו פֿאָרן אַהיים.

מיינע עלטערן ווילן מיר ניט אָפּעסן דאָס האַרץ מיט מוסרן מיך פֿאַר מיין פֿאַרמוטשען זיך. מיין מאַמע טוט אָבער אַלץ וואָס זי קאָן, כ׳זאָל זיך דערהאַלטן. וועג כ׳וואָר געזונט, קום איך צוריק קיין ווילנע צו דער קאָזיאָנער ישיבה און הויב אָן לערנען אין דעם צווייטן שיעור פון ר׳ יהושע־כלב יאַשונסקי.

קאַפּיטל פֿופֿציק

ר׳ יהושע־כלב יאַשונסקי

איך לערן ווידער אין ווילנער קאָזיאָנער ישיבה. זי איז אָבער ניט מער אויפן שול־הויף. אין אירע לערן־צימערן, איבערן פֿאָליש פון ווילנער גרויי־סער שול, קלייבט זיך אַריין די ביבליאָטעק, וואָס דער רייכער כלל־טויער, למדן און משכיל, מתתיהו שטראַשון, האָט געלאָזט ירושה דער ווילנער יידי־שער קהילה. די קאָזיאָנער ישיבה געפֿינט זיך איצט אויף קאָמניצקער גאַס („זשמודסקאַיאַ אוליצאַ"). כ׳לערן דאָרט אין צווייטן שיעור און אין צווייטן קלאַס. מיין ראש־ישיבה אי״ז: ר׳ יהושע־כלב יאַשונסקי. מיינע לערער זיינען: מייזעל, קאָפּלאַן, מיעטשיק און ראַבינער דר. כהן.

דער ראש־ישיבה פונעם צווייטן שיעור אונטערשיידט זיך פון דעם ערשטן סיי אין אויסזען און סיי אין סדר־הלימוד. יענער, ר׳ אליהו־פּנחס מערויני, איז אַ מיטלגעוויקסיקער יונגערמאַן מיט אַ שוואַרץ בערדל. ר׳ יהושע־כלב, פֿאַרקערט, איז אַ הויכער זקן מיט אַ לאַנגער און ברייטער ווייסער באָרד. זיין הדרת־פּנים איז ענלעך צו די געשטאַלטן אויף דעם בילד פון די גאוני ישראל, וואָס איז געהאַנגען אויף דער וואַנט פון דער אַמאַליקער שטוב פון מיין מאַמעס עלטערן. ר׳ אליהו פּנחס פלעגט מיט אונדז לערנען די גמרא מיט פילפולדיקע אויסריידענישן און פשטלעך. ר׳ יהושע־כלב לערנט מיט פשטות, קלאָרקייט און טיפקייט. שבת לערנט ער מיט אונדז

חומש און משניות. אין חומש טייטשט ער ניט אַריין קיין קבלהשע רמזים און סודות, ווי ר׳ אליהו פּנחס פלעגט עס טאָן. ער מאַכט אונדז אָבער קלאָר יעדעס וואָרט און גיט אויך איבער, וואָס עס זאָגן וועגן דעם די בעלי־התלמוד, די גמרא און די מדרשים, ווי אויך די וויכטיקע מפרשים. משניות, און אויך פּרק, לערנט ר׳ יהושע־כלב לויטן פּירוש „תפּארת ישראל״, פון דאַנ־ציקער רב, ר׳ ישראל ליפּשיץ. דאָרט ווערן געבראַכט אויך מיינונגען פון די חכמי אומות העולם, ניט־יידישע געלערנטע, וועגן פאַרשיידענע ידיעות און וויסנשאַפטן.

אַ סך ווילנער יידן האַלטן ר׳ יהושע־כלבן פאַר אַ לאַנד־חכם. ער איז דער בורר, וועלכער גלייכט אויס פאַרשיידענע סיכסוכים צווישן ווילנער קצבים. עס קומען זיך צו אים עצה־האַלטן אַלערליי אַנגעזעענע סוחרים. ר׳ יהושע־כלבס חכמה איז פאַר אונדז, זיינע תלמידים, אויך אַ גרויסע הילף ביים לערנען גמרא. דאָס האָב איך איינגעזען קלאָר, בעת מיר האָבן געלערנט אַ „הארבע סוגיה״ אין דער גמרא „כתובות״, וועגן וויבערשע ענינים. אַ צאָל ישיבה־יינגלעך האָבן זיך שטאַרק פאַנאַנדערגעלאַכט. אַנדערע האָבן זיך אָנגעהויבן שושקענען, און זיך ניט איינגעהערט צום שיעור.

ר׳ יהושע־כלב האָט ניט פאַרלאָרן זיין רואיקייט. ער האָט זיך ניט געבייזערט אויף די לאַכנדיקע שושקענדיקע יינגלעך, נאָר דערקלערט פּשוט און קלאָר צוליב וואָס ער לערנט מיט אונדז די דאָזיקע שטעלע. ער דער־מאָנט אונדז אַ שטיק גמרא, וואָס געפינט זיך אין דאָוונען „פון פאָרנט״, און גאָר וויניק דאָוונער פאַרטראַכטן זיך וועגן דעם. דאָס זיינען די וועלטער פון ר׳ ישמעאל, אַז די תורה ווערט געדרשנט דורך דרייצן מידות. ר׳ יהושע־כלב רעדט אַרום, לייכט און קלאָר, יעדן פון אָט די דרייצן מאָסן און כללים און ער באַמערקט, אַז דער לימוד פון גמרא איז תורה מיט חכמה: מ׳אַמפּערט זיך דאָרט, כדי אויסצופאָרשן געוני די געבאָטן פון דער תורה און אַרויס־צודרינגען דעם ריכטיקן דין. נאָר אַזוי ווי אַלץ שטיצט זיך אויף באַשטימטע כללים און מידות, דערלערנען מיר זיי אַלץ בעסער, וואָס גריטלעכער מיר פאַרטיפן זיך אין דעם ענין.

צוגלייך ווייזט אונדז אָן ר׳ יהושע־כלב, אַז די ישיבה־יינגלעך קאָנען די דאָזיקע מאָסן און רעגלען אויסלערנען זיך אויף דעם זעלביקן שטייגער, ווי מיר טוען עס אין די קלאָסן פון אונדזער קאָזיאָנער ישיבה, מיט די לימודים פון אַריפּמעטיק, גראַמאַטיק און דקדוק. פון „זאַדאַטשניק״ (די אַריפּמעטישע אויפגאַבעס) דערלערנען מיר די כללים פון חשבון. פון די וועלטער און זאָצן אין די גראַמאַטיקעס און דקדוקס דערלערנען מיר די דאָזיקע לימודים.

נאָך אָט דער הקדמה צעגלידערט פאָר אונדז ר׳ יהושע־כלב די „סוגיה״, וואָס מיר לערנען איצט, און וויייזט אָן, וועלכע כללים זי לערנט. צום סוף

דערקלערט ער, אַז די גמרא „כתובות" האָט אַ היפש ביסל אַזוינע „סוגיות", וואו די תלמידי־חכמים אַמפּערן זיך לויט די כללים, וואָס ער האָט אונדז פריער אויסגערעכנט. מיר וועלן דעריבער קאָנצן באַנעמען לייכטער די האַרבסטע שטעלעס אין יעדער גמרא, וועלן מיר וועלן דורכלערנען גרינטלעך די מסכת (מעסיכטע) „כתובות."

הייַנטיקן זמן, ווינטער תרנ"ב (1891—1892) לערנענדיק ביי ר' יהושע־כלב, האָב איך געטאָן אַ גרויסע פּעולה. אַ דאַנק זיין אופן פון לערנען זיינען מיר קלאָרער געוואָרן די פיר סדרים גמרא און משניות (זרעים, מועד, נשים, נזיקין) און די מסכת „חולין", וואָס כ'האָב שוין ביז איצט דורכעלערנט. גאַנץ אָפט חזר איך איבער פאַר זיך אַ האַרבע „סוגיה", און באַטראַכט זי לויט די כללים און מאָסן, וואָס ר' יהושע־כלב האָט אונדז אָנגעוויזן, ביז וואַנען כ'ווער גאַנץ זיכער, אַז כ'פאַרשטיי דאָרט דעם ריכטיקן פשט. כ'הויב דעריבער אָן גלויבן, אַז כ'מעג לערנען אָן אַ רבין. דאָך ווילט זיך מיר בלייבן אין דער ישיבה נאָך אַ זמן, און ערשט נעמען לערנען פאַר־זיך אָנהויב קו־מענדיקן וויינטער, תרנ"ב (1892—1893), נאָכדעם, ווי כ'וועל וועלן 16 יאָר. אינמיטן דערינען פאָסירט אַבער עפּעס, וואָס צעשטערט אַלע מיינע חשבונות. די מעשה איז געווען אַזוי:

איינעם אַ פרייטיק בייטאָג, נאָכן שיעור, האָב איך געזומען לייענען אַ העברייאיש מעשה־ביכל „צדיק ונושע". אינעם קלאָס־צימער איז מיט מיר געווען חנא־איצקע, דער זאָסלער, וועלכער האָט ביי זיך געהאַט דעם שליסל פון טיר. ער האָט מיך אָנגעהויבן איילן אַוועקצוגיין, ווייל ער מוז פאַרשליסן דעם צימער. איך האָב אים געבעטן מיר איבערלאָזן דעם שליסל און אים צוגעזאָגט עס אָפּגעבן לאָזערן, דעם אויפּזעער פון אונדזערע קלאָס־צימערן. ער האָט דערפון ניט געוואָלט הערן, נאָר מיך געוואָרנט, אַז אויב כ'גיי תיכף ניט אַרויס, פאַרשליסט ער מיך דאָרט. איך האָב עס ניט געזומען ערנסט און וויטער געלייענט דאָס ביכל. וועז איך פאַרענדיק עס לייענען, געפּין איך אויס, אַז כ'בין פאַרשפּאַרט ווי אין אַ טורמע. כ'פּיל זיך שטאַרק געקריוודעט און ס'פאַלט מיר איין אַ משונהדיקער געדאַנק זיך „אָפּצורעכענען" מיט חנא־איצקען דורך איבערשרעקן אים. בינד איך צוזאַמען מיין שאַלקע מיט אַ פּאָר נאָז־טיכלעך און הענג זיי אויף אויפן קרוק אין באַלקן אַנטקעגן טיר, כדי חנא־איצקע זאָל מיינען, אַז דאָס איז אַ תליה... כ'שרייב אויף דערצו אַ צעטל, אַז מיר איז שטאַרק אומעטיק צו זיין פאַרשלאָסן, און כ'וועל דעריבער „אַנטאָן זיך אַ מעשה."

חנא־איצקען האָב איך טאַקע איבערגעשראָקן, נאָר דורך דעם זיך אַליין אָנגעטאָן אַ סך צרות. וועז ער עפּנט די טיר, און גיט אַ געשריי, באַווייז איך ניט אַרויסצולויפן. פאַרשליסט ער מיך ווידער און לויפט אַוועק עמיצן

ברענגען מיך „אפצורעטעווען". ער קומט שפעטער צוריק מיט אַ כאפּטע יינגלעך פון ר' אליהו פּנחסעס תלמידים, וועלכע קומען צו אים אַהיים צו קבלת שבת. מיין שאַלקע האָבן איך שוין געטראָגן אויפן האַלדז. נאָר דאָס צעטל האָב איך פאַרגעסן אויפן טיש, און זיי האָבן עס באַמערקט. כ'בין זיך באַלד מודה פאַר זיי, אַז כ'האָב עס אָנגעשריבן „אויפצופלייסן", כדי „אפּרעכענען" זיך מיט מיין פאַרשליסער. זיי גלויבן עס אָבער ניט (כאָטש ס'האָט געדאַרפט זיין פאַר זיי קלאָר, אַז ווען כ'וואָלט טאַקע געפּלאָנט עפּעס וואָס צו טאָן, האָב איך געהאַט איבערגענוג צייט אויף דעם)... זיי קוקן נאָר אויף מיר מיט באַוואונדערונג, ווי כ'וואָלט געקומען פון אַן אַנדער וועלט. זיי פירן מיך אַוועק צו ר' אליהו פּנחסן אַהיים, וועמען אַנדערע ישיבה־יינגלעך האָבן שוין פריער אַלצדינג דערציילט.

ר' אליהו פּנחס וויל צוערשט נאָר זיין זיכער צי כ'בין שוין אַרויס פון סכנה, אַדער צי „קליפות" קאָנען מיך נאָך מזיק זיין. נאָכן קבלת־שבת אָבער, ווען די אַנדערע יינגלעך זיינען אַוועק, פאַרפירט ער מיט מיר אַ שמועס. ער איז זיכער, אַז אין דעם אַלעמען זיינען שולדיק „שדים". ער גלויבט, אַז זיי האָבן מיך ערשט פאַרלאָזן, בעת איך בין צוגעקומען נאָענט צו זיין שטוב. ווען ער גיט אויס, אַז כ'קען זיך ניט פּערזענלעך מיט ליליתן, די מלכה פון די שדים, און אויך ניט מיט אירע מלוכה־לייט, מיינט ער, אַז כ'קאָן איצט גיין רואיק צוריק אין דער ישיבה און קומען צו אים ערשט מאָרגן אָוונט. ער הייסט מיר נאָר איבערלאָזן ביי אים מיין שאַלקע און מיינע צוויי נאָז־טיכלעך. ער פרעגט מיך דערביי, צי זיי זיינען נאָך צוזאַמענגעקניפּט? ווען איך זאָג „יאָ", רופט ער אויס מיט שמחה:

— זייער גוט! איצט וועל איך געפינען דעם בייזן רוח און וועל אים פאַרטרייבן, ער זאָל ניט מער צוריקקומען, און וועסט שוין קאָנען זיין זיכער...

שבת־צו־נאַכט קום איך וויידער צו ר' אליהו־פּנחסן, ווי ער האָט פאַר־לאַנגט. ער דערקלערט מיר, אַז אַלץ איז אַריבער בשלום. דאָך פירט ער מיך אַריין אין זיין קעמערל הינטערן אויוון, וואו מיר זעצן זיך ביידע אויף פּוס־בענקלעך, ווי אבלים. ער זאָגט אַ סך תפילות אין נוסח פון די קבלה־מעשיות, וואָס דער ישיבה־בחורשער בעל־מקובל נחמיה, אין וואַשילישאָק, האָט מיר פאַרטרויט. ר' אליהו פּנחס פרעפּלט אויך אַלערליי פאַרשוווערונגען אויף מיינע נאָז־טיכלעך און אויף אַלע מיינע מלבושים, ווי אויך אויף מיין גוף און נשמה. צולעצט פרעגט ער מיך מיין מאַמעס נאָמען און טוט ווידער תפילה. נאָכדעם גיט ער מיר אָפּ מיין שאַלקע און הייסט מיר זי טראָגן אויך זומער. „נאָך בעסער", זאָגט ער, וועט זיין, אַז כ'זאָל זי קיינמאָל ניט אַרונ־טערנעמען פון מיין האַלדז, וויל די דאָזיקע וואַלענע שאַלקע האָט איצט אין זיך דעם כח צו פאַרטרייבן אַלע בייזע רוחות; לכל הפחות, זיי ניט אַריין־צולאָזן אין מיר. פון מיינע צוויי נאָז־טיכלעך האָט ער איינס געזומען פאַר אַן אַנדענק, אַדער פאַר אַ סגולה, ווי ער האָט מיר אָנגעדייט.

פאר מיין פריערדיקן ראש־ישיבה, ר׳ אליהו פנחס, ענדיקט זיך דערמיט די פרייטיקדיקע פאַסירונג. אַ צאָל ישיבה־יינגלעך האַלטן אָבער נאָך אַלץ אַן אויג אויף מיר, כ׳זאָל, חלילה, ניט „אָנטאָן זיך אַ מעשה״... בלויז צוויי פון מיינע חברים, איצקע שעפס פון זאָסלע און שמואל ראָזין פון ווילנע, גלויבן כלל ניט, אַז כ׳האָב וועלן עס איז געהאַט אַזאַ מחשבה.

איצקע שעפס איז אַ עילוי. וועלן מיין חבר, דער יתום, קלמן קראַפיוניק*), מיט וועמען איך שרייב בשותפות „חידושי תורה״, איז פאַרנומען, לערן איך מיט אים אין איין גמרא. ער איז אויך ניט פיל ווייניקער ווי איך אָנגעלייענט מיט מעשה־ביכלעך און ראָמאַנען. דערצו קאָן ער אויך צוזאַמענעמען איינצלנע פאַלן פון פאַרשיידענע מעשיות און מאַכן דערפון אַ באַוונדערע דערציילונג. מיר ביידע זיינען די מעשיות־דערציילער פאַר אונדזערע ישיבה־יינגלעך. ער האָט מיר באַלד דערקלערט, אַז ער גלויבט ניט די גאַנצע מעשה, ווייל דער וואָס איז אָנגעלייענט מיט דערציילונגען, וועט זיך ניט נעמען דאָס לעבן איידער ער וועט אַ דערוואַקסענער מענטש און לעבט דורך אַזאַ ליבע ווי אין די ראָמאַנען פון דינעזאָן, שמ״ר, בלאָשטיין א. אַז. וו ...

שמואל ראָזין, וועלכער פאַרטרויט מיר אַלע זיינע סודות, איז באַלד געקומען צו מיר מיט דער טענה, אַז ער איז ניט אַזאַ... ווי ר׳ אליהו פנחס, און געהערט ניט צו זיינע תלמידים, די „פתאים מאמינים לכל דבר״ (נאַראָנים, וואָס גלויבן אַלץ). כ׳טאָר דעריבער ניט פאַרשווייגן דעם פולן אמת פון אים מיין חבר, וועלכער איז תמיד אָפּנהאַרציק מיט מיר. כ׳האָב אים דעריבער דערציילט אַלץ געניו.

בכלל בין איך איצט באַוואוסט ניט נאָר צווישן אונדזערע ישיבה־יינגלעך. ס׳קומען אויך פרעמדע מיך אָנקוקן, ווי כ׳וואָלט געווען מיט צוויי קעפ... דאָס אַלץ וואָלט איך געקאָנט לייכט פאַרגעסן דורך לערנען מיט התמדה און זיך פאַרטיפן אין מיינע לימודים. כ׳קאָן זיך אָבער מער ניט

---

*) דער שפּעטערדיקער פאַקטישער פירער פון גאסעלניקס בונדישער בוכהאַנדלונג אין ווילנע; אַרגאַניזירער פון פראָפעסיאָנעלן פאַראיין פון די האַנדלס־אָנגעשטעלטע; דיכטער און פראָזאַאיקער. ער גייט אונטער אין 1904 (אין עלטער פון 25 יאָר) אין דער פאַרשיקונג אין אַרכאַנגעלסקער גובערניע. זיין ליטעראַרישע ירושה האָט זיך געפונען ביי זיינעם אַ חבר אין מילוואָקי, דער פאַרשטאַרבענער א. ליטוואָק און איך האָבן יאָרנלאַנג געפלאָנט צו פאַרעפנטלעכן קלמן קראָפיוניקס שריפטן. מיר האָבן עס אָבער ניט באַווירקלעכט. צי די דאָזיקע שריפטן געפינען זיך נאָך ביי זיין מיל־וואָקער חבר, און צי זיי עקזיסטירן נאָך בכלל, איז מיר איצט (אין מאַי 1948) ניט באַקאַנט.

באַרואיקן, זינט כ׳בין געוואויר געוואָרן, אַז מען האָט געוויזן מיך טאַטן דאָס צעטעלע, וואָס כ׳האָב אַנגעשריבן, כדי „אַנצולערנען" חנא־איציקען פאַר זיין פאַרשליסן מיך אינעם קלאַס־צימער. איך שטעל זיך פאַר וויפל צער דאָס פאַרשאַפט אים. איך האָב אויך מורא, אַז די באָבע און די מאַמע וועלן זיך דערפון דערוויסן. צאַפלט מיין האַרץ און קראַמפט פאַר וויטיק.

קאַפּיטל איין און פופציק

די גרויסע דין־תורה

איך דערוויס זיך פאַרוואָס מ׳האָט געוויזן מיין טאַטן דעם צעטל, וואָס כ׳האָב געשריבן זייענדיק פאַרשלאָסן אין קלאַס־צימער.

דאָס איז געטאָן געוואָרן צוליב דער גרויסער דין־תורה פאַר אַ ווילנער בית־דין צווישן דער מיישעגאָלער קהילה און איר פריערדיקן רב, ר׳ משה יעקב ראַבינאָוויטש.

די מיישעגאָלער קהילה האָט אויסגעווײלט מיין טאַטן צו זיין איר „טוען" (טויען), איר אַדוואָקאַט ביי דער דאָזיקער דין־תורה. דעם רבס צד איז דערפון ניט געווען צופריידן. זיינע אָנהענגער אין שטעטל און שטאָט האָבן געהאַלטן, אַז צוליב מיין טאַטנס פאַרטיידיקונג וועט דער ווילנער בית־דין אַרויסגעבן אַ פסק־דין לטובת דער קהילה. זיי האָבן דאָרום דער־קלערט מיין צעטל פאַר אַ „אצבע מהשמים" (צייכן פון הימל), אַ וואָרענונג צו מיין טאַטן, אַז די מיישעגאָלער קהילה געפינט זיך אונטער דער השפעה פון דער „קליפה" און ער זאָל זי ניט פאַרטיידיקן.

דער סיכסוך צווישן די צוויי צדדים איז אַרויסגעקומען דורך דער שרפה פון שטעטל, מוצאי־פסח, תרנ״א (30־טן אַפּריל). די קהילה שיקט דעמאָלט אַרויס איר רב איבער דער וועלט צו זאַמלען געלט אויפצובויען אַ נייעם בית־מדרש. פאַר זיך אַליין האָבן די שטעטלשע יידן זיך באַנוגנט מיט זייער בטחון אויפן אויבערשטנס הילף; פאַרן בית־מדרש אָבער האָבן זיי ניט געוואָלט זיך פאַרלאָזן אויף ניסים. זיי גיבן אַרויס דעם רב אַ פאַפּיר מיט דער חתימה פון דער קהילה און מיט די אונטערשריפטן פון אירע גבאים, אויף וואָס דאָס געלט וועט געזאַמלט. דאָס וועט אויך באַשטע־טיקט פון אַ צאָל באַקאַנטע רבנים, צווישן זיי אויך דער ווילנער שטאָט־מגיד ר׳ הערשל ראַבינאָוויטש, אַ זון פון קאָוונער רב, ר׳ יצחק אלחנן ספעקטאָר. ווען דער רב קומט צוריק פון זיין נסיעה גיט ער גאָרניט דער קהילה. ער דערקלערט, אַז ער האָט וויניק געזאַמלט און דאָס איז קוים גענוג פאַר זיינע שכירות, וואָס די קהילה קומט אים פון פריער. מ׳בא־

שולדיקט אים דעמאָלט אין „גזלה און גנבה" — און אין „אַרויסרייסן 50 גרויסע בלעטער" פון דעם פנקס, וואו עס זיינען געווען פאַרשריבן אויף ביידע זייטן די סומעס, וואָס ער האָט געזאַמלט, און דאָס עדות־זאָגן פון די קהילות און זייערע רבנים.

דער רב לייקנט ניט אָפּ די באַשולדיקונגען. ער קומט אויך ניט צו דער אסיפה וועגן דעם. די אסיפה איז אים דעמאָלט מודיע דורך שמשים פון חברה קדישא, ער זאָל פאַרלאָזן דאָס שטעטל, ווייל די קהילה וועט אויס־ווייזן אַ נייעם רב. זייענדיק ביי זיך תקיף, וואָס ער איז אַ גוטער בעל־דרשן, פֿאָרט ער ווידער אַרויס איבערן לאַנד, וואו ער האָפט צו קריגן אַ בעסערע רבנות־שטעלע. זיין וויב און קינדער בלייבן אין שטעטל. די קהילה צאָלט זיי זיינע שכירות אַזוי לאַנג ווי ס׳איז נאָך ניטאָ קיין אַנדער רב.

אַ צאָל רבנים פון פאַרשיידענע געגנטן, וועלכע האָלטן אַ סך פון מיי־שעגאָלער רבנות, קומען זיך משתדל זיין זי צו קריגן. עטלעכע פרעגן צוערשט אָן דעם פריערדיקן רב, צי ער איז מוחל אויף זיין רבנות. ער זאָגט „יאָ" און דערמוטיקט דורך דעם אַ סך בעלנים אויף איר. אויך מיין ערשטער ראש־ישיבה, ר׳ אליהו פנחס, איז געווען גערן צו ווערן מיישע־גאָלער רב, און אָנגעבאָטן דורך מיין טאַטן צו שאַפן דערפאַר אַ היפשע סומע פאַרן בנין פון אַ נייעם בית־מדרש. מיין טאַטע האָט אָבער ניט גע־וואָלט זיין דער פאַרמיטלער. אינער פון אָט די בעלנים, דער רב פון לענדוואַראָווע (אַ באַן־סטאַנציע נאָענט פון ווילנע) האָט צעטיילט דע־מאָלט 500 רובל צווישן „תקיפים", וועלכע זאָגן אים צו די רבנות. דאָס רעגט אויף אַ סך מענטשן; זיי קלייבן דעריבער אויס פאַר אַ רב אַ יונגנמאַן, וואָס האָט סמיכות אויף רבנות, נאָר איז נאָך אין ערגעץ ניט געווען קיין רב, און איז אויך ניט בכוח צו קויפן זיין רבנות פאַר געלט. דער דאָזיקער יונגערמאַן, אַן איידעם פון דעם שוחט אין דערבייאיקן שטעטל פאָדברעזע, שלאָגט פאָר דער קהילה אַראָפּצוברענגען דעם אַמאָליקן באַליבטן מיישע־גאָלער רב, דעם „חבל יעקב" (ר׳ אבא יעקב באַראַכאָוו), וואָס איז פון דאָרט אַריבער קיין קופישאָק און איז איצט אין וועקסנע, ער זאָל פסקענען, ווער פון די צוויי זאָל בלייבן רב.

ר׳ אבא יעקב באַראַכאָוו פסקנט, אַז דער לענדוואַראָווער רב זאָל פאָרן צוריק קיין לענדוואַראָווע, און די תקיפים וואָס האָבן ביי אים גע־נומען געלט, זאָלן עס אים אָפּגעבן צוריק. פאַר די וואָס זיינען ניט ביכולת עס צוריק צוצאָלן, זאָל דער נייער רב עס טאָן פאַר זיי. די תקיפים האָבן אָבער געוואָלט זיין די פאַרמיטלער דערביי. דער יונגער רב האָט געהאַט אַ חשד, אַז זיי ווילן באַשווינדלען דעם אַרעמען לענדוואַראָווער רב, איז ער באַשטאַנען אויף דעם, אַז יענער זאָל קריגן אויסגעצאָלט דאָס געלט אָן סרסרס און אָן פאַרמיטלער. די תקיפים באַשליסן דעמאָלט פּטור צו ווערן

פון אט דעם „פאדברעזער אידעם". זיי ברענגען אראפ דעם פריערדיקן רב, וואס האט נאך געהאט א צאל אנהענגער אין שטעטל. יענער קומט צוריק מיט א כתב פון קאוונער רב ר' יצחק אלחנן ספעקטאר, אז ער, ר' משה יעקב ראבינאוויטש, איז נאך אלץ מיישעגאלער רב, און מ'טאר אים ניט מסיג־גבול זיין (ארויסזעצן פון זיין פלאץ). ר' יצחק אלחננס וואלרט איז געווען גענוג פאר א סך שטעטלשע יידן אויפצונעמען צוריק דעם פריערדיקן רב און זיך אפזאגן פון דעם נייעם. אויך מיין זיידע שמואל־איטשע סאפירשטיין, אן אלטער פריינט פון פאדברעזער שוחט, זאגט זיך אפ פון יענעמס איידעם און שטיצט דעם פריערדיקן רב.

די מיישעגאלער קהילה האט דערקלערט, אז ר' יצחק אלחנן איז פון צופיל גוטסקייט ווידער באגאנגען אן עוולה קעגן איר: דאס ערשטע מאל בעת ער האט אים דערלויבט ווערן א רב ניט האבנדיק קיין סמיכה, און איצט, דאס צווייטע מאל, ווען יענער האט פארלאזן זיין רעכט אויף איר רבנות און איז צוליב זיין אויפפירונג ניט מער פאסיק צו זיין א רב, אפילו ווען ער זאל זיין מער למדן און האבן סמיכה אויף רבנות.

די ריידעריין אין ווילנע וועגן מיין צעטל, ווי א וואַרענונג צו מיין טאטן ניט צו פארטיידיקן דעם צד, ווילכן ער האלט פארן גערעכטן, האט אויף מיין טאטן ניט געמאכט קיין שום איינדרוק. ער גלויבט ניט אין קיין שדים, און לאכט זיך אויס פון קליפות. צוגלייך אבער איז ער ניט מוחל מיין „קינ־דערשע שטוקע" אין קלאס־צימער. דער עיקר פארדריסט אים, וואס איך נעם זיך עס צום הארצן און זע אויס שלעכט. ער שיקט מיך דארום אוועק אין דארף זיך דערהאלן. ער איין בלייבט אין ווילנע ביז וואנען ער פירט דורך זיין שליחות: באווייזט די גערעכטיקייט פון דער מיישעגאלער קהילה און געווינט די דין־תורה פאר איר נייעם רב, ווילכן דער „חבל יעקב" האט איר רעקאמענדירט.

*
**

אין דארף גיב איך אפ כמעט די גאנצע צייט אויף לערנען תורה. פון דער דארפישער יוגנט בין איך געווארן אפגעפרעמדט, און פון די יינגלעך פון מיינע חדר־יארן איז קיינער ניט געבליבן אין דעם דערבייאיקן שטעטל מיישעגאלע. טראכט איך וועגן חברים, דענק איך נאר וועגן מיינע באל־קאנטע ישיבה־יינגלעך אין ווילנע: די עלטערע פון מיר, ווילכע זיינען שוין דארט געווען, בעת איך בין אנגעקומען אין דער קאזיאנער ישיבה, אויפן ווילנער שול־הויף, באלד נאך די יום־טובים פון תר"ן (1889): מאיר און משה שמולעוויטש פון מושניק, ארע (אהרן)־ליפקע און מאטע־מענדקע לענטשנער און מענדקע שמולעוויטש פון מיישעגאלע, ווילכע זיי־

נען פֿאַרשוואונדן פון מיין סביבה. פון די אין מיינע יאָרן זיינען מיר געבליבן באַקאַנט, אויב אפילו ניט אַזוי נאָענט ווי פריער: מאָנישקע ניסנס פון מושניק, וועלכער איז לאַנג ניט געבליבן אין דער ישיבה; דער קליינער, דאַרער הללקע סמאַרגאָנער, וואָס אַז מ'שטעכט אַריין אַ נאָדל אין דער גמרא, טרעפט ער וועלכן וואָרט (און אַמאָל אויך אות) די נאָדל האָט דורכגעשטאָכן אויף אַלע זייטן... כ'האָב געמיינט, אַז ער וועט ווערן גרויס אין תורה, נאָר זיין אָרעמע משפחה האָט אים גאָר אַוועקגענעבן פאַר אַ לערן־יינגל צו אַ גראַווירער אין ווילנע; שלמהקע סמאַרגאָנער, אַ וואויל־לערנער, וואָס איז געוואָרן אַ גאַרבער אין סמאַרגאָן; דער ביסטריטשער, אַ נידעריק קרעפטיק יינגל מיט אַ קיילעכדיק פנים און רויטע בעקעלעך, וואָס האָט אַ גוטן קאָפּ און אַ שאַרפן צינגל. לעצטנס האָב איך אים ניט געזען. אפשר לערנט ער וואו פאַר זיך? שמחה פאָנעוועזשער, דער טיפּיטשנער אָרעם־בחור, משה חיים יאַשונסקי, מיין רבי ר' יהושע כלבס פלימעניק, וועמען כ'האָב האַלט פאַר זיין קלוגשאַפט און וויציקייט, אָבער קאָן אים ניט פאַר־ליידן וועג ער פאַרמיאוסט זיין מויל מיט ניבול־פּה. חנא־איצקע פון זאָסלע, וואָס האָט מיך פאַרשלאָסן אין קלאָס־צימער; בערקע שעפּס, דער זאָסלער עילוי און מעשיות־דערציילער; הירשקע שמולאָוויטש פון מיישעגאָלע, וועמען כ'בין געווען געצווונגען אָנצוזאָגן ער זאָל זיך זעצן שבעה, וועג זיין טאַטע, מיין געוועזענער רבי, איטשע־יאָשע, איז געשטאָרבן. מיר האָט זיך גריילעך ניט געוואָלט זיין דער אָנזאָגער פון אַזאַ שלעכטער בשורה. נאָר אַזוי ווי כ'בין געווען דער אייניציקער, וואָס האָט עס געוואוסט, האָב איך אים צוגעשיקט אַ צעטעלע מיט אַ גראַם:

„שׁל נעליך מעל רגליך,
כּי נפלה עטרת ראשך."

(טאָ אויס דיינע שיך, ווייל דיין קרוין איז אַרונטערגעפאַלן).

פון די ווילנער יינגלעך האָב איך צו אַלעם ערשטן געדענקט די וואָס פלעגן קומען מיט מיר צוזאַמען פרייטיק־צו־נאַכט און שבת־צו־נאַכט צו ר' אליהו פנחס אָהיים, ווינטער תר"ן (1889—1890), בראש מיט בענקע שלאָסבערג, וואָס פלעגט זינגען שיין. באַזונדערס אָבער בענק איך נאָך מיינע נייע חברים, קלמן קראָפּיוניק און שמואל ראָזען, מיט וועמען כ'שרייב זיך דורך מיט בריוולעך, זינט איך בין געקומען פון ווילנע אין דאָרף.

מיין מומע לאה דערציילט מיר, אַז די באָבע האָט איבערגעליטן אַ סך צרות דורך אַ שקר־בילבול פון אַ משומדתע.

די משומדתע, אַ יונגע שיינע פרוי, איז אָנגעקומען אין שטעטל מיט אַ קראַנק קינד, זי האָט זיך אָנגעגעבן פאַר אַ שוועסטער־געפֿרוואוטער יידישער

מוטער, ביי וועמען דאָס קינד איז שלאָף געווארן אויף דער רייזע. גוטהאַר־ציקע יידישע פרויען האָבן זי צוגעפירט צו מיין באָבען. זי האָט דאָס קינד אונטערזוכט און געגעבן רפואות. צוגלייך האָט זי זיך באַמיט, אַז דאָס שטעטל זאָל באַזאָרגן די מוטער און דאָס קראַנקע קינד מיט קוואַרטיר און עסן.

אינזעענדיק, אַז דאָס קינד ווערט ניט בעסער, האָט די באָבע געראָטן זיין מוטער צוצופֿאַרן צו ספּעציאַליסטן קיין ווילנע וועגן זיין קראַנקהייט. די ספּעציאַליסטן האָבן דער פרוי דערקלערט, אַז מ׳קאָן ניט טאָן פֿאַר איר קינד מערער וויפל די באָבע טוט. די פרוי קומט צוריק מיט איר קינד אין שטעטל און פֿאַרבלייבט דאָרט ביז דאָס קינד שטאַרבט און מ׳איז עס מקבר אויפן יידישן בית־עולם. די מוטער זיצט אָפּ שבעה און הויבט זיך אָן נאָך דעם גרייטן אין וועג אַריין. די יידישע פרויען באַזאָרגן זי מיט רייזע־הוצאות און באַגלייטן זי אַרויס מיט פיל פריינטשאַפט.

אין אַ קורצער צייט אַרום קומט די דאָזיקע פרוי ווידער אין שטעטל. דאָס מאָל שוין ווי אַ משומדתטע, די פרוי פון אַ רוסישן אָפיצער. צוזאַמען מיט זיי ביידן קומט אויך אַראָפּ נאַטשאַלסטוווע, צו באַשטראָפן די שטעטלשע יידן, און באַזונדערס מיין באָבען, וועמען די משומדתטע באַשולדיקט אין דערמאָרדן איר קינד, אַרונטערריסן פון זיין האַלדז אַ צלמל און עס אַרייַנ־שטופּן אין זיין הינטער־חלק, און ביידן אָט אַזוי באַגראָבן אויפן יידישן בית־עולם

די באָבע ליידט זיך אָן אַ סך פון דער פּאָליציי, באַזונדערס אָבער טוט איר וויי די אומדאַנקבאַרקייט פון אַ פרוי און אַ מוטער פאַר דער שוועס־טערלעכער פריינטשאַפט, וואָס דאָס יידישע שטעטל האָט איר אַרויסגעוויזן און וועמען זי באַצאָלט מיט אַזאַ שוידערלעכן שקר־בילבול.

דער רוסישער אָפיצער איז געווען אַ סך ערלעכער און מענטשלעכער ווי זיין געשמדטע פרוי. ווען דאָס קינד ווערט געפֿאַלמעסט און מ׳געפינט אויס אַז ס׳איז געשטאָרבן פון אַ קראַנקהייט, און אַז מיין באָבעס פרוי־אוון עס אויסצוהיילן האָבן געהאַט די הסכמה פון גרויסע ווילנער דאָקטוירים, און די באָבע און אַלע אַנדערע יידישע אַנגעקלאָגטע ווערן ריינגעוואָשן פון יעדער שולד, פאַטשט אויס דער אָפיצער זיין פאַלשע פרוי. ער פאַלט אויך אויף די קני פאַר דער באָבען, און בעט ביי איר פאַרגעבונג פאַר די אַלע צרות, וואָס די משומדתטע האָט פאַרשאַפט דער באָבען און די אַלע אַנדערע אַנגעקלאָגטע גוטע יידישע מענטשן.

איך פּאָר בשתיקה קיין ארץ-ישׂראל

ווינטער תרנ"א (1891—1902) האָב איך אין ווילנע געהערט און גע־לייענט אַ היפּש ביסל וועגן ארץ ישׂראל און אַרגענטינע. כ'האָב זיך אויך דערוואוסט מער פּרטים וועגן דעם „נדיב הידוע" באַראָן ראָטשילד, וועלכער שטיצט יידישע קאָלאָניסטן אין ארץ ישׂראל, און וועגן באַראָן הירש, וועל־כער באַזעצט יידן אין אַרגענטינע.

מיין טאַטע איז מסופּק אין די אויפּטוואונגען פון ביידע באַראָנען. ער האַלט, אַז באַראָן ראָטשילד וועט בשום אופן ניט קאָנען אָפּטאָן די שליחות פון משיחן, צוריקברענגען די יידן אין ארץ ישׂראל. ניט מער האַלט דער טאַטע פּאָר מעגלעך, אַז דער באַראָן הירש זאָל קאָנען אַריבערפירן די יידן קיין אַרגענטינע. דער טאַטע זאָגט, אַז יידן קאָנען געהאָלפן ווערן דאָ גופא, וועו נאַטשאַלסטוווע זאָל זיי דערלויבן צו קויפן ערד אַרום די שטעט און שטעטלעך וואו זיי וואוינען. אויף אַריבערפירן די יידן קיין אַרגענטינע, און זיי דאָרט איינאָרדענען, וועט אָבער ניט סטאַיען אפילו גאָר דאָס געלט וואָס ביידע באַראָנען פּאַרמאָגן.

דער זיידע, שמואל־איטשע סאָפּירשטיין, זאָגט, אַז פּאָרן קיין אַרגענ־טינע איז אַן ענין ניט נאָר פון פּרנסה. עס איז אויך אַ פּראַגע, צי מ'קאָן דאָרט אָפּהיטן יידישקייט? ער האָט געהערט, אַז דעם באַראָנס לייט לאָזן דאָרט ניט די יידן זיך אויפּפירן יידישלעך. מ'צווינגט זיי אויסצוטאָן זיי־ערע יידישע מלבושים און אפילו אָפּצוגאָלן זייערע בערד...

ניט געקוקט אויף די ספקות פון מיין טאַטן און מיין זיידן האָב איך שטאַרק חשק צו פּאָרן אין ביידע מקומות: אין ארץ ישׂראל — „להשתקע" (צו פאַרבלייבן דאָרט), און אין אַרגענטינע — אויסצולערנען זיך דאָרט גרינטלעך ערד־אַרבעט, און נאָכדעם זיך באַזעצן אין ארץ ישׂראל.

זינט כ'בין געקומען פון ווילנע אין דאָרף טראַכט איך זייער פיל וועגן דעם. איך דערמאָן זיך, אַז נאָר ניט לאַנג צוריק האָט פּאָרן קיין ארץ ישׂראל געמיינט: פּאָרן אַהין שטאַרבן אויף דער עלטער. דעם ערשטן מענטשן, וואָס כ'האָב געהערט רעדן וועגן פּאָרן אַהין לעבן איז געווען מיין רבי, ר' אליהו פּנחס, אין דער ווילנער קאָזיאָנער ישיבה, אויפן שול־הויף. ער האָט דערקלערט, אַז אויב ער וועט קריגן אַ רייכן תלמיד, וואָס זאָל אים געבן אַ פּאָר טויזנט רובל, זיך אַריבערצוקלייבן פון ווילנע קיין ירושלים, און דאָרט האָבן פון וואָנען צו לעבן, וועט ער מיט יענעם תלמיד לערנען דאָרט באַזונדער, וויפל נאָר יענעמס האַרץ געלוסט.

איך דערמאָן זיך איצט אויך אַ דרשה פונעם סקידלער מגיד ר' הירש

ארלאַנסקי, וואָס כ׳האָב געהערט לעצטן זומער, תרנ״א (1891), אין וואַשי־לישאָק. ער האָט צוערשט געשטורעמט קעגן יענע יידן, וואָס קויפן „קאַרפי־רער״ אתרוגים (פון קאַרפו, גריכנלאַנד, וואו גריכישע פאַראָמשטשיקעס האָבן געהרגעט יידן). נאָכדעם האָט ער געמוסרט די יידן, פֿאַרוואָס זיי פֿאָרן ניט קיין ארץ ישראל, וואו זיי קאָנען האָבן זייערע אייגענע פעלדער און גערטנער און ניט דאַרפן מער מתפלל זיין פֿאַר אַ גערעטעניש אויף פרעמדע פעלדער. ער האָט אויך באַוויזן מיט שטאַרקע ראיות פון דער גמרא און אַנדערע הייליקע ספרים, אַז יידן דאַרפן ניט וואַרטן מיטן צוריקקער אויף אַ וויסן אייזל כדי זיי נעמען אַהין אויף די וואַלקנס... די גאולה וועט קומען, האָט דער סקידלער מגיד פֿאַרזיכערט, דורכדעם וואָס יידן וועלן באַארבעטן די ערד פון ארץ ישראל און דאַרט אָפהיטן די תורה.

נאָך אַ סך טראַכטענישן קום איך צום געדאַנק אַוועקצופֿאָרן קיין ארץ ישראל בשתיקה פון מיינע עלטערן. איך פלאַן אויך צו פֿאָרן אַהין צוזאַמען מיט מיין חבר שמואל ראָזען, דער אייניציקער זון פון אַ ווילנער שענקער. כ׳שרייב אים אָן אַ ברירו ער זאָל קומען צופֿאָרן חול־המועד פּסח צו זיין פעטער אין געשווע (אַ דאָרף רעכטס פון דעם וועג פון מיישעגאָלע קיין ווילנע), וועלן מיר זיך דורכריידן וועגן אַ וויכטיקן ענין. ער ענטפערט תיכף, אַז ער וועט קומען, און אַז ער וואַרט מיט אומגעדולד אויף אונדזער שמועס.

שמואל ראָזען הערט אויס אויפמערקזאַם מיין פלאַן. ווי אַן עלטערער און פראַקטישערער פון מיר, באַמערקט ער דערצו:

— אונדזערע עלטערן וועלן אונדז ניט לאָזן פֿאָרן סתם אין דער וועלט אַריין. טאָ לאָמיר זיי זאָגן, אַז מיר ווילן פֿאָרן לערנען אין דער מירער ישיבה. מיין טאַטע וועט זיין שטאַרק צופרידן דערפון. כ׳בין זיכער, אַז אויך דיין טאַטע וועט זיין צופרידן. זיי וועלן אונדז מיטגעבן מער ווי גענוג אויף רייזע־הוצאות. כ׳האָב אויך אַנגעזאַמלט נאָענט פון זיבעציק רובל. ביז צו אונדזער נסיעה וועט זיין נאָך צען. זע, זאָלסט אויך האָבן אַ נישקשהדיקן „קניפל״. ביי עלטערן מעג מען נעמען... מיט אַזאַ סומע געלט וועלן מיר אַנ־פרעגן אין קאָמיטעט, צי מ׳וועט אונדז נעמען קיין אַרגענטינע אויפן חשבון פון באַראָן הירש. אויב יאָ, וועלן מיר פֿאָרן אַהין, וויל דאָרטן וועט דאָך דער באַראָן אַלץ געבן מיט דער ברייטער האַנט. אויב מ׳נעמט דאָרט ניט קיין יינגלעך, וועלן מיר זיך נאָכפרעגן וועגן ארץ ישראל.

מיר האָבן זיך שטאַרק געאַמפערט וועגן דעם. ביי מיר איז געווען ארץ ישראל דער עיקר און אַרגענטינע נאָר אַ טפל, אַ בייזאַך, כדי צו דערלערנען דאָרט די ערד־אַרבעט פאַר ארץ ישראל. שמואל ראָזען האָט מיר אָבער באַוויזן, אַז אויף יעדן פאַל איז פראַקטישער, אַז מיר זאָלן צוערשט אַרייַנ־פֿאָרן קיין אַרגענטינע.

אַזוי ווי מיין חבר, שמואל ראָזען, האָט בכלל געהאַט וויניק חשק צו לערנען, האָט ער פאַרגעשלאָגן, אַז אויב אונדז וועט אויסקומען צו בלייבן לאַנג אין בערלין זאָלן מיר זיך אויפפירן, ווי די ברידער זבולון און ישכר. ער וועט זיין דער סוחר זבולון, און איך — דער לערנער ישכר. מיר וועלן זיך טיילן מיט ביידע זאַכן: סיי מיטן פאַרדינסט פון מסחר און סיי מיט דער מצווה פון לערנען תורה...

כדי מיר זאָלן מצליח זיין אויף אונדזער רייזע, האָבן מיר נאָכגעטאָן די דריי ברידער פון „מעשה בג׳ אחים״: צו נעמען אויף זיך אַ מצווה, וואָס מיר זאָלן דורכפירן מיט מסירת־נפש. מיר האָבן אויסגעווײלט די מצווה פון „נטילת ידים״, זיך וואַשן די הענט פאַרן עסן. מיר זאָלן עס אָפּ־טיטן, אפילו ווען אונדז וועט אויסקומען איינצושטעלן דאָס לעבן דערפאַר.

נאָך דעם דאָזיקן אָפּמאַך קערן מיר זיך ביידע אום צוריק קיין ווילנע. ער — תיכף, און איך — באַלד נאָך סוכות.

ביי מיין חברס עלטערן אין ווילנע בין איך געווען אַן אָפּטער אַרײַנ־גייער. איך פלעג ביי זיי אָפּט איבערנעכטיקן, כאָטש כ׳האָב געהאַט מיין שטענדיקן געלעגער אין דער ישיבה. כ׳בין דעריבער אַרײַנגעקומען צו זיי מיט מיינע רייזע־פעקלעך. איך האָב מיטגעבראַכט מיט זיך מיינע רייזע־הוצאות און דאָס עקסטרע געלט, וואָס מיין טאַטע־מאַמע און די באָבע מיטן זיידן האָבן מיר מיטגעגעבן. איך האָב נאָך אויך געהאַט אַ טייל פון מיין טאַשן־געלט פון לעצטןווינטער. דערצו האָב איך קומענדיק צוריק אין שטאָט פאַרקויפט מיינע וויינטערדיקע מלבושים און יעדן בגד, וואָס כ׳האָב זיך פאַרגעשטעלט, אַז עס פאַסט ניט צו טראָגן אין בערלין.

אין אָוונט האָבן מיר ביידע, מיין חבר און איך, זיך געפאַקט אין אונדזער שלאָפצימער. דער פראַקטישער שמואל ראָזען האָט אויך אינגעפאַקט מאכלים און געטראַנקען, וואָס זיינען נויטיק אויף אַ רייזע איבערן ים... אָנשטאָט „סוכאַרעס״ האָט ער מיטגענומען מצות.

אויף מאָרגן האָט אונדז יעקב ראָזען, שמואלס פאָטער, צוגעפירט מיט אַ דראָשקע צום וואָקזאַל. ער האָט אויך געוואָלט אונדז קויפן באַן־בילעטן ביז דער שטאָט מיר. שמואל האָט עס אים ניט געלאָזן. ער האָט געטענהט, אַז אויף דער פאָליעסער באַן פאָרט מען מערסטנס מיט די קאָנדוקטאָרן פאַר ביליק. יענע וועלן דאָרום זיין בייז אויף אונדז, וואָס מיר פאָרן דעם גאַנצן וועג מיט באַן־בילעטן... יעקב ראָזען האָט נאָכגעגעבן זיין בן־יחיד נאָר אונדז שטרענג אָנגעזאָגט ניט צו פאָרן אַן אַ בילעט קיין אײַן סטאַנציע, ניט אָפּריידנדיק פריער מיטן קאָנדוקטאָר. נאָכדעם האָט ער מיך געבעטן אַכטונג צו געבן אויף זיין בן־יחיד, כאָטש יענער איז עלטער פון מיר, ער

זאל גיין אויפן גלייכן וועג. ער קויפט אונדז בילעטן ביז דער ערשטער סטאנציע יאשון.

אין יאשון זיינען מיר ארויס פון וואגאן און געווארט אויפן וואקזאל ביז ביינאכט, וען מיר זיינען צוריקגעפארן קיין ווילנע. מיר זעצן זיך דארט איבער אויף דער פעטערבורגער באן צום פרייסישן גרענעץ. אונדזער פלאן צו פארן מיטן קאנדוקטאר פון דער סטאנציע לענדווארשאווא ביז צו דער גרענעץ, גיט זיך אונדז ניט אין. דער קאנדוקטאר הייסט אונדז ארויסגיין, ווייל ס׳איז ניטא קיין צייט צו קויפן א נייעם בילעט. מיט אונדז צוזאמען גייט אויך ארונטער א יד מיט א רבנישער אסאבע. ער ווערט אונדזער פירער און ברענגט אונדז צו א הויז, וואס האט א גרויסן טאנץ־זאל פאר חתונות. מען לאזט אונדז דארט איבערנעכטיקן פאר א קליניקייט. דער באלעבאס רופט אן אונדזער באגלייטער — „רבי". מיר זעען באלד אין, אז ער מיינט עס ניט ערנסט און מיר הויבן אן קוקן מיט חשד אויף דעם דאזיקן „רבי."

מיר שלאפן דארט שלעכט די נאכט, צוליב דער קעלט און באאומרויאיקנדיקע געדאנקען. אינדערפרי גיסן מיר אפ נעגל־וואסער און שטעלן זיך דאוונען מיט כוונה. אונדזער באגלייטער אבער דאוונט ניט, ער וואשט זיך די הענט און דאס פנים מיט זייף און זעצט זיך עסן זיין איבערבייסן. דאס מאכט אויף אונדז א מאדנעם רושם. וען ער גייט א רגע ארויס פון זאל, גיבן מיר א קוק אויף דעם פעקל ספרימלעך, וואס ער האט געברענגט מיט זיך. מיר דערקענען באלד, אז דאס זיינען די פארהאסטע ביכלעך פון דעם „משוגענעם מיסיאנער", משהקע ראזענסאן*). מיר זיינען אים דערי־בער חושד, אז ער האט אונדז נעכטן מקרב געווען, כדי אונדז ארויסצופירן פון גלייכן וועג. ער פרואווט טאקע אויף פארפירן מיט אונדז א וויכוח. ער ווערט שטארק בייז וען מיר זאגן, אז מיר וועלן ניט פירן קיין וויכוחים מיט משהקע ראזענסאנס אנהענגער. ער רופט אן מיט מיאוסע נעמען די גדולי ישראל, און עצהט אונדז צו פארלאזן זייערע קרומע וועגן און גיין אויפן דרך פון „נייעם נביא משה"...

מיר פארלאזן אים אן „א גוטן טאג" און מיר גייען אוועק צום וואקזאל. אויף דער צווייטער סטאנציע (יעוויע) פארווילט זיך אונדז עסן. גייען מיר ארויס פון וואגאן זיך וואשן די הענט. דאס וואסער דארט איז אבער געווען אנגעגרייט נאר אויף צום טרינקען. שלאגן אונדז די זשאנדארמען פארן באנוצן עס אויף צו וואשן זיך די הענט. דערווייל הויבט זיך אן צו רירן די

---

*) א ווילנער גביר, וואס האט פארפאסט צענדליקער ביכער אין העברייאיש צו באווייזן, אז מ׳קאן פאראיינקן אלע דריי אמונות — יידישע, קריסטלעכע און מאהאמעדאנישע. ווילנער יידן האבן אים אויסגעמיטן ווי א פעסט.

באַן אוּן מיר זיינען קוים מיטן לעבן אַרויפגעשפרונגען אויף די טרעפלעך פון וואַגאַן.

מיר פרייען זיך נאָכדעם שטאַרק, וואָס אַזאַ געווייגלעכע מצווה ווי נטילת ידים איז אונדז אַנגעקומען מיט מסירת־נפש. מיר נעמען עס אַן פאַר אַ גוטן סימן, אַז מיר וועלן מצליח זיין אויף אונדזער וועג.

אויף דער סטאַנציע זאָסלע באַגעגנט אונדז מיינער אַ באַקאַנטער מיישעגאָלער ייד, זעליג דער גלעזער, וואָס פירט זיין ייִנגל אין אַ ישיבה. ער פרעגט וואוהין מיר פאָרן? וועז ער הערט, אַז מיר פאָרן אין „מיר", וואונדערט ער זיך, ס׳טייטש „מיר" איז דאָך אויף דער אַנדער זייט? מיר דערקלערן אים, אַז לויט דער געאָגראַפיע קאָן מען אויך קומען אין מיר, איבער קאָסידאר, מיט דער ליבאַווער ליניע, דורך קורלאַנד. קוועטשט ער מיט די פליציעס און גייט זיך זיין וועג.

אין וואָגאָן האָט אונדז איינער געראָטן, אַז אויב מיר ווילן אַריבער דעם גרענעץ זאָלן מיר ליבער אַראָפגיין אין אַ זייטיקן שטעטל, ווי, למשל, ניישטאָט־שערווענט, און דאָרט וועלן אונדז פאַר עטלעכע רובל אַריבער־פירן שטעטלשע אַגענטן אָדער דאָרפישע פויערים. מיר אָבער האָבן געמיינט, אַז מיט אונדזערע ווילנער פּאַספּאָרטן קאָנען מיר פאָרן אומעטום וואו מיר ווילן. טאָ צו וואָס זאָלן מיר גיין אויף קרומע וועגן? מיר זיינען דעריבער געפאָרן ביז קיבארדי און דאָרט אַריין אינעם גרויסן וואָקזאַל מיט אַזאַ בריייטקייט, ווי מיר וואָלטן געפאָרן קיין אויסלאַנד מיט „גובער־נאַטאָרסקע פּעסער" פון וועלכער מיר האָבן גאָרניט געווואוסט.

קאַפּיטל דריי און פופציק

זשאַנדאַרמען אַרעסטירן אונדז אויפן וואָקזאַל

מיר זיינען רואיק אַרומגעגאַנגען איבער דעם גרויסן שיינעם גרענעץ־וואָקזאַל, וואָס איז געווען פול מיט זשאַנדאַרמען און אַלץ געווי באַטראַכט.

די זשאַנדאַרמען האָבן אַפּנים געמיינט, אַז מיר זיינען געקומען אין קיבאַרדי צו קרובים און זיי האָבן אונדז אַ היפשע וויייל געלאָזט צו רו. שפּעטער אָבער האָבן זיי אונדז אַרומגעריגלט פון אַלע זייטן און געפרעגט: פון וואַנען אוּן צו וועמען מיר פאָרן? מיין עלטערער חבר האָט באַלד פאַר־שטאַנען, אַז מיר זיינען אויף צרות, האָט ער צו מיר געזאָגט אויף העברייאיש: לאָמיר דערקלערן, אַז מיר זיינען דאָ געקומען לערנען אוּן זוכן אַ יידן, וואָס זאָל אונדז צופירן צום בית־מדרש. די זשאַנדאַרמען האָבן זיך איבער־געוואונקען, אוּן איינער פון זיי האָט זיך אַנגעבאָטן עס צו טאָן.

מיר נעמען אונדזערע פעקלעך און גייען אים נאָך. וועז ער שטעלט זיך אָפּ לעבן דער פּאָליציי, ווילן מיר אַהין ניט אַריינגיין. ער צווינגט אונדז אָבער עס צו טאָן.

דער הויפּט־באַאַמטער דאָרט, אַ סימפּאַטישער יונגערמאַן, באַגעגנט אונדז מיט אַ געלעכטער. ער פרעגט דעם זשאַנדאַרם:

— זינט וועז, פּיאָדאָר אָסיפּאָוויטש, האָסטו אָנגעהויבן אַרעסטירן קינדער אין די גאַסן?

— איך בין זיכער — ענטפערט יענער בייז — אַז זיי האָבן באַגינבעט זייערע עלטערן און ווילן אַנטלויפן קיין אַמעריקע!

דעם זשאַנדאַרמס חשד, אַז מיר פּאָרן קיין אַמעריקע, האָט אונדז באַרואיקט: מיר קאָנען דאָך שווערן אפילו ביי אַ ספּר־תורה, אַז מיר האָבן ניט בדעה צו פּאָרן קיין אַמעריקע... אַרגענטינע רופט דאָך קיינער ניט אָן מיט יענעם נאָמען. בפרט, אַז דער זשאַנדאַרם האָט אין אונדזערע פּעקלעך און אין אונדזערע קעשענעס ניט געפונען קיין אַדרעס פון אַמעריקע אָדער ענגלאַנד. מיר האָבן דעריבער פּעסט אָפּגעלייקנט דעם זשאַנדאַרמס חשדים.

— עס גלעזינגט דיר ניט היינט, פּיאָדאָר אָסיפּאָוויטש — האָט דער הויפּט־באַאַמטער באַמערקט. וואָס ווילסטו פון די קינדער?

פּיאָדאָר אָסיפּאָוויטש איז געוואָרן אַן אָנגעצונדענער. ער האָט געטענהט מיט כעס:

— דאָס גלעלט, די מאכלים און געטראַנקען, וואָס זיי פירן מיט זיך, באַווייזן קלאָר, אַז זיי האָבן זיך צוגעגרייט צו אַ לאַנגער רייזע און טאָקע איבערן ים.

ער האָט אָנגעהויבן נישטערן פון דאָסניי צווישן מיינע פּאָפּירן און באַלד אויסגעשריען מיט נצחון:

— כ׳האָב געפונען!

זיין געפּינס איז געווען אַ גערוקטער אָנאָנס פון אַ האָמבורגער האָטעל.

דער דאָזיקער אָנאָנס איז לעצטן יאָר אָנגעקומען צו מיין זיידן, נאָכדעם ווי זיין שטוב האָט אָפּגעברענט, און זיין זון, מיין פּעטער יאַנקל־משה, דער סטאָליער, האָט אים צוגעשיקט פון לאָנדאָן אַ געוויסע סומע געלט זיך אייַנצוואָרדענען אַביסל פון דאָסניי. די לאָנדאָנער באַנק האָט צוזאָמען מיט דעם געלט אויך געשיקט אָנאָנסן פון איר באַנק און איר האָטעל אין האָמבורג. דער דאָזיקער אָנאָנס איז געווען געשריבן אין עטלעכע שפּראָכן און מיר דערמעגלעכט צו דערלערנען אַ צאָל פרעמדע ווערטער. כ׳האָב עס דערפּאָר געהאַלטן צווישן מיינע פּאָפּירן, אויף וועלכע כ׳האָב פּאַרשריבן „חידושי־תורה.״

מיין עלטערער חבר האָט אויף מיר געקוקט מיט אַ פּאַרוואָורף, ווי איך

וואָלט אים אַריינגעשלעפט אין אַ אומגליק. דער באַאַמטער, אַבער, האָט עס אַפּנים ניט באַטראַכט פֿאַר קיין שטאַרקן באַווייז קעגן אונדז. ער האָט באַמערקט:

— דעם עיקר וווייסן מיר נאָך אַלץ ניט; וואוהין האָבן זיי ווירקלעך געוואָלט פֿאָרן?

ער רופט אַריין אַ יידן און גיט אים לייענען מיינע פּאַפּירן. יענער פֿאַרשטייט ניט קלאָר מיין תורה. ער איז אַבער זיכער, אַז דאָרט איז ניטאָ קיין וואָרט וועגן אַ וועלכער עס איז נסיעה. דער באַאַמטער מאַכט דעמאָלט אַ שטרענגע מינע און פֿאָדערט מיר זאָלן ליבער זיך מודה זיין, וואוהין האָבן מיר געפֿלאַנט צו פֿאָרן. ווען ניט, זאָגט ער, וועט ער אונדז צוריקשיקן קיין ווילנע געשמידט אין קייטן. ער וואָרנט אונדז, אַז מיר וועלן דאָרטן (אין ווילנע) ווערן „גאָר שטאַרק באַשטראָפט". דער עיקר, טאַקע, פֿאָרן זאָגן ליגן...

איך ענטפֿער אים, אַז מיר פֿאַרלאָזן זיך אויף דעם אויבערשטן וואָס וויים דעם אמת, אַז ער וועט אונדז באַשיצן...

ער שמייכלט און לייענט איבער פֿאַר אונדז דעם פּראָטאָקאָל, וואָס ער האָט צוזאַמענגעשטעלט וועגן אונדזער ענין, און הייסט אונדז זיך אונטערשרייבן. מיר זאָגן זיך אָפּ עס צו טאָן, ווייל „מיר ווערן דאָרט באַשולדיקט אין אַזוינע זינדן, וואָס מיר זיינען ניט באַגאַנגען."

— וואָס מיינט איר? — האָט דער באַאַמטער אויסגערופן מיט אַ געמאַכטן כעס, — אויב איר וועט זיך ניט אונטערשרייבן וועלן מיר אייך „פֿארשיקן אויף קאַטאָרגע קיין סיביר."

זיינע סטראָשונקעס באַטראַכטן מיר פֿאַר אַ שפּאָס און האַלטן זיך בייַ אונדזער באַשלוס. ווען ער פרעגט אונדז אָבער ערנסט, וואָס אַזוינס ווילן מיר ס׳זאָל זיין געשריבן אין פּראָטאָקאָל, ענטפֿערן מיר אים:

— דאָס, וואָס מיר האָבן געזאָגט, אָבער ניט דאָס, וואָס אָט דער — ווייזן מיר אויפן זשאַנדאַרם — זאָגט וועגן אונדז.

דער באַאַמטער דערקלערט אונדז, אַז דאָס האָט ער קיין רעכט ניט צו טאָן. ער קאָן נאָר שרייבן, אַז מיר לייקענען אָפּ, וואָס פּיאָדאָר אָסיפּאָוויטש זאָגט וועגן אונדז. דערביי קאָן ער איבערגעבן אַלץ וואָס מיר האָבן געזאָגט. אויף אָט דער פּשרה שטימען מיר איין און דערקלערן, אַז מיר גלויבן, אַז נאַטשאַלסטוויע וועט אויסהערן ביידע צדדים און וועט אונדז געוויס באַלד באַפֿרייען...

נאָכדעם ווי מיר שרייבן זיך אונטער אויפן פּראָטאָקאָל, דערקלערט אונדז דער באַאַמטער, אַז ער שיקט עס באַלד צום נאַטשאַלניק פון ווילקאָווישק, וואוהין מ׳וועט אונדז אַוועקפֿירן פון דאָנען. אונדזער געלט בלייבט אין דער פּאָליציי. מ׳וועט אונדז געבן נאָר אויף קליינע אויסגאָבן. דערווייל

מוזן מיר זיין אין דער קיבאַרדער טורמע, וואוהין אי׳נער פון זיינע שטוב־מענטשן וועט אונדז צופירן. יענער איז גראָד געווען אונדזערער אַ מיט־פּאַרער אויפן באַן פון קאַוונע ביז קיבאַרדי, און זיך באַנומען ווי אַן אַלטער באַקאַנטער. ער האָט אויפן וועג דערציילט, אַז דער הויפּט־באַאַמטער איז צו אונדז זייער פרייַנטלעך, און זיינע שטוב־מענטשן באַטראַכטן די גאַנצע זאַך פּאַר אַ קאַמעדיע. נאָר פּיאַדאָר אַסיפּאָוויטש איז אַ בייזער פּאַרביסענער פּאַנאַטיקער. דערצו וויל ער קריגן אַ העכערן טשין (אַמט) און מער „זשאַ־לאָוואַניע״ (געהאַלט). ער זוכט דעריבער אַרעסטאַנטן פון אונטער דער ערד. אונדזער באַגלייטער דערקלערט אונדז אויך, אַז מיר האָבן זיך באַנאַ־רישט דערמיט וואָס מיר זיינען צו לאַנג געבליבן אויפן וואָקזאַל. מיר האָבן געקאָנט באַלד נעמען אַ דראָשקע און אַרייַנפאָרן אין אַ האָטעל, פון וואַנען מיר האָבן געקאָנט דורכפירן וואָס מיר האָבן געוואָלט. דאָרט, אין האָטעל, וואָלט אויך פּיאָדאָר, פּאַר אַ מטבעה, זיך מאַכן ניט זעענדיק... די דאָזיקע ווערטער פון דעם באַאַמטנס שטוב־מענטשן האָבן אונדז באַרואיקט, אַז עס וועט אונדז ניט געשען קיין בייז. דאָך זיינען מיר אַריין אין טורמע מיט צעווייטאָקטע הערצער...

די קיבאַרדער טורמע באַשטייט פון אַ קליין שטיבל מיט אין פענצטער. די שויבן זיינען פון דרויסן פאַרשטויבט און פון אינווייניק פאַרגראַטעוועט. ס׳איז דאָרט דעריבער טונקל אפילו אין מיטן טאָג. ביי איין וואַנט שטייט אַ ברייטע באַנק און אויף איר ליגן צווויי סיעניקעס מיט שטרוי. מיר זעצן זיך אויף זיי און לייגן דאָרט אויך אַוועק אונדזערע פּעקלעך. דער „סמאָ־ריטעל״ (אויפזעער) פון טורמע נעמט פון אונדז אַוועק אונדזערע מעסער־לעך. פון מיין עלטערן חבר, וואָס רויבערט פּאַפּיראָסן, נעמט מען צו אַלץ, וואָס האָט אַ שייכות צום רויבערן.

עסן האָבן מיר ניט געוואָלט. זעצן מיר זיך אויף די סיעניקעס און זאָגן תהילים מיט האַרץ. מיר זיינען אַבער שטאַרק מיד און אַנגעשטרענגט, און דרעמלען באַלד אין.

קולות פון מענער, פרויען און קינדער וועקן אונדז אויף פון שלאָף. מיר דערזעען די טורמע איז פול מיט מענער און יינגלעך. פון צווייטן קאַמער, וואָס איז אָפּגעטיילט פונעם ערשטן דורך אַ וועגטל פון צעלעכערטע און צעשפּאַלטענע דינע ברעטער, הערן מיר שטימען פון פרויען און מיידלעך און געווייַנען פון עופהלעך. די מענער זאָגן אונדז, אַז זיי זיינען אַ טייל פון די אַרויסגעטריבענע יידן פון מאָסקווע און פּעטערבורג. זיי זיינען שוין געווען אין אייַדקונען (כאָטקון), אויף דער פּריסישער זייט. צוליב אַן עפּידעמיע האָט מען זיי ווינטער אַוועקגעשיקט קיין ווילנע, וואו זיי האָבן פאַרברענגט ביז איבער פּסח. איצט פאָרן זיי אויפן חשבון פון באַראָן הירש

קיין אַרגענטינע, אָדער קיין אַמעריקע. דער אַגענט, וואָס האָט זיי געלאָזט אַריבערפירן די גרענעץ, איז אַרויסגעפאַלן אין דער פאַסטקע פון דער זשאַנדאַרמעריע, דערפאַר וואָס ער האָט איר ניט געגעבן אַזוי פיל כאַבאַר, וויפל זי האָט פאַרלאַנגט. מ׳האָט זיי דעריבער אַלעמען פאַרשפאַרט דאָ אין טורמע. איינער פון זיי, דער זון פון דעם עלטסטן פון זייער גרופּע, האָט זיך אַרויסגערישן פון דער אַרומרינגלונג און איז אַריבערגעלאָפן דעם גרענעץ. די זשאַנדאַרמען און די גרענעץ־וועכטער האָבן אויף אים געשאָסן, נאָר ניט געטראָפן. איצט וואַרט די גרופּע ער זאָל פאַר איר קריגן הילף פון קאָמיטעט אין איידקונען. ער האָט צוגעזאָגט, אַז ער וועט פון דאָרט דעפּעשירן צום באַראָן הירש.

מיין חבר און איך זיינען צוערשט ניט געווען אַזוי אָפּנהערציק צו די אַרויסגעטריבענע מאָסקווער יידן, ווי זיי זיינען געווען צו אונדז. באַלד אָבער געווינען זיי אונדזער גאַנצן צוטרוי און מיר דערציילן זיי אַלץ, וואָס מיט אונדז האָט פּאַסירט.

אויף מאָרגן האָבן די שטעטלשע יידן געבראַכט אַ סך שפּייז פאַר די אַרויסגעטריבענע יידן פון מאָסקווע. מ׳האָט זיי אַרומגערינגלט מיט ליבשאַפט און מיטלייד. יעדער האָט געטרייסט די פאָטערס פון די זעקס משפּחות, אַז אין ווילקאָווישק וועט מען זיי געווויס באַפרייען.

צוזאַמען מיט די אַרויסגעטריבענע יידן זיינען מיר געווען איבער דריי־סיק נפשות אין דער קיבאַרדער טורמע, און אַלע האָבן אונדז, מיין חבר און מיך, באַטראַכט ווי קינדער פון זייערע משפּחות. דער היפּשער זאָפאַס פון עסנוואַרג און געטראַנקען, וואָס מיין חבר האָט מיטגענומען פון ווילנע האָט אויך מיטגעהאָלפן צו פאַרשטאַרקן אונדזער אַלעמענס פריינטשאַפט.

דורכן טאָג האָבן מיר כמעט פאַרגעסן, אַז מיר געפינען זיך אין אַ טורמע. מיר האָבן כסדר געשמועסט מיט די עלטערן און קינדער, וואָס זיינען געקומען פון גאָר אַן אַנדער וועלט ווי מיר. זייערע יינגלעך קאָנען ניט ריידן גוט יידיש. אַ טייל פון זיי און זייערע עלטערן זיינען גאַנץ אויסגעטאָן פון יידישקייט, כאָטש זיי זיינען אין נויט. די מערסטע פון זיי לייגן ניט קיין תפילין און דאַוונען אויך כלל ניט.

אָבייסן האָבן מיר געגעסן אין דער גרויסער שטוב פון דעם ממונה איבער דער טורמע. דאָרט זיינען מיר אַלע צוזאַמען, פון ביידע טורמע־קאַמערן. די יינגלעך שטיפן און לאָכן. די מיידלעך אָבער זיינען אומעטיק און דערשלאָגן. די אויגן פון די מוטערס זיינען רויט פון ווייַנען. נאָר די פאָטערס האַלטן זיך מוטיק און מיר קוקן אויף זיי ווי אויף העלדן. שווער אויפן האַרצן איז דאָס געזעגענען זיך, וועט מען מוז זיך ווידער צעטיילן אין צוויי באַזונדערע טורמע־קאַמערן. די קליינע יינגלעך האַלדזן זיך און קושן זיך מיט זייערע מאַמעס און די קליינע מיידלעך מיט זייערע טאַטעס.

פרייטיק אינדערפרי זיינען מיר אַלע געפֿאָרן מיט פורן, אויף אונדזער אייגענעם חשבון, קיין ווערבאַלין (ווערזשבאָלאָווע). דאָרט האָבן מיר גע־טראָפן וואַרטן אויף אונדז טישן, געגרייט מיט געקאָכטע נאָרהאָפּטע שפּייזן, וואָס די יידישע געמיינדע האָט אָנגעגרייט פֿאַר די „גולים" (פֿאַרטריבענע) פון מאָסקווע, מיט וועמען די יידן פון אַלע שטעט און שטעטלעך פילן מיט.

נאָכדעם ווי מיר האָבן פֿאַרענדיקט עסן און טרינקען איז צו אונדז צוגעקומען דער נאָטשאַלניק פון ווילקאָווישק. מיר האָבן געהערט, אַז דער קאָמיטעט פון איידקונען האָט זיך שוין מיט אים פֿאַרשטענדיקט. ער האָט געריידט העכסט פריינטלעך מיט די זעקס פֿאָמיליע־פֿאָטערס און זיי פֿאַר־זיכערט, אַז אין ווילקאָווישק וועט זיך ענדיקן זייער עטאַפּ. ער האָט זיך אויך געוועדט צו זייערע קינדער ווי אויך צו מיין חבר און מיר, און גע־זאָגט: „איר געפֿעלט מיר. כ'וועל טאָן אַלץ אין מיינע מעגלעכקייטן אייך צו באַפֿרייען."

קאַפּיטל פֿיר אַן פֿופֿציק

באַראָן הירש באַפֿרייט אונדז פון טורמע

אין ווערבאַלין, אַדער ווערזשבעלאָווע, ווואו מיר זיינען, ווי שוין פריער דערמאָנט, געבראַכט געוואָרן פון קיבאַרדער גרענעץ־טורמע, האָט מען אונדז לאַנג ניט געהאַלטן. דעם זעלביקן פרייטיק־פֿאַרנאַכט, פירט מען אונדז צו מיט פורן, פֿאַר ווועלכע מיר באַצאָלן, קיין ווילקאָווישק.

אונדזערע פורן שטעלן זיך אָפּ ביי דער פֿאָליציי, ווואו מיר מעלדן זיך אַלע איין, דורך אַריינשרייבן אונדזערע נעמען אין פֿאָליציי־בוך. נאָכדעם פירט מען אונדז אַריין אינעם הויף פון דער גרויסער „אויעזדנער" (ראַיאָנער) טורמע.

דער הויף איז אָנגעפּילט מיט פּראָסטע פויערים. צום גרעסטן טייל זיינען זיי אַרעסטירט פֿאַר אַריינפירן סחורה פון אויסלאַנד אָן טאַמאָזשנע (גרענעץ־אָפּצאָל). אַנדערע זיינען געכאַפּט געוואָרן זיך אַריבערגענבנדיק דעם רוסיש־פּרייסישן גרענעץ, אויף זייער וועג קיין אַמעריקע, בראַזיל, אַפֿריקע א. ד. גל.

די טורמע־וועכטער, מגושמדיקע פֿאַרשוינען, האָבן צופיל גענישטערט אין יעדנס זאַכן. זיי האָבן אויך איבערגעטרייסלט יעדן בגד, סיי אויף די מענער און סיי אויף די פרויען. די פרויענצימער פילן זיך שטאַרק באַלייי־דיקט. זיי ווייזן און קלאָגן.

מיין עלטערן חברס מיטגענומענע געטראָנקען פון ווילנע האָבן פֿאַר־שאַפֿט א סך נחת דעם „סמאָטריטעל" און די וועכטער פון ווילקאָווישקער

טורמע. זיי האָבן פֿאַרזיכערט, אַז אונדזערע אַרעסטאַנטן וועלן דאָס שוין קיינמאָל מער ניט זען. קיין אַנדער זאַך אַוועקצונעמען פון מיין חבר אַדער פון מיר, האָבן זיי ניט געפונען. אַלץ וואָס מ׳האָט געמעגט פון אונדז אַוועק־נעמען, האָט מען עס שוין געטאָן אין קיבאַרדער טורמע.

די פרויען און מענער קאָנען זיך דאָ ניט מער צוזאַמענריידן, ווי אין קיבאַרדי, וואו ביידע טורמע־קאַמערן זיינען געווען אָפּגעטיילט דורך אַ צע־לעכערטער וואַנט פון דינע ברעטער. דאָ אין ווילקאָווישק זיינען ביידע קאַמערן אין באַזונדערע געביידעס, מיט דיקע שטיינערנע וועגט. די מאָס־קווער פֿאַמיליע־פֿאָטערס האָבן געגעבן אַ „מטבעה״ די טורמע־וועכטערס, זיי זאָלן באַהאַנדלען אָנשטענדיק די פרויען און קינדער אין ווייבערשן קאַמער.

אין מאַנסבילשן־קאַמער, אין וועלכן מיר זיינען נאָכדעם אַריין, איז אינווייניק ביים טיר געשטאַנען אַ קרעפּטיקער מאַנספּאַרשוין, וועלכן די אַרעסטאַנטן האָבן אָנגערופן טורמע־צאַר. ער האָט געהאַט לעבן זיך אַ פּאָר מענער מיט שטעקנס אין די הענט. אויפֿן פּאָל לעבן זיי איז געלעגן אויס־געשפּרייט אַן אַרעסטאַנטסקער פֿאַלטאָ מיט אַ גרויסער געלער לאַטע אויפן רוקן. יעדער נייער אַרעסטאַנט האָט ביים אַריינגיין אין קאַמער געדאַרפט געבן „קאַמער־געלט״ אָדער ווערן געשלאָגן מיט אַ שטעקן. די מאָסקווער יידישע פֿאַמיליע־פֿאָטערס האָבן באַצאָלט פּאַר די זעקס משפּחות, צו וועל־כע זיי האָבן אויך אַרייַנגערעכנט מיין חבר און מיך.

אַן אָרעמער ליטווישער פּויער מיט זיין יונגן זון האָט ניט געהאַט קיין קאַמער־געלט, און געדאַרפט קריגן געשלאָגן. דער פֿאָטער האָט געבעטן מ׳זאָל אים געבן אויך דעם זונס חלק. דאָס גלייכן בעט דער זון מ׳זאָל אים אויך שלאָגן אָנשטאָט זיין פֿאָטער. דער „טורמע־צאַר״ פּסקנט, אַז דער פֿאָטער זאָל קריגן אויך דעם חלק פון זיין זון, וויל ער האָט אים געבראַכט אויף דער וועלט. די קלעפּ זיינען אויך געווען מיט חסד.

נאָכדעם ווי כ׳לייג אַוועק מיינע זאַכן אינעם יידישן ווינקל, וואָס די זעקס פֿאַמיליע־פֿאָטערס האָבן אויסגעוויילט, דערפיל איך פּלוצלונג, אַז עמיצער האָט מיך אַרומגענומען און קושט און האַלדזט מיך. כ׳הויב אויף מיינע אוייגן און דערזע, צו מיין שרעק, אַז דאָס איז מיין שוועסטערקינד משהקע, אייגער פון די יינגערע יינגלעך פון מיין מומע איטע־ראָכע וויניסקי אין ווילנע. ער דערציילט מיר, אַז ער איז אַרויסגעפֿאָרן פון ווילנע צוזאַמען מיט ר׳ צלאלס אלמנה, די שוועגערין פון ר׳ שלמהלע (ר׳ שלמה הכהן) דער אָנגעזעענער מורה־הוראה פון ווילנער בית־דין. זיי זיינען געפֿאָרן מיט אַ גובערנאַטאָרסקן פּאַס, אין וועלכן זי האָט אים פֿאַרשריבן אויפן נאָמען פון איר בן־יחיד. זי פלעגט ענלעכס טאָן ביי איר יעדער רייזע קיין אויס־לאַנד, כדי צו האָבן צושטייער אויף אירע רייזע־קאָסטן. דאָס מאָל אָבער

האָבן איר געמסרט די אַגענטן, וואָס ציען זייער חיונה פון אַריבערצוגנבענען דעם גרענעץ און באַטראַכטן זי ווי אַ קאָנקורענט... די נאַטשאַלניקעס און די גרענעץ־וועכטער האָבן שוין געוואוסט פֿאַראויס אַלע אייגצלהייטן און זיי בעידן אַרעסטירט. די אלמנה האָט אינגעלייגט טויזנט רובל ערבות־געלט, און געפֿאָרן ווייטער. ער אָבער וועט דאַרפן גיין אַהיים מיטן עטאַפּ, צופוס און אויף אומוועגן. דער קורצער וועג פון גרענעץ ביז ווילנע וועט אים מעגלעך נעמען אַ דריי חדשים...

מיין שוועסטערקינד, משה ווינישקי, איז תמיד לוסטיק און פריילעך. ער געהערט צו יענעם מין ווילנער יינגלעך, וואָס פֿאַרברענגען זייערע שבתים אין טאַנץ־זאַל, וואו ס׳טאַנצן בחורים מיט מיידלעך, אין טעאַטערס און נאָך אַזעלכע פּלעצער. זיין מונטערקייט און זאַרגלאָזיקייט פֿאַרלאָזן אים ניט אויך אין טורמע, און ניט געקוקט אויף דעם דורכפֿאַל פון זיין פּלאַן זיך צו באַזעצן אין בערלין, וואו זיין עלטסטער ברודער, לייבע־עליע ווי־ניסקי, איז אַ ספּעציאַליסט אויף בראָקן טאַבאַק אין אַ ציגאַר־פֿאַבריק.

פרייטיק־צו־נאַכט האָבן מיר מקבל־שבת געווען און געדאַווענט מעריב מיט אַ מנין. אויך די פּויערשע אַרעסטאַנטן זיינען געזעסן אין גרופּעס און געטאָן תפילה אויף זייער שטייגער. כ׳דערפיל אין זיך אַ נאָענטקייט צו אָט די עלנטע מענטשן. כ׳טראַכט, אַז אויך זיי זיינען אין גלות און ווילן ווערן אויסגעלייזט. נאָר פּרעסס משרתים האָבן זיי צוריקגעקערט מיט געוואַלט, אַזוי ווי אונדזער יידישע גרופּע. איצט גיסן זיי אויס זייערע הער־צער אין תפילות צום אויבערשטן, אַזוי ווי מיר טוען עס.

נאָך מעריב האָבן די ווילקאָווישקער יידישע פרויען און מענער גע־בראַכט פֿאַר אונדזער יידישער גרופּע אין טורמע חלות און ווין, און אַלערלייַ אַנדערע שבתדיקע מאכלים און געטראַנקען. זיי האָבן קענטיק אויך גע־געבן אַ „מתנת יד״ צו די טורמע־וועכטער צו באַהאַנדלען אונדזער גרופּע מיט רעספּעקט. מיר האָבן געהאַט גענוג וואָס צו עסן און אַ טייל שפּייז האָבן מיר נאָכדעם צעטיילט צווישן די ניט־יידישע גרופּעס אַרעסטאַנטן, דאָס זעלביקע האָבן מיר געטאָן מיט די שריים (שיראַאים) פון דער צווייי־טער סעודה, שבת נאָכן דאַוונען.

שבת אינדערפרי זיינען אונדז געקומען באַזוכן עטלעכע מיטגלידער פון בראָן־הירש־קאָמיטעט אין אייַדקונען, אויף יענער זייט גרענעץ. זיי האָבן אונדז מיטגעטיילט, אַז דער בראָן וויס שוין פון דעם אַרעסט פון די אַרויסגעטריבענע מאָסקווער יידן, און נאָך שבת וועלן זיי אַלע ווערן באַ־פרייט. אויפן פֿאַרלאָנג פון די זעקס פֿאַמיליע־פֿאַטערס האָבן די קאָמיטעט־מיטגלידער צוגעזאָגט, צו פּועלן בייַם ווילקאָווישקער נאַטשאַלניק צו באַ־פרייען די גאַנצע יידישע גרופּע.

דריי פון די פֿאַמיליע־פֿאַטערס האָט די ווילקאָווישקער יידישע גע־

מיינדע אַרויסגענומען אויף ערבות, זיי זאָלן זיין פריי צו גיין דאָוונען אין שול.

כמעט דעם גאַנצן טאָג שבת זיינען מיר אַלע פון ביידע טורמע־קאַמערן געווען צוזאַמען אין דרויסן. מיין עלטערער חבר ווייזט מיר אַ פלאַץ פון וואַנען מ׳קאָן לייכט אַנטלויפן פון דאַנען. מיר פאַרשטייען אָבער, אַז דאָס וואָלט געווען אַן אומגעהויער חלול השם, און וועלן אפילו ניט ריידן וועגן דעם.

נאָך מנחה פאַלט איין דעם טורמע־צאַר, אַז אַלע אַרעסטאַנטן זאָלן זיך אַוועקלאָזן טאַנצן. פריי דערפון זיינען נאָר טאַטעס פון זין, וואָס קאָנען זיי פאַרבייטן. מיין שוועסטערקינד פועלט אָבער מיך צו פאַרבייטן מיט זיינעם אַ עקסטרע־טאַנץ, וואָס איז אַלעמען שטאַרק געפעלן.

דעם זעלביקן שבת־צו־נאַכט דערוויס איך זיך, אַז דער טורמע־צאַר איז דאָ אַריינגעזעצט געוואָרן אויף דריי חדשים דערפאַר, וואָס ער איז ניט געקומען אָפטינען די דריי וואָכן, פאַר וועלכע מ׳האָט אַרויסגערופן אַלע אויסגעדינטע סאָלדאַטן. ער איז אַ ביטערער שונא פון דעם רוסישן צאַר אַלעקסאַנדער דעם דריטן. ער הענגט אויף זיין בילד אין אָפטרעט און זינגט אויף אים שפאָט־לידלעך. מיר טוט עס הנאה דערפאַר, ווייל כ׳האָלט דעם דאָזיקן צאַר פאַר אַ שונא־ישראל, וואָס האָט אַרויסגעטריבן די יידן פון מאָסקווע און פעטערבורג און לאָזט איך יידן ניט וואויגען אין די דער־פער אַרום ווילנע און אַנדערע שטעט און שטעטלעך.

מאָנטיק דעם 2־טן מאַי 1892, האָט מען אונדז באַפרייט פון טורמע, אַלעמען, אַ חוץ מיין שוועסטערקינד, משה וויניסקי, וועלכער איז אָנגע־קלאָגט, צוזאַמען מיט דער ווילנער רביצין, פאַר אָנרופן זיך מיטן נאָמען פון איר זון אין זייער גובערנאַטאָרסקן פאַס.

אַלע מאָסקווער און פעטערבורגער יידן, ווי אויך מיין חבר און מיר, האָט די ווילקאָווישקער פאַליציי געגעבן צען־טאָגיקע פאַספּאָרטן, וואָס מיר דאַרפן אויסבייטן אין ווילנע אויף אונדזערע פריערדיקע פּעסער.

מיר פאָרן אַלע צוזאַמען ביז קאָוונע. דאָרט צעשיידן מיר זיך. די אַרויס־געטריבענע יידן פון מאָסקווע און פעטערבורג קערן זיך אום צוריק אויף אַן אַנדער וועג, אַריבערצוגיין די גרענעץ מיט אַן אַגענט. פון דאָרטן וועלן זיי פאָרן אויף באַראָן הירשס חשבון קיין אַרגענטינע. מיין חבר און איך, פון וועמען די פאָליציי האָט צוגענומען אונדזער געלט און אונדז נאָר גע־געבן אויף הוצאות ביז ווילנע, איז אַ רייזע קיין אויסלאַנד ניט מער מעג־לעך. מיר געזעגענען זיך דאָרום מיט אונדזערע גוטע פריינט און פאַרבליבן אויף דריי טעג אין קאָוונע. מיר באַקוקן אירע הויפט־גאַסן, דעם טייך ניעמאַן מיט זיינע „דאַמף־באָטס״ (דאַמף־שיפן), דעם אַלעקסאָטער באָרג מיט דער אַלטאַנקע, פון וואַנען נאָפּאָלעאָן, זאָגט מען, האָט באַוואונדערט

די שטאָט, און וואו אברהם מאָפּו האָט שפּעטער געשריבן זיין העבריאישן ראָמאַן „אהבת ציון", די פּעסטונגען מיט די פֿאָרטן, די ישיבות און בתי־מדרשים, דער עיקר יענעם בית־מדרש אין וועלכן ס׳דאָוונט דער קאָוונער רב ר׳ יצחק אלחנן ספּעקטאָר, און זיך טאָקע גוט אָנקוקן אין זיין פּנים...

אונדזערע עלטערן האָבן ניט געוואוסט און ניט געקאָנט פֿאַרשטיין פֿאַר־וואָס מיר שרייבן ניט קיין בריוו. נאָכדעם אָבער ווי זעליג דער גלעזער האָט דערציילט מיין טאַטן, אַז ער האָט אונדז געזען אויפן וועג פון ווילנע קיין קאָוונע, האָבן זיי פֿאַרשטאַנען, אַז מיר האָבן ערגעצווואו געוואָלט אַנט־לויפן. זיי האָבן זיך אָבער ניט געקאָנט פֿאַרשטעלן פֿאַרוואָס מיר טוען עס און וואוהין מיר פֿאָרן? זיי האָבן דאָרום געוואַרט מיט אומגעדולד אויף אונדזער שרייבן. סוף־כל־סוף וועלן מיר דאָך אונדזערע עלטערן ניט פֿאַרגעסן.

ווען מיר זיינען אָנגעקומען קיין ווילנע, איז מיין חבר געבליבן אויפן וואָקזאַל און איך בין צוגעפֿאָרן צו זיינע עלטערן, זיין אַ מליץ־יושר פֿאַר אים. די מוטער זיינע האָט שוין געהאַט רויטע אויגן פון באַווייגען איר בן־יחיד. אויך זיין געבילדעטע שוועסטער, וואָס פלעגט מבטל זיין אַלע גמרא־לער־נער, און געקוקט אויף אונדז פון אויבן אַראָפּ, איז אויך געווען שטאַרק פֿאַראומערט און קאָנטיק אויך ניט געפונען קיין טרייסט אין אירע רוסישע ראָמאַנען. איר זאָרג וועגן ברודער איז אַפּנים געווען שטאַרקער ווי די זאָרג פון די ראָמאַנען־העלדן. דער פּאָטער איז געווען שטאַרק פֿאַרזאָרגט און איז געוואָרן באַזונדער צעשראָקן פון מיין שלעכטן אויסזען, און דערפון וואָס איך בין אַריין אָן זיין זון. די קליינע קינדער האָבן צו מיר געשריען: וואו איז אונדזער ברודער? האָסטו געזען שמואלן? איז ער אויך צוריק־געקומען? וואו איז ער. איך האָב זיי דערציילט, ווי כ׳האָב צוגעזאָגט מיין חבר, אַז מ׳האָט אונדז ניט אַרייגענומען אין מירער ישיבה, האָבן מיר באַ־שלאָסן צו לערנען פֿאַר־זיך, און אַרייגעפֿאָרן קיין פּוילן, אין סאוואלקער גובערניע. ווען מיר זיינען געקומען צו אַ גרענעץ־שטעטל, האָט מען אונדז חושד געווען אין וועלף פֿאָרן קיין אַמעריקע און פֿאַרשפֿאַרט אין טורמע. נאָר אָכט טעג ליידן האָט מען אונדז באַפֿרייט. מיר האָבן אָבער שוין ניט געוואָלט מער פֿאָרן אין קיין אַנדער שטאָט. מיר האָבן אָנגעהויבן בענקען נאָך אונדזערע עלטערן און שוועסטער, און דעריבער זיינען מיר צוריקגע־קומען אין ווילנע. נאָר שמואל וויל ניט צוגיין אַהיים אַזוי לאַנג ווי איר זייט בייַ אויף אים און וועט אים ניט אויפנעמען פריינטלעך...

זיי האָבן תיכף באַגריפן וואָס איז אמת און וואָס איז „פֿאַרטיידיקעריי", און מיך געבעטן אים תיכף ברענגען אַהיים. זיי האָבן אויפגענומען זייער זון מיט ליבשאַפט, ווי קיין זאָך וואָלט ניט פּאַסירט, און אויך מיך באַהאַנדלט

פריינטלעך די פֿאַר טעג, וואָס איך האָב פֿאַרבראַכט אין זייער שטוב. דעם דריטן טאָג האָט יעקב ראָזען, שמואלס פֿאָטער, געהאָט מיט מיר אַ שמועס אונטער פיר אויגן. ער האָט מיך באַשולדיקט אין אַלץ וואָס עס האָט פֿאַסירט, און באַזונדערס אין דעם וואָס זיין זון וויל ניט מער לערנען קיין תורה, נאָר וויל עפּעס וואָס אַנדערש טאָן. כ׳האָב אים געענטפֿערט, אַז זיין זון איז פֿאַר מיר עלטער מיט אַ פֿאָר יאָר און מ׳קאָן מיך ניט מאַכן פֿאַראַנט־וואָרטלעך פֿאַר זיינע מעשׂים. איך אַליין טראַכט ניט אויפצוגעבן דאָס לערנען, אפילו ווען זיין זון זאָל עס טאָן. אין דעם פֿרט וועל איך זוכן משפּיע צו זיין (באַאיינפלוסן) זיין זון, ער זאָל, אַזוי ווי איך, וווייטער לערנען. דער פֿאָטער זיינער האָט מיר צוגעוואונטשן כ׳זאָל מצליח זיין אין אָט דער שליחות.

נאָך אַ לאַנגן שמועס מיט מיין עלטערן חבר, גייט ער אין אויף אַ פּשׂרה: ער וועט לערנען וווייטער, נאָר ניט אין ווילנע. איך געזעגן זיך אַפֿ מיט מיין חבר און זיינע עלטערן, נאָר פֿאָר ניט אין דאָרף צו מיינע עלטערן. כ׳האָב דאָך ניט קיין מליץ־יושר פֿאַר זיי... שרייב איך אַ קורצן בריוול, אַז כ׳בין צוריקגעקומען אין ווילנע און פֿאָר לערנען פֿאַר־זיך אין אַ שטעטל, זיי זאָלן ניט זיין אומרואיק. באַלד ווי כ׳וועל זיך דאָרט איינשטעלן, וועל איך זיי צושיקן מיין אַדרעס און זיי אויך שרייבן מער. אויף מאָרגן באַגינען נעם איך מיין פּעקל זאַכן אויף דער פּלייצע און גיי אַוועק אין דער ווילנער פֿאַרשטאַט אַנטאָקאָליע. איך באַשליס צו זוכן אַ שטעטל, וואו צו לערנען פֿאַר־זיך גראָד אין יענער זייט פון ווילנע, וואו כ׳בין נאָך קיינמאָל פֿריער ניט געווען.

קאַפּיטל פֿינף אוּן פֿופּציק

אַ זומער אין שטעטעלע יאַנישאָק

אויפֿן וועג פון ווילנע, דורך דער פֿאַרשטאַט אַנטאָקאָליע, האָב איך געזוכט אַ רואיק שטעטל, וואו צו לערנען פֿאַר־זיך. כ׳שטעל זיך אָפֿ אין ניעמענטשין, נאָר קיינער דערמוטיקט מיך דאָרט ניט צו לערנען אין זייער בית־מדרש. גיי איך וווייטער. מיט מיר צוזאַמען אויפֿן וועג גייט אַ מאַן קיין יאַנישאָק, וואו ס׳וואוינט מיין טאַטנס עלטסטע שוועסטער ריווע־גנעגדל. גיי איך אויך מיט אַהין

מיין מומע נעמט מיך אויף מיט ליבשאַפט. זי רעדט מיך שטאַרק צו, כ׳זאָל דאָרט פֿאַרבלייבן. איר מאַן, מיין פּעטער ר׳ הירשע שאליט, דער הויפּט־פֿישער ביי דער דאָרטיקער אָזערע, בעט מיך זיך פֿילן ביי זיי אין שטוב, וויי זייערס אַן אייגן קינד. פֿיש, מילכיקס און גרינס איז דאָ ביי זיי איבערגענוג. זיי האָבן אויך פֿאַר מיר אַ ווייכן געלעגער. צוזאַמען מיט

זייערע אייגענע וועש וועט מען אויך וואשן מיינע. קיין זאַך וועט מיר ניט פעלן און כ׳וועל קאַנען לערנען מיט אַ רואיקן קאָפּ. ער, ר׳ הירשע שאַליט, פילט זיך איצט גליקלעך, וואָס ער וועט האָבן ביי זיין טיש אַ מענטשן מיט וועמען ער וועט קאַנען ריידן דברי־תורה.

דעם זעלביקן טאָג באַקומען איך זיך אויך מיטן יאַנישקער רב. ער זאָגט מיר, אַז ער איז אַ קרוב פון מיין ווילנער געבאָרענער באָבע דבורה. ער האַלט פון איר אַ וועלט. זי איז, זאָגט ער, אַ מלומדת ניט נאָר אין דאָק־טאָריע, נאָר אויך אין תורה, וואָס זי וויס מער ווי אַ סך מאַנסבילן. פאַר־ברענגען מיטן רב קאָן איך אָבער וויניק. ער איז זייער אַלט און קוים וואָס ער האַלט זיך אויף זיינע פיס.

גאָר אַן אַנדער מענטש איז מיין פעטער דער לערנער און פישער, ר׳ הירשע שאליט. מיין מומע ריווע־גנענדל איז ביי אים די צווייטע פרוי. זיינע קינדער פון זיין פאַרשטאָרבענער ערשטער וויב זיינען שוין אַליין אויך עלטערע מענטשן און וואוינען אין אַנדערע שטעטלעך. דער מומעס קינד, דער זיינען נאָך גאָר יונגע. דאָס מוזיניקל איז נאָך אַן עופהלע. ער אַליין, ר׳ הירשע, איז שוין אַלט אַרום אַכציק יאָר. ער איז אָבער שטאַרקער, ווי אַנדערע מענטשן צו דרייסיק. ווען ער גייט אין גאָס, הערן זיך זיינע טריט איבערן גאַנצן שטעטל. מ׳האַלט אים פאַר אַ זייער ערלעכן מענטשן און מ׳האָט אים אויסגעוויילט פאַרן סטאָראָסטע פון דער יידישער געמיינדע. נאָטשאַלסטוויע איז פון אים זייער צופרידן, כאָטש ער קען ניט לייענען און שרייבן קיין רוסיש. מ׳איז מיט אים זיכער, אַז ער וועט פאַר קיין געלט ניט אַרויסגעבן קיין פאַלשן פּאַס אָדער באַגיין אַ וועלכע־עס־איז אומגעזעצלעכ־קייט. איינמאָל איז געקומען דער איספראַווניק, דער העכסטער באַאַמטער פון „אויעזד״ (ראַיאָן), און גיוואָלט זען דעם בוך, אין וועלכן ס׳זיינען איינ־געשריבן אַלע נפשות פון דער יאַנישקער יידישער געמיינדע, האָט מיין פעטער אין איילעניש אים געבראַכט אַ מדרש, דעם „ילקוט שמעוני״, וואָס איז געווען אין דעם זעלביקן פאַרמאָג...

לעבן לויטן שטייגער פון דער תורה, אויף ברויט און וואַסער, ווי כ׳האָב עס געפּראוואט טאָן לעצטן זומער, איז מיר ניט מער געווען מעגלעך. האָב איך כאָטש געוואָלט פילן זיך ווי אַן „אַרעם־בחור״ דורך עסן עטלעכע טעג ביי פרעמדע. האָב איך געבעטן דעם שמש, וואָס איז אויך געווען אַ מלמד, מיר צו קריגן עטלעכע טעג. ער האָט עס פאַר מיר געקראָגן ביי אַ פאָר באַלמעלאָכעס און ביי אַ פישער.

דעם בית־מדרש פאַרשליסט אָפט דער אוריאַדניק, דער שטעטל־פאָ־ליציסט. ער עפנט אים אָבער אויף ווען ער קריגט כאָבאַר. אַחוץ מיר לערנט דאָרט אַן עלטערער בחור, אָדער פרוש, ר׳ טוביה סעלעצניק. ר׳ טוביה איז זייער פרום און באַנעמט זיך ווי אַ זקן.

אין דרויסן איז איצט, אין פרילינג־צייט, זייער שיין. גייען מיר ביידע, ר׳ טוביה און איך שפּאַצירן צווישן די גרינע פעלדער, אָדער אין וואַלד. ר׳ טוביה האַלט מיך פאַר אַ גרויסן קענער פון ליטעראַטור, און שמועסט מיט מיר וועגן ביכער. ער וויל אָבער ניט כ׳זאָל אים דערציילן דעם אינ־האַלט פון ראָמאַנען. ער זאָגט: דאָס רעגט אויף ס׳בלוט. ער מאַכט נאָר אַן אויסנאַם פאַר יעקב דינעזאָנס ראָמאַן „הנאהבים והנעימים״ אָדער „שווארצער יונגערמאַנטשיק״, וואָס די בריוו דאָרט פון יוספן צו זיין מאַמען און זיין לעבן אין בית־המדרש האָבן אויף אים, ר׳ טוביהן, געמאַכט אַ שטאַרקן רושם.

ר׳ טוביה עצהט מיר ניט צו לייענען די נייע אפּיקורסישע ביכער. זיי האָבן, זאָגט ער, אַ שטאַרקן טייוולשן כוח. באַקאָנטע זיינע, גרויסע מאמינים, זיינען דורכדעם אַרונטער פון גלייכן וועג. זיי גלויבן ניט מער אפילו אין דער גמרא...

נאָר כאָטש ר׳ טוביה האַלט מיך פאַר אַ בקי אין היינטוועלטיקע ביכער, איז ער מיין בריוו־שרייבער. לויט זיין מיינונג, שרייב איך צו פּראָסט. פאַרריכט ער עס מיר. למשל: איך שרייב אויף דאָס וואָרט „באַוואוסט״ שרייבט עס איבער ר׳ טוביה: „קלאָר ווי די זון אין מיטן טאָג״... צוליב דעם דאָזיקן חסרון מיינעם פון שרייבן אָן מליצה, זאָגט ר׳ טוביה פאַראויס, אַז כ׳וועל שוין קיינמאָל ניט ווערן קיין שרייבער, און ער טוט מיר אַ טובה און פאַרריכט אַלע מיינע בריוו, אפילו די, וואָס כ׳שרייב צו מיינע עלטערן.

יעדן טאָג שטיי איך אויף באַגינען, איידער די זון גייט אַרויס. כ׳נעם מיין פאָטערס אַ מדרש, אָדער גאָר דעם „ספר הברית״ („פילאָסאָפיע״ און „וויסנשאַפט״ געשריבן פון פרומע יידן), און גיי אַוועק אין וואַלד אָדער אויף די בערג, ביז עס באַווייזט זיך די זון. דעמאָלט קום איך אַריין אין בית־מדרש, דאָוון מיט אַ מנין און זעץ זיך לערנען גמרא. צען אָדער עלף אַזייגער גיי איך עסן „איבערבייסן״. פיר אַזייגער — אָנבייסן; ביינאַכט פאַרן שלאָף, צווישן צען און עלף, אויב איך וויל עסן וועטשערע — אַ זופּ, פאַרווייסט אַביסל מיט מילך.

ביי מיין מומען עס איך יעדעס מאָל פיש. אָמאָל מאַכט זי אויך שבת אַ טשאָלנט פון פיש. פלייש עס איך זעלטן אפילו שבת. זונטיק עס איך ביי אַ יונגן טעפּער. גיבן זיי מיר מילכיקס מיט שבתדיקער חלה און דער־לאַנגען מיר אַלץ זייער ריין. צרות האָב איך פון איין טאָג ביי אַן אַלטן בעל־עגלה. זיין ווייב האַלט ניט פון ריינלעכקייט. זי גיט מיר זויערע גרינסן מיט שוואַרצן ברויט אויף אַ פּאַרשוואַרצטן טישטעך. מיין בעסטער טאָג איז ביי אַ שמיד. אַ חוץ מילכיקס קאָכט זיין ווייב אָמאָל אָפּ פאַר מיר אַן איי אָדער מאַכט מיר אַ געריכט פון גרינסן מיט אייער און סמעטענע.

עטלעכע וואָכן נאָך מיין קומען אין יאָנישאָק האָט די רעגירונג פאַר־

חתמעט די טירן פון בית־המדרש און דער אוריאַדניק האָט אַליין שוין קיין רעכט ניט געהאַט זיי צו עפענען. ביינאַכט האָבן אַ פּאָר שטעטלשע יידן, ווי אויך טוביה און איך, געעפנט די הינטערשטע פענצטער פון בית־מדרש און דורך זיי אַרויסגעטראָגן די ספרי־תורות, די גמרות, און אַלע אַנדערע הייליקע ספרים. מיר האָבן זיי אַרייַנגעטראָגן אינעם הויז פון אַ שניידער, וואָס האָט דאָרט אָפּגעגעבן אַ באַזונדער קאַמער פאַר דאָוונען און לערנען.

פּאָר ר׳ טוביהן און מיר האָבן זיך אָנגעהויבן אַ היפש ביסל צרות. דער שניידער האָט געגייט קלייַדער פאַר דאָרפישע פּרויען. ווען ער האָט עס זיי געדאַרפט אָנפּאַסן, האָט ער זיי אַרייַנגעפּירט אין אונדזער קאַמער. פּלעגן מיר דערווייל דאָרפן ווארטן אין ווארשטאַט. דאָרט באַקאָנען מיר זיך מיט די שניידער־געזעלן. מיר קאָנען אָבער איינע די אַנדערע ניט פּאַרשטיין, כאָטש מיר רייַדן אַלע אין יידיש. טאַנצן מיט אַ מיידל איז פּאָר זיי חשובער, ווי האָרכן צו די שענסטע גמרא־וועדטלעך און גמרא־מעשיות.

נאָך ערגער איז ר טוביהן זונטיק, ווען די פּויערטעס און זייערע טעכטער גייען אין קלויסטער. זיי גייען צוערשט אַריין צו אונדז אין קאַמער, זיך אייַנקוקן אינעם גרויסן שפּיגל אויף דער וואַנט. דערביי פּאַרריכטן זיי זייערע קלייַדער, און טוען אָן זייערע שיך לעבן אונדזער טיש. איך בין צוגעוואוינט צו דאָרפסלייט פון קינדווייז אויף. ר׳ טוביה אָבער גייט אַרויס פון קאַמער. נאָר זיינע תלמידים, דרייצן און פערצן־יאָריקע יינגלעך, שטערן זיך ניט. דאָס גלייכן מיינע עטלעכע תלמידים. ר׳ טוביה קריגט שכר־לימוד און האָט דערפון אויף זיינע הוצאות. איך האָב אָבער ניט קיין שום אויס־גאַבן, לערן איך מיט מיינע תלמידים אומזיסט.

ר׳ טוביהן רעדט מען שידוכים. אַזוי ווי ער האָט ניט קיין עלטערע חברים, פּאַרטרויט ער עס מיר. ווייל איך אים איבערדערציילן עטלעכע ראָמאַנען, וואָס ענדיקן זיך מיט רוחניות. ר׳ טוביה האָקט מיר איבער: „דאָס געהערט ניט צום ענין". כ׳האָב פּאַראיבל, וואָס ער לאָזט מיר ניט אַרויסווייזן מיין בקיאות אין ראָמאַנען, און איך פרעג מיט פּאַרדרוס: „ווילט איר דען נעמען אַ ווייב אָן ליבע?" ר׳ טוביה איז איבערראַשט פון מיין „משונהדיקער" פראָגע. ער רופט אויס מיט התפּעלות:

— קינד! ווי קומט צו דיר אַזאַ געדאַנק, אַז כ׳וועל נעמען אַ ווייב ווי עס שטייט געשריבן אין דיינע ראָמאַנען?

— פּאַרוואָס ניט? — ענטפּער איך — איר קאָנט דאָך ליבן אַ שיין מיידל אַ צנועה, און זי נעמען פּאַר אַ כלה און מיט איר חתונה האָבן!

— פּאַרשטייסט נאָך גאָרניט — זאָגט ר׳ טוביה — איידער דער שדכן וועט מיט מיר רייַדן, איידער כ׳וועל מיט איר מאַכן אַ „קנין" אָדער אַ „תנאים" איז זי דאָך אַ פרעמד מיידל, טאָ ווי קאָן איך זי ליב האָבן?

אין משך פון אונדזער שמועס זאָג איך אַ גוט וואָרט אויף דעם מיידל

פון חזן און שוחט, צו וועלכן מיר קומען אַמאָל אַריין אויף אַ גלעזל טיי. ר׳ טוביה איז אויסער זיך, וואָס אַ יינגל אונטער זעכצן יאָר רעדט אַזוי פריינטלעך וועגן אַ נאָר יינגערער מיידל. ער באַשולדיקט אין דעם מיין אַמאָליקן לייענען ראַמאַנען. דערבי דערציילט ער מיר, אַז ער האָט אַליין געהערט, ליגנדיק ביים חזן אויפן אויוון, ווי אָט דאָס נאָריש מיידל, וואָס איז נאָך אַביסל יינגער פון מיר, האָט גערעדט מיט דעם גביר באַראַנאָווסקיס יינגערער טאָכטער וועגן בחורים, יינגערע און עלטערע, געזאָגט מיינונגען, ווער ס׳איז שיין און ווער ס׳איז מיאוס, ווער ס׳איז אַ גוטער און ווער אַ שלעכטער, וועמען זי האָט האָלט און וועמען זי האָט פיינט. דערבי האָט זי געמאָכט באַמערקונגען, וואָס פאַסן כלל ניט פאַר אַן אַנשטענדיק מיידל.

אַזוי ווי ר׳ טוביה האָט זיך אויסגערעדט, אַז ער האָט געהערט זי זאָגן, אַז אים האָט זי ניט האָלט און מיך יאָ, פאָלט מיר איין אַ חשד, אַז ער איז אויף איר בייז און דערפאַר באַרעדט ער זי. באַלד אָבער האָב איך שטאַרק חרטה אויף אַזאַ חשד קעגן אַ פרומען ערלעכן בן־תורה. פון דער אַנדער זייט הויב איך זיך אָן איינרעדן, אַז זי האָט מיר «צוגעטרונקען» כ׳זאָל פון איר טראָכטן. איך דערמאָן זיך מעשיות וועגן דעם. און זיצנדיק באַגינען מיט אַ ספר אין האַנט אויף אַ גרויסן שטיין לעבן וואַלד, וואָס איז געווען פול מיט פויגל־געזאַנג, דערזע איך פלוצלונג די שוואַרץ־אויגיקע און שוואַרץ־האָריקע חנהס מיידל, וואָס חזרט איבער פאַר מיר די וועדטער וועלכע ר׳ טוביה האָט געהערט, אַז זי האָט מיך האָלט... זי ווייזט מיר די שניטן אין אירע פינגער וואָס זי האָט געמאָכט, כדי צו קריגן טראָפנס בלוט אַריינצוטאָן אין מיין גלאָז טיי, כ׳זאָל זי אַזוי ליב האָבן ווי זי מיך...

באַלד כאָפּ איך זיך, אַז אַנשטאָט לערנען תורה טראָכט איך נאָר פון אַ מיידל, האָב איך טיף חרטה, הויב אָן לערנען מיט כוונה און מיט אַ האַרצ־רייסנדיקן ניגון.

כ׳האָב שוין געפלאַנט צוליב דעם פאַרלאָזן יאַנישאָק. דערווייל אָבער באַקען איך זיך מיטן לערער פון באַראַנאָווסקיס קינדער און פון חנהס מיידל, און אָט דער לערער העלפט מיר, ניט וויסנדיק עס, צו פאַרגעסן, אַדער ניט מער טראָכטן וועגן אָט דעם מיידל.

נאָך אַ קורצן שמועס מיט מיר געפינט אויס דער לערער, אַז כ׳האָב כלל ניט קיין בילדונג. ער עצהט מיר צו לערנען רוסיש און אויך צו לייענען די נייע העברייאישע ליטעראַטור. מיין טאַטע פלעגט מיר אויך אָפט דערמאָנען צו לערנען רוסיש און ניט צו פאַרלאָזן דעם תנ״ך. דער לערער האָט דאָרום באַלד באַמערקט, אַז זיינע וועדטער מאָכן אויף מיר אַ רושם. ער לאָזט מיך שוין דעריבער מער ניט אָפּ. אָלץ וואָס כ׳האָב געוואוסט פון נאַטור־וויסנשאַפט האָט געשטאַמט פון אַזוינע פאַרעלטערטע ספרים ווי «שער השמים», «ספר הברית» א. ד. גל. כ׳האָב נאָך ניט געגלויבט,

אַז די זון דרייט זיך אַרום דער ערד א. ד. גל. פֿאַרצייטיקע מיינונגען. כ׳האָב זיי פֿאַרטיידיקט מיט פּסוקים פון תנ״ך און מיט ווערטלעך פון גמרא. דער לערער איז געווען פֿאַרזיכטיק ניט אָנצורירן דעם תנ״ך און די גמרא, נאָר מיר געבן ריכטיקע אינפֿאָרמאַציעס. ער גיט מיר לייענען די וועלט־גע־שיכטע אין העבריאיש, ווי אויך נומערן ״המליץ״ מיט אינטערעסאַנטע אַרטיקלען. אַ באַונדער גוטן אייַנדרוק מאַכט אויף מיר אַ זעלטן שיין־גע־שריבענער פעליעטאָן פון דעם שרייבער ראובן בן מרדכי ברייַנין.

ראובן ברייַנינס פעליעטאָן הייסט ״ווידוי אחד הצעירים״, אַ ווידוי פון אַ יונגן מענטשן. ער שילדערט אַ יונגגמאַן, וואָס האָט געוואָרפן זייַנע יידישע לימודים, פֿאָרט אַוועק שטודירן אין אַ גרעסערן אייראָפּייאישן אוי־ניווערזיטעט. שפּעטער אָבער הויבט ער אָן בענקען צוריק צום בית־מדרש אין צו די יידישע ספֿרים. ער וויל אויפטאָן גרויסע זאַכן פאַר זיין יידישן פֿאָלק, ער האָט שוין אָבער ניט מער די פֿריערדיקע כוחות און ער זיך מתוודה אויף זייַנע טעותן.

אַ שטאַרקן אייַנדרוק מאַכט אויך אויף מיר שאַפּיראָס וואונדער־שיין ליד ״מחזיונות בת עמי״ (זעאונגען פון מיין פֿאָלק) אין העבריאישן זאַמל־בוך ״מליץ אחד מני אלף״, פול מיט ליבשאַפט צום יידישן פֿאָלק. בריינין און שאַפּיראָ זייַנען מיר איצט זייער ליב. כ׳טראַכט כסדר וועגן זייער שרייבן.

קאַפּיטל זעקס און פֿופֿציק

מיין באָבע לאה האָט חתונה

איך דערוויס זיך אין יאַנישאָק, וואו כ׳לערן פֿאַר־זיך דעם זומער תרנ״ב (1892), אַז מיין באָבע לאה, מיין טאַטנס מאַמע, האָט חתונה געהאַט נאָך מיין זיידנס טויט. איר צווייטער מאַן איז אַ פישער אין אַ פֿלאַץ, וואָס הייסט דוביניק, טאַקע לעבן דער גרויסער דוביניקער אָזערע, אַרום צוויי שעה גאַנג פון יאַנישאָק. גיי איך צו אויף שבת. די באָבע נעמט מיך אויף מיט אַ סך ליבשאַפט. אויך איר מאַן, אַן אַלטער פֿרומער פישער, איז צו מיר זייער פֿריינטלעך. שבת, ביים דאַוונען, קויפט ער פֿאַר מיר מפּטיר אין דוביניקער שולכל. זיי בעטן מיך ביידע איך זאָל קומען צו זיי אויף יעדן שבת. נאָר נאָך די ערשטע פֿאָר מאָל, טו איך עס ניט געהרן. דעם ערשטן שבת האָט מיר די באָבע דערציילט וועגן איר יוגנט, ווי אַזוי זי האָט דערצויגן אירע קינדער, באַזונדערס מיין טאַטן, דעם געלערנטסטן פון זיי, ווי אויך, ווי אַזוי ער האָט זיך באַקאַנט און חתונה געהאַט מיט מיין מאַמען, אין זייער צוזאַמענלעבן אין דאַרף, נאָענט פון זייערע עלטערן.

דעם צווייטן שבת האָט זי פאַר מיר געשילדערט איר איצטיקן לעבן: ווי אַזוי זי ליידט פון איר צווייטן מאַן, וואָס לאָזט איר ניט פאָרן זיך זען מיט אירע קינדער און באַהאַנדלט זי בכלל שלעכט. איך שרעק זיך דעריבער ער זאָל איר ניט חושד זיין, אַז זי טוט עפעס, דורך מיר, פאַר אירע קינדער, און ער זאָל ניט ווערן נאָך ערגער צו איר.

דאָס גיין אַהין און צוריק, און די צייט דאַרטן אַן ספרים, האַלט איך פאַר צופיל „ביטול תורה". בפרט, אַז אין יאַנישאָק זיץ איך שבת ביים טיש מיט מיין פעטער ר' הירשע שאַליט, און מיר ריידן אויך ביי אַלע דריי שבתדיקע סעודות וועגן תורה. די באָבע מיט איר מאַן מוזן דעריבער מיך גאָר אַ סך בעטן ביז כ'בין מסכים צו קומען צו זיי אויף אַ שבת.

אַ שטעטלשער משכיל און דער העבריאיש־רוסישער לערער ביים גביר באַראַנאָווסקי ריידן מיך צו, איך זאָל פאָרן קיין פּאָדבראָדזש, וואו „אָרעם־בחורים" זיצן דאָרט אין בית־מדרש און לערנען זיך שפראָכן און וויסן שאָפטן. מיר איז דאָס אָבער ניט געפעלן. כ'זאָג, אַז אויב כ'וועל נעמען לערנען פרעמדע לימודים, וועט עס זיין ניט אין קיין בית־מדרש און ניט ווען כ'קריג שטיצע פאַר לערנען תורה.

איבער די נגישות, וואָס די גבירנטע באַראַנאָווסקי טוט אַן דעם לערער פון אירע קינדער, פאַרלאָזט ער יאַנישאָק נאָך פאַרן סוף זמן. כ'בלייב דאָרט דעריבער נאָר מיט ר' טוביהן, פון וועמען כ'בין שוין גייסטיק ווייט אַוועק.

מיין קאָפּ איז פול מיט זאָרגן וועגן וואָס און וואו צו לערנען ווייטער. כ'בין אויך פול מיט ספיקות אין מיין פריערדיקער פעסטער אמונה. אין יאַנישאָק האָב איך אָבער ניט קיינעם מיט וועמען צו רעדן וועגן דעם. געזעגען איך זיך מיט מיין באָבע לאהן און איר מאַן, מיט מיין מומע ריווע גנענדלען, מיטן פעטער ר' הירשע שאַליט און זייערע קינדער אין יאַנישאָק און לאָז זיך גיין צוריק קיין ווילנע.

כ'גיי צופוס און מיין האַרץ פרייט זיך שטאַרק מיט מיין אויפטו דעם זומער: כ'האָב דורכגעלערנט עטלעכע מסכתות און געדענק אַלע זייערע האַרבע „סוגיות". אויפן וועג קומט אַן אַ דאַרפס־ייד מיט זיין וואָגן. הייסט ער מיר זיך אַוועקזעצן לעבן אים און פירט מיך אַוועק צו זיך אין שטוב, וואו איך נעכטיק איבער. אויך מאָרגן גיי איך ביז ניעמעדין, וואו כ'טרעף אַ פויער, וואָס רעכנט מיר גאָר ביליק צו פאָרן מיט אים קיין ווילנע. אויפן וועג שיכורט ער זיך אָן און בלייבט נעכטיקן אין אַ קרעטשמע. בין איך מוחל מיין געלט און גיי אַוועק צופוס קיין ווילנע, וואו איך בלייב איבער די ימים־טובים תרנ"ג (1892).

אין ווילנע באַזוך איך מיין חבר שמואל ראָזען; ער האָט זיך צוריק־געקערט פון סלאָבאָדקער ישיבה מיטן באַשלוס מער ניט צו לערנען. ער

ווייל ווערן אַ פּריקאַזשטשיק (האַנדלס־אַנגעשטעלטער), מיטן ציל אַליין אַמאָל צו ווערן אַ סוחר.

איך באַזוך אויך ביידע קאַזיאַנע ישיבות, די אין וועלכער כ׳האָב געלערנט און ראַמיילעסעס. כ׳גיי אויך אַריין אין ווילנער גאונס קלויז לערנען אַ ווייל. כ׳שטיי אַין ביי מיין מומע ראָכע־גאָלדע, די אלמנה פון מיין עלטער־פעטער זעליג אַראַנאָוויטש, וואָס איז געפאַלן ביי פּלעוונע, אין רוסיש־טערקישן קריג מיט אַ פּופּצן יאָר פריער. דאָוונען ימים־נוראים גיי איך אָבער אַ שטיק וועג צו דער ווילנער גרויסער שול, וואו ס׳דאָוונט דער נייער ווילנער שטאָט־חזן, דער יונגער גרשון סיראָטע.

דעם פריערדיקן ווילנער שטאָט־חזן, קאַהאַן, האָב איך געקענט פון נאָמען. ער פלעגט אָפט קומען אין דער קאַזיאַנער ישיבה צו אונדזערע שמחות און זיי באַשיינען מיט זיין שיינעם געזאַנג. נאָך זיין אַוועקגיין פון ווילנע צוליב דער באָשולדיקונג, אַז ער האָט יום־כיפּור אין שול אַראָפגעשלונגען אַ שטיקל צוקער באַגאָסן מיט „אַנאָדים", דויערט אַ היפּשע צייט ביז ווילנע קלייבט זיך צו אַ נייעם חזן.

ווילנער חזנות האָט אַ גרויסן נאָמען, נאָך פון דער צייט פון דעם מיט לעגענדעס באָפּוצטן „ווילנער באַלעבעסל". קומען אָן חזנים פון גרויסע שטעט, וואו זיי קריגן העכערע שכירות וויפּל ווילנע צאָלט. יעדער פון זיי איז גרייט צו דאָוונען אויף פּראָבע, אָן געצאָלט. נאָר ניט יעדן חזן לאָזט מען צו דאָוונען ביים עמוד פון דער גרויסער ווילנער שול. אַן אויסנאַם איז דער אַדעסער חזן ראָזומני, וואָס האָט אין ווילנע אַ גרויסן צד פון פּרויען אָן מענער. אַ חוץ אַ ראָזומני־צד איז אויך געווען אַ מינקאָווסקי־צד, אַ ראָזאָווסקי־צד און אויך צדדים פון אַוויגע חזנים, וואָס האָבן אפילו ניט געווואוסט, אַז זיי האָבן אַ צד אין ווילנע.

אייגנטלעך איז געקומען אַ יונגערמאַן צו דעם גבאי פון דער ווילנער גרויסער שול, און געפאָדערט מ׳זאָל אים לאָזן דאָוונען אויף פּראָבע. דער גבאי האָט עס אים ניט געוואָלט דערלויבן. דער יונגערמאַן האָט אָבער ניט אָפּגעטראָטן און האָט פּאַרזיכערט, אַז לויט זיין שטאַרקן קול־נגינה איז ער ווי אַנגעמאָסטן פּאַר דער ווילנער גרויסער שול. הערנדיק זיין שטאַרקע שטימע, האָט דער גבאי מסכים געווען אים צוצולאָזן דאָוונען, נאָר אים געווארנט, אַז ער וועט מעגלעך האָבן בזיונות.

ווען דער דאָזיקער יונגערמאַן האָט צו קבלת־שבת אַ זונג געטאָן די ערשטע ווערטער: „לכו נרננה" האָט זיך דער עולם אַ הויב געטאָן פול מיט אַנגענעמער איבערראַשונג. צו זיין זינגען „לכה דודי" זיינען שיין אַ סך צוהערער אַרויס פון די כלים, פאַרגעסן וואו זיי געפינען זיך, און גענומען פאָטשן בראָווא.

נאָכן דאָונען מעריב האָבן זיך צוזאַמענגענומען נגינה־ליבהאָבער פון אַלע צדדים און געגאַנגען אַ טענצל אויפן שול־הויף פון גרויס שמחה, אַז ווילנע האָט ווידער אַ באַדייטנדיקן חזן.

שבת אינדערפרי איז שוין די שול געווען איבערגעפאַקט. צענדליקער טויזנטער זיינען געשטאַנען אויפן שול־הויף און אין די אַרומיקע גאַסן. די התלהבות פון עולם האָט דערגרייכט אַ גאָר הויכע מדרגה. קיין ווילנער מנהיג וואָגט זיך ניט מער צו שטעלן קעגן דעם אַנטשיידנדיקן אויסוואָל פון די בריסקער יידישע מאַסן. די גבאים מוזן נאָר שווער אַרבעטן אויסצוווירקן ביי נאַטשאַלסטווע צו באַפרייען פון פּריזיוו דעם יוגנטלעכן גרשון סיראָטע, כדי ער זאָל קאָנען רואיק פאַרנעמען די שטעלע פון אַ ווילנער שטאָט־חזן.

כ׳האָב דעריבער זיך ניט פאַרגונען אויסצולאָזן קיין דאָונען פון סיראָטען אין די ימים־נוראים פון תרנ״ג (1892). איך קום פרי אין שול, קלייב זיך אויס אַ פּלאַץ וואו צו שטיין און איך טרעט ניט אָפּ ביז וואַנען ער ענדיקט זאָגן און זינגען. יום־כיפּור צו כל־נדרי און אויך ראש־השנה און יום־כיפּור בייטאָג איז די גרויסע שיינע בימה, וואָס זעט אויס ווי אַ שולכל פאַר זיך אַליין, אָנגעפאַקט מיט הויכע נאַטשאַלסטווע און מיט מילי־טערישע מענטשן פון די העכסטע „טשינען״ (ראַנגען).

אויף סוכות פאָר איך צו פון ווילנע אין דאָרף צו מיינע עלטערן. איך נעם אַהין מיט עטלעכע זאַמלביכער פון יצחק פונקס ספרים־קראָם: סאָקאָלאָווס „האָסיף״, שפ״רס „כנסת הגדולה״ און שלום עליכמס „יודישע פאָלקס־ביבליאָטעק״. זיי באַפרידיקן מיך אָבער ניט געגוג. איך זוך איצט „וויסנשאַפט״ און דאָס געפין איך כמעט ניט אין זיי.

כ׳רייד ווייניק וועגן מיינע וויטערדיקע צילן. כ׳בין פאַרטיפט אין זיך. איך טראַכט כסדר: וואָס און וואו צו לערנען וויטער. כ׳וויל, אַז מיין הויפּט־לימוד זאָל זיין תורה (גמרא). מיר ווילט זיך אָבער אויך קאָנען וואָס מער וויסנשאַפט. נאָר אַ סך טראַכטענישן פאַלט מיר אין אַ געדאַנק צו פאָרן קיין געדראָוויטש, וואו כ׳וועל עסן און שלאָפן ביי מיינע נאָענטע קרובים און קאָנען לערנען וואָס מיין האַרץ געלוסט.

כ׳פאָר אַוועק פון דער היים מיט אַ פור קיין פאָדבערזש. פון דאָרט גיי איך צופוס קיין געדראָוויטש. די צרה איז אָבער, וואָס דאָ, אין געדראָוויטש, איז נאָר גוט פאָר מיין גוף. איך עס יעדן טאָג פלייש און פיל זיך היימיש ביי מיינע קרובים, באַזונדערס ביי מיין מומע לאהן, די „מומע לאהקע״ פון מיין קינדהייט. מיין נשמה ווערט דאָ אָבער פאַרמאָרעט. קיין וויסנ־שאַפטלעכע ווערק קריג איך דאָ ניט. די אַרעם־בחורים אין בית־מדרש, די שטעטלשע און די פרעמדע, חסידישע און מתנגדישע, זיינען פוסטע משכילים. זייער גאַנץ וויסן באַשטייט פון „שלילה״ (אין וואָס זיי גלויבן

ניט מער). ס׳געפעלן מיר אויך ניט זייערע זיטן. מיר דוכט, זיי נאַרן דעם עולם.

ביי דעם געדראָוויטשער רב האָב איך געפונען אַביסל חקירה־ספרים, דאָס רוב דרשות על־פי חקירה. כ׳האָב זיי אַלע דורכגעלייענט. מיר געפעלט דער פירוש אויף „שיר השירים" פון הנצי״ב (ר׳ נפתלי צבי יהודה בערלין), דער מנהיג און הויפט ראש־ישיבה פון וואָלאָזשין. דאָס האַרץ זאָגט מיר אָבער, אַז דאָס איז ניט דער וועג, וואָס איך זוך.

דער היגער רב געפעלט מיר פאַר זיין מילדקייט און גוטסקייט. דאָך קאָן איך אים ניט רעספעקטירן. ער ברענגט אויס אַ סך צייט אויף שפילן קאָרטן מיט לצים און פּוסטע מענטשן.

צוליבן פּריזיוו איז איצט אין געדראָוויטש צו ענג פאַר מיר אין שטוב פון מיין מומע און פעטער משה־איציק מילנער, וואו מיין קוואַרטיר איז ביז איצט געווען. דאָרט איז איצט אויך צוגאַסט מיין באָבע דבורה. זי איז אָבער כסדר פאָרנומען מיט איר נייעם אייניקל, שכנא־יאַנקעלע, דער מומע לאהס ערשטן קינד. אַ פאָר נעכט האָב איך געזעהן ביי איציק דעם שענקער, מיין פעטער משה־איציקס אַ שוועסטערקינד. זיין פרוי איז אַ טייערע נשמה און באַהאַנדלט מיך ווי אַ מאַמע. לעצטנס אָבער האָט דער פריזיוו געמאַכט ענג אויך זייער גרויסע שטוב. בין איך אַוועק נעכטיקן אין בית־מדרש. די אָרעם־בחורים דאָרט זיינען אָבער, ווי שוין פריער דערמאָנט, מיר ניט געפעלן. דערמאָן איך זיך די וועלטער פון רמב״ם, אַז קעגן אַ שלעכטער סביבה איז דער בעסטער מיטל זיך צו דערווייטערן פון איר. טראַכט איך איצט צו פאַרלאָזן געדראָוויטש און זוכן אַ בעסערע סביבה. דער עיקר פאַר מיין נשמה.

מיינע היגע קרובים זיינען קעגן מיין פּלאַן צו פאַרלאָזן געדראָוויטש. באַזונדערס איצט, אַנהויב חודש טבת, ווען די פרעסט און שנייען מאַכן שווער דאָס פאָרן. מיין פעטער משה־איציק איז אַ קלוגער יונגערמאַן. ער איז שוין געווען אין לאָנדאָן און דערציילט מיר אינטערעסאַנטע זאַכן פון דאָרטיקע מענטשן „תושבים" (איינגעבאָרענע) און „גרים" (אַריינגע־פאָרענע). דאָך קאָן איך מיט אים גאָרניט רעידן וועגן מיין דאָרשט נאָך וויסן און מיינע ספּיקות אין עינינים פון אמונה. ער וועט עס כלל ניט באַגרייפן. מיין מומע לאה האָט מיידלווייז אַ סך געלייענט. זי האָט אַ געפילפול האָרץ אין אַ קלאָרן פאָרשטאַנד. מיר פלעגן אמאל היפש שמועסן וועגן גייסטיקע ענינים. איצט אָבער טראָגט זי אויף זיך דעם יאָך פון דער באַלעבאַטישקייט און איר קאָפּ איז ווייט פון די זאַכן, וועלכע מאַכן מיר אַזוי פיל זאָרג. זי קאָן דעריבער איצט ניט פאַרשטיין מער ווי מיינע אַנדערע קרובים: מיין גלידּ־שוועסטערקינד, דער שמש און פּעלצן־נייער משה מאכמער און מיין פעטער ר׳ שלום־יאַנקל גרוזאָוויק (דער מאַן פון מיין

טאטנס יונג־פאַרשטאַרבענער שוועסטער מיכלע). דער דאָזיקער פרומער למדן מוסרט מיך שטאַרק פאַרוואָס כ׳וויל דאָ ניט בלייבן ביז פסח. זיין קול איז דערביי אָנגעזאַפט מיט טרערן. כ׳בין אָבער פאַרעקשנט און פאָר מיט אַ בעל־עגלה צוריק קיין ווילנע.

אין ווילנע באַזאָרג איך זיך מיט אַ נייעם פעקל ספרים: „שלום על ישראל" (אַז „חסידים און „מתנגדים" קאָנען און דאַרפן לעבן בשלום) פון ר׳ אליעזר צווייפל, „בן פורת" (וועגן ווילנער גאונס געלערנטן תלמיד ר׳ מנשה איליער), „קנאת האמת" (חקירות וועגן יידישקייט) פון ר׳ יהודה לייב מיזעס, „דברי חכמה", „דברי תבונה" און „מאמר על האגדות" פון ר׳ משה חיים לוצאַטי, „הלכות דעות והלכות תשובה" (מיט אַ פירוש) פון רמב״ם, ווי אויך זיין מאמר וועגן „תחית המתים" און אַ צאָל אַנדערע גרעסערע און קלענערע ספרים. מיט דעם איבעריקן געלט קויף איך אַ בילעט קיין קאָווענע, מיטן געדאַנק צו פאָרן פון דאָרטן לערנען אין פּוילן.

קאַפּיטל זיבן און פופציק

„נסים" אויף מיין וועג קיין פּוילן

לערנען אין פּוילן, בין איך, ווי שוין פריער דערמאָנט, געפאָרן פון ווילנע איבער קאָווענע.

אין קאָווענע בין איך אָנגעקומען 12 אַזייגער בייאַכט. פאָרן אין אַ האָטעל האָב איך ניט געוואָגט. דאָס געלט, וואָס איז מיר געבליבן פון אייַנקויפן זיך אַ פּעקל נייַע ספרים, איז ניט געווען גענוג פאַר אַזוינע אויסגאַבן. עס וואָלט מיר אויסגעקומען אַרייַנצוגיין אין פּוילן אָן אַ פּרוטה אין קעשענע. כ׳בלייב דעריבער זיצן אויפן וואָקזאַל, כאָטש כ׳האָב ניט קיין פּאַספּאָרט. באַלד קומען צו זשאַנדאַרמען און פרעגן: וואוהין און נאָך וואָס איך פאָר? איך ענטפער: „קיין סואוואַלק". כ׳זאָג אָבער ניט, אַז איך פאָר אַהין לערנען. כ׳האָב פּשוט מורא, מ׳זאָל מיך ניט אַרעסטירן, ווי מיט איבער אַ האַלב יאָר צוריק אין קיבאַרד. איך דערקלער דעריבער, אַז כ׳פאָר אַהין אַרבעטן. פרעגן זיי מיך: וואָס פאָר אַן אַרבעט? ראָטעוווע איך זיך דורך אַ פאַנטאַזיע, אַז דאָרט וועט מיך אַן עלטערער ברודער אויסלערנען אַ מלאכה.

אויף דער פראָגע, פאַרוואָס בין איך געבליבן זיצן אויפן וואָקזאַל? ענטפער איך דעם ריינעם אמת: כ׳האָב ביי זיך וויניק געלט. דער עלטסטער, אַן אַלטער זשאַנדאַרם, באַמערקט דערצו:

— אַ שאַד, יינגל, וואָס דו ביסט אָנגעקומען אַזוי שפּעט. פריער וואָלטן

מיר דיר אַנגעווייזן אַ פּלאַץ, וואָס קאָסט נאָר פינף קאָפּיקעס אַ נאַכט. נו, גוט, מיר וועלן דיר לאָזן איבערשלאָפן די נאַכט דאָ אויפן וואָקזאַל.

אויסהערנדיק זיינע רייד, האָבן וואָקזאַל־באַאַמטע און זשאַנדאַרמען צוזאַמענגעבראַכט פּעקלעך און בגדים, פון וועלכע זיי האָבן מיר געמאַכט אַ געלעגער און אויך איינגעדעקט מיך, איך זאָל ניט פּאַרפראָרן ווערן אין דער קאַלטער ווינטער־נאַכט. זיי ווינטשן מיר צו „אַ רואיקע נאַכט" און פֿאַרשווינדן.

איך באַטראַכט דאָס ווי אַ נס: משרתים פון דעם צורר היהודים אַלעק־סאַנדער דעם דריטן, טשינאָווניקעס און זשאַנדאַרמען, זאָלן זיין אַזוי פריינט־לעך צו אַ דורכפֿאָרנדיק יידיש יינגל, און אים באַאָרגן מיט אַ געלעגער אין אַ קאַזיאָנעם פּלאַץ...

אין דער פרי וועקט מיך אויף דער אַלטער זשאַנדאַרם. ער זאָגט: מ'דאַוונט שוין אין די יידישע שולן. כ'קאָן אַהין אַריינגיין תפילה־טאָן און גיין וווייטער מיין וועג. איך באַדאַנק אים פאַר זיין פריינטשאַפט. ער שמייכלט:

— ניטשעווא, גוט יינגל, גיי אין פרידן.

גיי איך אַריין דאָוונען אין נאָענטן בית־מדרש. ער הייסט, דאָכט זיך, „ר' הערשל נאָוויאָזשערס". גיי איך אַריבער דעם טייך ניעמען מיטן איי־זערנעם בריקל און פאַרנעם זיך אויפן וועג קיין פרעזן.

די קעלט איז גרויס. דער פראָסט ברענט. דער וועג איז פול מיט הור־בעס שניי, דורך וועלכע איך טאָפּטשע זיך קוים דורך. מיד און פאַרפראָרן פאָל איך אַריין אין שיינעם בית־מדרשל פון גאָדילישאָק, אַ קליין שטעטל אויף דער לינקער זייט וועג פון אַלעקסאָט קיין פרעזן. איך רו זיך אָפּ, כאָפּ אַ שמועס אין תורה מיט אַ לערנער דאָרט, דערוואָרעם זיך און גיי וווייטער. אַ פּאָר שעה שפּעטער קום איך צו אַ שטוב פון אַן אַלטן פּאָר־פּאָלק, זיי נעמען מיך אויף ווי אַ נאָענטן קרוב, גרייטן מיר באַלד צו אַ פּיינע סעודה און, שפּעטער, אויך אַ ריינעם וווייסן געלעגער. אינדערפרי, נאָך מיין דאָוונען, מאַכן זיי מיר אַ נאַרהאַפטן איבערבייסן. נאָכדעם ווילן זיי מיך פאַרהאַלטן ביז ס'וועט דורכפֿאָרן אַ יידישער בעל־עגלה און מיך אַוועק־פירן אומזיסט קיין פרעזן. כ'וויל אָבער ניט מער מבטל זיין פון לערנען און גיי וווייטער צופוס ביז כ'קום קיין פרעזן.

באַלד ווי איך קום קיין פרעזן גיי איך אַריין אין בית־מדרש און זעץ זיך לערנען. דער בית־מדרש איז פול מיט אַלערליי ספרים: הלכה און אגדה, שס"ן, פוסקים און מדרשים, קבלה, חקירה און חסידות. וואו איך קער זיך, זע איך מענטשן זיצן און לערנען, בציבור און ביחידות. דער בית־מדרש קלינגט מיטן קול פון תורה. דעם זעלביקן טאָג שרייב איך

אַהיים מ׳זאָל מיר שיקן אַ פּאַס און אַ ביסל געלט. כ׳לערן מיט התמדה, עס אויף מיין אייגענעם חשבון, און שלאָף אויף אַ באַנק אין בית־מדרש. נאָר שוין דעם ערשטן ערב־שבת קומט צו מיר צו משה דער קצב, אַ יודע־ספר, און בעט מיך כ׳זאָל עסן ביי זיין טיש יעדן שבת, אַזוי לאַנג, ווי כ׳וועל זיין אין פּרעג. נאָך עטלעכע מענטשן בעטן מיך כ׳זאָל ביי זיי עסן אינדערוואָכן. אַלע זיינען דאָ גוט צו מיר און פּריינטלעך.

כ׳בין שוין אַלט פּולע זעכצן יאָר. קלייבן זיך אַרום מיר תלמידים אין מיין עלטער, מיט וועלכע כ׳לערן אומזיסט. זיי זיינען מיר טריי און איבער־געגעבן, ווי צו אַן אייגענעם ברודער. דעם אַלטן שוחטס זון לייבל (לעאָן) גוטפאַרב און בערל פּעליקאַנסקי זיינען די ערשטע זיך צו באַקענען מיט מיר און ווערן גוטע פריינט. נאָכדעם קומט צו דער יינגערער פון זיי, שמואל צינעס, דער זון פון היגן „מוטניק", וועלכער האָלט די „מוטע" (דעם אָפּ־צאָל) פון פּרענער מאַרק־פּלאַץ. שמואלס מאַמע, אַ טייערע נשמה, מאַכט מיר ביי זיי אין שטוב אַ פּיינעם געלעגער און באַהאַנדלט מיך ווי אַן אייגע־נעם זון. זי גיט מיר טרינקען פּרישע מילך פון זייער קו און קאָכט מיר אָפּ אַן ערשט־אויסגעלייגטע איי פון זייערער אַ הון.

איינער פון די חשובע לומדים אין פּרעג, דער אַלטער ר׳ איטשע, אַ שענקער, איז מיך מקרב, באַזונדערס פּאַר מיין ליבע צו וויסנשאַפט. ער איז זיך מתווכח (מיסוואַקייעד) מיט מיר וועגן „תכונה" (אַסטראָנאָמיע). ער זאָגט מיר צו אַ מתנה, דעם ספר „אות זכרון להומבאָלד" פון חז״ס (ר׳ חיים זעליג סלאָנימסקי). ער פאַרלאַנגט כ׳זאָל אין טאָג אין וואָך עסן אַלעמאָל מיט אים צוזאַמען ביי זיין טיש.

דער פּרעגער רב, ר׳ נחום שרגא (פייוויש) רעוועל, אַן איידעם פון פּאָנעווועזשער רב ר׳ יצחק און אַ שוואָגער פונעם סרעדניקער רב, ר׳ דוד ליבשיץ, איז אַ חוץ אַ למדן אויך אַ ידען (אַ קענער) אין דער נייער ליטע־ראַטור. זיין צווייטע פרוי איז אַ געשטודירטע און זיין מיידל לערנט אין קאָוונער גימנאַזיע.

הרב נ. ש. רעוועל איז מיך שטאַרק מקרב. ער פאַרלאָזט זיך אויף אויף מיר צו לערנען גמרא און תנ״ך מיט זיין געראָטענעם יינגל, בערעלע*), וואָס איז מיט אַ פּאָר יאָר יינגער פון מיר. אַזוי ווי בערעלע קאָן אַביסל ריידן העברייאיש, לערן איך מיט אים ביידע לימודים ניט פּאַרטייטשט. איך דערקלער אים אַלץ אויף לשון־קודש אָדער אין גמרא־לשון. אַ חוץ אים האָב איך נאָך פּינף־זעקס תלמידים, לערן איך מיט יעדן פון זיי אַן אַנדער „מסכת", אַן אַנדער ספר פון תנ״ך. דאָס איז פּאָר מיר אַ גרויסע טובה.

---

*) שפּעטער, דר. בערנאָרד רעוועל, גרינדער און דירעקטאָר פון ישיבת ר׳ יצחק אלחנן („ישיבה־קאָלעדזש") אין ניו־יאָרק.

ס׳וועט מיר קלאָר אַלץ, וואָס כ׳האָב אַמאָל געלערנט און כ׳פֿאַרשטיי עס איצט בעסער. דאָס איז מיין „שכר־לימוד", מיט וועלכן כ׳בין שטאַרק צופֿרידן.

בייגאַכט לערן איך ביז שפּעט די פֿאַרשיידענע חקירה־ספֿרים אין פֿרענער בית־מדרש. כמעט אַלץ געשריבן פֿון די יידישע חכמים אין שפּאַניע, איידער מ׳האָט פֿון דאָרט אַרויסגעטריבן אונדזער פֿאָלק.

דעם פֿרענער רבס רייכע ביבליאָטעק איז פֿאַר מיר תמיד אָפֿן. באַזונדערס פֿאַרברענג איך דאָרט יעדן פֿרייטיק, ווען כ׳לערן ניט מיט מיינע תלמידים. כ׳לייען דאָרט די השכלה־ספֿרים פֿון בערלין, און פֿון פֿאַרשיידענע שטעט אין גאַליציע און ליטע, באַזונדערס אין ווילנע, געשריבן אין 18־טן און 19־טן יאָרהונדערט. דאָרט זיינען אויך פֿאַראַן שירים אָן אַ שיעור פֿון די אַמאָליקע יידישע משוררים אין בבל, שפּאַניע, איטאַליע, צווישן זיי ר׳ משה חיים לוצאַטטס (וואָס כ׳האָב יינגלווייז געפֿונען צווישן מיין טאַטנס ספֿרימלעך), ר׳ נפתלי וויזעלס, אָדם הכהנס, מיכה לעבענזאָנס א. א. וו. פֿאַראַן דאָרט אויך געבונדענע זשורנאַלן און צייטונגען פֿון פֿאַרשיידענע צייטן. איך פֿיל זיך דאָרטן ווי די רייזנדע אין די היילן מיט ברי־ליאַנטן פֿון „טויזנט און איין נאַכט". ס׳איז אַזאַ שפּע פֿון חכמה, וואָס איז פֿאַר מיר גאָרניט מעגלעך אויסצושעפּן.

זינט דער פֿרענער רב ר׳ נחום פֿייוויש רעווועל האָט מיך געהערט לערנען מיט זיין בערעלען תנ״ך און גמרא, האָט ער מיך אָנגעהויבן אירצן; מיר קלינגט עס מאָדנע. ער גייט אויך צייטנווייז מיט מיר שפּאַצירן און רעדט צו מיר וועגן אַלערליי זאַכן, ווי צו אַ דערוואַקסענעם לערער.

מיט מיינע תלמידים לערן איך לעצטנס די שיטה אין יידישקייט פֿון הלל הזקן, אַז די גאַנצע תורה איז געבויט אויפֿן פּסוק „ואהבת לרעך כמוך", מ׳זאָל ליב האָבן יעדן מענטשן ווי זיך אַליין, און „דאָס איבעריקע איז נאָר אַ פּירוש אויף דעם". איך באַמי זיך צו דערקלערן אַלע געבאָטן פֿון דער תורה אין דעם גייסט פֿון אָט דער שיטה. כ׳רייד אויך מיט מיינע תלמידים וועגן וויסנשאַפֿט. כ׳גיב זיי איבער די ידיעות וועגן דעם, וואָס כ׳האָב גע־לייענט ביי ר׳ צבי הכהן ראַבינאָוויטש, ר׳ חיים זעליג סלאָנימסקי א. ד. גל. געלערנטע. תכונה דערקלער איך זיי לויט דער שיטה פֿון קופּערניקוס, אַז די ערד דרייט זיך אַרום דער זון. מיר שמועסן וועגן דעם געווייגלעך ביינאַכט, קוקנדיק אויפֿן אויסגעשטערנטן הימל. גמרא און תנ״ך לערן איך מיט זיי לויטן פּשוטן פּשט. צייטנווייז אַבער גיב איך זיי אויך איבער דעם אינהאַלט פֿון פֿאַרשיידענע מפֿרשים וועגן דעם זעלביקן ענין.

יעדער תלמיד מיינער, וואָס געפֿינט אַדער דערזעט אַ נייעם ספֿר ברענגט עס מיר, אַדער דערציילט מיר וועגן דעם. יענע וואָס לערנען ביים העבריאישן לערער ברענגען מיר ווייזן די אויפֿגאַבן, וואָס ער גיט זיי

אַרויס און באַראַטן זיך מיט מיר וועגן די קאַמפאַויציעס, וואָס זיי דאַרפן שרייבן פאַר אים.

אָט אַזוי פאַרברענגט איך דאָ אין פרעזן גליקלעכע טעג אין לערנען תורה און חכמה. כ׳לערן אַליין און מיט אַנדערע. כ׳פיל דאָ, אַז קיין שעה גייט ניט ביי מיר אין ניוועץ.

די אָרעם־בחורים, וואָס לערנען דאָ, ריידן צווישן זיך וועגן כלות, נדן און קעסט. כ׳רייד זעלטן מיט עמיצן פון זיי. דאָך האָב איך איין חתן־בחור געעצהט צו לערנען רוסיש און העברייאיש. ער האָט זיך אָבער ניט באַנוגנט מיט אָט די צוויי שפראַכן, נאָר געקויפט אַ ביכל, וואָס האָט ווער־טער פון זיבן לשונות און לערנט זיי אַלע אויף אַמאָל: רוסיש, דייטש, פראַנצויזיש, ענגליש, איטאַליעניש, אַראַביש, פויליש אָדער שפּאַניש...

ס׳לערנען אויך דאָ עטלעכע „פרושים". איינער פון זיי איז אַ טרייער מאַן: ער שיקט זיין ווייב יעדן חודש די שכירות, וואָס מ׳צאָלט אים דאָ און אויך דעם שכר־לימוד, וואָס ער קריגט פון זיינע תלמידים. איין פרוש איז אַן אלמן און אַ גרוש. ער בעט, מ׳זאָל אים ריידן אַ שידוך מיט אַן אלמנה אָדער אַ גרושה. דער יינגסטער פון די פרושים איז דער ראַדאָמיס־לער, אַ „כבד־פה", אַ זאָאיקע, וואָס האָט אויף זיך אַן אייזערנעם קאָפּ, צו באַרעכענען פלינק אַלערליי „גימטריאות". ער פרעגט אַ נאָמען אָדער אַ יאָר און פאַסט צו תיכף צו זיי וועט ער, וואָס באַטרעפן די זעלביקע צאָל, רעכענענדיק די אותיות ווי ציפערן (א—1, ב—2 א. אַז. וו. י— 10, כ—20 א. אַז. וו. ק— 100, ר—200 א. אַז. וו.).

ער איז צוגעקומען צו מיר, געפרעגט מיין נאָמען און תיכף פאַרפאַסט אַ צאָל פיינע גימטריאות מיט שבחים אויף מיר. ער האָט מיך געבעטן אים אָנרופן מיט זיין ראשי־תיבות (אַנהויב בוכשטאַבן פון זיין נאָמען): „איש"—מאַן! ער שטאַמט, זאָגט ער, פון ראַדאָמיסלער חסידים. מ׳האָט אים חתונה געמאַכט יינגלווייז, איז ער, ווערנדיק אַ דערוואַקסענער, פון דער פרוי אַנטלאָפן. ער האָט איר אָבער שפּעטער געגעבן אַ גט, נאָר די שדכנים גלויבן אים ניט. זיי ריידן אים דערפאַר שידוכים פון דערפער אָדער פון ווייטע שטעטלעך, נאָר ניט פון פרעזן.

דער ראַדאָמיסלער פרוש האַלט פון מיר באַוונדערס צוליב די פילע ראָמאַנען, וואָס כ׳האָב געליינט. ער בעט, אַז ווען אַ שדכן וועט אים פאַר־שטעלן אַ כלה, זאָל איך געפינען אַן אויסרייד זי צו זען, און נאָכדעם זאָגן צי כ׳האַלט זי פאַר אַ שיינע, אָדער ניט...

מיינע תלמידים טרייבן איבער מיין קענטשאַפט און מאַכן מיר אָזאַ נאָמען, וואָס ברענגט מיר צער. למשל, אַ פרוש האָט צו מיר טענות, פאַר וואָס איך צייכן זיך ניט אויס ווי דער באַרימטער שרייבער בן־אביגדור?

וועז איך דערקלער אים, אַז כ׳קען נאָך כלל ניט שרייבן ווי געהעריק אוּן דאַרף נאָך גאָר אַ סך לערנען, זאָגט ער, אַז ער קען יינגלעך, וואָס פאַרמאָגן ניט מיינע „שיחת חולין" אוּן האָבן זיך שוין געדרוקט אין „המליץ". כ׳האָב עס אָנגענומען, אַז ער מאַכט פוּן מיר אומזיסט חוזק אוּן זיך געפילט גע־קרענקט. ווערט ער ערנסט אוּן שווערט, אַז ער האָט ניט געמיינט, חלילה, מיך צו באַליידיקן, נאָר פאַרקערט, אַז ער האַלט פוּן מיר גאָר אַ סך. ווי אַ צייכן דערפוּן פאַרפירט ער מיט מיר אַ שמועס צי דער ספר „זוהר" שטאַמט, ווי אַ סך לומדים גלויבן, פוּן דעם תנא ר׳ שמעון בן־יוחאי, אָדער פוּן דעם ספרדישן מחבר, משה דעליאָן, ווי דער גרויסער למדן ר׳ יעקב עמדין (יעב״ץ) דערקלערט? אין אָט דעם שמועס פאַרגעס איך מיין פאַרדרוס אוּן זע אויך איין, אַז דער פרוש גלויבט מיט אַן אמת די איבערגעטריבענע שבחים אויף מיר פוּן מיינע תלמידים, וועלכע מיינען זיכער ניט קיין שלעכטס, פוּנקט אַזוי ווי דער פרומער פראַנקפורטער רב ר׳ שמעון רפאל הירש האָט געוויס זיך קיינמאָל ניט געקאָנט פאָרשטעלן, אַז זיינע זעלטן שיין־געשריבענע 21 בריוו וועגן יידישקייט, זאָלן פאַרשטאַרקן אין מיר דעם געדאַנק, אַז לעבן פוּן מלאכה איז ערלעכער, ווי פוּן רבנות.

קאַפּיטל אַכט אוּן פופציק

ביי אַ פרעמדן טיש צום סדר

עטלעכע וואָכן פאָר פּסח תרנ״ג (1892) הער איך אויף לערנען מיט אַנדערע. כ׳לערן אוּן לייען אַליין די פאָרשיידענע ספרים אין פרענער בית־מדרש, אין רבס ביבליאָטעק אוּן ביים אייגענדער אין שטוב.

ביים אייגענדער קריג איך צו לייענען די נייסטע ווערק, וואָס זיינען אָקאָרשט אַרויס פוּן דרוק. זיי ווערן געווינלעך פאַרקויפט ניט געבונדענע. ווענען זיי געפעלן, די גיבן די ווערק צום אייגענדן.

דער פרענער אייגענדער איז צו מיר זייער פריינטלעך. ער גיט מיר לייענען אַלץ, וואָס כ׳וויל נאָר. ער לאָזט מיר אויך נעמען מיט זיך דאָס, וואָס כ׳באַוויז ניט דורכצולייענען ביי אין אין שטוב. כ׳לייען אוּן לערן טאָג אוּן נאַכט. איך מערק כלל ניט ווי עס פאַרגייען די טעג אוּן דער פּסח ווערט אַלץ נעענטער.

פּסח צום סדר בין איך אַלעמאָל געזעסן ביי מיין טאַטע־מאָמעס טיש. ווען כ׳האָב זיך געכאָפט, אַז עס איז שוין באַלד יום־טוב, האָב איך געוואָלט פאָרן תיכף קיין קאָווּנע, אוּן פוּן דאָרט מיט דער באַן קיין ווילנע. מיין תאווה צו ספרים אוּן ביכער האָט אָבער אויף מיר געווירקט, כ׳זאָל דאָס

רייזע־געלט פון פאַרן קיין ווילנע ליבער אויסגעבן אויף נייע ספרים און ביכער.

ערב־פסח האָב איך אַבער דערפילט אַ שטאַרקע בענקשאַפט אַהיים. ר׳ משה דער קצב, וועלכער האָט מיך פאַרבעטן צו זיין ביי אים צוגאַסט אַלע אַכט טעג פּסח, האָט עס באַמערקט. ער, זיין פרוי און קינדער — אַלע גוטע און וואויל מענטשן — האָבן אָנגעוועגדט אַלערליי מיטלען כ׳זאָל זיך פילן ביי זיי ווי אין אַן אייגענער היים. וועג ס׳איז אָבער געקומען צום סדר האָב איך ניט געקאָנט איינהאַלטן מיינע טרערן. כ׳האָב דערביי זיך געטאָטשעט, אַז כ׳פאַרשטער דעם יום־טוב פון מיינע פרייַנט. נאָך די סדרים, אָבער, באַרואיק איך זיך. כ׳פיל זיך ווידער היימיש ביי ר׳ משהן אין שטוב, ווי פריער יעדן שבת זינט כ׳בין אין פּרעג. איך באַזוך אויך מיין חבר שמואל צינעסעס היים און מיין פרייַנט דעם אַלטן מאַנדעלשטאַם.

ה׳ מאַנדעלשטאַם וואוינט נאָענט פון בית־מדרש. ער דערציילט מיר אָפט פון זיינע אַמאָליקע מסחרים און רייזקייט (איצט אויף דער עלטער איז די פרוי מאַנדעלשטאַם די פאַרדינערקע). ער שילדערט פאַר מיר אויך זיין באַרימטע משפחה, די געלערנטע מאַנדעלשטאַמס אין סט. פעטערבורג און אין אַנדערע שטעט.

די 21 בריוו וועגן יידישקייט, געשריבן אונטערן נאָמען „בן־עוזיאל״, פונעם פראַנקפורטער רבי, ר׳ שמשון רפאל הירש, האָבן, ווי שוין פריער דערמאָנט, געמאַכט אויף מיר אַ שטאַרקן רושם.

ר׳ שמשון רפאל הירש שילדערט דאָרט פאָעטיש די אַלטמאָדישע יידישקייט, אין וועלכער כ׳האָב זיך אויסגעהאָדעוועט. דערזע איך אין איר אַ וועלט מיט שיינקייט, וועלן מיר ליב און טייער די יידישע פירונגען, אַן אונטערשייד, צי זיי זיינען געבאָטן פון דער תורה אָדער זיינען אייגענ־פירט געוואָרן פון פּשוטע יידישע מענטשן.

כ׳דערמאָן זיך דערביי אין אַזוינע „פראָסטאַקעס״, ווי אָשר דער פּאַ־קענטרעגער, אַן אָפּטער אורח אויף שבת ביי מיין זיידן שמואל־איטשעס טיש. אַחוץ מיט ספרימלעך און מעשה־ביכלעך האָט אָשר אויך געהאַנדלט מיט פיאַווקעס, וואָס מיין באָבע דבורה פלעגט ביי אים קויפן פאַר איר דאָק־טאָריע. אין זיין הויכן עלטער טרעף איך אים אין געדרעוויטשער בית־מדרש, וואו ער פאַרברענגט זיינע לעצטע יאָרן אין זאָגן תהילים. ער פאַר־שטייט ווייניק, אָדער גאָר ניט, דעם „פירוש המילות״, דעם מיין פון די לשון־קודש־ווערטער אין תהילים. ער זאָגט זיי אָבער מיט אַזוי פיל האַרץ און נשמה, און דאָס באַגייסטערט מיך.

דערביי פאַלט מיר איין אַ געדאַנק, אַז יענע מענטשן, וועמעס יידישקייט איז פול מיט פאָעטישער שיינקייט זיינען ניט קיין ליידיק־גייער, נאָר לעבן

פון זייער אַרעוואַניע. ניט אומזיסט זאָגט דער תהילים: „יגיע כפיך כי תאכל, אשריך וטוב לך״: וואויל און גוט איז פאַר אַ מענטשן צו עסן דער־פון, וואָס ער שאַפט מיט זיינע אייגענע הענט. דערפאַר האַלט, אַפּנים, מיין טאַטע אַזוי פיל פון ערד־אַרבעט, און די גמרא גופא שטעלט מלאכה העכער ווי רבנות. וואונדערט מיך טאַקע, פאַרוואָס מיין טאַטע, וועמען יידישקייט איז פול מיט פאַעטישער שיינקייט, וויל מאַכן זיין אייניציקן זון פאַר אַ רב, פאַר וועמען חיונה אַ שמש דאַרף קלייבן „וואָכער״ ביי די וואָס לעבן פון יגיעת כפים, פון אייגענער אַרעוואַניע.

אַזוי לאַנג ווי כ׳בין געזעסן אין בית־מדרש און געלערנט אַליין און מיט אַנדערע, האָבן מיינע מחשבות און ספקות וועגן רבנות און מלאכה, ווייניק וואָס געענדערט מיין לעבנס־גאַנג. דאָס לערנען, לייענען און לע־רעריי האָבן אויסגעפילט מיינע טעג, און אויך היפשע טיילן פון מיינע נעכט. ס׳איז מיר געבליבן ווייניק צייט אויף צו שפּינען וויטער יענע מחשבות און ספקות, וועלכע האָבן אָפטמאָל געגומען טרייסלען דעם בנין פון מיין אַלט־מאָדישער יידישקייט.

זומער, אָבער, האָט זיך די לאַגע אַ סך געענדערט. עס ציט מיך שטאַרק צו די לאַנקעס און וועלדער, וועלכע געפינען זיך נאָענט פון פּרעזן. כ׳נעם אָהין מיט ספּרים און ביכער צו לערנען און לייענען. נאָר די מערסטע צייט פאַרנעם איך זיך דאַרט מיט מיינע מחשבות. ס׳העלפן דערצו אויך די ריחות פון פעלד און דאָס געזאַנג פון די פייגל. כ׳דערמאָן זיך די עצה פון תנ״ך צו לערנען חכמה ביי דער מוראַשקע. קוק איך זיך גוט צו צו אירע פי־רונגען, כ׳זע ווי די קליינע מוראַשקע אַרבעט כסדר אַרום איר בערגל. זי שלעפּט משאות גרעסער ווי זי איז אַליין. כ׳דעק אויך אַמאָל אויף אַ ווינקל פון אַ גרויסן מוראַשניק און באַטראַכט דאָס קאָכעדיקע לעבן און די פילע טעטיקייטן, וואָס גייען דאַרט דעמאָלט אָן, אין דער מוראַשקישער מדינה.

נאָך שטאַרקער איז אויף מיר דער רושם פון מענטשלעכער אַרבעט. איך ליג אין שאָטן פון אַ גרויסן בוים מיט אַ סך גרינע צווייגן, כ׳פאַרטיף זיך אין אַ ספר. פלוצלונג הער איך מענטשן זינגען. איך הויב אויף מיינע אויגן און זע פויערים און פויערטעס גייען פון פעלד, טראַגנדיק מיט זיך זייערע קאָסעס און גראַבליעס. כ׳קוק אויף זיי מיט גרויס דרך־ארץ: זיי טוען אָן אַרבעט, וואָס גיט מענטשן לעבן.

מיין שטאַרקער חשק צו לעבן פון אייגענער אַרעוואַניע ווערט ניט אָפּגעשוואַכט דורך מיין צוקוקן זיך, ווי שווער ס׳איז דאָס לעבן פון אַ באַל־מלאָכע. כ׳זע די מאַטערנישן פון דעם פרומען קירזשנער, וועלכער האָט באַלד נאָך מיין אָנקומען אין פּרעזן מיך פאַרבעטן צו עסן ביי אים אַ טאָג. ער האָרעווט שווער חדשים נאָכאַנאַנד צוצוגרייטן אַלערלייַ מינים היטלען

זיי צו פֿאַרקויפן אויפן יאַריד. אויפן מאַרק־פּלאַץ העלפן אים דעמאָלט אויך זיין ווייב און קינדער. דאָך גייט אָפט זיין אַרבעט אין ניוועץ. ס׳קומען ניט גענוג פּויערים קויפן זיינע היטלען! אַמאָל איז דאָס איבער אַ שלעכטער גערעטעניש אויף זייערע פּעלדער. אַן אַנדערשמאָל ווערט דער יאַריד צעשטערט דורך אַ שלעכטן וועטער. די היטלען ווערן דעמאָלט ניט אויספֿאַרקויפט. אַחוץ די חדשים שוועץ אַרבעט אויף זיי, פֿאַרלירט דער קירזשנער אויך דאָס געלט, וואָס ער האָט געליען צו קויפן זייער שטאָף. ער ווערט איינגעטונקט אין חובות, און מוז נאָכדעם אַרבעטן טאָג און נאַכט צו צאָלן פֿראָצענט דעם וואָכערניק.

פֿאַר מיר איז אָבער כלל ניט וויכטיק וועלכע פֿרנסה עס ברענגט מער אַריין, נאָר וועלכע איז ערלעכער. איך קען דאָך דאָס פֿאָלקס־ווערטל: „ערלעך לעבן, איז שווערלעך לעבן". מיין הויפּט־שוועריקייט איז דאָס, וואָס כ׳קאָן זיך איצט ניט מער באַנוגענען נאָר מיט אַן ערלעך לעבן פון אייגענער הארעוואַניע. מיר ווילט זיך אויך דורכאויס פֿאַרשטיין ריכטיק די געזעצן פון דער נאַטור, אָדער טאָקע פון דער גאַנצער באַשאַפֿונג: כ׳וויל וויסן די ריכטיקע ענטפערס, אויף די הונדערטער פֿראָגעס, וועלכע די נאַטור רופט אין מיר אַרויס. מיין העכסטער וואונטש איז איצט: אי צו לעבן ערלעך און אי צו וויסן דעם אמת. כ׳בין אָבער ניט זיכער, צי ס׳איז מעגלעך צו לערנען צוגלייך מלאכה און וויסנשאַפֿט, אָדער כ׳מוז אויסקלייבן נאָר איינע פון זיי.

אין מיין געדאַנק בין איך גרייט תיכף זיך נעמען לערנען אַ מלאכה. נאָר כ׳זע דערווייל ניט איין, ווי אַזוי כ׳קאָן דאָס דורכפירן.

פון פֿרען קיין ווילנע בין איך געקומען מיטן געדאַנק צוצופֿאַרן אויף די ימים־טובים צו מיינע עלטערן אין דאַרף. כ׳האָב אָבער קיין האַרץ ניט זיי אַנצוזאָגן די שלעכטע בשורה, אַז כ׳וויל ווערן אַ באַלמלאָכע. כ׳בלייב דעריבער אויף ימים־נוראים תרנ״ד (1893), ביי מיין עלטער־פּעטער שאול דעם בעקער אין ווילנע. איך דאַוון צוזאַמען מיט אים אין דער קליינער קלויז אויף מנחם־מאַנים זאַוואוליק, אַנטקעגן דער דרוקעריי פון דער אלמנה און ברידער ראָם. יום־כיפּור אָבער בין איך כמעט דעם גאַנצן מעת־לעת אין דער ווילנער גרויסער שול, וואו כ׳הער אַלע תפילות און געזאַנגען פון דעם יונגן ווילנער שטאָט־חזן גרשון סיראָטע.

ערב יום־כיפּור בין איך געפֿאָרן צוזאַמען מיט מיין גליד־שוועסטער־קינד, דעם קאַמאַנשטעפּער יודל וויניסקי, צום ווילנער בית־עולם. דער וועג אַהין איז געווען פול מיט אַרעמע לייט און קאַליקעס, וואָס האָבן געוואַרט אויף נדבות. דאָרט זיינען אויך געווען אַ סך חשובע פרויען און מענער, וועלכע זאַמלען פאַר קהלשע אַנשטאַלטן. מיין שוועסטערקינד האָט געגעבן זיין גרעסטע נדבה דער אַלטער דבורה־אסתר, אַ ווילנער פּשוטער

פרוי, מיט אַ ליכטיקן פנים, וועלכע זאַמלט פאַרן „גמילת־חסד", וואָס זי האָט אַליין געגרינדעט אויפן שול־הויף, לעבן דער „צדקה־גדולה", און האָלט אים אויס דורך אירע זאַמלונגען, און דורך איר קלוגער און ערלעכער אָנפירונג.

איך באַניי אין ווילנע מיין באַקאַנטשאַפט מיטן בלינדן זייגערמאַכער, ניסן גרעקנזאָן, דער אַגענט פון העברייאישע צייטונגען. כ׳טרעף זיך ביי אים אין שטוב מיט „חובבי ציון". זיי דערציילן מיר, אַז ס׳איז לעצטנס גע־שטאַרבן דער רעדאַקטאָר פון „המליץ", דער חובב ציון*) צעדערבוים, און זיי ברענגען אַראָפּ קיין ווילנע דעם „מטיף" מאַסליאַנסקי צו מאַכן אויף אים אַ הספּד. דאָס וועט זיין אין דער ווילנער קאָר־שול „טהרת הקודש", און זיי וועלן מיר געבן אַ בילעט אַהין אַרייַנצוגיין.

די מערסטע צייט פאַרברענג איך איצט, נאָך די ימים־טובים, אין כטראַשונס ביבליאָטעק, אויף דעם פּאַליש פון ווילנער גרויסער שול, וואו ס׳איז פריער געווען די קאָזיאָנע ישיבה, וואו כ׳האָב אַ פּאָר יאָר געלערנט. איך זיץ דאָרט יעדן טאָג אַרום פיר שעה איבער דעם גרויסן ווערק פון אייזיק הירש וויים: „דור, דור ודורשיו", די געשיכטע פון תלמוד. איך פאַרצייכן אַלע זיינע הערות (אָנמערקונקען). נאָכדעם זיץ איך שעה׳ן־לאַנג אינעם אַלטן קלויז, וואו כ׳זוך אונטער זיין יעדע ציטאַטע פון דער גמרא, און אַנדערע תלמודישע ספרים, צי עס שטימט געווי. מיר גייט עס אין לעבן. פרומע לומדים זאָגן מיר, אַז דעם מחברס דערקלערונגען זיינען ניט ריכ־טיק. זוך איך אונטער זייער שטרענג, צי ער באַוויזיט אַלץ, וואָס ער זאָגט.

דער ביבליאָטעקאַר, ר׳ שמואל סטראַשון, אַ פלימעניק פון איר גרינ־דער מתתיהו סטראַשון, האָט באַמערקט וואָס איך טו. אים איז דאָס שטאַרק געפעלן. ער איז דאָרום זייער פריינטלעך צו מיר. ער האָט ניט האָלט, זאָגט ער, יענע, וואָס קומען אַהין לייענען העברייאישע ראַמאַנען אָדער סתם מליצות. וועז דער אַלטער אָנגעזעענער משכיל, יהודה בעהאק, באַ־זוכט די ביבליאָטעק און וויצלט זיך, וואָס דער עולם דאָרט לייענט דאָס רוב „קליינע ספרים", אָנשטאָט גמרות, פוסקים א. ד. גל. אין גרויסן פאָר־מאָט, וויזט אים אָן ר׳ שמואל סטראַשון אויף מיר: אָט איז אַ ייִנגל, וואָס לייענט אַ „קליינעם" ספר, אָבער ער לערנט נאָכדעם צוליב דעם אַ סך „גרויסע" ספרים, — גמרות, מדרשים א. אַז. וו.

וועז איך ענדיק דעם „דור, דור ודורשיו", נעם איך דאָרט אין סטראַ־שונס ביבליאָטעק לערנען, אויף דעם זעלביקן אופן, קאָראַאימישע ספרים.

---

*) כ״ו אלול תרנ״ג (7־טן סעפטעמבער 1893).

און די ענטפערס פון רבנים און גאונים אויף זיי. איך לייגן אויך אָט אַזוי די פּרייַע חקירות פון דר. שלמה רובין און אַנדערע פּאָרשער.

כ׳פּיל אָבער, אַז דאָס זיינען ניט יענע וויסנשאַפטן, וועלכע כ׳האָב געהאָט אין זינען. כ׳נעם דעריבער אויך אויף פּראָקאָט, אָדער קויף יעדן נייעם וועלט־וויסנשאַפט און קולטור־געשיכטע, געשריבן אָדער איבערזעצט אין העבריאיש. כ׳הויב אויך אָן לערנען רוסיש אין קאַצענעלנבויגנס קלאַסן. איך טראַכט אויך דורכצולערנען, דורך ביכער אין רוסיש, אָלע לימודים, וואָס וועלן געלערנט אין ווילנער רעאַל־גימנאַזיע.

דריטער טייל

איך וועל אַן אַרבעטער

קאַפּיטל ניין און סוסציק

ווילנער מיסטערס ווילן מיך ניט לערנען די מלאכה

מיינע פּלענער צו לערנען וויסנשאַפט שוואַכן ניט אָפּ מיין חשק צו ווערן אַ באַלמלאַכע. איך באַגעגן אָבער אַ סך שטערונגען: צו־ערשט פון מיינע עלטערן, נאַכדעם — פון די ווילנער מייסטערס. מיין טאַטע־מאַמע זיינען, נאַטירלעך אויסער זיך, וואָס כ׳וויל בעסער זיין אַ באַלמלאַכע אייַדער אַ רב. וועַן דער טאַטע זעט אָבער אין, אַז עס קאָן שוין אַנדערש ניט זיין, טוט ער מיר צוליב און גייט מיט מיר זוכן אַ פּלאַץ ביי די ווילנער מייסטערס פון סטאַלעריי, שניצעריי און טאַקעריי — די מלאכות, וואָס זיינען מיר געפעלן, ווייל מ׳זיצט ניט ביי דער אַרבעט, מ׳שטייט און מ׳באַוועגט זיך; דערצו הערט זיך אין וואַרשטאַט דער ריח פון פּעלד און וואַלד.

די ווילנער מייסטערס ווילן אָבער ניט נעמען קיין זיבעצן־יאָריקן ישיבה־בחור פּאַר אַ לערן־ייִנגל. עס לוינט זיי בעסער אַרייִנצוקריגן חדר־ייִנגלעך, וועלכע מ׳קאָן עטלעכע יאָר באַנוצן פּאַר אַלערלייַ שטוב־אַרבעטן, און זיי כלל ניט לערנען די מלאכה. די מייסטערס פּאַרלאַנגען דעריבער אַ היפּש מטבעה פּאַר לערנען מיך די אַרבעט און געבן קעסט. דאָס קאָן ניט און ווייל ניט מיין טאַטע. פּאַרברענג איך דערווייל מיין צייט אין לערנען וויסנשאַפטלעכע ווערק. כ׳טו עס בייטאָג אין סטראַשונס ביבליאָטעק, און ביינאַכט — אין אַ קלייזל אויף רודניצקער גאַס, וואו כ׳נעכטיק איבער אַן דעם וויסן פון די גבאים. דאַרט לערנט אַ גאַליציאַנער פּרוש, מיט אַ גרוי־קיילעכדיקער באַרד און מיט אַ נגידיש קיילעכדיק בייכל. ער איז אַ חריף און אַ בקי. איך האַלט פיל פון זיין לומדות און מיר פּאַרברענגען אַ היפּש ביסל אין דברי תורה.

מיינע פרענער חברים און תלמידים קאָרעספאָנדירן מיט מיר. שמואל צינעס שיקט מיר אויך צו אַ געשריבן צייטונגל, מיט עקסטרע נייס פאַר מיר.

איינער פון מיינע ערשטע גוטע פריינט אין פּרעג, דעם אַלטן שוחטס זון, לעאָן (לייבל) גוטפאַרב, געפינט זיך איצט אין ווילנע. איך דערוויס זיך, אַז ער אַרבעט פאַרן גביר מאָשקע ראָזענסאָן, דער „משוגענער מיסיאָנער". כ׳רייד עס אויס לעאָנען, נאָר ער זעט ניט קיין בייז אין זיין אַרבעט איבער־צושרייבן ראָזענסאָנס כתב־ידן אין אַ שיינער ריינער האַנטשריפט און אין אַ קאָרעקטן העבריאיש. דער אינהאַלט דאָרט, זאָגט לעאָן, אינטערעסירט אים ניט. מיר איז דאָס אָבער פּריקרע און כ׳דערווייטער זיך פון אים.

אָרום דער זעלביקער צייט דערווייטער איך זיך אויך פון מיין אָמאָל־נאָענטסטן ווילנער חבר שמואל ראָזין. ער איז שוין איצט אין זיין צוואַנ־ציקסטן יאָר, און פירט זיך אויף ווי אַ וואויל־האָבענדיקער לעבע־יונג. ער וואָרט מיך אָפּ אויפן גאַניק פון קלייזל און נעמט מיר דערציילן פון זיין לוסטיק לעבן אין די ווילנער קאָפע־שאַנטאַנען. ער פּראָווט מיך אייר־ריידן, כ׳זאָל מיטגיין מיט אים, ווי זיין גאָסט. ער וועט מיר ווייזן, זאָגט ער, ווי אַזוי הנאה צו האָבן פון לעבן. כ׳ענטפער אים מיט פּסוקים פון תנ״ך, דער עיקר פון „משלי", אַז דער דאָזיקער וועג פירט צו זינד און פאַרדאָר־בענישן. כ׳דערצייל אים דערביי, אַז כ׳לערן שוין ניט מער אויף רבנות, נאָר גרייט זיך צו וועלן אַן אַרבעטער, און פאַרנעם זיך דערווייל מיט וויסנ־שאַפטן, וואָס זיינען מיר אַן אַ שיעור ליבער ווי די אַלע תענוגים, פון וועל־כער ער האָט מיר דערציילט.

אַ חוץ תורה און וויסנשאַפט לייגן איך לעצטנס וויניק. כ׳מאַך נאָר אַן אויסנאַם פאַר דעם אַלטן גאַליציאַנער זשורנאַל פון פרייַער חקירה — „החלוץ" — און די העבריאישע ראָמאַנען „הדת והחיים" (רעליגיע און לעבן) פון ראובן אַשר ברוידעס און „חטאת נעורים" (יוגנט זינד) פון משה־ליב ליליענבלום, וואָס זיינען פול מיט לומדות. כ׳קויף אויך אין בוכהאַנדלונג פון יצחק פונק, וועלכער איז מיך שטאַרק מקרב, העפטן פון אהרן בערנשטיינס „ידיעות הטבע" (נאַטור וויסנשאַפטן) און יוליוס ליפּערטס „תולדות השלמת האדם" (קולטור־געשיכטע פון דער מענטשהייט), ביידע איבערגעזעצט אין העבריאיש פון דוד פרישמאַן. כ׳נעם אויך אויף פּראָקאַט נאַטור־וויסנשאַפטלעכע וווערק פון צבי הכהן ראַבינאָוויטש א. ד. גל.

ס׳פאַלט מיר איין אַ געדאַנק זיך אָנצוהויבן לערנען טאָקעריי ביי מיין טאַטנס גוטן ברודער יאָשטשיק, וועמען כ׳געדענק נאָך, ווי דעם געזונטן בחור „יאָשקע חנה טויבעס".

איך פאָר צו מיינע עלטערן אין דאָרף. כ׳גיי פון דאָרטן אַריבער קיין מיישעגאָלע צו יאָשטשיק דעם טאָקער. כ׳האָב אויך אַ שמועס מיט נאָטע

דעם סטאָליער, צו וועמעס מלאכה כ׳האָב שטאַרק חשק. נאָטע האַלט אָבער, אַז פֿאַר אַ לערנער, ווי איך, וואָס האָט ביז איצט געאַרבעט מיטן מוח, וועט אָנקומען גרינגער צו נעמען אַרבעטן צו זיבעצן יאָר פיזיש, מיטן טאָקערשן דלאָט, ווי מיט דעם סטאָליאַרסקן הובל. ס׳בלייבט ביי מיר דאָרום צו לערנען ביי יאָשטשיקן טאָקערי. ער איז מסכים, נאָר ער ווייל, אַז מיין טאַטע זאָל אים אינצאָלן צען רובל פֿאַרן לערנען מיך די מלאכה.

ווינטער, „יום ב׳ פּ׳ משפּטים, כ״ב ימים לחודש שבט, שנת תרנ״ד״, מאָנטיק דעם 27־טן יאָנואַר, 1894, שרייבן זיך אונטער מיין טאַטע און יאָשטשיק דער טאָקער ביים רב אין שטוב אויף אַן אָפּמאַך, וואָס איז געשריבן אין לשון קודש און גמרא־לשון. דער דאָזיקער כתב *), וואָס פֿאַרנעמט לאַנגע 25 שורות, אָרום 300 ווערטער, באַשטייט פון דריי פונקטן:

א. ר׳ יוסף ב״ר צבי גראַנדזיצקי איז מחויב אויסצולערנען דעם זון פון ר׳ מרדכי ב״ר שאול יהודה מאַרמער, ס׳הייסט, דעם בחור קלמן צבי, זיין מלאכה טאָקערי, לויט זיין מעגלעכקייט, אין משך פון דריי יאָר. דעם ערשטן יאָר דאַרף ער עסן ביי זיינע עלטערן, די אַנדערע צוויי יאָר ביי ר׳ יוסף ב״ר צבי גראַנדזיצקי.

ב. ר׳ מרדכי ב״ר שאול יהודה איז מחויב אייגנצוצאָלן צו ר׳ יוסף ב״ר צבי גראַנדזיצקי, די סומע פון צען רובל אין מזומן. ר׳ יוסף איז מחויב אים (ר׳ מרדכיס זון) אַוועקצושטעלן ביים וואַרשטאַט ניט שפּעטער ווי צוויי וואָכן נאָך היינטיקן טאָג.

ג. אויב ר׳ יוסף לערנט ניט אויס דעם בחור קלמן צבי די מלאכה, מוז ער צוריקגעבן די צען רובל. און אויב די מניעה איז פונעם בחור קלמן צבי, איז ר׳ יוסף באַרעכטיקט צו קריגן 25 רובל פֿאַר זיין טרחה און זיין לימוד.

צום סוף דערקלערן ביידע צדדים, אַז זיי שרייבן זיך אונטער אויף אָט דעם כתב מיט זייער „אייגענעם ווילן״ און „קיינער צווינגט זיי ניט דערצו.״

יאָשטשיק דער טאָקער פירט דורך זיין התחיבות צו שטעלן פֿאַר מיר אַ וואַרשטאַט זיך צו לערנען די מלאכה. כ׳העלף אַרויס אויך יאָשטשיקן אין די הכנות צום טאָקן: צו זעגן האָלץ אין שייטערס און אַרומטעסען זייערע ברעגעס, מ׳זאָל זיי קאָנען אַרײַנשטעלן אין טאָקערשן וואַרשטאַט. מיינע הענט זיינען אָבער נאָך ניט געניט צו דער אַרבעט און איך צעקאָליעטשע זיי: אַרומטעסענדיק אַ שייטער האָלץ גיב איך אַ טעסע מיט דער שאַרפער האַק אויף דעם גראָבן פינגער פון מיין לינקער האַנט. כ׳פֿאַרליר דערביי אַ סך בלוט. נאָר ס׳איז אַריבער מיט חסד. דער שניט וואַקסט צו־

*) ער געפינט זיך איצט אין מיין רשות.

זאָמען, כאָטש ס׳וועט, ווי יאָשטשיק זאָגט פאַראויס, בלייבן אַ סימן אויף מיין גאַנץ לעבן...

וועט כ׳דאַרף יאָשטשיקן אַרויסהעלפן אין דער אַרבעט ביי זיין וואַר־שטאַט, נוצט ער אויס די געלעגנהייט מיר צו שטעלן אַלערליי פראַגעס. דעמאָלט ווערט ער דער תלמיד און איך — זיין לערער. יענטע, זיין ווייב, וויל עס ניט ליידן. אי דערפאַר וואָס ער אַרבעט דעמאָלט ניט אַזוי שנעל און אי מחמת מורא, כ׳זאָל אים ניט מאַכן פאַר קיין אפיקורס, ווי דאָס וויצלט זיך יונהקע, לאָזער דעם קצבס, אַ וואויל־לערנער, וואָס קומט אַמאָל אַריין שמועסן מיט מיר וועגן לומדות.

דער אמת אָבער איז, אַז אין יאָשטשיקס מוח לעבן בשלום אמונה און כפירה (גלויבן און אומגלויבן). ער הערט אויס פון מיר די אויסערסטע באַמערקונגען קעגן אמונה און דאָוונט באָלד נאָך דעם מנחה, אָדער בענטשט נאָכן עסן. כ׳האָב ניט קיין שום טענות צו אים וועגן דעם. וואָרעם איך אַליין דאָוון אויך דריי מאָל אַ טאָג און היט אפֿ אַלע אַנדערע דינים און מנהגים. אמת, כ׳בין לעצטנס שטאַרק צעקריגט מיט דעם אויבערשטן און כ׳טו אים אָן אַלערליי להכעיסן. קיין זייטיקער מענטש קאָן עס ניט באַמערקן, נאָר פון אים איז דאָך קיין זאָך ניט פאַרבאָרגן, כאָטש ער האָט אָן אייזערנעם געדולד און מאַכט זיך כלל ניט וויסנדיק דערפון.

אויף די מיישעגאָלער פרומע יידן האָב איך דאָך פאַראיבל פאַרוואָס זיי זיינען ניט אַזוינע „קנאים" פאַר יידישקייט, ווי די פרומאַקעס אין די העברייאישע ראָמאַנען. יענע האָבן שטאַרק רודף געווען יעדן איינעם, וואָס האָט אַרויסגערעדט אָן אפיקורסיש וואָרט, די פרומע יידן אין מיישע־גאָלע קימערן זיך אָבער כלל ניט וועגן אַ צווייטנס ניט־פרומקייט, אָדער אפילו אָפענער אפיקורסות. זיי האָבן אויך ניט דאָקעגן מ׳זאָל מיך אויפ־רופן צו דער תורה אָדער מכבד זיין מיט „הגבה" און „גלילה", א. ד. גל. כיבודים ביים דאָוונען.

אָן איבערראַשונג איז פאַר מיר יאָשטשיקס שווער שמואל „דער באָרד". ער איז שטאַרק פאַרהאַסט ביים רבס צד. כ׳האָב זיך אָנגעהערט אַ סך שלעכטס וועגן אים, איצט זע איך, אַז ער איז אַזאַ פיינער מענטש ווי אַלע אַנדערע האָרעפאַשנע יידן פון מיישעגאָלע. אָט צו־וואָס מחלוקת ברענגט: רכילות, לשון־הרע, און שקר־בלבולים!

אויף פסח זיינען געקומען פון ווילנע קיין מיישעגאָלע אַ סך געסט. צווישן זיי אויך מיינע אַמאָליקע חברים פון חדר: משהקע שמעון פאָלאַקס, איצט אַ טאָקער, און יאָשקע חיה פעשעס — אַ שניידער. ביידע זיינען שטאַרק צופרידן, וואָס איך לערן אַ מלאכה. מיר גייען אַרום אַלע דריי אַ סך שפּאַצירן. זיי דערציילן מיר, אַז אין ווילנע זיינען איצט פאַראַן אַ סך אַר־

בעטער, וואָס לייענען גוטע ביכלעך און שטרעבן צו לערנען און וויסן. כ׳גיב זיי איבער, וואָס כ׳האָב געלייענט וועגן נאַטור־וויסנשאַפט און דער קול־טור־געשיכטע פון דער מענטשהייט. איך שילדער פאַר זיי ווי די וועלט איז אַנטשטאַנען, לויט דער נייער וויסנשאַפט, און ווי אַזוי דער מענטש האָט דורכגעמאַכט די לאַנגע אַנטוויקלונג פון חיהשאַפט צו מענטשלעכקייט. זיי זיינען אַנטציקט פון די אַלע נייע ידיעות און באַטראַכטן מיך דערביי פאַר מער ידען (יאָדן, קענער) ווי כ׳בין באמת. זיי שרייבן מיר נאָכדעם בריוו אויסצוגעפינען מיין מיינונג וועגן אַלץ וואָס זיי הערן.

איינמאָל שיקן זיי מיר אַן אויסשניט פון אַן אַמעריקאַנער יידישער צייטונג. דאָרט ווערט דערציילט, אַז מ׳האָט געפונען אין אַ הייל די אייג־געבאַלזאַמירטע קערפערס פון אַמעריקאַנער יידן פון טויזנט יאָר צוריק. דערביי איז דאָ אין צייטונג אַ בילד פון אָט די יידן מיט לאַנגע בערד און מיט תפילין אויף די קעפ. כ׳ענטפער באַלד, אַז לויט דער קולטור־געשיכטע קומט ביי מיר אויס, אַז דאָס בילד איז אַ פעלשונג און די גאַנצע מעשה — אַן אויסטראַכטעניש. שפּעטער פרעגן זיי מיך אָן וואָס כ׳דענק וועגן דעם, וואָס די צייטונגען שרייבן אַז די וועלט וועט באַלד ווערן חרוב. ס׳איז אויך אַרויס וועגן דעם אַ בוך אין יידיש מיטן נאָמען „אַ סוף פון דער וועלט״ פון מיכל וועבער.

איך ענטפער זיי, אַז כ׳האַלט די דאָזיקע מיינונגען פאַר ניט ריכטיק. וואָרעם לויט אַלע באַשרייבונגען פון דער וויסנשאַפט איז די ערד מיט אירע פלאַנצונגען און באַשעפענישן כסדר געווואָרן אַלץ בעסער און שענער. דערצו באַווייזט זיך די נאַטור לויט באַשטימטע געזעצן, וואָס האָבן ביז איצט געפירט די וועלט צו מער שלימות, צו פולקאָמענהייט. עס לייגט זיך ניט אויפן שכל, אַז פלוצלונג וועלן די אַלע געזעצן אויפהערן צו ווירקן און צופעליק וועט אַלץ צעפאַלן.

כ׳שרייב אויך אויס פון ווילנער בוכהאַנדלונג מיכל וועבערס בוך „אַ סוף פון דער וועלט״. כ׳לייען עס דורך גרינטלעך און בלייב דאָך פעסט ביי מיין מיינונג, אַז די וועלט גייט צו בעסער און ניט צו ערגער, און זיכער ניט צום אונטערגאַנג. כ׳האַלט אַז די פאַראויסזאָגונגען פון אונדזערע „נביאים פון אמת און גערעכטיקייט״, אַז „באחרית הימים״, אין דער ווייטער צוקונפט, וועט הערשן אויף דער וועלט „צדק״ (גערעכטיקייט) „דעה״ (וויסן), „שלום״ און „משור״ (גלייכהייט) איז אין אינקלאַנג מיט דעם, וואָס די וויסנשאַפט דערציילט וועגן דער ביז־איצטיקער אַנטוויקלונג פון דער גאַנצער באַשאַפונג.

מאָרים ווינטשעווסקים „אני-מאמינם"

מיינע חברים יאָשקע דער שניידער און משהקע דער טאָקער, וועלכע האָבן מיר דערציילט, אַז די יידישע אַרבעטער אין ווילנע לייענען איצט (אין 1894) גוטע ביכלעך, שיקן מיר צו איינס אַזאַ. זיי שרייבן מיר, אַז דאָס איז אַ „זאַגראַניטשנע בראָשורקע" (אויסלענדיש ביכל), געשריבן פון אַ לאָנדאָנער יידישן אַרבעטער. כ׳זאָל עס דורכלייענען און שרייבן זיי מיין מיינונג וועגן דעם.

דאָס אויסלענדישע ביכל האָט צוויי נעמען: אַ העברייאישן — „יהי אור" (ס׳זאָל ווערן ליכטיק)! און אַ יידישן — „אַ פאַרקערטע וועלט". זיין מחבר, דער לאָנדאָנער אַרבעטער, הייסט מאָריס (אַזוי ווי מיין דאָרטיקער פעטער יאַנקל-משה דער סטאָליער). זיין פאַמיליע איז ווינטשעווסקי. דאָס ביכל הויבט זיך אָן מיט נייע דרייצן „אַני מאמינס", אין לשון-קודש. זיי לייגן איך טאַקע דורך צום אַלעם ערשטן. כ׳לערן זיי אויך אויס אויף אויסוויניק. וואָס ווייטער געפין איך אין זיי אַלץ מער ווערטער און געדאַנקען פון די נביאים. זיי דערמאָנען מיר אויך פסוקים פון תהילים קענן די רייכע, וואָס לעבן פון בלוט און טרערן פון די אָרעמע. די דערציילונג אין יידיש איז מיר נאָך ניט געגוג פֿאַרשטענדלעך. די גרעסטע בעל-עוולות זיינען פֿאַר מיר נאָך אַלץ די פריצים, פּראָצענטניקעס, פֿאַלשע ריכטער און זייער גלייכן, פונקט אַזוי ווי אין די צייטן פון די נביאים. די באַלמעלאָכישע באַלעבאָטים, די „מייסטערס", וועלכע לעבן אויפן חשבון פון זייערע אַרבעטער, און ווערן רייכע פאַבריקאַנטן, זיינען מיר נאָך ווייניק באַקאַנט. מיר געפעלן אָבער דאָרט, אין מאָריסעס ביכל, די פּלענער צו פאַרבעסערן די לאָגע פון די אַרבעטער אין פאַבריק און שאַפּ, און אייניצופירן פאַר זיי אַ וועלט פון יושר און אחדות, אָנשטאָט די „פאַרקערטע וועלט" אין וועלכער זיי קומען איצט אָפּ.

יאָשקע חיה-פּעשעס, דער שניידער, און משהקע שמעון פּאָלאַקס, דער טאָקער, פאַרלאַנגען דורכאויס כ׳זאָל קומען צו זיי צוגאַסט. זיי ווילן, כ׳זאָל זיך טרעפן מיט זייערע נאָענטע פריינט אין ווילנע, וועלכע לייענען מיינע בריוו און זיינען געווען זיך צו באַקענען מיט מיר פּערזענלעך.

אין ווילנע געפין איך אויס, אַז יאָשקע אַרבעט ניט מער ביי קיין מייס-טער. ער אַרבעט פאַר זיך צוזאַמען מיט ירמיה לייבן. זיי וואוינען ביידע צוזאַמען און איך שטיי אין ביי זיי. קיין ווילנער שניידער-באַלעבאָס נעמט זיי ניט צו דער אַרבעט, ווארעם ירמיה לייב איז געווען דער אָנפירער פון סטאַטשקע (סטרייק) פון די ווילנער שניידער-אַרבעטער קעגן זייערע באַ-

לעבאַטים, און יאָשקע — אייגער פון די איבערגעגעבענע „סטאַטשקעניקעס" (סטרייקערס).

כ׳טרעף זיך אויף זייער קוואַרטיר מיט אַ סך אַרבעטער און אַרבעטערקעס פון פאַרשיידענע פאַכן. די שניידער, „אברהמעלע", דוד „דער נאַז", יאָשקע „דער קלייגער" (צום אונטערשייד פון זיין עלטער־שוועסטער־קינד, יאָשקע, מיין חבר); משהקע דער טאָקער, ירמיה לייבס שוועסטער, פרומל און הענע, די נייטאַרינס; חנהלע קאַנווערטניצע, אַ גוטע טייערע נשמה, וועלכע גיט זיך אויך אַפּ מיט וואוילטעטיקייט, צו העלפן פערזונ־לעך קראַנקע און אַרעמע; מענדל דער אייבינדער, דער בריסקער א. אַז. וו. און דער עלטסטער צווישן זיי, הלל דער לאזורניק*) מיטן ליכטיקן גוטמו־טיקן פנים, לאַנגע בלאַנדע וואַנצעס און בלויע פינגער.

ירמיה לייב רעדט ניט פיל. דאָך גיט ער מיר איבער אַ סך איינצל־הייטן פון דער ערשטער גרויסער סטאַטשקע אין ווילנע, וואָס די שניידער־אַרבעטער האָבן דורכגעפירט, זייער שווערן לעבן און דעם ביטערן קאַמף קעגן זייער סטאַטשקע. פון זיינע רייד ווערט מיר אַביסל קלערער דאָס ביכל וועגן די לאָנדאָנער אַרבעטער.

אויף דער קוואַרטיר פון יאָשקען און ירמיה לייבן זיינען אַלע זייער פריינטלעך צו מיר, באַזונדערס הלל. דאָך טרעט איך אַרויס שאַרף קעגן זיי, ווען כ׳האַלט, אַז זיי ווילן טאָן עפּעס ניט יושרדיקס. למשל, זיי קויפן אַ קאַלבאַס און ווילן עס צעשניידן מיט דעם כשרן מעסער פון דער באַלע־באָסטע פון שטוב, ווען זי איז ניט געווען אין דער היים. איך זאָג זיי, אַז דאָס איז אַ אומרעכט קעגן איר. ענטפערן זיי מיר: „אַזוי ווי זי וויסט ניט, וועט איר דאָס ניט שאדן". באַמערק איך דערצו, אַז קיינער קאָן ניט זיין זיכער, אַז זי וועט זיך דאָס קיינמאָל ניט דערווייסן. ס׳איז אָבער ניטאָ דער מינדסטער ספק, אַז אין פאַל זי וועט עס אויסגעפינען, וועט זי שטאַרק ליידן דערפון. זיי זיינען ניט מסכים מיט מיר, דאָך טוען זיי מיר צוליב און באַ־נוצן זיך ניט מיט איר מעסער.

פאַר מיין אַפּפאַרן צוריק צו יאָשטשיק דעם טאָקער קויף איך אין ווילנע אַ פאַר יום־טוב־בלעטלעך פון י. ל. פרץ, „ר׳ שלמה" פון דוד פינסקי, און „אַ וועלט מיט וועלטעלעך" פון בן־אריה.

דעם לעצטן ביכל גיב איך תיכף איבערלייענען מיין באַלעבאָס דעם טאָקער. נאָכדעם גיב איך עס צו צענדליקער אַנדערע מיישגאַלער יידן, אפילו צו די עלטערע מענטשן. איך שמועס אויך פערזונלעך מיט זיי איבער דער נייער שיטה וועגן דער באַוועגונג פון זון און ערד, שטערן און פלאַנעטן. יאָשטשיק דער טאָקער און אַלע אַנדערע, וואָס זיינען שוין געוואָרן אַביסל

*) הלל כץ—בלום.

אויפגעקלערט פון בן־אריהס „אַ וועלט מיט וועלטעלעך" גיב איך לייענען דוד פינסקיס „ר' שלמה". קיינער פון זיי פּרואווט אַבער ניט גיין אין ר' שלמהס וועגן. זיי קאָנען עס אויך ניט טאָן אין זייער קליינעם שטעטל, וואו אַלץ איז אַנדערש ווי ס'איז אין פינסקיס דערציילונג. אויף מיר פּערזענלעך מאַכט אָבער דוד פינסקיס „ר' שלמה" אַ שטאַרקן רושם.

מיין טאַטע איז לעצטנס כסדר שווער פאַרהאַרעוועט. ער לייענט ניט מער קיין ראָמאַנען און דערציילונגען, נאָר זאָגט אויף אויסווייניק תהילים; שבת לערנט ער, ווי אַמאָל תנ"ך און „עין יעקב" אין בית־מדרש. איינמאָל האָט ער דערזען אין שטוב פּרצעס יום־טוב־בלעטל „גרינס אויף שבועות" און דורכגעלייענט אַ פּאָר זאָכן. ער זאָגט מיר נאָכדעם אָן, ניט צו ברענגען מער אַזוינס אין שטוב. ער באַמערקט דערצו:

— דיינע נייע רביים גלויבן, אַז מיין יידישקייט איז אַ צו שווער פּעקל פאַר מיר. זיי ווילן מיר גרינגער מאַכן דעם יאָך. מוחל! פאַר מיר איז יידישקייט ניט קיין עול (אָל), נאָר אַ תענוג, און וואָס מער אַלץ בעסער.

מיין באָבעס אויגן דינען איר ניט מער ווי אַמאָל. זיי זיינען קאַליע געוואָרן צוליב איר דאָקטאָריע. פאַסירט האָט דאָס אַזוי:

לעצטן ווינטער איז אין אַ פראָסטיקן ווינטיקן טאָג צוגעפאָרן אַ פויער צו איר דירה. ער דערציילט איר, מיט אַ געווין, אַז זיין ווייב גייט שווער צו קינד. די דאָרפישע „באַבולקעס" וויסן ניט מער, וואָס צו טאָן מיט איר. ניט געקוקט אויף פראָסט און ווינט, אויף דער מוראדיקער זאַוועכע, זאָגט זיך ניט אָפּ די גריין־גרויע באָבע צו פּאָרן ראַטעווען די פּויערשע פרוי. באַלד ווי די באָבע קומט אָן אין ווייטן דאָרף, הייסט זי די „באַבולקעס" תיכף אויפקאָכן הייסע וואַסער און הויבט אָן אַרומפּאָדען אַרום דער שווער־צו־קינד־גייענדיקער פרוי. די שווערע אַרבעט אַרום דער קימפּעטאָרין, אָפּצונעמען ביי איר דאָס קינד, און דער שטיקנדיקער רויך אין דער פויערשער כאַטע, מאַכן דער באָבען שטאַרק מיד. זי גייט אַרויס אין דרויסן כאָפּן אַביסל פרישע לופט. נאָר די זאַווערוכע גיט איר תיכף אַ שטאַרקן זעץ אין פּנים, און ס'ווערט איר טונקל אין די אויגן. דער דאָנקבאַרער דערשראָקענער פויער ברענגט זי צוריק אין שטעטל אַ האַלב בלינדע.

די באָבע דבורה פאָרט קיין ווילנע זיך היילן ביים אויגן־דאָקטאָר ראָם, פון דער משפּחה פון איר יוגנט־חברטע דבורהלע ראָם, פון דרוק און פאַר־לאָג „די אלמנה און ברידער ראָם". דר. ראָם באַשטעלט פאַר איר דעם באַדייטנדיקסטן אויגן־ספּעציאַליסט אין ווילנע, אַ פּוילישן פראָפעסאָר. יע־נער מאַכט איר אַן אָפּעראַציע פריער אויף איין אויג און נאָכדעם אויפן צווייטן. זי הויבט ווידער אָן זען גענוג צו היילן אירע חלאים, אָבער ניט מער אויף צו לייענען ביכער. איך קום אָפט צו איר אין דירה, וואו די באָבע

מיטן זיידן וואוינען. וועז כ׳קום אהין, זעץ איך זיך אַוועק אויף אַ פוס־בענקל לעבן דער באַבען און לייען פאַר איר דערצולונגען און ראַמאַנען (דעם טייטש־חומש, ווי סידור, תהילים, „מנורת המאור״ א. ד. גל. קען זי אויסווייניק.

אַזוי ווי אַמאָל, קימערט אויך איצט ניט דער באַבען, אויב אַ דערציי־לונג אַדער אַ ראַמאַן קריטיקירט שאַרף דינים און מנהגים, וועלכע זי היט שטרענג אָפּ. וועז כ׳האָב איר באַמערקט, אַז די דערציילונג „דער יידישער ערב פסח״ לאַכט אויס די פרומע יידן, האָט זי רואיק מיר געענטפערט, אַז די בילדער וואָס דער פאַרפאַסער שילדערט דאָרט, זיינען עכטע. זיין דערציילונג איז דעריבער ווערט צו לייענען. ניט געפעלן איז איר נאָר דאָס, וואָס אַ סך היינטמאָדישע סקיצן האָבן, ווי זי זאָגט, ניט קיין אַנהויב און ניט קיין סוף, זי באַטראַכט זיי טאַקע פאַר ניט קיין פולקאָמענע אַרבעט.

הירשקע דער בן־יחיד פון לייזער־חיים דעם קרעמער, איז יינגער פון מיר. דערצו איז ער נאָך ווייט היינטערשטעליק אין לערנען. פונדעסט־ווענען חבר איך זיך אַמאָל מיט אים. איך טו דאָס צוליב מיין רעספעקט פאַר זיין גוטהאַרציקער מאַמען. אַז עס קומט צו זיי אַן אורח, אַ בן־תורה, ווי, לעצטנס, דער וואַשילישקער ישיבה־בחורשער בעל־מקובל נחמיה, וועל־כער איז געווען אַ „פיעכאַטנער״ (צופוס־גייענדיקער) מגיד, וואָשט זי און פאַרלאָזט זיינע וועש, און באַזאָרגט אים אויך מיט אַנדערע נויטיקייטן. וועז מ׳דערציילט מיר, אַז דער רב, ביי וועמען הירשקע לערנט, וואַרנט זיין טאַטן אים ניט צו לאָזן קומען צו מיר, ווייל כ׳וועל אים אַראָפּפירן פון גלייכן וועג, פאַרדריסט עס מיר. ער וויס דאָך דער רב, אַז מיט אַזוינע צוריקגעשטאַנענע יינגלעך רייד איך קיינמאָל ניט וועגן גייסטיקע ענינים. כ׳רוף דעריבער אַרויס דעם רב אויף אַ וויכוח, ביי אים אין שטוב, צי מ׳קאָן דערקלערן אמונה מיטן שכל. ווי אַ ביישפיל זאָלן מיר נעמען דעם רמב״ם י״ג עיקרים (דרייצן אני־מאמינס), ווייל פון אַזאַ פילאָסאָף מעג מען פאַר־לאַנגען, אַז מ׳זאָל זיי קאָנען דערקלערן לויטן שכל און ניט פאָדערן קיין בלינדן גלויבן.

דער רב טוט מיר אָפּ אַ שטוקע: ער פאַרבעט צום וויכוח מיין טאַטן. דאָס שטערט מיר אין ריידן. כ׳וויל דאָך ניט באַליידיקן מיין טאַטנס רע־ליגיעזע געפילן, הגם כ׳האָב באַלד ביים אַנהויב דערמאָנט דעם רמב״ם אייגענע ווערטער, אַז מ׳דאַרף דערקלערן די תורה על־פי שכל און לאָגיק. כ׳האָב דעריבער געפאָדערט פון רב אַנצואוויייזן דעם שכל פון יעדן „אני מאמין״ און אים ניט געלאָזט זיך אַרויסדרייען מיטן תירוץ, אַז מיינע פראַ־געס זיינען קעגן אמונה.

מיין קלוגער טאַטע האָט דאָך פאַרשטאַנען, אַז כ׳בין שוין ווייט אַוועק

פון יענער יידישקייט, אין וועלכער ער האָט מיך דערצויגן. ער האָט אָבער אויך איינגעזען די באַגרענעצטקייט פונעם רבס וויסן. ס׳האָט דעם רב וויניק געהאָלפן, וואָס ער האָט ביי אונדזער וויכוח געהאַט די מיטהילף פון מיין אַמאָליקן פריינט, דעם אַרעם־בחור ר׳ טוביה, וועלכער פלעגט פאַר מיר שרייבן בריוו אינעם שטעטל יאַנישאָק. ר׳ טוביה האָט זיך טאַקע גע־ וואונדערט, פון וואַנען קומט אַזוי פיל קוראַזש צו אַ בחורל, וואָס קאָן ניט שרייבן קיין מליצה?

פון וויילנע פאַרוואַרפן מיך מיינע חברים מיט בריוו, כ׳זאָל אַהין קומען שוין צו פאַרבלייבן. איך דערצייל עס ניט מיין טאַטן און ניט יאָשטשיק דעם טאָקער, איך מאַך נאָר די נויטיקע הכנות עס דורכצופירן.

זינט כ׳בין געווען צו גאַסט ביי מיינע אַרבעטער־חברים, וועלכע גייען אַלע קורץ געקליידעט, שעם איך זיך צו קומען צוריק קיין וויילנע אין לאַנגע ישיבה־בחורשע מלבושים, כאָטש מיינע חברים האָבן מיר וועגן דעם קיין וואָרט ניט געזאָגט. איך וויל דעריבער געבן אַ שניידער איבערניצעווען מיינע לאַנגע מלבושים אויף קורצע. מיין טאַטע איז קעגן דעם. ער זאָגט מיר: גיי ליבער אָנגעטאָן, ווי אַלע ערלעכע יידן... ער האַלט אויך, אַז לאַנגע מלבושים גיבן אַ מענטשן מער חשיבות. וועגן איך זיך נאָך הילף צו דער באָבען. זי איז מסכים, אַז כ׳דאַרף גיין אָנגעטאָן ווי אַלע אַנדערע אַרבעטער, און זי פועלט דאָס אויך ביי מיין טאַטן.

סוף זומער 1894 פאָר איך אַוועק קיין וויילנע צו פאַרבלייבן דאָרט אַר־ בעטן. יאָשטשיק דער טאָקער לאָזט מיר וויסן, אַז ער פאָרשטייט די סיבה. כ׳זאָל דעריבער ניט זיין אומרואיק וועגן דעם „כתב". ער האַלט עס פאָר „בטל ומבוטל" און וועט גאָרניט מאָנען ביי מיין טאַטן.

קאַפּיטל איין און זעכציק

אַ טעות אין חשבון

מיינע וויילנער חברים האָבן געמאַכט אַ טעות אין חשבון. זיי האָבן געראַכנט, אַז ווי באַלד איך קאָן שוין אַביסל טאָקערייַ, וועל איך תיכף קריגן אַ פּלאַץ אין וויילנע, וואו צו פאַרענדיקן מיין טערמין פון אַ לערן־יינגל. דאָס דאַרף נעמען געניג צייט. גיב איך זיך אָפּ דערווייל מיט לערנען אַנ־ דערע. כ׳לערן מיט גרופּעס יונגע אַרבעטער נאַטור־וויסנשאַפט און קול־ טור־געשיכטע, וואָס כ׳האָב געלייענט אין ביכער. איך רייד אויך מיט זיי וועגן אמת, יושר און אחדות, וואָס איך האָב געלערנט ביי די נביאים. איך

לערן איצט פון דאָסניי דעם תנ"ך. באַזונדערס — די נביאים, וועלכע טרעטן אַרויס קעגן לעבן אויף פּרעמדער פּראַצע און קעגן יעדער אַנדער אומגע־רעכטיקייט. וואָס מער איך פאַרטיף זיך אין תנ"ך, אַלץ קלאָרער זע איך אַ שייכות צווישן די נביאים פון אַמאָל און די סטאַטשקעניקעס פון היינט. איך בין דעריבער צופרידן זיך אָפּצוגעבן מיט אויפקלערן די אַרבעטער: וואָס איז אמת אין דער נאַטור, און וואָס איז געראַטשקייט צווישן מענטשן. אויך ווי וויכטיק עס איז, אַז מענטשן זאָלן לעבן אין אחדות, ווי גוטע קינ־דער פון איין טאַטע־מאַמע.

יעדן אָוונט בין איך פאַרנומען ביז שפּעט מיט לערנען און אויפקלערן אַרבעטער. איך נעכטיק דעריבער ניט ביי מיינע קרובים, נאָר אויף אַן אַרבעטער־קוואַרטיר. עטלעכע נעכט האָב איך געהאַלטן אינעם אַרבעטס־צימער פון ירמיה־לייב דעם שניידערס שוועסטער פרומל און הענע, נייַ־טאַרקעס, וועלכע אַרבעטן פאַר זיך. איין פרימאָרגן טרעף איך אָבער אינעם פאָדער־צימער אַרבעטן אַן אַלטן קירזשנער. ער זאָגט מיר, אַז ס'איז ניט „סטאַטשנע" פאַר אַ יינגל צו נעכטיקן אין אַ מיידלשער דירה, קום איך אַהין ניט מער. נעכטיק איך איצט אויף אַ קוואַרטיר אויפן וועג פון זאַוואַל־נער גאַס צו נאָוויגאָראָד. די אַרבעטער דאָרט, אַלע יונגע, זיינען, קענטיק, אויפגעקלערטע. פון זייערע שמועסן צווישן זיך וועט איך געוואָר, אַז לעצטנס איז פאַרגעקומען אין ווילנע אַ גרויסע לוויה פאַר אַ יונגען אַרבע־טער, אַ זעצער, סוועדלאָוו. זיי דערמאָנען אים כסדר מיט ליבשאַפט. אין איין זייט פון היפשן צימער ליגן אויף סיעניקעס אויף דער פאָדלאָגע אַ גרופּע יינגלעך. אין דער צווייטער זייט צימער זיצן צוויי מיידלעך אויף אַ בעט, אָדער אַ קאַנאַפּע. וועג זיי ווילן זיך אויסטאָן, אָדער אָנטאָן, הייסן זיי די יינגלעך זיך אומקערן מיט די פּנימער צו דער וואַנט, אָדער אַרויס־גיין אין קאָרידאָר.

מ'זאָגט מיר, אַז בייטאָג, וועג קיינער איז ניטאָ אין צימער, און די טיר איז פאַרשלאָסן, קאָן איך אַריינגיין דורך דער קראָם אויף דער אַנדער זייט שטוב. איך פּרואוו עס טאָן און האָב נאָר בזיונות און הארץ־עסעניש. די פאַרקויפערין אין קראָם, אַ טאָכטער פון מיישעגאָלער חזן, פרעגט מיך וואָס איך ווינטש? זי גייט פרעגן דער מאַמע. יענע דערלויבט מיר ניט דורכצוגיין. זי דערצלייט עס אויך, קענטיק, מיין טאַטן. ער מיינט, אַז איך געפין זיך אין אַ סכנה. ער האָט דערפון אַ סך צער, און וואַרנט מיך:

— די „מלכותא דרקיע" (הימלשע מלוכה) איז „מלא רחמים" (פול רחמנות) אפילו אויף די וועלכע זינדיקן קעגן איר. די „מלכותא דארעא" (ערדישע מלוכה), אָבער, משפט מיטן „מידת הדין" (האַרבן געזעץ) און די וואָס טרעטן אַרויס קעגן איר, פאַרשיקט זי אויף קאַטאָרגע, אין סיביר, אָדער ברענגט זיי אום אויף דער תליה.

*
**

אברהמעלע דער שניידער לאָזט מיר וויסן, אַז אַ יונגערמאַן וויל זיך מיט מיר דורכריידן וועגן אַ וויכטיקן ענין. כ׳זאָל אים אָפּווארטן פֿאַרנאַכט, לינקס פון פֿאָליש פון דער ווילנער גרויסער שול, לעבן דער אַמאָליקער קונע. דער יונגערמאַן — אַ הויכער, אַ דאַרער, מיט אַ טונקל־בלאָסן פּנים און אַ קורץ שוואַרץ בערדל, שלאָגט פֿאָר מיר זאָלן צום אַלעם ערשט מאַכן אַ שפּאַציר אויף דער דייטשישער גאַס. דערביי שטעלט ער מיר אַ סך פֿראַגעס: צו וועלכער אַרגאַניזאַציע איך געהער? ווער האָט מיך באַשטימט צו לערנען מיט גרופּעס אַרבעטער? וואָס זיינען מיינע טעאָריעס.

איך דערצייל אים, אַז אונטער דער השפּעה פון תנ״ך און תלמוד בין איך געקומען צום געדאַנק צו לעבן פון „יגיע כפּים״, פון אייגענער פּראַצע; אַז די זעלביקע גייסטיקע כוחות באַוועגן מיך איצט צו לערנען די אַרבעטער וועגן אמת, יושר און אחדות, וואָס כ׳האָב געלערנט און לערן, ביי די אַמאָליקע יידישע נביאים. דער יונגערמאַן שמייכלט גוטמוטיק און הויבט מיך אָן אויספרעגן וועגן נאַטור־וויסנשאַפט? ער פרעגט מיך וועגן אַטאָמען און מאָלעקולן, וווייסט און רויטע בלוט־קייקלעך א. ד. גל. ער זאָגט מיר נאָכדעם, אַז איך טו גוט, וואָס איך באַגוץ מיין וויסן און מיין כוח הדיבור אויפצוקלערן די אַרבעטער. כ׳קאָן אָבער אויפטאָן אַ סך מער, ווען כ׳זאָל האָבן די מיטהילף פון אַן אַרגאַניזאַציע. ער עצהט מיר באַלד אַריינצוטרעטן אין אַן אַרבעטער־אַרגאַניזאַציע, וואו ער וועט מיך רעקאָמענדירן פאַר אַ מיטגליד.

מ׳טיילט מיר נאָכדעם מיט, אַז „מאָקס דער לערער״ (אויך אָנגערופן „מאָקס דער שוואַרצער״) האָט מיך פֿאַרגעשלאָגן פאַר אַ מיטגליד אין דער געהיימער אונטערערדישער גרופּע יידישע סאָציאַל־דעמאָקראַטן; אַז די גרופּע האָט מיך אָנגענומען און אויך באַשטימט פאַר אַ רעגולערן פֿאַרלייענער ביי די שבתדיקע פֿאַרלעזונגען פֿאַר קרייזלעך פון מאַסאָוע אַרבעטער. מ׳גיט מיר פֿאַרלייענען געשריבענע בראָשורקעס: „דער אַרבעטסטאָג״, „די שכירות״, „וואָס איז מזל?״ א. אַז. וו. די בראָשורקעס זיינען געווויינלעך איבערגעשריבן מיט אין האַנטשריפט. כ׳לייען זיי פאַר שבת אינדערפרי, אין צייט פון דאָוונען, אָדער שבת בייטאָג נאָכן קוגל, אין אַ קוואַרטיר, אויף אַ בוידעם, אָדער אין אַ גאַרטן, אויפן הויף.

עטלעכע פון מיינע צוהערער זאָגן מיר, אַז די בראָשורקע „שכירות״ האָט שוין פאַר זיי געלייענט „חיים־יאַנקל דער הינקעדיקער מגיד*). נאָר ער פלעגט האַלטן אַ „דרשה״ אויף יעדער שורה. דאָס וואָס כ׳לייען איבער מיט זיי אין אַ שבת, פלעגט זיך ציען ביי אים חדשים.

---

*) א. ליטוואַק. (מויך-יצקע מלפאנד)

די בראָשורקע „וואָס איז מזל?" איז געשריבן גאָר פשוט, מיט ביי־שפילן פון דעם לעבן פון די אויפגעקומענע נגידים. באַזונדערס איז דאָרט ברייט באַשריבן דער גוט־באַקאַנטער ווילנער באַנקיר און כלל־טוער ישראל בונימאָוויטש. אין בראָשורקע האָב איך אויסגעבראַקירט מיט דער טענה, אַז די טעמע איז ניט אינטערעסאַנט פאַר יידישע אַרבעטער. דאָרט איז געווען באַשריבן, ווי אַזוי דער אייזנבאַן־מיניסטער, קריוואָשעאין, האָט בא־שווינדלט קאזנא (די מלוכה). כ׳האָב געזאָגט:

— די יידישע אַרבעטער האַלטן יעדן צאַרישן טשינאָוניק פאַר א גנב און א כאַבאַרניק. ווען מ׳זאָל זיי קאָנען דערציילן פון אייגעם אזא, וואָס האָט ניט געגנבעט און ניט גענומען קיין כאַבאַר, וואָלט עס פאַר זיי געווען א חידוש. אָבער אזא וואָס גנבעט און גזלט איז דאָך דאָס פון די „מעשים בכל יום" (טעגלעכע געשעענישן).

אָנשטאָט דער געשריבענער בראָשורקע האָב איך געלייענט און דער־קלערט י. ל. פרצעס א יום־טוב־בלעטל. כ׳האָב געהערט, אַז כ׳וועל קריגן אַן אויסרייד פאַר אויסבראַקירן א בראָשורקע צוגעשטעלט פונעם קאָמיטעט. אָנשטאָט דעם, אָבער, האָט מען גאָר באַשטימט כ׳זאָל מיטטיילן פאַראויס, וואָס כ׳האָלט פאַר מער אינטערעסאַנט פאַרצולייענען פאַר מיינע קרייזלעך. מ׳האָט עס געטאָן, מעגלעך, דערפאַר, ווייל די צוהערער זיינען געווען שטאַרק צופרידן פונעם „יום־טוב־בלעטל" און האָבן צו דער קומענדיקער שבת־דיקער פאַרלעזונג געבראַכט א סך פון זייערע באַקאַנטע אַרבעטער.

אַחוץ פאַרלייענען בראָשורקעס, שיקט מען מיך אויך אַרום העלפן אַרייני־נעמען נייע מיטגלידער אין די „קאָסעס" (פאַך־פאַראיינען, יוניאָנס). באַ־זונדערס וועגדט מען זיך צו מיר, ווען א יונגער אַרבעטער וויל ניט אַרייני־טרעטן אין דער קאָסע פון זיין פאַך צוליב דעם, וואָס ער האָט מורא, אַז ס׳איז קעגן דער אמונה: ס׳הייסט אַז ער פאַרלאָזט זיך ניט מער אויף דעם אוי־בערשטן. געווינלעך דערקלער איך יענעם, וואָס די גמרא זאָגט וועגן דעם פסוק „וברכתיך בכל אשר תעשה", אַז דער אויבערשטער וועט בענטשן אַלץ, וואָס דו וועסט טאָן; מ׳קאָן אָבער ניט דערוואַרטן זיין ברכה, ווען מ׳טוט אַליין גאָרניט. שוועדער קומט מיר אָן אויבערציריידן דעם וואָס וויל ניט געהערן אין אירגאַניזאַציע צוזאַמען מיט די „פילישטים" און „סאָצע־ליסטן" אין די „קיילעכדיקע היטעלעך" (אָן קאָויראָקעס), וואָס דאָוונען ניט און טראָגן שטעקעלעך און רויכערן אום שבת.

אזא אַרבעטער דערציילט איך איבער די מעשה פון דער גמרא וועגן דעם „גוי", וואָס איז געקומען צום באַרימטן הלל, מיט דעם פאַרשלאָג זיך מגייר (מעגאַיער) צו זיין, אויב ער (הלל) וועט אים דערקלערן די גאַנצע יידישע תורה אויף איין פוס. הלל דערקלערט, אַז דער עיקר פון דער תורה זיינען די דריי וועדטער: „ואהבת לרעך כמוך" — ליב יענעם ווי זיך, וואָס דאָס

מיינט: טו ניט יענעם, וואָס דו ווילסט ניט מ׳זאָל דיר טאָן. דער וואָס טראָגט אַ שטעקן אום שבת טוט ניט קיינעם קיין בייז. ער זינדיקט נאָר קעגן דעם אויבערשטן, וועלכער נויטיקט זיך ניט אין סטראָפטשעס אַנצונעמען זיך זיין קריוודע. נאָר דער, וואָס שלאָגט דעם צווייטן מיט אַ שטעקן, אַדער באַרויבט אים, זינדיקט „בין אָדם לחברו" (צווישן מענטש און מענטש), דאָס הייסט קעגן דעם סאַמע עיקר פון דער תורה. אַזוינע זינד ווערן ניט פאַרגעבן דורך פאַסטן יום כיפור און ענלעכע תשובות. יענע זינדער מוזן צוערשט אי־בערבעטן און היילן די געשלאָגענע, אומקערן דעם רויב צום באַרויבטן און באַצאָלן דעם פולן ווערט פון צווייטנס אַרבעט.

מיט אַזוינע און ענלעכע דערקלערונגען קריג איך אויך אַריין פאַר אַ מיטגליד אין דער טאָקערשער קאָסע, וועמעס גרינדער און אָנפירער איך בין, דעם יינגערן פון די צווי ברידער בעהאָק, די זין פון אַן אויפזעער און מצבה־קריצער אויפן ווילנער בית־עולם. עטלעכע טעג האָבן מיר אַרומגעשפּאַצירט אין באַטאַניש גאָרטן און זיך געאַמפּערט וועגן דעם, ביז ער האָט איינגע־שטימט צו ווערן אַ מיטגליד. זיין עלטערן ברודער, ביניאָמקען *) האָט אַריינ־געגנומען אַן אַנדערער.

די געשריבענע בראָשורקעס קריג איך נאָר אויף פאַרצולייענען אין די קרייזלעך. פאַר מיר אַליין צו לייענען גיט מען מיר געדרוקטע אויסלענדישע ביכלעך און זשורנאַלן. כ׳קריג זיי ביים שניידער מענדל, מיטן צונעמעניש „מענדל דער געלער". ביי אים אין שטוב, וואו ער אַרבעט פאַר זיך, קאָן איך איבערלייענען און אַמאָל אויך מיטנעמען אויף עטלעכע טעג אַלערליי אומלעגאַלע ליטעראַטור. כ׳האָב שוין אויך דורכגעלייענט דיקשטיינס „פון וואָס אייגנער לעבט", פייגענבוימס „די גאולה" און „ווי קומט אַ ייד צו סאָצי־אַליזם", ווינטשעווסקיס „יהי אור! אַדער אַ פאַרקערטע וועלט". איך לייען אויך אַרטיקלען אין די זשורנאַלן „פרייַ וועלט" פון לאָנדאָן, און „צוקונפט" פון ניו־יאָרק. כ׳האָב שוין אויך געלערנט וועגן קאַרל מאַרקס׳ טעאָריע פון „מער־ווערט" און פערדינאַנד לאַסאַלס טעאָריע פון „אייזערנעם געזעץ".

ווען מיר האָבן אָנגעהויבן רעידן וועגן גרינדן אַ טאָקערשע קאָסע, האָבן מיינע חברים מיר געראָטן איך זאָל זיך דערווייל שטעלן אַרבעטן ביי אַ טאָקער־מייסטער מיטן נאָמען ר׳ פּנחסל. יענער נעמט מיך אַריין, אָבער ניט אויף קיין טערמין. ער לערנט מיך ניט די מלאכה, נאָר לאָזט מיך שטיין גאָנצע טעג מיט אַ פלעשל פאָליטור און פאָליר־פיסלעך פון טישן און שטולן, וואָס די סטאָליאַרעס באַשטעלן אין דער טאָקאַרניע אויף יאַטקעווער גאַס.

ביינאַכט, ווען די וואָך־אַרבעטער גייען אָוועק אַהיים, און מיר ביידע, דער קליינער לערן־יינגל און איך, בלייבן אַליין צווישן די ווערשטאַטן,

*) ב. זאַלמענאָוויטש, אַמעריקאַנער יוניאָן־טוער און צייטונג־שרייבער.

שפרייטן מיר אויס אַ זאַק מיטן צוקאָפן צו דער וואַנט און לייגן זיך דאָרט שלאָפן. מיין יונגער שכן באַמערקט, אַז כ׳בין ניט גאָר צופרידן, מוסרט ער מיך אויס. דערביי דערציילט ער מיר, אַז ביי אים אין דערהיים האָט ער גע־ליטן הונגער, בעת דאָ קריגט ער עסן צוזאַט.

אינדערוואָכן גיט אונדז די באַלעבאָסטע דאָס עסן אויף אַ טישל צווישן די פּאַרטיקע אַרבעטן, וואָס איך פּאָליר. פרייטיק־צו־נאַכט און שבת עסן מיר צוזאַמען מיט דעם גאַנצן הויז־געזינד ביים גרויסן טיש, אין דער הויפּט־שטוב. דער באַלעבאָס וויל כ׳זאָל שבת אינדערפרי קומען דאָוונען אינעם „פּועלי צדק״־קלויז, אויף דער מערב־זייט פון שול־הויף, וואו ס׳דאָוונען מייסטערס מיט זייערע עלטערע לערן־יינגלעך. איך בין אָבער אין יענער צייט פאַרנומען מיט די שבתדיקע פאַרלעזונגען אין אַרבעטער־קרייזלעך. מוז איך אויסגעפינען אַ פּאַסנדיקן תירוץ פאַר מיין ניט קומען אין קלויז. ביים טיש איז ר׳ פּנחסל מיך מכבד מיט אָנשניידן ברויט. נאָכדעם אָבער בייזערט ער זיך, אַז כ׳שנייד אָן צופיל.

די גוטהאַרציקע באַלעבאָסטע זשאַלעווטע ניט קיין עסן. כ׳וואָלט, מעג־לעך, ביי איר געקאָנט אויך פּועלן אונדז צו געבן סיענקעס מיט פרישן שטרוי, און אפשר אויך קאָלדרעס, מיט וואָס זיך צודעקן. דער עיקר איז אָבער פאַר מיר דאָס לערנען די אַרבעט. כ׳בין דעריבער שטאַרק צופרידן, ווען מיין חבר, משהקע שמעון פּאָלאַקס, זאָגט מיר אָן, אַז מאָטע דער טאָקער (מיטן צונעמעניש „מאָטע אָקס״), דער עלטסטער זון פון משהקעס באַלעבאָס, וועט מיך אַרײַננעמען אויף אַ טערמין און מיך אויך צולאָזן צום וואַרשטאַט, וואו כ׳וועל קאָנען דערלערנען די אַרבעט.

קאַפּיטל צוויי און זעכציק

אין טאָקאַרניע אויף טראָקער גאַס

די טאָקאַרניע אויף טראָקער גאַס, וואו כ׳אַרבעט איצט (ווינטער 1894—1895), זעט אויס פון דרויסן ווי אַ מאַגאַזין. זי איז דאָס אויך טיילווייז. איר פאַראַדנער אַרײַנגאַנג דורכן קראָם איז פול מיט פּאַרטיקע טאָקערשע אַרבעטן, וועלכע מ׳קאָן דאָרט קויפן אָדער באַשטעלן.

אינעם אויסשטעלונג־פענצטער פון דער טאָקאַרניע, הינטער אַ גרויסער שויב פון דיקן גלאָז, זיינען אויסגעשטעלט אַלערליי שפּאַציר־שטעקנס פון הייַמיש אין אויסלענדיש האַלץ, מיט הענטלעך אָדער גאַלקעס פון בורשטין, ביין, קופּער, מעש, ניקל, זילבער, גאָלד, קרישטאָל און אַנדערע מאַטעריאַלן, דאָס רוב באַצירט מיט פיינע שניצונגען פון העלפאַנט־ביין אָדער מעטאַל;

קאָלאָנען, אַוועקצושטעלן פּיגורן; שטענגעלעך אויפצוהענגען אויף זיי גאַר־דינען און פּאַרהאָנגען; ביליאַרד־קוילן פון העלפאַנט־ביין און גוטאַ־פּער־טשאַ; מונדשטיקן (ציגאַר־שפּיצלעך) פון בורשטין; קראָקעט־האַמערס און קוילן פון טשעטשאָטקע; „עץ־חיימס" צו ספרי־תורות, עטאַשערקעס, קאַנ־דעליאברעס, וואַזעס א. א. וו.

פונקט אַנטקעגן, אויף דער מערב־זייט גאַס, געפינט זיך סעגאָלס גרויס־סער אַפּטייק־געשעפט. די טאָקאַרניע מאַכט אויך פּאַר אים אַרבעט; היל־צערנע סלאָיקעס פון פּאַרשיידענער גרויס פּאַר אַלערליי מאַשטשן. כ׳טראָג עס אָפּ און קען זיך שוין אויך מיט עטלעכע פון די דאָרטיקע פיל אָנגע־שטעלטע.

אין דער גרויסער ליכטיקער טאָקאַרניע שטייען אַ צאָל וואַרשטאַטן, ביי וועלכע עס אַרבעטן טיכטיקע באַלמלאָכעס. פאַראַן אויך אַ וואַרשטאָט, אויף וועלכן מ׳לאָזט מיך אַרבעטן פון צייט צו צייט. מערער אָבער אַרבעט איך דערווייל מיט זעג און האַק.

זעגן האָלץ האָט די מעלה פּאַר אונדז לערן־יינגלעך, וואָס מיר אַרבעטן דערביי זאַלבענאַנד, אונטערן פריַיען הימל און פּרישער לופט. מיר שמועסן און זינגען דערביי אַרבעטער־לידער, און האָבן דערפון הנאה. מיר זעגן אַלערליי היימישע געהילצן: בעריאָזע, דוב, טשעטשאָטקע, יאָסען, סאָסנע, קליאָן, א. ד. גל. ווי אויך עפּל־און נוסן־האָלץ. דאָס אויסלענדישע געהילץ, באַזונדערס דאָס קאָסטבאַרע שוואַרצע עבן־האָלץ, ווערט געזעגט אין אַ ספּע־ציעלער פּאַבריק אין וואַרשע. אונדזער מייסטער פּאַרברענגט דאָרט דעמאָלט אַ וואָך אָדער צוויי, און קומט צוריק קיין ווילנע אַנגעלאָדן מיט אַלערליי רוי־מאַטעריאַלן פון האָלץ, העלפאַנט־ביין, גוטאַ־פּערטשאַ, בורשטין, א. אַז. וו. אַמאָל ברענגט ער אויך נייע שטיקלעך געצייג.

דאָס זעגן און האַקן האָלץ, קאָכן פאָליטור, פּאָלירן פּאַרטיקע אַרבעט, אויפראַמען די מאַסטערסקאַיע, ריניקן און איילן די וואַרשטאַטן, פּוצן די געצייג א. ד. גל. אַרבעטן, באַטראַכטן מיר, לערן־יינגלעך, פּאַר אַ טייל פון דער מלאכה און מיר טוען עס ווי אַ נויטיקע פליכט. ניט גערן שטעלן מיר אַן דעם סאַמאָוואַר און נאָך וויניקער ווילן מיר וואַשן און ווישן שטוביקע כלים און געפּעס. באַזונדערס באַלייַדיקט אונדז דאָס אַרויסטראָגן די פּאָמו־ניצע אויפן הויף. פּאַר מיר פּערזענלעך איז די גרעסטע אָפּקומעניש דאָס אָפּנעמען און טראָגן שבת דעם טשאָלענט פון דער בעקעריי. כ׳גיי דורך אומוועגן, לייג אָן וועג, דורך געסלעך און זאוואולקעס, אַבי ניט צו באַגעגענען קיין באַקאַנטן מענטשן. דאָך פּאָסירט אמאָל, אַז שוין נאָענט פון טראָקער גאַס, וואו כ׳קום אָן פון אַ דורכוועג, פּאַרביי דעם גרויסן ווילנער לאָמבאַרד, זאָל איך זיך טרעפן פּנים־אל־פּנים מיט עמיצן, וואָס קען מיך פון אַ קרייזל אָדער אַ קוואַרטיר, און ווייס כלל ניט, אַז איך בין נאָך אַ לערן־יינגל...

מיינע נעגל און פינגער זיינען תמיד ברוין און גרעל פון פּאָליטורן. כ׳בין

שוין דערצו געוואוינט און שעם זיך ניט דערמיט. ערגער איז דאָס קאָכן דעם פּאָליטור אין אַלקאָהאָל. מ׳דאַרף זיין כסדר אויף דער וואַך און ניט פֿאַרטראַכטן זיך, ווי מיין געוואוינהייט איז. אַנומלט בין איך איבער דעם שיעור ניט געווארן בלינד. דאָס אַלקאָהאָל האָט זיך אָנגעצונדן און דער פֿלאַם האָט אַרומגעכאַפּט מיינע האָר און מיין פּנים. כ׳האָב פֿאַרשטעלט די אויגן מיט מיינע הענט, האָבן אָנגעהויבן ברענען מיינע פינגער. די אָר־בעטער און לערן־יינגלעך האָבן דערשטיקט דעם פייער און מיך אָפּגעראַטעוועט קוים אַ לעבעדיקן. אַ דאָקטאָר האָט פֿאַרשמירט מיט זאַלבן און איינגעבאַנדאַזשירט מיין קאָפּ און מיינע הענט. ער האָט מיך געטרייסט, אַז מיינע אויגן וועלן בלייבן גאַנץ, כאָטש זיי שמאַרצן מיר שטאַרק. ער איז אָבער ניט געווען זיכער וועגן דער הויט פון מיין פּנים און הענט. ביסלעכווייז האָט זיך דאָך אַלץ פֿאַרהיילט. די אויגן טוען מיר איצט ווידער ווי, נאָר אין דעם איז שולדיק מיין אַרבעטן ביינאַכט.

דער מייסטער פֿאַרלאַנגט, אַז די לערן־יינגלעך, וואָס זיינען ביי אים מיט קוואַרטיר און עסן, זאָלן ניט גיין אין אוונט פֿאַרברענגען, אָדער, חלילה, לייענען אַ ביכל. ער וויל מיר זאָלן ביינאַכט אַרבעטן עקסטרע צייט, «פֿאַר־זיך», כדי אָפּצושפּאָרן אַביסל געלט אויף זייטיקע הוצאות. ער גיט אונדז אויך גוטע געלעגנהייטן דערצו: ער באַצאָלט אונדז פון שטיק אַ פּאָר קאָ־פּיקעס פּאָר אָלץ, וואָס מיר מאַכן אין אונדזער צייט.

נאָכן אָפּאַרבעטן פּופּצן שעה פֿאַרן מייסטער איז שווער צו אַרבעטן אַ פּאָר שעה פּאָר זיך, בפרט נאָך ביינאַכט. דאָך שטרענג איך זיך אָן ניט אָפּ־צושטיין פון די אָנדערע לערן־יינגלעך. צום אומגליק אָבער טוען מיר דערפון שטאַרק ווייַ די אויגן. באַזונדערס זינט איך אַרבעט ביי די שפּאַציר־שטעקנס פונעם שוואַרצן עבן־האָלץ.

די דאָזיקע אַרבעט באַשטייט מער אין שניצן און פיילן מיט די הענט, ווי אין טאָקן אויפן וואַרשטאַט. כ׳טאָק אַרום נאָר קליינע, פּאַראויס אויסגע־מאָסטנע, טיילן פון די פיר־קאַנטיקע שוואַרצע העלצער, אויסגעזעגט פון ברעטער. די ניט־געטאָקטע ערטער, וועלכע זענען דעמאָלט אויס ווי פיר־קאַנטיקע רינגען, שניץ איך אַרום מיט שניצעריי־געצייג, ביז וואַנען זיי קריגן דעם אויסזען פון נאַטירלעכע «סוקעס» אין אַן עפּל־צווייג און אָנדערע סו־קעוואָטע העלצער. כ׳פּייל נאָכדעם אַרום יעדן סוק באַזונדער מיט אַ קליין פיילעכל און רייב אים אויך אָפּ מיט זאָמד־פּאַפּיר. צולעצט פּאָליטיר איך אָפּ די דאָזיקע שטעקנס, מיט זייערע קינסטלעכע סוקעס, ביז וואַנען זייער שוואַרצקייט בלישטשעט מיט אַן אויסערגעווייניעלער־פיינעם גלאַנץ. ביסלעכ־ווייז ווער איך אַ ספּעציאַליסט אין אָט דער אַרבעט. כ׳מאַך עס איצט אַזוי שנעל, אויב ניט שנעלער, ווי אַ «פּאָדמייסטער». איך פֿאַרדין יעדן אוונט עטלעכע קאָפּיקעס. זיי פּאַלן מיר אָבער אַרויס «באַקום»: מיינע אויגן שמאַרצן מיר יעדן טאָג אַלץ מער.

אַרבעטער און לערן־יינגלעך ראטן מיר אַחעקצוגיין שבת אין פֿאַרשטאָט רוזעלע, צום ענגלישן מיסיאָנערסקן אויגן־דאָקטאָר. ער היילט אומזיסט. זיינען שוין פֿאַראַן אַ צאָל פּאַציענטן, וועלכע זיינען געקומען פֿריער פֿאַר מיר. ער אַליין איז נאָך אָבער ניטאָ. זיץ איך אין זיין וואַרט־צימער און וואַרט אויף מיין רייַ. אויפן גרויסן טיש ליגן אויסגעלייגט „ברית־חדשהס" אין יידיש און העברייאיש. אַזוי ווי כ׳האָב עס שוין אַמאָל געלייענט און ס׳איז מיר ניט געווען געפֿעלן, בלעטער איך מעכאַניש דאָס מיסיאָנערסקע ביכל אין העברייאיש, און חידוש זיך, וואָס אַזוינע באָבע־מעשיות, וועגן שדים און רוחות, און וועגן אַ פרוי, וואָס ווערט שוואַנגער פון הייליקן גייסט, ווערן געדרוקט, שוואַרץ אויף ווייס, נאָך איצט, אינעם לעצטן צענדליק פון 19־טן יאָרהונדערט?

פֿאַרטיפט אין מיינע געדאַנקען דערהער איך שטימען און דערזע פֿאַר זיך דריי שבתדיק־געקליידעטע יונגעלייט; אַלע דריי מיט גילדערנע זיי־גער־קייטלעך אין זייערע זשילעטן, אַלע אויך מיט קורצע קיילעכדיקע בלאָנדע בערדלעך און מיט נישקשהדיקע בייכלעך פון „אייַדעמס אויף קעסט". איינער פון זיי פרעגט: „יינגל, גייסט שוין לאַנג צו די מיסיאָנערן? ווי ווייט האַלטן זיי שוין מיט דיר? אַ צוויי־טער גיט צו: „פֿאַרשטייסט, וואָס דו לייענסט?"

אַ וואַרט פֿאַר וואַרט, דערקלער איך זיי, אַז אין „ברית־חדשה" איז ניטאָ קיין איינאַיינציקער וויכטיקער געדאַנק, וואָס איז ניט געווען שוין פריער געשריבן אין תנ״ך און אין תלמוד. איך דערמאָן אויך, וואָס גרעץ, אין זיין יידישער געשיכטע, און אייזיק הירש ווייס, אין „דור דור ודורשיו" שרייבן וועגן דעם. פרעגן זיי מיך אין וועלכער ישיבה כ׳לערן? ווען זיי דערהערן, אַז כ׳בין אַ לערן־יינגל ביי אַ טאָקער, גייען זיי אַריין אין התפּעלות און הויבן אָן זינגען מיטן שמחת־תורהדיקן ניגון:

— אשריכם ישראל! אשריכם ישראל! אשריכם ישראל! (וואויל איז אייך יידן); ביי אַלע אומות זיינען די אַרבעטער בורים און שיכורים, און ביי אונדז יידן ווייס אַ לערן־יינגל פון תנ״ך, גמרא, גרעץ און „דור דור ודורשיו".

ס׳פֿאַרדריסט מיך, וואָס זיי מאַכן ניט קיין אויסנאַם פֿאַר די „חסידי אומות העולם", די אויפגעקלערטע ניט־יידישע אַרבעטער. ס׳איז מיר אויך ניט געפֿעלן, וואָס וואויל־קענעוודיקע באַלעבאַטישע יונגעלייט „מאַכן אַ צימעס" פון אַ יידישן אַרבעטער, וואָס איז ניט קיין עם־הארץ. זיי ווייסן דאָך, אַז כמעט אַלע יידן שיקן זייערע יינגלעך אין חדרים, תלמוד־תורות און ישיבות.

מיטאַמאָל ווערט מיר זייער פֿריקרע, וואָס כ׳בין געקומען זיך היילן צו אַ מיסיאָנערסקן דאָקטאָר, און כ׳פֿאַרלאָז תיכף זיין וואַרט־צימער.

אויף מאָרגן זוך איך אויס דעם אויגן־דאָקטאָר ראָם, וועלכער האָט לעצטנס געהיילט מיין באָבע דבורהס אויגן. ער זוכט מיך אונטער גרינטלעך, גיט מיר אויך אַ מעדיצין, נאָר זאָגט מיר אָן איך זאָל מער ניט אַרבעטן אַרום שוואַרצן עבן־האָלץ, באַזונדערס ניט ביינאַכט.

דאָס געלעגער אין דער טאָקאַרניע אויף טראָקער גאַס איז בעסער, ווי אויף מיין ערשטן פלאַץ. כ׳שלאָף דאָ ניט, ווי דאָרטן, אויף דער ערד, לעבן די וואַרשטאַטן, נאָר אויף אַ טיר אין קראָם. ביינאַכט נעמט מען אַרונטער די שוועָרע הילצערנע טיר צווישן קראָם און מייסטערסקאַיאַ, מ׳לייגט זי אַוועק אויף צוויי שטאַרקע שטולן, מ׳פאַרשפרייט אויף איר אַ סיענק מיט שטרוי, און ס׳ווערט אַ נישקשהדיקער געלעגער. בפרט, אַז כ׳האָב נאָך דערצו אַ קישן מיט אַ קאָלדרע, וואָס מיין מאַמע האָט מיר צוגעשיקט. דער איינציקער חסרון איז, וואָס דער מייסטער וועקט מיך אויף פינף אַזייגער באַגינען, כאָטש ער ווייס, אַז כ׳לייג זיך שלאָפן זייער שפעט, צוליב די עקסטרע צייט, וואָס איך אַרבעט ביינאַכט. ער אַליין לייגט זיך אַוועק צוריק און שטייט אויף אַ פאָר שעה שפעטער.

דער באַלעבאָס וויל כ׳זאָל מאַכן בקיצור מיין שלאָפן, דאַוונען, עסן און בענטשן. דעם שלאָף קאָן איך ניט מער פאַרלענגערן, נאָכדעם ווי מ׳וועקט מיך אויף. דאָס דאַוונען אָבער צי איך אויס אויף וויפל ס׳איז נאָר מעגלעך. כ׳דאַוון אַלע תפילות. כ׳הויב אָן מיטן „מה טובו״ און פאַרענדיק מיט די דריצן „אני מאמינס״. כ׳וואָלט אויך געווען אַ בעלן צו זאָגן יעדן טאָג אַ „פרק שירה״, אַ יום (יאָם) תהילים און אפילו „מעמדות״, כדי נאָך אַביסל אויסצורוען מיינע ביינער נאָכן קורצן שלאָף. דער באַלעבאָס שרייט שוין אָבער אַזוי אויך, אַז איך „פראַווע חסידות״ אויף זיין חשבון. ער טענהט אויך, אַז מיין עסן און בענטשן דויערן צו לאַנג. ער זאָגט, אַז די תפילין קאָן מען אַרייגלייגן אינעם תפילין־זעקל ניט אויפגעלייגטערהייט, און בענטשן קאָן מען אויך שטייענדיק ביים וואַרשטאַט.

די באַלעבאָסטע האָלט געווינלעך מיט איר מאַן. נאָר מ׳איז איר אַלץ מוחל צוליב די גוטע געשמאַקע עסנס, וואָס זי דערלאַנגט. לעצטנס אָבער פאַרנאַכלעסיקט זי אַלץ איבער דער קריגעריי מיטן מאַן. ער ווייל, זי זאָל נעמען ביי אים אַ גט, אַזוי ווי ס׳איז שוין צען יאָר נאָך זייער חתונה און זיי האָבן ניט קיין קינדער. זי טענהט, אַז דאָס איז זיין שולד. והא־ראיה, די דאָקטוירים האָלטן זי פאַר פולשטענדיק געזונט, בעת אים פאַרשרייבן זיי מעדיצינען.

איבער זייערע קריגעריין ווערט די שטוב אַלץ מער אָפגעלאָזן, און די לערן־יינגלעך מוזן טאָפלט אַרבעטן אין קיך. צולעצט הערט זי אויף אינ־גאַנצן צו קאָכן עסן. זי פאַרלאָזט די שטוב, נאָר כאָפט זיך אַריין מיטאָג־צייט און גיסט אריין אין פאָמוניצע דעם אָנבייסן, וואָס זיין מאַמע קאָכט פאַר אינדז, און איך ברענג עס צוטראָגן פון זיינע עלטערנס הויז, אויף רודניצקער גאַס. ער העצט אונדז דעמאָלט שטאַרק קעגן איר. נאָר מיר האָבן אויף איר רחמנות. כ׳לויף נאָכדעם ברענגען עפּעס פאַר אונדז פון פרנסעס גאַרקיך אין אַ הויף אויף דייטשישער גאַס. די לערן־יינגלעך, וואָס אַרבעטן אין קיך

זיצן דאָרט פאַרביטערטע. זיי וואָשן און ווישן די געפּעס און שילטן דעם באַלעבאָס. כ׳טענה צו זיי, אַז קולות זיינען אַ סימן פון שוואַכקייט און הילפֿלאָזיקייט. זאָלן זיי ליבער אַרײַנטרעטן אין דער טאָקערשער קאָסע, וואו מ׳נעמט אויך אַריין לערן־יינגלעך, און פאַראײניקטערהייט אויסקעמפן בעסערע באַדינגונגען און אויך קירצערע אַרבעטס־שעה׳ן.

קאַפּיטל דריי און זעכציק

מיין געווינס פון אָפּטראָגן אַרבעט

צו מיינע פליכטן פון אַ לערן־יינגל אין דער טאָקאַרניע געהערט אויך דאָס אָפּטראָגן אָדער אָפּפירן אַרבעט.

אין פריוואָטע הייזער פיר איך אָפּ חפצים: פעדעסטאַלן, עטאַזשערקעס, קאַנדעליאַברעס א. ד. גל. אין די קלובן, אין „דוואָריאַנסקע״ (אַדעליקן) און אין „וואַיענעם״ (מיליטערישן), ווי אויך אין אַריסטאָקראַטישע האָטעלן און רעסטאָראַנען פיר איך אָפּ שפּיל־זאַכן: ביליאַרדס פון גוטא־פּערטשאַ, צעלולאָיד און העלפאַנט־ביין; קראָקעטס פון טשעטשאַטקע א. ד. גל. וועגן כ׳קום צוריק אין טאָקאַרניע, גיב איך אָפּ אַ חשבון צו אַלע וואָס אַרבעטן דאָרט, וועגן דעם „טרינק־געלט״, וואָס כ׳קריג פון די קונדן. כ׳האָב אָבער דערפון אַ היפּש ביסל צרות. טרינק־געלט גיבן דאָס רוב נאָר יונגע פאָרלעך און אָפּיצערן. די באַלעבאָטים גיבן זעלטן אָדער קיינמאָל ניט. די „פּאָד־מייסטערס״ווילן עס ניט גלויבן און פאָדערן פון מיר זייער חלק, אפילו ווען כ׳קריג גאָרניט. אַנומלט האָט פאָסירט אַזאַ פאַל:

כ׳האָב אָפּגעפּירט „עץ־חיימס״ פאַר אַ ספר־תורה צו אַ רייכן גבאי פון אַ קלויז. שטופּט מיך דער נאָר אַרײַנצואוואַרפן אַ פאָר תורה־וועלטער ביים איבערגעבן אים די עץ־חיימס. שפּיצט ער אָן זיינע אויגן און פרעגט, ווי קומען אַזוינע וועלטער צו אַ יונג אַ באַלמעלאָכע? דערצייל איך אים אָפּנהאַרציק, אַז איך האָב זיך געזומען צו מלאכה, ווייל כ׳וויל לעבן פון מיין אייגענער פּראָצע. וועלט ער אָן אָנגעצונדענער, דערקלערט מיך פאָר אַ ליידאָק, אַ הפקר־יונג און טרייבט מיך אַרויס מיט חרפה פון זיין הויז און ווי עס פאָרשטייט זיך אָן שום טרינק־געלט...

צום גליק האָב איך די דאָזיקע וואָך שוין געהאַט עפּעס וואָס אויף מיין חלק, גיב איך אַלץ אָוועק אין דער טאָקאַרניע ווי דאָס טרינק־געלט פאָר מיין אָפּפירן די עץ־חיימס. איך דערצייל אויך קיינעם ניט פון דער פאַרדינטער מפּלה, וואָס כ׳האָב געקראָגן פאַרן אויסשטעלן זיך מיט מיין לומדות... דאָך בין איך גריילעך צופרידן אָפּצופירן אַרבעט, ווייל מען פאָדערט פון מיר

ניט קיין געניעם חשבון פון דער צייט, וואָס דאָס דויערט מיר. גיט עס מיר די מעגלעכקייט אַריינצוכאַפּן זיך אויף אַן אַרבעטער־קוואַרטיר, אין סטראַשונס ביבליאָטעק אָדער — וועז זי איז שוין פאַרמאַכט — אין יצחק פונקס בוכ־האַנדלונג.

אין סטראַשונס ביבליאָטעק לייען איך און לערן לעצטנס קאַפּיטלעכ־ווייז דעם וויכטיקן ספר „מורה נבוכי הזמן" פון דעם גרויסן גאַליציאַנער געלערנטן ר' נחמן קראָכמאַל. דער אַלטער ביבליאָטעקאַר ר' שמואל סטראַשון וויים פון מיינע שוועריקייטן אָפּצושפּאָרן צייט אויף לייענען און לערנען אין דער ביבליאָטעק. ער איז דעריבער מיך נאָך מער מקרב ווי פריער. לעצטנס פאַרטרויט ער מיר אַ סוד, אַז אין ביבליאָטעק געפינען זיך דריי נומערן פון אַ סאָציאַליסטישן זשורנאַלכל אין העבריאיש, וואָס יהושע שטיינבערג, דער צענזאָר, האָט ניט דערלויבט עס אַריינצושטעלן אין געדרוקטן קאַטאַלאָג. דאָס זשורנאַלכל הייסט „האמת"; ס'האָט עס אַרויסגעגעבן אין ווין מיט קנאַפּע צוואַנציק יאָר צוריק מתתיהו סטראַשונס אַ באַקאַנטער ווילנער יונ־גערמאַן, וועלכער רופט זיך דאָרט אַן מיט אַנדער נאָמען (אַלע שרייבער רופן זיך דאָרט אַן מיט פּאַרשטעלטע נעמען, אָדער שרייבן זיך כלל ניט אונטער אויף זייערע זאָכן). ר' שמואל סטראַשון לאָזט מיר אויך אָנקוקן דעם דאָ־זיקן אָנטיקל, וועז קיין אַנדערער זעט עס ניט.

איך שרייב תיכף איבער פון דאָרט דאָס ליד „שיר היחוד למטבע", וואָס מאַכט אויף מיר אַ גאָר טיפן אינדרוק. דאָס ליד הויבט זיך אָן מיט די זעל־ביקע ערשטע ווערטער פון דעם „שיר הכבוד", וואָס מ'זינגט שבת נאָכן דאָוונען מוסף אין די שולן, בתי־מדרשים און קלויזן, לכבוד דעם אויבערשטן. יענער הייסט אויך „אנעים זמירות" לויט זיין אָנהויב: „אנעים זמרות ושירים אארוג" (כ'רייד געזאָנגען און וועב לידער).

די זעכציק שורות פון אָט דעם סאָציאַליסטישן שיר לייענען זיך אָביסל ענלעך ווי די „אקדמות" פון שבועות. יעדע שורה ענדיקט זיך מיט דעם זעלביקן קלאַנג. למשל: מטבע, מרצע (מאַרצייא), דע (דעיאָ) רע (רעיאָ) א. ד. גל.

דער שיר הויבט זיך אָן סאַרקאַסטיש:

„אנעים זמירות למטבע,
ושירים אארוג למרצע,
למטבע — למרצע,
את עמי לעבדים רוצע"
(כ'רייד געזאָנגען צו דער מטבע,
און וועב לידער צום נאָל,
צו דער מטבע — צום נאָל,
וואָס נאָלט צו מיין פּאָלק פּאַר קנעכט).

נאָכדעם קומט דער פּראָטעסט קעגן די אומגערעכטיקייטן פון דער מטבע־וועלט:

„העובד העני זורע ונוטע;
הרעב זורע — ואוכל השבע;
הערום אורג — ולובש הבוצע,
העבד בונה — ויושב השוע"
(דער אָרעמער אַרבעטער זייט און פלאָנצט;
דער הונגעריקער זייט — און דער זאַטער עסט,
דער נאַקעטער וועבט — און דער רויבער טוט אָן,
דער שקלאַף בויט — און דער האַר באַוואוינט).

דאָס ליד רעכנט אויס אַ לאַנגן צעטל פון אומגערעכטיקייטן און פאַר־ברעכנס. דער דיכטער *) באַנוצט די שפּראַך פון תנ"ך, אַפּנים, כדי עס זאָל אויסזען, אַז דאָס ליד איז געשריבן אין אור־אַלטע צייטן. ער ווייזט אָן, אַז „הסוס ברכבי פרעה" (דער פערד אין פּרעהס רייטוואָגן) איז זאַט און דעם אָרעמאַנס קינדער הונגערן, און ער רופט אויס:

„צדק, יושר, חכמה, דעה —
אַיים? הגידה לי, אח ורע!"
(געראָטיקייט, יושר, חכמה, וויסנשאַפט —
וואו זיינען זיי? זאָג מיר, ברודער און פריינט!).

אין דעם זעלביקן לשון פון תנ"ך דערקלערט דער דיכטער, אַז אויב ער זאָל דאָס אויסשרייַען אין „מצרים" וועט מען אים אָנרופן „פושע" (פאַר־ברעכער) און פאַרשיקן „לעזאזל", אין מדבר, אים פאַרטרייבן ווי אַ משוגענעם און חסר דעה, „אויפן וועג פון באַרג חורב... ביז קדש ברנע" (פלעצער אין מדבר פון סיני, דערמאָנט אין חומש).

איך לערן זיך אויס דאָס דאָזיקע ליד אויף אויסווייניק, און זאָג אויך איבער טיילן דערפון פאַר מיינע חברים מיטן ניגון פון „אנעים זמירות" אין שבתדיקן דאַוונען. כ'פאַרטייטש און דערקלער זיי אויך יעדעס וואָרט.

אין די אַרבעטער־קוואַרטירן, ווי אויך אויף די שפּאַצירגאַנגען אין באָטאַנישן גאָרטן און אין דעם „גאי"(בערנאַרדינער גאָרטן) ווערט אַ סך גערעדט וועגן דעם אַלטן געזעץ פון דער קייסערינע יעקאַטערינעס צייטן, אַז דער אַרבעטס־טאָג זאָל באַשטיין פון צוועלף שעה, שוין אַריינגערעכנט אין דעם אויך די צייט פון עסן. פאַראַן אַ מיינונג, אַז אַרבעטער און לערן־יינגלעך זאָלן זיך וועגדן צום ווילנער פאַבריק־אינספּעקטאָר און זיך פאַר אים באַ־

*) יאָרן שפּעטער וועלט באַקאַנט, אַז דאָס איז געווען דר. יצחק קאַמינער.

קלאָגן קענן די באַלעבאָטים, אַז זיי היטן ניט אָפּ דעם דאָזיקן געזעץ. מיר דערוויסן זיך אויך, אַז עס זיינען פֿאַראַן אַלטע געזעצן ספּעציעל וועגן לערן־יינגלעך, וואָס די באַלעבאָטים היטן ניט אָפּ און קיינער מאָנט גאָרניט מ׳זאָל זיי אָפּהיטן.

נאָך אַ צאָל שמועסן אין קאָסעס (פֿאַר־פֿאַראיינען) און וואַרשטאַטן וועלט באָשטימט, אַז אַ געוויסן שבת זאָל אַ גרופּע יונגע אַרבעטער און לערן־יינגלעך וועגן דעם באַזונדער דעם פֿאַבריק־אינספּעקטאָר.

די קאָנצעלאַריע פון פֿאַבריק־אינספּעקטאָר, וואו עמיץ האָט אונדז אַהין אַוועקגעפֿירט, איז אין אַן אַלטער שוואַרצער געביידע. אויף איר טיר איז פֿאַראַן אַ קליין מעשן שילדל וועגן דעם.

דער פֿאַבריק־אינספּעקטאָר, אַן אַלטער הויכער, דאַרער מאַן, מיט אַ קליין גרוי בערדל, האָט אונדז געקוקט פֿאַרחידושט. ער געדענקט ניט, זאָגט ער, צי ער האָט וועט געהאָט אַזוינע געסט ביי אים אין קאָנצעלאַריע.

אונדזערע וואַרט־זאָגער דערציילן אים, אַז מיר אַרבעטן 15 און אַמאָל אויך 16 שעה אין מעת־לעת, אַז אין די קורצע טעג צווינגט מען אונדז צו אַרבעטן דאָנערשטיק אַ גאַנצע נאַכט דערפֿאַר, וואָס די שבת־רו הויבט זיך אָן אויף מאָרגן, פֿרייטיק, פֿריער ווי אין די לאַנגע טעג. מיר האָבן דעריבער ניט קיין מעגלעכקייט צו פֿאַרברענגען כאָטש איין אָוונט אין וואָך, פֿרייטיק־צו־נאַכט, מיט קרובים און פֿריינט. מיר קאָנען זיך ווייניק אָפּרוען אויף מאָרגן, אין דעם קורצן שבתדיקן טאָג, ווייל אַזוי גיך ווי די זון פֿאַרגייט, מוזן מיר ווידער אַרבעטן שבת־צו־נאַכט ביז שפּעט.

דער אַלטער פֿאַבריק־אינספּעקטאָר ווייזט אַרויס ווייניק חשק זיך אָנ־צונעמען אונדזער קריוודע. ער דערקלערט, אַז ער האָט ניט געגנוג באַאַמטע דורכצופֿירן אַזאַ אינספּעקציע אין די פֿאַבריקן און וואַרשטאַטן. דערצו גע־דענקט ער נאָך, פון צענדליקער יאָרן צוריק, אַז די לערן־יינגלעך באַהאַלטן זיך, ווען מ׳קומט אויף אַן אינספּעקציע, אָדער זיי ענטפֿערן אויף אַלע פֿראַ־געס פונקט אַזוי, ווי זייערע מייסטערס הייסן זיי. ענלעכע ענטפֿערס, זאָגט ער, פלעגן אויך געבן די אַרבעטער. ער גלויבט דערפֿאַר ניט, אַז ס׳וועט אים זיין מעגלעך אָפּצוהיטן יעקאָטערינעס געזעץ וועגן דעם 12־שעהדיקן אַרבעטס־טאָג און די רעגולאַציעס וועגן די לערן־יינגלעך.

מיר פֿאַרזיכערן אים, אַז די היינטיקע אַרבעטער און לערן־יינגלעך זיינען מוטיקער ווי די אַמאָליקע. זיי זיינען אויך גרייט צו קעמפֿן פֿאַר זייער זאָך. מיר וועלן דעריבער שטיין אויף דער וואָך און אים העלפֿן אויסגעפינען די אמתע צושטאָנדן אין די מייסטערסקאָליעס. נאָר אָנשטאָט צו זיין צופֿרידן מיט אונדזער צוגעזאָגטער מיטהילף, מאַכט דער פֿאַבריק־אינספּעקטאָר אַ בייזע מינע. ער וואַרנט אונדז אויך צו האָבן מער געדולד, ווייל יעדער אי־בערגאַיילטער שריט קאָן אונדז פּירן צו טורמע, סיביר און קאָטאָרגע.

לכבוד דער קאָראָנאַציע פון צאַר ניקאָלאַי דעם צווייטן ווערן געזאָגט תפילות און געהאַלטן דרשות אין די געבעט־הייזער פון אַלע אמונות אין ווילנע. אין דער ווילנער גרויסער שול האָט דער קאָזיאָנער רב, ה׳ נעמזער, געהאַלטן אַ דרשה אין רוסיש, פול מיט שבחים און ברכות פֿאַרן צאַר. ער האָט אויך איבערגעזעצט אין רוסיש דעם „הנותן תשועה״ (די תפילה פֿאַרן קייסער), וואָס חזן סיראָטע און זיינע משוררים האָבן געזונגען.

אין „מאנעזש״ האָט אַ הויכער מלוכה־מאַן געהאַלטן אַ רעדע, וואָס איז אָפּגעדרוקט אין אַ באַזונדער ביכל און יעדערער קאָן עס קריגן אומזיסט. די רעדע איז געבויט אויף פסוקים פון „שמואל א׳ ״, אין תנ״ך, אַז דער נביא האָט געזאַלבט דעם קעניג מיט הייליקן בוימל, אינעם נאָמען פון גאָט. זיין מלוכה אויף דער ערד איז דעריבער אַזוי הייליק און אַזוי אייביק, ווי יענעמס אויפן הימל.

אַ חוץ די אַלע תפילות, דרשות און רעדעס אין ווילנע זיינען אויך געפֿאָרן פון דאָרטן דעפּוטאַציעס מיט מחנות צו דער קאָראָנאַציע אין דער אַלטער צאַרישער קרוין־שטאָט. די מתנה פון דער ווילנער קהילה האָב איך געזען אין דער מאָסטערסקאָיע פון דעם ווילנער שניצער־קינסטלער מאיר מעבעל.

ביי מאיר מעבעל אַרבעט מיין חבר דוד אַנטאָקאָלסקי, אַ קרוב פון דעם באַרימטן סקולפּטאָר מאַרק אַנטאָקאָלסקי. איך בין דאָרום אַן אַרייַנגייער אין מאיר מעבעלס שניצעריי. האָט ער, דער מייסטער, מיר געוויזן זיין אַרבעט: אַ גרויסער הילצערנער טעלער, וועמעס ראַנד איז געשניצט לויט די אוזאַרן פון אַלט־רוסישע קונסטווערק. אין דער דאָזיקער ראָם זיינען אינגעפּאַסט די שילדן פון אַלע רוסישע גובערניעס אויסגעשניצט פון שוואַרצן זילבער.

צולעצט האָט די צאַרישע אַרמיי אין ווילנע דורכגעפירט אַ גרויסן מיליטעריש פּאַראַד, וועלכן ס׳איז אויך געקומען זען מיין טאָטע און מיין עלטערע שוועסטער פון דאָרף. מיר זיינען אַלע דריי געשטאַנען אויף דער בריי־טער גאַס, קעגן דעם סאָבאָר, פון וואָנען מיר האָבן אַלץ געקאָנט גוט זען. אַ חוץ די געוואַלן מיט גילדערנע שליפּעס, זיידענע לענטעס און אַלערליי מעדאַלן, האָבן אויך מאַרשירט אין די ערשטע רייען די העכסט־ראַנגיקע פּראָוואָסלאַווע גייסטלעכע מיט צלמים, הייליקע בילדער און פאָנען. נאָכדעם האָט זיך געצויגן אַ שטראָם פון סאָלדאָטן און קאָזאַקן מיט ביקסן, פּיקעס און האַרמאָטן, אָנגעפירט פון אָפּיצערן און פּאָלקאָווניקעס מיט בלויזע שווערדן אין די הענט. כ׳האָב אויסגעדריקט אַ חשד, אַז אַ טייל פון דער אַרמיי קומט צוריק דורך אַן אַנדער וועג און מאַרשירט ווידער, כדי אָנצואוואַרפן אַ סטראָפּ פאַר דער צאַרישער מאַכט.

מיין טאָטע איז מיט מיר ניט מסכים. ער האָלט, אַז די צאַרישע מאַכט איז אומגעהויער שטאַרק. ער זאָגט, אַז נאָר נאַרישע יינגלעך קאָנען זיך אייַ־

רײדן, אַז זיי האָבן אַ ווערדע קעגן דער צאַרישער מלוכה. זעסט, זאָגט ער, אַנווייזנדיק אויף דער דאָלאָניע, אויף דער פלאַך פון זיין האַנט: גיכער וועט דאָ וואַקסן האָר, אידער אייערע אַרבעטער־יינגלעך און אַרבעטער־מיידלעך וועלן זיין בכוח אַרונטערצואוואַרפן דעם צאַר...

קאַפּיטל פיר און זעכציק

אויף אַן אַרבעטער-חתונה

ירמיה־לייב און מענדל דער דאַמסקער שנײדער, צוויי וויכטיקע שנײדער־אַרבעטער, לעבן ניט צווישן זיך בשלום. ירמיה־לייב האָלט, אַז מענדל האָט ניט גוט אָנגעפירט די סטאַטשקע פון די ווילנער יידישע שנײדער־אַרבעטער אין 1893. מענדל באַשולדיקט ירמיה־לייבן אין אַ סיכסוך צווישן אַרבעטער און אינטעליגענטן; וועגן וואָס דאָס איז געווען וויס איך נאָך ניט.

צו מיר זיינען זיי ביידע פריינטלעך. אַזוי גיך ווי מענדל קריגט פון די אינטעליגענטן אויסלענדישע אומלעגאַלע ליטעראַטור, גיט ער זי מיר איבערלייענען. ער האָט מיך אויך באַקאַנט מיט זיין כלה און זיי האָבן מיך ביידע פאַרבעטן אויף זייער חתונה. כ׳וואָלט סיי־ווי געקומען, ווייל יעדע קאַסע שיקט אַ פאַרשטייער מיט אַ דרשה־געשאַנק אויף אָט דער אַרבעטער־חתונה. כ׳בין אַהין געשיקט פון מיין טאַקערשער קאַסע.

די אַרבעטער־חתונה קומט פאָר אין „פאַסאַזש". אינעם גרויסן זאַל זיי נען פאַרזאַמלט הונדערטער געסט. דאָס רוב יוגנט. אַלע זיינען אָנגעטאָן אין זייערע בעסטע מלבושים, און זייערע ליכטיקע פנימער שיינען. עס זיינען אויך פאַראָן אַ צאָל עלטערע מענטשן, הויפּטזאַכלעך פון כלהס צד: מאַנסבילן מיט בערד און פּאות, ווייבער אין פּאַרוקן און אַלטמאָדישער צירונג. עמיץ וויזט מיר אָן אויף אַ צאָל יונגעלייט, אָז דאָס זיינען אינטעליגענטן. זיי זעען אויס אַריסטאָקראַטיש, כאָטש זיי זיינען אָנגעטאָן אין פּשוטע רובאַשקעס מיט קוטאָסן. זייערע פּינע צוגעפּוצטע בערדלעך גיבן זיי אַ זייער חשובן אויסזען. איך פּרעג ניט זייערע נעמען, נאָר אויף איינעם וויזט מען מיר אָן, אָז ער איז אָן „אוטשיטעל (לערער).

הגם דער עולם איז אַ היינט־וועלטיקער, ווערט דורכגעפירט די חתונה, אַפּנים צוליב דער כלהס משפּחה, מיט אַלע אַלטמאָדישע מנהגים און צערעמאָניעס, וועז ס׳קומט אָבער צום באַזעצן די כלה, און דער בחן הויבט עס אָן מיטן סקאַרבאָווון נוסח: „כלה, ווײַן, ווײַן!", שיסט אויס אַ שאָלנדיק געלעכטער. עס לאָכן די יונגע געסט, און ס׳לאָכט אויך מיט די כלה.

דער טאַלאַנטפּולער בדחן, יעקב זיזמאָר, כאָפּט זיך, אָז דאָ פאַדערט זיך אַ נייער נוסח. ער שאָפּט עס באַלד. זיינע נייע פערזן רירן אויף הערצער.

עס ברעכט אויס אַ געווײן. די פּריער־לאַכנדיקע מיידלעך, צוזאַמען מיט דער כלה, ווײנען אויפן קול. עמיץ חלשט אויך. שטאַרקע העלדישע בחורים ווישן זיך די אויגן.

יעקב זיזמאַר שילדערט דאָס לעבן פון דער אַרבעטער־מיידל: אירע ליידן אין דער אָרעמער היים און אין דער מייסטערסקאַיע; אירע חלומות און האָפענונגען, אַז מיט איר חתונה וועט זיך פּאַר איר אָנהויבן אַ נײ לעבן. ער שילדערט אירע געפילן אונטער דער חופּה, פּרייד געמישט מיט שרעק, ווען זי שטעלט זיך פּאָר דאָס שווערע לעבן פון אַרבעטער־מענטשן, וואָס זי זעט אַרום זיך, און זי וויסט, אַז דאָס וועט אויך זיין איר גורל.

זיינע שנעל־פאַרפאַסטע פערזן מאַכן אַ שטאַרקן רושם אויף דעם גרויסן עולם. די יונגע אַרבעטער שמועסן נאָכדעם אַ סך וועגן יעקב זיזמאַרס נײַ־מאָדנעם „באַזעצן די כלה" און מאַכן אים אָוואַציעס.

דאָס אויסרופן דעם לאָנגן צעטל דרשה־געשאַנקען פון אַזוי פיל פאַר־שיידענע מלאכות און פון מאַסן פאַבריקן און וואַרשטאַטן באַגייסטערט דעם אַרבעטער־עולם. מ׳זעט פאַר זיך די אחדות אַרום דער אַרבעטער־חתונה און מ׳שטעלט זיך אויך פאָר די וואַקסנדיקע מאַכט פון די געהיימע קאַסעס.

אינעם גרויסן זאַל ווערט אַ סך געטאַנצט. אינעם קלענערן שמועסט מען און מ׳אַמפּערט זיך וועגן פאַרשיידענע פראַגעס. איך גיי פון זאַל צו זאַל. כ׳האָב האַלט צו הערן די שמועסן און די וויכוחים. ס׳איז מיר אויך אַ פאַר־געניגן זיך צוקוקן צו די טענץ. לאָז איך איבער אין מיטן דעם פילאָזאָפישן וויכוח: „וואָס איז געווען פריער, די איי צי די הון?", און גיי אַריין צו די טענצער. דאָרט ציען מיך אַריין באַקאַנטע בחורים און מיידלעך אין אַ קאַד־ריל פון צענדליקער פאַרלעך. איך פלעכט זיך אָבער גיך אַרויס צוריק. כ׳זאָג, אַז טאַנצן איז ניט וויניקער קונסט ווי שפּילן. מ׳דאַרף עס לערנען און פּראַקטיצירן. איז מיר ליב צו זען, ווי אַזוי עס טאַנצן האַרמאָניש די, וואָס קענען עס. איך צי דערפון אַ מוסר־השכל, אַז אויך דאָס לעבן פון די בריידע מאַסן וועט זיך אויפהויבן אויף אַ העכערער מדרגה, ווען מענטשן וועלן זיך אויסלערנען צו לעבן האַרמאָניש.

ווען כ׳קום צוריק אינעם קליינעם זאַל, געפּין איך נאָך אַלץ אַן עולם, וואָס פילאָזאָפירט. מיין עלטערער חבר, הלל דער לאַוורניק, חידושט זיך אפילו, למאי כ׳בין אין סאַמע ברען פון אַזאַ ערנסטן ענין אַוועק צום טאַנץ־זאַל.

*
**

וואָס איז אַזוינס דער ערשטער מאַי איז מיר ניט גאַנץ קלאָר. קיין ברא־שורקע וועגן דעם פאַרצולייענען אויף די „שבתדיקע פאַרלעזונגען" האָב איך ניט געקראָגן. ביי ירמיה־לייבן אויפן קוואַרטיר האָט מען מיר דערציילט

פון אַן ערשטן מאַי אין וואַלד נאָך מיט דריי יאָר פריער, אין 1892. פֿאַרשטיי איך, אַז באַוואוסטזיניקע אַרבעטער פירן דורך אין אָט דעם טאָג אַ געהיימע דעמאָנסטראַציע פֿאַר אַ קירצערן אַרבעטסטאָג, פֿאַר בעסערע שכירות און פֿאַר פּטור צו וועלן פון קייסער.

זונטיק אינדערפרי טרעף איך זיך אין דרויסן מיט מיינעם אַ חבר. ער פירט מיך דורך פֿאַרשיידענע געסלעך אַרויס פון שטאָט. דאָרט גייען מיר איבער פעלדער ביז מיר קומען צו אַ וואַלד. עס באַווייזן זיך אַ פּאָר בחורים אין פרעגן וואוהין מיר גייען? מיין עלטערער חבר גיט זיי דעם „פּאַראָל" און יענע וייזן אונדז אָן וואו צו גיין וויטער. אַזוי שטעלט מען אונדז אפּ עטלעכע מאָל, ביז וואַנען מיר דערזעען אַ היפּשע לאַנקע אין וואַלד מיט אַן עולם פון יונגע מענטשן, אַרבעטער און לערן־יינגלעך. איך טרעף דאָרט מיינע נאָענטע חברים יאָשקע דעם שניידער, לייבקע דעם מאָלער, משהקע דעם טאָקער א. אַז. וו. עטלעכע פון זיי באַדויערן, וואָס דער קאָמיטעט האָט ניט דורכגעפירט זיין צוזאָג, אַז עס וועלן דאָ אויך זיין פּוילישע, רוסישע און אַנדערע ניט־יידישע אַרבעטער פון די פאַבריקן און זאָוואָדן. צום סוף האָבן זיי וויידער צוזאַמענגעבראַכט נאָר די יידישע אַרבעטער און לערן־יינגלעך פון די מייסטערסקאַיעס און וואַרשטאַטן.

עמיץ, וואָס רעדט פֿאַרן קאָמיטעט דערקלערט אונדז, אַז די ניט־יידישע אַרבעטער פון די גרויסע פאַבריקן און זאָוואָדן וועלן שטרענגער געהיט, ווי די יידישע פון די קליינע וואַרשטאַטן. די היינטיקע פֿאַרזאַמלונג קאָן דערי־בער אויסערלעך ניט זיין קיין אינטערנאַציאָנאַלע, כאָטש עס זיינען מיט אונדז אייניק מאָסן־אַרבעטער פון פֿאַרשיידענע פעלקער. מען גיט אונדז אויך אָנ־צוהערעניש, אַז צוליב דעם זעלביקן טעם פון קאָנספּיראַציע פעלן דאָ אויך די אינטעליגענטן, וועלכע כ׳האָב געהאָפט צו זען און הערן אויף אָט דער געהיימער ערשטער־מאַי־פֿאַרזאַמלונג אין וואַלד.

דער עולם האָלט נאָך אין קומען. עמיץ זאָגט מיר, אַז עס זיינען דאָ פֿאַראָן אַרום 500 אַרבעטער און לערן־יינגלעך. אַ טייל בחורים און מיידלעך זיצן אין גרופּעס און זינגען. אַנדערע גרייטן־צו פֿאַרן עולם אַ מאָלצייט פון ברויט און פּוטער, צוואָרעך, קאָלבאָס א. דגל. פון וויטן זע איך אַ סך באָקאָנטע פנימער פון שניידער, סטאָליער, שניצער, זעמסער, בערשטער, איינבינדער, נייטאָרינס, קאָנווערטניקעס און קאָנווערטניצעס, זאָקנמאַכערס אין אַזוי וויטער.

אַ רעדנער שטייט אויף אַ בערגל אַרומגערינגלט פון הונדערטער מענטשן און רעדט, איך הער ניט געניו, וואָס ער זאָגט, כ׳פּיל אָבער, אַז ער רעדט פון יושר און אחדות. אַן אַרבעטער נעמט אַרויס פון בוזעם אַ רויטע פאָן און פּאַכעט מיט איר. דער עולם יובלט און אַלע הויבן אָן זינגען. איך זינג מיט שטיל דאָס ליד פון דער רויטער פאָן, וואָס איז „באַשפּריצט מיט דעם

בלוט פון אַרבעטסמאַן" *), און נאָכדעם אויך הויך אויפן קול, דאָס ליד פון דער סרייהייט:

„טיראַנען איר קאָנט זי ניט טויטן,
זי איז אַן אומשטערבלעכע בלום,
אירע בליענדע, שמעקנדע קווייטן,
בליען און וואַקסן אומעטום".

שפּעטער ליג איך אַליין אונטער אַ בוים און חלום אויפן וואַר. פון אַ נאָענטן גרינעם בערגל דערטראָגן זיך צו מיר קלאַנגען פון אומעטיקע ניגונים, וואָס כ'האָב, דאָכט זיך, געהערט אין מיין קינדהייט אין דאָרף און אין שטעטל. פאַר מיינע אויגן שוועבן בילדער פון פאַרשוואונדענע צייטן. אָנשטאָט דעם וואַלד לעבן ווילנע, אין 1895, זע איך דעם „טאָל פון די צעדערן" אין שפּאַניע פון אַרום פיר הונדערט יאָר צוריק, וואו מאַראַנען (געהיימע יידן) באַהאַלטן זיך פון דער אינקוויזיציע, און אָנשטאָט די נייע אַרבעטער-לידער הער איך דאָס אַלטע געזאַנג פון „כל נדרי".

די פאַרזאַמלונג פון ערשטן מאַי איז געענדיקט. דער עולם הויבט אָן גיין צוריק אין שטאָט. מ'היט זיך פאַר אַן „עין-הרע" און מ'גייט אייניק-ווייז אָדער פאָרווייז.

איך גיי שווייגנדיק. מיין האַרץ איז אָנגעלאָדן מיט געפילן, פאַר וועלכע כ'האָב ניט קיין ווערטער. קומענדיק צוריק אין שטאָט, ביים געזעגענען זיך מיט מיין עלטערן חבר, דריק איך צו מיין קאָפּ צו זיין ברוסט. פון מיינע אויגן רינען טרערן, און איך וויס ניט פאַרוואָס.

דער סטרייק פון די אַרבעטער אין עדעלשטיינס טאַבאַק-פאַבריק דויערט שוין חדשים. דער פאַבריקאַנט וויל ניט נאָכגעבן קיין איין פאָדערונג פון זייגע אַרבעטער. ער האָפט, אַז דער הונגער וועט זיי צווינגען צו קומען זיך בעטן ביי אים, ער זאָל זיי אַריינענעמען צוריק אויף וועלכע באַדינגונגען ער וועט נאָר וועלן.

די יידישע אַרבעטער פון אַלע פאַכן זאַמלען צווישן זיך הילף פאַר די סטרייקערס. זיי קריגן אויך הילף פון ניט-אַרבעטער. דאָך איז זייער לאַגע זייער שלעכט און זיי ליידן גרויס נויט.

אָנומלט איז עדעלשטיין דורכגעפאָרן די דייטשישע גאַס. ביים ראָג פון גיטקע טויבעס זאָוואולעק האָבן אים מענטשן דערקענט און געוואָלט אים אָנברענען די ביינער פאַר זייגע עוולות קעגן זיינע אַרבעטער. ער איז געוואָרן בלאַס און ניט געקאָנט אויסריידן אַ וואָרט. דערווייל זיינען אָנגעקומען אַ פאָר טויער פון די קאָסעס און ניט געלאָזן אים טאָן קיין שלעכטס.

---

* פון דוד עדעלשטאָט.

זיי האָבן דערקלערט, אַז דער קריג איז צווישן די אַרבעטער מיט דער פּאַרוואַלטונג פון פּאַבריק, אָבער ניט מיט דער פּערזאָן עדעלשטיין.

ה' עדעלשטיין זוכט נאָכדעם צו ברענגן דעם סטרייק דורך אַראָפּברענגען אַ סך צענדליקער פּאָפּיראָסן־מאַכערקעס פון סט. פעטערבורג. אין שטאָט גלויבט מען, אַז דאָס זיינען ניט קיין רעגולערע פּאַבריק־אַרבעטער, נאָר אומאָנשטענדיקע פּרויען. ס'פּאַרשפּרייט זיך אַ קלאָגג, אַז זיי זיינען „זאַראָזשעץ" (אָנגעשטעקט) מיט סיפיליס. דער עולם אין ווילנע, און אויך אין די אַרומיקע געגנטן הערט דעמאָלט אויף צו קויפן עדעלשטיינס פּאָפּיראָסן.

אין אָט דער צייט דערוויסן זיך די סטרייקערס, אַז עדעלשטיין האָט געפּועלט ביים ווילנער שטאָט־מגיד אַרויסצוטרעטן קעגן זיי אין זיינער אַ דרשה.

דער ווילנער שטאָט־מגיד, ר' הירשל ראָבינאָוויטש, איז אַ זון פון קאָוונער רב ר' יצחק אלחנן ספּעקטאָר. נאָר מ'האָלט ניט צו ר' הירשלען אַזאַ צוטרוי ווי צו זיין הויך־אָנגעזעענעם טאַטן. מ'האָלט אים פּאָר עדעלשטיינס אַ קרוב, און בכלל פּאָר אַ פריינט פון גבירים. דאָך האָט ער געקאָנט, זאָגט מען, אויסגלייכן דעם סכסוך צווישן די אַרבעטער און דעם פּאַבריקאַנט, ווען ער פּאָרבעט צו זיך ביידע צדדים פּאָר אָט דעם צוועק.

די יונגע אַרבעטער און לערן־ייִנגלעך גרייטן זיך צו זיין דרשה, שבת בייטאָג, כ"ז אב, תרנ"ה (17־טן אויגוסט, 1895). זיי קומען אין מאָסן אין דער ווילנער גרויסער שול און פּאַרנעמען אַלע בענק אַרום ארון־קודש און דער בימה. זייער אָנווועזנהייט טוט צו־ערשט הנאה דעם שטאָט־מגיד. אין אָנהייב פון זיין דרשה דריקט ער אויס זיין פּרייד, וואָס די יוגנט איז אים געקומען הערן. נאָר אָנשטאָט זיי צו פּאָראינטערעסירן אין דער יידישער תורה מיט דעם אמת און דער גערעכטיקייט פון די נביאים, פילפולט ער זיך גאָר אין פּסוקים פון דער סדרה פון דער וואָך (פּרשה „ראה").

זיינע יונגע צוהערער לאָנגווייליקן זיך, נאָר זיי זיינען אָנטשלאָסן אויסצוהערן זיין דרשה ביזן סוף, צי ער וועט עפּעס וואָס זאָגן וועגן סטרייק. זיי דאָרפן שוין ניט לאָנג ווארטן. ווען ער קומט צום פּסוק „עשר תעשר את כל תבואת זרעך" (דברים י"ד, ב"ב), דערמאָנט ער די גמרא „עשר בשביל שתתעשר" (גיב מעשר, כדי דו זאָלסט ווערן רייך). דערביי דערקלערט ער דעם רייכן באָלעבאָס פּאָרן „ברויטגעבער" פון זיינע אַרבעטער און פּאָלט אָן ביטער אויף די, וועלכע טרעטן אַרויס אין אַ סטרייק קעגן זייער באָלעבאָס און שעדיקן זיינע געשעפטן.

ביי די דאָזיקע ווערטער דערהערט זיך תיכף אַ פּייף פון הונדערטער מיילער, און די יוגנט פּאַרלאָזט די שול. די עלטערע מענטשן זיינען צעטומלט: אַזאַ חילול־השם! אויספּייפן אַ דרשה פונעם שטאָט־מגיד אין דער ווילנער גרויסער שול, האָט נאָך קיינמאָל ניט פּאַסירט.

דער שטאָט־מגיד, בלאָס און צעשראָקן, לייגט אָפּ דעם סוף פון זיין דרשה אויף אַן אַנדערש מאָל... דער אָפּקלאַנג פון דעם פּייף אין שול רודערט אויף די שטאָט. דער „דעת הקהל" — די עפּנטלעכע מיינונג — צווינגט דעם פּאַבריקאַנט זיך באַלד אויסצוגלייכן מיט די סטרייקערס. דער שטאָט־מגיד בלייבט ווייטער אויף זיין שטעלע נאָר אין זכות פון זיין בא־ליבטן טאָטן.

קאַפּיטל פינף און זעכציק

„אַלעקסאַנדער" און „רעזטשיק"

אויף דער קוואַרטיר פון מיין חבר יאָשקע דעם שניידער טרעף איך באַוואוסטזיניקע אַרבעטער פון אַלע פאַכן. זיי אַמפּערן זיך מייסטנס ווענן „אַגיטאַציע" און „פּראָפּאַגאַנדע". דערביי דערמאָנען זיי אָפט צוויי נעמען: „אַלעקסאַנדער" און „רעזטשיק" (גראַוויאָר).

ביידנס אָנהענגער דערציילן פון זיי חידושים. בייידע, זאָגט מען מיר, זיינען שאַרפּע פּאָלעמיקער. זיי קאָנען איינער דעם אַנדערן ניט בייקומען אין זייערע וויכוחים. אַלעקסאַנדער איז אַ פּוילער אינטעליגענט (ווי ס׳הייסן סטודענטן פון אַ רוסישן אוניווערזיטעט. אַלע אַנדערע רופט מען אַן האַלבע אינטעליגענטן). דער רעזטשיק אין אַן אַרבעטער, אַ קינסטלער אין צייכענען, גראַווירן און שניצן. ער האָט אַ סך געלייענט און איז שטאַרק באַהאַוונט אין רוסישע ביכער וועגן סאָציאַלע פראָגעס און ליטעראַטור. אַלעקסאַנדערס צד ווערט אָנגערופן: „אַגיטאַציע" און דעם רעזטשיקס — „פּראָפּאַגאַנדע".

צוליב קאָנספּיראַציע קומט ניט אַלעקסאַנדער אויף די קוואַרטירן, וואו כ׳טרעף זיך מיט מיינע באַקאַנטע אַרבעטער. דעם רעזטשיק האָב איך איינמאָל געזען אין דער טאָקאַרניע, וואו איך אַרבעט. כ׳האָב אָבער ניט געוואוסט, אַז דאָס איז ער. עמיצער האָט מיר נאָר אָנגעוויזן אויף אָט דעם סימפּאָטישן יונגגמאַן מיט דעם קיילעכדיקן שוואַרצן בערדל, אַז ער איז עס דער קינסטלער, וועלכער מאַכט די שיינע שניצערייען אויף די קאָסטבאַרע שפּאַציר־שטעקנס אין אונדזער טאָקאַרניע. ער אַרבעט ביי זיך אין דער היים און קומט צו אונדז נאָר, ווען ער ברענגט אָפּ פּאַרטיקע אַרבעט, אַדער ער נעמט אָן אַ נייע באַשטעלונג. אונדזער באַלעבאָס וואונדערט זיך, וואָס איז דער מער מיט אָט דעם יונגגמאַן? אָן אָנדערער אויף זיין אָרט, מיט אַזוינע גילדערנע הענט וואָלט געגאַנגען אין גאָלד. ער וואָלט שוין לאָנג צוריק געווארן אייגנער פון די רייכסטע מייסטערס אין ווילנע. ער רעכנט אַ הויכן פּרייז פאַר זיין אַרבעט און פאַרדינט גרויסע געלטער. ער ווערט

אָבער אָפּט פּאַרפּאַלן און באַווייזט זיך ווידער ערשט אין אַ חודש אָדער צוויי אַרום.

יאָשקע דערקלערט מיר, אַז דער רעזטשיק אַרבעט נאָר דעמאָלט, ווען ער בייטלט זיך אויס. אַזוי לאַנג אָבער ווי ער האָט אויף זיינע נויטיקע באַ־דערפענישן, גיט ער אָפּ זיין גאַנצע צייט אויף לייענען ביכער, קאָרעס־פּאָנדירן מיט שרייבער אָדער האַלטן רעדעס פּאַר פּראָפּאַגאַנדע.

מיינע באַקאַנטע פון דער „אַיטאַציע" זאָגן מיר, אַז ניט אַלע ארבע־טער אין דער פּראָפּאַגאַנדע זיינען באַגייסטערט פּאַר מער וויסן. אַנדערע ווילן נאָר זיך אויסלערנען מער רוסיש, כדי צו קאָנען ווערן פּריקאַזטשיקעס (האַנדלס־אַגענטעלטע) אָדער בוכהאַלטערס א. דגל. לייכטערע און בע־סער־באַצאָלטע פּראָפּעסיעס.

פון דער „פּראָפּאַגאַנדע" ענטפערט מען מיר אויף דעם, אַז די פּראָגע ווערן אַגיטאַציע און פּראָפּאַגאַנדע האָט גאָרניט צו טאָן מיט יענע איינצלנע מענטשן, וואָס נוצן אַלץ אויס פּאַר זיך אַליין. די גרויסע מערהייט אַרבעטער פון ביידע צדדים טראַכטן ניט ווערן זיך פערזענלעך, נאָר ווערן די אינטע־רעסן פונעם גאַנצן כלל.

אין אַ וויכוח מיטן רעזטשיק זאָל אַלעקסאַנדער זיך האָבן אויסגערעדט, ווי עטלעכע גיבן מיר איבער, אַז מען קאָן די אַרבעטער ניט געבן קיין בע־סערע ליטעראַטור, ווייל די קעמערלעך פון זייער מוח זיינען פּאַרטעמפּט און פּאַרשטאָפּט. מ׳דאַרף דעריבער זיי נאָר אַגיטירן צו נעמען בולאָווע־סע אין די הענט און שלאָגן דעם שונא. דער רעזטשיק אָבער זאָגט, דערקלערן זיי מיר, אַז אויב די אַרבעטער ווערן נאָר קאָנען האַלטן בולאָווע־סע אין די הענט, אָבער ניט וויסן געניי פּאַר וואָס זיי שלאָגן זיך, קאָן מען זיי פּאַרפירן, צו שלאָגן מיט אָט די בולאָווע־סע איינע די אַנדערע, אָנשטאָט צו קעמפן אַלע צוזאַמען קעגן זייער אַלעמענס שונא.

הלל, יאָשקע, ירמיה־לייב און אַנדערע פון דער „פּראָפּאַגאַנדע" דער־ציילן מיר, אַז דער רעזטשיק האָט דאָס באַוויזן מיט פּאַקטן פון דער גע־שיכטע פון די רעוואָלוציעס אין מערב־אייראָפּע, אַז צוליב דעם האָבן דאָרט די אַרבעטער פּאַרלאָרן. ער וואָרנט דעריבער, אַז מ׳זאָל דאָ שוין איצט געניי אויפקלערן אַלע אַרבעטער, פּאַרוואָס זיי דאַרפן קעמפן. מ׳זאָל זיך אויך שטאַרק אָנשטרענגען, אַז די אַרבעטער זאָלן דאָס אַלץ גוט באַגרייפן. די אָנהענגער פון רעזטשיק זאָגן צו מיך צו באַקענען מיט אים פערזענלעך. ער ווערט שוין, זאָגן זיי, מיר אַלץ דערקלערן אַ סך בעסער, ווי זיי קאָנען דאָס טאָן.

דערווייל באַנוגענען זיי זיך מיט דערציילן מיר עטלעכע פּאַקטן וועגן דער „אַרבעטער אָפּאָזיציע", ווי זיי רופן אויך אָן זייער צד (די פּראָפּאַגאַנדע). דער רעזטשיק האָט צוערשט (אין 1891—1892) זיך אַליין „געספּאַרעט" מיט

די גאַנצע און האַלבע אינטעליגענטן, און האָט פאַרלאַנגט מ׳זאָל די אַרבעטער געבן מער וויסן. אין 1893 שטייען צו אים צו מאָסן אַרבעטער און די אַרבעטער־אָפּאָויציע האָט דעמאָלט אָן אַ שיעור מער אַנהענגער ווי די אַגיטאַציע־אינטעליגענטן. נאָר ווי די לערער פון רוסיש און די באַלעבאַטים פון דער „אומלעגאַלער" ליטעראַטור, וואָס גייט דרוך זייערע הענט, האַלטן זיי אָן וויטער זייער פירערשאַפט. אין 1894 געלינגט די דאָזיקע פירער דורך אַ שפּיצל אַרויסצוקריגן פון דער „פראָפּאַגאַנדע" איר גאַנצע אומלעגאַלע ליטעראַטור און כמעט אַלע אירע גוטע ביכער בכלל. זיי דערקלערן, אַז די פאָליציי גרייט זיך צו מאַכן אָביסקעס (הויז־זוכונגען) אין אַלע אַרבעטער־קוואַרטירן. זיי פאָדערן דעריבער מ׳זאָל זיי אַלץ איבערגעבן צו באַהאַלטן. זיי גיבן נאָכדעם ניט קיין זאַך צוריק, און אַלץ בלייבט ביי דער „אַגיטאַציע"...

אין ווילנע הערשט איצט, אין אָסיזן, האַרבסט 1895, אַ מגפה פון „קרעוואוקע". מ׳זאָגט, אַז מענטשן „פאַלן ווי פליגן". ווען איך ווער קראַנק אויפן מאָגן, און דער דאָקטאָר זאָגט, אַז איך לייד שוין פון דער עפּידעמיע, וויל מיין באַלעבאָס מיך אַוועקשיקן אין הקדש (יידישן שפּיטאָל). נאָר מיינע באַקאַנטע אַרבעטער זיינען קעגן דעם. נעמט מיך אַוועק מענדל דער בריסקער (מיכאָאיל דער אייגבינדער) אויף זיין קוואַרטיר, אין גרויס־שניפישאָק. נאָר אָט די קראַנקהייט טוט שטאַרק ווי. מ׳קאָן זיך ניט אינהאַלטן פון צו שרייען אויפן קול. שכנים קאָנען עס אָבער ניט ליידן. מוז מיכאָאיל מיך אַריבערפירן אין הקדש. דאָרט זיינען פאַראַן אַזוי פיל חולאים, אַז עס סטאַיעט ניט קיין בעטלעך פאַר אַלעמען. איך ליג אין אַ בעטל, נאָר אַנדערע ליגן אויף דער פּאָדלאָגע.

ווען דער מיישעגאַלער שטומאַק, דער רימער סאָלץ (אַ נאַענטער קרוב פון ווילנער בעל־טאַקסע און גבאי, מונע סאָלץ, און פון דער אָנגעזעענער משפּחה גורלאַנד) שטאַרבט אַוועק אין הקדש, כאָטש ער איז געווען אַ שטאַרקער מאַן, דערשרעקן זיך מיינע נאָענטע פריינט. זיי לאָזן צואויסן מיין טאַטן אין דאָרף וועגן מיין קראַנקהייט. דער טאַטע פאַרבאַהאַלט די נייס פון דער מאַמען. ער זאָגט איר נאָר, אַז ער דאַרף ערגעץ־וואו צופּאָרן. ווען די מאַמע דערזעט אָבער דורכן פענצטער, אַז דער טאַטע רייט אַוועק אויפן וועג צו ווילנע, פאַלט איר גלייך אַריין אַ געדאַנק, אַז איר בן־יחיד איז אין סכנה. זי דינגט באַלד אַ פור און לויפט קיין ווילנע. מיין טאַטע־מאַמע קומען ביידע צו מיר, אין הקדש, אין איין צייט.

די מאַמע פאָדערט, מ׳זאָל איר לאָזן מיך תיכף נעמען אַהיים צו זיך אין דאָרף. דער הויפּט־דאָקטאָר, זאַלקינד, מיט אַ שיינער בלאָנדער באָרד, דערלויבט איר עס צו טאָן. ער הייסט נאָר דעם קראַנקן־וועכטער מיר

מאַכן פריער אַ וואַנע, אַנטאַן ריינע וועש און איינפאַקן מיך אין וואַגן צווישן בעטגעוואַנט, אַז דאָס פאַרן זאָל מיך ניט צופיל טרייסלען.

אינדערהיים באַנוצט זיך ניט די מאַמע מיט די מעדיצינען פון ווילנער הקדש, און ניט מיט די רפואות פון איר מאַמען, מיין באָבע דבורה. זי היילט מיך מיט אויסגעפרואווטע נאַטור־מיטלען, מיט וועלכע די דאָרפסלייט היילן די דאָזיקע קראַנקהייט זינט דורות. פון אַלע דאָרפישע כאַטעס שיקט מען אַריין צו דער מאַמען געטריקנטע שוואַרצע יאָגדעס און אַלערליי קריי־טיכער. די מאַמע טוט עס אַריין אין אַ משקה און גיט עס מיר אין טיי־לע־פעלעך. שפּעטער מאַכט זי מיר ספּעציעלע עסנס, ביז וואַנען זי שטעלט מיך אויף די פיס, און איך בין בכוח זיך צוריקצוקערן צו מיין אַרבעט אין ווילנע.

*
**

זינט י. ל. פּרץ גיט אַרויס זיינע "יום־טוב בלעטלעך" איז ער מיין באַ־ליבטסטער שרייבער. ער איז דאָס אויך ביי מיינע באַקאַנטע יונגע אַרבעטער און לערן־יינגלעך.

לעצטנס לייען איך, צוזאַמען מיט אַנדערע, י. ל. פּרצעס זאַמלונג „ליטעראַטור און לעבן". מיר אַמפּערן זיך דערביי וועגן פּרצעס מיין מיט דעם אָדער יענעם מעשהלע זיינס. מיר פלעגן זיך אויך דורכשמועסן ביים לייענען זיינע פּריערדיקע זאַכן, ווי, למשל, זיין מעשהלע „די רויז", אין אַ יום־טוב בלעטל, און דאָס ליד „כסא שלמה", אין זיין ביכל „פּאַעזיע". מער ווי אומעטום געפינען מיר אָבער וועגן וואָס זיך צו אַמפּערן אין זיין זאַמל־בוך „ליטעראַטור און לעבן". וואָס האָט ער דאָרט געמיינט מיט זיין „באַנטשע שוואיג", „דאָס שטריימל" און באַזונדערס די צען מעשהלעך אונטערן נאָמען „קליינע מעשיות פאַר גרויסע מענטשן". אין ניין מעשהלעך זיינען מיר אַלע איניק, וואָס י. ל. פּרץ האָט מיט זיי געמיינט. וועגן איין מעשהלע אָבער מיט העכט און קאַרפּן קאָנען מיר זיך ניט איניקן. די מער־הייט טייטשט אין דעם אַריין דעם קאַמף צווישן אַרבעט און קאַפּיטאַל. כ׳בין מיט זיי ניט איינשטימיק. כ׳זאָג, אַז י. ל. פּרץ מיינט דערמיט פּראָסט און פּשוט די „חובבי ציון" (ליבהאָבער פון ציון). קיינער פון דער מער־הייט וויל ניט אָננעמען מיין דערקלערונג, וויל קיינער פון זיי איז ניט באַקאַנט וויי איך מיט אָט דער באַוועגונג, וועגן וועלכער כ׳לייען אין העב־רייאישע אויסגאַבעס.

ניט קאָנענדיק זיך איניקן מיט דער מערהייט, האָב איך זיך אָנגעבאָטן צו שרייבן אַ בריוול צו י. ל. פּרצן און אים אָנפרעגן, וואָס ער האָט גע־מיינט מיט אָט דעם מעשהלע. איך קויף אַ טאַפּלטע פּאָסט־קאַרטל און באַ־שרייב דאָרט, ווי אַזוי מיר, אַ גרופּע לעזער, לייענען איצט זיין מעשהלע

וועגן די „העכט" און די „קאַרפּן". איך האַלט, אַז ער מיינט דערמיט די „חובבי ציון". די איבעריקע זיינען אָבער מיט מיר ניט איינשטימיק. מיר בעטן אים דעריבער אונדז צו ענטפערן, ווער ס׳האָט ריכטיק געטראָפן, וואָס ער, י. ל. פּרץ, מיינט מיט אָט דעם מעשהלע.

מיר האָבן לאַנג געוואַרט אויף זיין ענטפער. געווען אַזוינע, וואָס האָבן אונדז אויסגעלאַכט, וואָס מיר דערוואַרטן, אַז דער גרויסער שרייבער אין וואַרשע זאָל אונדז ענטפערן וואָס ער האָט געמיינט מיט זיינער אַ געוויסער זאַך. מיר האָבן אָבער ניט געוואַרט אומזיסט. זיין ענטפער איז געווען:

„הער מאַרמאָר, איר האָט ריכטיק געטראָפן. י. ל. פּרץ".

די עטלעכע ווערטער מאַכן אויף אונדז אַ שטאַרקן רושם. מיר זעען איין, אַז י. ל. פּרץ איז ניט נאָר אַ גרויסער שרייבער, נאָר אויך אַ געטרייער לערער. כ׳האָב איצט דעריבער אַ סך פאַרדרוס, וואָס איינער, אַן אברהם גאָלדבערג, מאַכט חוזק פון מיין באַליבטן און געאַכפּערטן י. ל. פּרץ דורך איבערמישן זיין שרייבן און כלומרשטע יום־טוב בלעטלעך מיט אַזוינע נעמען ווי „לאָקשן" אויף שבת, און „אַ פלוי" אויף תשעה־באב.

ביי יצחק פונקן אין ספרים־קראָם דערוויס איך זיך, אַז אָט די חוזק־בלעטלעך אונטער דעם פאַרשטעלטן נאָמען „אברהם גאָלדבערג", ווערן געשריבן פון דעם באַרימטן העברייאישן שרייבער דוד פרישמאַן. דאָס רעגט מיך שטאַרק אויף.

דוד פרישמאַן איז ביי מיר זייער חשוב פאַר זיינע העברייאישע איבער־זעצונגען „ידיעות הטבע" (נאַטור־וויסנשאַפטן), פון אהרן בערנשטיין, און „תולדות השלמת האדם" (קולטור־געשיכטע פון דער מענטשהייט), פון יוליוס ליפּערט. כ׳האָב זיי איינגעקויפט העפטנווייז און אַ סך געלערנט פון זיי. כ׳קאָן אָבער ניט מוחל זיין אויף דעם „כבוד התורה" פון מיין באַ־ליבטן שרייבער און לערער י. ל. פּרץ.

אין מיין צאָרן אויף דוד פרישמאַנען בין איך אים אַ ווייל מבטל. כ׳זאָג אין יצחק פונקס געגנווארט, אַז דוד פרישמאַן איז נאָר אַן איבערזעצער פון אַנדערע שפראַכן אין העברייאיש, אָבער ניט קיין אַריגינעלער קינסט־לער ווי י. ל. פּרץ.

יצחק פונק, דער מוכר־ספרימניק און פאַרלעגער, וואָס איז אויך דער אַרויסגעבער פון י. ל. פּרצעס „ליטעראַטור און לעבן", איז געווינלעך זייער גוט צו מיר. ער גיט מיר לייענען ביכער אָן פּראָפּאַט און אָן אַ זאַלאָג. ער ווערט אָבער שטאַרק בייז און מוסרט מיך גוט אויס פאַר מיין יינגלשער חוצפּה קעגן אַזאַ „טאַלאַנטפולן העברייאישן דיכטער און דערציילער און ליטעראַטור־קריטיקער" ווי דוד פרישמאַן. ער רעכנט מיר אויס אַ לאַנגן צעטל פון פרישמאַנס אַריגינעלע ווערק און איך מוז צוגעבן, אַז כ׳בין אומגערעכט.

כ׳האָב חרטה אויף מיין באַמערקונג קענן פרישמאַנען, ווי אַן אַריגי־נעלער קינסטלער. דאָך בין איך אים ניט מוחל פאַר זיין אָפחוזקן פון י. ל. פרצן, וועלכער איז פאַר מיר מער ווי אַ קינסטלער. ער איז אויך מיינער אַ לערער.

קאַפּיטל זעקס און זעכציק

אויף אַ קוואַרטיר ביי רוסן

זינט איך בין צוריקגעקומען פון דאָרף אין שטאָט נעכטיק איך אויף אַ קוואַרטיר. איך בין נאָך שוואַך פון מיין קראַנקהייט און נויטיק זיך אין מער אָפּרו. מיין באַלעבאָס, מאָטע דער טאָקער, דערלויבט עס מיר, ווייל ער נויטיקט זיך איצט אין מיין הילף. זיין ערשטע ווייב האָט שוין ביי אים גענומען אַ גט, שטייט ער איצט אין שידוכים. ער ווייל זיך אָבער ניט פאַר־לאָזן אויף זיין אייגענער מבינות. ער בעט מיך דעריבער אים באַגלייטן ווען ער גייט זען אַ כלה, כדי צו קענען נאָכדעם אים זאָגן מיין מיינונג ווענן איר.

מיין קוואַרטיר איז אויף סטעפּן־גאַס לעבן מאַרק, ביי אַ פרום גריכיש־קאַטוילישן, רוסיש פּאַר־פּאָלק; עלטערע מענטשן, אָן קינדער. מיר זיינען דאָרט זאָלבעדריט, אַלע טאָקערס: אייזיק דער מינסקער, דער בעסטער און שנעלסטער אַרבעטער ביי מיין מייסטער; משהקע, מיין חבר נאָך פון די חדר־יאָרן, וועלכער אַרבעט ביי מיין מייסטערס טאַטן, און איך, דאָס לערן־יינגל.

פון אוטשאָסטאָק (פּאָליציי־אָפּטייל), וואו אַנדערע פּעסער זיינען „איינגעיאָוועט" (איינגעמאָלדן) איז געקומען אַ „גאָראָדאָווּאי" (פּאָליציסט) נאָכפרעגן ביי די אַלטע רוסן, וואָס פּאַר אַ מענטשן זיינען זייערע נייע, יונגע קוואַרטיראַנטן? די אַלטיטשקע לויבט אונדז אַלעמען, אַז מיר זיינען שטילע רואיקע האַרעפּאַשניקעס. וועגן מיר פּערזענלעך גיט זי נאָך צו, אַז באַלד ווי איך קום אַריין אין שטוב, נעם איך זיך „מאָליען" (טאָן תפילה) אין אַ „געבעט־בוך". אַז כ׳קוק אַריין אין אַן אַנדער מין בוך האָט די גוטע פרומע אַלטיטשקע זיך בכלל ניט געקאָנט פאַרשטעלן.

שבת בייטאָג, וועז דאָס אַלטע פּאַר־פּאָלק איז ניטאָ אין דער היים, קומען פּאַר קלאָסן און פּאַרזאַמלונגען אין אונדזער גרויסן צימער. מ׳לייענט דאָרט אין רוסיש סאָציאָליסטישע בראָשורן. אַליין בין איך דעמאָלט פּאַר־נומען מיט די שבתדיקע פּאָרלעזונגען אין יידיש פּאַר מאָסאָווע אַרבעטער. וועז איך פּאַרענדיק מיין פּאָרלייענען כאָפּ איך זיך אַריין אויף אונדזער קוואַרטיר און שמועס מיט די לערער און לערערקעס דאָרט, פון וועלכע איך קאָן עפּעס־וואָס לערנען.

מיינע מיט־קוואַרטיראַנטן אייזיק און משהקע, ווי אויך מיין פריער פיל־דערמאָנטער חבר יאָשקע דער שנייידער, וועלכער קומט אָפט צו אונדז אַרײַן, פירן מיט מיר היציקע וויכוחים וועגן מיינע מאָדנע אידייען פון מאָראַל. איך טענה, אַז מענטשן וועלכע ווילן איינפירן יושר אויף דער וועלט, דאַרפן אַלעמאָל זיין ניכטער, און זיך אויך אויפפירן מאָראַליש אין שייכות צו פרויען. זיי האַלטן, אַז איצט דאַרף מען זיך אָפגעבן אינגאַנצן נאָר מיט אַגיטאַציע קעגן אַבסאָלוטיזם (אַליינהערשאַפט) פון צאַר און קעגן עקספלואַטאַציע פון מייסטערס.

אייזיק דער מינסקער טאָטשעט מיך, כ׳זאָל אים גלייך אויסלערנען אַלץ וואָס איך ווייס: ער זאָל דאָס וויסן פונקט אַזוי ווי איך. אויב איך טו דאָס ניט תיכף, באַווייזט עס, זאָגט ער, אַז כ׳ווייל האָבן מאַכט איבער אים. ער צווייפלט אויך, אַז איך גלויב ניט אין שדים און רוחות. ער פועלט ביי יאָשקען און משהקען מיך אויסצופֿרואוון. זיי קומען אַלע דריי אין אָוונט אויף אונדזער קוואַרטיר, פריער פאַר מיר, פאַרבאַהאַלטן זיך אונטער די בעטלעך, קושעטקע און טיש.

וועז כ׳קום אַריין אין צימער, צינד אָן דעם לאָמפּ און נעם לייענען אַ בוך, אָדער שרייבן אַ בריוו, לעשן זיי אויס דעם לאָמפּ און אַלץ נעמט גיין כאָטשאָם: דער טיש גייט צום טיר, די קושעטקע צו די בעטלעך. חברה דערוואַרט איך זאָל נעמען שרייען, אָדער חלשן פאַר שרעק. איך בין אָבער זיכער, אַז דאָס טוען מענטשן. דערקלער איך עס אויפן קול און פאַרלאַנג זיי זאָלן מיך לאָזן רואיק לייענען אָדער שרייבן.

אַ סך פאַרדרוס גיט מיר דאָס טאָג־ביכל, וואָס כ׳האָב געפירט אַ גע־וויסע צייט. כ׳האָב לעצטנס זיך געהאַט אַריינגעקראָגן קאָצענעלענבויגענס לוח „המזכיר״ (טאָשן־קאַלענדאַר און נאָטיץ־בוך פיר יעדן), רעדאַקטירט פון יהושע מזח. אַחוץ אַ לוח מיט ניצלעכע ידיעות, זיינען דאָרט אויך פאַראַן וויצן, אַנעקדאָטן און לידער. דער פלאַץ פאַר נאָטיצן איז באַשרענקט. כ׳האָב דעריבער דאָרט פאַרשריבן נאָר די סאַמע וויכטיקסטע געשעענישן אין מיין לעבן. וועז חברה האָט עס דערטאַפּט, האָט עמיץ געלייענט מיטן ניגון פון „איכה״ די באַשרייבונג פון מיין קראַנקהייט. מיין עלטערער חבר יאָשקע דער שנייידער האָט אָבער די זאַך גענומען ערנסטער. ער האָט דערקלערט, אַז מיט מיין פאַרשרייבן נעמען און געשעענישן שטעל איך אין סכנה אונדזער אַלעמענס פרייהייט. אויב מ׳זאָל דאָס ביכל געפינען ביי אַ אָביסקע, וועט מען אַרעסטירן מאָסן מענטשן און אַ טייל פאַרשיקן קיין סיביר. כ׳האָב עס אַנערקענט און געלאָזט צעריסן און פאַרברענען דאָס גאַנצע טאָג־ביכל. כ׳האָב זיך אויך אַ נדר געטאָן ניט צו פאַרשרייבן מער קיין נעמען פון מיינע באַקאַנטע און כ׳באַמי זיך זיי צו פאַרגעסן, כדי זיך ניט אויסצוריידן זייערען אַ נאָמען אין צייט פון אָביסקעס און אַרעסטן.

דאָך פֿאַרדריסט עס מיר און טוט וויי, וואָס כ׳מוז פֿאַרגעסן פיינע מענטשן און וויכטיקע געשעענישן.

אַלעקסאַנדערס צד, די „אַגיטאַציע", האָט אָנגעשריבן אַ בראָשור עקסטרע פֿאַר באַוואוסטזיניקע אַרבעטער. מ׳גיט זי מיר איבערלייענען פֿאַר זיך אַליין.

די דאָזיקע בראָשור מיטן נאָמען „וועגן אַגיטאַציע", לייענט זיך ניט אַזוי גרינג, ווי די בראָשורקעס, וועלכע מ׳גיט מיר פֿאַרצוליענען פֿאַר די מאַסאָווע אַרבעטער אויף די שבתדיקע פֿאַרלעזונגען. אַ צאָל זאַכן אין אָט דער בראָשור זיינען מיר טאָקע נאָך ניט קלאָר. למשל: ווי אַלע מיינע באַקאַנטע אַרבעטער און לערן־יינגלעך, האָלט איך, אַז די צאָרישע מאַכט קאָנען מיר בייקומען נאָר מיט דער הילף פון רוסישן פֿאָלק. מיר שטרעבן דעריבער צו אַן אינטערנאַציאָנאַלער פֿאַראיניקונג פון די אַרבעטער פון אַלע פעלקער אונטערן צאָר, באַזונדערס, די וואָס אַרבעטן אין די גרויסע פֿאַבריקן און זאַוואָדן. פון אָט דער בראָשור אָבער איז מיר געבליבן אין קאָפּ נאָר אַ פּלאָן וועגן אַן אַרגאַניזאַציע פון יידישע אַרבעטער אין די וואָר־שטאָטן. דאָס קאָן זיין געזונ, אויף אויסצוקעמפן דעם צוועלף־שעהדיקן אַרבעטס־טאָג, אָבער ניט אויף אָפּצושאַפן דעם צאָרס אַליינהערשאַפט.

דער רעמעסלעניק מיכאַיל דער שלאָסער, אַ יונגער פיינער בחור, האָט מיט מיר אַ עקסטרע שמועס וועגן אָט דער בראָשור. דערביי שטעלט ער מיר אַ פראָגע: וואָס געפעלט מיר בעסער — אַגיטאַציע אָדער פּראָפּא־גאַנדע. כ׳זאָג אים דעם אמת, אַז מיר געפעלן ביידע. כ׳האָב הנאה צו אַגיטירן די מאַסאָווע אַרבעטער אויף מיינע שבתדיקע פֿאַרלעזונגען, ווי אויך אין שמועסן מיטן עולם אין די שטאָט־גערטנער. מיר געפעלט אָבער אויך דער געדאַנק צו פּראָפּאַגאַנדירן די אַרבעטער, זיי צו געבן וואָס מער וויסן, כדי זיי זאָלן קאָנען אָנפירן די אַרבעט מיט זייערע אייגענע כוחות. איך האָלט, אַז מיר דאַרפן זיך אויך ניט מער באַנוגענען מיט די געשריבענע בראָשורקעס אויף די שבתדיקע פֿאַרלעזונגען, נאָר אָנהויבן פֿאַרצולייענען דאָרט פון דער געדרוקטער בעסערער ליטעראַטור אין יידיש. מ׳קאָן אויך לייענען ביכלעך וועגן נאַטור־וויסנשאַפט אין יידיש און איינשפּאָרן די צייט פון אויסלערנען יידישע אַרבעטער עס צו לייענען אין רוסיש, ווי דאָס פירט זיך איצט.

צוליב דעם זעלביקן טעם — דערגרייכן בעסערע רעזולטאַטן אין וויי־ניקער צייט — האָלט איך אויך פֿאַר ניצלעך, צו געבן די באַוואוסטזיניקע יידישע אַרבעטער לייענען און זיי אויך דערקלערן די גוטע ליטעראַטור אין יידיש, ווי למשל, געוויסע וועלק פון מענדעלע מוכר־ספרים, פּרצעס יידי־שע ביבליאָטעק, „ליטעראַטור און לעבן" און „יום־טוב בלעטלעך": שלום

עליכמס „יידישע פאָלקס־ביבליאָטעק", ספּעקטאָרס „הויז־פרײַנד" אין אַנ־דערע זאַמלונגען אוּן איינציקע ביכער, דורך וועלכע יידישע מענטשן קאָנען זיך היפּש אַנטוויקלען.

מיכאַאיל פּרעגט מיך דערביי מײַן מיינונג איבער דער פּראָגע, וועגן וועלכער אונדזערע אַרבעטער אוּן לערן־יינגלעך אַמפּערן זיך איצט: צי כ׳בין פּאַר אָדער קעגן אָפּשאַפֿן די קלאַסן צו לערנען רוסיש? כ׳ענטפֿער אים תיכף, אַז כ׳בין קעגן צומאַכן קלאַסן, וועלכע האַלטן אין מיטן לערנען אוּן קעגן עפּענען נייע.

דאָס לערנען רוסיש, זאָג איך, האָט די באַוועגונג אײַנגעפּירט לויט ווי עס דערציילן עלטערע אַרבעטער, כדי אַריינצוציען מאַסאָווע בחורים אוּן מיידלעך, וועלכע האָבן זיך געקוואָפּעט צו קריגן אומזיסטע אוראָקן אין רוסיש. אַ טייל איז אַ דאַנק דעם געוואָרן באַוואוסטזיניק אוּן טוט איצט גוטע אַרבעט. אַנדערע האָבן נאָכן דערלערנען רוסיש, געוואָרפן זייערע מלאכות, זיך געגנומען צו אײַנטערגלעכערע פּרנסות אוּן זיך דערווייטערט פּון דער אַרבעטערשאַפֿט. איצט איז די לאָגע אַנדערש. מאַסאָווע אַרבעטער קומען צו אונדזערע שבתדיקע פּאַרלעזונגען, כדי צו וועלן אָביסל אויפֿגע־קלערט. מ׳דאַרף זיי דערצו ניט אַריינאַרן דורך לערנען זיי אומזיסט די מלוכה־שפּראַך, וואָס איז אויך אַ סגולה צו אַ בעסערער פּרנסה. דאָס לער־נען רוסיש דאַרף דעריבער זיין אַ פּריוואָטער ענין, ניט געקוקט אויף דער וויכטיקייט, אַז יידישע אַרבעטער זאָלן זיך קאָנען צוזאַמענריידן מיט ניט־יידישע פּאַר געמיינשאַפֿטלעכע קאָמפּן. אַנדערש איז די לאָגע פּון די, וועל־כע האַלטן אין מיטן לערנען. אַ טייל פּון זיי גלויבט, אַז די באַוועגונג טרויט אַן וויכטיקערע אַרבעט צו די וועלכע קענען רוסיש. מ׳דאַרף דעריבער זיי פּאַרהיטן פּון צו פּילן זיך שטאַרק געקריוודעט אוּן זיך באַקלאָגן, אַז מ׳האָט זיי איבערגעלאָזן אויף הפקר.

אַנהויב ווינטער (1895—1896) ווער איך באַשטימט פּאַרן „רוקאָווֹ־דיטעל" (אַנפּירער), אָדער פּאַרשפּרייטער פּון לעגאַלער ליטעראַטור אין יידיש. כאָטש די דאָזיקע ביכער זיינען ניט קיין פּאַרבאָטענע, אוּן זיינען צענזורירט, מוז מען זיי האַלטן אין אַ געהיימער ביבליאָטעק אוּן זיי פּאַר־שפּרייטן פּאַרזיכטיק. כ׳דאַרף זיי צושטעלן צו אַרבעטער אוּן לערן־יינגלעך פּון דער האָלץ־אינדוסטריע, צו די סטאָליאַרעס, טאָקערס אוּן שניצערס. די ביכער קריג איך אויף דער קוואַרטיר פּון ישראל מיכל קאַפּלינסקי, דעם שלאָסער.

איך געפּין אים געווײַנלעך אויסגעצויגן אויף דער קושעטקע. ער נעגעט מיך תמיד פּאַר מײַן חברן זיך מיט יאָשקע דעם שניידער, וועלכער קאָן מיך נאָך פּאַרשלעפּן צום רעזטשיק אין דער „אָפּאָזיציע" אוּן צעשטערן

מיין גאַנצע „קאַריערע". ישראל מיכלס שפּראַך רעגט מיך אויף. נאָר כ׳וויים, אַז ער איז אַ וויכטיקער טוער און פאַרהאַלט זיך צו אים מיט דרך־ארץ. ער איז ניט דער איינציקער, וואָס וואַרנט מיך קעגן רעזטשיק און רופט דער־מיט אַרויס מיין נייגעריקייט זיך מיט אים צו באַקענען. דאָס טוט אויך אפילו די גוטע, האַרציקע חנהלע די קאָנווערטניצע, וועלכע כ׳קום צו איר שטוב. זי וואוינט אויף זאַוואַלנער גאַס, ביי אירע עלטערן. די ערשטע צייט פלעגט זי פאַר מיר לייענען אַ בוך אין רוסיש. איצט לייענט איך פאַר איר ביכער אין יידיש. ביי איר אין הויז באַקען איך זיך מיט זלמן דעם קאָנווערטניק, אַ הויכער בחור מיט ברייטע פלייצעס. כ׳טרעף אים אויך ביי ישראל מיכל דעם שלאָסער. כ׳שטעל זיך פאָר, אַז ער און חנהלע זיינען די הויפּט־טוער צווישן די אַרבעטער און אַרבעטערקעס אין זייער קאָנ־ווערטן־פאַבריק.

ישראל מיכל וואוינט אויפן צווייטן שטאָק, אין זאַוואַלנער גאַס, נאָענט פון האָלץ־מאַרק, אויף דער רעכטער זייט גאַס, גייענדיק צום וואָקזאַל. עס איז אַ שטיק וועג פון דאָרטן ביז צו טראָקער גאַס, וואו איך אַרבעט. איך טראָג אָבער ניט אַהין דעם שוועכן פּעקל ביכער, וואָס כ׳קלייב אויס אין דער ביבליאָטעק. איך צעטייל זיי אין די מייסטערסקאַיעס אויפן וועג.

דורך מיין פאַרשפּרייטן יידישע ליטעראַטור באַקען איך זיך פּערזענלעך מיט אַ סך אַרבעטער און לערן־יינגלעך, סיי אין די קליינע וואַרשטאַטן, סיי אין אַזאַ גרויסן פלאַץ ווי ווילקאָמירסקיס מעבל־פאַבריק, וואו עס אַרבעטן צוזאַמען סטאָליאַרעס, שניצערס און טאָקערס. אייניעם פון זיי, הירשע דעם סטאָליער, קען איך שוין פון פריער. איך ווער אויך באַקאַנט מיט אַ צאָל קליינע מייסטערס, דער עיקר שניצער, וועלכע ווילן לעבן בשלום מיט זיי־ערע לערן־יינגלעך. זיי טענהן זיך אויס פאָר מיר. כ׳הער זיך גוט איין צו די טענות פון ביידע צדדים און גלייך אויס זייערע סיכסוכים. די לערן־יינגלעך באַשטייען אויף דעם, כ׳זאָל זיין דער שטענדיקער בורר אָדער אויסגלייכער פון זייער צד, פאַרלאַנג איך, אַז מיין עלטערער חבר, דער שניצער־אַרבעטער דוד אַנטאָקאָלסקי, זאָל מיר מיטהעלפן. כ׳קום דעריבער אָפט אַריין אין דעם פלאַץ וואו ער אַרבעט. זיין מייסטער מאיר מעבעל, איז ניט נאָר אַ קינסטלער אין זיין פאַך, נאָר אויך אַ זעלטענער מענטש. ער זאָגט מיר, אַז ביי אים וועט ניט זיין נויטיק צו סטרייקן פאַר אַ קירצערן אַרבעטס־טאָג און בעסערע באַדינגונגען. ער האָלט, אַז די פאָדערונגען פון אונדזערע אַרבעטער און לערן־יינגלעך זיינען דורכאויס געראַכטע און ער וועט זיין דער ערשטער דאָס אַלץ נאָכצוגעבן.

מיין מייסטער צעשטערט אַ ספר

איך נעכטיק ווידער ביים מייסטער. די שותפותדיקע קוואַרטיר ביי די גוטע אַלטע רוסן האָבן מיר געמוזט אויפגעבן. מיין עלטערער יונגט־חבר משהקע דער טאָקער איז אַוועק אויף סלוזשבע (מיליטער־דינסט). אייזיק דער מינסקער פּאַרלאָזט ווילנע.

מיין געלעגער ביים מייסטער איז אָבער ניט מער אויף אַ טיר, נאָר אויף אַ בעטל. אַזוי ווי אונדזערע ווילנער אַרבעטער האָבן אויסגעקעמפט דעם צוועלף־שעהדיקן אַרבעטס־טאָג אין אַלע וואַרשטאַטן, האָבן געמוזט עס אויך נאָכגעבן די טאָקער־מייסטערס, און אויך מיין באַלעבאָס צווישן זיי. איך קאָן דעריבער איצט אַרויסגיין אַ ווייל אין אָוונט, און דער מייסטער וועקט מיך אויך ניט מער אויף 5 אַזייגער באַגינען. מיין באַלעבאָס פּאַר־גינט עס אונדז אָבער ניט. באַזונדערס ווען שיע, דער מעש־טאָקער, אַ טשלען (מיטגליד) און מאַכער אין דער רעמעסלענע אופּראַווע (מייסטער־צעד) האַלט כסדר אין העצן די טאָקער־מייסטערס קעגן זייערע יונגע אַר־בעטער און לערן־ייִנגלעך.

לעצטן שבת מאַכט מיר מיין מייסטער פּלוצלונג אַ סקאַנדאַל. כ׳בין געזעסן רואיק ביים פענצטער צום הויף און געבלעטערט אַ ספר — „תלפיות״ — אַ זאַמלונג פון אַרום אַ טויזנט זייטן מיט כלומרשטער לומדות און השכלה. קיין אומלעגאַלע ליטעראַטור ברענג איך ניט אינעם מייס־טערס שטוב; אפילו ניט קיין לעגאַלע פון דער געהיימער אַרבעטער־ביב־ליאָטעק. ביי אים אין שטוב לייגן איך נאָר אַזוינע ביכער, וואָס כ׳נעם אויף פּראָקאַט אין די בוכהאַנדלונגען. דעם גראָבן „תלפיות״ האָב איך ניט גערן געזומען צום לייענען. זיינע שרייבער זיינען מיר ווייניק אַדער גאָרניט באַקאַנט, און דער אינהאַלט — ניט אינטערעסאַנט. דאָך בלעטער איך עס, זייט נאָך זייט, אפשר וועל איך דאָרט געפינען עפּעס וואָס באַלערנדיקס. איך הויב אָן לייענען אַ לאַנגן אַרטיקל, וועמעס מחבר זוכט צו באַווייזן, אַז די רוסישע שפּראַך שטאַמט פון לשון־קודש. ער ברענגט אַ צעטל רוסישע ווערטער, וואָס האָבן אַן ענלעכן קלאַנג ווי העברייאיש, כאָטש זיי מיינען עפּעס אַנדערש. איך זע איין, אַז דאָס איז ניט קיין וויסנשאַפטלעכע פּאָר־שונג, נאָר בויך־סברות, און ווייל עס ניט מער לייענען. פּלוצלונג באַווייזט זיך מיין באַלעבאָס. ער קוקט אויף מיר מיט אויגן פון אַ גזלן. ער רייסט אַרויס פון מיינע הענט דעם גראָבן „פּאמפּוזש״, וואַרפט עס אויף דער ערד, טרעט אויף דעם מיט די פּיס און שרייט מיט באַנומענע קולות:

— אָט דאָ ליגט דער אומגליק... אָט פון וואַנען עס נעמען זיך די

סטאַטשקעס... אָט דאָ לערנט מען עס, ווי אַזוי צו באַראַבעוועט דעם באַ־לעבאָס!...

פון דעמאָלט אָן היט ער מיינע טריט, כ׳זאָל ניט אויפהעצן זיינע אַר־בעטער. ער ווייס נעבעך ניט, אַז זיי געהערן שוין אַלע צו דער טאָקערשער קאָסע...

ניט געקוקט אויף מיינע קריוודעס צו אים פֿאַר זיינע באַלעבאַטישע רשעותן, האָב איך רחמנות אויף אים פערזעגלעך. ס׳האָט אים געקאָסט אַ פֿאַרמעגנס, געלט און געזונט, זיין ערשטע ווייב זאָל ביי אים נעמען גט — ער זאָל קאָנען חתונה האָבן פונדאָסגיי, מיט דער האָפענונג צו ווערן אַ טאַטע. איצט איז זיין צווייטע פרוי אַן עקרה, בעת די ערשטע, וועלכע האָט חתונה געהאַט מיט אַן אַנדער מאַן, איז געוואָרן אַ מאַמע...

אַ גוטער פריינט מרים האָט איר געבראַכט אַ צעטל מיט סגולות פון „קארעליצער צדיק" צו האָבן קינדער. זיי גיבן עס מיר דורכלייענען. איך גלויב ניט, אַז דאָס האָט געשריבן דער צדיק. פון די ניין סגולות דאַרט, זיינען די ריינסטע און די נאַטירלעכסטע: „1. מאַכן וואַנעס פון קאַרע, אַביסל דעמבאָווע און אַביסל גארבארסקע". „4. אינקאָכן אַ קווארט בראַנפן מיט ניינערליי בשמים, מיט זעקס לויט האָניק, זעקס לויט פּוטער, מיט זעקס לויט קאַרע פון אַ קאַרשן־בוים, אַבער שיילן פון אונטן אַרויף, און טרינקען צוביסלעך פֿאַרן שלאָף". כ׳האָב דעריבער בדעה עס אַריבערצו־שיקן צום צדיק, ער זאָל וויסן, וועלכע סגולות מ׳גיט אין זיין נאָמען.

וועז כ׳זאָג אַמאָל מיין באַלעבאָס, אַז אויב ער וועט מיך ניט באַהאַנדלען בעסער, וועל איך אַוועקפֿאָרן אין אַן אַנדער שטאָט אין דאָרט אַרבעטן פון וואָך... ענטפערט ער מיר אויף דעם, אַז לויטן געזעץ, ווי שיקע (שיע) דער מעש־טאָקער, האָט אים דערקלערט, קאָן אַ באַלעבאָס ברענגען צוריק זיין לערן־יינגל, געשמידט אין קייטן, פון דער וויייטסטער שטאָט אין דעם צאַרס אימפּעריע. כ׳מוז דעריבער ענדיקן מיין טערמין צי כ׳וויל אָדער ניט. שפּעטער אָבער, וועז דער קאָמף צווישן די יידישע אַרבעטער און די יידישע מייסטער ווערט שאַרפער, און שיקעס שנאה צו די אַרבעטער — שטאַרקער, רעדט ער אין מיין באַלעבאָס ער זאָל ברעכן דעם קאָנטראַקט מיט מיר, און ער (שיקע), מיט זיין מאַכט אין צעך, וועט שוין באַוואָרענען, אַז קיין ווילנער טאָקער־מייסטער זאָל מיך ניט נעמען צו דער אַרבעט.

אַזוי ווי מיין באַלעבאָס האָט זיך ניט געוואָלט משפּטן מיט מיר אין סוד (געריכט), האָט ער פֿאַרגעשלאָגן צו קריגן פֿאַר מיר אַ פּאָד־מייסטער־דאָקומענט פון צעך, וואָס וועט מיר געבן וואויין־רעכט אין „טיף ראסעי", און „אפילו אין סט. פעטערסבורג, וואו כ׳קאָן פיין פֿאַרדינען ביי מיין אַר־בעט. אַ וויייל בין איך געווען וויליק איינצוגיין אויף דעם אָפמאַך, וואָס קאָן

מיר אפשר דערמעגלעכן צו אַרבעטן צוזאַמען מיט יענע רוסישע אַרבעטער, וועלכע זיינען דער הויפט־כח פונעם קאַמף קעגן צאַריזם. מיר האָט זיך אָבער ניט געוואָלט אויפגעבן מיין טעטיקייט צו אַגיטירן און פראָפאַגאַנדירן, און פאַרשפרייטן גוטע יידישע ליטעראַטור צווישן די יידישע אַרבעטער. איך האָב אויך געוואָלט זען, ווי אַזוי דאָס געזעץ, וואָס איז אַזוי שטרענג קעגן לערן־יינגלעך, וועלכע היטן ניט דעם אָפמאַך מיטן באַלעבאָס, וועט אָנגעוועדט ווערן קעגן אַ מייסטער, וועלכער ברעכט דעם קאָנטראָקט מיט זיין לערן־יינגל?

דער מיראָוואי סודיאַ (פרידנס־ריכטער), אַ הויכער דיקער מאַן מיט אַ קורץ געל בערדל, האָט מיך געפרעגט: לויט וועלכן פאַראַגראַף פון „סוואָד זאַקאָנאָוו" (געזעץ־בוך) איך קלאָג אָן מיין מייסטער? איך ענטפער: וועגן זיין ברעכן אונדזער קאָנטראַקט. דערקלערט ער מיר, דער „סודיא", אַז ס׳איז כלל ניטאָ אַזאַ געזעץ, לויט וועלכן אַ מייסטער זאָל ניט טאָרן אָפּ־זאָגן זיין לערן־יינגל. טענה איך, אַז דער באַלעבאָס האָט מיר אָפט גע־סטראָשעט צו ברענגען צוריק געשמידט אין קייטן, אויב כ׳וועל אים פאַר־לאָזן, טאָ וואו איז דער יושר, אַז איין צד זאָל פאַר דער זעלביקער זאַך ווערן האַרט באַשטראָפט און דער אַנדערער זאָל מאָגן טאָן וואָס ער וויל?...

דער מיראָוואי סודיאַ ברעכט מיך אונטער מיט דער וואָרנונג: „כ׳זאָל רעדן נאָר וועגן „זאַקאָן" (געזעץ), און ניט וועגן „יושר". מיט אַזעלכע טענות, ווי מיינע, וואָרנט ער מיך, קאָן איך נאָך זיך דערשלאָגן צו ווערן פאַרשיקט קיין סיביר...

מיין באַקאַנטער, וואָס האָט מיך באַגלייט אין געריכט, פאַרלאַנגט פון מיין מייסטער צו האַנדלען יושרדיק און מיר דאָך פאַרשאַפן דעם פּאַד־מייסטער־דאָקומענט, וואָס ער האָט צוערשט אַליין אָנגעבאָטן. זיין ענטפער איז, אַז דאָס קאָן קריגן אין צעך נאָר שיקע, און יענער וויל עס בשום אופן ניט טאָן. מיין באַקאַנטער שרייבט דעמאָלט אויף אַ דערקלערונג אין רוסיש, אין מייסטערס נאָמען, אַז כ׳האָב ביי אים געאַרבעט אַזוי פיל און אַזוי פיל צייט, ביי טאָקעריי, און כ׳קען גוט די אַרבעט. אויף דעם שרייבט זיך מיין באַלעבאָס אונטער. כ׳באַנוץ עס אָבער ניט, ווייל שיע דער מעש־טאָקער האָט מיך אַרויפגעשטעלט אויפן שוואַרצן צעטל, און קיין ווילנער טאָקער־מייסטער, וועלכער געהערט צום צעך, וועט מיך ניט אַרייננעמען אין זיין מייסטערסקאַיע קעגן שיעס ווילן. דערווייל אַרבעט איך שוין אין אַ קליין וואַרשטאָטל ביי אַ בחור, וואָס וואויינט צוזאַמען מיט זיין מוטער. זי גיט מיר קוואַרטיר מיט עסן און ער צאָלט מיר אויך אַ געוויסע שכירות פון וואָך.

הלל דער לאַזורניק און יאָשקע דער שניידער באַקאַנען מיך מיט דעם רעזטשיק. דאָס קומט פאַר אויף יאָשקעס קוואַרטיר, אַראָפּ ברייטער גאַס, אויף אַ גרויסן בוידעם, וואו מ׳קאָן אויך האַלטן היפשע פאַרזאַמלונגען.

איין טאָג האָב איך דאָרט איבערגעזעצט און דערקלערט פאַר מיינע באַקאַנטע זאַכן פון פרצעס העברייאישן זשורנאַלכל „החץ" (די פאַיל), וואָס טרעט שאַרף אַרויס קעגן די זאַטע, רויאיקייט־ליבנדיקע עלעמענטן, וועלכע זיינען צופרידן מיט דער איצטיקער אָרדנונג. באַזונדערס באַמי איך זיך צו דערקלערן זיין מעשהלע דאָרט, „המחשבה והכנור" (געדאַנק און פידל), וואָס איך טייטש אויס, ווי אַן אַטאַקע קעגן די צענזאָרס. נאָכ־דעם לייען איך פאָר עפעס, וואָס איך האָב אויפגעשריבן לכתחילה נאָר פאַר זיך אַליין, וועגן דעם חומש „דברים". כ׳וויז אָן אויף די דאָרטיקע יושר־דיקע גענעצן, ניט נאָר פאַר מענטשן, נאָר אויך אפילו פאַר שטומע באַ־שעפענישן.

וועז הלל און יאָשקע שטעלן מיך פאָר פאַרן רעזטשיק, קריטיקירט ער מיין רעדע. ער זאָגט, אַז מיט אַזוינע רעדעס קאָן מען ברענגען מער שאָדן ווי נוצן. די אַרבעטער קאָנען מיינען, אַז חומש איז אַ סאָציאַל ווערק, בעת דאָס איז אַ טייל פון דער רעליגיע, וואָס האַלט די יידישע מאַסן אין פינצטערניש און צוריקגעשטאַנענקייט. איך בין מיט אים ניט איינשטימיק. דאָך מאַכט ער אויף מיר אַ שטאַרקן רושם מיט זיין אידעאַלער פערזענלעכ־קייט און מיט זיין שאַרפער לאָגיק, מיט וועלכער ער דערקלערט מיר פרא־גע וועגן דער אַרבעטער־באַוועגונג. כ׳הויב אָן לייענען זיינע דעקלאַרא־ציעס און הויב אויך אָן באַזוכן זיינע פאַרזאַמלונגען. כ׳דאַרף עס טאָן טאָפּלט געהיים: זיך אויסהיטן ניט נאָר פאַרן שונא פון דרויסן, נאָר אויך פאַרן קעגנער פון אינווייניק. וועז כ׳קום צום ערשטן מאָל צו אַ פאַרזאַמלונג פון דער אַרבעטער־אָפּאָזיציע, שרעק איך איבער צענדליקער יונגע אַרבעטער אין לערן־יינגלעך, וועלכע קאָנען מיך פאָר אַ „רוקאָוואָדיטעל" און האַלטן דעריבער בסוד פון מיר זייער אָפּאָזיציאָנעלקייט. איינזעענדיק אָבער, אַז כ׳בין געקומען ווי אַ פריינט, דריקן זיי אויס אָפן זייער פרייד מיט מיין אָנוועזנהייט.

קיין סך נחת האָב איך ניט פון באַזוכן די פאַרזאַמלונגען פון דער אַר־בעטער־אָפּאָזיציע. דאָס איז שוין צום דריטן מאָל, זאָגט מען מיר, וואָס זי גרופירט אַרום זיך אַז גרויסע צאָל יונגע אַרבעטער אין לערן־יינגלעך. מיר איז אָבער שוועך צו פאַרטראָגן די סכסוכים און קריגעריין צווישן זייערע אָנפירער און וואָרט־זאָגער.

*
**

דער היינטיקער ערשטער מאַי (1896) האָט ניט געמאַכט אויף מיר אזא טיפן איינדרוק ווי דער פון פאַריקן יאָר. מעגלעך דערפאַר, וואָס ער איז געווען וויניקער פייערלעך און איז פאַרגעקומען אין דריי באַזונדערע וועלדער. אין דער איצטיקער מאַי־פאַרזאַמלונג, אין וועלכער איך האָב זיך

באַטיילִיקט, איז ניט פֿאַרגעקומען קיין זאַך, וואָס זאָל מיך אַרײַנברענגען אין אַזאַ דערהויבענער שטימונג, ווי ביים ערשטן מאַי פון 1895.

גערעדט האָט מען אַ סך. מ׳האָט אויך ניט ווייניק געזונגען. מ׳האָט אויך אַ ווייל געפלאַטערט אַ רויט פענדל און מיט איר אויך מיין האַרץ. אין מיין קאָפּ אָבער איז מיר געבליבן נאָר די דעקלאַראַציע פֿאַרגעלייענט פון מיין באַקאַנטן אברהמלע דער שניידער. דאָס איז געווען אַ דערקלערונג פון אַ צאָל אַגיטאַטאָרס פֿאַרוואָס זיי פֿאַרלאָזן די „אָפּאָזיציע" און וועלן פון איצט אָן און ווייטער אַרבעטן נאָר פֿאַר דער „אַגיטאַציע".

דער עלטסטער מאָן אין דער „אָפּאָזיציע", מיין גוטער פריינט הלל לאַזורניק, האָט פֿאַרגעלייענט אַ ויציקע מעשה וועגן „אַן אסיפה פון פערד־לעד", אַנגעפירט פון דעם קלוגן „חכם קלאצקע". דעם נאָמען פון מחבר האָט הלל ניט דערמאָנט.

קאַפּיטל אַכט און זעכציק

פֿאָליציאַנט העלפט מיר איינשטילן אַ מסור

מיין נייע מייסטער איז אַ וואויליער בחור. מיר קומען אויס זייער גוט. אויך זיין מאַמע און שטיף־שוועסטער זיינען פריינטלעך.

די שטיף־שוועסטער, אַן אָנגעשטעלטע אין אַ רייכן מאַגאַזין, וואָרנט מיך, אַז מיין לאַגע וועט ווערן ערגער, ווען איר טאַטע וועט צוריקקומען אין שטאָט. ער איז אַ מעקלער פון רבנים און האָט פיינט די היינטוועלטיקע יוגנט. דערצו האָסט ער נאָך באַזונדערס זיין שטיף־זון און לאָזט אויס דעם כעס צו זיינע אַרבעטער. דאָך, כל־זמן דער מעקלער איז אַרומגעפֿאָרן זוכן שטעלעס פֿאַר זיינע רבנישע קונדן איז מיר דאָ געווען גאָר ניט שלעכט.

די מייסטערסקאַיע געפינט זיך אויף ווילנער גאַס, רעכטס פונעם וועג צום גרינעם בריק איבער דער וויליע, צווישן ווילנע און שניפישאָק. ס׳ווערן דאָ געמאַכט פיינע אַרבעטן, כאָטש ניט אַזוינע קאָסטבאַרע, ווי אין דער רייכער טאָקאַרניע אויף טראָקער גאַס.

אין קראָם צום גאַס שטייט אַ טאָקערשער וואַרשטאַט און אַן אויסשטע־לונג פון פֿאַרטיקער אַרבעט. די קראָם איז אין מיטן איבערגעטיילט דורך אַ פֿאַראוואַן, הינטער וועלכן ס׳איז דאָס שלאָפצימער פון דעם מייסטערס מוטער מיט איר מאַן, ווען ער איז אין שטאָט. לינקס פון קראָם זיינען צוויי קאַמערן מיט וואַרשטאַטן. אין אייניעם פון זיי, נאָענט פון דער קיך, הינטערן קראָם, שטייט אויך אַ טיש אויף וועלכן מיר עסן מאָלצייטן. דאָרט איז ביינאַכט דאָס געלעגער פונעם מייסטער. אינעם פֿאַדערשטן קאַמער שלאָפט

די שטיף־שוועסטער. מיין געלעגער איז אין קראָם. אַלע דריי געלעגערס זיינען אויף צונויפגעלייגטע הילצערנע בעטלעך, וועלכע מ׳שטעלט דאָרט אַריין ביינאַכט.

וועז דער רבנים־מעקלער קומט צופֿאָרן אַהיים, פֿראָטעסטירט ער, וואָס מיין געלעגער איז אין קראָם, אויף דער אַנדערער זייט פון זיין שלאָפצימער. ער הייסט אַריינשטעלן מיין בעטעל אינעם פֿאָדערשטן קאַמער, וואו ס׳איז אויך זיין טאָכטערס געלעגער. מיר איז געווען לופטיקער און גערעמער אינעם קראָם. נאָר זיין טאָכטער איז מער צופֿרידן כ׳זאָל שלאָפן אין קאַמער, קאָן זי מיט מיר שמועסן וועגן ביכער. זי דערציילט מיר, אַז זי קען זיך גוט מיט דעם יידישן שרייבער, וואָס האָט פֿאַרפֿאַסט דאָס ביכל „אַ וועלט מיט וועלטעלעך", אונטערן פֿאַרשטעלטן נאָמען „בן־אריה". זי קען אויך אַ סך אַנדערע יונגע ווילנער שרייבער. יענע האָבן נאָך ניט אָפּגעדרוקט קיין ביכער און זיי לייענען פֿאַר איר זייערע פֿאַרפֿאַסונגען פון געשריבענע העפטן.

איר טאַטע זוכט כסדר זיך צו קריגן מיט מיר. אַנומלט איז אים פֿאַר־פֿאַלן געוואָרן זיינס אַ חיבור, אַ „כתב־יד", מיט אַן הסכמה פון קאָוונער רב, רבי יצחק אלחנן ספּעקטאָר. האָט ער עס געמאַנט ביי מיר. זיין טענה איז געווען, אַז איך בין דער אייניציקער דאָ אין הויז, וואָס איז אַ מבין אויף אַזוינע זאַכן. ער וויל מיך שלאָגן. ער איז הויך און בריים, און וועגט מסתמא צוויי מאָל אַזוי פיל ווי איך. ער איז אַבער צופיל אויפגערעגט, איז אָנשטאָט צו פֿאַרמעסטן זיך אויף מיר מיט אַ שטיק האָלץ, אָדער אַ שטול, כאָפּט ער אָן דעם קליידער־אַלמער, וואָס ער קאָן ניט רירן פון אָרט, און סטראָשעט מיך צו דערהרגענען מיט איין קלאַפּ.

איין אָוונט האָט ער באַמערקט ביי מיר צוקאָפּנס אַ פֿאַר ביכלעך. פֿאַלט אים איין, אַז דאָס זיינען ניט קיין כשרע. עפּנט ער אויף די טיר צום גאַס און מסרט מיך פֿאַר אַ גאַראָדאָוואי, אַז כ׳בין אַ „סאָציאליסט".

זיין הויכע, שלאַנקע שיינע טאָכטער זעט איין די געפֿאַר און קומט מיר תיכף צו הילף. מיר זיצן אים ביידע צוריק צום קראָם, און זי ווינקט דער־ביי צום גאַראָדאָוואי, אַז אונדזער טאַטע איז ניט מיט אַלעמען. יענער נעמט עס אָן פֿאַר אַ צייכן, אַז דער קרעפּטיקער אַלטער איז שיכור אָדער דול. שטופּט ער אים אַריין אינווייניק צו אונדז אין קראָם, און פֿאַרהאָקט די טיר...

קיין ביכלעך פון דער געהיימער ביבליאָטעק ברענג איך שוין ניט מער אַהער, כאָטש מיין יונגער מייסטער האָט גאָרניט קעגן מיין לייענען אין מיין פּרייַער צייט.

צווישן די יונגע רבנים, וועלכע קומען צום מעקלער ער זאָל זיי נאַ־ראַיען רבנישע שטעלעס, זיינען דאָ אַזוינע, וואָס פֿאַרברענגען מיט מיר פֿריינטלעך, וועז ס׳קומט זיי אויס צו וואַרטן אויף אים. איך דערווייס זיך,

אַז אַלע באַצאָלן אים היפשע מעקלעריי־געלט. אַנדערע גיבן אים נאָך דער־צו וואָזשנע סומעס אויף צו צעטיילן צווישן די קהלס־לייט און דעה־זאָגער איבער די רבנישע שטעלעס, וואָס ער נאַראַיעט. אָ צאָל יונגע רבעלעך באַנעמען זיך כלל ניט ווי רבנים. ס׳זיינען אָבער אויך דאָ צווישן זיי אָנשטענדיקע און פיינע פערזענלעכקייטן.

מיין טעטיקסטער טאָג אין וואָך איז שבת. יענעם טאָג בין איך פאַר־נומען פון אינדערפרי ביז שפּעט ביינאַכט.

אָחוץ דאָס פאַרלייענען געשריבענע בראָשורקעס און געדרוקטע ביכ־לעך פאַר גרופּעס אַרבעטער אין בוידעם־שטיבלעך, אויף דייטשישער און זאָוואָלנער גאַסן, און אין הויף־געטענדלעך אויף פאָגוליאַנקע, אַגיטיר איך און פראָפּאַגאַנדיר אויך מיט אָ סך אומבאַאַקנטע מענטשן אין די ווילנער שטאָט־געטנער, אין דעם באָטאַנישן און אין דעם בערנאַרדינער, וואָס הייסט אויך „גאַי", וואו איך הער פאַרנאַכט שפּילן דעם מיליטעריש־אָר־קעסטער. אין באָטאַנישן גאָרטן ציען מיך אַמאָל אַריין באַקאַנטע אינעם דאָרטיקן זומערדיקן טעאַטער, וועו מ׳שפּילט דאָרט „ציגאַנסקי באָראָן"; כ׳גיי אָבער אַרויס אין מיטן, ווייל מיר זיינען ליבער די שמועסן אין דרויסן, אפילו וועו מיינע צוהערער דאָרט שליסן זיך ניט אָן באַלד אין דער באָוועג־גונג. כ׳בין אַלעמאָל בטוח, אַז כ׳האָב געהאַלפן פאַרזייען זריעה אויף אָ פרוכטבאַרן באָדן.

אין מיינע שמועסן מיט באַקאַנטע מיידלעך און בחורים דערצייל איך איבער, וואָס כ׳האָב געלייענט אין וויסנשאַפטלעכע ווערק, ווי אַזוי די וועלט איז באַשאַפן געוואָרן, ווי דער מענטש האָט זיך אַנטוויקלט מיט זיין קול־טור, ציוויליזאַציע, און געזעלשאַפטן (שקלאַפערייי, פֿאַנשטשיזנע), לויף־אַרבעט. איך דערמאָן אויך די יידישע נביאים און גיב איבער זייערע ווער־טער וועגן אמת און יושר, און באַמערק, אַז ס׳איז אינטערעסאַנט זיך פאַרצו־שטעלן, וואָס אַזוינע נביאים וואָלטן היינט געזאָגט וועגן די פאַלשקייטן דאָ אַרום אונדז, וואו מענטשן, וואָס פראָצעווען כסדר, האָבן ניט זייער אויסקו־מעניש, און די וואָס גייען אַרום „פּוסט און פאַס", וועלן „משוגע פאַר וואויל־טאָג". איך ווייס אָן דערביי, אַז קיינער איז נאָך ניט געוואָרן רייך בלויז דורך „באַשערטקייט" אָדער „מזל", סיידן ער האָט נאָך דערצו באַשווינדלט אין באַרויבט ערלעכע מענטשן, געריסן אומגעהויערע פראָצענטן, געצאָלט קליינע שכירות פאַר לאָנגע אַרבעטס־שטונדן.

עס הויבן זיך אָן וויכוחים. איין צד איז פול מיט יאוש. און זאָגט, אַז מ׳קאָן גאָרניט טאָן קעגן דעם: אַזוי האָבן מיר געפונען די וועלט, און אַזוי וועלן מיר זי איבערלאָזן. אָ צווייטער צד לייגט פאָר אַלערליי מיטלען,

ווי צו פֿאַרבעסערן דעם מצב פון די ערלעכע מענטשן. איך שלאָג פֿאָר, אַז מיר זאָלן אַלע נאָכטראַכטן וועגן אָט די מיטלען און אומעטום ריידן וועגן דעם מיט גוטע פריינט און באַקאַנטע.

אין די שבתים גיי איך אויך זיך טרעפֿן מיט באַקאַנטע אויף אַרבעטער־קוואַרטירן און אין היימען, וואו יענע וואוינען ביי זייערע עלטערן אָדער נאָענטע קרובים. לעצטנס בין איך אָבער באַזונדערס פֿאַרנומען אויף באַראַטונגען אין די דאָטשעס פון דער פֿאַרשטאָט רוזעלע (יערוזאַלים — ירושלים). די באַראַטונגען דאָרטן זיינען פון דער „אַרבעטער־אָפּאָזיציע" און כ׳האָב פון זיי אַ סך פֿאַרדרוס.

זינט הלל דער לאַזורניק 1) און יאָשקע דער שניידער 2) באַקאָנען מיך מיטן רעזטשיק 3) האָבן זיי אָנגעהויבן מיך איינלאָדן צו די באַראַטונגען פון דער „אַרבעטער־אָפּאָזיציע". צוערשט איז דאָס מיר געווען שטאַרק געפֿעלן, צוליב די פֿלענער דאָרט, ווי אַזוי אויסצוגלייכן די סכסוכים מיט די „אַגיטאַציע"־אינטעליגענטן, כדי צו ברענגען אייניקייט אין דער באַווע־גונג. איך בין צוליב דעם אויך געקומען צו דער גרויסער פֿאַרזאַמלונג פון הונדערטער לערן־יינגלעך און יונגע אַרבעטער פון דער אַרבעטער־אָפּאָזיציע, אין וואַלד, אויפן וועג צו וויליקע („תשעה באב", 19־טן יולי, 1896).

צו מיין פֿאַרדרוס געפּין איך אויס, אַז אויך אין דער אָפּאָזיציע פעלט אייניקייט. מ׳האָט זיך געאַמפּערט וועגן רעזטשיקס רעדע. כ׳האָב עס אויך געטאָן. מיך פֿאַרדריסט אָבער די ביטערקייט, מיט וועלכער ס׳האָבן געראַדט שמואל דער זייגער־מאַכער; זימאן דער הויכער, דאַרער „גראָז־עסער" (וועגעטאַריער), און אַנדערע. וועגן אייגענע מענטשן באַליידיקן און באַריידן איינער דעם צווייטן, וויסן איך שוין ניט וועמען צו טרויען. כ׳האָב דרך־ארץ פֿאַר מיין גוטן פריינט הלל דער לאַזורניק, וואָס איז מיט אַ צען יאָר עלטער פֿאַר מיר, און ס׳טוט מיר ווי צו הערן אַ שלעכטע מיינונג וועגן אים. דער רעזטשיק זאָגט מיר, אַז וועגן זיי האָבן ביידע געוואוינט אויף איין קוואַרטיר פלעגט הלל, בלייבנדיק אַליין אין צימער, זיך נישטערן אין זיינע, דעם רעזטשיקס, פּאַפּירן. ער האָט אים אַ פּאָר מאָל געטראָפֿן עס טוענדיק. מיר טוט אויך ווי צו הערן, אַז דער אָדעסער ברודער און שוועסטער אויף דער קוואַרטיר אין רוזעלע, האָבן אונדז אַלעמען אָפּגענאַרט. זיי זיינען גאָר מאָן און וויב. אין אָט דער אָפּנאַרריי איז אָבער אויך שולדיק אונדזער באַווענונג, סיי די „אַגיטאַציע"־אינטעליגענטן און סיי די „פּראָפּאַגאַנדע". ביידע צדדים זוכן אָפּצוהאַלטן אַרבעטער־טוער פון חתונה האָבן, כדי זיי זאָלן ניט נעמען אַרבעטן פֿאַר זיך און ווערן מייסטערלעך. אַרבעטער־פֿאָר־לעך האָבן דעריבער חתונה אין געהיים און מ׳דערוויסט זיך דערפון ערשט דעמאָלט, וועז די פרוי דאַרף ווערן אַ מוטער.

---

1) בלום—כץ. 2) לעווין. 3) אברהם גאָרדאָן.

*
**

אַ טרויעריקע איבערראַשונג אויף די דאָטשעס אין רוזעלע איז פֿאַר מיר געווען דאָס טרעפן דאָרט מיין אַלטן ווילנער חבר, שמואל ראָזען, מיט וועמען איך בין געווען צוזאַמען אַרעסטירט אויף דער גרענעץ, ווען מיר האָבן געפֿאָנט צו ווערן ערד־אַרבעטער אין ארץ ישראל, אָדער אין אַרגענטינע. מיין ווילנער חבר איז געפֿערלעך קראַנק אויף „טשעכאָטקע" (אויסצערונג). ער האַלט, אַז זיינע טעג זיינען געציילטע. ער דערמאָנט מיך, אַז כ׳האָב אים געווארנט קעגן די רעזולטאַטן פון זיין אויסגעלאָסן לעבן. ער פֿאַרשטייט, זאָגט ער, וואָס איך טו דאָ אויף די קוואַרטירן אין רוזעלע, און ער וויינטשט אונדז אַלעמען דערפֿאָלג אין אונדזער קאַמף פֿאַר אַ בעסערער און שענער ערד וועלט.

נאָך אַ ריי באַראַטונגען אויף רוזעלע, וועגן מאַכן אַ סוף צו דער שפּאַלטונג אין דער באַוועגונג, טיילט אונדז מיט דער רעזטשיק, אַז אַלעקסאַנדער, דער פירער פון די „אַגיטאַציע"־אינטעליגענטן, האָט אים פֿאַרגעשלאָגן אַ קאָנפערענץ פון אויסגעווייטלטע דעלעגאַטן פון ביידע צדדים. די „אַרבעטער־אָפּאָזיציע" איז אויף דעם מסכים. ס׳וועט באַשלאָסן דורכצופירן וואַלן פֿאַר אירע דעלעגאַטן. די וואַל־פֿאַרזאַמלונג קומט פֿאַר אין אַ הויז אַנהויב סטעפּן־גאַס, לינקס פונעם אַרייגאַנג דורך זאָוואַלנע.

אין אַ וואָך אַרום קומט אַרויס דער רעזטשיק מיט אַ יללה, אַז אַלעק־סאַנדער האָט אים אָפּגענאַרט און באַשווינדלט. ער האָט געוואָלט אַרויס־קריגן פון אים די נעמען פון די אויסגעווייטלטע דעלעגאַטן פון דער „אַרבעטער־אָפּאָזיציע", כדי זיי צו פֿאַרפֿאָלגן...

אַ ווייל בין איך אין ספק, צי כ׳קאָן זיך פֿאַראַלזן אויף דעם עדות זאָגן פון איין צד, מעג דער זעלביקער עדות, רעזטשיק, זיין ווער וויסט ווי ער־לעך. איך פֿאַרטרייב אָבער פון זיך דעם דאָזיקן אפּיקורסישן געדאַנק. איך נעם אָן, ווי אַלע אַנדערע, פֿאַר אמת, אַלץ וואָס דער רעזטשיק דערציילט. כ׳בין דאָך שוין צוגעוואוינט צו גלויבן, אַז אַלעקסאַנדער וויל ניט דערלאָזן, אַז אַרבעטער זאָלן אַליין פירן זייער באַוועגונג.

נאָר כאָטש איך האַלט אַלעקסאַנדערן שולדיק אין אָפּנאַרעריי, וויל איך ניט ליידן, ווען עמיץ באַראַדט אים פערזענלעך. למשל, אַז ער האָט אַמאָל אויף אַ פֿאַראַמלונג אין וואָלד זיך אַרומגעיאָגט מיט זיין כלה, ניט לויט דער חשיבות פון אַן אינטעליגענט. אין דער אמתן איז מיר אָט די זאַך גראָד געפֿעלן. כ׳האָב ליב פֿאַרליבטע פֿאַרלעך זינט כ׳האָב געלערנט „שיר השירים". בפרט, אַז אַלעקסאַנדערס כלה, פאטי די צאָן־דאָקטאָרקע, קען איך פערזענלעך. איך קום אויך אַמאָל אַריין אין איר קאָבינעט. זי איז אַ וואויילער מענטש און כ׳בין צופֿרידן, אַז איר חתן האָט זי ליב.

סוכות־צייט, ווען כ׳בין אין דאָרף ביי מיינע עלטערן, לאָזט מען מיר וויסן פון ווילנע, אַז די ״אַרבעטער־אָפּאָזיציע״ האָט געהאַט צוגעגרייט אַ קאָנצערט מיט אַרבעטער־לידער און אַ פּיעסע פון אַרבעטער־לעבן, עס דורכצופירן אין וואָלד. די פּאָליציי האָט זיך אָבער דערפון דערוואוסט און איז באַפאַלן דעם פּלאַץ, די אַרבעטער לאָזן איבער זייערע מאַנטלען און צעלויפן זיך אין אַלע זייטן.

ווען איך קום צוריק אין שטאָט, זאָגט מיר יאָשקע דער שנייידער, אַז ער האָט אַ חשד, אַז די ״אַגיטאַציע״־אינטעליגענטן האָבן עס אַליין געמסרט, כדי די אַרבעטער זאָלן נאָכאַמאָל ניט אונטערנעמען אַזוינע זאַכן אָן דער צושטימונג פון דער פּירערשאַפט, ווײַל האָט אַ פאַרבינדונג מיט געוויסע פּאָליצייאישע עלעמענטן. מיר לייגט זיך עס ניט אויפן שכל. מיר איז אויך ניט קלאָר, פאַרוואָס די פּאָליציי האָט, ווי יאָשקע דערציילט מיר, אָפּגעגעבן די מאַנטלען און שטעקנס, ווער ס׳איז נאָך זיי געקומען, און קיינעם ניט פאַרהאַלטן? ... נאָכמער וואונדערט יאָשקעס מעשה, אַז דער פּאָליצייַ־מייסטער, נאַזימאָוו, האָט אים דערביי אויך אונטערגעשריבן, אומזיסט, זיין ״ליגאָטע״ פון 2־טן קלאַס, פאַרן באַלדיקן פּריזיוו.

*
**

מיין יונגער מייסטער איז איצט אַן אַרבעט. פּרואוו איך אַ ווייל אַרבעטן אין שניפּישאָק, ביי דער סאָמע פראָסטער אַרבעט, פון גראָבע העלצער, וועלכע מ׳טאָקט אויף אַ וואַרשטאַט, ווײַל גייט אויף עלעקטריע. דאָרט אַרבעטן אויך די מיישעגאָלער יינגלעך, וועלווקע נוראָק (יאַנקל דעם פערד־הענדלערס) און דער ״לעבעדיקער יתום״ פון יאָשע דעם שינדל־דעקערס גרושה. נאָכדעם אָבער, ווי אַ גוטער אַרבעטער קריגט דאָרט צעשפּאָלטן דעם קאָפּ פון אַ שטיק האָלץ, וואָס איז אַרויסגעשפּרונגען פונעם שנעל־לויפנדיקן טאָקערשן וואַרשטאַט, ראָטן מיר די אַרבעטער, ליבער צו אַרבעטן ווייטער ביי פיינער אַרבעט. אַזוי ווי כ׳גיפּין זיך אָבער אויפן שוואַרצן צעטל ביי ווילנער מייסטערס, פאַר איך אַוועק קיין קאָוונע.

קאַפּיטל ניין אַן זעכציק

אַ ווינטער אין קאָוונע און אַלעקסאָט

אין קאָוונע קריג איך באָלד, ווי איך קום אַהין אין אָקטאָבער 1896, אַ פּלאַץ וואו צו אַרבעטן. די אַרבעט איז פון וואָך ; געלעגער און קעסט זייַנען נישקשהדיק. די מלאכה איז אָבער פון ביליקערן סאָרט — דאָס גאַטאָקטע טייל פון מעבל — פאַר סטאָליאַרעס. מ׳דאַרף דערביי אַרבעטן

זייער שנעל, אַרום פופצן־זעכצן שעה אין טאָג. אינדערוואָכן בלייבט וויי־ניק צייט צו זוכן באַקאַנטע אין אַ פרעמדער שטאָט. דאָס איינציקע ייִנגל, וואָס כ׳קען דאָרט איז משהקע, מאיר דעם וועבערס (זובאלסקי) פון מיישע־גאָלע. ער באַקאַנט מיך מיט זיין טאַטנס ברודער, אַ וואיולהאָבנדיקער קאַ־מאַשן־שטפער באַלעבאָס, אַ „יודע־ספר", וואָס קוקט אַריין אין לומדישע ספרים און אין השכלה־ביכלעך. ווי אַלע מייסטערס, איז ער ניט קיין פריינט פון אַרבעטער, בפרט נאָך פון די באַוואוסטזיניקע.

די שבתים גיב איך אָפּ צו זוכן באַקאַנטע. שבת אינדערפרי גיי איך צוליב דעם אין בראָדוליסעס באָד לעבן ניעמען. איין שבת טרעף איך טאַקע דאָרט אַ ווילנער אַרבעטער. ער איז ניט פון מיינע באַקאַנטע. ער וויים אָבער פון דער ווילנער באַווענונג. ער זאָגט מיר, אַז דאָ אין קאָוונע זיינען ניטאָ אַזוינע יידישע אַרבעטער, וואָס זאָלן לערנען אָדער לייענען עפּעס אין אַ גרופּע. עטלעכע ווילנער אַרבעטער האָבן שוין געהאַט אַביסל צעאַקערט דעם באָדן, נאָר איינער אַ האָלץ־אַרבעטער — ער רופט מיר אַן דעם נאָמען פון אַ מיטגליד פון אַ ווילנער סטרייק־„קאָסע" — האָט אַלץ קאַליע געמאַכט. יענער האָט אָפּגענאַרט אַ קאָוונער אַרבעטער־מיידל. ער האָט צוגעזאָגט מיט איר חתונה צו האָבן און איז פּאַרשוואונדן. מ׳זאָגט, ער איז אַוועקגעפאָרן קיין אַמעריקע. איצט געטרויט מען ניט מער די ווילנער „פּראָפּאַגאַנדיסטן". דערווייל טוט איצט קיינער גאָרניט צווישן דער היגער יידישער אַרבעטערשאַפט.

איך שטעל זיך פאָר, אַז די ווילנער „אַגיטאַציע"־אינטעליגענטן מוזן דאָ האָבן פאַרבינדונגען. נאָכדעם אָבער, ווי זייער פירער, אַלעקסאַנדער, האָט לויטן רעזולטשיקס מיטטיילונג, געהאַנדלט ניט ערלעך קעגן דער „אַר־בעטער־אָפּאָזיציע", האַלט איך פאָר ניט ריכטיק, און אויך פאָר אומזיסט, זיך צו וועגן צו ישראל־מיכל דעם שלאָסער, אָדער צו אַן אַנדער טויער פון דער „אַגיטאַציע" מיך צו פאַרבינדן מיט זייערע באַקאַנטע אין קאָוונע. גיי איך אַליין אַרום זוכן באַקאַנטע, אָבער איך טרעף ניט מער אפילו קיין אומ־באַקאַנטן ווילנער אַרבעטער. כ׳קום אַריין יעדן שבת אין קליינעם גאָרטן לעבן גובערנאַטאָרס מויער. דאָרט זיצן איצט ווייניק מענטשן, און כמעט גאָרניט קיין יוגנט. ניטאָ דאָרט איצט קיינער מיט וועמען כ׳זאָל קאָנען פאַרפירן אַ שמועס. איך שפּאַציר אויף יעדן שבת אויף דער שיינער קאָוו־נער הויפּט־גאַס, דער „נייער פּלאַץ", און ביי די ברעגעס פון די צוויי ברייטע טייכן, ניעמען און וויליע (דאָ אין קאָוונע איז די וויליע אַ סך בריטער ווי אין ווילנע), נאָר כ׳באַגעגן אין ערגעץ ניט קיין באַקאַנטן. קיינער קומט אויך ניט צו מיין מייסטערס וואַרשטאַט, אינווייניק, אָדער אין דרויסן, צו אַגיטירן פאָר עפּעס וואָס.

אַ סך גרינגער קומט מיר אָן אויסצוגעפּינען אַ בוכהאַנדלונג פון יידישע

און העברייאישע ביכער. איך גיי אַריין אין הורוויצעס בוך־קראָם און קויף ביי אים עטלעכע ביכער אין העברייאיש און יידיש. ה׳ הורוויץ רעקאָמענדירט מיר אויך אַ קליין ביכעלע אין יידיש, אינעם פאַרמאַט פון אַ בענטשערל מיטן נאָמען: „אַ טרער אויפן קבר פון ר׳ יצחק אלחנן", צו זינגען מיט דער מעלאָדיע פון אליקום צונזערס עלעגיע „לעוואנדע". די גאַנצע הכנסה פונעם פאַרקויף גייט פאַרן „מאכל כשר" פון די יידישע סאָלדאַטן אין קאָוונע. דער מחבר גופא, אברהם רייזען, איז אויך אַ סאָלדאַט.

ר׳ יצחק אלחנן (ספּעקטאָר), דער קאָוונער רב, איז געשטאָרבן מיט איבער אַ האַלב יאָר צוריק. נאָר מ׳רעדט נאָך אַ סך וועגן אים. אַ היפּשע צאָל קאָוונער לומדים, משכילים און כלל־טוער רייַדן נאָך אַלץ מיט פאַרדרוס, פאַרוואָס ר׳ יצחק אלחנן האָט אַנגעזאָגט, אַז מ׳זאָל נאָך זיין טויט איבערגעבן די קאָוונער רבנות צו זיין זון ר׳ הירשל ראַבינאָוויטש, אַנשטאָט צו אַיינעם פון די הויך־אַנגעזעענע לומדים, וואָס איז פאַסיק דערצו, און איז ניצלעך פאַרן כלל. די בוכהאַנדלונג פאַרקויפט אויך מעדאַליאָנען מיט ר׳ יצחק אלחנס פנים, צו טראָגן עס אויף טאַשן־זייגערס. כ׳קויף אויך אַיינעם אַזאַ.

אַ טאָקער־אַרבעטער, יודקע פון אַלעקסאָט, וועלכער באַזוכט מיין באַלעבאָס, רימט פאַר מיר דעם אַלעקסאָטער טאָקערס קינסטלערישע אַרבעט. גיי איך אַהין שבת זיך באַקאָנען מיט אים. איך געפין אויס, אַז דאָס איז איטשע דער טאָקער פון מיישעגאָלע, אַ הויכער קרעפּטיקער ייד מיט אַ האַלב גרויער בלאָנדער באָרד. ער קען גוט מיין טאַטן און נעמט מיך אויף פריינטלעך. איך זע ביי אים קינסטלערישע־געטאָקטע צוקערניצעס, לייכטער, הענגערס פאַר האַנטעכער א. ד. גל. געמאַכט פון פיינעם האַרטן „טשעטשאָטקע", אויף אַן ענלעכן שטייגער, ווי מיין ערשטער מייסטער יאָשטשיק גראַנדזיצקי פלעגט עס מאַכן און עס מיר דעמאָלט אַנהויבן לערנען.

איטשע דער טאָקער באַקאָנט מיך מיט זיין שכן לייבע לייבאָווסקי, וואָס איז אַזוי הויך ווי איטשע, נאָר גרויער און שוואַכער פון אים. ער איז אַ קאָמיסיאָנער, וואָס פירט אַ היפּשן מסחר. ער קען זיך גוט מיטן דאָרטיקן רב און משכיל, אַלכסנדר לאָפידעס, וועמעס תורה און חכמה ער לויבט פאַר מיר. ער אַליין, לייבאָווסקי, איז אַ משכיל, אַ לעזער פון „המליץ", און האַלט ביי זיך אין שטוב געבונדענע יאָרגאַנגען פון השכלה־צייטונג.

ס׳קומט אַריין אים עפּעס פרעגן זיין שייגע טאָכטער. וועג זי גייט אַרויס, דערווייס איך זיך, אַז זי הייסט שרהלע אָדער שרה שיפרהטשקע און איז אַלט אַרום אַכצן יאָר, האָט געלערנט אין חדרים און קלאָסן יידיש, העברייאיש (תנ״ך און דיקדוק), רוסיש און דייטש. ער האָט געפלאָנט זי לאָזן שטודירן ווייטער. נאָר ער איז איצט אַלט און קראַנק און האָט נאָך

אַ האַלב טוץ קינדער, דריי מיידלעך און דריי יינגלעך, אַחוץ איר. דערצו איז אויך זיין פּרנסה געשלאָגן. האָט ער זי געמוזט לאָזן לערנען אַ מלאכה און זי אַרבעט איצט ביי אַ נייטאַרין, טאַקע דאָ אין אַלעקסאַט.

דעם טאָקערס קינסטלערישע אַרבעט, דעם קאָמיסיאָנערס השכלה און זיין טאָכטערס אויסערגעווײנלעכער חן און שיינקייט ווירקן אויף מיר זיך צו באַזעצן אין אַלעקסאַט. נאָך שבת קלייב איך זיך אַריבער צו איטשע דעם טאָקער און שטעל זיך ביי אים אַרבעטן. כ׳געפין אויס, אַז דער טאָקער האָט אויך אַ טאָכטער אין די זעלביקע יאָרן, אָדער עטלעכע יאָר עלטער, ווי דעם קאָמיסיאָנערס. דעם טאָקערס טאָכטער איז אַ פאַרקויפערין אין אַ קאָוונער מאַגאַזין. זי איז תמיד שיין געקליידט און איז אַליין אויך שיין. זי האָט סאַמעט־שוואַרצע האָר, קויל־שוואַרצע אויגן און אַ זעלטן ווייסע הויט. זי זעצט זיך צייטנווייז לעבן מיר, לייגט אַוועק איר שניי־ווייסן אָרעם לעבן מיין האַנט, און פרעגט מיך: צי האָב איך ווען געזען אַזאַ ווייסע הויט ווי אירע? שמועסן מיט מיר וועגן עפּעס אַנדערש קען זי ניט. כ׳ווער דע־ריבער גיך מיד פון אירע שיינע האָר און ווייסע הענט.

„דאָס מיידל פון אַנטקעגן", די נייטאַרין, האָט ניט אַזאַ ווייסע הויט. איר פּנים איז ווי פּאַרבורונט פון זון. איר האַלדז און אָרעמס זיינען פון בראָנז־קאָליר. זי איז אָנגעטאָן אויפאַך, ווי אַן אַרבעטער־מיידל, נאָר מיט אַ סך געשמאַק. זי פּאַרמאָגט אַן עסטעטישן חוש און אַ דראַנג צו לער־נען און וויסן; זינגט האָרציק יידישע, העברייאישע און דייטשישע לידער; איז אויסערסט באַשיידן און אויפריכטיק; האָט אַ סך וואָס צו ריידן מיט מיר וועגן דעם, וואָס זי לייענט, טראַכט און פאַנטאַזירט. און וועגן זי קומט אַריין אַהער, צום טאָקער אין שטוב, פרייטיק־צו־נאַכט, אָדער שבת בייטאָג, שמועסן מיר אַזוי לאַנג, ווי זי פאַרברענגט דאָ.

מיין באַלעבאָסטע, איטשע דעם טאָקערס ווייב, איז ניט צופרידן דער־פון. באַרעדט זי פאַר מיר דער נייטאַרינס משפּחה; דערציילט, אַז איר פאָטער גיט ניט גענוג אויף חיונה זיין ווייב מיט זייערע זיבן קינדער, און אַז איר באָבע, די רביצין, האָט אַ נאַטור צו שילטן, און איר מויל איז תמיד פול מיט קללות. קענן דער נייטאַרין גופא רעדט די טאָקערקע קיין שלעכט וואָרט ניט.

אומצופרידן פון מיינע שמועסן מיט דער נייטאַרין איז אויך איר אַל־טער קראַנקער טאַטע. זי איז זיין עלטסט קינד. ער גלויבט, אַז ער קאָן זי חתונה מאַכן מיט אַ רייכן יונגעמאַן, וואָס וועט אים (דעם קאָמיסיאָנער) העלפן אויסהאַלטן זיין גרויס געזינד. ער וויל דעריבער ניט ליידן, וואָס זי חברט זיך מיט אַן אַרבעטער, כאָטש ער אַליין האָט ליב מיט מיר צו פאַר־ברענגן און שמועסן וועגן לומדות און השכלה.

מיר, די נייטאַרין און איך, טרעפן זיך דעריבער מערסטנס אין דרויסן.

איך וואַרט זי אָפּ לעבן איר אַרבעטס־פּלאַץ, ביי אַ נייטאַרין אויפן צווייטן אַלעקסאַנדער באַרג, און מיר גייען אַרונטער צוזאַמען אַהיים, לעבן ניעמען, און שמועסן.

אויף איינעם פון אָט די שפּאַצירן באַגעגענען מיר איינמאָל די שיינע, שלאַנקע, עלעגאַנטע פריילין אסנע סויפער. ניט געקוקט אויף איר באַקאַנט־שאַפט מיט אינטעליגענטע אָפּיצערן האָט אסנע ליב צו ריידן מיט מיר וועגן יידישע ביכער. זי לאָדט מיך איין צו זיך אַהיים און שטעלט מיך פּאָר פּאָר איר אַלטן טאַטן, אַ פּשוטער פרומער ייד, וואָס וווינט מיר זיין אַנטיקל, אַ קליין אַלט ספרל פון „סגולות.“

אסנע האָט אַ שוועסטער־קינד אויף יענער זייט ים. ער שיקט איר אין זיינע בריוו קליינע אויסשניטן פון צייטונגען. דאָס רוב לידלעך. זי וווינט מיר אַזאַ לידל מיטן נאָמען „אָן ערלעכע באַטריגערין“ *), וואָס באַשרייבט אַן אַרבעטער־מיידל:

„זי נאַרט אָפּ מיט מילך־זופּ איר מאָגן,
די פּיס מיט צעריסענע שיך;
דאָך וועט זי אַ ליגן ניט זאָגן;
די אָרימע נאַרט מער ניט זיך.“

אָחוץ איר שיין פּעקל צייטונג־אויסשניטן, וווינט מיר אויך אסנע אירע אייגענע געשריבענע זאַכן, אין אַ זעלטן שיינער האַנטשריפט. זי שרייבט אַזוי שיין, ווי זי רעדט. כ׳וואָלט מיט איר אָפּטער פּאַרברענגען, נאָר כ׳קאָן ניט פּאַרטראָגן איר שפּאָט, פּאַרוואָס כ׳גיי אַרום מיט „אַ מיידעלע, וואָס דאַרף נאָך שפּילן אין ליאַלקעס“. אין דער אמתן איז די נייטאָרין שוין אַלט אַכצן יאָר און איך בין דאָ ניט לאַנג צוריק, „שמחת־תורה“, ערשט געווארן צוואַנ־ציק. איך ענטפער אָבער אסנען גערן אויף אירע שיינע בריוולעך. כ׳נעם אויך איר געשריבענעם העפט איבערצולייענען, און כ׳היט אָפּ איר אָנזאָג: עס קיינעם ניט צו אַנטלייען.

די נייטאָרין באַקענט מיך מיט איר נאָענטסטער חברטע רחל רייבמאַן, אַ קלוגע סימפּאַטישע הוטמאַכערין מיט פיינע מאָנירן. יענע פאַרבעט מיך, אינעם נאָמען פון איר מוטער און שוועסטער צו באַזוכן זייער היים. איך קום אַהין און זע דאָס גאַנצע הויז־געזינד. דער טאַטע, ר׳ יהושע רייבמאַן, אַ הענדלער פון געניצטע מעבל, איז אַן עלטערער מענטש, אַ האַרבאַטער, מיט אַן אַסאָבע פון אַ תלמיד חכם. אויף זיין פּנים מערק איך לומדות און אַרענט־לעכקייט און האָב פאַר אים דרך־ארץ. די מאַמע, רויזע, אַ הויכע אשת חיל, צייכנט זיך אויס מיט איר געלאַסנקייט, קלוגשאַפט און באַנעמונג. די עלטסטע

*) פון מאָרים ווינטשעווסקי.

שוועסטער, מרים, הויך און שלאַנק, האָט ענלעכקייט צו איר מוטער. די צווייטע, יענטל *), אַדער יעטע, ווי רחל פאַרציט זי, איז אַ שוואַרץ־חנעוודיקע, מיט טיף־שוואַרצע ברענענדיקע אויגן. זי קען איך שוין אַביסל פון פרי־ער. זי האָלט אַ בשמים־קראָם און פאַרקויפט דאָרט אויך פאַפּיר, טינט, פע־דערס און אַנדערע קלייניקייטן. ווען כ׳קום דאָרט אַרויף עפּעס קויפן, ריידן מיר וועגן ליטעראַטור. יענטל איז מער באַלעזן ווי אסנע. זי לייענט גוטע ביכער אין יידיש, העברייאיש, רוסיש און דייטש. איר באַליבטסטער שריי־בער, אין יידיש, איז דער מיר ליבער און טייערער י. ל. פרץ. די פערטע שוועסטער, די יינגערע פון רחלען, איז די מיזינקע, מלכה, וועלכע שעמט זיך נאָך פאַר אַ נייעם מענטשן.

מרים באַדויערט, וואָס איך בין ביי זיי ניט געווען פריער. צו זיי אין הויז פלעגן אַמאָל אַריינקומען צוויי יידישע סאָלדאַטן — אברהם רייזען און י. י. פראָפוס, — וועלכע שרייבן פיינע לידער אין יידיש. דעם האַרבסט האָט מען זיי ביידן באַפרייט פון סלוזשבע (מיליטער־דינסט) און זיי האָבן שוין פאַר־לאָזן קאָוונע. איך באַמערק, אַז כ׳האָב לעצטנס געקויפט אין קאָוונע אברהם רייזענס עלעגיע אויפן טויט פון ר׳ יצחק אלחנן. מרים פאַרזיכערט מיר, אַז די לידער, וואָס דער „סאָלדאַט רייזען" פלעגט פאַרלייענען ביי זיי אין הויז, זיינען פון אַ סך אַ העכערער מדרגה.

צוליב מיין ניט קאָנען דאָ אַגיטירן און פראָפּאַגאַנדירן, קריג איך אַ נייגונג צו שרייבן „השתפכות הנפש׳עס" (האַרץ־אויסגוסן), ווי אויך האַלב־סאָציאַלע בילדער און משלים פון דער נאַטור. איך וויז עס יענטלען. זאָגט זי מיר ניט, אַז דאָס איז ניט־גוט געשריבן. אָנשטאָט דעם וווייזט זי מיר אין פרצעס אַ זאַמלונג, ווי אַזוי „ער" שרייבט... עס פאַרגייט מיר שוין דעמאָלט יעדער חשק צו שרייבן וווייטער אַזוינע זאַכן. דאָך שרייב איך איין טאָג אויף „חנוכה געדאַנקען", וואָס כ׳האָב געטראַכט, שטייענדיק ביי דער אַרבעט, וועגן חנוכה, די חשמונאים און די העלעניסטן. דאָס איז אָבער גראָד יענטלען געפעלן געווארן. כ׳האָב דאָס דעריבער ניט צעריסן נאָר געלאָזן ליגן **).

---

*) יענטע סערדאַצקי.

**) עס איז פאַרעפנטלעכט מיט קליינע ענדערונגען אַ 25 יאָר שפּעטער אין אַ שיקאַגער יידישער צייטונג און אין ראובן בריינינס „התורן", אין העברייאיש.

איך געפין זיך צווישן צוויי מאַגנעטן

איך געפין זיך צווישן צוויי מאַגנעטן, זינט כ׳האָב זיך באַזעצט דאָ, אין דער קאָוונער פאַרשטאָט אַלעקסאָט.

מיין בענקשאַפט נאָך דער אַרבעטער־באַוועגונג ציט מיך צוריק קיין ווילנע, וואו כ׳האָב זיך געפילט ווי אַ פיש אין וואַסער. אַן איינציק אַרבעטער־מיידל, וואָס איז מיר פּערזענלעך נאָענט, לאָזט מיך אָבער ניט אַוועק פון דאָנען, וואו כ׳בין אינגאַנצן דערווייטערט פון מיין פּריערדיקער טעטיקייט.

צייטנווייז דערהויב איך זיך אין מרידה קעגן מיין איצטיקן אַרט לעבן. מיר הויבט זיך דעמאָלט אָן דוכטן, אַז עס איז כלל ניט שווער פאַר מיר צו ווערן וויידער טעטיק אין ווילנע. איך שטעל זיך פאָר, אַז שיע דער טאָקער, וועלכער האָט אַרויפגעשטעלט מיין נאָמען אויפן שוואַרצן צעטל פון ווילנער צעד, האָט מיך שוין לאָנג פאַרגעסן, און אַז איך קאָן צוריקקומען קיין ווילנע ווי אַ רעגולערער קאָוונער אַרבעטער און קריגן לייכט אַ פלאַץ ביי אַ ווילנער טאָקער־מייסטער.

דערווייל אָבער פאַרגייט מיר די צייט אין לאָנגע טעג פון שווערער אַר־בעט. נאָך פופצן־זעכצן שעה אַרבעטן מיט די הענט און פיס, וועלכע באַוועגן דעם ראָד, בין איך צו־מיד אפילו צו זוכן באַקאַנטע אין קאָוונע, אָדער צו שרייבן בריוו צו באַקאַנטע פריינט אין ווילנע. איך שרייב נאָר קאַרטלעך אַהיים און צו מיין יוגנט־חבר משהקע דעם טאָקער, וועלכער איז איצט אַ סאָלדאַט. פון צייט צו צייט ענטפער איך אויך אויף די בריוו פון מיינע שוועס־טער — די יינגסטע, די דרייצן־יאָריקע דאָבעלע, שרייבט שוין מיר אויך, — און פון עטעלע די נייטאָרין אין ווילנע.

עטעלע איז מיט מיר באַקאַנט שוין אַרום צען יאָר, זינט כ׳האָב געלערנט אין חדר ביי איר טאַטן רפאל־ראובן. זינט איר מאַמע איז געשטאָרבן פלעגט עטעלע אויסריידן פאַר מיר איר יתומיש הערצל. איך פלעג זי טרייסטן און דערמוטיקן. פאָריקן יאָר האָב איך זי געטראָפן אויף אַן אַרבעטער־קוואַרטיר אין ווילנע. זי איז ניט געווען אַזוי באַריידעוודיק און ניט געצויגן אויף זיך אַזאַ אויפמערקזאַמקייט ווי איר חברטע, דעם מיישעגאָלער חנס פלימעניצע, אסתר, וועלכע האָט דאָרט געפירט היציקע וויכוחים. ווען מיר קומען ביידע צוגאַסט אין שטעטל, לאָדט מיך עטעלע אין אויף אַ שפּאַציר צווישן די פעל־דער קאָרן און קעמעלער געסל (אויפן וועג צום דאָרף קעמעל). מיין באָבע גייט־מיט, ווי זי דערקלערט מיר, כדי בייזע צינגער זאָלן ניט באַריידן די יתומה... עטעלע אָבער איז געווען אומצופרידן, וואָס זי האָט ניט געקאָנט ריידן מיט מיר אונטער פיר אויגן. זי שיקט מיר נאָכדעם אַ בריוו, אַז זי איז

גרייט צו וואַרטן אויף מיר יאָרן, אויב כ׳האָב זי אַזוי ליב ווי זי מיך. איך ענט־פער איר דעמאָלט, אַז כ׳וועל ערשט אין אַ דריי יאָר אַרום (אין 1898) שטיין צום פריזיוו און כ׳בין כלל ניט זיכער, צי מ׳וועט מיך ניט אָפּגעבן פאַר אַ סאָלדאַט, כאָטש איך בין אַן איין־אייניציקער ביי מיינע עלטערן. ס׳איז דערי־בער בעסער זי זאָל אויף מיר ניט וואַרטן און מיר זאָלן בלייבן, ווי פריער, גוטע פריינט פון ווייטן.

*
**

צוליב די שטערונגען פון מיין באַלעבאָסטע, די טאָקערקע, און איר טאָכ־טער, און אויך צוליב די איינוועגדונגען פון שרהלעס טאַטן און באָבען, טרעף איך זיך מיט שרהלען זעלטענער. מיר שיקן זיך אָבער אָפט בריוולעך און צע־טעלעך דורך איר לאַכנדיק שוועסטערל באַשעלע. די זעכצן־יאָריקע נחמה טאָר דערפון ניט וויסן; זי גייט שוין אַרבעטן און קאָן זיך פון אונדז אַראָפּ־נעמען אַ „שלעכטן ביישפיל״...

ניט געקוקט אויף די אַלע שטערונגען באַווייזן מיר אויך צו מאַכן איינע פאַר די אַנדערע מתנות. זי, דאָס פרומע אייניקל פון דער רביצין, שטריקט אויס פאַר מיר אַן ארבע כנפות, אויף וועלכן זי העפט אויך אויס מיין מאַנאָגראַם. זי נייט אויך אויף פון סאַמעט אַ תפילין־זעקל פאַר מיר, מיט מיין נאָמען אין בר־מצווה־יאָר. איך טאָק אויס פאַר איר, פון פיינעם שטאַרקן האָלץ, אַ גאַנצע רייע פיינע און ניצלעכע זאַכן. איר אַלטער, קראַנקער פאָטער האָט מיט מיר אַן אָפּנהאַרציקן שמועס. ער זאָגט מיר, אַז איך בין אים מער צום הארצן ווי אַ סך רייכע יונגעלייט. נאָר ער האָט דאָך אויף זיך די פליכט צו זאָרגן פאַר אַ ווייב מיט זיבן קינדער, און נאָך אַן אַלטע שוויגער דערצו. ער מוז דערי־בער טאָן אַ רייכן שידוך מיט זיין עלטסטן קינד. איך פיל, אַז ער איז געראַטן, און איך שרייב שרהלען אַ בריוו, אַז ס׳וועט זיין בעסער פאַר איר און איר פאַמיליע איך זאָל פאַרלאָזן קאָוונע. זי ענטפערט מיר תיכף, אַז כ׳האָב פאַר־וואונדעט איר האַרץ און רופט מיך דערביי אָן: „בעסטער, טייערסטער ברו־דער״, כאָטש זי האָט אייגענע דריי לייבלעכע ברידערלעך. דאָך הויב איך אָן צו פלאָנען אַוועקצופאָרן פון דאָנען; איך באַטראַכט עס פאַר מיין פליכט... ווען מיך טרעפט אַן אומגליקספאַל און איך פאַרליר בלוט, נעם איך עס אָן פאַר אַ „כפרה״ אויף דעם, וואָס מ׳האָט אפשר צוליב מיר עמיצנס בלוט פאַר־גאָסן... אַזוי גיך אָבער, ווי שרהלע זאָגט מיר: „פאָרט ניט, קלמן!״, פאַר־שווינדן אַלע מיינע פליכט־געבאָטן.

זי אַליין, שרהלע, ווערט כסדר מוטיקער. זי קומט ווידער אַריין שבת אין טאָקאַרניע, וואו מיר לייענען צוזאַמען ביכער און ביכלעך אין ייִדיש. זי פאַרלאַנגט אויך פון מיר איר צו געבן איבערלייענען דעם העפט, אין ווועלכן איך שרייב אַריין מיינע „האַרץ־אויסגוסן.״

אויף אונדזערן אַ שפּאַציר, איינמאָל אין אַ שבת, דערקלערט זיך שרהלע פּאַראַנטוואָרטלעך פֿאַר מיינע געפילן צו איר. שפּעטער, נאָך הבדלה, שיקט זי מיר צו אַ צעטעלע איך זאָל זי אָפּוואַרטן זונטיק נאָך דער אַרבעט, לעבן איר אַרבעטספּלאַץ. מיר ריידן דעמאָלט אָפּ זיך צו טרעפן יעדן אָוונט. אויף מאָרגן שפּאַצירן מיר אַרום אויפן אַלעקסאַטער באַרג אין שניי און קעלט. אין אונ־ דזערע הערצער הערשט אָבער פרילינג, ווי מיר וואָלטן שפּאַצירן צווישן בלי־ ענדיקע סעדער און פעלדער קאָרן. מיר טוען נאָך די יידישע פאַרליבטע פון אוראַלטע צייטן, און שוועבן זיך, ווי זיי, „אייביקע ליבע" און טרייהייט. אַ טאָג שפּעטער גיט זי מיר אָפּ מיין העפט. איך געפין דאָרט אין העפט צו־ געשריבן אין איר פיינער האַנטשריפט, אַז דעם 25־טן יאַנואַר, 1897, האָבן מיר הייליק געשוואָרן, אונדזער בונד זאָל קיינמאָל ניט ווערן צעריסן; זי פּאַר־ צייכנט אויך וואָס זי האָט געפילט דערביי. זי באַרעגדיקט מיטן וואונטש מיר זאָלן דאָס אַלץ „אַמאָל אין פריידן דערציילן."

איך לעב איצט ווי אין הינערפלעט, אויסער צייט און אָרט. כ׳זע גאָרניט און הער גאָרניט. כ׳האָב זיך לעצטנס געטראָפן מיט אַ פּאָר ווילנער באַקאַנטע, האָב איך ניט קלאָר באַגריפן וואָס זיי ריידן צו מיר. איך טראַכט נאָר פון שרהלען, פונקט אַזוי ווי די גאַנצע וועלט וואָלט באַשטאַנען נאָר פון אונדז ביידן.

*
**

דער טייך ניעמען, וועמעס דיקן איז ווינטער־צייט כ׳האָב אין מיין העפט פאַרגליכן צו די קייטן, אין וועלכע דער פאַרשקלאַפּטער טייל מענטש־ הייט איז געשמידט, און זיין צעשמעלצן— ווי דעם אָנקום פון פרייהייט, וואַרפט איצט אָן אויף מיר אַ פּחד. דאָס איז פלאָצט און דאָס וואָסער פון אונטן האָלט זיך כסדר אין הויבן. מיר שטייען איצט, אָנהויב מערץ, ביי דער אַרבעט אין טאָקאַרניע, ביז די קני אין וואַסער. באַלד וועלן מיר שוין, ווי אַ סך אַנדערע מענטשן אין די הייזער נאָענט פונעם טייך, זיך לויפן ראַטעווען אויפן אַלעקסאַטער באַרג, און נעכטיקן ביי די דאָרטיקע איינ־ וואוינער, אָדער אין אַ לאָגער אין דרויסן.

מ׳זאָגט מיר, אַז אַווינס פּאַסירט דאָ יעדן יאָר. די, וועלכע וואוינען ביים סאָמע טייך, ליידן אין פרילינג פיזיש און מאָטעריעל. זיי קריגן רע־ מאָטעס, לונגען־פעלער, א. ד. גל. זייערע מעבל, בעטגעוואָנט, קליידונג, ביכער א. אז. וו. ווערן צעשטערט, אָדער, אין בעסטן פאַל, שטאַרק אָפּגע־ נוצט. איך בין צוגעגאָנגען קיין קאָוונע און געזען, אַז דאָרט איף דער זייט ניעמען, וואו ס׳זיינען ניטאָ אַווינע בערג ווי אין אַלעקסאָ, זיינען פאַר־ טרונקען גאָנצע געגנטן, ווי, למשל, אַרום יאַנאָווער גאָס, וואו מ׳פּאַרט דאָרט אַרום אויף לאָדקעס, ווי איבער אַ טייך.

דאָך בין איך דער עיקר אומרואיק, וואָס כ׳וועל שרהלען ניט קאָנען

זען נאָך דער אַרבעט. דאָס דערמאָנט אין די ווערטער פון שיר השירים, אַז „וואָסערן קאָנען ניט אויסלעשן די ליבע און טייכן קאָנען זי ניט פאַר־פלייצן . . .“

*
**

מרים, די עלטסטע פון די פיר שוועסטער רייבמאַן, און איר חתן, דער אייזענדער לייבע פּראָשעגאָלסקי, אַ שיינער בחור, הויך און שלאַנק, פאַר־בעטן מיך ביידע אויף זייער חתונה. איך זאָג זיי ניט צו, און קאָן זיי ניט דערקלערן פאַרוואָס. איך קאָן עס אויך ניט זאָגן יענטלען און רחלען. די סיבה איז, ווייל דאָרט וועט דאָך זיין אויך שרהלע און מיר וועלן זיך מוזן היטן ניט אַרויסצוואוייזן קיין נאָענטקייט איינע צו די אַנדערע. איך באַנוגן זיך דעריבער נאָר מיט שיקן אַ דרשה־געשאַנק, אַ גוטן בוך, פאַר דער כלה מיטן חתן.

*
**

שבת האָב איך צוזאַמען מיט שרהלען געלייענט דעם צווייטן טייל פון ספּעקטאָרס זאַמלבוך „הויז־פּריינד“. ס׳איז איר אָנגעקומען ניט לייכט צו פאַרשטיין, וואָס דאָרט רעדט זיך וועגן דער „יודישער מוזע“. ניט אומ־זיסט האָט זי באַמערקט, אַז זי טוט תפילה כ׳זאָל ניט ווערן געלערנטער, און זי זאָל זיך קענען אויסגלייכן מיט מיר.

צייטנווייז דוכט מיר, אַז כ׳האָב זיך שוין צופיל אויסגעגליכן מיט מיין אַלעקסאָטער סביבה. דער „שטאָט“ צווינגט מיך צו גיין יעדן שבת דאָוונען אין בית־מדרש. כ׳וואָר דאָרט אַריינגעצויגן אין שמועסן מיט אַלעקסאָטער לומדים און משכילים, צווישן זיי אויך מיט ר׳ ישראל סאלאנטערס זון, וואָס פאַרמאָגט אַ קיילעכדיקע בלאָנדע באָרד. כ׳וואָר דאָ ניט ווילנדיק אַ צד. מיין סימפּאָטיע איז מיט די באַלעבאָטישע יורדים, וועלכע זיינען לומדים און משכילים, וועלכע די אויפגעקומענע געלט־גיריקע נגידים ווילן צעטרעטן.

*
**

אַ היפש ביסל פאַרדרוס און אומרו פאַרשאַפט מיר אַ בריוו פון מיין פריינט פסח, אַ מיטגליד פון אונדזער ווילנער טאָקערשער סטרייק־קאָמיטע, ער שרייבט מיר, אַז רחלע, די געליבטע פון מיין יוגנט־חבר משהקע דעם טאָקער, וועלכער איז איצט אַ סאָלדאָט, האָט אים פאַרביטן אויף אַ צווייטן. כ׳קאָן ניט פאַרגעסן, אַז נאָך ניט לאַנג צוריק האָט זי אַרויסגעווייזן משהקען אַזוי פיל ליבשאַפט, אים נאָכאַנאַנד געקושט און געהאַלדזט. איצט וועט זי מיט די זעלביקע ליפן קושן איר נייעם חתן. איך שרייב פסחן, ער זאָל ניט שטערן רחלעס שידוך. ווער ווייס? אפשר טו איך עס כדי זיך צו „מאַכן האַרץ“, אַז שרהלע וועט קיינמאָל אַוועק ניט טאָן.

⁂

מיין באַלעבאָסטע, דעם טאָקערס פרוי, זאָגט מיר, אַז זיי האָבן ניט קיין געלט צו באַצאָלן וואָס מיר קומט פאַר מיין אַרבעט. שכנים זאָגן, אַז זי איז בייז, וואָס איך בין פריינטלעכער צו „דער מיידל פון אַנטקעגן" ווי צו איר, דער טאָקערקעס טאָכטער. נאָר מיין באַלעבאָס, איטשע דער טאָקער, שלאָגט מיר פאַר אָפּצוטאָקן אַ צאָל זאָכן און עס פאַרקויפן אויפן חשבון פון מיין חוב. האַרעווע איז איצט זייער שווער צו מאַכן עס פאַרטיק אויפֿער איך פאָר אָפּ אויף פּסח אַהיים.

⁂

דעם טאָג פון ערב־פּסח קום איך צוריק קיין ווילנע. איך באַזאָרג זיך מיט אַ צאָל ביכער צו לייענען יום־טוב, שיק אַ קאַרטל צו שרהלען און פאָר צו אין דאָרף צו מיין טאַטע־מאַמען. איך דערוויס זיך דאָרט, אַז איך בין אַן אבל: מיין 18־יאָריקע שוועסטער רחל איז געשטאָרבן. ערב־פּסח זיך איך ביז נאָכמיטאָג שבעה. איך זיץ און טראַכט, אַז פאָר מיין שוועס־טער רחלען איז מעגלעך דער טויט געווען אַ דערלייזונג פון איר שווערער קראַנקהייט, זינט די בייזע אַנדערעקייטשיכע האָט זי קליינערהייט שטאַרק געשלאָגן.

פּסח ווערט פאָר מיר אַ „ראש־השנה" — אַ „יום הדין"! אין די אַכט טעג יום־טוב אין דאָרף גיב איך זיך אָפּ אַ דין וחשבון פון מיין לעבן זינט איך האָב געזומען לערנען אַ מלאכה, און בין געוואָרן אַ מיטגליד פון דער „גרופּע יידישע סאָציאַל־דעמאָקראַטן."

די אונטערערדישע אַרבעטער־באַוועגונג איז פאָר מיר געווען צו־ערשט אַ המשך פון די „בני הנביאים", די גרופּעס יונגע נביאים, וועלכע האָבן נאָכגעפאָלגט אליהו הנביא און געדאַרפט זיך באַהאַלטן פון דער קע־ניגלעכער מאַכט, וועלכע האָט זיי געזוכט אויסצוראָטן.

דער סאָציאַליזם אויף וויפל איך האָב אים באַגריפן לייענענדיק דאָס ביסל, וואָס איז דעמאָלט געווען וועגן דעם אין יידיש און אין העברייאיש, איז מיר פאַרגעקומען ווי אַ נייער נוסח פון די נביאימשע ווערטער פון אמת און גערעכטיקייט, וועלכע געפינען זיך אינעם אַלטן תנ"ך. מער האָט קיינער מיך ניט געלערנט וועגן סאָציאַליזם. די פאַרטיי־פּירער האָבן, אַפנים, געהאַלטן, אַז איך וויים איבערגענוג דורכצופירן די מאַסאָווע אויפ־קלערונגס אַרבעט, וועלכע זיי האָבן פאָר מיר באַשטימט.

אַזוי לאַנג ווי איך בין געשטאַנען אויסערהאַלב די אינוויניקסטע סיכסוכים האָט דער דאָזיקער סאָציאַליזם און זיין אַרבעטער־באַוועגונג פאַרביטן פאָר מיר די אַלטע תורה און עבודה, אין וועלכע איך האָב זיך אויסגעהאַדעוועט. די קריגעריין צווישן דער „אַגיטאַציע" און דער „פּראָ־

פֿאַגאַנדע״ און באַזונדערס דעם אינטעליגענט אַלעקסאַנדערס אָפּנאַרן די אַרבעטער אָפּאָזיציע, און דער חשד פון אַ צאָל אַרבעטער, אַז אַלעקסאַנדערס צד האָט אַרויסגעגעבן דער פֿאַליצייַ אַ צוזאַמענקונפט פון דער דאָזיקער אַרבעטער אָפּאָזיציע אין האַרבסט 1896, האָט פֿאַרבאַהאַלטן פון מיינע אויגן דעם אמת און די געראַטיקייט פון דער דאָזיקער באַוועגונג. איך בין מער ניט זיכער, אַז איך גיי אויפן ריכטיקן וועג. איך מוז נעמען זוכן פון דאָס ניי: וואו איז דער אמת? וואו איז די גערעכטיקייט?

קאַפּיטל איין און זיבעציק

איך הויב אָן צו בלאָנדזשען

איך הויב אָן צו בלאָנדזשען. כ׳וויל גיין פֿאַראויס, כ׳זע אָבער ניט קלאָר אין וועלכער ריכטונג דאָס איז. איך בין נאָר זיכער, אַז דער וועג צו אמת און גערעכטיקייט קאָן ניט פירן דורך אָפּנאַרעריי און אומרעכט. כ׳געפֿין דעריבער ניט קיין זכות פאַר דעם אינטעליגענט אַלעקסאַנדערס אָפּנאַרן די יונגע אַרבעטער און לערן־יינגלעך פון דער „אַרבעטער אָפּאָזיציע״, אפילו אויב פאַר אַ גוטן צוועק. ס׳עגבערט מיך אַ געדאַנק, אַז פרומע יידן, ווי מיין טאַטע און מיינע זייַדעס, וואָלטן אַזוינס ניט געטאָן. און אָט דער געדאַנק רופט אַרויס אַ צווייטן: אפשר האָב איך צו פרי פאַרלאָזן זייער אמונה, מידות און מנהגים? טאָ לאָמיך זיך צוריקקערן צו אָט דער אַלטער יידישקייט און דורכלעבן אַלץ אויף דאָס ניי. אפשר וועל איך דאָרט אָנט־דעקן דעם ריינעם אמת, די פולקאָמענע גערעכטיקייט, און אויך דערשפּירן זייער „אל־מסתתר״ — די פאַרבאַרגענע געטלעכקייט.

צוגלייך גיב איך זיך אָפּ אַ חשבון פון אַלץ, וואָס כ׳האָב אין די לעצטע עטלעכע יאָר געלייענט און געלערנט. כ׳זע איין, אַז י. ל. פּרץ האָט היפּש באַאיינפלוסט מיינע מיינונגען וועגן ישוב ארץ ישראל, קאָלאָניזאַציע אין אַרגענטינע, אַדעסער „חובבי ציון״ קאָמיטעט, און זיינע וואָרטזאָגער, ווי לילינבלום, אחד העם א. א.; אויך וועגן דר. הערצל פֿלאָן פון אַ „יודענ־שטאַט״, וועגן נאַציאָנאַליזם, קאָסמאָפּאָליטיזם, אַסימילאַציע, אַנטיסעמיטיזם א. אז. וו. איך האַלט זיך אויך ביי די לימודים, וואָס כ׳האָב געלערנט אין גרעצס יידישער געשיכטע, אייזיק הירש וויייסעס „דור דור ודורשיו״ (גע־שיכטע פון תלמוד), דוד פרישמאַנס איבערזעצונגען פון נאַטור־ווייסנשאַפֿטן און קולטור־געשיכטע, צבי הכהן ראַבינאָוויטשעס „אוצר פון חכמה און וויסן״ א. ד. גל. וועלק, אַריגינעלע און איבערזעצטע. באַזונדערס שטיי איך פעסט ביי אַלץ, וואָס כ׳האָב אין ווילנע אַגיטירט און פֿראָפּאַגאַנדירט:

גלייכהייט פון אַלע מענטשן, אָן אונטערשייד פֿון געשלעכט, פון הויט־קאָלירן, שפּראַכן, רעליגיעס און קולטורן; פּאַר אַרבעטער־אחדות אין קאַמף קעגן עקספּלואַטאַציע און לוין־שקלאַפֿעריי, און פּאַר בויען אַ נייע געזעל־שאַפֿטלעכע אָרדענונג, וואו אַלע מענטשן זאָלן לעבן פון אייגענער פּראַצע, אין אחדות און שלום, אמת און יושר.

איצט אָבער (אָנהויב מאַי 1897), וויל איך נאָך צוגעבן דערצו — דער־וויל נאָר פּאַר מיר אַליין — די פֿאָלקסטימלעכע יידישע אמונה, און זיך מיחד (מעיאָכעד) זיין, ווערן איינס, מיט די בריידע יידישע פֿאָלקסמאַסן און אָפּהיטן זייער אַלטע יידישקייט, כדי זיך אויסצולעבן ווידער אין זייער תמימותדיקער אָטמאָספּערע, ווי אין מיין קינדהייט.

אין דער צווישן־צייט, אידער כ׳הויב אָן מיינע געפֿלאַנטע זוכענישן, בין איך אַרײַנגעטאָן אין מיין טאָג־טעגלעכן לעבן. כ׳שיק צענדליקער ביכער צו שרה שפּרהן אין אַלעקסאָט, ווי אויך אַביסל צו יענטל רייבמאַן, אָ מתנה, דערפּאַר וואָס זי דערמוטיקט שרה שפּרהן מיר צו שרייבן וועגן דעם, וואָס זי לייענט.

איך פֿאַרענדיק לייענען די ביכער, וואָס כ׳האָב מיטגענומען פון ווילנע אין דאָרף, צווישן זיי אויך ראובן בריינינס „ממזרח וממערב״ און דעם „המאסף״ פון דער חברה „מפיצי השכלה בישראל״. אָ שוועריק מאַכט אויף מיר די ביאָגראַפּיע פון שלמה מיימון. ס׳טוט וויי דאָס גיין אין ניוועץ פון אַזאָ אויסערגעווינלעך באַגאַבטן מענטשן מיט טיפּזיניקע גע־דאַנקען. עס באַאומרואיקן מיך אָבער אויך אָ צאָל געשטאַלטן פון דערצייי־לונגען. איז עס צוליב מיין איצטיקן גייסטיקן צושטאַנד? כ׳וואונדער זיך אויך פֿאַרוואָס אין מיין בענקשאפט נאָך שרה שפּרהן זע איך ניט איר גע־שטאַלט פּאַר מיינע אויגן, נאָר בענק באַזונדערס זי צו הערן ריידן? זי שרייבט פּאַנטאַסטישע בריוו. זי שטעלט זיך פּאָר, אַז כ׳וועל ווערן אָ שרייי־בער און זי ווען מיר נאָך מיטהעלפן. זי שיקט מיר אינדרוקן פון מיינע צוגעשיקטע ביכער, וואָס זי לייענט איצט, באַזונדערס וועגן זאַכן פון פּרצעס „יודישע ביבליאָטעק״, צווישן דעם אויך וועגן יהואָשעס פּאָעמע „ר׳ מתיא.״

די מאַמע און די באָבע וויסן שוין וועגן שרה שפּרהן. די באָבע זאָגט, אַז אַמאָליקע יאָרן פלעגט אָ בחור ניט חתונה האָבן מיט אָ מיידל, וואָס האָט דעם זעלביקן נאָמען ווי זיין מאַמע (מיין מאַמע הייסט שרה בלומע). די מאַמע דערקלערט מיר, אַז איר אָרט ניט דער נאָמען פון דעם מיידל, וואָס מיר געפֿעלט. זי איז אָבער אומצופֿרידן פון מיין „פּאַרדרייען זיך דעם קאָפּ״, אַיידער כ׳בין פֿריי פון פּריזיוו.

דער טאָטע וויס נאָך דערווייל גאָרניט דערפון.

אידער כ׳פֿאַרלאָז דאָס דאָרף באַווכט מיך מיין ערשטער מייסטער יאָשטשיק דער טאָקער. מיר שמועסן וועגן די שווערִיקייטן פֿאַר אַן אָרעמען יידישן באַלמלאָכע אַריינצופֿאָרן אין „טיף ראָסיי״. ס׳פֿאַדערן זיך דערצו אַ „כאָראָשאָע פֿאָוועדניע״ (גוטזאָגונג) פון דער פֿאָליציי און „פֿאָדמאָסטעריע״ פון צעך. ביידע פֿאַרלאָנגען פון אים אַזוינע סומען, וועלכע ער איז ניט בכוח צו שאַפֿן, אפילו ווען ער איז גרייט פֿאַרוואָגלט צו חערן צווישן פרעמדע מענטשן מיט אַ פרעמדער שפּראַך.

❧

אין וויליע גיפּין איך וויניק פון מיינע באַקאַנטע אַרבעטער. אַ טייל איז אַרעסטירט. אַ טייל איז אַוועקגעפֿאָרן אַרבעטן אין אַנדערע געגנטן. צוזאַמען מיט מיין דרייצן־יאָריק שוועסטערל דאָבעלע, וואָס אַרבעט איצט אין ווילנע און לערנט זיך פֿאַר אַ נייטאָרין, באַזוך איך מיינע נאָענטע טאַקער־אַרבעטער פֿסח לוריע און מאָטעלע.

נאָכן געזעגענען זיך מיט מיינע ווילנער קרובים, כאָפּ איך זיך אַריין אין סטראַשונס ביבליאָטעק. כ׳לייען דאָרט דורך אברהם גייגערס „קבוצת מאמרים״ פון וועלכע כ׳לערן אַ סך.

מיינע איצטיקע זוכענישן פֿאַרשאַפֿן מיר ניט קיין פֿרייד.

יינגלווייז, ווען כ׳האָב געזוכט אַ פּלאַץ, וואו צו לערנען מיט התמדה, און גוט אָפּהיטן יידישקייט, איז עס געווען אַ גאַנג פֿאָראויס, מיט אַ פּריי־לעך זינגענדיק האַרץ. איצט בין איך אַ צוואַנציק־יאָריקער באַוואוסטזיניקער אַרבעטער, פֿאַר וועמען אַזוינע זוכענישן און בלאָנדזשענישן זיינען אַ גאַנג אויף צוריק, אַ וועג פון „תשובה״, וואָס איז פול מיט שטרויכלונגען און סתירות. איך פֿרואוו זיך איינריידן, אַז כ׳קאָן קריגן דעם נויטיקן תיקון צו מיין איצטיקן געמיט, דורך גיין וווייטער מיט דער „אַרבעטער אָפּאָזיציע״. איר גרויסע מערהייט באַשטייט דאָך פון תמימותדיקע אַרבעטער־מיידלעך און אַרבעטער־יינגלעך, וועמעס אַרגטלעכקייט איז ניט קלענער, ווי פון די בעסטע „גוטע פרומע לייט״. זי איז אין ווילנע איצט ניט טעטיק. אירע „מאַסאָווע״ זיינען פֿאַראַליזירט דורך אַלעקסאַנדערס אָפּנאַרעריי. די באַוואוסטזיניקע זיינען אַרעסטירט. מ׳זאָגט מיר אָבער, אַז אין מינסק איז פֿאַראַן אַ טעטיקע אַרגאַניזאַציע. וועל איך פֿאַרן אַהין.

כ׳נעם אַ בילעט ביז סמאַרגאָן, כדי נאָכצופֿרעגן זיך דאָרט אויף מיינע סמאַרגאָנער חברים, וועלכע האָבן מיט מיר צוזאַמען געלערנט אין ווילנער קאָזיאָנער ישיבה, באַזונדערס הילקע, וועלכער איז געווארן אַ גראַווירער און שלמהקע — אַ גאַרבער.

אַזוי גיך, ווי כ׳זעץ זיך אַוועק אין וואָגאָן וועפֿט זיך אויס מיין איינריי־

דענישׂ. כ׳זע איך, אַז די באַוואוסטזיניקע אַרבעטער וועלן נישׂ זיך פריינט־לעך צו דער אַלטער יידישקייט, כל־זמן עס ריידן אין איר נאַמען אַזוינע פֿאַרשטייער, ווי דער טרויעריק־באַרימטער שטאַט־מגיד, וואָס האָט פֿאַלש אויסגעטייטשט פסוקים פון דער תורה, מיט דער כוונה צו ברענגן אַ גע־רעכטן סטרייק פון אַרבעטער קעגן זייער עקספּלואַטאַטאָרישן פאַבריקאַנט. כ׳מוז דעריבער צוערשט זוכן, טאַקע נאָר פֿאַר זיך אַליין, אויסצוגעפינען די מעגלעכקייט צוצופֿאַסן די אַלטע תורה פון אמת און רעכט צו די נייע לעבנס־באַדינגונגען.

מיט אָט דעם באַשלוס גיי איך אַרונטער אין סמאַרגאָן און פֿאַר שוין ניט ווייטער קיין מינסק. כ׳טרעף זיך מיט לומדים און געפּין אויס וועגן דער מעגלעכקייט צו לערנען ביחידות אין די אַרומיקע שטעטלעך, ווייל אין סמאַרגאָן איז צופיל טומל. עמיץ רעקאָמענדירט מיר דאָס שטעטל קרעווע און פֿאַרלויבט פֿאַר מיר איר גרויסן למדן ר׳ נחמן עפֿשטיין.

אין קרעווע, וואוהין איך בין אָנגעקומען אין מיטן מאַנאַט מאַי 1897, פיר איך דאָס לעבן פון אַ בעל־תשובה, נאָר איך טו עס אין געהיים. איך דערצייל ניט קיינעם מיין פֿאַרגאַנגענהייט. כ׳וואוין ביי ר׳ נחמן עפֿשטיין, וועלכער קען מער לערנען, ווי אַ סך באַרימטע רבנים. ער גיט מיר אָפּ זיין סאָלקע, וואָס איז פול מיט ספֿרים. ער איז צו מיר ווי אַ טאַטע און פון זיינעטוועגן קען איך בייַ אים אויך זיין אויף קעסט. כ׳לערן אָבער ליבער אין בית־מדרש, איבערהויפּט ביינאַכט, ווען קיינער שטערט מיר ניט, און וואו כ׳קוק אויך אַריין אין ספֿרים פון קבלה און חסידות. כ׳לערן דורך׳ שניטלעך אַכצן שעה אין מעת־לעת, אָנגעטאָן אין תפילין, וועלכע אַ זיי־טיקער קאָן ניט באַמערקן. זיי זיינען אויסערגעווינלעך קליין, מערקס קיינער ניט דעם „של יד״ אונטער מיין אַרבל, וואָס פֿאַרדעקט אויך די רצועות. עס זעט זיך ניט אָן דער „של ראש״ צווישן מיינע לאַנגע שוואַרצע גרייזלעך. איך דאַוון מיט כוונה (על פּי כוונת האר״י ז״ל), כ׳היט זיך אָבער ניט צו ציען אויף זיך קיין אויפמערקזאַמקייט. כ׳שטיי ניט צו לאַנג „שמונה עשרה״, מיינע פֿאות זעען זיך וויניק אָן צוליב מיינע לאַנגע געגרייזלטע האָר.

פון צייט צו צייט לערן איך מיטן עולם „פרק״ ביים לאַגן טיש נאָענט צו מערב־זייט. כ׳דערקלער בריט, אָבער גאָר פשוט די עטיק און מידות פון די נביאים און די בעלי־התלמוד. אויפן פֿאַרלאַנג פון קהל האָלט איך אַמאָל אַ דרשה אויף דער בימה. מיר איז אָבער ליבער צו לערנען מיטן עולם אַרום טיש, וואָס דערמאָנט מיר דאָס לערנען „עין יעקב״ אין שטעטל מיישעגאָלע, וואו מיין טאַטע פלעגט דערביי מיך האַלטן אויפן שויס, כדי מיך צוגעוואוינען צום לערנען תורה.

דער פשוטער עולם איז גאָנץ צופֿרידן פון מיין לערנען זומער פרק. כ׳גיב איבער דעם תוך פון די בעסטע פּירושים אויפן פרק און טראָג דאָרט

אויך אַרײַן סאָציאַלע געדאַנקען. די וואויל־האָבנדיקע באַלעבאָטים און זײַערע איידעמלעך אויף קעסט ווילן עס ניט ליידן.

קרעוות איז אַ שיין שטעטל. פֿאַראַן דאָרט אויך אַ שיינער טייך זיך צו באָדן. קרעוות האָט אַ צאָל אידעמס מוסמכים — רבנים אָן שטעלעס. מיט איינעם פון זיי, הרב ר׳ רפֿאל מיליקאָווסקי, אַ הויכער מיט אַ שוואַרצער באָרד, לערן איך אַ געוויסע צייט אין איין גמרא. כ׳קום אויך אַריין צו אים אין שטוב. ער הייסט מיר אַוועקווואַרפן דעם מעדאַליאָן מיט ר׳ יצחק אלחננס פנים, וואָס איז אַרונטערגעהאַנגען פון מיין זײגער. ער ווײל אויך ניט ליידן, וואָס כ׳בין פריינטלעך צום חסידישן שוחט, וועלכן ער באַטראַכט פֿאַר אַ „האַלבן געצאנדינער״ (אָן „עובד עבודה זרה בשיתוף״), וואָס „פֿאַרלאָזט זיך ניט אויפן אויבערשטן אַליין, נאָר דינט אויך צו אַ חסידישן רבין״... דער געזונדסטער און פריילעכסטער פון אָט די יונגע רבנים איז הרב ר׳ גרשון, מיט אַ בריטער בלאָנדער באָרד. דער משכיל צווישן זיי איז הרב ר׳ יהודה לייב מזאה*). ער שרייבט אין העבריאיש און יידיש. מיין נאָענטסטער פריינט צווישן זיי איז הרב ר׳ יוסף רודניק, אַ וואויל־יונגערמאַן און פיינער בעל־דרשן. ער איז אַ שוואָגער פֿן דעם געוועזענעם מיישעגאָלער רב ר׳ יעקב ראָבינאָוויטש.

כ׳קום אויך אָפט אַריין צום רב ר׳ יצחק אלחנן פלאָטקין, אַ געוועזענער מינסקער ראש־ישיבה, וועמען ר׳ נחמן עפֿשטיין איז מבטל. כ׳בין גוטע פריינט מיט זיין בחור זלמן און זיין טאָכטער חנה. זיין עלטערער זון ר׳ אהרן איז שוין אַליין אויך אַ רב. איך אַמפֿער זיך אַמאָל מיט הרב פלאָטקין וועגן לומדות און חקירה, באַזונדערס וועגן „מורה נבוכים״ פון רמב״ם. אַמאָל אַמפֿערן מיר זיך אויך וועגן דעם לידער רב ר׳ יצחק יעקב ריינעסעס „חותם תכנית״, וואָס גיט מוסטערן ווי צו לערנען גמרא אויף אַ וויסנשאַפֿטלעכן שטייגער, און אויך וועגן דעם שרייבער שמואל יצחק יאצקאַן.

צוליב מיין פריינטשאַפֿט מיט נחמיה עפֿשטיין, דער יינגסטער זון פונעם „תקיף״ משה מאיר עפֿשטיין, קום איך אַמאָל אַריין צו זיי אין הויז. ער איז אַ קרעפּטיקער מאַן מיט בריטע פֿלייצעס און אַ בריטער, לאַנגער וויסער באָרד. משה מאירס עלטערער זון, באָריס**) שטודירט פאַר אַ כעמיקער אין היידלבערג, דייטשלאַנד. וועג ער קומט אויף וואַקאַציע, פֿאַרברענגען מיר צייטנווייז ביי זיי אין שטוב.

איך נעכטיק געווײַנלעך אין ר׳ נחמן עפֿשטיינס הויז. וועג ער איז ניטאָ אין דער היים, לאָזט מיך זיין שוואָגער, ר׳ רפֿאל בערלין, אַ פרומער

---

*) שפּעטער אַ רב אין אַמעריקע.

**) דעלעגאַט צום ערשטן ציוניסטישן קאָנגרעס אין באַזעל. אַ טיכטיקער שליח פון נאַציאָנאַל־פֿאָנד אין אַמעריקע, וואו ער שטאַרבט יונג.

משכיל, ניט נעכטיקן דאַרטן מיט בלויז צווייי מיידלעך אין הויז, זייער פּלי־מעניצע גיטל אנטשעלעוויטש, וועלכע פּירט דעם טוך־געשעפט און דאָס דינסטמיידל. איך נעכטיק דעמאָלט ביי גיטלס מאַמען, וואו עס זיינען פֿאַראַן דריי טעכטער און אַ זון, אברהם.

כ׳קום אויך אַריין: צום „בעל קורא״, יעקב ליאקערמאַן, וועלכער זינגט אויס דעם טראָפּ פון דער תורה זעלטן שיין, און טייטשט אויס יעדן פּסוק דורך זיין געזאַנג. צו יוסף באַדאַנאָווסקי, וועלכער לערנט מיט זיינע תלמידים עברית־בעברית; צו אַנשל מיליקאָווסקי, מיט וועמעס זון, שמואל, כ׳בין נאָענטע פריינט, און צו אַ צאָל אַנדערע קרעוועך איינוואוינער.

אָט אַזוי פֿאַרגייט מיר אַ יאָר צייט אין קרעוועך, ביז עס דערגרייכט מיר די שלעכטע בשורה פון מיין מאַמעס טויט. זי שטאַרבט אַרום פּערציק יאָר אַלט, ליגנדיק אין איר פּערצנטן קינפּעט (ראש־חודש ניסן תרנ״ח, 24־טן מערץ, 1898). איך לעב דעמאָלט דורך שוידערלעכע טעג. וועג כ׳שטעל זיך זאָגן מיין ערשטן קדיש נאָך דער מאַמען, צוקט מיין גאַנצער קערפּער און ס׳טרייסלען זיך מיט מיר צוזאַמען דער ארון־קודש און די טרעפּ צו אים, אין וועמעס שטאַכעטן כ׳האַלט זיך אָן...

מיטן אָנקום פון פרילינג דערפיל איך שוין אַן ענדערונג אין זיך. מיין מוח לייטערט זיך אויס. ס׳ווערט מיר כסדר קלאָרער, אַז דער „אל־מסתתר״, וואָס כ׳האָב געזוכט ביי דער אַלטער יידישקייט, געפינט זיך ניט אין אירע שולן און בתי־מדרשים, אָדער אין חסידישע שטיבלעך, נאָר איז דאָס, וואָס מיין מאַמע פלעגט אָנרופן „גאָט אין האַרצן״ און איז אַ טייל פון מיין איגענעם איך.

מיין בלאָנדזשענדיש הערט אויף. כ׳פּיל, אַז כ׳וועל שוין קיינמאָל זיך ניט מער צוריקקערן צו דעם פון וואָס כ׳בין שוין אַרויסגעוואַקסן. איך באַגרייף אויך, אַז כ׳קאָן זיין ניצלעכער פאַרן כלל מיט גייסטיקער אַרבעט. כ׳דאַרף אָבער נאָך אַ סך לערנען און שטודירן דאָס צו דערגרייכן. מיט אָט דעם באַשלוס פאָר איך אַריין זומער 1898 אין ווילנע, זיך אָנצוהויבן גרייטן מיט נייע כוחות פאַר נייע אויפגאָבן און אָנטוויקלונגען.

קאַפּיטל צוויי און זיבעציק

מיט דער מאַמעס טויט צעפאַלט די היים

מיט דער מאַמעס טויט צעפאַלט אונדזער היים. דער טאַטע, וועמען די פּויערים האַלטן פאַרן שטאַרקסטן מענטשן אין אונדזער דאָרף, בלייבט הילפלאָז אָן מיין קליינער שוואָכער מאַמעלע. ניט אומזיסט האָבן פאַרציי־טיקע יידן אָנגערופן די פרוי מיטן נאָמען „בית״ (שטוב). מיין שוועסטער

הענע־טאָנע האָט חתונה קורץ פאַר דער מאַמעס טויט אָן באַזעצט זיך אין איר מאַנס דאָרף. מיין פערצן־יאָריק שוועסטערל, דאָבעלע, אַרבעט ביי אַ נייטאָרין אין ווילנע. דאָס עופהלע, פון אַ פּאָר וואָכן, גיט דער טאַטע אָוועק צו אַן אָם. ער גענפינט שפּעטער אויס, אַז ס׳האָט ניט לאַנג געלעבט, כאָטש די אָם האָט אַ סך חדשים נאָכאַנאַנד ביי אים געזומען שכירות פאַר כלומרשט האָדעווען עס און עקסטרע אויסגאָבן פאַר דאָקטוירים און מעדי־צינען, וועלכע דאָס עלנטע עופהלע האָט קיינמאָל ניט אָנגעזען.

דער מאַמעס קרובים עצהנען דעם טאַטן חתונה צו האָבן מיט דער מיישעגאָלער אלמנה, חיה־פּעשע, מיין חבר יאָשקע דעם שניידערס מאַמע, וועלכע האָלט אַ גאַרקיך אין ווילנע. דער טאַטע נעמט אָן די עצה און קלייבט זיך אַריבער פון דאָרף אין שטאָט, וואו ער פילט זיך פרעמד. ער האָט נאָך דערצו פאַרדרוס פון דער מיזינקע, וועלכע האָלט, אַז די שטיפ־מוטער איז צו איר ניט פריינטלעך. וועז כ׳קום פון קרעוע צוריק קיין ווילנע, דינג איך דעריבער אַ קוואַרטיר פאַר זיך. כ׳וואוין ביי די גילדענ־בלאָטס, העלענע און ח. ד. ער איז אַ מחבר פון מעשה־ביכלעך אין יידיש, לערנט זיך פאַר אַ צאָן־דאָקטאָר און באַשעפטיקט זיך אויך מיט לערעריי.

דעם טאַטנס גאַרקיך ווערט ביסלעכווייז דער מיטלפונקט, וואו עס טרעפן זיך אַרבעטער פון דער באַוועגונג. צווישן זיי אויך מיין חבר יאָשקע דער שניידער, וועלכער צאָלט זיין מאַמען פאַר זיינע מאָלצייטן, ווי אָלע אַנדערע. טו איך אויך אַזוי. מיינע הוצאות פאַרדינען איך פון לערעריי, פון געבן שטונדן אין העברייאיש. צוגלייך בין איך אַליין אַ תלמיד ביי צווי לערער, וועלכע גרייטן מיך צו פּאָרן שטודירן אין אויסלאַנד, ווייל אין רוסישע לערן־אַנשטאַלטן נעמט מען אַריין אַ גאָר קליינעם פּראָצענט יידן.

דורך מיין פריינשטאַפט מיט דעם סטודענט־כעמי באָריס עפשטיין פון קרעווע, ווער איך באַקאַנט מיט זיין ווילנער כלה רעווקאַ טילעס, אַ טאָכ־טער פון אַ פיין באַלעבאָטיש הויז. זי איז אַ געזעלשאַפטלעכע טוערין און האָט אַ בריייטע באַקאַנטשאַפט מיט דער יידישער סטודענטישער יוגנט. צו־זאַמען מיט איר פריינדין מרים גאָרדאָן קריגט זי פאַר מיר אַ לערערין פאַר דייטש, אַ סטודענטין פון בערלינער אוניווערזיטעט, פריילין לעווינסאָן *), און אַ לערער פאַר מאַטעמאַטיק, ה׳ שאָפּירא. די סטודענטין לעווינסאָן

*) א יינגערע שוועסטער פון ליובע לעווינסאָן־אייזנשטאָט, די וויכ־טיקע טוערין פון דער אונטערערדישער „גרופּע יידישע סאָציאַל־דעמאָ־קראָטן" אין ווילנע, און איבערזעצערין פון איינער פון די ערשטע סאָצי־אַליסטישע בראָשורן „דער אַרבעטס טאָג", וועלכער קומט שפּעטער קיין ניו־יאָרק, וואו מ׳געפינט זי אַ טויטע אין וואַנע (מאַי 1903), אינעם עלטער פון 37 יאָר.

לערנט מיט מיר אין איר טאַטנס רייכן הויז. ער, אַ הויכער מאַן, מיט גרויע לאַנגע וואָנצעס, דער אייגנטימער פון אַ גרויסן מאַגאַזין אויף זאַוואַלנער גאַס, ווייל עס ניט לייגן. זי פאַרלאַנגט פון מיר כ׳זאָל זיך מאַכן ניט וויסנדיק דערפון, אויף קיין פאַל ניט דורכלאָזן אירן אַן „אוראָק", און אַפהיטן שטרענג צו קומען צו יעדער צייט, וואָס זי באַשטימט פאַר מיר. ה׳ שאַפירא רעפּעטירט מיט מיר אַלעגעברע און געאָמעטריע. ער קאָנטראָלירט אויך מיינע לערנביכער פון געאָגראָפיע, נאַטור־וויסנשאַפט און וועלט־געשיכטע.

דעם גרעסטן רושם מאַכן אָבער אויף מיר הענריק איבסנס דראַמעס. איך באַטראַכט אים פאַר דעם באַדייטנדיקסטן דראַמאַטורג פון דער איצטיקער צייט. מיר געפעלן אויך זיינע היסטאָרישע טראַגעדיעס, באַזונדערס „קייסער און גאַליליער" — די גרויסע וועלט־דראַמע פונעם קאַמף צווישן דעם קולטורעלן יידנטום און דעם פאַנאַטישן קריסטנטום, וואָס דאָס האָט אויך אַ היפּש שייכות צום יידישן פאָלק.

מיין אַמאָליקער חבר, פון דער ווילנער קאָזיאָנער ישיבה, ווו מיר האָבן, ווינטער 1891—1892, געשריבן בשותפות „חידושי תורה", האָט שוין אַ נייע באַשעפטיקונג. ער הייסט שוין ניט מער „קלמן דער פּאַפּיראָסן־מאַכער", ווי אין 1894, ווען מיר האָבן זיך צופעליק געטראָפן אויף אַן אויסשטעלונג פון וואַקסענע און גיפּסענע פיגורן פון פאַרצייטיקע און הייב־טיקע באַרימטע פערזאָנען. איצט הייסט ער „קלמן דער פריקאָזשטשיק", איז דער אָנפירער פון אַ בוך־קראָם, וואָס הייסט „גאַסעלניקס בוכהאַנדלונג", און דינט דער אַרבעטער־באַוועגונג. מיר באַנייען אונדזער אַלטע פריינט־שאַפט און פאַרברענגען אָפט צוזאַמען. איך שטיי אָפּ שעה׳ן־לאַנג מיט אים אין דער בוכהאַנדלונג, אויף דעם הקדש־געסל. מיר זיצן אויך אָפּ אַוונט ביי אים אויפן קוואַרטיר, אויף דעם זעלבן געסל. מיר דיסקוטירן איבער געזעלשאַפטלעכע און ליטעראַרישע ענינים און, ס׳פאַרשטייט זיך, אַז מיר אַמפּערן זיך אַ סך ווען דער אונטערערדישער באַוועגונג. פון צייט צו צייט ווייזט ער מיר אויך זיינע ליטעראַרישע פּרואוון.

קלמן קראָפיוווניק לאַכט זיך אויס פון דעם, ווען יאָשקע דער שניידער און אַנדערע מיטגלידער פון דער „אַרבעטער אָפּאָזיציע" האָבן מיר דער־ציילט, אַז די „אָגיטאַציע" האָט זיך געגעבן אַ נייעם נאָמען, אָבער אַלץ איז געבליבן ביים אַלטן. ער ווייזט מיר מיט פאַקטן, פון זיין אַרבעט אין בוך־קראָם און אויף אַנדערע געביטן, אַז די באַוועגונג, אונטער דעם נייעם נאָמען „דער יידישער אַרבעטער־בונד", איז ניט באַשרענקט אויף דער שטאָט אַדער דעם אָקרוג פון ווילנע. די באַוועגונג איז איצט פאַרבונדן מיט יעדער שטאָט און שטעטל אין לאַנד, ווו עס געפינען זיך יידישע אַר־בעטער. אַלס אָנפירער פון דער גאַסעלניק בוכהאַנדלונג דערפילט ער אויס

פינקטלעך אַלע אָן אונטערשייד באַשטעלונגען פון ביכער און ביכלעך אין יידיש, אָדער אין העבריאיש, פראָגרעסיוו ליטעראַטור אָדער ציוניסטישע אַגיטאַציע־בראָשורן, נאָר צו „ריכטיקע מענטשן" שיקט ער אויך אַרויס „ריכטיקע ליטעראַטור". ער ווייזט מיר די באַשטעלונגען אויף זיינע חשבונות און מאַכט מיך באַקאַנט מיט איינצלהייטן. ער לאָזט מיר צייטנווייז איבער אַליין אין אָט דער בוכהאַנדלונג. איך פאַרקויף אָבער ניט קיין זאָך, ווען ער איז ניטאָ: איך פאַרצייכן נאָר ווער ס׳איז געווען און אויף וואָס מ׳האָט געפרעגט *).

ווען כ׳קלייב זיך אַריבער פון די גילדענבלאָטס אויף אַ גרעסערן פּלאַץ, אין אַ קעלער־שטוב, ביי מיין מומען ראָכע־גאָלדע, ברענגט קלמן קראָפיוו־ניק צופירן צו מיר די געהיימע יידישע אַרבעטער־ביבליאָטעק, וועמעס ביכער כ׳פלעג מיט עטלעכע יאָר פריער צושטעלן צו די אַרבעטער און לערן־יינגלעך פון דער האָלץ־אינדוסטריע. ער דערקלערט, אַז איר פרי־ערדיקער פּלאַץ איז ניט מער זיכער און איך מוז זי באַהאַלטן ביי זיך. איך באָט זיך תיכף אָן צו זיין איר צייטווייליקער ביבליאָטעקאַר. אים איז עס געפעלן, נאָר די פירערשאַפט פון דער נייער פאַרטיי שטעלט אַ באַדינג, כ׳זאָל צו־ערשט ווערן אַ מיטגליד פון איר „אַלגעמיינעם אַרבעטער־בונד". אויף דעם בין איך ניט מסכים, אַזוי לאַנג ווי די „אַרבעטער אָפּאָזיציע" טרעט ניט אַריין אין דער נייער פאַרטיי, און לייזט זיך ניט אויף, כאָטש זי איז איצט געזעלשאַפטלעך ניט טעטיק.

אין דער צייט, וואָס איך האָב פאַרבראַכט אין קרעווע און זיך פאַר־נומען מיט אמת־און גאָט־זוכענישן, איז אויך דער אָנפירער פון דער „אַר־בעטער אָפּאָזיציע", אַבראָם רעזטשיק, געווען פאַרנומען מיט סאָציאַליסטישע זוכענישן. ער פאַרברענגט אַ האַלב יאָר אין סט. פעטערבורג, אין קרייז פון דעם טעאָרעטיקער פון רוסישן פאָלקיזם — נ. ק. מיכאַילאָווסקי, דע־מאָלט רעדאַקטאָר פון דעם אָנגעזעענעם פּראָגרעסיוון זשורנאַל „רוסקאָיע באָגאַטסטוואָ". ער קומט פון דאָרט צוריק מיט אַ רייכן אויסוואָל פון גוטע רוסישע ביכער. דער רעזטשיק פאָרט אויך צו קיין מינסק, זיך באַקאָנען מיט דעם דאָרטיקן אָפּאָזיציע־אָנפירער, יעפים, וועלכער איז אויך אַ פאַר־ערער פון מיכאַילאָווסקין, און אויסגעפינען צי זיי קאָנען ביידע אַרבעטן צוזאַמען. זיי קאָנען זיך אָבער ניט איניקן, כאָטש יעפים איז גרייט צו געבן הילף דער ווילנער אָפּאָזיציע. דאָס אַלץ ווירקט, אַז פון די הונדערטער

---

*) שפּעטער קריגט קלמן קראָפיווניק אַ געהילף, הירש שמויסקאָוויטש, וועלכער בלייבט מיינער אַ פריינט אויך נאָכדעם, ווי דער ערשטער וועלט אַרעסטירט און פאַרשיקט קיין סיביר, וואו ער קומט אום אין עלטער פון אַרום 26 יאָר.

מיטגלידער פון דער „אַרבעטער אפאַזיציע" אינעם זומער 1896 זאָל בלייבן אין האַרבסט 1898 ניט מער ווי אַ קרייזל פון זעלבסטבילדונג, פאַר וועלכן דער רעזטשיק לייענט און דערקלערט שריפטן פון מיכאַילאָווסקין און בעלטאָוו־פלעכאַנאָוון.

קאַפּיטל דריי און זיבעציק

מיין פאַרשפּעטיקטער פּריזיוו

נאַטשאַלסטווע האָט מיך געוואָלט זיך גרייטן צום פּריזיוו נאָר מיט אַ פּאָר יאָר צוריק. מיינע עלטערן זיינען דערפון געווען צופרידן, כדי כ׳זאָל עס אַריבערקומען וואָס פריער, און זיין אַ פּרייער מענטש. אַזוי ווי געווייג־לעך האָבן די צאַרישע באַאַמטע ניט געטרויט זייערע אייגענע אַפּיציעלע פּאַפּירן, האָבן זיי אונדז אַלעמען געשאַצט די יאָרן לויטן אויסזען אויפן לייב. זיי האָבן זיך אויך נאָכגעפרעגט וואָס מיר אַליין ווייסן וועגן אונדזער עלטער.

לויט מיין געוואוינהייט צו זאָגן דעם אמת, האָב איך ניט געמאַכט קיין אויסנאַם פאַר נאַטשאַלסטווע און דערקלערט, אַז כ׳וועל ערשט „שמחת תורה" 1897 ווערן פולע 21 יאָר. האָבן זיי פון זיכערקייט וועגן עס אָפּגע־לייגט נאָך אויף אַ יאָר שפּעטער, אין האַרבסט 1898. מיין טאַטע האָט זיך דעמאָלט געבייזערט אויף מיר, נאָר ס׳איז שוין געווען פאַרפאַלן. איצט וועט איך האָב זיך געדאַרפט שטעלן צום פּריזיוו, זייענדיק שוין נאָענט צו 22 יאָר, האָט מיין טאַטע זיך געשראָקן, מ׳זאָל מיך ניט אָפּגעבן פאַר קיין סאָלדאַט, ניט געקוקט אויף דעם, וואָס כ׳בין אַן איין־איינציקער ביי מיינע עלטערן. ער האָט מיר דאַרום אָנגעזאָגט, אַז אויב מען וועט אָנהויבן אונ־טערזוכן מעדיציניש די „ערשטע ליגאַטניקעס" זאָל איך תיכף אַנטלויפן אין זיך כלל ניט רעכענען דערמיט, וואָס די מלוכה וועט ביי אים דערפאַר מאָנען 300 רובל שטראָף.

איך פאָלג אים אָבער ניט, צוליבן כבוד פון יידישן פאָלק, וועלכן די שונאים באַשולדיקן אין אומטרייהייט צו דער מדינה, צו וועלכער יידן גע־הערן. אמת, מיר האָבן רעכט ניט צו וועלן דינען אין דער אַרמיי פון אַ לאַנד, וואו מיר האָבן ניט קיין גלייכע רעכטן. דאָך זאָל מיינס אַריבערגיין, אבי ניט צו געבן די שונאים קיין געלעגנהייט צו העצן קעגן יידן און זיי שטעמפּלען פאַר פאַרראָטער און טרוסן (פּחדנים). ווען דער טאַטע דער־וייסט זיך, אַז מ׳האָט שוין אויסגערופן מיין צעטל, און איך בין שוין אַריין אונטערזוכט צו ווערן, לעבט ער איבער שוועָרע מינוטן. צום גליק זיינען אַ פּאָר אַנטלאָפענע פּריזיוויניקעס צוריקגעקומען טאַקע איבער דער מורא פון צאָלן 300 רובל שטראָף, די צאָל רעקרוטן איז געווען פאַרפולט און איך

בין אַרויס מיט דעם בילעט פון אַ ליגאַטניק, וואָס איז אין פרידלעכע צייטן פריי פון צו גיין דינען אין סאָלדאַטן.

איך פאָר נאָכדעם צו אין שטעטל, וואו כ׳בין געבאָרן, וואו מיין באַ־פרייאונג פון פריזיוו איז אַ גאַנצע שמחה. כ׳ברענג דערביי אַ מתנה פאַרן בית־מדרש, מיין ש״ס גמרות, צום אַנדענק נאָך מיין מאַמען. כ׳שיק אויך נאָכדעם אַריין אַ פעקל פון אַ סך צענדליקער „ליקוטי מזמורים״, — קאַ־פיטלעך תהילים, וואָס דער עולם זאָגט שבת פאַרנאַכט אין בית־מדרש, און וואָס מיין טאַטע פלעגט עס מיט אים זינגען אַ פסוק איבער אַ פסוק. איך טו עס, כדי אויך די פשוטע יידן, וואָס קאָנען זיך ניט באַנוצן מיט די גמרות און אַנדערע לומדישע ספרים, זאָלן אויך האָבן עפעס צום אַנדענק פון מיר.

מיין קויפן די „ליקוטי מזמורים״ פאַרשאַפט מיר אַ פאַק מיט צרות. דער בוכהענדלער, יצחק פונק, האָט פאַראיבל אויף מיר, פאַרוואָס כ׳האָב עס געקויפט בייַ זיין קאָנקורענט דעם הויכן קאָצענעלנבויגן מיט דער שוואַר־צער באָרד. נאָר דער עיקר איז, וואָס מיין „שטיף־ברודער״ יאָשקע און מיינער אַ באַקאַנטער אַרבעטער פון דער אָפּאָיציע זיינען שטאַרק בייַ אויף מיר פאָר אָט דער פרייגיביקייט מיינער, צו פאַרשטאַרקן „פאַנאַטיזם און אומווייסנקייט״, ווי דאָס זעט זיי אויס.

יאָשקע דער שנייַדער איז נאָך באַזונדער אין כעס אויף מיר צוליב מיין טאַטן, ווילכער איז באַליבט בייַ די באַוואָסטזיניקע אַרבעטער פאָר זיין ערלעכקייט, פאָר היטן זיי פון אַרעסטן, פאָר באַהאַלטן זייער ליטעראַטור, כאָטש ער מוסרט זיי מיט די ווערטער פון פרק, אַז „ווען ניט די מורא פאָר מלכות וואָלטן מענטשן איינער דעם אַנדערן אינגעשלונגען לעבע־דיקערהייט״... איך גיב יאָשקען מאַטעריאַל צו פאַרטיידיקן די באַוע־גונג קעגן מיין טאַטנס אַרגומענטן. יאָשקע וויל אָבער כ׳זאָל עפּנטלעך פאָלעמיזירן מיט מיין טאַטן און אים „אַרונטעררייסן״. דאָס וויל איך ניט טאָן. פון דער אַנדער זייט אָבער פאַרטיידיק איך, אין אַ שמועס מיט יאָש־קען און אַנדערע באַוואָסטזיניקע אַרבעטער, דאָס זאָגן תהילים פון פשוטע פאָלקס־מענטשן. איך דערקלער, אַז תהילים איז פאָעזיע און דערהויבט דעם געמיט פון יענע מענטשן וואָס לייענען ניט קיין אַנדערע פאָעטישע שאָפונגען. דערביי זאָג איך אַרויס אַן אָפּיקורסישן געדאַנק, אַז אַ גוט רע־וואָלוציאָנער ליד קאָן זיין אַ בעסערע אָגיטאַציע פאָר די מאַסן ווי אַ סך טרוקענע בראָשורן.

אַזוי גיך ווי מיינע חברים פון דער „אַרבעטער אָפּאָיציע״ דערווויסן זיך אויך מיין שייכות צו דער ניט־פּאַרטייאישער נייטאַרין אין אַלעקסאַט, וועלכע איז נאָך דערצו פרום, און מיין גרייטן זיך צו פאָרן שטודירן אין אויסלאַנד, רופן זיי מיך אַרויס צו אַ „פּאַרטיי־געריכט.״

די „אַרבעטער אֶפאָזיציע" אין דער אַרגאַניזאַציע פון יידישע סאָציאַל־דעמאָקראַטן אין ווילנע איז געוואָרן אין 1898 אַ קרייזל פון סאָציאַליסטישע אַרבעטער, וועלכע גיבן זיך אָפּ באַזונדערס מיט לערנען סאָציאַליזם.

צוליב קאָנספיראַציע, בפרט זינט די אַרעסטן פון 1896, האָב איך זיך אָנגעשטרענגט צו פאַרגעסן די נעמען פון מיינע באָקאַנטע אין דער געהיי־מער אַרבעטער־באַוועגונג. צו מיין פאַרגעסן זיי האָט אויך מיטגעהאָלפן דער פאַקט, וואָס מיינע ערשטע באָקאַנטע, ווי ירמיה־לייב דער שניידער, הלל דער לאָזורניק, מאַניע די נייטאַרין א. אז. וו. האָבן סוף זומער 1896 אָנגעהויבן פאַרלאָזן ווילנע. די נעמען פון די שפּעטערע הונדערטער באָ־קאַנטע האָב איך שוין פון אָנהויב אָן וויניקער געדענקט. כ׳בין דערפאַר ניט זיכער געווי פון וועמען ס׳זיינען באַשטאַנען די היפּשע צאָל אָנווועזנדיקע אויפן פאַרטיי־געריכט פון דער „אַרבעטער אֶפאָזיציע", וואָס האָט בא־טראַכט מיין משפּט אין האַרבסט 1898. אַחוץ די וועלכע האָבן דאָרט אַ סך געערעדט ווי אברהם רעזטשיק, בלומעלע, יאָשקע דער שניידער און כאַצקל דער שלאָסער, זיינען מעגלעך אויך אָנווועזנדיק געווען: אסתר (שפּעטער רעזטשיקס פרוי), דרייזל, הירשע דער קאַמאַשנשטעפּער, חנה, לייבע, לייבציג דער מאלער און אָנדערע, וועלכע כ׳האָב ניט באַמערקט.

דאָס פאַרטיי־געריכט איז פאַרגעקומען אויף אַ געהיימער אַרבעטער־קוואַרטיר, אויף די „פּיאַסקעס", אין דרום־זייט פון שטאָט. מיר זיינען אַרייַן אינעם הויף אייגציקוויי און זיך געהיט, אַז קיינער זאָל ניט מערקן, אין וועלכער וואוינונג מיר גייען דאָרט אַריין. אַרום 9 אַזייגער אין דער פרי זיינען מיר זיך שוין אַלע צוזאַמענגעקומען און דער משפּט האָט זיך אָנגעהויבן.

די אָנקלאָגע איז באַשטאַנען פון דריי פונקטן: 1) זיך פאַרליבט אין אַ שיינער נייטאַרין, וועלכע איז ניט קיין מיטגליד פון דער באַוועגונג. 2) זיך אויסגעדריקט פאַר אַ צאָל אַרבעטער, אַז פאָעזיע איז פאַר די אַר־בעטער אַזוי וויכטיק, אויב ניט נאָך וויכטיקער, ווי סאָציאַליסטישע בראָשורן. 3) געווארפן די אַרבעט און געוואָרן אַן „עקסטערן", וואָס גרייט זיך צו פאָרן שטודירן אין אויסלאַנד.

קיין פאַרזיצער פון געריכט איז ניט געווען. דער אָנקלאָגער איז אויך געווען דער הויפּט־ריכטער. מ׳האָט געערעדט ווי לאַנג מ׳האָט געוואָלט. מ׳האָט אָפּט אויך איינע די אַנדערע אונטערגעבראָכן. מיין פאַרטיידיקונגס־רעדע האָט דערפאַר געדויערט אַרום אַכט שעה. ווער ס׳האָט געוואָלט האָט מיך אונטערגעבראָכן, מיך געגומען אין מיטן דערינען אויף אַ קריץ־פאַר־הער, און נאָכדעם געריעדט אַזוי לאַנג ביז וואַנען כ׳האָב זיך אַביסל אָפּגע־רוט און אונטערגעבראָכן מיינע אונטערבערעכער אין ווידער פאַרגעזעצט מיין פאַרטיידיקונג. אַלץ צוזאַמען האָט אַזוי פאַרנומען אַ גאַנצן טאָג. דאָס „געריכט־הויז" איז אויך געווען אונדזער עס־צימער. מ׳האָט צעשניטן

אַ פּאָר לאַבנס ברויט און עטלעכע קאָלבאַסן, און נאָכן עסן פּאַרטרונקען מיט ביר, און ווידער געעפּנט דעם געריכט.

מיין פּאַרטיידיקונג איז געווען אַן אויסערגעווײנלעכע. כ׳האָב קיין זאַך ניט געלייקנט, קיין זאַך ניט באַרעכטיקט, ניט פּאַרגלעט. כ׳האָב נאָר געמאָלן בילדער. כ׳האָב געשילדערט מיין לעבן פון קינדהייט ביז בחורשאַפט. ס׳האָט זיך באַווײזן אַ קייט מיט רינגען פון אורזאַכן און רעזולטאַטן. מיין ווערן אַן אַרבעטער און אַ סאָציאַליסט איז אַרויסגעקומען ווי אַ רעזולטאַט פון מיין האַרעוואַניע אויפן לאַנד. תנ״ך און תלמוד האָבן דערפּאַר אַרויסגערופן אין מיר גראָד אַנדערע געדאַנקען און געפּילן, ווי ביי שטאַטישע קינדער. כ׳האָב דאַרום אויך שפּעטער ניט געקאָנט מיטפּילן די שנאה און פּאַראַכטונג צום אַלטן ספּר, וואָס עס האָבן אַרויסגעגעבן מיינע שטעטלשע און שטאַטישע חברים. כ׳האָב אויך געשילדערט מיינע גייסטיקע וואַנדערונגען און בלאָנדזשענישן, אין מיין פּיבערהאָפטן זוכן אַ גאָט פון אמת און גערעכטיקייט; וויפל כ׳האָב געליטן, וועגן כ׳האָב אויסגעפּונען, אַז ער איז ניטאָ אינעם אַלטן בית־מדרש, אַז די אָפּיציעלע פּאַרשטייער פון דער רעליגיע קאָנען אים ניט און וויסן אים ניט.

ביים שילדערן מיין לעבן אין דער ווילנער יידישער אַרבעטער־באַוועגונג האָבן מיר אַ טייל ריכטער אָפּט אונטערגעזאָגט. זיי האָבן אונטערגעשטראָכן און פּאַרשטאַרקט יענע מאַמענטן, וואָס כ׳האָב, לויט זייער מיינונג, פּאַרשוויגן צוליב נאָאיוועך באַשיידנקייט. מיט זייער הילף איז אַרויסגעקומען קלאָר, פּאַרוואָס איך בין פּאָר דער צייט געוואָרן פון אַ לערן־יינגל אַ לוין־אַרבעטער און אַזאַ, וועמעס נאָמען שטייט אויפן שוואַרצן צעטל פון די ווילנער טאָקער־מייסטערס.

איך באַשרייב נאָכדעם מיין לעבן אין קאָוונע, באַזונדערס אין איר פּאַרשטאָט, אַלעקסאָט, וואו די אַרבעט איז געווען זייער שווער; די אַרבעט־שעה׳ן — זייער לאַנג; די שכירות — אומבאַדייטנדיק; דערצו אַן אָפּגעשטאָנענע סביבה, וווייט פון חברים און פריינט, און אין האַרצן נאָגט דאָס וועראַמל פון צווייפל, וועגן די צאָנקעריין אין דער באַוועגונג. אין אָט דער געמיט־שטימונג באַגעגן איך די יונגע שיינע נייטאָרין, צוליב וועלכער איך שטיי איצט פּאָרן פּאַרטיי־גערעכט. דערביי שילדער איך, ווי אַזוי אָט די „ניט־באַוואוסטזיניקע״ אַרבעטאָרין האָט מיט איר אינפּאַכער ערלעכקייט און גוטסקייט מיר צוריקגעגעבן מיין גלויבן אין מענטשן. איך דערציילע אויך מיינע איבערלעבענישן אין קרעווע, וואו די זעלביקע תורה פון די נביאים און תנאים, וואָס כ׳לערן דאָרט מיטן פּשוטן פרומען יידישן עולם, באַגייסטערט די האָרעפּאַשנע פּאַלקס־מענטשן און רעגט אויף קעגן מיר די וואויל־האָבנדיקע לייַדיקגייער. כ׳וועך איבערציגט, אַז די וועלכע לעבן פון פּרעמדער פּראָצע זיינען גרייט אָפּצוהיטן אַלע דינים און מנהגים פון זייער רע־

ליגיע, נאָר ניט דאָס, וואָס דער תנא הלל האָט געהאַלטן פֿאַרן סאַמע עיקר: „טו ניט דעם צווייטן, וואָס דוווילסט ניט מ׳זאָל דיר טאָן". כ׳זע אויך איין, אַז דאָס לעבן האָט מער ווירקונג אויף דער תורה, ווי די תורה אויף דעם לעבן. ס׳דערוועקט זיך אין מיר דער געדאַנק צו דערלערנען וואָס מער די סודות פון דער נאַטור און די געזעצן פון לעבן. און מיין הויפּט־ציל ווערט צו פֿאַרן שטודירן אין אויסלאַנד, אין אַזאַ לאַנד, וואו ס׳זיינען ניטאָ קיין באַגרעניצונגען פֿאַר יידישע סטודענטן.

בלומעלע איז געווען באַזונדערס שטרענג קעגן מיר. זי האָט מיט איר קלוגן קעפּל שאַרפזיניק צעגלידערט אַלץ וואָס כ׳האָב דערציילט. זי באַ־מערקט אויך, אַז מ׳דאַרף ניט זיין מילדער צו מיר צוליב דעם, וואָס מיין געליבטע איז אַן אַרבעטאַרין. דאָס איז נאָר אַ צופאַל. מיין ליבע, דער־קלערט די קליינגעוויקסיקע האַרבאַטע בלומעלע, געהערט ניט דער נייטאָ־רין, נאָר דעם שיינעם וואויל מיידל.

וועג כאַצקל דער שלאָסער, דער העכסטער און שטאַרקסטער פון אונדזער קריין, וויל פון מיר קריגן אַ הבטחה, אַז איך וועל זוכן צו באַאיינ־פלוסן מיין געליבטע פֿאַר אונדזער אידייע, האָקט אָפּ בלומעלע שאַרף דעם דאָזיקן ריז מיט די ווערטער: „דאָס וועלן באַאיינפלוסן די פרוי איז אַ מיאוסער עגאָאיזם..."

דעם רעזטשיק איז שטאַרק געפעלן מיין פֿאַרטיידיקונג, באַזונדערס די שילדערונג פון מיין קינדהייט. ער האָלט אָבער, אַז מ׳קאָן ניט ליבן צוגלייך די סאָציאָליסטישע אידייע און אַ ניט־סאָציאָליסטישע „שיינע צורקע". מיין קינדהייטס־חבר, יאָשקע דער שניידער, וועלכער איז עלטער און פֿראַקטישער פון מיר, דערקלערט קאָטעגאָריש, אַז אַ באַוואוסטזיניקער אַרבעטער, אויב ער טראָכט פון חתונה האָבן, זוכט דער עיקר אַ חברטע אין לעבן. ווער עס פֿאַרליבט זיך אָבער אין אַ „ניט־באַוואוסטזיניק" מיידל, טוט עס געווינלעך צוליב לייכטזיניקייט אָדער עגאָאיזם. לייכטזיניק, וויל דאָס איז אַ סימן פון שוואַכקייט, וועג מ׳לאָזט זיך מיטרייסן פון אַ מיידל, וואָס איז ניט באַוואוסטזיניק, מעג זי זיין ווער וויסט ווי שיין און גוטהאַר־ציק; עגאָאיסטיש, וויל אַ באַוואוסטזיניק מיידל איז אַ גלייכער מענטש, און „סתם אַ שיין מיידל" איז געווינלעך אַ שקלאָפין...

לויטן פֿאַרשלאָג פונעם רעזטשיק, דעם אָנפירער פון דער „אַרבעטער אָפּאָזיציע", באַשליסט דאָס פֿאַרטיי־געריכט מיך ניט צו שטעלן פֿאַר קיין שווערן נסיון. מ׳נעמט פשוט אַרונטער פון דער אָנקלאָגע דעם קאָמפּלי־צירטן פונקט וועגן פֿאַרליבן זיך. דאָס האָט געהייסן, ס׳איז געגנוג פֿאַר מיר צו וויסן, אַז דער „באַוועגונג" איז ניט געפעלן דער שידוך...

שווער איז געווען צו אָנטשיידן וועגן מיין מיינונג וועגן פֿאָעזיע און

טרוקענע בראָשורקעס. קיינער האָט ניט געקאָנט, און אויך ניט געוואָלט, אָפּלייקענען די שטאַרקע ווירקונג פון די רעוואָלוציאָנערע לידער, וועלכע פלעגן געזונגען ווערן דעם ערשטן מאי אין וואַלד און ביי אַנדערע געלעגענהייטן, ווי אויך צייטנווייז ביי דער אַרבעט. נאָר גאָר אַנדערש איז געווען די אַלגעמיינע מיינונג וועגן סתם פּאָעזיע. דאָך האָט דאָס פּאַרטיי־גערייכט זיך באָנוגנט מיט אונטערשרייבן זיין ניט איינשטימען מיט מיין מיינונג, אַז בכלל באַרייכערט פּאָעזיע דעם מענטשנס גייסט און דערלייכטערט דאָרום דעם אַרבעטער צו ווערן באַוואוסטזיניק.

שטרענג איז דאָס פּאַרטיי־גערייכט געווען נאָר מיטן דריטן פונקט. אָלע אין גערייכט זיינען געווען איינשטימיק, אַז עס איז אַן אומרעכט עמיץ פון אונדז זאָל גיין זוכן נאָך בילדונג, ווען אַרום אונדז גיבט עפּינען זיך בריטע מאַסן, וועלכע ווייסן גאָרנישט און ס׳איז ניטאָ ווער ס׳זאָל זיי אויפקלערן. מ׳האָט אויך אונטערגעשטראָכן דעם פּאָקט, וואָס די געשטודירטע אינטעליגענטן, אפילו די סאָציאָליסטישע, באַנוגענען זיך איצט מיט בלויז אויבערפלעכלעכער אַגיטאַציע; זיי הייסן „געבן דעם אַרבעטער אַ דובינע, ער זאָל זיך גיין שלאָגן", אָבער זוכן ניט אויסצובילדן אים, ער זאָל קאָנען דענקען זעלבסטשטענדיק. קורץ, כ׳האָב געהאַט צו קעמפן קעגן דעם טיפן אומצוטרוי, וואָס די יונגע אַרבעטערשאַפט פון דער אָפּאָזיציע האָט געהאַט קעגן די סאָציאָליסטישע אינטעליגענטן פון דער „אַגיטאַציע", אַלעקסאַנדער און זיינע חברים. דער קאַמף איז געווען נאָך שווערער פאַר מיר דורכדעם, וואָס איך אַליין האָב צו יענעם עלעמענט ניט געהאַט מער צוטרוי ווי אָלע אַנדערע מיטגלידער פון דער „אַרבעטער אָפּאָזיציע."

דער טאָג האָט זיך דערנענטערט צו זיין סוף. כ׳האָב זיך געפילט מיד, זיך קוים געהאַלטן אויף די פיס, שטייענדיק אויף זיי באַלד אַכט שעה, אין אַ גייסטיק אָנגעשטרענגטן צושטאַנד. ס׳האָט אָנגעהויבן ווערן טונקל. דאָס צימער איז געווארן פול מיט שאָטנס. כ׳האָב מער ניט געזען די שאַרפע אָנגעשטרענגטע פנימער פון מיינע ריכטער, נאָר שאָטנס פון באַקאַנטע אַרבעטערינס און אַרבעטער, וועלכע זיינען מיר ליב און טייער. כ׳דערפיל ווי שווער מיר איז זיך צו שיידן פון זיי. הינטער זייערע שאָטנס זע איך די ליבע געשטאַלטן פון די קריזילעך, פאַר וועלכע כ׳האָב פאַרגעלייענט און גערעדט אויף די שבתדיקע פאַרלעזונגען אויף אַרבעטער־קוואַרטירן, ווי אויך די מאַסן פון אונדזערע פאַרזאַמלונגען אין וועלדער און אין חתונה־זאָלן. איך הויב אָן ריידן צו זיי ווי אַ ברודער צו שוועסטער און ברידער אין אינטימען פאַמיליע־קריין. כ׳רייד אומגעפער אַזוי:

— מיר יונגע אַרבעטער און אַרבעטערינס האָבן ניט איבעריקס האָלט די געשטודירטע אינטעליגענטן. קיינער פון זיי געהערט ניט צו אונדזער

„אַרבעטער אַפּאַזיציע" זיי זיינען אונדז פרעמד. מיר האָבן צו זיי אַ סך קריוודעס. דאָס גיט אונדז אָבער ניט צו קיין כוח. אונדזער טעטיקייט צו געבן פּראָפּאַגאַנדע אַנשטאָט אַגיטאַציע וואָלט געווען דערפּאָלגרייכער. און די באַוועגונג אַ סך שטאַרקער. ווען מיר זאָלן האָבן עטלעכע געשטודירטע אַרבעטער־אינטעליגענטן אין אונדזערע רייען

אַזוי ריידנדיק האָב איך אויפגעהויבן מיין רעכטע האַנט און פּאַרענ־דיקט מיט אַ טיף באַוועגטער שטים, אינעם נוסח פון דער אַלטער שבועה, ביי די טייכן פון בבל, אַז כ׳וועל קיינמאָל ניט פֿאַרגעסן מיינע שוועסטער און ברידער פון אַרבעטער־קלאַס, און מיין וואָרט און מיין וויסן וועט אַלע־מאָל שטיין אין דינסט פון דער אַרבעטערשאַפט.

מיינע ווערטער, אַרויסגעזאָגט פון דער טיפענישׂ פון מיין האַרצן, האָבן געטראָפן אין ציל. אין דער טונקעלער שטוב האָט געהערשט אַ „נעילה"־שטימונג. די טעאַרעטישע ראַנגלענישן און דער פֿאַלעמישער טאָן זיינען אינגאַנצן פאַרשוואונדן. איצט האָבן ניט געריידט מער קיין ריכטער, נאָר שוועסטער און ברידער. מ׳האָט זיך באַקלאָגט, ווי וויניק אונדזערע קרעפטן זיינען, וואָס פאָר אַ שאָדן עס איז פאָר אונדז צו פאַרלירן איינעם פון אונדזערע רייען, אפילו ווען ער וועט שפּעטער דערפאָר אָפּאַרבעטן כפל־כפלים. געענדיקט האָט זיך אָט דער האַרציקער שמועס מיט גוטע וואונטשן פאָר דער פאַרווירקלעכונג פון מיינע פּלענער צו לערנען און שטודירן.

קאַפּיטל סיר און זיבעציק

העצער קעגן דער יידישער אַרבעטער־באַוועגונג

ניט געקוקט אויף מיין פאַרנומענקייט אין ווינטער פון 1898—1899 מיט לימודים און מיט אָפּטע עקזאַמענס בייַ מיינע לערער, בין איך שטאַרק פאַראינטערעסירט אין דעם היגן קלאַסנקאַמף צווישן די סוחרים און זייערע אַנגעשטעלטע.

אַ דאַנק דער ענערגישער טעטיקייט פון דער אונטערערדישער יידישער אַרבעטער־באַוועגונג אַנצוהויבן אַרגאַניזירן די יידישע „פּריקאַזשטשיקעס" (האַנדלס־אַנגעשטעלטע) אין ווילנע, האָבן יענע אַרויסגעשטעלט אַ רייע פאַדערונגען צו פאַרבעסערן זייערע אַרבעטס־באַדינגונגען. די באַלעבאָטים ווילן עס בשום אופן ניט נאָכגעבן. זיי צווינגען דאָרום זייערע שיק־יינגלעך און יונגע פּריקאַזשטשיקעס צו קומען צו די אסיפות אין יאָגיכעסעס קלויז, וואו עס ווערט געפּלאָנט זיי פאַרבינדן אין אַ נאַציאָנאַליסטיש־רעליגיעזער יוגנט־אַרגאַניזאַציע, אין די אינטערעסן פון די באַלעבאָטים.

אזוי ווי יאָגיכעסעס הויף אין מנחם מאָנס זאָוואולאָק געפינט זיך אָנט־קעגן דער בעקעריי פון מיין עלטער־פעטער, שואל וויניסקי, וואו כ׳בין אַן אָפּטער אַרײַנגייער, כאָפּ איך זיך אַריין צו יעדער אסיפה אינעם דאָרטיקן קלויז. איך הער זיך צו אויפמערקזאָם צו אַלץ, וואָס ווערט דאָרט געזאָגט פון די באַלעבאָטים און פון די דריי פייאיקע דרשנים: אַבראָמזאָן, אַלפּס, (אַלפּעס) און ציזלינג, וועלכע רעידן פאַר זיי. צו וואָס די באַלעבאָטים צילן איז פאַר מיר קלאָר. זיי זאָגן, אַז אַלץ וואָס זיי טוען איז „לשם שמים״ (פון הימלס וועגן). זיי קאָנען דעריבער ניט נאָכגעבן די פאָדערונגען פון זייערע אָנגעשטעלטע, וואָס שטאָמען פון „לאַידאָקעס״ און „סטאטשקעניקעס״, וועלכע זיינען „קעגן גאָט און קעגן קייסער״. כ׳פאָרשטיי געוויס, אַז דאָס איז אַ באַלעבאָטישער נוסח פון דער באָקאָנטער פאָרטיידיקונג פונעם גנב, אַז ער האָט צוגעגנבעט די זילבערנע לייכטער, ווייל זייער באַלעבאָסטע גייט מיט אייגענע האָר. שווערער איז מיר צו באַגרייפן די דריי דרשנים.

אַבראָמזאָן דער „מטיף״, דער ניי־מאָדנער מגיד האָלט שיינע ציוניס־טישע רעדעס, וועגן פאַרבעסערן דעם מצב פונעם יידישן פּאָלק. פאָקטיש אָבער שטייט ער מיט די באַלעבאָטים, וועלכע דערלאָזן ניט, אַז יידישע פּאָלקס־מענטשן זאָלן פאָרבעסערן זייער שלעכטן מצב.

בן־ציון אַלפּס, דער מוסניק, רעדט מיט התלהבות פון תורה און פרומקייט. זיין יידישקייט איז אָבער פון יענעם מין, וואָס עסן כשר איז פאַר איר מער מצווה, ווי לעבן פון אייגענער פּראָצע, און רויכערן אום שבת איז אַ גרעסערע עבירה ווי גנבה און גזלה, ווי לעבן פון צווייטנס בלוט און מאָרך. זיין יידישקייט איז אַ המשך פון כהנימשע דינים און מנהגים, אָבער ניט פון נביאימשע אמת און גערעכטיקייט. ניט אומזיסט האָלטן זאָקנמאָכערקעס, צווישן זיי אויך מיין עלטערע שוועסטער, אַז ער איז ניט בעסער און ניט ערגער ווי אַלע אַנדערע זאָקן־פאָבריקאַנטן.

בן־ציון ציזלינג, דער אַלטער קאָנסערוואַטיווער משכיל, העברייאישער שרייבער און חובב־ציון, וויזט אַרויס אַזוי ווייניק סימפּאָטיע, ווי דער ציוניסטישער „מטיף״, פאַר דעם קאָמף צו פאָרבעסערן די לאָגע פון די האָרעפאָשנע יידישע מאָסן.

די העצעס פון די באַלעבאָטים קעגן דער אונטערערדישער אָרבעטער־באַוועגונג דאָ אין ווילנע רעגן מיך מער אויף, ווי די שקר־בלבולים פון די ראָנצויזישע געזעלן און קלעריקאַלן קעגן דעם קאַפּיטאַן דרייפוס אין פאָריז. באָזונדערס פאָרדריסט מיר אויף דעם „מטיף״ אַבראָמזאָן, וועמעס רייד וועגן ציוניסטן איז מיר גראָד געפעלן. מיין חבר קלמן קראפיווניק, וועלכער אָרבעט פאַר דער אָרגאַניזירונג פון די פּריקאַזשטשיקעס און פאַר דער פאָרבעסערונג פון זייער לאָגע, און מיט וועמען איך שמועס וועגן אַלץ וואָס כ׳הער אויף די אסיפות פון די באַלעבאָטים, מיינט, אַז איך בין לעצטנס

געווארן אַ סימפּאַטיזירער מיטן ציוניזם. דער אמת איז, אַז וואָס וויניקער איך בין אַ רעליגיעזער ייד, אַלץ מער וועט איך אַ נאַציאָנאַלער ייד, איך סימפּאַטיזיר דעריבער מיטן ציוניסטישן קאָנגרעס אין באַזעל, וואָס זוכט צו שאַפן אַן עפנטלעך־רעכטלעך־געזעצלעכע היים פאַרן יידישן פֿאָלק. כ׳האָב אָבער ניט די מינדסטע סימפּאַטיע פאַר די וואוילהאָבנדיקע פריערדיקע „חובבי־ציון", און איצטיקע ציוניסטן, וועלכע שטייען אויף דער זייט פון די באַלעבאַטים, וועלכע העצן קעגן דער „גאָטלאָזער" אונטערערדישער יידישער אַרבעטער־באַוועגונג און פאַרמסרן אירע סטרייקס אַלס „מרידה במלכות". וועג עמיצער האָט נאָך אַבראָמזאָנס אַ שיינער ציוניסטישער רעדע מיר פאַרגעשלאָגן צו קויפן אַ ציוניסטישן „שקל" האָב איך זיך אָפּ־געטרייסלט, ווי ער וואָלט מיך אַנריידן צו וועלן אַ „פּורש מן הציבור" און אָפּזאָגן זיך פונעם יידישן אַרבעטער־כלל.

די מוסר־זאָגעריי פון ר׳ בן־ציון אַלפס מיט זיין רבנישער געל־גרויער בּאָרד, האָט, צו מיין פאַרדרוס, אויפגעוועקט ביי מיר אַ חשד אויך קעגן דער מוסר־זאָגעריי פון מיין רבין ר׳ אליהו־פּנחס, מיט קנאָפּע צען יאָר פריער. עס פאַלט מיר אַריין אַ ספק: אפשר איז מיין פרומער ראש־ישיבה, ר׳ אליהו־פּנחס געווען אַזוי ווי ר׳ בן־ציון אַלפס, אַ „שליח לדבר עבירה" פאַר די אינטערעסן פון מייסטערס און נאַטשאַלסטוווע קעגן דער האַרעפאַשנער יידישער יוגנט. מיין חשד ווערט נאָך שטאַרקער, וועג איך קריג ביי ר׳ אליהו־פּנחסן זיין ספר „אלף המגן" (וועלכן כ׳האָב ביי אים געקויפט אין 1890, וועג ער האָט עס נאָך געהאַלטן אין שרייבן), און איך געפין דאָרט אויס, אַז ער פאַרטיידיקט די צאָרישע מלוכה...

צוויי יונגע בחורימלעך און אַ זקן זיינען לעצטנס געווארן באַפרייַנדעט מיט מיר. די ערשטע צוויי האָבן זיך מיר תיכף פאַרגעשטעלט מיט זייערע נעמען: אליהו גאָלדשמיד און חיים מאַגידס. ביידע זיינען גוט באַהאַוונט אין דער נייער העברייאישער ליטעראַטור און האָבן אַמביציע אַליין אויך צו ווערן שרייבער*). דער לוסטיקער מאַגידס מיט די רויטע בעקלעך קען זיך אויך פערזענלעך מיט אַ סך העברייאישע שרייבער. ער גיט מיר

---

*) אליהו יעקב גאָלשמיד ווערט שפעטער אַ פאָפולערער העברייאיש־יידישער שרייבער אין ווילנע. חיים־יוסף מאַגידס שיקט מיר יאָרן נאָכאַ־נאַנד מעשהלעך און שפריכווערטער, וועלכע איך פאַרעפנטלעך אין „יידישן קעמפער" (פילאָדעלפיע—ניו־יאָרק, 1906־1907), „די וועלט" (שיקאָגאָ 1917־1918) א. א. אויסגאָבעס. אויף דער עלטער וואוינט ער אין ניושני־נאוונאָראָד (איצט נאָרקי), וואו ער שרייבט אין דער דאָרטיקער רוסישער פרעסע.

לייענען די בריוו און שירים וועלכע ער קריגט פון נח גמזו און אַנדערע משוררים. ער קען אויך די היגע יידישע שרייבער פון וועלכע ער, מאַגידס, און גאָלדשמיד האָלטן ניט פיל. זיי האָבן דעם ערשטן מאָל מיך ביידע באַ־זוכט, וועז כ׳האָב נאָך געוואוינט ביי חיים־דוד גילדענבלאָט, פון וועמעס מעשה־ביכלעך אין יידיש זיי האָבן גאָר וויניק געהאָלטן. דער יונגער מאַגידס האָט מיך אַמאָל אויך אַוועקגעפירט צום פריער־דערמאָנטן אָלטן העברייאישן שרייבער, בן־ציון ציזלינג, וועלכער האָט שוין אין די זיבע־ציקער יאָרן געשריבן מאמרים אין ווילנער „הכרמל", אַרויסגעגעבן און רעדאַקטירט פון שמואל־יאָסל פין. מאַגידס האָט מיך אויך געוואָלט באַ־קענען מיט דעם אָלטן שרייבער אין העברייאיש און יידיש, יהושע מזח, וואָס רעדאַקטירט איצט דעם לוח „המזכיר", וואָס דער ווילנער בוכהענדלער און פאַרלעגער, יצחק קאַצענעלנבויגן, גיט אַרויס יערלעך. מאַגידס האָט מיר אָבער אָנגעדערציילט אַזוי פיל וועגן די משונהדיקע אויפפירונגען, דעם הילוך, עסן, טרינקען א. אַז. וו. פון דעם דאָזיקן זקן, אַז כ׳האָב פאַר־לאָרן דעם חשק מיטצוגיין אים אויפזוכן אין זיינע צופעליקע „היימען."

*
**

דער הויכער, בלאָסער זקן, מיט וועמען איך בין לעצטנס געוואָרן באַ־פריינדעט, איז מיינער אַ שכן. ער וואוינט אין דער רעכטער זייט פון מיין קוואַרטיר, אין דער קעלער־שטוב פון מיין עלטער־מומען ראָבע גאָלדע. ער זיצט מינסטנס אין דרויסן אויף אַ שטול, לעבן די טרעפ פון זיין דירה. זיין רבנישער קאַפּ איז באַדעקט מיט אַ ריינער שוואַרצער יאַרמעלקע, און זיין וויסע באָרד איז פין פאַרקעמט. ער זעט מיר אויס ווי אַ „מורה־הוראה", וועלכער איז שוין צו־אַלט צו פּסקענען שאלות אָדער דין־תורות. ער זיצט מיטן רוקן צו זיין דירה, אין מערב־זייט פונעם גרויסן הויף, און מיטן פּנים צום וויטן טויער אין מזרח־זייט. די זון שיינט אויפן שטול פון מזרח און דרום, און דער זייער אַלטער און שוואַכער זקן האָט קענטיק שטאַרק הנאה פון איר וואַרעמקייט.

וועז איך גיי אַרויס פון מיין קוואַרטיר, אָדער כ׳קום אַן פון דרויסן, באַגריס איך דעם אָלטן. וועז איך זע אים ניט אַ טאָג, בין איך אומרואיק. און וועז כ׳טרעף אים אויף מאָרגן פרעגט ער מיך פאַרוואָס כ׳האָב אים נעכטן ניט באַזוכט, פונקט אַזוי, ווי זיין שטול וואָלט געווען אַ שטוב. צום גרעסטן טייל רייד איך מיט אים וועגן זיין געזונט. דאָך פאַרשטייט ער, אַז איך געהער צו די „נייע מענטשן" און ער שאָקלט מיטן קאָפּ אויף מיינע „ינגלשע חלומות". וועז ער דערוויסט זיך, אַז די דרוקערייַ פון דער „אלמנה און ברידער ראָם" צעטיילט איצט צווישן אַרבעטער די אָנגעזאַמלטע

אַלטע ספרים, פֿאַר איר דרוקן דעם באַרימטן „ווילנער ש״ס״, און אַז מיין עלטער־מומעס צווייטער מאַן, ראובן, וועלכער אַרבעט דאָרט, שענקט מיר אַוועק זיין חלק, איז דעם אַלטן געפעלן, וואָס איך, אַ „סאַציאַליסטל״, אינ־טערעסיר זיך מיט אַזונע ספרים.

איין פרימאָרגן זע איך דורכן פענצטער פון קעלער־שטוב אַ היפּשן עולם אויפן הויף. איך וויל אָבער ניט מפסיק זיין פון מיינע לימודים ביז וואַנען איך פֿאַרענדיק מיין טעגלעכע אַרבעט. די מומע זאָגט מיר נאָכדעם, אַז דאָ איז געווען אַ לוויה. ס׳פֿאַלט מיר דעמאָלט אין: אפשר האָט עס אַ שייכות צו מיין אַלטן פרייַנט. אינצווישן באַמערק איך, אַז די טיר פונעם זקנס וואוינונג איז אָפֿן. גיי איך אַרויף די טרעפּ און גיי צום ערשטן מאָל אַריין אין זיין היים. איך דערזע תיכף אויפן וואַנט אַן אַנערקענונגס־אַדרעס, געשריבן אין העברייאיש און אונטערגעצייכנט מיט אַ סך חתימות, לכבוד דעם באַוואוסטן העברייאישן שרייבער קלמן שולמאַן. פון ביידע זייטן אַדרעס זיינען צוגענאָגלט פֿאַלמען און איילבערט־בלעטער פון ארץ־ישראל.

איך דערפיל זיך אין אַ הייליקן פלאַץ. מיין האַרץ דריקט. ס׳פֿאַרדריסט מיך, וואָס כ׳האָב פֿאַרלאָרן מיין אַלטן פרייַנט, און נאָכמער פֿאַרוואָס כ׳האָב די גאַנצע צייט ניט געוואוסט, אַז דאָס איז קלמן שולמאַן, און אים ניט געקאָנט אויסדריקן מיין דאַנק פאַר דעם, וואָס כ׳האָב אַמאָל געלערנט פון זיינע ווערק.

דאָס רעשטל פון דער אַרבעטער אָפּאָיציע גרייט זיך אַנהייב 1899 צו עפענען אַן אייגענעם געהיימן דרוקל, צו קאָנען פֿאַרשפּרייטן שריפטלעך אירע מיינונגען. די מינסקער יידישע אַרבעטער־אָפּאָיציע, וועלכע איז ניט גאַנץ אינשטימיק מיט די ווילנער, העלפּט, פונדעסטוועגן, איר אַרויס מיט אַביסל „שריפט״ פֿאַר אָט דעם צוועק. דאָס ליגט באַהאַלטן אויפן רעז־טשיקס נייער קוואַרטיר, אויף וועלכער ס׳איז ניט געווען דער מינדסטער חשד. צופעליק אָבער זוכט די פֿאָליציי אין יענעם געסל אַ פּאָלשן ברייי־זעל און שטויסט זיך אַן אויפן געהיימן דרוקל. דער רעזטשיק און זיינע געסט (הירשע דער קאָמאָשן־שטעפּער, אסתר דעם רעזטשיקס כלה און נאָך עמיץ ווערן אַרעסטירט) און פֿאַרמשפּט אינעם „פערצנטן נומער״, אין דער טורמע פֿאַר שוועריע פֿאָליטישע פֿאַרברעכער.

צוליב דער מורא און דעם גרויסן רעספּעקט, וואָס צאַרישע באָאַמטע האָבן לעצטנס פֿאַר דער רעוואָלוציאָנערער באַוועגונג, ווערן דאָרט די פּא־ליטישע אַרעסטירטע ניט שלעכט באַהאַנדלט. דעם רעזטשיק געלינגט אויך צו געווינען עמיצן פון דער וואַך, וואָס פֿאַרבינדט אים מיט קרובים און פרייַנט. ער האָלט זיך דאָרט מונטער און מוטיק, שיקט אונדז וויציקע בריוועלעך, וועלכע ער, אָלס טיכטיקער קינסטלער, אילוסטרירט מיט סיינע

צייכענונגען. איין טאָג שיקט ער אונדז אַן אָנזאָג, אַז מ׳האָט ביי אים גע־פונען אַ צעטל, אויף וועלכן ס׳זיינען פֿאַראַן די נעמען פון יאָשקע דעם שניידער, כאַצקל דעם שלאָסער, לייבטשיק דעם מאלער און קלמן דעם טאָקער. מיר באַשליסן, אַז צו אַלעם ערשטן מוזן מיר אַרויסקריגן כאַצקלען פון דער אַרמיי, וואו ער איז, אַלס סאָלדאָט, אין טויט געפאַר, און אים אַריבערפּעקלען אויף דער אָנדער זייט גרענעץ. ער פֿאָרט אַוועק קיין אָמעריקע*). נאָכדעם פֿאָרן אָפּ יאָשקע און לייבטשיק קיין פּאַריז, וואו ירמיה־לייב דער שניידער און אָנדערע מיטגלידער פון דער ווילנער „אַר־בעטער ״אָפּאָזיציע״ און „שטרייק־קאָמיטעט״ (פּאַך־פּאַראַיינען) זיינען שוין דאָרט פון פריער. אָזוי ווי איך בין די לעצטע פּאָר יאָר פאַרנומען מיט לערנען, האָלט איך, אַז כ׳בין פֿאַרלויפיק ניט אין קיין שום געפאַר. איך אייל זיך דעריבער ניט מיט מיין רייזע קיין שווייצאַריע, וואו כ׳פֿלאָן דאָרט אָנקו־מען ערשט אין אַפּריל.

*
**

צוליב דעם אַרעסט פונעם רעזטשיק קאָן איך זיך ניט צוריקהאַלטן פון אויפשרייבן אַ האַרץ־אויסגוס וועגן דעם. ס׳איז געשריבן אַלעגאָריש, וועגן אַ קאָרשון וואָס פאַרצוקט אַ קאַנאַריק. כ׳וויס, אַז געמאָסטן מיט דער מאָס פון י. ל. פּרצעס מעשהלעך אין „ליטעראַטור און לעבן״ האָט מיין אַלעגאָריע קיין שום ליטעראַרישן ווערט ניט. כ׳האָב אויך ניט קיין אַמבי־ציע צו ווערן אַ שרייבער. אַזוי ווי דאָס דריקט אָבער אויס מיינע געפילן וועגן דעם אַרעסט פון דעם פירער פון דער יידישער אַרבעטער אָפּאָזיציע, האָב איך עס פאַרגעלייענט פּאָר מיין לערער, דעם מאַטעמאַטיקער ה׳ שאָפּירא. ער האָט מיר ניט אָנגעווויזן אויף די ליטעראַרישע חסרונות, נאָר אויסגעלאָכט מיין סימפּאָטיע מיט די אַרעסטירטע רעוואָלוציאָנערן. כ׳וואָרף דאָרום אויף אים אַן אומחן. כ׳מאָך די אַרבעט וועלכע ער גיט מיר אַרויס. נאָר כ׳רייד ניט מער מיט אים וועגן קיין שום אַנדער זאַך.

---

*) ווערט דאָרט אונטער זיין נאָמען (דזשאָזעף) גאָדעס אַ מיסגלייד פון דער הויך־קוואַליפיצירטער געצייג־מאַכער („טולמייקערס״) יוניאָן אין שיקאָגאָ, פון דער „אָמעריקען לעיבאָר פעדעראַציאָן״, ווי אויך פון דער „ס. ל. פ.״ (סאָציאַליסטישער אַרבעטער פּאַרטיי). אַ פּאָר צענדילק יאָר שפּעטער ווערט ער אַ קאָמוניסט. העלפט אָמעריקאָנער טעכניקער קריגן פּאַ־סנדיקע שטעלעס אין סאָוועטן־פאַרבאַנד. פּאָרט אַליין אויך אָהין אויף עטלעכע יאָר, און העלפט דאָרט ביים צונויפשטעלן און אָפּהיטן די סאָמע קאָמפּליצירטע מאַשינען.

*
**

אַזוי גיך ווי כ׳וועל פֿאַרטיק מיט מיינע עקזאַמענס הויב איך אָן זיך אַפּצוזעגענען מיט מיינע קרובים, פריינט און באַקאַנטע אין ווילנע. כ׳לאָז אויך ניט אויס מיין אַריסטאָקראַטישע מומע, די פּריצישע גראוועראַנטין רעבעקאַ, וועלכע כ׳האָב קיינמאָל ניט באַזוכט זינט זי האָט זיך באַזעצט אין ווילנע, אַלס די פּרוי פון דעם אָנגעזעענעם באַאַמטן (פון דער „קאַמער־טשעסקי באַנק", אויף ברייטער גאַס, קעגן סאָבאָר) ה׳ גאָרדאָן, אַ הויכער, שיינער, עלעגאַנטער מאַן מיט לאַנגע בלאָנדלעכע וואָנצעס. כ׳האָב גערעדט צו איר שטאָלץ, ווי ניט זי, נאָר איר פּשוטע שוועסטער און שוואָגער, די דאָרספּלייט, מיין באָבע לאה און מיין זיידע שאול־יהודה מאַרמאָר — מיין טאַטנס עלטערן — זיינען מיין העכסטער יחוס. איך פאַרזיכער איר, אַז כ׳וועל זיך אַנשטרענגען ניט צו פאַרשעמען זייער נאָמען מאַרמאָר...

אָלץ איז שוין גרייט צו מיין נסיעה קיין אויסלאַנד. כ׳האָב נאָך אַבער צוויי שוועריקייטן צו באַזאָרגן. ערשטנס, אַוועקנעמען פון דער שטיפּ־מוטער מיין יינגערע, פופצן־יעצטן יאָריקע שוועסטער, דאָבעלע, וואָס אונדזער טאַטע וועט ניט וועלן ליידן. צווייטנס, פאַרהיטן שרה שפּרהן, דורך חתונה האָבן, שטעלן אַ חופּה, אַדער אפּילו נאָר איר מקדש זיין, אַז איר טאַטע זאָל איר ניט קאָנען צווינגען צו טאָן אַ שידוך קעגן איר ווילן. כ׳וועל ערשט דעמאָלט פאַרלאָזן רוסלאַנד ווען אָט די צוויי זאַכן וועלן זיין באַזאָרגט.

אויפן וועג פון ווילנע קיין בערן

אַפּפאַרן פון ווילנע איז מיר אַנגעקומען לייכט. שוועריקייטן אין דער גרענעץ־שטאַט האָבן מיר ניט געהאַט. די מלוכה האָט מיר ניט געשטערט. זי האָט גיך באַווילקט מיין פאַרלאַנג מיר צו געבן אַ „גובערנאַטאָרסקן פּאַס" צו פאָרן קיין אויסלאַנד. די שוועריקייטן זיינען באַשטאַנען אין דורכפירן מיינע באַשלוסן: ערשטנס, אַוועקצונעמען פון מיין שטיפמוטער מיין יינגערע, זעכצן־זיבעצן יאָריקע שוועסטערל דאָבע; צווייטנס, באַוואָרענען, אַז מיין אַלטע־סאָטער שיינע נייטאָרין זאָל מער ניט ליידן פון איר אַלטן קראַנקן טאָטן, וועלכער טאָטשעט זי צו טאָן אַ רייכן שידוך.

מיין טאָטע, וועלכער איז געווען אומצופריդן, וואָס זיין מיזינקע פאָר־לאָזט אים, האָט, נאָטירלעך, ניט מיטגעהאַלפן צוגרייטן איר נסיעה. כ׳האָב אַלץ אַליין געמוזט באַזאָרגן: זיך צונויפשרייבן מיט דער מאַמעס ברודער יאַנקל־משה אין לאָנדאָן, ער זאָל איר העלפן אינאָרדענען זיך דאָרט; קריגן אויך דערפאָר די צושטימונג און סימפּאָטיע פון באָבען און זיידן, פון אונדזער עלטערער שוועסטער, ווי אויך פון אונדזערע מומעס און פעטערס, סיי פון מאַמעס צד און סיי פון טאַטנס צד.

די פראָגע וועגן שרה שפרהן פּאָדערט אויך אויסצוגלייכן די מיספאָר־שטייענישן, וועלכע זיינען אויפגעקומען צווישן אונדז אין די אומגעפער צוויי און אַ האַלב יאָר, וואָס מיר האָבן זיך ניט געזען.

ניט געקוקט אויף איר טיפער ליבע און טרייהייט צו מיר, און איר ביישטיין שווערע נסיונות, האָט דאָך שרה שפרה ניט געקאָנט סימפּאַטיזירן מיט מיינע בלאָנדזשענישן און גאָט־זוכענישן. זי האָט געהאַלטן, אַז צום אַלעם ערשטן דאַרף איך זיך איינאָרדענען מאַטעריעל אַלס באַלמעלאָכע. זי איז געווען גרייט צו טאָן איר טייל, דורך איר פּאַך, אין וועלכן זי האָט זיך כסדר פאַרפולקאָמט, אַז מיר זאָלן ביידע פאַרדינען געניג אויסצוהאַלטן אַ פאָמיליע. זי מאַכט מיר אויך אויפמערקזאָם, אַז ביי עלטערע מענטשן זיינען מיינע אידייען פון לערנען תורה לשמה, זייער קאָמיש, ווייל זיי זאָגן, אַז אויב דו רעכנסט ניט קיינע מאַטעריעלע נוצן צו האָבן, פאַרוואָס זאָלסטו לערנען?...

ענלעכע בריוו קריג איך פון איר חברטע, די הוט־מאַכערין רחל רייבמאַן, און אַמאָל אויך פון די רייבמאַן שוועסטער, מרים און יענטל. איך פאַרשטיי, אַז דאָס איז אויך די מיינונג פון זייער קלוגער מאַמען, רויזע, וואָס שרה שפרה רופט אָן „עלטערע מענטשן"...

אין אַנדערע בריוו צו מיר דריקט אויס שרה שפּרה אין אַ מילדער פּאָרם אירע טאָפּלטע ליידן: ערשטנס, פון איר „געטרייען פריינט קלמן, וועלכער פּאַרשאַפט איר פּאַרדרוס און ליידן פון בריוו צו בריוו". צווייטנס, פון איר פּאָטער, וועלכער נעמט פון איר אַוועק „דאָס געזונט מיטן לעבן צוזאַמען". ער פרעגט זי: „וווי לאַנג וועסטו בויען טורעמס אין חלום?" און ווען זי דערקלערט אים, אַז איך וועל עפּעס וואָס טאָן פּאַר אַ ציל, און זי וועט מיטהעלפן דורך איר נייען, וועדט ער נאָך מער אויפגערעגט און שרייט אויס:

— ניין! דאָס וועל איך ניט דערלאָזן!... דו זאָלסט האַרעווען דיין גאַנצן לעבן, בעת איך וויים, אַז דו קאָנסט אַ שידוך טאָן, און קאָנען רואיק לעבן... אָ, עס וואָלט מיך ניט פּאַרדראָסן, ווען מ'וואָלט ביי מיר ניט גע־ פרעגט, פּאַרוואָס איך וויל מיט דיר קיין שידוך ניט טאָן. דו ביסט אין רעכטן בליען, אין צוואַנציקסטן יאָר! דו גייסט אַרום שטענדיק אומע־ טיק, פּאַרטרויערט. דו וועסט באַלד אָנפּאַנגען וועלקן, און נאָכדעם וועט דיך קיינער ניט וועלן...

אירע בריוו ווערן ווידער האָפנונגספול ערשט, ווען כ'הער אויף בלאָנ־ דזשען און נעם זיך גרייטן צו שטודירן אין אויסלאַנד. זי הויבט דעמאָלט אָן פלאַנען צו נעמען אַרבעט פּאַר זיך, און ווערן אומאָפּהענגיק. צו דעם צוועק איז זי אויך גרייט מיר זאָלן פּאַר מיין אָפּפּאָרן פון רוסלאַנד „שטעלן אַ חופּה" און זיין געזעצלעך פּאַרהיראָט.

איך פּועל ביי מיין טאַטן ער זאָל צופּאָרן קיין קאָונע זיך באַקאָנען פערזענלעך מיט זיין צוקינפטיקער שנור, און מיט אירע עלטערן און משפּחה. מיין קלוגער פרומער טאַטע מיט זיין פיינער אָסאָבע מאַכט אַ זייער גוטן איינדרוק אין קאָונע. פון דער אַנדער זייט נעמט ביי אים שטאַרק אויס שרה שפּרה מיט איר אייידלקייט, ערלעכקייט און שיינקייט.

צוליב אונדזער געפּלאַנטער חופּה מוז איך קריגן מיין מעטריקע און אַנדערע אָפּיציעלע פּאָפּירן פון ווילנער קאָזיאָנעם רב, וואָס קומט מיר אָן ניט לייכט. שפּעטער קריג איך פון דעם קאָונער קאָזיאָנעם רב אַ דערלויבעניש דאָרט חתונה צו האָבן. איך באַקום אויך אַ צעטל פונעם קאָונער רב, ר' הירשל ראַבינאָוויטש, אַז ער דערלויבט שרה שפּרהן שטעלן אַ חופּה. מיר פירן עס דורך אין קאָונע אין הויף, וואו עס וואוינט די עלטסטע שוועס־ טער רייבמאַן, מרים, די פרוי פון דעם איינבינדער לייבע פּראָשעגאַלסקי. דער ערשטער עדות אויף אונדזער כתובה איז מרימס שוואָגער, בן־ציון ב"ר צדוק, יענטלס מאַן, דער איינבינדער ה' סערדאַצקי, וועלכער שיינט צו געהערן צו דער געהיימער קאָונער יידישער אַרבעטער־באָוועגונג. באַלד נאָך דער חופּה פּאַר איך אַף מיט מיין שוועסטערל צום דייטשישן גרענעץ.

מיין שוועסטערל פירט מיט אַ היפשן באַגאַזש קיין לאָנדאָן. דער טאַטע האָט, ביים אָפּפאָרן פון דאָרף מיט זיין צווייטער ווייב, קיין ווילנע, אַוועק־געשיקט אונדזער עלטערער שוועסטער, דער מאַמעס ווירטשאַפט: קופּער, מעש, זילבער; בעטגעוואַנט, וועש און אַנדערע חפצים. פאַר זיך אַליין האָט ער נאָר מיטגענומען עטלעכע שטיקלעך זילבער: זיין קידוש־בעכער, בשמים־פושקע און פסחדיקן כוס, וועלכע ער האָט געקראָגן בירושה פון זיין טאַטן. מיין שוועסטערל האָט געקאָנט נעמען מיט זיך קיין לאָנדאָן, וואָס נאָר זי ווייל, אַחוץ דער מאַמעס בענטש־לייכטער, וואָס הענע־טאַנע, די עלטערע שוועסטער, וויל האָבן צום אָנדענק. דאָס אַלץ האָב איך אַוועק־געשיקט קיין אייִדקונען, אויף דער אַנדער זייט פון פרייסישן גרענעץ.

די דייטשישע באַאַמטע האָבן עס אונדז ניט געלאָזט אַרויסגעבן אָן אונדזער עקספעדיטאָר עליע פראַנק. זיי האָבן מיר געהייסן צוגיין צו אים אין אַ נאָענטער גאַס. אויפן וועג שטעלן מיך אָפּ רוסישע זשאַנדאַרן און רייסן אָפּ דעם טאַלאָן פון מיין פּאַס פאַר דער צוריקרייזע פון אויסלאַנד. זיי דערקלערן מיר, אַז כ׳בין אַריבער דעם גרענעץ קיין רוסלאַנד און קאָן ניט גיין צוריק צום באַנהאָף אָן אַ נייעם „גובערנאַטאָרסקן פּאַס״. איך בין פאַרצווייפלט צוליב מיין שוועסטערל, וועלכע כ׳האָב איבערגעלאָזן אויפן באַנהאָף אָן אַ פעניג און כ׳קאָן זיך ניט שטעלן אין פאַרבינדונג מיט איר. ה׳ פראַנק ראַט מיר זיך צו וועגן צום רוסישן ראַטמייסטער. יענער איז גראָד ניטאָ אין דער היים און די זאַך טאָר ניט אָפּגעלייגט ווערן אויף מאָרגן. זיין ווייב און הויז־געזינד סימפּאַטיזירן מיט מיר און ווען עך קומט אַהיים, שפּעט ביינאַכט, דערציילן זיי אים, וואָס עס האָט מיט מיר פּאַסירט, און בעטן אים עך זאָל מיר תיכף העלפן. ער הייסט מיר צוגיין צו דער „טאַמאָזשנע״ וואוהין ער טעלעפאָנירט מ׳זאָל מיר צוריקגעבן דעם אָפּגעריסענעם טאַלאָן. די זשאַנדאַרן טוען עס. זיי באַמיען זיך אויך אָפּצומעקן דערפון דעם רוסישן שטעמפּל. כ׳לאָז זיי איבער אַן „אָטיעזדנע״ פאָר אַ טוץ ביר און לויף זוכן מיין שוועסטערל. איך לויף פון גאַסטהאָף צו גאַסטהאָף ביז כ׳געפין זי שטיין אויף אַ גאַניק, אַרומגערינגלט פון פרויען, וועלכע זוכן זי צו טרייסטן און דערמוטיקן. אונדזער ביידנס צוזאַמענטרעפונג רופט אַרויס טרערן פון פרייד ביי אומבאַקאַנטע מענטשן...

פון אייִדקונען פאָרן מיר קיין בערלין, וואו מיר וועלן זיך זען מיט דער באָבע בונען, די אלמנה פון אונדזער עלטער־זיידן, דוד אַראַנאָוויטש. וואָס נעענטער מיר קומען צו בערלין, אַלץ מער זומער איז אַרום אונדז. די פעל־דער קאָרן זיינען שוין היפש אויסגעוואַקסן. די גערטנער זיינען אַלע פאַרזייט. אַ טייל גרינסן זעען שוין אויס צייטיק. אומעטום בליען בלומען. אָ סך בוימער זיינען באַדעקט מיט בליאונג, און פאַרשפרייטן אַרום זיך גע־שמאַקע ריחות.

די באַן ברענגט אונדז קיין בערלין צו ליכט־בענטשן, פרייטיק פאַר־נאַכט, דעם 14־טן אַפּריל. מיר זיינען ניט זיכער צי די באַבע בונע איז אינדערהיים. פֿאַרן מיר אַריין צו אונדזערע גלידשוועסטער־קינדער לייבע־עליע און פייגע וויניסקי. ער איז אַ ספּעציאַליסט אויף בראָקן טאַבאַק אין אַ גרויסער בערלינער ציגאַר־פֿאַבריק און זיי לעבן בהרחבה, מיט אַ ברייטן פאַרנעם. ביידע הויכע און שלאַנקע, ער אַ בלאָנדער, זי אַ ברונעטע, זיינען זיי צו אונדז זייער פריינטלעך. אויך זייערע קינדער פרייען זיך מיט אונדז. די באַבע בונע בייזערט זיך פאַרוואָס מיר זיינען ניט אַריינגעפאָרן צו איר. מיר איניקן זיך, אַז מיין שוועסטערל זאָל איינשטיין ביי דער באַבען און איך ביי די קוזינען.

די באַבע בונע לעבט פון דער ירושה, וואָס אַ רייכער ברודער אין ענגלאַנד האָט פאַר איר איבערגעלאָזן. זי האָט אויף אַלץ געניג. וואוינט אין אַ שיינער דירה און גייט אָנגעטאָן ווי אַ פּריצטע. זי וואוינט אין בערלין, כדי צו זיין צוזאַמען מיט איר יינגסטער טאָכטער שרה, וועמען זי העלפט אַרויס מיט חינה, און מיטן האָדעווען די צוויי קלייַנע אייניקלעך. בערלין איז אָבער דער באַבען ניט צום האַרצן. זי באַקלאָגט זיך פאַר מיר, אַז זי וועט דאָרט „אויסגיין פון הונגער" ווייל זי קאָן ניט קריגן קיין אמתע־כשרע מאכלים. זי מוז אַלץ אויסשרייבן פון ווילנע און וואַרשע, מיט כשר־פֿלאָמ־בעס פון „ריכטיקע רבנים" (די בערלינער רבנים געטרויט זי ניט).

די לעצטע טעג אין אַפּריל געזעגענען מיר זיך אָפּ מיט דער משפּחה, און פֿאַרן צום האַנאָוער־באַנהאָף, וואו מיר קויפן בילעטן ביז דעם האַ־לענדישן פֿאָרט ראָטערדאַם, וואוהין כ׳האָב פון איידקונען אַוועקגעשיקט מיין שוועסטערלס באַגאַזש. פלוצלונג ווערן מיר אַרומגערינגלט פון דייטשישע פֿאָליציסטן און שיפס־באַאַמטע, וואָס פאַדערן מיר זאָלן דאָ קויפן שיפס־קאַרטן קיין אַמעריקע. כ׳דערצייל זיי דעם אמת, אַז איך פאָר שטודירן אין שווייצאַריע, און וועל נאָר פריער צופירן מיין שוועסטערל קיין ראָטערדאַם, און אַרויפזעצן זי אויף אַ שיף, וואו כ׳וועל קריגן גאַראַנ־טירט, אַז מ׳וועט איר גוט אַכטונג געבן, ביז וואַנען אונדזער לאָנדאָנער פעטער וועט קומען זי אָפּנעמען.

די ברוטאַלע באַאַמטע פירן אונדז אַוועק מיט געוואַלט פון באַנהאָף צו אַ אימיגראַנטן־סטאַנציע. זיי פאַדערן מיר זאָלן דאָרט, פאַר אַ גרויסער סומע, נעמען בעדער און דורכמאַכן אַ דיזינפעקציע, כאָטש מיר זיינען ביידע רייניער און ציכטיקער פון זיי. וועז זיי זעען איין, אַז זייער הויפּט־ציל (פאַר־קויפן אונדז שיפס־קאַרטן קיין אַמעריקע) קאָנען זיי ניט דערגרייכן, לאָזן זיי אונדז אַראָפּ אויף אַ וויסטן פלאַץ, וויט פון באַנהאָף, וואוהין מיר דאַרפן אַליין שלעפּן אונדזערע טשעמאָדאַנעס; מיר קומען אָן אַהין פאַרמוטשעטע.

אין ראָטערדאַם קויף איך פאַר מיין שוועסטערל אַ שיף־בילעט ביז לאָנדאָן, איך באַזאָרג אויך איר באַגאַזש אַהין. די מאַטראָנע פון שיף איז געווען זייער פריינטלעך. זי זאָגט מיר צו, אַז זי וועט אָפהיטן מיין שוועסטערל ווי אַן אייגן קינד און האַלטן זי אויפן שיף ביז אונדזער פעטער וועט קומען זי אָפנעמען. איך געזעגן זיך מיט מיין שוועסטערל. כ׳זאָג איר אָן, אַז זי זאָל אונטער קיינע אומשטענדן ניט אָננעמען קיין שטעלע ביים פעטער אין הויז, אפילו ווען אונדזער מומע, האָדע, וועט איר צוזאָגן צו באַהאַנדלען ווי אַן אייגענע טאָכטער. זי זאָל ליבער גיין אַרבעטן ביי איר פאַך און זיין זעלבסטשטענדיק. איך בייט אויך אַ צאָל דייטשישע מאַרקן אויף ענגליש געלט, זי זאָל ניט קומען קיין לאָנדאָן מיט ליידיקע קעשענעס...

באַזאָרגט מיין שוועסטערל, פאַרנעם איך זיך אויף מיין וועג קיין שוויי־צאַריע. כ׳פאָר פון האָלאַנד קיין בעלגיע. איך שטעל זיך אָפּ אַ ווייל אין די יידישע קוואַרטאַלן פון אַנטוווערפן און בריסל, און פון דאָרט, איבער לוקסעמבורג, לאָריין און עלזאַס, קום איך אַן אין בערן דעם ערשטן מאַי 1899.

כ׳לאָז איבער מיין געפּעק אויפן בערנער באַנהאָף און לויף זען דעם ערשטן מאַי־פאַראַד, ווו אַרבעטער מאַרשירן פריי און פראַנק אויף די גאַסן, אָנשטאָט זיך צו באַהאַלטן אין וועלדער פון די צאַרישע שפּיאָנען.

איך באַרשט אָפּ מיינע קליידער און פאַרקעם מיינע האָר און לאָז זיך גיין דורך די גאַסן. כ׳דאַרף לאַנג ניט זוכן דעם פאַראַד. אין דער בערנער שטאָט־רעגירונג האָבן איצט (1899) די אַרבעטער אַ היפּשע דעה. די פאָ־ליציי באַגלייט דעם פאַראַד ווי פריינט. דער פאַרקער אין די גאַסן איז אָפּ־געשטעלט. די קראָמען זיינען פאַרמאַכט. די טראָטוּאַרן זיינען פול מיט פריינטלעכע צוקוקער, וועלכע אַפלאָדירן יעדער נייער מחנה.

די אַרבעטער־מחנות מארשירן לויט זייערע פאַכן. אָחוץ די רויטע פאָנען פון זייערע פראָפעסיאָנעלע פאַראיינען, טראָגן זיי אויך אויסשטעלונגען פון זייער אַרבעט: געבעקס, קאָנפעקטן, קליידונג, שיך, זייגערס א. אַז. וו.

ווען עס מאַרשירט פאַרביי די מחנה פון דער זינגענדיקער סאָציאַליס־טישער פאַרטיי, צווישן וועלכע איך זע מאַסן יידישע פנימער, סטודענטקעס און סטודענטן, וועלכע זינגען רוסישע לידער, גיי איך אַרונטער פון טראָ־טוּאַר, און עס גליקט מיר אָפּ ביסלעכווייז זיך אַרייַנצורייסן אין די רייען. אַ פאָר פריינטלעכע סטודענטן מאַכן מיר אַ פלאָץ צווישן זיך. ווען זיי גע־פינען אויס, אַז כ׳קום איצט דירעקט פון באַנהאָף, און האָב געהערט צו דער אונטערערדישער אַרבעטער־באַוועגונג אין ווילנע, לאָזן זיי שוין מיך ניט אָפּ פון זיך. איך מאַרשיר מיט זיי צוזאַמען ביז צום „גורטן״־באַרג, פון וועלכע עס זענען זיך אַ שורה אַלפּן באַדעקט מיט שניי.

צופוסן פון באַרג שטייט אַ ריזיקער בנין, וואָס נעמט אין זיך אַריין די גרויסע מאַסע דעמאָנסטראַנטן. דאָרט שטייען בופעטן, וואו מ׳קאָן קויפן אַלערליי מאכלים און געטראַנקען. עס שטייען אויך אָן אַ שיער טישן און בענק, וואו דער עולם קאָן עסן און טרינקען. כ׳זיץ צווישן סטודענטן און סטודענטקעס, וועלכע זינגען לידער אין רוסיש און יידיש, אויך די וועלכע מיר האָבן געזונגען דעם ערשטן מאי 1895 אין אַ וואַלד לעבן ווילנע. אין מיטן זאַל ווערן אויך געטאַנצט אַלערליי טענץ. עס טרעטן אויך אַרויס פאַרשיידענע רעדנער. איך בין אָבער אין אַזאַ התלהבותדיקן צושטאַנד, אַז כ׳הער זעלטן וואָס די רעדנער ריידן און אפילו זייערע נעמען וואָס מ׳רופט פאַר מיר אָן. דאָס גלייכן דרינגען ניט אַריין אין מיין באַוואוסטזיין די צענדליקער נעמען פון די סטודענטקעס און סטודענטן פאַר וועלכע מ׳שטעלט מיך פאָר. כ׳ווייס נאָר, אַז ס׳האָט געזאָלט ריידן פלעכאַנאָוו, פון וועמען כ׳האָב געהערט נאָך אין 1894 אין ווילנע, נאָר ער האָט ניט געקאָנט קומען און זיין רעדע איז פאַרגעלייענט געוואָרן פון פאַווע אַקסעלראָד, אַן אַלטער מאָן מיט אַ ווייסער באָרד, וועמעס קול ס׳האָט זיך אינעם ריזיקן זאַל ניט גוט געהערט.

די דריי יידישע סטודענטן מיט וועלכע כ׳האָב צוזאַמען מאַרשירט, — פערלשטיין פון אָדעס, זאַביעזשינסקי פון ויטעבסק און אורינאָווסקי פון סלאָנים, — האָבן מיך באַגלייט צוריק אין שטאָט. זיי האָבן מיר געקראָגן אַ פלאַץ וואו צו נעכטיקן און אָנגעזאָגט כ׳זאָל מאָרגן קומען עסן מיטאָג אין דער סטודענטן־קיך און זיי וועלן מיר העלפן זוכן אַ קוואַרטיר.

קאַפיטל זעקס און זיבעציק

איך קריג אַ וואויל צימער, וויל איך בין אַ ייד

די סטודענטן שלמה אורינאָווסקי, מענדל זאַביעזשינסקי און ירוחם פערלשטיין, וועלכע באַגלייטן מיך נאָכן ערשטן מאַי־פאַראַד אין בערן, וואַרענען מיך, אַז כ׳וועל האָבן שווערקייטן ביים קריגן אַ קוואַרטיר. זיי זאָגן, אַז די שווייצער פאַרדינגען ניט גערן קיין צימער צו סטודענטן, צוליב זייערע פילע טומלער און ווייניק צוכטן. בכלל אָבער זיינען פאַראַן אין בערן איבערגענוג מעבלירטע צימערן צו פאַרדינגען. אַ חוץ די פלאַקאַט־לעך אין די פענצטער וועגן דעם, הענגען נאָך לאַנגע צעטלעך מיט אַדרעסן פון אָזוינע צימערן אויף אַ טאָוול ביים שטאַטאָט.

באַזאָרגט מיט אַ מאַפע פון בערן און אַ צעטל אַדרעסן, הויב איך אָן זוכן אַ פאַסנדיקע קוואַרטיר. כ׳שטעל זיך אַפ אין אַ פיינער שטילער גאַס,

לעבן אַ הויז, וואָס האָט צו פאַרדינגען אַ צימער. איך קום אַריין. אַן על־טערער מאַן פרעגט מיך, צי כ׳בין אַ רוס? איך ענטפער: ניין, פרעגט ער מיך וויטער: צו וועלכן פאָלק כ׳געהער? ווען כ׳זאָג: צום יידישן, קוקט ער אויף מיר מיט פאַרוואונדערונג. מיין איך, אַז ער צוויפלט, צי ס׳איז פאַראַן אַ יידיש פאָלק? דערקלער איך אים, אַז דאָס איז דאָס פאָלק ישראל... די העברייער... דאָס פאָלק פון דער ביבל... לייכט אויף זיין פנים און ער רופט אויס מיט פרייד:

— מוטערכען! קום נאָר אַהער! זע, וואָס פאַר אַ קוואַרטיראַנט מיר קריגן... ער שטאַמט דאָך אָפּ פונעם ביבלישן פאָלק!

זי דערקלערט, אַז איך קאָן זיך באַלד אַרײַנקלייבן. ביז וואַנען כ׳וועל ברענגען מיינע זאַכן פונעם באַנהאָף (וואָקזאַל) וועט אַלץ זיין צוגעגרייט פאַר מיר.

*
**

אין רעקטאָראַט (פאַרוואַלטונג) פון אוניווערזיטעט מעלד איך זיך צום רעקטאָר, פּראָפעסאָר דר. האַנס שטראַסער. ער פרעגט מיך אויס געניי: וואָס כ׳האָב געלערנט און וואו כ׳האָלט אין יעדן לימוד. ער דריקט אויס זיין צופרידנקייט און גיט מיר אַרויס אַן אָטעסטאַט, אַז כ׳בין אָנגענומען אין בערנער אוניווערזיטעט. דער פּיין אילוסטרירטער אָטעסטאַט איז גע־שריבן אויף לאַטיניש, און אויך מיין נאָמען איז דאָרט לאַטייניזירט. כ׳הייס דאָרט „קלעמענס" אָנשטאָט „קלמן". דער פרייַנטלעכער פּראָפעסאָר דער־קלערט מיר, אַז ביידע נעמען שטאַמען פון גריכישן „קאלאָנימאָס". איך באַמערק דערצו, אַז אין העברייאיש שרייבט מען מיין נאָמען „קלויניומוס", וואָס מ׳דאַרף אָפּנים אַרויסרייַדן קאלאָנימאָס *).

כ׳קריג אויך אין רעקטאָראַט אַ סטודענטן־קאָרטל, וואָס גיט מיר אָלע פריווילעגיעס פון אַן אָקאַדעמיקער אין דער שוויצער רעפובליק. כ׳וואָר אויך אַ מיטגליד אין דער סטודענטישער קראַנקן־קאַסע און כ׳קריג אַ רייַע טאָלאָנען, וואָס כ׳דאַרף געבן די דאָקטוירים און שפּיטאָלן, ווען כ׳וועל זיך נאָך מעדיצינישער הילף.

מיינע באַקאַנטע עטלעכע סטודענטן זיינען איבערראַשט פון מיין קריגן אַזוי גיך אַ קוואַרטיר, דערצו נאָך אין אַ פיינער געגנט, נאָענט פון אוני־ווערזיטעט, און פאַר אַ ביליקערן פּרייז ווי זיי צאָלן פאַר קלענערע צימערן אין

---

*) יידן האָבן מסתמא זיך אָנגערופן מיט אַזוינע נעמען אין די צייטן פון צווייטן בית־המקדש, ווען זיי האָבן אויך אײַבערגעזעצט די תורה אין גריכיש.

וויטע אפגעלאזענע געסלעך. זיי באקאנען מיך באלד מיט א סך סטודענטן און סטודענטקעס, יינגערע און עלטערע פון מיר, און דערציילן זיי, אז כ׳בין א געווען ארבעטער און א מיטגליד פון דער ווילנער אונטערערדישער ארבעטער־באוועגונג. מיינע נייע באקאנטע ראטן מיר זיך צו פארשרייבן פאר אלע קורסן, וואס כ׳ווייל נעמען. אויב ס׳וועט מיר זיין צו שווער צו באצאלן פאר זיי, זאל איך זיך וועגדן צו די לערער פראפעסאָרן אדער דא־צענטן פון די דאזיקע לימודים, זיי זאלן מיר שענקען זייער שכר־לימוד, וועט דער „קווסטאר״ (קאסירער) ניט נעמען ביי מיר קיין געצאלט פאר אט די לעקציעס.

פון דער אנדער זייט ווארענען מיך עטלעכע רייכע סטודענטן, אז אלס געווען באלמלאכע, דארף איך ליבער פארן קיין וועגטערטור, לערנען אין דארטיקן טעכניקום פאר א מעכאניקער, אנשטאט צו שטודירן אין אוניווערזיטעט, וואס דאס דארף נעמען יארן־לאנג און מען מוז דערצו האבן גאר א סך מיטלען.

***

די ווילנער געזעלשאפטלעכע טוערין, רבקה טילעס, ווילכע שאפט דארט מיטלען פאר דער יידישער סטודענטנשאפט איז בערן, האט מיר צוגעשיקט א בריוו, אז די קאאפעראטיווע סטודענטן־קיך זאל ביי מיר ניט נעמען קיין געצאלט. איך וויז ניט קיינעם דעם בריוו און צאל פאר מיינע מאלצייטן, ווי אלע אנדערע סטודענטן. כ׳נעם אויך אויף זיך אלע פליכטן פון א קאאפע־ראטיוו־מיטגליד, לויט דער רייע נאך, אין קיך און עס־צימער.

דאס הויז ווא עס געפינט זיך די קיך, עס־צימער און ביבליאטעק רופט זיך אן „רוסישע קאלאניע״. פאקטיש זיינען אבער דארט כמעט אלע סטו־דענטן יידישע. ס׳וואונדערט און ס׳פארדריסט מיך דארום, וואס אין דער ביבליאטעק איז ניטא קיין איין בוך, בראשור, זשורנאל אדער צייטונג אין יידיש. ווען כ׳זאג עס, ווערט א געלעכטער. עמיץ באמערקט לאכנדיק, אז מ׳דארף מיך שיקן צום דר. זשיטלאווסקי.

זשיטלאווסקי איז פאר מיר געווען א ניט־יידישער נאמען. איינער פון די פויערים אין אונדזער דארף האט גהייסן זשיטלער און דער נאמען זשיטלאווסקי האט עס מיך דערמאנט. כ׳פארשטיי דעריבער ניט, וואס די דאזיקע באמערקונג מיינט?

אויפן לייען־טיש אין ביבליאטעק זע איך ליגן א דייטשישע צייטונג, דעם בערלינער „פארווערטס״. נעם איך עס לייענען. באלד זעצט זיך לעבן מיר א סטודענטין מיט א שיינעם איינדרוקספולן פנים: שטרענג און דאך פול מיט גוטסקייט. זי זעט אויס עלטער פן מיר און באנעמט זיך, ווי זי וואלט געווען מיינע אן עלטערע שוועסטער. זי זאגט מיר, אז זי איז א קור־

לענדערין און האָט זיך דערצויגן אין דייטש. זי קען דעריבער מיר אַרויס־העלפן אין לייענען און ריידן אין אָט דער שפראַך. איר נאָמען, זאָגט זי, איז אַנא ליפשיץ *), נאָר כ׳זאָל זי אָנרופן „חנה". זי הייסט מיר פֿאַרלייענען עפּעס פון דער צייטונג און זי בעסערט מיר אויס יעדעס וואָרט. כ׳טראַכט, זי האַלט, אַז מ׳האָט מיך געקריוודעט, דורך אויסלאַכן מיין נאָכפֿרעגן אויף לייענשטאַף אין יידיש, און זי וויל אָפּוואַשן דעם שלעכטן איינדרוק וואָס דאָס האָט אויף מיר געמאַכט. פּלוצלונג רייסט זיך פון מיר אַרויס די פֿראָגע: „ווער איז דר. זשיטלאָווסקי? איז ער אַ ייד?"

אַ שמייכל באַווייזט זיך אויף חנהס ליפּן און זי ענטפֿערט:

— יאָ, דר. זשיטלאָווסקי איז אַ ייד. ער איז דער סעקרעטאַר פון פֿראַ־פעסאָר לודוויג שטיינס פילאָסאָפישן זשורנאַל. ער רעדט און שרייבט אין רוסיש און דייטש. ער האָט אַבער ליב יידיש.

חנהס מיטטיילונג אַז דר. זשיטלאָווסקי האָט ליב יידיש, רופט אַרויס מיין נייגעריקייט זיך צו באַקענען מיט אים. מיינע באַקאַנטע סאַציאַל־דעמאָקראַ־טישע סטודענטן לאָכן אויס אָט די נייגעריקייט מיינע. זיי גיבן מיר דערביי אַזאַ מין כאַראַקטעריסטיק פון דר. זשיטלאָווסקי: ער איז דער אויסלענדישער פֿאַרשטייער פון די רוסישע סאָציאַליסטן־רעוואָלוציאָנערן. זיין פֿאַרטיי אין בערן באַשטייט פון דריטהאַלבן מיטגלידער: פון אים, זיין פרוי און זייער עלטסטן יינגל...

מיין נייגעריקייט זיך צו טרעפֿן מיטן דר. זשיטלאָווסקי פֿאַרמינדערט זיך ניט דורך די אָפּלאָכונגען פון זיין רוסישער פֿאַרטיי. מיך אינטערעסירט דאָך דער עיקר זיין ליבע צו יידיש. ניט געקוקט דעריבער אויף מיין שעמעוו־דיקייט, האָב איך אין אַ געוויסן טאָג אָנגעקלונגען אין זיין טיר.

דר. זשיטלאָווסקי, אַ קרעפּטיקער מאַן אין די דרייסיקער יאָרן, האָט מיר אויסגעזען צו געזונט פֿאַר אַ יידן. זיינע פולע רויטע באַקן און דאָס רויטלעך אַרומגעשאָרן בערדל האָבן נאָך פֿאַרשטאַרקט אָט דעם איינדרוק מיינעם. ס׳האָט זיך מיר גאָר ניט געוואָלט גלויבן, אַז די ערנסטע וואויל חנה ליפשיץ זאָל זיך דערלויבן אָזאַ מין שפּאָס. דר. זשיטלאָווסקיס ערשטע ווערטער אין יידיש האָבן מיך אָבער באַלד באַרואיקט. זיין שטים האָט געקלונגען אין מיינע אויערן אָזוי אָנגענעם, אַז כ׳האָב פֿאַרלאָרן אַלע מיינע ספקות. כ׳האָב זיך דערפילט היימיש אין זיין רייכער ביבליאָטעק, וואו ער האָט מיך אויפגענומען, כאָטש כ׳האָב אין איר ניט באַמערקט קיין יידישע ביכער. וועגן זיין ליבע צו יידיש האָט אָבער ניט געקאָנט זיין דער מינדסטער צווייפל.

---

*) שפּעטער אַ באַרימטע רעוואָלוציאָנערין. די פרוי פון אַ באָלטישן דיפּלאָמאַט.

אַזוי גיך ווי ער האָט איינגעזען, אַז כ׳האָב געהערט צו דער אונטער־ערדישער אַרבעטער־באַוועגונג אין ווילנע, האָט זשיטלאָווסקי ביי מיר געזונען אויספרעגן יעדע קלייניקייט, דער עיקר אַבער האָט ער געוואָלט וויסן גענוי און אויספירלעך איר באַציאונג צו דער יידישער שפּראַך און קולטור. דורך מיין געניויער באַקאַנטשאַפט מיט דער אַרבעט פון דער גאַסעלניק־בוכהאַנדלונג, וואו מיין יוגנט־חבר קלמן קראפיוניק איז געווען דער פאַרוואַלטער און כ׳פלעג דאָרט אַרייַנקומען כמעט יעדן טאָג, בין איך געווען אימשטאַנד צו אינפאָרמירן דעם דר. זשיטלאָווסקי וועגן דער טעטיקייט פון אָט דעם לעגאַלן צענטער פון דער באַוועגונג צו פאַרשפרייטן פראָגרעסיווע ליטעראַטור צווישן די אַרבעטנדיקע יידישע מאַסן איבער גאַנץ רוסלאַנד. כ׳האָב אים אויך איבערגעגעבן מיינע ידיעות פונעם ערשטן קוואַל וועגן דעם פלאַן פון דער גאַסעלניק־בוכהאַנדלונג אַרויסצוגעבן אַ גרויסן ליטעראַרישן זאַמלבוך אין יידיש. פאַר מיין אַוועקפאָרן פון ווילנע האָבן קלמן קראפיוניק און זיין געהילף הערש שמורסקעוויטש אַרומגערעדט מיט מיר אַלע אייניקלייטן וועגן אָט דעם פלאַן. דער לעצטער האָט מיר אויך געשריבן וועגן דעם, וועגן כ׳בין שוין געווען אין בערן.

אַ פאַרליבטער אינעם יידישן וואָרט, איז דר. זשיטלאָווסקי געווען פאַראינטערעסירט אין יעדער אינצלהייט: די געשריבענע בראָשורן אויף די שבתדיקע פאַרלעזונגען אין די אַרבעטער־קרייזלעך, די אונטערערדישע „אַרבעטער שטימע", די פאָפולער־וויסנשאַפטלעכע געדרוקטע ביכלעך פון ח״ה זעלדעס (חיים־יאַנקל העלפאַנד — א. ליטוואַק), אברהם קאַטיק און אַנדערע. ברעסלער, בן־אריה, ד. פולס (דוד פינסקער) און אַנדערע אַריגינעלע און איבערגעזעצטע: די אומלעגאַלע ביבליאָטעק, וואו ס׳האָבן זיך געפונען די בעסטע ביכער און זאַמלביכער אין יידיש פון יענער צייט. אַרויסקריגנדיק פון מיר, אַז כ׳בין געווען אי אַ „פאַרלעזער" און דערקלערער פון בראָשורן און ביכלעך אויף די שבתדיקע פאַרלעזונגען, און אי אַ ביכער־פאַרטיילער צווישן יידישע אַרבעטער אין די וואַרשאַטן און פאַבריקן, האָט דר. זשיטלאָווסקי אויך פאַרלאַנגט פון מיר אייניקלייטן וועגן דער השפּעה פון אָט די קולטור־טעטיקייטן אויף די פאַרשיידענע מינים אַרבעטער פון ביידע געשלעכטער.

צום סוף פון אונדזער שמועס, האָט דר. זשיטלאָווסקי מיר געגעבן אַ צאָל נומערן פון דער ניו־יאָרקער טעגלעכער סאָציאַליסטישער צייטונג „אַבענד־בלאַט", אַרויסגעגעבן פון דער יידישער סאָציאַליסטישער אַרבעטער־פאַרטיי („ס. ל. פ."). ער האָט מיר אויך געשענקט דער נומער 6 „אידישער אַרבעטער", אין אַ פאַרגרעסערטן פאָרמאַט, וואָס ער (דר. חיים זשיטלאָווסקי) האָט מיט אַ פאָר חדשים פריער צוזאַמענגעשטעלט פאַרן אויסלענדישן קאָמיטעט פון „בונד". ער האָט באַמערקט דערביי, וואָס כ׳האָב שוין געוואוסט פון פריער,

אַז ער אַליין איז ניט קיין בונדיסט. די בונדיסטישע פירער פונעם אויסלענדישן קאַמיטעט זיינען אויך ניט איינשטימיק מיט זיינע מיינונגען אינעם פינפטן קאַפּיטל פון זיין אַרטיקל „ציוניזמוס אַדער סאַציאַליזמוס"; ווען דער גרויסער באַדייטונג, וואָס ער זעט אין דער יידישער שפּראַך פאַר דער אויפהייבונג פון דעם קולטור־ניוואָ פונעם יידישן פאָלק, זיי דערקלערן בפירוש, אין אַן אָנמערקונג צו זיין אַרטיקל, אַז ס׳איז איצט שווער צו ענטפערן באַשטימט „צי ווען זיך די יידישע פאָלקס־שפּראַך, דער „זשאַרגאָן", אַזוי אָנטוויקלען, אַז זי ווען ווערן אַ קולטור־שפּראַך; צי ווען זיך מיט דער צייט אויסבילדן אַ ספּעציעלע יידישע ליטעראַטור און וויסנשאַפט, אַ ספּעציעלע יידישע קולטור; צי ווען די וויסנשאַפט אין יידיש שטיין אַזוי הויך, אַז די יידן וועלן קאָנען אין צוקונפט האָבן יידישע גימנאַזיעס, אוניווערזיטעטן און אַנדערע שולן" (ווי ד״ר חיים זשיטלאָווסקי האָט זיך עס פאַרגעשטעלט אין יענעם אַרטיקל).

דאָס אַנדערע אַרטיקל פון דר. חיים זשיטלאָווסקי, איינעם נומער 6 „אידישער אַרבעטער", אונטערגעשריבן „בן־אהוד", אויפן נאָמען פון אַ יידישן רעוואָלוציאָנער אין די אוראַלטע צייטן פון די „שופּטים", האָט דער עיקר זיך פאַרנומען מיט דער קריטיק פונעם פאָליטישן ציוניזם — אַ פראָגע אין וועלכער אַלע מינים יידישע סאַציאַליסטן זיינען דעמאָלט געווען אייניקע. פּערזענלעך אָבער האָב איך מער מסכים געווען מיטן פינפטן קאַפּיטל ווי מיט די אַנדערע פיר.

הערצלס געדאַנק פון אַ „יודנשטאַט" (יידישע מדינה) איז מיר גראָד יאָ געפעלן. אין אַ בריוו צו אַ פריינט האָב איך געשריבן, אַז די „יודנשטאַט־פראָגע" אינטערעסירט מיך פונקט אַזוי ווי צו האָבן אַן אייגענע וואוינונג, ביז וואַנען ס׳וועט איינגעפירט ווערן די קאָמונע"...

קאַפּיטל זיבן פון זיבעציק

ווי אַ דורשטיקער ביים קוואַל

ווי אַ דורשטיקער ביים קוואַל, כאָפּ איך זיך צו מיינע לימודים אין בערנער אוניווערזיטעט. כ׳טרעט אַריין אין זיין פילאָסאָפישן פאָקולטעט, וואָס פאַרנעמט זיך מיט אַלגעמיינער בילדונג. די אַנדערע דריי פאַקולטעטן זיינען פאַר מעדיצינער, אַדוואָקאַטן און פּריסטער.

דער פילאָסאָפישער פאָקולטעט באַשטייט פון צוויי אָפּטיילן: ערשטנס, פילאָסאָפיע, שפּראַכן און געשיכטע; צווייטנס, מאַטעמאַטיק און נאַטור־וויסנשאַפט. ביידע אָפּטיילן האָבן אַ היפּש צאָל סעמינאַרן און אינסטיטוטן.

דער ערשטער האָט סעמינאַרן פֿאַר פילאָלאָגיע, פּעדאַגאָגיק, דייטש, ראָמאַנישע שפּראַכן, ענגליש, געשיכטע און פילאָסאָפּיע, ווי אויך אַ לערער־שול, אַ קונסט־שול און אַ קונסט־מוזיי. דער צווייטער אָפּטייל האָט אַ סעמינאַר פֿאַר מאַטעמאַטיק, אַ קאָבינעט פֿאַר פיזיק, אַ לאַבאָראַטאָריע פֿאַר כעמיע, אַן אָבסערוואַטאָריע פֿאַר אַסטראָנאָמיע און אינסטיטוטן פֿאַר באָטאַניק, געאָגראַפֿיע, געאָלאָגיע, זאָאָלאָגיע און מינעראַלאָגיע. דערצו אַ נאַטור־היסטאָרישן מוזיי און אַ באָטאַנישן גאָרטן.

צוליב די פילע פאַרשיידנאַרטיקע לימודים אין פילאָסאָפישן פאַקולטעט, קומען דאָרטן הערן לעקציעס אויך סטודענטן פון אַנדערע פאַקולטעטן. למשל: יוריסטן און מעדיצינער הערן דאָרט לעקציעס איבער נאַטור־וויסנשאַפטן; טעאָלאָגן לערנען דאָרט העברייאיש — צוליב דעם תנ"ך, און גריכיש — צוליב דעם נייעם טעסטאַמענט. מ'קומט אַהין אויך הערן פאָפּולערע לעקציעס איבער ליטעראַטור, פילאָסאָפּיע און קונסט, און אַנדערע געגנשטאַנדן.

פאַרן ערשטן סעמעסטער קלייב איך אויס לימודים פונעם ערשטן אָפּטייל. איין פראָפעסאָר, דער אַנגעזעענער אַלטער עקאָנאָמיסט, א. אַנקין, האַלט זיין קורס „פּראַקטישע נאַציאָנאַל־עקאָנאָמיע" גלייכצייטיק פאַר צוויי פאַקולטעטן: דעם יורידישן און פילאָסאָפישן. קום איך שוין אויך צו זיינע אַנדערע לעקציעס אין יורידישן פאַקולטעט, וואו ער לערנט טעאָרעטישע נאַציאָנאַל־עקאָנאָמיע און דיסקוטירט אויך די נייע ליטעראַרישע דערשיינונגען אויף אָט דעם געביט. פאַראייניגן באַזוך איך שוין דאָרט אויך די קלאַסן פאַר סטאַטיסטיק און „געשיכטע פון נאַציאָנאַל־עקאָנאָמיע", פון דר. זשיט־לאָווסקיס אַ פּריינט, פּראָפעסאָר נאַהום (נחום) רייכסבערג. כ'קום אויך צו זיין לעקציע „די ארבעטער פראגע אמאל און איצט."

פינף טעג אין וואָך הער איך לעקציעס אַרום אַכט שעה אַ טאָג, — שבת פיר שעה. פון זיבן ביז אַכט אַזייגער אינדערפרי הער איך די לעקציעס פון פּראָפעסאָר אַנקין; מאַנטיק און דאָנערשטיק, פון 10 ביז 11 — די לעקציעס פונעם אַרכיטעקט פּראָפעסאָר האַנס אויער: „אַרכיטעקטור און פּלאַסטיק פון דעם רענעסאַנס". יעדן טאָג פון 11 ביז 12, אויך שבת, לערן איך דייטשע ליטעראַטור ביים „פּרייהער" (באַראָן), פּראָפעסאָר אָסקאָר וואלצעל. נאַכמיטאָג, פון 2 ביז 3, — לעקציעס איבער טעאָרעטישער נאַציאָנאַל־עקאָנאָמיע. 3—4: „אַלגעמיינע געשיכטע פון מיטלאַלטער" ביי פּראָפעסאָר פ. וואָקער. 4—5: „געשיכטע פון דער נייער צייט" ביי דעם זעלביקן פּראָפעסאָר. מאַנטיק, מיטוואָך און פרייטיק, פון 5 ביז 6, פּראָפעסאָר לודוויג שטיינס „געשיכטע פון דער נייערער פילאָסאָפּיע". דינסטיק, 5—6, פּראָפעסאָר גוסטאַוו טאַלערס: „שווייצער געשיכטע פון 1291 ביז 1515", וואו כ'בין באַזונדערס פאַראינטערעסירט אין דעם האַלב־לעגענדאַרן נקמה־העלד ווילהעלם טעל,

וועלכער באַפרייט זיין פֿאָלק פון אַ טיראַנישן פרעמד־הערשער; אויך אין די „אייד־געזאַנגען" (חברים פון שבועה), ווי ס׳האָבן זיך דעמאָלט אָנגערופן די שווייצער אונטערערדישע פרייהייט־קעמפער. איך הער אויך אַמאָל זיינע לעקציעס וועגן דער שווייצער נייערער געשיכטע. 6—7 הער איך לודוויג שטיינס פאָפולערע לעקציע „די פילאָסאָפן פון דער פראַנצויזישער רעוואָלוציע (די ענציקלאָפּעדיסטן). נאָכדעם פון 7:30 ביז 9 אין פראָפעסאָר וואלצעס דייטשישן סעמינאַר, וואו ער דערקלערט געטעס „פאַאוסט". מיטוואָך אָוונט, 7־8, איז מיין לעקציע: „די פרויען אין מיטלאַלטער" פון פראָפעסאָר סאַמועל זינגער. כ׳קום אויך אָפטמאָל צו זיינע לעקציעס וועגן דייטשישע פֿאָלקס־לידער.

די סעמינאַרן זיינען געווייגלעך פאַר עלטערן סטודענטן. פאַראַן צווישן זיי אויך גרייז־גרויע „קאַנדידאַטן", וועלכע אַרבעטן אויף זייערע דאָקטאָר־דיסערטאַציעס. דאָך לאָזט מען מיך דאָרט זיצן. וועג מיר איז עפּעס ניט קלאָר, פֿרעג איך עס ביי אַ פריינטלעכן עלטערן סטודענט. אַזוי באַזוך איך אין די אָוונטן די סעמינאַרן פון געשיכטע, ליטעראַטור און פֿאָלקס־וויסנשאַפט, און שבת פון 2 ביז 4 בייטאָג דעם פילאָסאָפישן סעמינאַר פון פּראָפעסאָר לודוויג שטיין.

לודוויג שטיינס לעקציעס זיינען מיר אַ פאַרגעניגן צו הערן. כ׳זיץ ביי זיינע לימודים צוזאַמען מיט מיין פריינט דעם סטודענט סטופניצקי *), וועלכער לערנט שוין דאָ דעם דריטן סעמעסטער, און איז דאָך ניט וויניקער אַנטציקט ווי איך. פּראָפעסאָר לודוויג (לייזער) שטיין, אַ זון פון אַן אונגאַרישן למדן, איז געווען אַ פאָר יאָר אַ רב אין בערלין, וואו ער קומט אַריין דורך היראַט אין אַ מיליאָנערישער משפּחה. ער זאָגט זיך אָפּ פון רבנות, גיט זיך אָפּ אינגאַנצן מיט זיינע פילאָסאָפישע לימודים, איז דער פאַרפאַסער פון אַ סך ווערק, אַ רעדאַקטאָר און אַרויסגעבער פון אַ פילאָסאָפישן זשורנאַל אין פיר שפּראַכן (דייטש, פראַנצויזיש, ענגליש און איטאַליעניש), און איז אויך דער גלענצנדיקסטער רעדנער אין בערנער אוניווערסיטעט **). די האַרב־

*) שאול־אייזיק סטופניצקי, דער מחבר פון אַ בוך איבער „שפּאַניע" און אַנדערע ווערק אין יידיש. ער קומט אום אַלס מאַרטירער צוזאַמען מיט די מאַסן אַנדערע יידן אין פוילן. וועמען די נאַצים האָבן פאַרטיליקט אין די פערציקער יאָרן.

**) וועגן לודוויג שטיינס ווירקן און שאָפן האָט דער שרייבער פון אָט די שורות פאַרעפנטלעכט אַרטיקלען אין דער „מאַרגן פרייהייט" פון די צוואַנציקער יאָרן, צו דער פייערונג פון דעם פראָפעסאָרס 70־סטן געבורטסטאָג.

סטע פילאָסאָפישע טעמע קומט ביי אים אַרויס לייכט און שפילעוודיק. דאָנערשטיק אָוונט, ווען ער האָלט זיין לעקציע: „לאָגיק אויף דערקענטניש־טעאָריע גרונטלאָגע", וואָס דויערט צוויי מאָל אַזוי לאַנג ווי גע־ווייגלעכע לעקציעס, און באַהאַנדלט אַ זייער האַרבן ענין, פילט מען כלל ניט, ווי ס׳פאַרגייט די צייט. ער נעמט זיינע ביישפילן פון לעבן. ביים פענצטער פון לערן־זאַל שטייט אַ בוים, קוקט דער פראָפעסאָר אויפן בוים, מאָלט אָפּ זיינע צווייגן און בלעטער און פאַרגלייכט דערמיט די געזעצן און כללים פון לאָגיק. צו זיינע לעקציעס קומען דעריבער סטודענטן פון אַלע פאַקולטעטן. זיין פריער־דערמאָנטע פאָפולערע לעקציע וועגן די פילאָסאָפן פון דער פראַנ־צויזישער רעוואָלוציע, האָט ער געהאַלטן אין גרויסן אוידיטאָריום, וואָס איז געווען איבערגעפאָלט, און ס׳איז דאָ אַ פאַרלאַנג, אַז ער זאָל זיין לעקציע האַלטן פון דאָסניי, פאַר די פילע הונדערטער, וועלכע האָבן שוין אַהין ניט געקאָנט אַרייַנגיין.

אַ שטאַרקן רושם מאַכן אויף מיר די לעקציעס איבער אַלגעמיינער געשיכטע פון פראָפעסאָר פ. וואָקער, אַ שווייצער מיט אַ גרוי שפּיציק בערדל. ער שילדערט פאַר אונדז די געשיכטע פון מיטלאַלטער ניט ווי אַ זאַך פון דער פאַרגאַנגענהייט, נאָר ווי דאָס וואָלט היינט פאַסירט. ער איז פול מיט צאָרן קעגן יעדן שלעכטן פירער פון יענער צייט. ער שרייט, בייזערט זיך, טופעט מיט די פיס אויף דער קאַטעדערע, קלאַפּט מיט די פויסטן אויפן טיש. ער שוינט ניט קיין שונא פון פאָלק. ער פאַראורטיילט דעם דייטשישן רעפאָרמאַטאָר מארטין לוטער: רופט אים אָן „פאַרדעטער פון די דייטשישע פויערים" און באַשולדיקט אים אין אַרבעטן פאַר די אינטערעסן פון די פריצים. ער שטעלט אַרויס קעגן אים, ווי אַ מוסטער פון אָן אַרנטלעכן מענטשן און אַ פריינט פון פאָלק, דעם ווייניקער באַרימטן רעפאָרמאַטאָר צווינגל, וועלכער איז געשטאַנען מיט די פויערים קעגן זייערע אונטערדריקער. אויף דעם זעלביקן אופן רעדט פראָפעסאָר וואָקער אויך וועגן די געזעלשאַפטלעכע טוער און פירער פון 18־טן און 19־טן יאָרהונדערט.

צווישן די סטודענטן זיינען פאַראָן וויצלער, וואָס חזרן איבער דעם אַלטן וויץ: „אַלעסאַנדער מוקדון איז טאָקע געווען אַ גרויסער העלד, נאָר ברעכן שטולן דאַרף מען ניט". מיר אָבער געפעלט פראָפעסאָר וואָקערס צוגאַנג צו געשיכטע. איך טראַכט, אַז ווען איך וואָלט געווען אַ לערער פון געשיכטע, וואָלט איך אויך ניט געקאָנט ריידן רויק וועגן די שונאים פון פאָלק, אפילו ווען זיי זיינען שוין דורות־לאַנג טויט.

פראָפעסאָר אסקאָר וואלצעל, דער שיינער באַראָן, מיט זיין געפּוצט און פיין פאַרקעמט בלאָנד בערדל, איז גוט באַהאַוונט אין דער אַלטער און נייער דייטשישער ליטעראַטור. מיר דוכט זיך אָבער, מעגלעך דערפאַר,

וואָס ער איז אַ באַראָן, אַז ער האַלט זיך גרויס. צו מיר פערזענלעך איז ער גראָד פריינטלעך. ער שטערט מיר אויך ניט צו זיצן אין זיין סעמינאַר, כאָטש כ׳בין אַן אָנפאַנגער.

מיט פאַרגעניגן פאַרברענג איך די צוויי שעה אַ וואָך מאָנטיק אין דאָ־נערשטיק, ביים אַרכיטעקט, פראָפעסאָר האַנס אויער, וועלכער לערנט „אַרכיטעקטור און פלאַסטיק פון רענעסאַנס". איך זיץ דאָרט ביי דער רעכטער האַנט פון אַן עלטערער, געלערנטער סטודענטין אידא אקסלראד*), זי לערנט שוין אין בערן דעם פערטן יאָר. איר עלטערע שוועסטער, ליובאַ, לערנט שוין דאָ דעם זיבעטן יאָר, זינט ווינטער 1893. ליובאַ ווערט דאָ באַטראַכט פאַר אַ באַדייטנדיקער קענערין פון מאַרקסיזם. מ׳זאָגט מיר, אַז אָט די צוויי שוועסטער זיינען פלימעניצעס פון דעם אַלטן רוסיש־יידישן סאָציאַליסט פאָוועל אקסלראָד. ווען כ׳פאַרשטיי עפעס ניט אין פראָפעסאָר אויערס קלאַס, פרעג איך ביי אידא אקסלראָד. זי איז שוין באַקאַנט מיט דער געשיכטע פון אַרכיטעקטור און פלאַסטיק. זי צייכנט אויך אין איר העפט די אַלע קונסט־געגנשטאַנדן וואָס דער פראָפעסאָר באַשרייבט.

אַ חוץ מיינע לימודים אין די קלאַסן לערן איך און לייען אין ביבליאָ־טעק און אויף מיין קווארטיר, ווי אויך אין דרויסן, אויף דעם גורטן־בארג קעגן די מיט שניי־באַדעקטע אַלפּן פון „בערנער אבערלאַנד", און אין די וועלדלעך אַרום שטאָט. כ׳בין שוין באַהאַוונט אין די מיליטעריש מאַפּעס פון בערנער געגנט און וויס פון אַ סך פלעצער אַרום שטאָט. וואו כ׳קאָן זיצן אָדער ליגן רואיק און שטודירן.

איין טאָג טרעף איך זיך אין אַ וועלדל מיט אַ גרופּע שווייצער יינגלעך. כ׳קום מיט זיי צו אַ פלאַץ מיט אַרומגעפּוצטע ביימער און מיט בלומען־בייטן. דאָרט שטייען אויך געפּארבטע בענק צו זיצן. אין אַ ווינקל שטייט אַ בעזעם און דערביי אַ שילדל, אַז מ׳בעט די באַזוכער אויסצוקערן דעם פלאַץ און אים האַלטן ריין. דאָס רופט ביי מיר אַרויס אַ שמייכל. די יינג־לעך פרעגן מיך, וואָס מיינט מיין שמייכלען. איך דערקלער זיי, אַז אין אַנדערע לענדער האָב איך נאָר געזען שילדן מיט פאַרבאָטונגען און מיט שטראָפן פאַר ניט אָפּהיטן אַ פארבאָט. דאָ אָבער זע איך גאָר אַ בקשה צו האַלטן ריין דעם פלאַץ. ענטפערן זיי מיר, אַז דאָס איז גאַנץ נאַטירלעך: ס׳איז אונדזער וואַלד, אונדזערע בוימער, אונדזערע בלומען, אונדזערע

---

*) אידא אקסלראדס אָן עסעי איבער קונסט און סאָציאַליזם איז אַריין אין אַ יידישער איבערזעצונג, אין אַ בוך וועגן דעם, וואָס עס האָט אַרויס־געגעבן די אַמאַליקע יידישע סאָציאַליסטישע פעדעראַציע אין ניו־יאָרק.

בענק. אָלץ איז דאָ אונדזערס, דערמאָנט מען אונדז נאָר אונדזער בירגער־לעכע פליכט צו האָלטן ציכטיק אונדזער פלאַץ.

איך נעם זיך גוט אַריין אין זינען זייערע ווערטער בירגערלעכע פליכט. אין דעם צאַרס מדינה האָב איך אַזוינס ניט געהערט. אייגנטלעך בין איך טאָקע דאָרט ניט געווען קיין בירגער, נאָר אַ רעכטלאָזער אונטערטאָן. כ׳בין מקנא די שווייצער יינגלעך זייער בירגעלעכן גענפיל. כ׳בין אָבער זיכער, אַז כ׳וועל קריגן דעם דאָזיקן חוש, אַזוי גיך ווי כ׳וועל קריגן אַ פּאַטערלאַנד און ווערן אַ בירגער.

*
**

מיט יעדן טאָג ווער איך דאָ אַלץ מער הייַמיש. איך לייגן די טעגלעכע צייטונג „דער בונד״, דעם אַרגאַן פון דער „פרייזיניקער פּאַרטיי״. אַזוי גיך אָבער, ווי כ׳הויב אָן לייענען די סאָציאַל־דעמאָקראַטישע וואָכנבלאַט „טאָגעוואַכט״ זע איך אין, אַז די הערשנדיקע, בורזשואַזע פרייזיניקע פּאַרטיי איז קעגן די אינטערעסן פון די אַרבעטער און פּויערים, און פון די שווייצער פּאָלקסמאַסן בכלל. כ׳ווער דורכדעם פּאַראינטערעסירט אין יעדער שטאָטישער, קאַנטאָנאַלער (פּראָווינציעלער) און נאַציאָנאַלער (אַל־שווייצאַרישער) פּראָגע. כ׳רייס אָפּ צייט פון עסן און רוען כדי צו קאָנען זיצן ביי פּאַרהאַנדלונגען אין שטאָטראַט, ווי אויך אין פּאַרלאַמענט און אין סנאַט. איך געפין אויס זאַכן, וואָס שאָקירן מיך צוערשט און געפעלן מיר שפּעטער. למשל, כ׳זע אַז ביי געוויסע פּראָגן שטייַען די סאָציאַל־דעמאָקראַטישע פּאַרשטייער פּאַר די קלעריקאַלן און קעגן די פרייזיניקע. פּאַרשטיי איך ניט צוערשט וואָס דאָ קומט פּאָר. טעאָרעטיש דוכט מיר זיינען די ליבעראַלן און די פרייזיניקע נעענטער צו די אינטערעסן פון פּאָלק. פּאַרטיף איך זיך אין דעם ענין, באַטראַכט די זאַך געוויינער אין אַלע אייגנצלייטן. איך געפין דעמאָלט אויס, אַז די ווירקלעכע אינטערעסן פון די אַרבעטער זיינען נעענטער צו די פון פּויערים, כאָטש יענע ווערן געפירט פון קלעריקאַלן. כ׳זע אויך אין, ווי אזוי צייטנווייז גייַען אין אַט די ביידע האַרעפאַשנע טיילן פון פּאָלק אויף אַ בשותּפותדיקער פּאָליטיק קעגן דער פרייזיניקער בורזשואַזיע. למשל, די פּויערים זיינען מסכים צו שטימען פּאַר עקאָנאָמישע פּאַרבעסערונגען פּאַר די אַרבעטער, אויב די לעצטע ווילן שטימען קעגן דער פרייזיניקער פּאַרטיי, וואָס וויל צומאַכן אַ צאָל רעליגיעזע שולן, וועלכע די פרומע פּויערים ווילן אָנהאַלטן. די קאָנסערוואַטיווע פּויערים ברענגען אַ קרבן מיט זייער שטיצן די סאָציאַליסטן. די אויפגעקלערטע ניט־רעליגיעזע אַרבעטער ברענגען אַ קרבן, וואָס זיי לאָזן פּאַרשטאַרקן די רעליגיע אין דאַרף. די אינטערעסן פון די אַרבעטער און פּויערים ליידן אָבער ניט פון אַזוינע צייטווייליקע אָפּמאַכן.

אָט אַזוי הויב איך אָן באַטראַכטן יעדע פראַגע ניט לויט דאָגמעס, נאָר לויט די ווירקלעכע אינטערעסן פון די אַרבעטער און פויערים און פון די אָרעמע פּאָלקסמאַסן בכלל.

קאַפּיטל אַכט אָן זיבעציק

איך באַזוך פּראָפעסאָר לודוויג שטיין

איך באַזוך פּראָפעסאָר לודוויג שטיין אין זיין רייכער היים. כ׳ווייל פון אים פערזענלעכע אַנווייזונגען וואָס צו לייענען, צו זיין גוט צוגעגרייט צו זייַנע לעקציעס. ער פרעגט מיך אויס וועגן אַלץ, וואָס כ׳האָב געלייענט אין העברייאיש וועגן דער יידישער „רעליגיאָנס־פילאָסאָפיע", ווי אויך וועגן די פילאָסאָפישע ווערק, וואָס זיינען איבערזעצט פון אַנדערע שפּראַכן. ער דריקט אויס זיין צופרידנקייט מיט מיין לייענען די שריפטן וועגן לאָגיק פון רמב״ם און אַנדערע פילאָסאָפן, ווי אויך דר. שלמה רובינס העברייאישע איבערזעצונגען פון שפּינאָזע א. ד. גל. וואָס איז נוגע (נויגעיע) זיינע לעק־ציעס, ראַט ער מיר זיך איינצושאַפן פּראָפעסאָר פאלקענבערגס „געשיכטע פון דער נייערער פילאָסאָפיע" (די 3־טע פאַרבעסערטע אויפלאַגע פון 1898) און אַ האַנט־בוך פון פילאָסאָפיע, וואָס אַנטהאַלט די לימודים פון מעטאַפיזיק (וואָס קאַן ניט דערקלערט ווערן דורך נאַטור־געזעצן), לאָגיק און פסיכא־לאָגיע. אַ חוץ דעם זאָל איך תמיד נעמען אין ביבליאָטעק די ווערק פון יענע פילאָסאָפן, וועמעס אידייען ער דערקלערט אין זיינע לעקציעס, און אויך קונאַ פישערס ביכער וועגן זיי. און כדי צו זיין באַקאַנט מיט זיינע אייגענע אידייען, זאָל איך קריגן אין ביבליאָטעק זיין בוך „די סאָציאַלע פראַגע אינעם ליכט פון דער פילאָסאָפיע."

פאַרן אַוועקגיין שטאַמל איך אַרויס, שעמעוודיק, מיין בקשה מיך צו אַפּרייען פון צאָלן פאַר זיינע לעקציעס. ער ענטפער מיר מיט אַ שמייכל: „זייט נאָר פלייסיק, הער מאַרמאָר, דאָס איז מיין בעסטער לוין."

דעם זעלביקן טאָג שאָף איך זיך איין די דריי דערמאָנטע ווערק. די נרשטע צוויי קויף איך. דעם דריטן אַנטליי איך און הויב עס אָן תיכף לייענען.

לודוויג שטיינס ענציקלאָפּעדיש ווערק באַלייכט די סאָציאַל־פילאָסא־פיע פון די עלטסטע צייטן ביז 1897 (ווען אָט דאָס בוך פון איבער 800 זייטן איז אַרויס אין שטוטגאַרט, דייטשלאַנד); פּראָפעסאָר שטיין איז דאָרט אַזוי ווי אין זיינע איצטיקע לעקציעס אומפאַרטייאיש און אָביעקטיוו. ער פּרייי־דיקט „סאָציאַלע סאָלידאַריטעט" — זיין טאָלעראַנט צום צווייטנס סאָצי־

אַלע אידעאַלן. ער אונטערשטרייכט כסדר, אַז ער שטיצט זיך אויף די רע־זולטאַטן פון דער נאַטור־ווישנשאַפט, און וועגדט אַן אירע מעטאָדן אויפן געביט פון דער סאָציאַלאָגיע. דערפון, זאָגט ער, פאַלגט זיין „סאָציאַלער אָפּטימיזם", וואָס האַלט פון דער פאַרפולקאָמענהייטס־פייאיקייט פון דער מענטשלעכער נאַטור", איר אומאויפהערלעך שטייגן אַלץ העכער. ער שטרעבט דאַרום צו די אידעאַלן פון „די לעצטע טעג" פון ישעיה הנביא — „דער גלענצנדיקסטער געשיכטלעכער פאַרטרעטער פון אַן אוניווערסאַ־ליסטיש־געשטימטן אָפּטימיזם". לודוויג שטיין דערקלערט, אַז ער זוכט, ווי ישעיה, די גליקזעליקייט פון מענטשן ניט ריקווערטס, אינעם פאַרלאָ־רענעם גן־עדן, ניט אין אַ „יענער וועלט", נאָר אין דער צוקונפטיקער פאַר־פולקאָמענהייט פונעם מענטשן, אין דער אַנטוויקלונג פונעם מענטשלעכן מין צו אַלץ העכערער פולקאָמענהייט. ער האַלט, אַז פאַרלויפיק זיינען מיר נאָך ווייט ניט „פערפעקט" און „יעדער צושטאַנד, אפילו דער בעסטער, איז נאָר אַ טרעפל צום ווייטערן אויפשטייגן, אָבער ניט קיין שלוס". ער מאַכט דער־פון דעם אויספיר, אַז „אין דער סאָציאַלער באַווגונג, אין דער פאַרבעסע־רונג פון דער סאָציאַלער לאָגע פון אַלעמען, באַזונדערס אָבער פון די אַר־בעטנדיקע קלאַסן, דאַרף ניט פאַרקומען קיין אונטערברעכונג — סיידן אַפ־צוכאַפן דעם אָטעם פאַר נייע מעשים."

אין זיין קלאַס איז פראָפעסאָר לודוויג שטיין בכלל פונקט דער היפוך (הייפעד) פון אונדזער געשיכטע־פראָפעסאָר, פ. וואָקער. לודוויג שטיין איז ניט קיין צד פאַר אַדער קעגן די דענקער, וועלכע ער שילדערט. ווען ער דערמאָנט אָבער ברוך שפינאָזען, רעדט ער וועגן אים מיט אַ באַזונדער וואַרעמקייט. זיין לעקציע וועגן לייבניץ און שפינאָזע האָט מיר געקלונגען ווי פ. וואָקערס לעקציעס וועגן לוטער און צווינגל, כאָטש ער, לודוויג שטיין, האָט, ווי תמיד, גערעדט רואיק און געמיטלעך. ער האָט געשיל־דערט שפינאָזען פאַר אַ סך אַן אַרנטלעכן מענטשן און טיפערן דענקער, ווי לייבניץ (אין די דייטשע ביכער, אויך אין פאלקענבערגס, וואָס ג פראָפעסאָר שטיין, האָט מיר רעקאָמענדירט, פאַרנעמט לייבניץ אַ פיל גרע־סערן פלאַץ ווי שפינאָזע). דאָס איז אָבער, מעגלעך, געווען צוליב שטייגס סימפאַטיע פאַר אַ יידישן דענקער, וועלכער ווערט פון די דייטשע פרא־פעסאָרן שטאַרק געקריווידעט. וועגן שפינאָזע אידייען אָבער האָט ער גע־רעדט אַזוי אומפאַרטייאיש ווי איבער אַלע אַנדערע. פאַרקערט, ער האָט אונדז געראָטן אויסצוואויילן פאַר זיך אַ מילדערע פילאָסאָפיע (אַזוי ווי דאָס וואָלט געווען אַ זאַך, וואָס מ׳קאָן אויסקלייבן)...

אַזוינע באַמערקונגען רופן אַרויס ביי מיר אַ ווידערווילן. כ׳האָב גרויס רעספּעקט פאַר זיין אויסערגעווינלעכער בקיאות און פאַר זיין וואונדערבאַרער הסברה. דאָך באַטייליק איך זיך אין אַ קאָלעקטיוון צווישן־רוף ביי זיינער

אַ לעקציע. דאָס איז געווען נאָך זיין דערקלערונג, אַז אידייען זיינען פאַר־איבערגייענדיקע דערשיינונגען, ווי אלץ אין דער נאַטור. זיי וואַקסן, בליען און פאַרוועלקן. דערבי באַמערקט ער, אַז קיין אידייע קאָן ניט לעבן לענ־גער ווי צען יאָר... ניט צונויפגערעדטערהייט ברעכן מיר אים אונטער מיט דער פראַגע: „און וואָס איז ווערן מאַרקסיזם?!" פראָפעסאָר שטיין בלייבט אַ ווייל אָפּהענטיק, נאָר ער קאָנטראָלירט זיך שנעל און ענטפער אומגעפער אַזוי: „דער מאַרקסיזם לעבט, ווייל זיינע אָנהענגער ווערן פאַר־פאָלגט און אונטערדריקט. ווען מ'וועט קאָנען דיסקוטירן דעם מאַרקסיזם אַזוי פריי און אַלזייטיק, ווי אַלע אַנדערע אידייען, וועט ער אויך ניט אויס־האַלטן מער ווי צען יאָר..."

פראָפעסאָר שטיינס ענטפער האָט אים ניט צוגעגעבן קיין כבוד. קיי־נער האָט אים עפּנטלעך ניט קריטיקירט. נאָר אין די שמועסן צווישן זיך האָט דער סטודענטישער עולם אים שטאַרק אויסגעלאַכט.

*
**

דורך דער היגער פאַטשט האָב איך זיך אַבאָנירט אויף דעם בערלינער „פאָרווערטס" כדי עס צו קאָנען לייענען ביינאַכט אויף מיין קוואַרטיר, נאָכדעם ווי כ'וואָר פאַרטיק מיט אַלע מיינע לימודים. אין דער ליטעראַרי־שער ביילאָגע לייען איך קלאָראָ וויביגס שפּאַנענדיקן ראָמאַן פונעם קינסט־לער־לעבן, וואו דער הויפּט־העלד איז לודוויג יאַקובאָווסקי, דער פאַרפאַ־סער פונעם קונסט־ווערק, „ווערטער דער יוד" *). נאָר אַ סך מער בין איך פאַראינטערעסירט אין דער דיסקוסיע אינעם הויפּט־בלאַט וועגן „רע־וויזיאָניזם" (רעווידירן די טעאָריע פון מאַרקסיזם), אָדער בערנשטייני־אַניזם, ווי מ'רופט עס אויפן נאָמען פונעם אַלטן דייטשן סאָציאַל־דעמאָ־קראַט, עדואַרד בערנשטיין, וועלכער איז אַרויסגעטראָטן מיט דער פאָדע־רונג פאַר דער דאָזיקער רעוויזיע. כ'ליינען אויפמערקזאָם ביידע צדדים און בין שוין אַליין אויך געוואָרן אַ צד. כ'האַלט מיט אויגוסט בעבל, וויליהעלם ליבקנעכט און קאַרל קאָאוטסקי און בין אַנטשיידן קעגן די רע־וויזיאָניסטן עדואַרד בערנשטיין, דר. דאוויד, פאָן פאָלמאַר און זייערע מיטגייער.

---

*) זעקס יאָר שפּעטער, אין 1906, באַשטעל איך ביים ליטעראָטור־קריטיקער מ. לעאָנטיעוו (אינזשינער לעאָן מאָיסעיעוו) אַ רעצענזיע איבער יאַקובאָווסקיס ראָמאָן פאָרן וואָכנבלאַט „דער יידישער קעמפער", וואָס איך רעדאַקטיר דעמאָלט.

פון רעוויזיאָניסטישן צד מאַכט אויף מיר דעם שטאַרקסטן איינדרוק דר. דאוויד קריטיק פון דער אַגראַר־פּאָליטיק פון די דייטשע מאַרקסיסטן. מיין אינטערעס אין דער אַגראַר־פראַגע און וואָס ס׳דאַרף זיין די שטעלונג פון דער אַרבעטערשאַפט צו די גרויס־ און קליין־פויערים האָלט דאָרום ביי מיר אין שטייגן. עדוארד בערנשטיינס אידייען, אַז „דער ענד־ציל איז גאָרנישט, די באַוועגונג — אַלץ", זעט ביי מיר אויס ווי אַן אָפּזאָגן זיך פון סאָציאַליזם. פון רעוואָלוציאָנער־מאַרקסיסטישן צד געפעלן מיר באַזונדערס די מיינונגען פון ראָזע לוקסעמבורג.

אַזוי גיך, ווי כ׳האָב דערזען אַנאַנסירט איר בראָשור „רעפאָרם אָדער רעוואָלוציע" בין איך אַריין אין דער רעדאַקציע פון סאָציאַל־דעמאָקראַטישן „בערנער טאָגעוואַכט" עס קויפן. דער רעדאַקטאָר, קאַרל מאַר, אַ הויכער, קרעפטיקער מאַן, מיט אַ לייבן־שטים, שרייט אויף מיר אָן, וואָס איך רייד אַזוי שטיל וועגן אַזאַ רעוואָלוציאָנערער בראָשור. מ׳דאַרף, זאָגט ער, עס איסשרייבן הויך, אויפן קול (און ער טוט עס): „ר־רע־וואָ־לו־ציאָן!!!" צום סוף לאַכט ער זיך פאָנאַנדער און באַמערקט גוטמוטיק, אַז ס׳מאַכט ניט אויס, ווי הויך איך זאָג עס אַרויס, אַבי כ׳רייד רעוואָלוציע. ער דערמוטיקט מיך אויך אַריינצוקומען אָפט אין רעדאַקציע פון „טאָגעוואַכט" און אַרויסזאָגן פריי און אָפן מיין מיינונג וועגן אַלץ, וואָס כ׳לייען אין אָט דער צייטשריפט. ער וועט ,זאָגט ער, מיט פאַרגעניגן מיך אויסהערן און מיך אויפקלערן וועגן דער שטעלונג פון דער פּאַרטיי צו די אָנגעלעגנהייטן פון שטאָט און קאָנטאָן בערן, ווי אויך פון דער גאַנצער שווייץ.

די רעדאַקציע פון „בערנער טאָגעוואַכט" איז אין „פּאָלקס־הויז", קום איך שוין דאָרט אויך אָפט צו אַלערליי פאַראַמלונגען און לעקציעס. כ׳הער דאָרט אויך פאָרטראָגן און דיסקוסיעס וועגן דער מאַרקסיסטישער טעאָריע אין פראַקטיק, פון אַרטיקע סאָציאַל־דעמאָקראַטן, ווי אויך פון אויסלענדישע גענאָסן, באַזונדערס פון דייטשלאַנד און עסטרייך.

כ׳לייען איצט אַ סך סאָציאַליסטישע ליטעראַטור, און וואָס מער איך לייען, אַלץ נייגעריקער ווער איך צו וויסן מער. כ׳לייען דורך קאָאָפּטסקיס בוך וועגן מאַרקסיזם און הויב אָן לערנען מאַרקס׳ איגענע שריפטן. דעם „קאָמוניסטישער מאַניפעסט" פון מאַרקס און ענגעלס. זיין ערשטער טייל קלינגט מיר ווי אַ היינטצייטיקער נוסח פון דער נבואה פון עמוס, ישעיה און ירמיה, כאָטש אַלץ קומט דורך נאָטירלעכע אַנטוויקלונגען. כ׳וואָר ניט מיד עס איבערצוליינען נאָכאַמאָל און נאָכאַמאָל און איך אַנטדעק תמיד טיפערע געדאַנקען ווי פריער. ס׳פאָלטיזירט אויך צייטנווייז אין מיין פאַנטאַזיע, ס׳גיט מיר פליגל זיך צו דערהויבן הויך איבער די אַלפּן, און זען צוגלייך בילדער פון דער גרויסער פאַרגאַנגענהייט און פון דער ווייטער, ליכטיקער צוקונפט.

צוליב מיין אָפטן באַזוכן פֿאַרזאַמלונגען און אויסהערן רעדעס אין פֿאָלקסהויז, שטאָטראַט און פֿאַרלאַמענט, ווער איך אַלץ מער און מער אַרײַנגעצויגן אין שווייצער אָנגעלעגנהייטן, באַזונדערס פון די אַרבעטער און פויערים. כ׳וועל באַקאָנט מיט דר. וואַסיליעוו, אַ רוסישער דאָקטאָר־מעדיצין, וואָס איז איצט אַ שווייצער בירגער און אַ מיטגליד פון שטאָט־ראַט. ער האַלט אויך לעקציעס אין סאָציאַל־דעמאָקראַטישן פֿאַרטיי־לאָקאַל פֿאַר שווייצער הויז־פרויען וועגן היגיענע און פֿאָלקס־מעדיצין. כ׳בין אָבער דער עיקר פֿאַראינטערעסירט אין זיין שטעלונג צו דער אָנגעוויי־טאָגטער פֿראָגע וועגן סיכסוכים צווישן די שווייצער און אויסלענדישע (איטאַליענער) בוי־אַרבעטער.

די שווייצער בוי־אַרבעטער האָבן ניט דאָקעגן, וואָס די אַרבעטס־גע־בער שטעלן אָן אויסלענדישע אַרבעטער, בעת עס איז פֿאַראַן אַ סך בוי־אַרבעט, און זיי (די שווייצער בוי־אַרבעטער) אַליין זיינען ניט בכוח עס דורכצופירן. אַזוי גיך אָבער ווי דער בוי־סעזאָן ענדיקט זיך, דערזעען די שווייצער אין די איטאַליענער אַרבעטער קאָנקורענטן און פֿאָדערן מ׳זאָל זיי אָפּשיקן צוריק אין איטאַליע. דאָס טוט זיך אָבער ניט אַזוי לייכט, ווי ס׳רעדט זיך. פֿאַראַן איטאַליענער, וואָס היימישן זיך אין דער שווייץ און קאָנען זיך ניט מער צופּאַסן צו די שלעכטע איטאַליענישע אַרבעטס־באַדינגונגען. דר. וואַסיליעוו זוכט דאָרום מיטלען ווי אַזוי צו באַשיצן די איטאַליענער אַרבעטער קעגן פֿאַרפֿאַלגונגען און אויסווייזונגען. פֿאַראַן שווייצער „פּאַטריאָטן", וואָס העצן די צוריקגעשטאָנענע טיילן פון דער שווייצער אַרבעטערשאַפט, צו באַפֿאַלן די „פרעמדע" און זיי פֿאַרטרייבן פונעם לאַנד מיט געוואַלט. די צוריקגעשטאָנענע אַרבעטער פֿאָדערן, אַז דער שטאָטראַט זאָל דורכפירן אַ געזעץ אַז אויסלענדער זאָלן ניט טאָרן אַרבעטן אין דער שווייץ. פֿאַרשיידענע פֿאָליטיקאַנטן זיינען גרייט צו שטיצן אַזוינע פֿאָרשלאָגן כדי צו געווינען איינפלוס אויף די הינטערשטעליקע שווייצער אַרבעטער. מעסיקע סאָציאַליסטן ווילן זיך דעריבער ניט אַרײַן־מישן, כדי מ׳זאָל ניט זאָגן, אַז די סאָציאַליסטן שטיין מיט די „פרעמדע" קעגן די „אייגענע". דר. וואַסיליעוו אָבער האַלט, אַז די אינטערנאַציאָנאַלע סאָלידאַריטעט פון די אַרבעטער דאַרף שטיין העכער פון אַזוינע עגאָאיס־טישע חשבונות. ער האָט דעריבער צוזאַמענגענומען די איטאַליענישע בוי־אַרבעטער מיט זייערע פרויען און קינדער, און דורכגעפירט מיט זיי אַ דעמאָנסטראַציע ביים שטאָטראַט. כ׳בין געווען, דוכט מיר, דער אינצי־קער סטודענט, וואָס האָט מיט זיי צוזאַמען דעמאָנסטרירט. כ׳האָב עס געטאָן ניט נאָר ווי אַ סאָציאַליסט־אינטערנאַציאָנאַליסט, נאָר אויך ווי אַ ייד, וועל־

כער האָלט פון דער תורה פון די נביאים וועגן גלייכהייט פון פרעמדן און אייגענעם, פון אַלטגעזעסענעם און איינגעוואַנדערטן.

די לערע פון די נביאים ניט צו קריוודן אויך פויגל האָט מיך באַווּעגט זיך אָנצושליסן אין אַ קליינער גרופּע שווייצער סטודענטן, וועלכע זיינען קעגן דעם אויסשיסן מאָסן אומשולדיקע פויגל. מיר האָבן צוזאַמען זיך באַנוצט מיטן שווייצער געזעץ פון „איניציאַטיווע", פאַרצושלאָגן נייע געזעצן דורך פעטיציעס, צו זאַמלען אונטערשריפטן אויף אַ פעטיציע צו באַשיצן די פויגל. כ׳האָב זיך תיכף אַליין אונטערגעשריבן אויף דער פעטיציע און געהאָלפן זאַמלען אונטערשריפטן פאַר דעם.

אַריינגעטאָן אין סאָציאָלע פראַגן, בין איך ניט געווען געוווּנט אויפמערקזאם צו צאָציאָלע. כ׳בין דערפאַר געווען איבערראַשט, ווען אַ יונגער דעפוטאַט פון אַ איטאַליעניש־רעידנדיקן קאַנטאָן האָט געהאַלטן אין פאַרלאַמענט אַ רעדע אויף איטאַליעניש, כאָטש די דעפוטאַטן פאַרשטייען נאָר דייטש און פראַנצויזיש. כ׳פרעג אים נאָכדעם, פאַרוואָס ער האָט געדעדט אין אַ ניט־פאַרשטענדלעכער שפראַך? ער דערקלערט מיר, אַז ער האָט עס געטאָן בכיוון: ערשטנס, צו דעמאָנסטרירן אַז די קליינע איטאַליענישע מינדערהייט האָט אַזאַ רעכט אויף איר שפראַך און קולטור, ווי די דייטש־און פראַנצויזיש־רעידנדיקע מערהייט. צווייטנס, צו שיקן אין זיין קאַנטאָן די רעדע געדרוקט אינעם פראָטאָקאָל פונעם פאַרלאַמענט, דער עולם דאָרט זאָל זען זיינע ווערטער געווי, ווי ער האָט זיי געדעדט אין זייער אייגענער שפראַך.

דעם דעפוטאַטס דערקלערונג מאַכט אויף מיר אַ טיפן איינדרוק. אין מיין זכרון וואַכט אויף דער שילד פון מיישעגאַלער פאָטשט, וואָס האָט „שטרענג פאַרבאָטן" צו ריידן דאָרט אין פויליש, כאָטש דאָס איז די מוטער־שפראַך פון כמעט אַלע פויערים אין דאָרף. כ׳דערמאָן זיך אויך דעם שפראַכן־קאַמף און די געשלעגן אין עסטרייכישן פאַרלאַמענט פון וועלכע כ׳האָב געלייענט אין דער פרעסע, ווי אויך די געשעענישן אין פרייסן, וואו מ׳האָט געשמיסן פוילישע שול־קינדער פאַר זייער עקשנותדיקן האַלטן זיך ביי זייער שפראַך. כ׳באַשליס זיך מער צו פאַראינטערעסירן אין דער נאַציאָנאַלער פראַגע און זיך נעענטער באַקענען מיט דער ליטעראַטור וועגן דעם.

קאַפּיטל ניין אָן זיבעציק

די נייעס וועגן פאָגראָם אין ניקאָלאַיעוו

די נייעס וועגן פאָגראָם אין ניקאָלאַיעוו (אין מאַי, 1899) ענדערט מיין אָרט לעבן אין בערן.

אין מיין דאַרף אין ליטע האָבן די פּוילישע פּויערים זיך באַנומען פריינטלעך צו מיינע עלטערן און משפּחה. וועָן כ׳האָב געהערט פון פּאָגראָמען אויף יידן, זיינען עס געווען אין אוקראַינע אָדער רומעניע. די ידיעה וועגן אַ פּאָגראָם אין דעם פּאַר מיר ווייטן ניקאָלאַיעוו האָט מיך דאָרום ניט איבערראַשט. דאָך האָט די דאָזיקע טרויעריקע געשעענישׂ אַריינגעבראַכט אַן ענדערונג אין מיין איצטיקן לעבן.

דערוואוסט די נייעס האָב איך זיך אין דער „סטודענטן־קיך״ אין דער היגער „רוסישער קאָלאָניע״. אַ גרופּע עלטערע סטודענטן, מיט בערד פון אַלערליי קאָליר, האָבן זיך שטאַרק געאַמפּערט וועגן דעם. געווען דאָרט אויך אַ צאָל פרויען, פיינע בכבודיקע דאַמען — סטודענטקעס פון מעדיצין. די דיסקוסיעס ווערן געפירט אין רוסיש, נאָר די רעדנער זיינען קענטיק אַלע יידן. מער פון זיי אַלעמען האָט זיך געהיצט אַ מיטלאָריקער מאַן מיט אַ קיילעכדיק־ברוינער באָרד. כ׳דערוויס זיך, אַז דאָס איז אַ סטודענט סירקין, וועלכער שטודירט שוין איבער צען יאָר אין פּאַרשיידענע אוניווער־זיטעטן. ער איז אָבער פּאַרנומען דער עיקר מיט כלל־זאַכן. די סימפּאַטישע בלאָסע פרוי, וועלכע זיצט ניט ווייט פון אים, איז זיין ווייב בתיה אָסנאָס, אַ סטודענטין פון מעדיצין. ער אַליין איז אויך דעם סעמעסטער (זומער 1899) פאַרשריבן אין מעדיצינישן פאַקולטעט. נאָר קיינער גלויבט ניט, אַז דער דאָזיקער כלל־טויער וועט וועָן עס איז געפינען צייט אויסצושטודירן פאַר אַ דאָקטאָר־מעדיצין *).

די מערהייט האָט געפאָדערט, אַז די רוסישע קאָלאָניע זאָל תיכף אַרויס־שיקן אַ פּראָטעסט אין דער רוסישער פרעסע, ווי אויך אין אָנגעזעענע צייט־טונגען פון אַנדערע לענדער קעגן דעם ניקאָלאַיעווער פּאָגראָם. די קעגנער פון אַ פּראָטעסט זיינען אָנגעפירט געוואָרן פון דעם קאַנדידאַט אויף „דר. פילאָסאָף״, סאָלאָמאָן גראָסמאַן, אַ הויכער מאַן מיט אַ טונקעלן פּנים און אַ קיילעכדיקער פּעך־שוואַרצער באָרד, וואָס זעט אויס אין זיינע טיף־בלויע ברילן, ווי דער מיישעגאָלער „סמאָטריטעל״ (פּאָטשט־באַמטער). ה׳ גראָס־מאַן רעדט רוסיש ווי אַן עכטער רוס. ער האָלט זיך רואיק, כאָטש זיין פּנים איז בייז. ער גיט אַן אַלערליי אַרגומענטן פאַרוואָס די רוסישע קאָלאָניע דאַרף זיך ניט אַריינמישן אין אָט דעם ספּעציעלן יידישן ענין. זיינע טענות געפעלן מיר ניט. איך וואָלט אויף אים אַן אומחן. מיר דוכט, אַז אַ חוץ וואָס ער איז אַן אַסימילאַטאָר, האָט ער אויך ניט קיין שום סימפּאַטיע מיט די פּאָגראָם־געלימטענע. צו מיין צופרידנקייט הער איך, אַז עס וועלן פּראָטעס־

---

*) נחמן סירקין שרייבט שפּעטער אויף אַ דיסערטאַציע וועגן ליטעראַטור און קריגט דערפאַר דעם טיטל „דר. פילאָסאָף.״

טירן ניט נאָר די רוסישע קאָלאָניע, נאָר אויך די בערנער יידן און די שווייצער סאָציאַליסטן.

איך באַקאָן זיך ביי דער גרעלעגנהייט מיט אַ סך יידישע סטודענטן און סטודענטקעס. מיט אַ צאָל פון זיי ווער איך נאָענטע חברים, כאָטש זיי זיינען שוין עלטערע אָדער לאַנג־יאָריקע סטודענטן, ווי יעקב־מאיר זאַלקינד, פון קאָברין, שאַרל (יחזקאל) ווארטסמאַן פון זוואניטש, רעבעקאַ גרעצאָווא פון מינסק אָדער האָמעל. די לעצטע ווערט מיר אַזוי נאָענט, אויב ניט נאָענטער, ווי חנה ליפשיץ פון ליבאָוו, וועלכע לייענט מיט מיר צוזאַמען סאָציאַליסטישע צייטונגען און זשורנאַלן אין דייטש.

רעבעקאַ גרעצאָווא איז די יינגערע שוועסטער פון דער הויך־אָנגעזעענער סטודענטין־מעדיצין, סאָפיע גרעצאָווא, וועלכע לערנט שוין דאָ אַ פינף יאָר, און ווערט דאָ באַטראַכט פאָר דער נאָענטער פרייַנדין, אָדער אויך כלה, פון דעם כעמישן פּריוואַט־דאָצענט, דר. חיים ווייצמאַן, אין גענף (זשענעוע), וועלכער קומט אָפט קיין בערן. רעבעקאַ איז ניט אַזוי הויך געוואַקסן ווי סאָפיע, וועלכע איז אין איין וואוקס מיט דר. ווייצמאַן, און אַזוי דאָר, בלאָס און טונקל ווי ער. זי, רעבעקאַ, איז מונטערער און איר פּנים איז ליכטיקער און פּריינטלעכער ווי ביי איר עלטערער שוועסטער. זי רעדט צו מיר אַ סך ווענן איר טאַטן, און איז שטאַרק צופרידן, וואָס כ׳האָב געלייענט זיין העב־רייאיש ווערק וועגן דעם לעבן פון די יידן אין בבל, אין צייט פון תלמוד.

שאַרל, אָדער יחזקאל, ווארטסמאַן, איז אַ היץ־קאָפּ. אַנומלט איז ער געווען גרייט זיך צעפּאַטשן מיט דעם פון אים עלטערן און קרעפּטיקערן סימאָפּיי (צמח) קאָפּעלזאָן פון ווילנע און פּאָנעווועזש. ניט זייענדיק נאָך דעמאָלט באַקאַנט מיט ביידן, און אַלס אַ יונגער נייער סטודענט, האָב איך דאָך געוואָגט צו באַמערקן, אַז ס׳איז ניט שיין אַזאַ באַנעמונג אין עס־צימער ביים מיטאָג, און נאָך דערצו ניט צוליב פּרינציפּן פון אידעאַלן, נאָר צוליב אַ טעלער זופּ א. דג. דער עלטערער, קאָפּעלזאָן מיט די לאַנגע וואָנצעס, האָט געשוויגן, נאָר וואַרטסמאַן איז אויפגעשפרונגען גרייט צו אַ נייעם סקאַנדאַל. ער קילט זיך אָבער שנעל אָפּ, ווערט מיט מיר באַקאַנט און מיר ווערן גאָר נאָענטע פריינט.

יעקב־מאיר זאַלקינד, הויך, בריַיט, אַ ריז קעגן מיר, מיט אַ שפּיציק שוואַרץ בערדל און מיט אַ פּאָר לאַנגע אויסגעוואַקסטע וואָנצעס אַלא־קייזער ווילהעלם דער צווייטער, מאַכט צוערשט אויף מיר ניט קיין גוטן איינדרוק, אָפּנים טאַקע צוליב די מיט וואַקס־אויסגעפלאַכטענע וואָנצעס. באַלד אָבער ווערן מיר „ידידים אהובים״, באַזונדערס צוליב אונדזער ביידנס געמיינשאפטלעכער ליבע פאָר העבריאיש (מיין צווייטער נייער פריינט, וואַרטסמאַן, איז גראָד אַ „זשארגאָניסט״). יעקב־מאיר זאַלקינד איז אַ לאַנג־יאָריקער סטודענט, כאָטש ער איז אַ סך יינגער פון נחמן סירקין. ער גיט

זיך אָפּ מיט כלל־אַרבעט, נאָר ניט אַזוי פיל, ווי יענער, וועלכער איז אַ סאָ־ציאַליסט. ער, זאַלקינד, געהערט צו די „פּראַנקפורטער פּרומאַקעס", וועל־כע טראָגן „טלית־קטנס" און עסן נאָר כשר. ער קריגט טאָקע צוגעשיקט כשרע מאכלים, מיט פּלאָמבעס פון רבנים, אַזוי ווי מיין עלטער־באָבע אין בערלין. ער איז אַ שפּראָכן־קענער, אַ למדן, אַ תלמיד פון וואָלאָזשינער ישיבה, און אַ מיוחס, שטאַמט פון רבנים און רביים; כ׳גיב אים ניט אָן מיין באָבעס יחוס, נאָר זאָג אים, אַז כ׳שטאַם פון דאָרף־יידן, בין אַ „פּריי־געזאָנענער" און אַ סאָציאַליסט, נאָר דאָס שטערט אים ניט צו ווערן מיט מיר אינטים, ווי כ׳וואָלט געווען זיינער אַ יינגערער ברודער. ער באַקענט מיך אויך מיט אַ גרופּע גאַליציאַנער סטודענטן (בנימין גריל, יוסף־מענדל זינרייך, יוסף זעליגער און מאָזעס (משה) מערגעל. יעדער איינער פון זיי, אָחוץ יוסף זעליגער, פּלאָנט צו ווערן אַ דר. ראַבינער. יוסף זעליגער פון סניאטין, זעט מיר אָבער אויס צו זיין מער למדן און פרומער פון זיי אַלעמען*).

פון דער אַנדער זייט ווער איך נאָענטע פריינט מיט אַ סערבישן סטו־דענט, אָליאַ מ. עגאַנאָוויטש, אַ ברודער פון אַ רעגירונגס־מאַן אין בעלגראד. ער שטודירט פאַר אַדוואָקאַט, איז פון נאַטור אַ פּריילעכער, נאָר איז כסדר פול מיט שרעק פאַר אַ „הויף איבערקערעניש" אין בעלגראַד, וואו זיין על־טערער ברודער קאָן פאַרלירן זיין לעבן און ער (אָליאַ עגאנאָוויטש) וועט בלייבן אַ הילפלאָזער...

וויניקער נאָענט בין איך מיט מאָזעס אנשער פון ראַדאָם, כאָטש מיר אַמפּערן זיך אָפט ווענן סאָציאַליזם. ער וויל ניט ליידן, ווען כ׳זאָג, אַז ווען ער זאָל זיין אַן אַרעמער סטודענט, וואָלט דער סאָציאַליסטישער אידעאַל ניט אַרויסגערופן ביי אים אַזאַ ווידערווילן. נחום ברוק פון טשערניגאָוו, אַ זייער קורצזיכטיקער, אַ ברודער פון דעם ציוניסטישן פּירער ברוק, און זיין חנעוודיקע שוועסטער שרה, אַ סטודענטין מעדיצין (מיר דיסקוטירן אַמאָל וועגן ציוניזם). יהושע גוטענסקי, פון נאָווארידאק, וועלכער באַרימט זיך פאַר מיר מיט זיין בריהשקייט אַרויסצוקריגן פון וואוילהאָבנדיקע מענטשן די מיטלען פאַר זיין שטודירן. מיר קומט פאָר, אַז שנאַרעריי איז ניט אַזאַ חשובע „קונץ", נאָר כ׳וויל אים ניט ווי טאָן. ער לעבט דאָך דערפון.

---

*) ער ווערט שפּעטער, אַלס דר. יוסף זעליגער הלוי, דער גרינדער און אָנפירער פון דער העברייאישער גימנאַזיע „תחכמוני" פאַר קינדער פון פרומע עלטערן אין ארץ־ישראל. כ׳באַזוך אים דאָרט און עקזאַמעניר זיינער תלמידים (יפו, 1907—1908). נאָך זיין פריציטיקן טויט קאָרעספּאָנדיר איך אַ געוויסע צייט מיט זיין אלמנה, לאה זעליגער, אין ירושלים, וועלכע פאָר־עפנטלעכט אַ דיקן באַנד שריפטן פון זיין ליטעראַרישער ירושה.

כסדר נעענטער וועט איך מיט ירחמיאל אווערבוך פון ריגע. אַ הויכער, קרעפטיקער יונגערמאַן מיט בלאָנדע וואָנצעס, זעט ער אויס ווי אַן עכטער דייטש. ער איז אָבער אַ וואויליער ייד און ציוניסטיש געשטימט. משה אויערבאַך פון סעבעזש און וויטעבסק, וועלכער לייענט און שרייבט העב־ רייאיש, און אַ רייע אַנדערע. כדי מיינע פריינט און באַקאַנטע, די אַלטע און נייע, זאָלן קאָנען קומען צו מיר אויפן קוואַרטיר אומגעשטערט, קלייב איך זיך אַרויס פון מיין שטילער דירה ביי דעם אַלטן, רואיקן פאָר־פאָלק. כ׳נעם אַ צימער ביי אַ סטאָליער־אַרבעטער, פאול היגין, ניט ווייט פון טייך און נאָענט צו די לעקציע־זאָלן פון פילאָסאָפיע, אין דער אַלטער טורמע. דאָרט, אין מאַרצעלי שטראַסע, 2, קאָן מען צו מיר קומען אין יעדער צייט, פאַר־ ברענגען, דיסקוטירן, מאַכן טומל, אַזוי ווי אויף אַלע אַנדערע סטודענטישע קוואַרטירן. לכבוד שבועות גיי איך אַריין מיט אַ פאָר פריינט אין דער שיין־ אויסגעפוצטער סינאַגאָגע פון די בערנער יידן, וואָס איז פול מיט גרינס און בלומען. מיר עסן נאָכדעם אַ מאָלצייט ביי אַ יידישער פרוי, וואָס קאָכט היי־ מישע מאכלים.

צוליב מיינע פילע פריינט און באַקאַנטע קויף איך אַ קאָך־מאַשינקע און אַ קענדל צו קאָכן טיי. כ׳האַלט אויך שטענדיק גרייט אין צימער דעם נויטיקן כיבוד צו טיי.

דער סטאָליער, זיין פרוי און קינדערלעך זיינען אַלע זייער פריינטלעך צו מיר. די מיידעלעך שטעלן אָוועק אויף מיין טיש פרישע בלומען יעדן טאָג. כ׳באַדאַק די וועגט מיט שיינע נאַטור־סצענעס פון שווייצאַריע און קונסט־ בילדער, וואָס כ׳קויף אין בוכהאַנדלונגען אַזוי, אַז מיין ריין, ליכטיק און דופטנדיק צימער זעט אויס נאָך פיינער ווי מיין פריערדיקס.

*
**

זאַלקינד, זעליגער און איך גרינדן אַ העברייאישן פאַראיין. מיר הענגען אויף אויפן אָפיציעלן טאָוול אין קאָרידאָר אַן אויפרוף צו גרינדן אַ העב־ רייאיש־רעידנדיקן פאַראיין *).

אין אונדזער אויפרוף וועגן מיר זיך צו „אַלע אונדזערע ברידער יידן, סטודענטן פון בערנער אוניווערזיטעט, וועלכע פאַרשטייען העברייאיש". מיר דערקלערן, אַז יענע פאַרצייטיקע פעלקער, וועלכע זיינען אין גאָנצן געווען פאַרשוואונדן און פאַרגעסן, זיינען דערצו געקומען צוליב דעם, וואָס זיי האָבן זיך אַסימילירט מיט זייערע אונטערדריקער און פאַרגעסן זייער

*) דער אָריגינעלער אָנוואורף אין מיין האַנטשריפט געפינט זיך נאָך אין מיין אַרכיוו.

אייגענע שפראך. „דאָס יידישע פאָלק איז געבליבן לעבן, ווייל ס׳האָט ניט פאַרגעסן זיין שפראַך און זיין קולטור". דאָ וואו זי האָט ניט געקאָנט מער אָנגעהאַלטן ווערן ווי אַ ריידנדיקע שפראַך איז זי אָנגעהאַלטן געוואָרן שריפטלעך. זי לעבט און בליט נאָך היינט אויך, און ווען די אָסימילאַציע וואָלט פון אונדז ניט אָוועקגעריסן אַזוי פיל כוחות וואָלט אונדזער שפראַך נאָך געקאָנט קאָנקורירן מיט איר קולטורעלער רייכקייט אפילו מיט אירע גייסטרייכע שוועסטער דייטש, ענגליש און פראַנצויזיש.

נאָכדעם ווי מיר שילדערן די פעלקער־דערוואָכונג אין 19־טן יאָרהונדערט, ווייזן מיר אָן, אַז דאָס שטאַרקסטע וואָפן אין אָט דעם קאַמף איז די שפראַך. מיר דערציילן נאָכדעם, וואָס עס איז שוין געטאָן געוואָרן אויף אָט דעם געביט אין ברעסלוי, מינכען, בערלין א. אָ. וו. און מיר מאַכן דערפון דעם אויספיר, אַז מיר קאָנען אויך דאָ אין בערן גרינדן אַ העברייאישן פאַריין מיטן צוועק: „צו פאַרשטאַרקן דאָס קענען אונדזער שפראַך מינדלעך און שריפטלעך פון די, וועלכע קענען זי פון פריער, און אויך לערנען די וועלכע קאָנען זי נאָך וויניק אָדער גאָרניט". צולעצט טיילן מיר מיט, אַז דערווייל האָבן מיר געגרינדעט אַ צייטווייליקן קאָמיטעט, ביי וועמען מ׳קאָן אויסגעפינען אַלע איינצלהייטן. אויף דער קומענדיקער זיצונג (שבת, ט״ז תמוז, 24־טן יוני), אין „קאַפע די קאָמערס", (געראָטקייט גאַס 79, 6:30 פאַרנאָכט) וועט אויסגעקליבן ווערן אַ שטענדיקער קאָמיטעט. אונטערגעשריבן זיינען:

יעקב־מאיר הלוי זאַלקינד, קאָנדידאַט פילאָסאָפיע, פרעזידענט. יוסף זעליגער הלוי, תלמיד פילאָסאָפיע. ק. מרמר, סטודענט פילאָסאָפיע.

נאָכדעם ווי מיר האָבן אַרויסגעשטעלט דעם דאָזיקן אויפרוף, בין איך געשטאַנען אין אַ וויינקל אין קאָרידאָר און באַאַבאַכטעט ווער ס׳לייענט אים. דער ערשטער עס צו לייענען איז געווען פראָפעסאָר לודוויג שטיין. ער האָט עס געלייענט גאַנץ אויפמערקזאַם.

אַ וואָך שפעטער נאָך דער גרינדונג שטעלן מיר אַרויס אַ מיטטיילונג, אַז לעצטן שבת האָט זיך געגרינדעט דער פאַראיין „שפת עבר" (העברייאישע שפראַך). „זיין צוועק איז 1) ריידן. 2) רעפעראַטן און 3) „אוראָקן". דאָס ריידן העברייאיש איז אַ פליכט פאַר מיטגלידער אָבער נאָר ביי די פאַרזאַמלונגען. ביי יעדער פאַרזאַמלונג — שבת אַרום 7:30 פאַרנאָכט — וועט אַ מיטגליד האַלטן אַ העברייאישן רעפעראַט, און ער קאָן זיך אויסקלייבן וואָס פאַר אַ טעמע ער וויל. דאָס האַלטן רעפעראַטן איז ניט קיין פליכט פאַר די מיטגלידער. די „אוראָקן" ווערן געגעבן אומזיסט" (פאַר אָנפאַנגער און פאַרגעשריטענע) און „לייענען און שרייבן, איבערזעצן און ריידן. דאָס לערנען וועט זיך אָנהויבן מיטן קומענדיקן סעמעסטער. — — — די צאָל מיטגלידער איז דערווייל 12 פערזאָן. צום פאַראיין קאָן געהערן יעדער העברייער, און אויך העברייערין. די קענער ווי די ניט קענער. דער פאַראיין מאַכט ניט

קיין שום אונטערשייד צווישן מיטגלידער. די מיטגלידער טראָגן ניט די אויסגאָבן פון פאַראיין."

אַלס ערשטער רעפעראַט פאַרן אַקאַדעמישן פאַראיין "דוברי עברית" איז געווען אַנאָנסירט: "קאַראַן און עוואַנגעליום", מיט מיר אַלס רעדנער. זאַלקינד האָט מיך צוגערעדט צו רייַדן איבערן תנ"ך און קאַראַן. מיין ענטפער איז געווען, אַז וועגן דעם קאָן איך ניט זאָגן מער וויפל אברהם גייגער האָט שוין געשריבן. כ'וויל אָבער עפעס וואָס אַליין אויספאָרשן. כ'האָב דעריבער אויסגעווײַלט די טעמע "קאַראַן און עוואַנגעליום". ביים בוכהאַנדלער קויפמאַן פון פראַנקפורט האָב איך געקראָגן צו קויפן אַ ניט פולן עקזעמפלאַר פון קאַראַן, איבערזעצט אין העברייאיש פון צבי (הערמאַן) רעדענדאָרף. מיר שרייבן נאָכדעם אויס דעם פולן עקזעמפלאַר פון לייפציגער ביבליאָטעק.

מיין רעפעראַט האָב איך איינגעטיילט אין זעקס קאַפּיטלעך: 1) וואָס האָט מחמד געגנומען פון דעם נייעם טעסטאַמענט פאַרן יסוד (יעסאָד) פון זיין גלויבן און רעליגיע? 2) זיין מיינונג וועגן די פאַרפאַסער פון די עוואַנגעליען 3) וועגן דעם עוואַנגעליום בכלל? 4) זיינע דערציילונגען פונעם נייעם טעסטאַמענט. 5) זיין מיינונג וועגן די קריסטן. 6) אַ פאַרגלייך צווישן דעם קאַראַן און דעם עוואַנגעליום.

קאַפּיטל אַכציק

דער שווייצער זינגער-יום-טוב

די "אייד-גענאָסנשאַפט", ווי די שווייץ רופט זיך אָן אויף אירע אָפּיציעלע דאָקומענטן, פייערט איצט, אין דער ערשטער העלפט פון חודש יולי, 1899, איר גרויסן זינגער-יום-טוב.

צו אָט דעם נאַציאָנאַלן יום-טוב זיינען געקומען גאַנצע גרופּעס פאַר-שטייער פון אַלע שווייצער כאָרן איבער דער גאַנצער וועלט, ווי אויך אינצלנע זינגער, וועלכע האָבן זיך דערוואָרבן וועלט-נעמען אַלס קאָנצערטיסטן אָדער אָפּערע-זינגער. זיי קומען פון אַ סך לענדער אין אייראָפּע, און אויך פון יענער זייט ים, באָוונדערס פון אַמעריקע, דרום-אָפריקע און אויסטראַליע. דער דאָזיקער יום-טוב קומט יעדעס מאָל פאַר אין אַן אַנדער קאַנטאָן. עלטערע באָזוכער זאָגן מיר, אַז זיי דערוואַרטן נאָך אַ מאָל צו זען אין בערן אָן אַל-שווייצער זינגער-יום-טוב, וואָס וועט דאָרט קאָנען פאַרקומען ערשט אין צענדליקער יאָרן אַרום. זיי זיינען מיר מקנא, וואָס איך בין יונג און קאָן עס נאָך דערלעבן. זיי זאָגן עס מיר פריינטלעך און וויכטשן מיר צו האָבן די זכיה דערצו.

ניט געקוקט אויף דעם, וואָס דער יום־טוב איז געווען אַנאַנסירט אין אוניווערזיטעט, און סטודענטן האָבן ניט געדאַרפט צאָלן דעם פולן פּרייז פאַר בילעטן, האָב איך דאָרט ניט באַגעגנט קיינעם פון די, וואָס זיינען מיר באַקאַנט פון דער רוסישער קאָלאָניע, אָדער פון די לעקציעס אין אוניווער־זיטעט. פון מיין זייט אָבער האָב איך זיך באַזאָרגט מיט אייגנטריט־קאָרטן צו די פאַראַדן אין דער קאָלאָסאַלער פעסט־האַלע, וועלכע מ׳האָט ערשט אויפגעבויט פאַר אָט דעם צוועק, און מיט רעזערווירטע בילעטן פאַר די קלענערע זאַלן.

אין דער דערעפענונג אין פעסט־האַלע האָבן זיך באַטייליקט אַלע כאָרן. זיי זיינען אויפגעטראָטן אַלע צוזאַמען אין גענזאַנג פון דעם שווייצער הימן: „אונדזער פאָטערלאַנד איז פריי! פריי! פריי!״ ס׳האָבן עס אויך מיטגע־זונגען די פילע טויזנטער באַזוכער. אַ סך האָבן דערביי געווויינט פון פרייד.

אַ געהויבענער מאָמענט איז דאָרט געווען, בעת דער פרעזידענט פון דער שווייצער רעפּובליק האָט פרעזענטירט דעם אַלוועלטלעכן שווייצער זינגער־פאַראַבאַנד מיט אַ נייער פאָן. באַזונדערס אָבער בין איך געווען פאַראינטע־רעסירט אין די געווען־געזאַנגען צווישן די כאָרן אין קלענערע זאַלן, טאָג נאָך טאָג, און די אַרויסטרעטונגען דאָרט, אין סאָלאָס, פון די באַדייטנדיקע שווייצער אָפּערע־זינגער און קאָנצערטיסטן, פרויען און מענער. יעדן טאָג זיינען אויך אַרויסגעטראָטן לכבוד די זינגער טורן־פאַראיינען מיט גימנאַס־טישע איבונגען; טאַנץ־גרופּעס אין די נאַציאָנאַלע קאָסטיומען פון אַלע קאַנטאָנען און פון די אַלפן; אויך אייגנאַלע טענצערינס פון הויכן קינסט־לערישן ראַנג.

אין משך פון דעם יום־טוב האָב איך מיטגעלעבט מיט דעם שוויי־צער עולם, מיט זיינע זינגער, און מיט די אַנדערע קינסטלער. כ׳בין געווען פול התלהבות און עקסטאַז, אַזוי ווי דאָס וואָלט געווען מיין אייגענע שמחה. ערשט ווען דער יום־טוב איז געווען ביים סוף, און אומבאַקאַנטע מענטשן האָבן זיך מיט מיר געזעגנט, ווי מיט אַ ברודער, זיך געקושט און געהאַלדזט, און דערביי ליב געשמייכלט דורך טרערן, האָב איך אָנגעהויבן נאָכטראַכטן: וואָס פאַר אַ מחותן בין איך דאָ געווען? האָב איך זיך דאָ ניט משמח געווען אויף אַ פרעמדער חתונה? כ׳האָב דאָ איצט באַקאַנטע סטודענטן און סטו־דענטינס אין די צענדליקער. נאָר אויסריידן דאָס האַרץ האָב איך זיך גע־שעמט אפילו פאַר אַזוינע שוועסטערלעכע מיטפילנדיקע, ווי רעבעקאָ געצאָוואָ און חנה ליפשיץ. כ׳האָב עס דעריבער נאָר אויסגעדריקט, פאַר זיך אַליין, אויפן פּאַפּיר.

אין אַ העברייאישער השתפכות הנפש (האַרץ־אויסגוס) האָב איך גע־שילדערט, ווי אַזוי כ׳בין אין אָוונט, אין חודש אָב תרנ״ט (יולי, 1899), צוריקגעקומען אויף מיין קוואַרטיר פון דעם שווייצער זינגער־יום־טוב, מיד

און פֿאַרמאַטערט. כ׳וואַרף זיך אַרויף אויף מיין בעט. כ׳קאָן אָבער ניט אײַנ־
ליגן. מיין מוח איז פול מיט מחשבות און מיין האַרץ מיט געפילן, וועלכע
זוכן אויסדרוק. איך שפּרינג אַרונטער פון געלעגער. לויף אַרום הין און
צוריק אײַבערן צימער, נאָר די אומרואיקע מחשבות טרעטן ניט אָפּ פון מיר,
און מיין האַרץ קלאַפּט שטאַרקער ווי מיינע טריט. כ׳שטעל זיך אָפּ א ווייל,
לייג אַרויף מיין האַנט אויפן האַרצן, אַזוי ווי כ׳וואָלט דערמיט וועלן אָפּ־
שטעלן זײַן קלאַפּן. נאָכדעם זעץ איך זיך אַוועק אויף מיין בעט און הויב
אָן איבערטראַכטן מיט א סדר מיינע מחשבות, און די ביטערע פראַגעס: פֿאַר־
וואָס און פאַר וועמען? צולעצט שטעל איך זיך אַוועק ווי א רעדנער פאַר אַן עולם
און זאָג: „כ׳האָב אויסגעפונען!" — דער ענטפער אויף אַט די אַלע פראַגעס
איז: כ׳בין א ייד! א קינד פון א פאָלק, וואָס האָט ניט קיין פאַטערלאַנד
און איז אומעטום א מער־וווייניקער, געדולדיקטער פרעמדער...

*
**

די יידישע סטודענטנשאַפט אין בערן באַשטייט כמעט אינגאַנצן פון
אויסלענדער. זיי זיינען צום גרעסטן טייל געקומען פון ליטע, פוילן און רוס־
לאַנד, עטלעכע אויך פון גאַליציע.

אין טעאָלאָגישן פאַקולטעט פאַר פראַטעסטאַנטישע און קאַטוילישע גלחים
זיינען נאָטירלעך ניטא קיין יידן. כ׳זע אויך ניט קיין אויסלענדישע יידן
צווישן די איבער 200 סטודענטן אין יורידישן פאַקולטעט, וועלכע באַשטייען
כמעט אַלע פון שווייצער מענער. די גרעסטע צאָל יידן לערנען אין מעדיצי־
נישן און פילאָסאָפישן פאַקולטעט. צווישן די אומגעפער 70 יידישע סטו־
דענטן, וועלכע שטודירן מעדיצין זיינען איבער 60 פרויען (די גאַנצע סטו־
דענטנשאַפט דאַרט באַשטייט פון אַרום 160 מענער און נאָענט פון 90 פרויען).
א סך קלענער איז דער פראָצענט יידן אין פילאָסאָפישן פאַקולטעט, וואו עס
געפינען זיך בערך 70 יידישע — 50 מענער און 20 פרויען — צווישן די אומ־
געפער 330 — 290 סטודענטן און 40 סטודענטינס, וועלכע שטודירן דאַרט
אין בייזע אפטיילונגען: אלגעמיינע בילדונג און נאַטור־ווישנשאַפט.

פון אַט די אויסלענדישע יידישע שטודירנדיקע אין בערן קען איך שוין
פערזענלעך נאָענט פון א העלפט. אַרום צוויי דריטל פון די סטודענטן און
א פערט־חלק פון די סטודענטינס. זיינען, לויטן אלף־בית: אידל אַבראַ־
מאָוו פון וויטעבסק; משה אוועראבאך פון סעבעזש; סאַלאָמאָן אורינאָווסקי;
דוד אַלפערן, אדעס; מאָזעס אַנשער, ראַדאָם; די שוועסטער אידא און
ליובא אקסלראד; הירש אַראָנאָוויטש, יעקאָטערינאסלאָוו; ירוחם בלומשטיין,
קורלאַנד; ער לערנט שוין דאָ אַרום פיר יאָר נאַטור־ווישנשאפט, און
רעכנט זיך פאַר א קענער פון כעמיע. א צאָל סטודענטן נעמען ביי אים

אוראָקן אויף אָט דעם געביט. ער איבערזעצט אויך פון דייטש אין יידיש סאָציאָליסטישע שריפטן פאַרן אויסלענדישן קאָמיטעט פון בונד. חיים בלינקאָוו, יעקאָטערינאָסלאָוו; נחום ברוק און זיין שוועסטער שרה, טשערניגאָוו; יהושע גוטענסקי, נאָווערודאָק; רבקה געצאָוא און איר עלטערע שוועסטער סאָפיע, האָמעל; סאָלאָמאָן גראָסמאַן; בנימין גריל; ראָזע גרינבלאַט, וויטעבסק, וועלכע קומט אַזוי ווי איך פון דער אונטערערדישער אַרבעטער־באַוועגונג. זי האָט אויך ענלעכע מיינונגען, ווי מיינע, וועגן דער וויכטיקייט פון אַ יידישער מדינה. ראָזאָליע דימשיץ, פאָלטאָוו; יוסף דאָבקין, ריגע — אַ הויכער מיט שווערצע וואָנצעס. ער איז כסדר צעטומלט און ווייס ניט, וואו ער איז אין דער וועלט. כ׳האָלט אים אָבער פאַר אַן אַרנטלעכן מענטשן און בין מיט אים פריינט. כאַצקל וואַרטסמאַן, זוואָנעץ. ער פֿלאַנט איצט, ווי ער זאָגט מיר, צו ווערן אַ כעמיקער, און נאָכדעם אַרבעטן אין אַ זאָוואָד. פלאָראַ ווילענקין און מלכה זארעוויטש, ביידע פון ווילנע. מ׳האָט זיי פאַר מיר פאַרגעשטעלט אַלס מיינע לאַנדס־מיידלעך, וועלכע איך קען מסתמא פון דער היים. נאָר מיינע באַקאַנטע מיידלעך אין ווילנע זיינען כמעט אַלע אַרבעטערינס. די צוויי האָב איך דאָרטן ניט באַגעגנט. מנחם מענדל זאַביזינסקי, וויטעבסק. ער דערציילט איבער אַלץ וואָס ער וויס פון מיין לעבן, און האָט פאַראינטערעסירט אַ סך צו פאָדערן פון מיר איך זאָל זיי דערציילן, אָדער גאָר אויפשרייבן, מיינע זכרונות, באַזונדערס — פון דאָרף און פון דער געהיימער יידישער אַרבעטער־באַוועגונג... יעקב־מאיר זאַלקינד פון קאָבערין *) יוסף־מענדל זינרייך, סניאַטין, גאַליציע; שמואל זיץ, קרינאק; מענדל זכות, קרייצבורג. ער זאָגט מיר, אַז ער שטאַמט פון אַן אַלטער משפחה, וואָרף איך אויף אים אומחן, ווייל איינער מיט אָט דעם פאַמיליע־נאָמען איז אַמאָל געווען אַ מסור... שפּעטער אָבער באַדענק איך זיך, אַז אַחוץ דעם, וואָס ער איז ניט פאַראַנטוואָרטלעך פאַר יענעמס זינד, האָט זיין משפחה בכלל קיין שום שייכות ניט צו יענעמס, און כ׳ווער צו אים פריינטלעכער. יוסף זעליגער, סניאטין, גאַליציע; סאָפיע טראָכטענבערג, קאָוונע; זי איז דאָ אַ טעטיקע סאָציאַליסטקע. וולאָדימיר יאָכעלסאָן, ווילנע; בעלאַ יודינאַ, וויטעבסק; חיים כישין, מיר — ארץ ישראל; ער איז דער קאָרעספאָנדענט פון רוסיש־יידישן וואָכנבלאַט „וואָסכאָד" און דער פֿרעזידענט פון דער רוסישער קאָלאָניע. מיר זיינען גוטע פריינט, כאָטש ער איז כמעט צוויי מאָל אַזוי אַלט ווי איך. ער געהערט צו דער גרופּע כארקאָווער סטודענטן פון אַרום צוואַנציק יאָר פריער, וועלכע זיינען נאָך די שוידערלעכע פאָגראָמען אין אוקראַינע פון יענער צייט אַרויסגעטראָטן מיט דעם לאָזונג

---

*) שפּעטער רב אין קאַרדיף, ענגלאַנד; דערנאָך רעדאַקטאָר פון אַנאַרכיסטישן „אַרבייטער פריינד", און איבערזעצער פון תלמוד אויף יידיש.

בילו״: „בית יעקב לכו ונלכה״. ווי איינער פון די „בילו׳צעס״ איז ער ביז ניט לאַנג צוריק געווען דאָרט אַ קאָלאָניסט. איצט וויל ער ווערן אַ דאָקטאָר־מעדיצין אין דאָרט פּראַקטיצירן. יוליוס לאָעווע פון אונגאַרן; אברהם ליכטנשטיין: ער איז דער הויפּט פון דעם אַקאַדעמישן ציוניסטן־פּאַראיין, וואו עס געהערן אויך מיינע פריינט זאַלקינד, זעליגער און וואַרטסמאַן. דער לעצטער דערציילט מיר, אַז דאָרט האָט אויך געהערט נחמן סירקין, נאָר מ׳האָט אים אויסגעשלאָסן, ווייל ער האָט אויפן צווייטן ציוניסטישן קאָנגרעס באַלויידיקט עפּנטלעך דעם רוסישן קייסער און דערמיט געשטעלט אין גע־פאָר די פרייהייט פון די רוסלענדער דעלעגאַטן. חנה ליפּשיץ פון ליבאַווע. זי זאָגט מיר, אַז זי וועט מעגלעך מוזן אויפהערן צו שטודירן מעדיצין. לינאַ מינקין־אַזעף; באַשע אָסנאַס־סירקין און איר מאַן נחמן פון מאהילעוו; שאול־אייזיק סטופניצקי *) פון ביעלסק; ישראל עפּראָס, כארקאָוו; סאָפּיע און לואיזע פאַליאַקאָוו, אָדעס; אַנאַ פערלין, סלוצק; ירוחם פערלשטיין, וועמען איך טרעף חזרן פושקינס לידער, ווייל ער וויל ניט „פאַרגעסן זיין רוסישע מוטער־שפּראַך״. יעקב פריידקעס פון אָדעס; שלמה פיינבערג, וויטעבסק; ער איז מיט מיר אינשטימיק, אַז נאַטור־וויסנשאַפט איז אַן אַ שיער וויכטיקער ווי פילאָסאָפיע. הירש פיינשטיין, מינסק; גוסטאַוו פריד, מינסק, בעריש קאַהאַן, קאַמענעץ־פּאָדאָלסק; אסתר קאַהאַן, וויטעבסק, צמח (טימאָפּיי) קאָפּלזאָן, פּאָניעווועזש־ווילנע; מאַרקוס (מרדכי) קאַרנאָווסקי, טשערניגאָוו; חיה ראַבינאָוויטש, מינסק; מענדל ראָזענבוים, באָריסאָוו; איך באַגעגן אים אָפט אין קאָרידאָר פון די לעקציע־צימערן, וואו ער שמועסט מיט אַנדערע מיטל־יאָריקע סטודענטן. מ׳זאָגט מיר, אַז ער געהערט צו דר. זשיטלאָווסקיס רוסישער רעוואָלוציאָנערער פּאַרטיי. מיט אים אַליין האָב איך נאָך ניט גערעדט. שאַיע (ישעיה) ראָזענבערג **) פון קאָוונע. ער איז אַ היימישער עילוי און הויך־געלערנט אין סאָציאָלע וויסנשאַפטן, נאָר מישט זיך זעלטן אין עפּנטלעכע וויכוחים. שמואל ראָזענפעלד (קאָוונע). איך זע אים אָפט אַרומגיין הין און צוריק אין קאָרידאָר און שמועסן מיט מיטל־יאָריקע סטודענטן. כ׳האָב גרויס דרך־ארץ פאַר אים אַלס שרייבער, וועלכן כ׳לייענ שוין אַרום אַ צענדליק יאָר, זינט מיין בר־מצווה, סוף זומער 1889. כ׳קוק צו אים אַרויף ווי צו אַ „גדול בישראל״, כאָטש כ׳האָב אָפט אויף אים פאַר־

---

*) מחבר פון בוך „שפּינאָזע״ און פון אַנדערע ביכער; קומט אום אַלס „קדוש״ אין פוילן.

**) באַקאַנט אין אַמעריקע אונטערן נאָמען „ד״ר קאַרל פאַרנבערג״. ער און זיין פרוי מרים קאָמענעצקי האָבן געהערט צו מיינע נאָענטסטע פריינט אין שיקאָגאָ.

איבל, פֿאַרוואָס ער נוצט זיין שאַרפע פען אָנצופֿאַלן אויף אַנדערע יידישע גדולים. דוד ראָשאנסקי, ביאַליסטאָק; אברהם חיים שאַפּירא, סטאָל. ער האָט אַ שאַרפן מוח און איז באַהאַוונט אין פילאָסאָפּיע; ער לערנט עס דאָ שוין דאָס צווייטע יאָר. ער איז תמיד צעטראָגן. ער גיט אויך כלל ניט אַכטונג אויף זיין הילוך. דאָס שטערט מיר אָבער ניט צו זיין מיט אים גוטע פריינט. מלכה שטיינבערג, סטאַראַ־קאָנסטאַנטינאָוו. זי איז הויך, שלאַנק, מיט פלאַמענדיקע רויטע האָר און אַ פנים „בלוט און מילך". זי איז תמיד פריילעך און איר געזונטער קלינגענדיקער געלעכטער איז אַ נחת צו הערן *). שטערקע שנייערסאָן (ליאדי), אַ טאַכטער אָדער אַן אייניקל פון אַ חסידישן רבין, וועלכע מ׳האָט זי, ווי מ׳דערציילט מיר, פון אים אַרויס־געגנבעט און געבראַכט קיין אויסלאַנד. זי זעט מיר אויס ווי פון אַנדער וועלט, מיט איר אַלבאַסטער־וויסן פנים און מיט אויגן, וואָס קוקן מער אין זיך ווי אין דרויסן **). יוליאַ שאַפּירא (סימפֿעראָפּאָל), זעט אויס העכסט אַריסטאָקראַטיש. רעדט געלאַסן און שמייכלט שיין. אין סימפֿעראָפּאָל געפינען זיך מיינע אַ פּאָר גלידּ־שוועסטערקינדער, אויסגעשטודירטע אַקושאָרינס. מיר ווילט זיך גריילעך וויסן עפּעס פון זיי, נאָר כ׳וואָג ניט איר עס צו פרעגן. ס׳דוכט זיך מיר, אַז אַזאַ אַריסטאָקראַטישע דאַמע, ווי זי איז, קען זיך נאָר מיט גרעפּינס און פּרינצעסינס.

אַחוץ אָט די אויסגערעכנטע יידישע סטודענטן און סטודענטינס קען איך אויך עטלעכע שווייצער און אַ פּאָר אויסלענדישע ניט־יידישע סטודענטן: דעם סערבישן פריינט אָליאַ עגאַנאָוויטש און דעם קורלענדער לאטיש יאָהאַן קליאווא. ער זעט מיר אויס עטוואָס ענלעך צו מיין פריינט ירחמיאל אַוערבוך פון ריגע ***), וועלכער איז אַפּנים דערווייל נאָר אַ

---

*) יאָרן שפּעטער טרעף איך זי אין ניו־יאָרק און פילאָדעלפיע אָלס דענדיסטין. געווענענע פרוי פון אינזשינער קאַצמאַן. זי איז תמיד געווען פאַראומערט. ס׳איז געווען קענטיק, אַז זי גייט אַרום מיט אַ צעבראָכן געמיט.

**) שטערקע שנייערסאָן וועלט שפּעטער די פרוי פונעם יידיש־דייטשן דיכטער בערטאָלד פייוול (דער איבעזעצער פון מאָרים ראָזענפעלדס לידער אין דייטש, אילוסטרירט פון אפרים משה לילינן). כ׳טרעף זי דעמאָלט אין זשענעוו, וואו זי איז שוין אַ גאַנץ אָנדערע און מאַכט דעם איינדרוק פון אַ לוסטיקער שטיפערישער פראָנצויזין.

***) וועלט שפּעטער אַ סאָציאַליסטיש־טערריאָטאָריאַליסטישער טויער אין אַמעריקע, און צולעצט אַ טעטיקער ציוניסט.

פרייער צוהערער (דער בערנער אוניווערזיטעט האָט אַזוינע אַרום 90 מענער און פרויען), און וועט ערשט אַריינטרעטן אינעם אָנהויב פונעם ווינטער־סעמעסטער. ער קומט צו מיר אָפט אין מיין צימער, אין אַ טאָל, וואו מ׳דאַרף אַרונטערגיין מאַסן טרעפּ, אָדער זיך אַרונטערלאָזן מיט אַ „דראָט זייל באַן״ (אַ וואָגאָן אויף אַ קייט). פון מיין צימער איז נאָענט צום טייך, וואו אונדזערע סטודענטן גייען זיך באָדן אין די איצטיקע הייסע טעג. אַנדערע לאָזן איבער ביי מיר אין צימער זייערע באָד־מכשירים און לויפן דורכן נאָענטן אונ־טערשטן וועג, וואָס פירט פון מיין גאַס צו די קלאָס־צימערן פון פילאָסאָפיש, פאַקולטעט.

אַ היפּשער טייל פון מיינע באַקאַנטשאַפטן זיינען געשלאָסן געוואָרן אין די „אַקאַדעמישע פערטל שטונדען״ (יעדער פראָפעסאָר הויבט אָן זיין לעקציע פופצן מינוט שפּעטער פון דער באַשטימטער צייט*). מיט אַנ־דערע באַקאַן איך זיך ביים עסן אין דער קאָאָפּעראַטיוועך קיך פון דער רע־סישער קאָלאָניע און ביים באַזוכן איר ביבליאָטעק, ווי אויך אירע פּאָר־שיידענע עפּנטלעכע פאַרזאַמלונגען, וואו ס׳קומען אויך אַזוינע סטודענטינס און סטודענטן, וועלכע באַזוכן ניט צוליב וועלכער ס׳איז סיבה די לעקציעס אין אוניווערזיטעט. מיט אַ באַדייטנדיקער צאָל פון אָט די באַקאַנטע ווער איך ביסלעכווייז נאָענטע פריינט.

קאַפּיטל איין און אַכציק

אַ מחלוקה וועגן טאַנצן תשעה־באב

די רוסישע קאָלאָניע אַראַנזשירט יעדן סעמעסטער אַ טאַנץ־אָוונט. די הכנסה גייט פאַר געזעלשאַפטלעכע צוועקן: אויפצוהאַלטן די סטודענ־טישע קיך, די ביבליאָטעק, דעם ליי־און־הילפס־פאָנד א. אַ. וו. דער טאַנץ וועלט אַלעמאָל דורכגעפירט נאָענט פון סוף סעמעסטער, אַידער די סטו־דענטנשאַפט הויבט זיך אָן פאַנאַנדערפאָרן אויף וואַקאַציע, אָדער זיך אומ־קערן צו אירע אויסלענדישע היימען. דאָס מאָל (זומער 1899) איז דער טאַנץ־אָוונט באַשטימט געוואָרן פאַרן 15־טן יולי, די נאַכט פאַר תשעה־באב,

---

*) אויב עמיץ קומט אַריין אין קלאַס נאָך אָט די 15 מינוט מאַכן די סטודענטן קעגן אים אַ דעמאָסטראַציע דורך שאַרן מיט די פיס אויפן דיל. באַזונדער שטורעמדיק מאַכן עס די שווייצער, ווי כ׳האָב געהאָט די דערפאַרונג אין דעם געשיכטע־קלאַס פון דעם שווייצער פּראָפעסאָר וואָקער, וואו ס׳לערנען אַ היפּשע צאָל שווייצער סטודענטן.

אין דער צייט, וועו פרומע יידן זאָגן קינות און ווייגען אויפן חורבן בית־המקדש.

אַזוי ווי די רוסישע קאָלאָניע באַשטייט פאַקטיש כמעט נאָר פון יידן, האָבן נאַציאָנאַל־געשטימטע יידישע סטודענטן געפאָדערט מ׳זאָל אָפלייגן דעם טאַנץ אויף אַן אַנדער אָוונט. די פאַרוואָלטונג פון דער קאָלאָניע האָט עס געהאַלטן פאַר ניט מעגלעך און אויך פאַר שעדלעך פאַר דער הכנסה פונעם אָוונט. די וויכוחים וועגן דעם זיינען געווען שאַרפער און קריגעריש׳ער ווי מיט צוויי חדשים פריער וועגן פראָטעסטירן קעגן דעם פאָגראָם אין ניקאָלאַיעוו. דעמאָלט איז די איבערוועגנדיקע מערהייט געווען פאַר דער פראָטעסט־רעזאָלוציע, און אַזוי גיך, ווי ס׳זיינען באַקאַנט געוואָרן מער אייגצלהייטן וועגן דעם גרויסן שאָדן, וואָס די פאָגראָמשטשיקעס האָבן אָנגעטאָן דעם לאַנדווירטשאַפטלעכן ישוב פון האָרעפאָשנע יידן, איז אויך דורכגעפירט געוואָרן א געלט־זאַמלונג צו העלפן די פאָגראָם־גליטענע. אין דער פראַגע פון אָפלייגן דעם טאַנץ צוליב תשעה־באב, איז אָבער די מערהייט אַרויסגעטראָטן קעגן, באַזונדערס די סטודענטינס. זייער מיינונג האָט קלאָר און שאַרף אויסגעדריקט יוליאַ שאַפירא, א שיינע עלעגאַנטע דאַמע פון סימפעראָפאָל, א סטודענטין פון מעדיצינישן פאַקולטעט. זי האָט דערציילט, אַז מיט דריי יאָר צוריק צום פופצנטן יאָר־צייט פון צאַר אַלעקסאַנדער דעם צווייטן (דערהרגעט דורך די „נאַראָדאָוואָלצעס״ אין מערץ 1881) האָט זי און אַנדערע רוסלענדער סטודענטינס אין פּאַריז אַראַנזשירט א טאַנץ יענעם אָוונט. די רוסישע אַמבאַסאַדע האָט פאַרלאַנגט, אַז זיי זאָלן אָפלייגן דעם טאַנץ און זיי האָבן ניט געפאָלגט. איר אויספיר איז געווען, ווי זי האָט דערקלערט, שמייכלענדיק דערביי שיין און ליבלעך, אַז ס׳איז לעכערלעך אָפצולייגן דעם טאַנץ פון דער קאָלאָניע צוליב דעם, וואָס מיט טויזנטער יאָרן צוריק איז ערגעצוואו אין אַזיע צעשטערט געוואָרן א יידישער טעמפּל אָדער א סינאַגאָגע...

ניט געקוקט אויף מיין שעמעוודיקייט, און מיין גרויס רעספעקט פאַר יוליאַ שאַפירא, האָב איך אויסגערופן: „תשעה־באב איז ניט קיין יאָר־צייט נאָך א געבעט־הויז, נאָר א טרויער־אויסדרוק פאַר ניט האָבן מער קיין אייגענע מדינה״... דער אַסימילירטער קאַנדידאַט־פילאָסאָף, סאָלאָמאָן גראָסמאַן, האָט מיך תיכף שארף אָפגעהאַקט מיט דער באַמערקונג: „יינגלעך דאַרפן זיך ניט אַרייגמישן וועו עלטערע מענטשן ריידן.״

נחת און פאַרדרוס צוגלייך האָב איך ביי אָט דער מחלוקה געהאָט פון מיין ווילנער לאַנדסמיידל מלכה זוראוויטש. געווינלעך האָט אָט די קליינ־געוויקסיקע סטודענטקע אויסגעזען אין מיינע אויגן פאַרזויערט און ניט שיין אין דעם קרייז פון אַזוינע הערלעכע געשטאַלטן, ווי יוליאַ שאַפירא,

שטערקע שנייערסאן, מלכה שטיינבערג, חנה ליפשיץ, ראזע גרינבלאט א. ד. גל„ נאר היצנדיק זיך אויף אט דער פארזאמלונג, איז די ווילנער מלכהלע געווארן צעפלאמט און געקראגן היפש חן. ס׳האט מיר פארדראסן, וואס א ווילנער יידישע טאכטער איז אזוי אפגעפרעמדט פונעם יידישן לעבן, ווי די אדעסער שוועסטער פאליאקאוו, די קרימער אריסטאקראטינס און אנדערע אסימילירטע פרויען.

א סך פארדרוס פון דער מחלוקה האט אויך באשעפ אסנאס־סירקין. איר מאן, נחמן, האט זיך ווידער צו־שטארק געהיצט. זי זאגט מיר, אז דאס איז שעדלעך פאר זיין געזונט, נאר זי קען אים ניט צוריקהאלטן. איך האב זיך לעצטנס מיט אים נעענטער באקאנט, דורכגעלייענט אויך זיין דייטשיש ביכל „די יידן־פראגע און דער סאציאליסטישער יודענשטאט", וואס ער האט אפגעדרוקט אונטערן פסעוודאנים „בן אליעזר" *).

מיר האלטן שוין אין בערן ביים סוף סעמעסטער. דער סטודענטישער עולם הויבט שוין אן זיך פאנאנדערפארן. דער שריפטשטעלער שמואל ראזענפעלד, מיט וועמען כ׳האב זיך לעצטנס באקאנט, און וועלכער איז צו מיר גאר פריינטלעך, זאגט מיר, אז ער פארט־אף דעם 16־טן יולי אהיים קיין קאוונע. כ׳האב געפלאנט אים מיטגעבן א מתנה פאר שרה שפרהן, נאר איך באשליס עס ליבער איר שיקן דורך פאטשט. מיין פארהייראטקייט איז דא א סוד, און דארף עס אזוי בלייבן. קיין סטודענט טאר עס דא פאר־לויפיק ניט ווייסן. די מיטליאריקע, וועלכע האבן אין דער היים פרויען און קינדער, וועלן מיך ניט פארורטיילן דערפאר, כאטש איך בין נאך ניט אלט קיין 23 יאר. נאר די יונגע סטודענטן פון וואויל־האבנדיקע עלטערן וועלן מיר דאס ניט מוחל זיין. זיי האבן דאך מיר געווארנט, באלד ווי כ׳בין אהער געקומען, אז ווי א געווענליכער ארבעטער זאל איך ניט נעמען קיין קורסן פון אלגעמיינער בילדונג אדער נאטור־ווייסנשאפט אין בערנער אוניווער־זיטעט, נאר ארייננטרעטן אין טעכניקום פון ווינטער־טור, לעבן צירידי, און זיך לערנען דארט פאר א מעכאניקער. אויב אט די וואויל־האבנדיקע סטו־דענטן וועלן זיך דערווייסן, ווי אזוי כ׳לעב דא... מיין שפארזאמקייט מיט סאנטימען, און אז א פראנק איז ביי מיר מער פארמעגן ווי א רובל אין רוס־לאנד, און כ׳בין נאך דערצו שוין פארהייראט, וועלן זיי מיך כסדר יאדען און אינגאנצן אנטמוטיקן פון לערנען...

---

*) ער שענקט עס מיר שפעטער און גיט מיר דאס רעכט עס איבער־צוועצן אין יידיש. דאס ערשטע קאפיטל איז דערשינען אינעם זשורנאל „יידישע פרייהייט", וואס איך האב רעדאקטירט אין לאנדאן, 1905.

ניט געקוקט אויף דעם, וואָס אַ צאָל סטודענטינס און סטודענטן האָבן שוין פֿאַרלאָזן בערן, טומלט זיך דאָ ניט ווי־ניקער ווי פֿריער. ס׳קומען איצט אַהער צו גאָסט אַזוינע, וועלכע שטודירן אין זשענעווע, צירעך און אַנדערע פֿלעצער אין דער שווייץ, אָדער אין דייטשלאַנד און פֿראַנקרייך. ס׳ווערן דאָ איצט אויך אַראַנזשירט לעקציעס און דיסקוסיעס וועגן סאָציאַליזם און ציוניזם, באַזונדערס צוליב דעם, וואָס קומענדיקן חודש, אויגוסט 1899, ווערט אָפּגעהאַלטן אין באַזעל דער דריטער ציוניסטן־קאָנגרעס. אויף אייניער אַזאַ דיסקוסיע האָט דער זשענעווער פֿריוואַט־דאָצענט דר. חיים ווייצמאַן זיך שטאַרק אויפגערעגט און איז געפֿאַלן אין חלשות. זיין פֿרײַנדין סאָפּיע געצאָוואָ, אַ סטודענטין־מעדיצין פון די העכערע קורסן, איז גלייך צוגעלאָפֿן אים ראַטעווען. נאָר אַזוי גיך, ווי ער האָט זיך אויפגעהויבן, האָט זי אַליין אויך געחלשט.

אַזוי ווי כ׳בין איצט שטאַרק פֿאַרנומען מיט מיינע צוגרייטונגען אַריינצוטרעטן קומענדיקן סעמעסטער אינעם נאַטור־וויסנשאַפֿטלעכן אָפּטייל פונעם פילאָסאָפֿישן פאַקולטעט, גיי איך זעלטן צו די פֿריער־דערמאָנטע דיסקוסיעס. דאָך בין איך געווען הערן די לעקציע פון דעם סאָציאַל־דעמאָקראַט א. דאַווידזאָן. ער איז מאָאָל געווען אַזוי ווי דער שווייצער סאָציאַליסט, דר. פֿאַרבשטיין אין ציריך, אַ „חובב־ציון״ אָדער ציוניסט. איצט האַלט מען אים פֿאַר אַ קאָנגער פון ציוניזם. כ׳הער, אַז ער איז ווי דר. חיים זשיטלאָווסקי, אַ ליבהאָבער פון יידיש און האָט זיך באַטייליקט אין אַ בערלינער סטודענטישן פֿאַרלאָג, אַרויסצוגעבן פֿאָפּולערע וויסנשאַפֿטלעכע אין סאָציאַלע בראָשורן פֿאַר די יידישע מאַסן. זיינס אַ ביכל וועגן דאַרווי־ניזם איז אויך דערשינען אין דרוק.

דאַווידזאָן, אַ הויכער, שלאַנקער מיטליאָריקער מאַן, מיט אַ בלאָנד בערדל, האָט מיט אַ שאַרפֿער לאָגיק צעגלידערט דעם פֿאָליטישן ציוניזם, און פֿאַראורטיילט זיינע פּירער. ער האָט אויך ניט געשוינט דעם דר. הערצל, וועלכן ער האָט באַשולדיקט אין ריינואָשן דעם טערקישן דעספּאָטישן סולטאַן אַבדול האַמיד פֿאַר זיינע בלוטיקע פֿאָגראָמען אויף אַרמעניער, מיט דער האָפֿענונג צו קריגן דערפֿאַר פון אים אַ גוט וואָרט פֿאַר יידן. דאַווידזאָן האָט דערביי דערציילט, אַז דער וועלט־באָרימטער פּראָנצויזיש־יידישער שריפטשטעלער און דרייפוסיסט בערנאר לאַזאַר, האָט צוליב דעם רעזיגנירט פון ציוניסטישן „אַקציאָנס־קאָמיטעט״, צו וועלכן דער צווייטער ציוניסטן־קאָנגרעס האָט אים פּריער דערוויילט. דאַווידזאָן האָט אויך פֿאַרגעלייענט אַ בריוו פון בערנאר לאַזאַר, געשריבן אַרום סוף מאַי 1899, אין וועלכן ער דערקלערט, אַז די ציוניסטישע פּירער זיינען ניט די מענטשן פון וועלכע ס׳האָבן געחלומט די נביאים און די דיכטער פון תהילים. און אַוועקגייענדיק פון די ציוניסטן, גייט ער, בערנאר לאַזאַר,

ניט אַוועק פונעם יידישן פֿאָלק פון פֿראָלעטאַריער, פֿאַר וועמען באַפֿרייאונג ער וועט וויטער קעמפֿן, נאָר אויף אַן אַנדער אופֿן, ווי די ציוניסטן.

דעם רעדנערס יעדע באַמערקונג האָט אַרויסגערופֿן אַ שטורעם. איין צד האָט שטאַרק אָפּלאָדירט און אַ צווייטער האָט געמאַכט אומפֿריינטלעכע צווישנרופֿן. אויפֿרעגנדיק און שטורעמדיק זיינען אויך געווען די דיסקוסיעס וועגן דאָוויזאָנס רעפֿעראַט. די שאַרפּסטע פֿאָלעמישע רעדע האָט געהאַלטן אַ זעלטן שיינער יונגערמאַן, דער סטודענט ראָוויקאָוויטש, וואָס איז אַהער געקומען פון אַן אַנדער אוניווערזיטעט. ער האָט דערקלערט, אַז די בונדיסטן זיינען קנאַפּע סאָציאַליסטן און זיינען פונקט אַזוינע נאַציאָנאַליסטן, ווי די ציוניסטן.

*
**

זינט דער היגער דרייפוס־קאָנפֿערענץ, דעם 19־טן מאי, הערט זיך דאָ ניט אויף צו רודערן וועגן דער דאָזיקער אָפּערע. די נייע פֿראַנצויזישע רעגירונג האָט דעם קאַפּיטאַן דרייפוס צוריקגעבראַכט פון „טייוולס אינדזל" קיין פֿראַנקרייך, און קומענדיקן חודש קריגט ער אַ נייעם פּראָצעס אין דער שטאָט רען. מיין געדאַנק איז אָבער איצט מער פֿאַרנומען מיט דעם ציוניסטן־קאָנגרעס, וואָס דאַרף מיך קאָסטן ניט ווייניקער ווי אַכט רובל, דאָס מיינט צווי וואָכן לעבנסמיטל אין בערן... נאָר ניט פֿאַרן קיין באַזעל, וועו כ'וואוין אין דער שווייץ, זעט מיר אויס, ווי כ'זאָל וואוינען אין ארץ ישראל אוו ניט עולה־לרגל־זיין קיין ירושלים...

דעם דריטן אויגוסט האָב איך שוין געלייענט אין בערנער „טאָגעבלאַט", אַז דער קאָנגרעס וועט דויערן פיר טעג: דינסטיק, מיטוואָך, דאָנערשטיק אוו פרייטיק, פון דעם 15־טן, 16־טן, ביזן 18־טן אויגוסט. ער וועט זיך עפענען מיט אַ רעדע פון דר. הערצל, אוו נאָכדעם וועט דר. נאָרדוי, ווי לעצטן יאָר, ווידער האַלטן אַ רעפֿעראַט וועגן דער אַלגעמיינער יידישער לאָגע. גלייכצייטיק דערווייס איך זיך אויך, אַז צו דער דערעפֿענונג מוז מע גיין אָנגעטאָן אין אַ שוואַרצן אָנצוג מיט אַ ווייסן שניפּס...

צוזאַמען מיט דער אַרטיקער נייעס וועגן קאָנגרעס דרוקט איבער די צייטונג אַ בריוו פון קאָנסטאַנטינאָפּאָל צום „פֿעסטער ללאָיד" אין בודאַפּעסט. דאָרט וועלן מיטגעטיילט פון טערקישע אָפּיציעלע קוועלן, אַז דער סולטאַן אַבדול האַמיד וועט אונטער קיינע אומשטענדן ניט דערלויבן קיין יידישע מאַסן־אימיגראַציע קיין ארץ ישראל... נאָר כאָטש כ'וויים שוין, אַז פון קעגנווערטיקן ציוניזם ביז „אונדזערע אַן אייגענע מדינה" איז כמעט די זעלביקע וויכטיקייט ווי פון דער חובבי־ציונישער קאָלאָניזאַציע איז געווען, וויל איך דאָך זיין אין באַזעל. כ'מוז אַלץ אַליין הערן מיט מיינע

אויערן, אַליין זען מיט מיינע אויגן, אפשר וועל איך דעמאָלט זיך דערוויסן אַביסל מער אמת.

די אוי־יט־היצן פֿאַרמאַטערן מיך און עס ציט מיך צו די אַלפֿן און די זעסי־נאַ אָערנער אָבערלאַנד. כ׳טראַכט אָבער, אַז אויב שוין יאָ מאַכן זע, פֿאָ זאָל עס זיין קיין באַזעל.

שבת־צו־נאַכט, דעם 12־טן אויגוסט, כאָפּ איך זיך, אַז כ׳האָב גאָר מיין געלט צעליען צו מיינע חברים און באַקאַנטע, וועלכע זיינען שוין טאָקע אַלע אין באַזעל. ס׳איז מיר ניט געבליבן מיט וואָס צו פֿאָרן צום קאָנגרעס, ווי אויך ניט אין וואָס צו פֿאָרן. מיינע קליידער זיינען שוין אָפּגעטראָגן, און ס׳וועט זיין מיאוס פֿאַר די שווייצער, אַז אַ ייד טוט זיך ניט אָן ווי גע־העריק אפילו אויף אַזאָ קאָנגרעס...

מאָנטיק דעם 1־טן אויגוסט האָט מין האַמ אַטענטאַט אויף דרייפוסעס אַדוואָקאַט, לאַבאָרי, געמאַכט אַ ווייליע פֿאַרגעסן מיין האַרצווייטיק וועגן קאָנגרעס. כ׳האָב קוים דערוואַרט די אָוונט־בלעטער, צו וויסן אויב דער גרויסער פֿאַרטיידיקער איז נאָך ביים לעבן. שפּעטער אָבער האָט זיך באַנייט און נאָך פֿאַרשטאַרקט מיין בענקשאַפט קיין באַזעל. כ׳האָב זיך געוואָלט איינרייַדן, אַז אין באַזעל וועט ניט זיין קיין ווירקלעכער יידישער קאָנגרעס, נאָר אַ ריין ציוניסטישער, אַן אסיפה פון אַ געוויסער אָרגאַניזאַציע, און כאָטש זי געפעלט מיר, מוז איך דאָך ניט זיין אויף אירע פֿאַרזאַמלונגען. נאָר אַ שטים אין מיין האַרצן רעדט צו מיר: ניין, דאָס איז אַ ריינער, עכט יידישער קאָנגרעס... אַ ייד, וועלכער איז אַזוי נאָענט פון באַזעל זאָל אויפן קאָנגרעס ניט זיין? אפשר לויפן צופוס, נאָר ווען וועל איך אַהין קומען? מאָרגן איז דאָך שוין די דערעפענונג... מיך קימערט שוין איצט מער קיין קליידונג, וואוינונג און עסן דאָרט. איך פיל נאָר, אַז כ׳מוז זיין אין באַזעל, און טאָקע נאָך מאָרגן אינדערפרי! איך בין פֿאַרצווייפלט און קאָן זיך קיין עצה ניט געבן...

דינסטיק, דעם 15־טן אויגוסט, האַלב זיבן (6:30) אין דער פרי, בין איך שוין אין וואָגאָן אויפן וועג קיין באַזעל. כ׳בין שוין אָפּגעפֿאָרן אַ שעה צייט פון בערן און בין נאָך אַנדערהאַלבן שעה פון מיין ציל. איך גלויב ניט, אַז כ׳פֿאָר... אפשר איז דאָס גאָר אַ חלום. כ׳האָב דאָך אָבער היינ־טיקע נאַכט ניט אָנגערירט מיין בעט, ניט אויסגעטאָן מיינע קליידער, און ביי מיין שרייב־טיש בין איך נאָך קיינמאָל ניט איינגעשלאָפן. אָט בין איך דאָך ערשט דורכגעפֿאָרן דעם שיינעם בורגדאָרף. איך האָב געזען דייטלעך זיינע פיינע הייזער און גלאָקן־טורעמס. ניין, איך בין וואָך און געדענק אויך אַלץ.

אין דעם מאָמענט פון העכסטער פֿאַרצווייפלונג בין איך באַזעלט גע־

וואַרן מיט מוט און ענערגיע. כ׳האָב תיכף געליעזן ביי מיין ווירט אויף אַ בילעט קיין באַזעל, כאָטש כ׳בין אים שולדיק פאַר אַ חודש דירה־געלט... מיין ווירטין האָט איינגעפאַקט מיין קליינעם רייזע־פעקל, נאָכן שווייצער פאַסאָן. כ׳בין מוטיק געזעסן די גאַנצע נאַכט און פריער פאַר אַלץ געמאַכט רייזער און פיינער מיין קליידונג, מיין פאָלק זאָל דורך מיר ניט האָבן קיין בזיונות... כ׳האָב געוואַשן און זיך געפוצט וויפל כ׳האָב געקאָנט. נאָכ־דעם האָב איך געלייענט וועגן די פריערדיקע ציוניסטישע קאָנגרעסן און פאַרזאַמלונגען, ווי אויך וועגן חובבי־ציוניזם אסיפות און זייערע פראָגראַ־מען און סטאַטוטן. כ׳האָב אויך געמאַכט אַ צאָל נאָטיצן און פינף אַזייגער באַגינען בין איך אַוועק צום וואָקזאַל.

(סוף פון ערשטן באַנד)